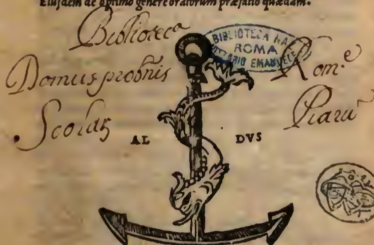

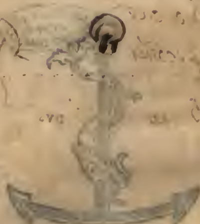
Sapientia sine eloquentia parum prodest ciuitatibus. 42.
Eloquentia sine sapientia nimium obest plerumque, prodest nunquam. 42
Vitijs corporis, perniciosissimi satellites. 42.
Quo indignius rem honestissimam, et rectissimam violat stul-
titiae et improborum temeritas, et audacia summo cum reip. de-
trimento, eo studiosius, et illis resistendum est, et reip.
consulendum. 43.
Eloquentia tuta, honesta, illustris, et iucunda uita fit. 43.
Moderatrix omnium rerum sapientia est. 43.
Quibus in rebus summa ingenia philosophorum plurimo
cum labore consumpta intelligimus, eas sicut aliquas par-
uas res oratori attribuere magna amentia est. 43:
Oratori minimum est de arte loqui, maximum ex arte di-
cere. 43:
In quam causam nō inciderit aliqua constitutio, in ea nihil
esse poterit controuersiae. 44.
Omnia, in quibus quale sit id, quod factū est, quaeritur
sine ulla nominis controuersia. 44:
Eadem res alij genus esse, alij pars potest. eadem genus
esse et pars non potest. 44:
Non causa ad constitutionem sed constitutio ad causam accomodatur. 44:
Pars causae constitutio est omnis. 45.
Deprecatio perraro potest accidere.
Vnaquaeque constitutio ex se, et ex sua natura simpliciter
consideratur, altera autē assumpta, numerus deprecati-
onum duplicatur, non vis constitutionis augetur. 46.
Non ut quodque dicendum primum, ita primum animad-
uertendum. 46.
Quaestio ex qua causa nascitur, appellat constitutionem Cicer-
o. ponit causam pro quaestione, et quaestionem pro causa.
Iis iratis si perspicue pax et beneuolentia petitur, non modo
ea non inuenitur, sed augetur atque inflamatur odium. 46:
Vt cibi satietas, et fastidium, aut subamara aliqua re re-
leuatur, aut dulci mitigatur, sic animus defessus audien-
do, aut admiratione integratur, aut risu reno-
uatur. 47:
Is maxime docilis est, qui attentissime est paratus audire. 47

BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
68
7 D
2

IN HOC VOLVMINE HAEC CONTINENTVR.

Hos libros etiam, Pontificum Alexandri, Iulij, ac Leonis demum decretis, nequis alius usquã locorum impune imprimat, cautum est.

ALDI P. M. AD ANDREAM NAVGERIVM PATRITIVM VENETVM, COMPATREM, IN LIBROS DE ARTE RHETORICA PRAEFATIO.

OMNES Andrea Naugeri, qui se uel componendis nouis operibus, uel instaurandis, corrigendis'ue antiquis tradunt: ut non solum sibi sed & alijs prosint: quoniam ut praeclare scriptum est à Platone, non nobis solum nati sumus: sed ortus nostri partem patria, partem parentes uendicant: partem amici: otium sibi sumant: & quietem: ac à coetu hominum, frequentiaq; in solitudinem, tanquam in portum se recipiant. Sacra enim studia literarum, & Musae ipsae, semper quidem otium amant: & solitudinem: sed tunc praecipue, cum quae scripturus es: uictura cupias:

» Atq; linenda cedro, & leui seruanda cupresso. Quam qdem rem tu mi Naugeri persaepe, & feliciter facis. relicta enim urbe, et frequentia hominum, rus te confers, & in loca quietis, & tranquillitatis plenissima: ut superioribus annis, in laureta, et olineta Benaci, cum dirae ferro, & compagibus arctis, clausae essent belli portae. ubi & tu uacuus curis, & molestijs ijs, quaecunq; impediunt praeclara studia literarum,

Tale facis carmen, docta testudine, quale
Cynthius impositis temperat articulis.

At mihi duo sunt praeter sexcenta alia: quibus studia nostra assidua interpellatione impediuntur: crebrae scilicet literae uirorum doctorum, quae undiq; ad me mittuntur: quibus si respondendum sit, dies totos, ac noctes consumam scribendis epistolis: Et ij, qui ad nos ueniunt partim salutandi gratia: partim perscrutaturi, siquid noui agatur: partim, quae lóge maior est turba, negotij inopia. tunc enim eamus aiunt, ad Aldum. ueniunt igitur frequentes, & sedent oscitabundi,

» Non missura cutem, nisi plena cruoris hirudo.

Mitto qui ueniunt recitaturi alij carmen, alij prosa oratione aliqd: quod etiam excusum typis nostris publicari cupiant: idq; rude, et incastigatum plerúq;: quod & eos offendat limae labor, & mora. nec aduertunt: reprehendendum esse carmen: quod non

» Multa dies, & multa litura coercuit: atq;
» Perfectum decies non castigauit ad unguem.

A quibus me cœpi tandem permolestis interpellatoribus uindicare. nam iis, qui ad me scribunt: uel nihil respondeo: cum quod scribitur: non magni intersit: uel, si intersit: laconice. Quam quidem rem, quoniam nulla id à me fit superbia: nullo contemptu: sed, ut quicquid est otii, consumam edendis bonis libris: rogo, nequis grauius ferat, ne'ue aliorsum, atque ego facio: accipiat. Eos autem, qui uel salutandi, uel quacunque alia causa ad nos ueniunt: ne posthac molesti esse pergant: ne'ue importuni interpellent labores: & lucubrationes nostras: curauimus admonendos epigrammate: quod quasi aliquod edictum uidere licet supra Ianuam cubiculi nostri, his uerbis.

QVISQVIS ES: ROGAT TE ALDVS ETIAM: ATQVE ETIAM: VT, SIQVID EST, QVOD A SE VELIS: PERPAVCIS AGAS: DEINDE ACTVTVM ABEAS: NISI TANQVAM HERCVLES, DEFESSO ATLANTE: VENERIS SVPPOSITVRVS HVMEROS. SEMPER ENIM ERIT: QVOD ET TV AGAS: ET QVOTQVOT HVC ATTVLERINT PEDES. *Id ipsum & hic propterea inseruimus: ut magis, magisq; innotescat.*

Sunt tamen multi, & græce, & latine docti: qui frequentando ædes nostras: Herculem, mihi suppetias ueniendo: sedulo agunt. ex quibus tu Naugeri excellentissime, hisce Marci T. de præceptis oratoriis, deq; dicendi copia, & studio eloquentiæ libris, accuratissime cum antiquis exemplaribus conferendo recognoscendis: uel Atlas requiescente me: factus es. Idemq; nunc in illius orationibus, & in diuinis de philosophia libris assidue, atque adeo feliciter facis: ut breui & correctissimi, ab iisq;, qui passim habentur: longe alii exire possint in manus studiosorum. Taceo quàm diligenter, quàm ingeniose, quàm docte cum alios prosa oratione ex bonis codicibus indefessus emendaueris libros: & penes te habeas: tum præcipue optimos quosq; poetarum: quos mihi, quæ tua est humanitas: qui tuus amor erga bonas literas: daturum te, cum publicare eos excusos typis nostris uoluero: benignissime polliceris. immo sæpe etiam instas: sic inquiens: Alde, quid facis? cur non petis à me Vergilium: Horatium: Tibullum: Ouidium: & alios quosdam? uix credas: quàm sint penes me emendati ex antiquis codicibus. Quamobrem sic me tibi deuinxisti: ut te non secus amem: quàm me ipsum: tibiq; æque, ac mihi longissimam uitam exoptem. nam

cum adeo

cum adeo iuuenis, tantus & prosa, & carmine euaseris: ut te uel antiquis, qui utroq; in genere summa cum laude elaborarunt: ferè æquaueris: non dubito: quin futurus sis maximum decus, & gloria nostrorum temporum: & unà cum Bembo nostro magnæ spes altera Romæ. Et si non me fugit: hæc te, q̃ tuus est pudor: nõ libenter audire: tamen, quia scio me uera dicere: & te abs te cogno-
» sci quamoptime: atq; illud γνῶθι σεαυτόν, non ad arrogantiam
» minuendam solum esse dictum: uerum etiam, ut bona nostra no-
» rimus: sic tibi de te loqui uolui multorum exemplo, & doctorum uirorum. & ut taceã cæteros & græcos, et latinos: qui hoc ipsum factitarunt: Plinius Iunior in panegyrico illo ingeniosissimo, ac diuino, quẽ, initurus consulatum: Traiano imperatori dixit frequenti senatu: summas illius laudes coràm ipso dicere, dignissimum, accommodatissimumq; esse existimauit: quod & uerissimas esse illas certò sciret: & principem suarum uirtutum maxime conscium. Fuit enim Traianus non solum imperator: sed & homo omnium optimus. unde & nunc inter creãdum Imperatorem: hoc illi primum imprecantur: sis felicior Augusto: & melior Traiano. Adde: quod id est huiusmodi nostrarum uel epistolarum, uel præfationum genus: ut sic licere nobis uel ea ratione uideatur: quod & si uni priuatim uidemur scribere: publicæ tamen, ijsq; omnibus scribimus: qui nostra hæc amicæ legerint. Ob eam quoq; causam licere nobis arbitramur: ut ei, ad quem scribimus: non nihil quasi argumentum dicamus de ijs libris: in quibus huiusmodi uel epistolas, uel præfationes præponimus: nõ ut ipsum doceamus: (arrogantis esset id quidem) sed, ut & tueatur nostra: & sit eorundem iudex: et qui nesciunt (semper enim prodesse uolumus) id discant è nobis. Quamobrẽ idẽ & hic faciẽdum censuimus. Et te Naugeri doctissime iudicem elegimus: cum propter alia: tum etiã, quod omnia, quæ his libris de ratiõe dicẽdi tractantur: sic teneas:
» ut digitos, unguesq; tuos. Debemus enim, quæ publicãda elucubramus: ijs recitare, uel scribere: qui possint: si bona sunt: laudare: sin mala, reprehẽdere. ut olim Quintilio poemata recitabantur: qui,
» cum aliquid non probaret: corrige sodes hoc aiebat: & hoc.
Laudandus igitur peripateticus ille Phormio: prudenterq; fecisse existimandus est: quod coràm Annibale de officio Imperatoris, et de omni re militari disputauerit: non ut illum doceret: nunquam enim tantum insanijsset Phormio: sed, ut pœnus uel delectaretur ea audiens: quorum esset peritissimus: præsertim, si copiose, ornate,

docte à philosopho dicerentur: uel ut indicaret potius: an perite ea de re disputatum esset: Rustice contra, & inhumaniter fecisse Annibal:(semper enim fuisse dicitur insuauis: & difficilis) qui, cũ Phormionem audisset: & cæteri, qui interfuerant: uehementer delectati: quæsiuissent: q̃d nam ipse de illo philosopho iudicaret: respenderit: multos se deliros senes sæpe uidisse: sed qui magis, quàm Phormio deliraret: uidisse neminem. Quod contumeliosum responsum tantopere probari à M. Tullio, miror: atq; eò magis: quod nõ propterea delirare Phormionem uisum esse ait: quia inepte, aut indocte de re militari præcepta narrauerit: sed tantum, quia Annibali: cuius nomen erat magna apud omnes gloria: quiq; tot annos de imperio cum populo R. omnium gentium uictore certauerat. Cum potius delirus uere fuisset Phormio: si apud rusticos, & id genus alios, qui non intelligerent: de re militari disputauisset. quemadmodum si surdis quispiam suauiter canat: aut narret fabulam. uel si coràm cæcis in numerum quis quamoptime ludat: aut manuum celeritate præstigiatoriam agat.

Tu autem mi Naugeri hæc tibi dicia à nobis facile patieris: quod simul & doctissimus sis: & humanissimus. tum etiam quia, cum tibi sic dicuntur: omnibus dicuntur: in quorum manus hæc nostra peruenerint. quamobrem leges tu quidem: quæ breuiter de his libris quasi argumenta scribuntur: & leges: non, ut Phormionem Annibal: contumeliose (barbarum id quidem) sed benigne, ut soles: me, cum ea legeris: dimissurus. Ea uero sunt hæc:

In primo, & secundo libro Rhetoricorũ ad C. Herennium, & non nihil in tertio, de inuentione, prima, ac maxima parte rhetorices tractatur. Primus, exordiũ, narrationem, diuisionem, et pauca quædã de confirmatione, & confutatione continet. Secundus reliquas inuentionis partes: & quemadmodum ad omnem iudicialem causam inuentionem rerum accommodari oporteret: ostendit.

Tertius inueniendarum rerũ, quæ pertinent ad causas deliberatiuas, & demonstratiuas, rationem absoluit. hinc quomodo quæ inuenimus: disponamus: atque in ordinem redigamus: et quibus rebus ad dicendum pronuntiatio, quibus item inuentorũ Thesaurus, atque omnium partium rhetorices custos, memoria comparanda sit: docet. Quartus reddita ratione: qua re præter græcorum consuetudinem suis author utatur exẽplis: præcepta Elocutionis, quæ est ultima pars ex ijs quinque: quas in oratore esse oportet: non indiligenter tradit.

Primus

Primus autem liber inchoati tantum operis, expoſito genere artis rhetoricæ: & officio: & fine: & materia: & partibus: continet genera controuerſiarum: & inuentiones: & conſtitutiones: deinde partes orationis: & in eas omnes omnia præcepta. Et quoniam in eo cæteris de rebus diſtinctius dictum eſt: diſperſe autem de confirmatione: & reprehenſione: certi in ſecundo libro confirmandi, & reprehendẽdi in ſingula cauſarum genera loca tradũtur. Et qũo pacto tractari cõueniret argumentationes: in primo libro accurate expoſitum eſt: in ſecundo tantum inuenta unãquanq; in rem exponuntur ſimpliciter ſine ulla exornatione: ut ex ſecundo inuenta ipſa, ex primo expolitio inuentorum petatur. Poſtremo, quoniã omne in cauſæ genus argumentandi ratio tradita eſt: deq́; inuentione ſatis dictum uidetur: reliquas partes orationis, quæ Oratori neceſſariæ ſunt: ſe deinceps dicturũ Cicero pollicetur. ſed poſtea mutato cõſilio: ſic inchoatum opus reliquit. puto: quia rude uidebatur: ſibiq́; puero, aut adoleſcentulo, ut ipſe in primo libro de Oratore teſtatur: exciderit. atque ob eam cauſam rogatus à fratre: tres libros de omni ratione dicendi adeo doctos, ingenioſos, elegantes, copioſos cõpoſuit: ut qui in aliis libris ſemper omnes, in his ſe ipſum Cicero ſuperauerit. ipſe etiam illos tanti faciebat: ut in epiſtola
,, quadam ad Leptam hæc ſcripſerit. Oratorem meum tantopere
,, abs te probari, uehementer gaudeo. Mihi q̃dem ſic perſuadeo: me,
,, quicquid habuerim iudicii de dicendo: in illum librum contuliſ-
,, ſe. qui ſi eſt talis: qualem tibi uideri ſcribis: ego quoq; aliquid ſum:
,, ſin autem aliud: non recuſo: quin quantum de illo libro, tantundem
,, de iudicii mei fama detrahatur. Hi igitur tres libri de Oratore, ea, quæ tribus diebus uiri omnium eloquentiſſimi, clariſſimiq́; de omni ratione dicendi uel diſſeruerant: uel docuerant: complectuntur. quorum librorum argumenta, tum aliorum, qui hoc ipſo uolumine continentur: breuiter narranda hoc ordine uiſa ſunt.

In primo libro, Ludorum romanorum diebus, cum L. Craſſus colligendi ſui cauſa, ſe in Thuſculanum ſuum cum adoleſcentibus C. Cotta, & P. Sulpitio contuliſſet: ueniſſetq́; eodẽ Q. Mutius Scæuola Augur, Craſſi ſocer: & M. Antonius, homo & conſiliorum in rep. ſocius, & ſumma cum Craſſo familiaritate coniũctus: Primo die de temporibus illis, deq́; uniuerſa rep. quam ob cauſam uenerant; multum inter ſe uſque ad extremum tempus diei colloquuti dicuntur. ſed ea alibi ſunt à M. Tullio mandata literis. Poſtero autem die, cum illi maiores natu ſatis quieuiſſent: atq; in

ambulationem uentum esset: & Scæuola duobus spatijs, tribus'ue factis: quod infirmis esset pedibus: dixisset: ut imitantes Socratem illum: qui est in Phædro Platonis: sub Platano et ipsi quiescerent: allatis puluinis: omnes in ijs sedibus, quæ erant sub Platano: dicuntur consedisse. Ibi, ut ex pristino sermone relaxarentur animi omnium: cum Crassus sermonem quendam de studio dicendi intulisset: & quædam ab Scæuola contra ea, quæ dixerat Crassus: comiter dicta fuissent: ab Antonio, & Crasso de Rhetorices materia, et de ijs, quæ Oratori necessaria sunt: in toto primo libro ornate, copioseq; differitur. cui satis longæ disputationi adfuit quidem senex Scæuola: sed quoniam in Thusculanum suum ire constituerat: sermoni, qui de arte dicendi instituebatur: non interfuit. cur autem illius persona ab reliquis libris dimota sit: docet ipse Cicero in quar

» to libro epistolarum ad Atticum, his uerbis: Quod in his Ora
» torijs libris, quos laudas: personam desyderas Scæuolæ: non eam
» temere dimoui. sed feci idem: quod in πολιτείᾳ Deus ille no-
» ster Plato. Cum in Peiræum Socrates uenisset ad Cephalum lo
» cupletem, & festiuum senem: quoad primus sermo ille haberetur:
» adest in disputando senex: deinde cum ipse quoque commodissime
» locutus esset: ad rem diuinam dicat se uelle discedere: neq; postea re
» uertitur. Credo Platonem uix putasse satis consonum fore: si homi-
» nem id ætatis in tam longo sermone diutius detinuisset. Multo ego
» satius hoc mihi cauendum putaui in Scæuola: qui & ætate, & ua
» letudine ea, qua esse meministi: & ijs honoribus, ut uix satis deco-
» rum uideretur: eum plures dies esse in Crassi Thusculano. &
» erat primi libri sermo nõ alienus ab Scæuolæ studijs. reliqui libri
» τεχνολογίαν habent: ut scis. huic ioculatoriæ disputationi senem
» illũ, ut noras: interesse sane nolui.

Die tertio, cum iã in Thusculanum Lælij soceri sui abijsset Scæuola: & Q. Catulus senex, & C. Iulius Cæsar fratres è Thusculanis suis in Crassi Thusculanum ad audiendum Antonium uenissent: cuius esse partes, ut eo die de arte dicendi loqueretur: ab Scæuola Iulius, cum ad fratrẽ ueniret: audiuerat: In secundo qdem libro ante meridiẽ, ab Antonio de Inuentione, dispositione, memoria, tribus de quinq; quasi membris eloquentiæ, interpellãtibus interdũ alijs uel interrogando: uel approbãdo: uel etiã addẽdo: uel utcũq; aliter uideretur: doctissime agitur. Et quoniã suauis est, et uehemẽter sæpe utilis iocus: et facetiæ: hæc Iulio ps, qd in eo genere alijs excelleret: cõsensu omniũ datur. qobrem ille corãm consumatissimis, ac diuinis orato-

ribus Antonio, & Crasso tanquam in scena gestum spectante Roscio acturus: uerecunde quidem, sed cum iam defessus esset disputando Antonius: cum perpauca adhuc restarent: peropportune se interposuit: munusq; suũ diligenter, iucundeq; pagit. In tertio autem, inclinato iam in pomeridianum tempus die: Crassus de Elocutione, et Actiõe reliquis rhetoricae partibus, quae ei ab Antonio ex constituto relictae fuerant: disertissimé, et copiosissime loquitur. In his libris non ieiunas rhetorum artes, sed locupletissimos Aristotelis libros secutus uidetur Cicero: idq; in Crassi maxime sermone: ut hinc quoq; perspici possit: hoc ab eo uere in Oratore dictum esse: se oratorem, si modo sit: uel quicunque sit: non ex rhetorum officinis, sed ex Academiae spatijs extitisse.

In libro de claris Oratoribus, qui Brutus dicitur: deplorata summo cum dolore morte Hortensij: qui cum Cicero semper coniunctissime, & amantissime uixerat: sociusq;, & consors gloriosi laboris fuerat: enumerat: quicunq; usq; ad sua tempora latini Oratores clari extiterant: ante tamen graecis, qui excelluerant: quasi in transcursu, breuiter enumeratis.

In libro, qui Orator appellatur: cum a Cicerone M. Brutus per literas petiuisset: ut quod optimũ esset genus dicendi: sibi ostenderet: id ille diligentissime, & copiosissime fecit. Et quamuis de Elocutione tantum ab Bruto requisitus uideretur: non nulla tamen de Inuentione, Dispositione, Actione, ut plenius foret opus: adiecit.

In Topicis de communibus locis, unde argumenta ducuntur: breuiter quidem internauigandum, cum etiam libros Cicero non haberet: sed docte, & diluade agitur. Exempla tamen, quod ad Trebatium iurisconsultum scribatur: ex iure sumuntur.

In partitionibus in omne causarum genus praecepta colliguntur.

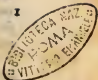
In libro, qui de optimo Oratorum genere inscribitur: cum falsam Cicero eorum uellet opinionem ostendere: qui eos solos atticae dicere contendebant: qui tenui quodam, & sicco scribendi genere uterentur: Aeschinis, & Demosthenis inter se contrarias orationes conuertit: ut, cum hi Attici omnium consensu haberentur: neq; tenui solum genere, sed amplissimo etiam, ac mediocri nõnunquam uterentur: manifestus illorum error deprehẽderetur. Sed ipsae orationes ad nos non peruenerunt. id, quod habetur: praefatio est quaedam.

Sed, quoniam sunt: qui libros de arte rhetorica ad Herennium Ciceronis esse contendant: non ab re facere mihi uideor: si, quod ipse ea de re sentiam: hoc loco breuiter disputauero. Qui libro.

rum ad Herennium, authorem esse Ciceronem uolunt: duorum al
terum fateantur necesse est: ut, aut ante, quàm quæ inchoata, atq;
rudia puero, aut adolescentulo sibi excidisse ait: aut post, Cicero il
los composuerit. ante, non puto dicturos. quia, si puer, aut adole-
scentulus illa imperfecta, hoc est duos illos libros de inuentione cō
posuit: quando hos ad Herennium componere potuit? num pueri
lus? q̄s hoc credat? At à uiro etiam maturæ ætatis, ac patrefamili
as, et philosopho compositi illi uidentur. id quod ex ipso authore fa
» cile ē cognoscere: cū et hæc dicat: Etsi negotijs familiaribus impedi
» ti: uix satis otium studio suppeditare possumus: et idipsum, quod
» datur otij: libētius in philosophia consumere consueuimus: et hæc,
» quæ habentur in fine quarti libri. Nā & simul libēter exercemur
» propter amicitiā: cuius initium cognatio fecit: cætera philosophiæ
» ratio confirmauit: & nobis nō diffidimus. propterea quod et ali
» quantulum processimus: & alia meliora sunt: quæ multo intensi-
» us petimus in uita: & etiam, si non peruenimus in dicendo: quò
» uolumus: parua pars uitæ perfectissimæ desyderetur. Impeditū
negotijs familiaribus: & uix propterea esse otium ad studendum,
& siquid superesset otij in philosophia cōsumere consueuisse: tum
paruam uitæ perfectissimæ partem desyderari: non puero, sed ui-
ro conueniunt: & patri familias. Adde: quod cum consueuisse di
cit: quod daretur otij: in philosophia consumere: prætermisso stu-
dio eloquentiæ diu uidetur philosophiæ dedisse operam. Præterea
in ijs ipsis libris de inuentione, fecisset aliquam eorum, qui sunt ad
Herennium, mentionem: cur. s. de arte rhetorica iterum scriberet:
quemadmodum in libris oratorijs eorum meminit: quæ inchoata:
atq; rudia sibi puero, aut adolescentulo excidisse refert. non ante
igitur hos ad Herennium, quàm illos de inuentione libros compo-
suit. Post autem si dixerint: parum diligenter uidentur eam rem
consyderasse. quia si ita sit sequeretur politiores, & magis cultos
esse hos ad Herennium: quàm illi ipsi quos de inuentione compo
suit: quod & doctior, & plures natus annos eos elucubrasset. Sed
longe est secus. Rudes quodammodo hi uidebuntur si ijs, quos de in
uentione composuit: comparentur. Et quanq̄ sunt docti tamen lon
gissimo distant interuallo à diuina illa. M. Tullij eloquētia. immo
siquis accuratius consyderauerit plurima in his ad Herennium li
bris, dure, & ieiune dicta deprehendet. Adde, quod in libris de
Oratore, ubi inchoatorum à se rhetoricorum meminit: & horum
ad Herennium meminisset: atq; eò magis, quod perfecta, & absolu

te sint: omniaq; artis rhetoricæ præcepta contineant: ut ipse au-
„ thor ostendit: his uerbis, Et uiã, quam sequamur: habemus: pro-
„ pterea quod in his libris nihil præteritũ est rhetoricæ præceptiõis.
Ergo ad Herennium libri, si nec ante, nec post, quàm illi de inuen-
tione à Cicerone compositi sunt: non sunt Ciceronis. nam post diui
nos illos Oratorios, ad Herennium libros compositos dicere: amen-
„ tia est. Illud præterea non præterierim: existimandũ esse Hiero-
„ nymum, & Priscianum, & alios, qui aut illa ætate, aut post exti-
terunt: huius rei inuestigandæ minimum sategisse: sed alterũ alte-
rius indiligenter, ut solet accidere: errorem secutos. Quis au-
„ tem illorum author fuerit: Grammatici certant: & adhuc
„ sub iudice lis est. Sunt tamen: qui authorem fuisse di-
cant M. Gallionem: propterea quod in libro quodam rhetorico-
rum ad Herennium antiquissimo, qui dicitur esse Romæ in biblio
theca palatina: sic est titulus: M. Gallionis Rhetoricorum ad C.
Herennium liber primus. ubi Gallionis deletum esse aiunt: ita ta-
men, ut legi possit: et supra Gallionis scriptum. T. cũ binis utrinq;
pũctis: inde Ciceronis. quod si ita est: puto eum, q deleuit: quod
existimarit perperam scriptum Gallionis: deceptum cum præno-
mine M S. quod idem in utroq; est titulo: tum similitudine quadã
Gallionis, et Cicerõis, apposuisse pro Galliõis, T. Ciceronis. Quam
qdem rẽ cum aut ipse uidero: aut ab alio audiuero: cui fidẽ habe-
am: tunc credam: curaboq; Gallioni librum suum, quo tot secula
uel iniuria temporũ, uel ignorãtia scriptorũ priuatus est: restituẽ
dum. cuiuscunq; tamen fuerit liber: ei fatendum est: multum Cice-
ronis hos, quos diximus de inuẽtione libros, ad ea, quæ scripserit:
præcepta cõtulisse. Gallionẽ autem hũc eum crediderim, ad quẽ
Ouidius in quarto libro de Ponto consolatoriam scripsit epistolam
ob mortem uxoris. Cuius epistolæ hoc est initium.
„ Gallio crimen erit uix excusabile nobis:
„ Carmine te nomen non habuisse meo.
Doctum etiã illum fuisse, his eiusdẽ epistolæ ostẽditur carminibus.
„ Sed neq; solari prudentem stultior ausim:
„ Verbaq; doctorum nota referre tibi.
HAEC habui mi Naugeri. quæ sup his dicerẽ pro tempore. Habeo
enim assidue plus negotij: quàm fortasse alius quisquam uel occu-
patissimus. Adsit Deus: qui me & his malis, & grauissimis: qui
bus premor molestijs: eripiat, ac uelit, ut dũ amissis agris: & ipse
„ hæc queror. En quò discordia ciues

" Perduxit miseros: en queis consevimus agros. aut haec:
" Viui peruenimus, aduena nostri,
" Quod nunquam veriti sumus: ut possessor agelli,
" Diceret: haec mea sunt: veteres migrate coloni:
Tu quoq; diuinus poeta (es enim alter ab illo) consolás compatrem tuum: mihi aut haec canas:
" Fortunate senex, etiam tua rura manebunt:
" Et longo quoq; seruitio te' exire licebit:
" Et cito praesentes alibi cognoscere diuos.
Aut tale aliquid: quod cum fuero adeptus: saxo, quod tot annos indefessus voluo: in montis apicem tandem perducto: & collocato:
" recubans sub tegmine fagi: & ipse queam dicere:
" Deus nobis haec otia fecit.
Vale ingens decus musarum.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM, LIBER PRIMVS.

ETSI Negotijs familiaribus impediti, uix satis otium studio suppeditare possumus, & id ipsum, quod datur otij, libentius in philosophia consumere consueuimus, tamen tua nos Cai Herenni uoluntas commouit, ut de ratione dicendi conscriberemus, ne aut tua causa noluisse, aut fugisse nos laborē putares, & eo studiosius hoc negotium suscepimus, quod te non sine causa uelle cognoscere rhetoricam intelligebamus. non enim parū habet in se fructus copia dicēdi, & commoditas orationis, si recta intelligentia, & definita moderatione animi gubernetur. Quas ob res, illa, quae graeci scriptores inanis arrogantiae causa sibi assumpserunt, reliquimus. nam illi, ne parum multa scisse uiderentur, ea conquisiuerunt, quae nihil attinebant, ut ars difficilior cognitu putaretur. nos autem ea, quae uidebantur ad rationem dicendi pertinere, sumpsimus. nō enim spe quaestus, aut gloria commoti uenimus ad scribendum, quemadmodum caeteri, sed, ut industria nostra tuae morem geramus uoluntati. Nūc, ne nimium longa sumatur oratio, de re dicere incipiemus, sed, si te unum illud monuerimus, artem sine assiduitate dicendi non multum iuuare, ut intelligas hanc rationem praeceptionis accommodari ad exercitationem oportere.

ORATORIS Officium, est de his rebus posse dicere, quae res ad usum ciuilem moribus, ac legibus constitutae sunt, cum assensione auditorum, quoad eius fieri poterit. Tria sunt genera causarum, quae recipere debet orator, demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale. Demonstratiuum, est, quod tribuitur in alicuius certae personae laudem, uel uituperationem. Deliberatiuum, est quod in consultatione positum, habet in se suasionem, & dissuasionem. Iudiciale, est, quod positum in controuersia, habet accusationem, aut petitionem cum defensione. Nunc quas res oratorem habere oporteat, docebimus, deinde, quomodo has causas tractari conueniat ostendemus. Oportet igitur in oratore esse inuentionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, & pronuntiationem.

Inuentio, est excogitatio rerum uerarum, aut uerisimilium, quae causam probabilem reddant. Dispositio, est ordo, & distributio rerum, quae demonstrat, quibus in locis sit collocandum. Elo-

cutio, est idoneorum uerborum & sententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria, est firma animi rerum, et uerborum dispositionis perceptio. Pronuntiatio, est uocis, & uultus, & gestus moderatio cum uenustate. Haec omnia tribus modis assequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars, est praeceptio, quae dat certam uiam, rationemq; dicendi. Imitatio, est, qua impellimur cum diligenti ratiōe, ut aliquorū similes in dicēdo uelimus eē. Exercitatio, est assiduus usus, consuetudo'q; dicēdi. Quoniā igitur demōstratū est, quas causas oratorē recipere, quas'q; res habere conueniret nūc, quēadmodū ad orationem possint oratoris officia accōmodari, dicēdū uidetur.

INVENTIO in sex partes orationis consumitur, exordiū, narrationem, diuisionem, confirmationem, confutationē, conclusionem. Exordium, est principiū oratiōis, per quod animus auditoris, uel iudicis constituitur, uel apparatur ad audiendum. Narratio, est rerum gestarum, aut perinde ut gestarum expositio. Diuisio, est, per quam aperimus, quid conueniat, & quid in controuersia sit, & per quam exponimus, quibus de rebus simus dicturi. Confirmatio, est nostrorū argumentorum expositio cum asseueratiōe. Confutatio, est contrariorum locorum dissolutio. Conclusio, est artificiosus terminus orationis. Nūc, quoniā unà cum oratoris officijs, quo res cognitu facilior esset, producti sumus, ut de orationis partibus loqueremur, & eas ad inuentionis rationem accommodaremus, de exordio primū dicendum uidetur. CAVSA posita, quo commodius exordiri possimus, genus causae est consyderādum. Genera causarū sunt IIII. honestum, turpe, dubiū, humile. Honestum causae genus putatur, cum aut id defendimus, quod ab omnibus defendendum uidetur, aut id oppugnamus, quod ab omnibus uidetur oppugnari debere, ut pro uiro forti contra parricidam. Turpe genus causae intelligitur, cum aut honesta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubium genus est, cum habet in se causa & honestatis, & turpitudinis partem. Humile genus est cum contempta res affertur. Cum haec ita sint, conueniet exordiorū rationem ad omne genus causae accommodari. Exordiorum duo sunt genera, Principium, quod graece προοίμιον appellatur, & insinuatio, quae ἔφοδος nominatur. Principium est, cum statim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. Id ita sumitur, ut attentos, ut dociles, ut beneuolos auditores habere possimus. Si genus causae dubium habebimus, à beneuolentia principium constituemus, neqd illa turpitudinis pars nobis obesse possit. Sin humile genus erit causae, faciemus attentos. Sin

turpe

turpe causæ genus erit, insinuatione utemur, de qua posterius dicemus, nisi quid nacti fuerimus, quare aduersarios criminando beneuolentiam captare possimus. Sin honestum causæ genus erit, licebit recte uel uti, uel non uti principio. Si uti uolemus, aut id oportebit ostendere, quare causa sit honesta, aut breuiter q̄bus de rebus simus dicturi, exponere. Si prīcipio uti nolemus, à lege, à scriptura, aut ab aliquo firmissimo nostræ causæ adiumēto principiū capere oportebit. Quoniam igitur docilem, beneuolum, attentum habere auditorem uolumus, quo modo quidq; confici possit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, si summam causæ breuiter exponemus, & si attentos eos faciemus. nam docilis est is, qui attente uult audire. Attentos habebimus, si pollicebimur, nos de rebus magnis, nouis, inusitatis uerba facturos, aut de ijs rebus, quæ ad remp. pertineant, aut ad eos ipsos qui audient, aut ad deorum immortalium religionem. & si rogabimus, ut attente audiant, & si numero exponemus res, quibus de rebus dicturi sumus. Beneuolos auditores facere quatuor modis possumus. à nostra, ab aduersariorum, ab auditorum persona, & à rebus ipsis;

A' nostra persona beneuolentiam contrahemus, si nostrum officium sine arrogantia laudabimus, aut in remp. quales fuerimus aut in parentes, aut in amicos, aut in eos ipsos, qui audiunt, aliquid referemus, dummodo hæc omnia ad eam ipsam rem, de qua agitur, sint accommodata. Item si nostra incommoda proferemus, inopiam, solitudinem, calamitatem, & si orabimus, ut nobis sint auxilio, et simul ostendemus, nos in alijs spem noluisse habere. Ab aduersariorum persona beneuolentia captabitur, si eos in odium, in inuidiam, in contemptionem adducemus. In odium rapiemus, si quid eorum spurce, superbe, perfidiose, crudeliter, confidenter, malitiose, flagitiose factum proferemus. In inuidiam trahemus, si uim, si potentiam, factionem, diuitias, incontinentiam, nobilitatem, clientelas, hospitium, sodalitatem, affinitates aduersariorum proferemus, & his adiumentis magis, quàm ueritati eos confidere aperiemus. In contemptionem adducemus, si inertiam, ignauiam, desidiam, luxuriam aduersariorum proferemus. Ab auditorum persona beneuolentia colligetur, si res eorum fortiter, sapienter, mansuete, magnifice iudicatas proferemus, & si quæ de his existimatio, quæ iudicij expectatio sit, aperiemus.

A' rebus ipsis beneuolum efficiemus auditorem si nostram causam laudando extollemus, aduersariorum per contemptionem deprimemus. Deinceps de insinuatione aperienda est. TRIA sunt tēpora, quibus principio uti non possumus, quæ diligenter sunt consy-

deranda, aut cum turpem causam habemus, hoc est, cum ipsa res animum auditoris à nobis alienat, aut cum animus auditoris persuasus esse uidetur ab ijs, qui ante contra dixerunt, aut cum defessus est eos audiendo, qui ante dixerunt. Si causa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus, rem, non hominem, aut hominem, non rem spectari oportere, non placere nobis ipsis quæ facta dicantur ab aduersarijs, & esse indigna, aut nefaria. Deinde, cum diu rem auxerimus, nihil simile à nobis factum ostendemus, aut aliquorum iudicium de simili causa, aut de eadem, aut de minore, aut de maiore, proferemus. Deinde ad nostram causam pedetentim accedemus, & similitudinem conferemus. Item, si negabimus nos de aduersarijs, aut de aliqua re dicturos, & tamen occulte dicemus, interiectione uerborum. Si persuasus auditor fuerit, id est, si oratio aduersariorum auditoribus fidem fecerit (neq; enim non facile scire poterimus, quoniam non sumus nescij, quibus rebus fides fieri soleat). Ergo si fidē factam putabimus, his rebus nos insinuabimus ad causam, si de eo, quod aduersarij firmissimum sibi adiumentum putauerint, primū nos dicturos pollicebimur, aut ab aduersarij dicto exordiemur, & ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit, aut dubitatione utemur, quid potissimum dicamus, aut cui loco primum respondeamus cum admiratione. Si defessi erunt audiendo, ab aliqua re, quæ risum mouere possit, exordiemur, ab apologo, à fabula uerisimili, imitatione, deprauatione, inuersione, abiectione, ambiguo, suspicione, irrisione, stultitia, exuperatione, collatione, literarum mutatione, præterea expectatione, similitudine, nouitate, historia, uersu, aut ab alicuius interpellatione, aut arrisione, & si promiserimus aliter ac parati fuerimus, nos esse dicturos, nos non eodem modo, ut cæteri soleant, uerba facturos, quid alij soleant, quid nos facturi simus, breuiter exponemus. Inter insinuationem, & principium hoc interest, quod principium huiusmodi debet esse, ut statim apertis rationibus, quibus præscripsimus, aut beneuolum, aut attentum, aut docilem faciamus auditorem. at insinuatio eiusmodi debet esse, ut occulte per dissimulationem eadem illa omnia conficiamus, ut ad eandem commoditatem in dicendi opere uenire possimus. Verum hæ tres utilitates, tametsi in tota oratione sunt comparandæ, hoc est, ut auditores sese perpetuo nobis attentos, dociles, beneuolos præbeant, tamen id per exordium causæ maxime comparandum est. Nunc, nequando uitioso exordio utamur, quæ uitia uitanda sunt, docebo. In exordienda causa seruandum est, ut lenis sit sermo, & usitata uerborum consuetudo, ut non apparata ora-

tio uideatur esse. VITIOSVM exordiũ est, quod in plures cau sas potest accomodari, quod uulgare dicitur. Item uitiosum est, quo nihilo minus aduersarius potest uti, quod commune appellatur. Item illud, quo aduersarius poterit uti ex contrario. Item uitiosum est, q̃d nimiũ apparatis uerbis compositum est, aut nimis longum est, et quod non ex ipsa causa natum uideatur, ut proprie cohæreat cum narratio ne, & quod neq; beneuolum, neq; docilẽ, neq; attentum faciat auditorẽ. De exordio satis dictum est. Deinceps ad narrationẽ transeamus.

NARRationum tria sunt genera. Vnum, quo exponimus rẽ gestam, & unũquodq; trahimus ad utilitatem nostrã uicen di causa, q̃d ptinet ad eas causas, de qbus iudiciũ futurũ est. Alterum genus est narrationis, quod intercurrit nonnunquam, aut fidei, aut criminationis, aut transitionis, aut alicuius apparationis, uel laudationis causa. Tertium genus est id, quod à causa ciuili remotum est, in quo tamen exerceri conuenit, quo commodius illas superio res narrationes in causis tractare possimus. Eius narrationis duo sunt genera, unum, quod in negotijs, alterum, quod in personis positũ est. Id, quod in negotiorum expositione positum est, treis habet par tes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, quæ neq; ueras, neq; uerisimiles cõtinet res, ut eæ, quæ tragœdijs traditæ sunt. Historia, est gesta res, sed ab ætatis nostræ memoria remota. Argumentum, est ficta res, quæ tamen fieri potuit, uelut argumenta comœdiarũ. Illud genus narrationis, quod in personis positum est, debet habere sermonis festiuitatem, animorũ dissimilitudinem, grauitatem, lenitatem, spem, metum, suspicionem, desyderium, dissimulationem, misericordiam, rerum uarietates, fortunæ commutationem, insperatum incommodum, subitam lætitiam, iucundum exitum rerum. uerum hoc in exercendo transigetur. Illud, quod ad ueritatem pertinet, quomodo tractari con ueniat, aperiemus. Treis conuenit res habere narrationem, ut breuis, ut dilucida, ut uerisimilis sit, quæ quoniam fieri oportere scimus, quemadmodum faciamus, cognoscendum est. Rem breuiter narra re poterimus, si inde incipiemus narrare, unde necesse erit, et si non ab ultimo initio repetere uolemus, et si summatim, non particulatim nar rabimus, & si non ad extremum, sed usq; eò, quo opus erit, prosequemur, & si transitionibus nullis utemur, & si non deerrabimus ab eo, quod cœperimus exponere, & si exitus rerum ita exponemus, ut ante quoq; quæ facta sunt, sciri possint, tametsi nos reticuerimus. quod genus, si dicam, me ex prouincia redisse, profectum quoq; in prouinciam intelligatur, & omnino non modo id, quod obest, sed etiã id, quod neq;

obest, neq; adiuuat, satius est prætenire, & ne bis, aut sæpius idem dicamus, cauendum est, etiam ne id, quod semel supra diximus, deinceps dicamus, hoc modo. Athenis Megaram uesperi aduenit Simo, ubi aduenit Megaram, insidias fecit uirgini, insidias postquam fecit, uim in loco attulit. Rem dilucide narrabimus, si ut quicq; primum gestum erit, ita primum exponemus, & rerum, ac temporum ordinem conseruabimus, ut gestæ res erunt, aut ut potuisse geri uidebuntur. Hic erit consyderandum, ne quid perturbate, ne quid contorte, ne quid ambigue, ne quid noue dicamus, ne quam in aliam rem transeamus: ne ab ultimo repetamus, ne longe prosequamur, ne quid quod ad rem pertineat, prætereamus. & si persequemur ea, quæ de breuitate præcepta sunt. nam quo breuior, eo dilucidior, & cognitu facilior narratio fiet.

Verisimilis narratio erit, si, ut mos, ut opinio, ut natura postulat, dicemus: si spatia temporum, personarum dignitates, consiliorum rationes, locorum opportunitates constabunt, ne refelli possit, aut temporis parum fuisse, aut causam nullam, aut locum idoneum non fuisse, aut homines ipsos facere, aut pati non potuisse. Si uera res erit, nihilo minus hæc omnia narrando conseruanda sunt. nam sæpe ueritas, nisi hæc seruata sint, fidem non potest facere. Sin erunt ficta, eo magis erunt conseruanda. De his rebus caute confligendum est, quibus in rebus tabulæ, aut alicuius firma authoritas uidebitur interfuisse.

Adhuc quæ dicta sunt, arbitror mihi constare cum cæteris artis scriptoribus, nisi quia de insinuatione noua excogitauimus, quod eam soli præter cæteros in tria tempora diuisimus, ut planè certam uiam, & perspicuam rationem exordiorum haberemus. Nunc, quod reliquum est, quoniam de rerum inuẽtione disputandum est, in qua singulare consumitur oratoris officium, dabimus operam, ut nihilo minus industrie, quàm rei utilitas postulabit, quæsisse uideamur, si prius pauca de causarum diuisione dixerimus.

c AVSARVM diuisio in duas partes distributa est. Primum, perorata narratione debemus aperire, quid nobis conueniat cum aduersarijs, si ea, quæ nobis utilia erunt, conueniunt, quid in controuersia relinquatur, hoc modo. Interfectam esse ab Oreste matrem conuenit mihi cum aduersarijs, iure fecerit, & licuerit'ne facere, id est in controuersia. Item è contrario. Agamemnonem esse à Clytemnestra occisum confitentur. cum id ita sit, me ulcisci parentem negant oportuisse. Deinde, cum hoc fecerimus, distributione debemus uti. Ea diuiditur in duas partes, enumerationem, & expositionem. Enumeratione utemur, cum dicemus numero, quot de

rebus dicturi sumus. eã plusq̃ trium partium numero esse non oportet. nã & periculosum est, nequando plus, minus ue dicamus, et suspitionẽ afferet auditori meditatiõis, et artificij, quæ res fidẽ abrogat orationi. Expositio est, cũ res, qbus de rebus dicturi sumus, exponimus breuiter, et absolute. Nunc ad confirmationem transeamus.

OTA spes uincendi, ratioq́; persuadẽdi posita est in confirmatione, & confutatione. Nã, cum adiumẽta nostra exposuerimus, contrariaq́; dissoluerimus, absolute nimirum munus oratorium confecerimus. Vtrunq; igitur facere poterimus, si constitutionem causæ cognouerimus. Causarum constitutiones alij quatuor fecerunt, noster doctor Hermetes tres putauit esse, non ut de illorũ quicquam detraheret inuentione, sed ut ostenderet id, quod oportuisset, simpliciter, et singulari modo docere, illos distribuisse dupliciter, et bipartito. Constitutio est prima deprecatio defensoris cum accusatoris insimulatione coniuncta. Constitutiones itaq;, ut diximus, tres sunt, Coniecturalis, Legitima, Iuridicialis. Coniecturalis, est, cum de facto controuersia est, hoc modo. Aiax in sylua, postquam resciuit, quæ fecisset per insaniam, gladio incubuit. Vlysses interuenit. occisum conspicatur. è corpore cruentum telum educit. Teucer interuenit, cũ fratrem occisum, & inimicum fratris cum gladio cruento uidet, capitis arcessit. Hic, quoniam coniectura uerum quæritur, de facto erit controuersia, & ex eo constitutio causæ coniecturalis nominatur. Legitima constitutio, est, cum in scripto, aut ex scriptis aliquid controuersiæ nascitur. Ea diuiditur in parteis sex, scriptum, et sentẽtiã. contrarias leges. ambiguum. definitionem. translationem, ratiocinationem. Ex scripto, & sententia nascitur controuersia, cum uidetur scriptoris uoluntas cum scripto ipso dissentire, hoc modo. Si lex sit, quæ iubeat eos, q propter tempestatem nauim reliquerint, omnia perdere, eorum nauim, cæteraq́; esse, si nauis conseruata sit, qui remanserunt in naui. magnitudine tẽpestatis omnes perterriti, nauim reliquerunt, & in scapham conscenderunt, præter unũ ægrotum, is propter morbum exire, & fugere non potuit, casu, et fortuitu nauis in portum incolumis delata est, illam ægrotus possidet, nauim petit ille, cuius fuerat. Hæc constitutio legitima est ex scripto, & sententia. Ex contrarijs legibus controuersia constat, cum alia lex iubet, aut permittit, alia uetat qdpiã fieri, hoc modo. Lex uetat eum, qui de pecunijs repetundis damnatus sit, in concione orationẽ habere. Altera lex iubet, augurẽ, in demortui locum q petat, in concione nominare. Augur qdã dãnatus, de pecunijs repetundis, in demortui locum qui petat nomina-

vt multam. uit. petitur ab eo multa. Constitutio hæc est legitima ex contrarijs legibus. Ex ambiguo controuersia nascitur, cum scriptum duas, aut plures res significat, hoc modo. Paterfamilias, cum filium hæredem faceret, testamento uasa argentea uxori legauit. Tullius hæres meus Terentiæ uxori meæ. xxx. pondo uasorum argenteorum dato, quæ uolet. Post mortem eius uasa pretiosa, & cælata magnifice, illa petit, Tullius se quæ uelit ipse. xxx. pondo ei debere dicit. Constitutio est legitima ex ambiguo. Ex definitione causa constat, cum in controuersia est, quo nomine factum appelletur, ea est huiusmodi.

Cum Lucius Saturninus legem frumentariam de semissibus, & trientibus laturus esset, Cepio, qui per id temporis quæstor urbanus erat, docuit senatum, ærarium non posse pati largitionem tantam. Senatus decreuit, si eam legem ad populum ferat, aduersus remp. uideri eum facere. Saturninus ferre cœpit, collegæ intercedere, ille nihilo minus cistellam detulit. Cepio, ut illum contra senatusconsultum intercedentibus collegis aduersus remp. uidit ferre, cum uiris bonis impetum facit, pontes disturbat, cistas deijcit, impedimento est, quò secius feratur lex, accersitur Cepio maiestatis. Constitutio est legitima ex definitione. uocabulum enim definitur ipsum, cum quæritur, quid sit minuere maiestatem. Ex translatione controuersia nascitur, cum aut tempus differendum, aut accusatorem mutandum, aut iudices mutandos reus dicit. Hac parte constitutionis græci in iudicijs, nos in iure ciuili plerunque utimur. In hac parte nos iuris ciuilis scientia iuuabit. In iudicijs tamen non nihil ea utimur, ut hoc modo. Siquis peculatus accusatur, quod uasa argentea publica de loco priuato dicatur sustulisse, possit dicere, cum definitione sit usus, quid sit furtum, quid peculatus, secum furti agi, non peculatus oportere. Hæc partitio legitimæ constitutionis his de causis raro uenit in iudicium, quod in priuata actione prætoriæ exceptiones fiunt, & causa cadit is, qui non quemadmodum oportet, egerit, & in publicis quæstionibus cauetur legibus, ut ante si reo commodum sit, iudicium de accusatore fiat, utrum illi liceat accusare nec ne. Ex ratiocinatione controuersia constat, cum res sine propria lege uenit in iudicium, quæ tamen ab alijs legibus similitudinem quandam aucupatur. Ea est huiusmodi.

Lex est. Si furiosus existet, agnatorum, gentiliumq́; in eo, pecuniaq́; eius, potestas esto, & Lex. Qui parentem necasse iudicatus erit, is obuolutus, & obligatus corio deijciatur in profluentem. & Lex. Paterfamilias, uti super familia, pecunia'ue sua legauerit, ita ius esto. & Lex. Si paterfamilias intestato moritur, familia, pecuniaq́;

pecuniáq; eius agnatorum, gentiliúmq; eſto. Malleolus iudicatus eſt matrem necaſſe, ei damnato ſtatim folliculo lupino os obuolutum eſt, & ſoleæ ligneæ pedibus inductæ ſunt, & in carcerem ductus eſt. Qui defendebant eum, tabulas in carcerem afferunt, teſtamentum ipſo præſente conſcribunt, teſtes rite affuerunt, de illo ſupplicium paulo poſt ſumitur. Ii, qui hæredes erant, teſtamento hæreditatem adeunt. Frater minor Malleoli, qui eum oppugnauerat, in eius periculo, ſuam uocat hæreditatem lege agnationis. Hic certa lex in rem nulla affertur, & tamen multæ afferuntur, è quibus ratiocinatio naſcatur, quare potuerit, aut non potuerit iure teſtamentum facere. Conſtitutio legitima eſt ex ratiocinatione. Cuiuſmodi partes eſſent legitimæ conſtitutionis oſtendimus, nunc de iuridiciali conſtitutione dicamus. IVRIDIcialis conſtitutio eſt, cum factum conuenit, ſed iure, an iniuria factum ſit, quæritur. Eius conſtitutionis partes ſunt duæ, quarum una abſoluta, altera aſſumptiua nominatur. Abſoluta eſt, cum id ipſum, quod factum eſt, ut aliud nihil foris aſſumatur, recte factum eſſe dicemus. ea eſt huiuſmodi. Mimus quidá nominatim Accium poetam compellauit in ſcena, cum eo Accius iniuriarũ agit. hic nihil aliud defendit, niſi licere nominari eum, cuius nomine ſcripta dentur agenda. Aſſumptiua pars eſt, cum per ſe defenſio infirma eſt, ſed aſſumpta ex extranea re comprobatur. Aſſumptiuæ partes ſunt quatuor, conceſſio, remotio criminis, translatio criminis, comparatio. Conceſſio, eſt, cum reus poſtulat ſibi ignoſci. ea diuiditur in purgationem, & deprecationem. Purgatio, eſt, cum conſulto ſe negat reus feciſſe. Ea diuiditur in fortunam, imprudẽtiam, neceſſitatem. Fortunam, ut Cepio ad tribunos pleb. de amiſſione exercitus. Imprudentiá, ut ille, qui de eo ſeruo, qui dominum occiderat, ſupplicium ſumpſit, cui frater eſſet ante, quàm tabulas teſtamenti aperuerit, cum is ſeruus manumiſſus teſtamento eſſet. Neceſſitudinem, ut ille, qui ad diem commeatus non uenit, quod eum aquæ intercluſiſſent. Deprecatio, eſt, cum et peccaſſe, & conſulto feciſſe confitetur, et tamẽ poſtulat, ut ſui miſereantur. Hoc, in iudicio non poteſt ferè uſu uenire, niſi quando pro eo dicimus, cuius multa recte facta eſſe conſtant. Hoc modo, in loco communi per amplificationem inijciemus, quod, ſi hoc feciſſet, tamen ei pro priſtinis beneficijs ignoſci conueniret, uerum nihil poſtulat ignoſci. Ergo in iudicium non uenit, at in ſenatum, aut ante imperatorem, & in concilium talis cauſa poteſt uenire. Ex tráslatione criminis cauſa conſtat, cum feciſſe nos non negamus, ſed aliorum peccatis coactos feciſſe dicamus, ut Oreſtes, cum ſe defendit, in ma-

trem confert crimen. Ex remotione criminis causa constat, cum à nobis non crimen, sed culpã ipsam amouemus, et uel in hominem transferimus, uel in rem quampiam conferimus. In hominem transfertur, ut si accusetur is, qui Publium Sulpitium se fatetur occidisse, & id iussu consulum defendat, & eos dicat non modo imperasse, sed rationem quoq; ostendisse, quare id facere liceret. In rem confertur, ut siqs ex testamento, quod facere iussus sit, ex plebiscito uetetur. Ex comparatione criminis causa constat, cum dicimus necesse fuisse alterutrum facere, & id, quod fecerimus, satius fuisse facere. Ea causa huiusmodi est. Caius Pópilius, cum à Gallis obsideretur, neq; effugere ullo modo posset, uenit cum hostium ducibus in collocutionem, ita discessit, ut impedimenta relinqueret, exercitum educeret, satius esse duxit amittere impedimenta, quàm exercitum. exercitum eduxit, impedimenta reliquit, accersitur maiestatis. Quæ constitutiones, & quæ constitutionum partes sint, satis uideor ostendisse. Nunc quomodo eas, et qua uia tractari conueniat, demonstrandum est, si prius aperuerimus, quid oporteat ab ambobus in causa destinari, quo ratio omnis totius orationis conferatur. Constitutione igitur reperta, statim quærenda est ratio. Ratio est, quæ causam facit, & continet defensionem, hoc modo, ut docendi causa in hac potissimum consistamus. Orestes, cũ cõfiteatur se occidisse matrem, nisi attulerit facti rationem, peruertit defensionem, ergo affert eam, quæ nisi intercederet, ne causa quidem esset. illa enim, inquit, patrem meum occiderat. Ergo, ut ostendi, ratio ea est, quæ continet defensionem, sine qua nec parua quidem dubitatio potest remorari dãnationem. Inuenta ratione, firmamentum quærendum est. id est, quod accusationem continet, quod affertur contra rationem defensionis, de qua ante dictum est. Id constituetur hoc modo. Cum usus fuerit Orestes ratiõe, hoc pacto, iure occidi. illa enim patrem meũ occiderat, utetur accusator firmamento, hoc modo. Sed non abs te tamen occidi, neq; indemnatam pœnas pendere oportuit. Ex ratione defensionis, & ex firmamento accusationis, iudicij quæstio nascatur, oportet, quam nos iudicationem, græci κρινόμενον appellant. Ea constituitur ex coniunctione firmamenti, & rationis defensione, hoc modo. Cum dicat Orestes, se patris ulciscendi causa matrẽ occidisse, rectum' ne fuerit à filio sine iudicio Clytemnestram occidi. Ergo hac ratione iudicationem inueniri conuenit. Inuenta iudicatione, omnem rationẽ totius orationis eò conferri oportebit. In omnibus constitutionibus, et partibus constitutionum hac uia iudicationes reperientur, præterquã in coniecturali constitutione. in ea enim nec ratio quæritur, quare fece

rit. fecisse enim negatur, nec firmamentum exquiritur, quoniam non subest ratio, quare ex intentione, & infitiatione iudicatio constituitur; hoc modo. Intentio, occidisti Aiacem. Infitiatio, non occidi. Iudicatio, occiderit'ne. Ratio omnis utriusq; orationis, ut ante dictum est, ad hanc iudicationem conferenda est. si plures erunt constitutiones, aut partes constitutionũ, iudicationes quoq; plures erunt in una causa, sed omnes simili ratione reperientur. Sedulo dedimus operam, ut breuiter, & dilucide quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. Nũc, quoniam satis huius uoluminis magnitudo creuit, commodius est in altero libro de cæteris rebus deinceps exponere, ne qua propter multitudinem literarum possit animum tuum defatigatio retardare. sed si quidem hæc tardius, quàm studes, absoluentur, cum rerum magnitudini, tum nostris quoq; occupationibus assignare debebis. Veruntamen maturabimus, & quod negotio diminutum fuerit, exæquabimus industria, ut pro tuo in nos officio, & nostro in te studio munus hoc accumulatissime tuæ largiamur uoluntati.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM, LIBER SECVNDVS.

In Primo Libro Herenni breuiter exposuimus, quas causas recipere oratorem oporteret, & in quibus officijs artis elaborare conueniret, & ea officia qua ratione facillime consequi posset. Verum, quod neq; de omnibus rebus simul dici poterat, & de maximis primum scribendum fuit, quo cætera tibi faciliora cognitu uiderentur, ita nobis placitum est, ut ea, quæ difficillima essent, potissimum scriberemus. CAVsarũ tria genera sunt, demonstratiuũ, deliberatiuũ, iudiciale, multo difficillimum est iudiciale, ergo id primum absoluimus. hoc & priore libro egimus, cum de oratoris officijs tractabamus, quorum inuentio & prima, & difficillima est, ea quoq; nobis erit hoc in libro propemodum absoluta, & paruam partem eius in tertium uolumen transferemus. De sex partibus orationis primum scribere incæpimus. In primo libro locuti sumus de exordio, narratione, diuisione, nec pluribus uerbis, quàm necesse fuit, nec minus dilucide, quàm te uelle existimabamus. deinde coniunctè de confirmatione, & confutatione dicendum fuit, quare genera constitutionum, & earum partes aperuimus, ex quo simul ostendebatur, quomodo constitutionem, & partes constitutionis causa posita re-

periri oporteret. Deinde docuimus, iudicationem quēadmodum quæri conueniret. qua inuenta, curandum, ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. Postea admonuimus, esse causas quamplures, in quibus plures constitutiones, aut partes constitutionum accommodarētur. Reliquum uidebatur esse, ut ostenderemus, quæ ratio posset inuentiones ad unanquanq; constitutionem, aut partem constitutionis accommodare. Et item quales argumentationes, quas græci ἐπιχειρήματα appellant, sequi, & quales uitari oporteret, quorū utrunq; pertinet ad confirmationem, & confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cuiusmodi conclusionibus orationū uti oporteat, qui locus erat extremus de sex partibus orationis. Primum ergo quæremus, quē admodum quanq; causam tractare conueniat. & nimirum coniecturalem, quæ prima, & difficillima est, potissimum consyderemus.

IN Causa coniecturali, narratio accusatoris suspiciones interiectas, & dispersas habere debet, ut nihil actum, nihil dictum, nusquam uētum, aut abitum, nihil deniq; factum sine causa putetur. Defensoris narratio, simplicem, & dilucidam expositionem debet habere cum attenuatione suspicionis. Huius constitutionis ratio in sex partes est distributa, probabile, collationem, signum, argumentum, cōsecutionem, approbationem. Horum unumquodq; quid ualeat, aperiemus. Probabile est, per quod probatur expedisse reo peccare, & à simili turpitudine hominem nunquam abfuisse. Id diuiditur in causam, & in uitam. Causa est ea, quæ induxit ad maleficium, commodorum spe, aut incommodorum euitatione, ut cum quæritur, num quod commodū maleficio acquisierit, num honorem, num pecuniam, num dominationē, num aliquam cupiditatem amoris, aut huiusmodi libidinis uoluerit explere. Aut num quod incommodum uitarit inimicitias, infamiā, dolorem, supplicium. Hic accusator in spe commodi, cupiditatem ostēdet aduersarij, in uitatione incommodi, formidinem augebit. Defensor autem negabit fuisse causam, si poterit, aut eam uehementer extenuabit. Deinde iniquum esse dicet, omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re peruenerit, in suspicionem maleficij deuocari.

Deinde uita hominis ex ante factis spectabitur. In quo primum considerabit accusator, num quando simile qd fecerit. Si id nō reperiet, quæret, num quando uenerit in similem suspicionem, et in eo debebit esse occupatus, ut ad eam causam peccati, quam paulo ante exposuerit, uita hominis possit accōmodari, hoc modo. Si dicet pecuniæ causa fecisse, ostendet eum semper auarum fuisse, si honoris, ambitiosum; ita poterit animi uitium cum causa peccati conglutinare. Si non pote-

rit par uitium cum causa reperire, reperiat dispar. Si non poterit aua rum demonstrare, demonstret corruptorē, uel perfidiosum, si quo mo do poterit. deniq; aliquo, aut quamplurimis uitijs contaminabit per sonam, deinde, qui fecerit illud tam nequiter, eundem hunc tam per peram fecisse non esse mirandum. Si uehementer castus, & integer exi stimabitur aduersarius, dicet, facta, non famā spectari oportere, illum ante occultasse sua flagitia, se planum facturum ab eo maleficiū non abesse. Defensor, primum demonstrabit uitam integram, si potue rit, id si non poterit, confugiet ad imprudentiam, stultitiam, adolescē tiā, uim, persuasionem, quibus de rebus uituperatio eorum, quæ ex tra id crimen erunt, nō debeat assignari. Sin uehementer hominis tur pitudine impedietur, & infamia, prius dabit operam, ut falsos rumo res dissipatos esse dicat de innocente, & utetur loco communi, rumori bus credi non oportere. Sin nihil horū fieri poterit, utatur extrema de fensione, & dicat, non se de moribus eius apud censores, sed de crimi nibus aduersariorum apud iudices dicere. Collatio, est, cum ac cusator id, quod aduersarium fecisse criminatur, alij nemini, nisi reo bonum fuisse demonstrat, aut alium neminem potuisse perficere, ni si aduersarium, aut eum ipsum alijs rationibus aut non potuisse, aut non æque cōmode potuisse, aut eum effugisse alias rationes commodio res propter cupiditatem. Hoc loco defensor ut demonstret, oportet, aut alijs quoq; bono fuisse, aut alios quoq; id, quod ipse insimuletur, facere potuisse. Signum est, per quod ostenditur idonea perfi ciendi facultas esse quæsita. id diuiditur in partes sex, locum, tempus, spatiū, occasionē, spem perficiendi, spem celandi. Locus, quæritur, celebris, an desertus? semper tantū, an tum, cum id factum sit, fuerit in eo loco solitudo? sacer an profanus? publicus, an priuatus fuerit? cuius modi loci attingant, num qui est passus, pspectus, et exauditus esse pos sit. Horū qd reo, quid accusatori conueniat, perscribere non grauare mur, nisi facile quiuis causa posita, posset iudicare. Initia. n. inuentio nis ab arte debent proficisci, cætera facile comparabit exercitatio.

Tempus ita quæritur, qua parte anni, qua hora, noctu, an interdiu, et qua diei, et qua noctis hora factum esse dicatur, et cuiusmodi tempo ribus. Spatiū ita consyderatur, satis ne longum fuerit ad eam rem tran sigendam, et potuerit ne scire satis ad id perficiendum spatij futurum. Nam parui refert satis spatij fuisse ad id perficiendum, si id ante sci ri, & ratione prouideri non potuerit. Occasio quæritur, idonea ne satis fuerit ad rem adoriendam, an alia melior, quæ aut præterita sit, aut non expectata. Spes perficiēdi, quæ fuerit, spectabitur. hoc mo

do, si quæ supradicta sunt signa, concurrent, si præterea ex altera parte uires, pecunia, consilium scientia, apparatio, ex altera parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudentia, inapparatio demonstrabitur fuisse. Quare scire potuerit, utrum diffidendum, an confidẽdum fuerit. Spes celandi quæ fuerit, quæritur ex conscijs, arbitris, adiutoribus, liberis, aut seruis, aut utrisq;. Argumentum, est, per quod res coarguitur certioribus argumentis, & magis firma suspicione. id diuiditur in tempora tria; præteritum, instans, consequens. In præterito tempore oportet considerare, ubi fuerit, ubi uisus sit, quo cũ uisus sit, nũ quid apparârit, num quem conuenerit, num quid dixerit, num quem habuerit de conscijs, de adiutoribus, de adiumentis, nũ quo in loco præter cõsuetudinem fuerit, aut alieno tempore. In instanti tempore quæritur, num uisus sit, cum faciebat, num qui strepitus, clamor, crepitus exauditus sit, aut deniq; num quid aliquo sensu perceptũ sit, aspectu, auditu, tactu, odore, gustatu. nam quiuis horum sensus potest conflare suspicionem. In consequenti tempore spectabitur, num quid re transacta, relictum sit, quod indicet, aut factum esse maleficium, aut à quo factum sit. Factum esse, hoc modo, si tumore, aut liuore decoloratũ est corpus mortui, significat eũ ueneno necatum. A quo factum sit, hoc modo, si telum, si uestimẽtum, si quid eiusmodi relictum sit, aut si uestigium rei fuerit, aut si cruor in uestimentis, si in eo loco comprehensus, aut uisus sit transacto negotio, quo in loco res gesta dicatur. Consecutio, est, cum quæritur, quæ signa nocentis, & innocentis consequi soleant. Accusator dicet si poterit, aduersarium, cum ad eum uentum sit, erubuisse, expalluisse, titubasse, inconstanter locutum esse, concidisse, pollicitum esse aliqd, quæ signa conscientiæ sunt. Si reus horũ nihil fecerit, accusator dicet, eum usq; adeo præmeditatũ fuisse, qd sibi esset usu uenturũ, ut confidẽtissime resistẽs responderet, quæ signa confidentiæ, non innocentiæ sint. Defensor si pertimuerit, magnitudine periculi non conscientia peccati commotum esse dicet, si non pertimuerit, fretum innocentia negabit esse commotum. Approbatio, est, qua utimur ad extremum confirmata suspicione. Ea habet locos proprios, atq; communes. Proprij sunt ij, quibus nisi accusator, nemo potest uti, & ij, quibus nisi defensor.

Communes sunt, qui alia in causa ab reo, alia ab accusatore tractantur. In causa coniecturali proprius locus accusatoris est, cum dicat malorum misereri non oportere, & cum auget peccati atrocitatem. Defensoris proprius locus est, cum misericordiam capit, & cum accusatorem calumniari criminatur. Cõmunes loci sunt, cum

accusatoris, tum defensoris, à testibus, contra testes, à quæstionibus, contra quæstiones, ab argumentis, contra argumenta, à rumoribus, contra rumores. A' testibus dicemus, secundum authoritatem, et uitam testium, & constantiam testimoniorum. Contra testes, uitæ turpitudinem, testimoniorum inconstantiam, si aut non fieri potuisse dicemus, aut non factum esse, quod dicant, aut scire illos non potuisse, aut cupide dicere, & argumentari. hæc & ad improbationem, et approbationem testium pertinebunt. A' quæstionibus dicemus, cum demonstrabimus, maiores ueri inueniendi causa tormentis, & cruciatibus uoluisse quæri, & summo dolore homines cogi, ut quicquid sciant, dicant. Et præterea cõfirmatior hæc erit disputatio, si quæ dicta erũt argumentando, iisdem uiis, quibus omnis coniectura tractatur, trahemus ad uerisimilem suspicionem, idemq; hoc in testimoniis facere oportebit. Contra quæstiones hoc modo dicemus, primum, maiores uoluisse certis in rebus interponi quæstiones, cum, quæ uere dicerentur, seruari, quæ falsò in quæstione pronuntiarentur, refelli possent, hoc modo. Quo in loco quid positum sit, & siquid esset simile, quod uideri, aut aliquo simili signo percipi posset. deinde, dolori credi non oportere, quod alius alio recẽtior sit in dolore, quod ingeniosior ad cõminiscendũ, quod deniq; sæpe scire, aut suspicari possit, quid quæsitor uelit audire, quod cum dixerit, intelligat sibi finem doloris futurum. Hæc disputatio cõprobabitur, si refellemus, quæ in quæstionibus erũt dicta probabili argumentatione. idq; partibus coniecturæ, quas ante exposuimus, facere oportebit. Ab argumentis, & signis, et cæteris locis, quibus augetur suspicio, dicere hoc modo conuenit. cum multa cõcurrant argumenta, et signa, quæ inter se consentiant, rem perspicuã non suspiciosam uideri oportere. item plus oportere signis, & argumẽtis credi, quàm testibus. hæc enim eo modo exponi, quo modo re uera sunt gesta, testes corrumpi posse, uel pretio, uel gratia, uel metu, uel simultate. Contra argumenta, & signa, & cæteras suspiciones dicemus hoc modo, si demonstrabimus, nullam rem esse, quam non suspicionibus quiuis possit criminari, deinde, unamquamq; suspicionem extenuabimus, et dabimus operam, ut ostendamus, nihilo magis in nos eam, quàm in alium quempiam conuenire, indignum facinus esse sine testibus, coniecturam, & suspicionem firmamenti satis habere. A' rumoribus dicemus, si negabimus temere famã nasci solere, quin subsit aliquid, & dicemus causam non fuisse, quare quispiam confingeret, & comminisceretur. Et præterea si cæteri falsi soleant esse, argumentabimur hunc esse uerum. Contra rumores dicemus primũ, si do-

docebimus multos esse falsos rumores, & exemplis utemur, de quibus falsa fama fuerit, & aut inimicos nostros, aut homines natura maleuolos, & maledicos confinxisse dicemus, & aliquam aut fictam fabulã in aduersarios afferemus, quam dicamus omnibus in ore esse, aut uerum rumorem proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat, neq; tamen ei rumori nos fidẽ habere dicemus, ideo quod quiuis homo possit quemuis turpem de quolibet rumorem proferre, & confictam fabulam dissipare. Veruntamen, si rumor uehementer probabilis esse uidebitur, argumentando famæ fidem poterimus abrogare. Quod et difficillima tractatu est constitutio coniecturalis, & in ueris causis sæpissime tractanda est, eò diligẽtius omnes eius partes perscrutati sumus, ut ne paruula quidẽ titubatione, aut offensione impediremur. si ad hanc rationem præceptionis assiduitatem exercitationis accommodaremus. Nunc ad legitimæ constitutionis partes transeamus.

CVM Voluntas scriptoris cum scripto dissidere uidebitur, si à scripto dicemus, his locis utemur secundum narrationẽ. Primum scriptoris collaudatione. Deinde, scripti recitatione. Deinde, percunctatione, scirent'ne aduersarij id scriptum fuisse in lege, aut in testamento, aut in stipulatione, aut quolibet scripto, quod ad eam rem pertineat? Deinde collatione quid scriptum sit, quid aduersarij se fecisse dicant, quid iudicem sequi conueniat, utrum id, quod diligenter perscriptum sit, an id, quod acute sit excogitatum? Deinde ea sententia, quæ ab aduersarijs sit excogitata, & scripto attributa, contemnetur, & infirmabitur. Deinde, quæretur quid ei obfuerit si id uoluisset scribere, ut nõ potuerit perscribere. Deinde à nobis sententia reperietur, et causa proferetur, quare id scriptor senserit, quod perscripsit, et demonstrabitur scriptum esse illud dilucide, breuiter, commode perfecte, certa cum ratione. Deinde, exempla proferentur, quæ res, cum ab aduersarijs sententia redderetur, & uoluntas afferretur, à scripto potius iudicatæ sint. Deinde ostendetur, quàm periculosum sit à scripto recedere.

Locus communis, est contra eum, qui, cum fateatur se contra id, quod legibus sancitum est, aut testamento perscriptum sit, fecisse, tamen facti quærat defensionem. A' sententia sic dicemus. Primum laudabimus scriptoris commoditatem, atq; breuitatẽ, quod tantum scripserit, quod necesse fuerit, illud, quod sine scripto intelligi potuerit, non necessario scribendum putarit. Deinde, dicemus calumniatoris esse officium, uerba, & literas sequi, negligere uoluntatem. Deinde, id, quod scriptum sit, aut non posse fieri, aut non lege, non more, non natura, non bono, & æquo posse fieri, quæ omnia uoluisse scriptorẽ quamrectissime fieri nemo

ri, nemo dubitet, at ea, quæ à nobis facta sint, iustissime facta. Deinde contrariam sententiam, aut nullam esse, aut stultam, aut iniustam, aut non posse fieri, aut non constare cum superioribus, & inferioribus sententijs, aut cum iure communi, aut cum alijs legibus communibus, aut cum rebus iudicatis dissentire. Deinde exemplorum à uoluntate, & contra scriptũ iudicatorum enumeratione utemur. Deinde legum, & stipulationum breuiter exceptarum, in qbus intelligatur scriptorum uoluntas, & expositio. Locus communis contra eum, qui scriptum reci tet, & uoluntatem scriptoris non interpretetur. Cum duæ leges inter se discrepent, uidendum est, primum, nunquæ abrogatio, aut derogatio sit. Deinde, utrum leges ita dissentiant, ut altera iubeat, altera uetet, an ita ut altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit eius defensio, qui negabit se fecisse, quod cogeretur, cũ altera lex permitteret. plus. n. ualet sanctio pmissione. Item illa defensio tenuis est, cum ostẽditur id factum esse, quod ea lex sanciat, cui legi abrogatum, uel derogatum sit id, quod posteriori lege sancitum sit, esse neglectum. Cũ hæc erunt considerata, statim nostræ legis expositione, recitatione, collaudatione utemur. Deinde, contrariæ legis enodabimus uoluntatem, & eam trahemus ad nostræ causæ commodũ. Deinde de iuridiciali absoluta sumemus rationem iuris, & quæremus partem iuris, utrũ cum ea faciat, de qua parte posterius differemus. Si ambiguũ esse scriptum putabitur, quod in duas, aut plures sententias trahi possit, hoc modo tractandũ est. Primũ, sit ne ambiguum, quærendum est. Deinde, quo modo scriptum esset, si id, quod aduersarij interpretantur, scriptor fieri uoluisset, ostendendũ est. Deinde id, quod nos interpretemur & fieri posse, & honeste, recte, lege, more, natura, bono, & æquo fieri posse, quod aduersarij interpretantur è contrario, nec esse ambigue scriptũ, cum intelligatur utra sententia uera sit. Sunt qui arbitrantur ad hãc causam tractandũ, uehementer pertinere cognitionem amphibologiarum eã, quæ à dialecticis profertur. Nos uero arbitramur, non modo nullo adiumento esse, sed potius maximo impedimento. omnes enim illi amphibologias aucupantur, eas etiam, quæ ex altera parte sẽtẽtiã nullam possunt interpretari. Itaq; & alieni sermonis molesti interpellatores, & scripti, tum odiosi, tum obscuri interpretes sunt, & dũ cau te, expediteq; loqui uolunt, infantissimi reperiuntur. Ita, dũ metuunt, in dicendo neqd ambiguũ dicant, nomen suum pronuntiare non possunt. Verũ horum pueriles opiniones, rectissimis rationibus cum uoles, refellemus. In præsentia hæc intercedere non alienum fuit, ut huius infantiæ garrulam disciplinam contemneremus. Cum definitione

utemur, primum, afferemus breuem uocabuli definitionem, hoc modo: maiestatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus rebus ciuitatis amplitudo constat, quæ sunt ea, quæ capiunt suffragia populi, & magistratus consilia. Nempe igitur tu & populū suffragio, & magistratum cōsilio priuasti, cum pontes disturbasti. Item ex contrario, *maiestatē is minuit, qui amplitudinem ciuitatis detrimento afficit.* Ego nō *affeci, sed prohibui, detrimento. ærariū enim conseruaui. libidini malorū restiti. maiestatem omnem interire non passus sum.* Primū *igitur uocabuli sententia breuiter, & ad utilitatem accommodatam causæ describetur.* Deinde, *factum nostrum cum uerbi descriptione coniungetur.* Deinde, *cōtrariæ descriptionis ratio refelletur, si aut falsa erit, aut inutilis, aut turpis, aut iniuriosa.* Id *quoq; ex iuris partibus sumetur de iuridiciali absoluta, de qua iam loquemur.* Quæritur *in translationibus primum, num aliqs eius rei actionem, petitionem, aut executionem habeat, quem non oporteat, num alio modo, alio tempore, alio loco, num alia lege, num alio quærente, aut agente, hæc legibus, & moribus æquo, & bono reperientur, de quibus dicetur in iuridiciali absoluta.* In *causa rationali primū quæretur, ecqd in rebus maioribus, aut minoribus, aut similibus, similiter scriptum, aut iudicatū sit. deinde, utrū ea res similis sit ei rei, de qua agitur, an dissimilis. deinde utrū consulto de ea re scriptum non sit, quod noluerit cauere, an quod satis cautū putarit propter cæterorū scriptorū similitudinem.* De *partibus legitimæ constitutionis satis dictum est, nunc ad iuridicialem reuertamur.* ABSOLVTA *iuridiciali constitutione utemur, cum ipsam rem, quam nos fecisse confitemur, iure factam dicemus, sine ulla assumptione extrariæ defensionis. in ea conuenit quæri, iure'ne factum sit. de eo causa posita dicere poterimus, si ex qbus partibus ius constet, cognouerimus.* Constat *igitur ius ex his partibus, natura, lege, consuetudine, iudicato, æquo & bono, pacto.* Natura *ius est, quod cognationis, aut pietatis causa obseruatur, quo iure parentes a liberis, & à parentibus liberi coluntur.* Lege *ius est id, quod populi iussu sancitum est, quod genus, ut in ius eas, cum uoceris.* Cōsuetudine *ius est id, quod sine lege æque ac si legitimū sit, usitatum est, quod genus id, quod argentario obtuleris expensum, à socio eius recte repetere possis.* Iudicatū *est id, de quo sententia lata est, aut decretum interpositū, ea sæpe diuersa sunt, ut aliud alij iudici, aut prætori, aut consuli, aut tribuno plebis placitum sit, et fit, ut de eadem re sæpe alius aliud decreuerit, aut iudicauerit, quod genus* M. Drusus *prætor urbanus, qd cum hærede mandati ageretur, iudiciū reddidit.* Sextus Iulius *nō reddidit.*

didit. Item Caius Coelius iudex absoluit iniuriarum eum, qui Lucilium poetam in scena nominatim læserat. Publius Mutius eum, qui L. Accium poetam nominauerat, condemnauit. Ergo, quia possunt res simili de causa dissimiliter iudicatæ proferri, cum id usu uenerit, iudicem cum iudice, tempus cum tempore, numerum cum numero iudiciorum proferemus. Ex æquo, et bono ius constat, quod ad ueritatem, & utilitatem communem uidetur pertinere, quod genus, ut maior annis LX. & cui morbus causa est, cognitorem det. Ex eo nouum ius constitui conuenit ex tempore, & hominis dignitate. Ex pacto ius est, siquid inter se pepigerunt, siquid inter quos conuenit. Pacta sunt, quæ legibus obseruanda sunt, hoc modo. Rem ubi pagunt, oratione pagunt in comitio, aut in foro ante meridiem causam coniicito. Sunt item pacta, quæ sine legibus obseruantur ex cõuentu, quæ iuri præstare dicuntur. His igitur partibus iniuriam demonstrari, ius confirmari conuenit, idq; in absoluta iuridiciali faciendum uidetur. CVM ex comparatione quæretur, utrum satius fuerit agere id, quod reus dicat se fecisse, aut id, quod accusator dicat oportuisse fieri, primum quæri conuenit, utrum fuerit utilius ex contentione, hoc est, utrum uenustius, facilius, conducibilius. Deinde oportebit quæri, ipsum'ne oportuerit iudicare, utrum fuerit utilius, an aliorum fuerit statuendi potestas. deinde interponetur ab accusatore suspicio ex coniecturali constitutione, qua re putetur non ea ratione factum esse, quo melius deteriori anteponeretur, sed dolo malo negotium gestum. deinde, quæretur, potuerit'ne uitari, ne in eum locum ueniretur. Ab defensore contra refelletur argumentatio coniecturalis, de qua ante dictum est. His locis ita tractatis, accusator utetur loco communi in eum, qui inutile utili præposuerit, cum statuendi non habuerit potestatem. Defensor, contra, eos, qui æquum censeant, rem perniciosam utili præponi, utetur loco communi per conquestionem, & simul quæret ab accusatoribus, et ab iudicibus ipsis, quid facturi essent, si in eo loco fuissent, & tempus, locum, rem, deliberationem suam ponet ante oculos.

Translatio criminis est, cum ab reo facti causa in aliorum peccatum transfertur, in qua primum quærendum est, iure'ne in alium crimen transferatur. deinde spectandum est, an æque magnum sit illud peccatum, quod in alium transferatur, atq; illud, quod reus suscepisse fatetur. deinde, oportuerit'ne in ea re peccare, in qua alius ante peccarit. deinde, oportuerit'ne iudicium ante fieri. deinde, cum factum iudicium non sit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteat'ne de ea re iudicium fieri, quæ res in iudiciũ non uenerit. Locus com

munis accusatoris, contra eũ, qui plus censeat uim, quã iudicia ualere oportere, & ab aduersarijs percunctabitur accusator, qd futurũ sit, si idem cæteri faciant, ut de indemnatis suppliciũ sumant, qđ eos idem fecisse dicat. quid si ipse accusator idem facere uoluisset. Defensor eorũ peccati atrocitatem proferet, in quos crimen transferetur, rẽ, locũ, tempus ante oculos ponet, ut ij, qui audient, existiment, aut non potuisse, aut non fuisse utile rem in iudiciũ uenire. Concessio, est, per quã nobis ignosci postulamus. ea diuiditur in purgationem, et deprecationẽ. Purgatio est, cũ consulto à nobis factũ negamus. ea diuiditur in necessitatem, fortunã, imprudẽtiam. De his primũ partibus ostendendũ est, deinde ad deprecationem reuertendũ uidetur. Primũ, considerandũ est, utrũ per culpã uentum sit in necessitudinem, an cum culpã ueniendi necessitudo fecerit. deinde quærendũ est, quo modo uis illa uitari potuerit, ac leuari. deinde is, qui in necessitudinem causam conferet, expertus ne sit, qd contra facere, aut excogitare posset. deinde, nũ quæ suspiciones ex coniecturali constitutione trahi possint, quæ significent id cõsulto factum esse, quod necessario accidisse dicitur. deinde, si maxime necessitudo quæpiã fuerit, conueniat ne, eã satis idoneã putari. Si autem imprudentia reus se peccasse dicet, primũ quæretur, utrũ potuerit scire, an nõ potuerit. deinde, utrũ data sit opera, ut sciretur, an non. deinde, utrũ casu nescierit, an culpa. nã qui se propter uinũ, aut amorẽ, aut iracundiã fugisse rationem dicet, is animi uitio uidebitur nescisse, non imprudentia. quare nõ imprudentia se defendet, sed culpa contaminabitur. deinde, coniecturali constitutione quæretur, utrũ scierit, an ignorauerit, et considerabitur, satis ne imprudentia præsidij debeat esse, cũ factũ esse constet. Cũ in fortunã causa conferretur, & ea re defensor ignosci dicet reo oportere, eadẽ omnia uidentur considerãda, quæ de necessitudine præscripta sunt. etenim hæ tres partes purgationis inter se finitimæ sunt, ut in omnes eadẽ ferè possint accomodari. Loci communes in his causis, accusatoris, contra eũ, qui eũ se peccasse confiteatur, tamen oratione iudices moretur, Defensoris, de humanitate, misericordia, uoluntatem in oĩbus rebus spectari cõuenire, et quæ consulto facta non sint, in ijs fraudem esse nõ oportere. Deprecatione utemur, cum fatebimur nos peccasse, neq; id imprudenter, aut fortuitu, aut necessario fecisse dicemus, & tamen ignosci nobis postulabimus. Hic ignoscendi ratio quæritur ex ijs locis, si plura, aut maiora officia, quã maleficia uidebuntur constare. siqua uirtus, aut nobilitas erit in eo, q supplicabit, siqua spes erit, usui futurũ, si sine supplicio discesserit, si ipse ille supplex, mansuetus, et misericors in potestatibus

ostendetur

ostenderetur fuisse, si ea, quae peccauit, non odio, non crudelitate, sed officio, & recto studio commotus fecit, si tali de causa alijs quoque ignotu sit, si nihil ab eo periculi nobis futuru uidebitur, si eum missum fecerimus, si nulla aut à nostris ciuibus, aut ab aliqua ciuitate uituperatio ex ea re suscipietur. Loci communes, de humanitate, fortuna, misericordia, rerum commutatione. His locis omnibus ex contrario utetur is, qui contradicet, cum amplificatióe, & enumeratione omnium peccatoru. Haec causa iudicialis fieri non potest, ut in primo libro ostendimus. sed quod potest uel ad senatum, uel ad consilium uenire, nó uisa est supersedenda. Cum à nobis crimen remouere uolemus, aut in rem, aut in hominem nostri peccati causam conferemus. Si causa in hominem cóferetur, quaerendum erit primum, potuerit ne tantum, quantum reus demonstrabit is, in quem causa conferetur, & quonam modo aut honeste, aut sine periculo potuerit obsisti. si maxime ita sit, num ea re concedi reo conueniat, quod alieno inductu fecerit. deinde in coniecturalem trahetur controuersiam, & quaeretur, num consulto factum sit. Si causa in rem quandam conferetur, & haec eadem ferè, & omnia, quae de necessitudine praecepimus, consyderanda erunt. QVONIAM Satis ostendisse uidemur, qbus argumentationibus in uno quoque genere causae iudicialis uti conueniret, consequi uidetur, ut doceamus, quemadmodum ipsas argumentationes ornate, & absolute tractare possimus. nam ferè non difficile est inuenire, quid sit causae adiumento, difficillimum uero est, inuentum expolire, & expedite pronuntiare. haec enim res facit, ut neque diutius, quàm satis sit, in eisdem locis commoremur, neque eodem identidem reuoluemur, neque inchoatá argumentationem relinquamus, neque incommode ad aliam deinceps transeamus. itaque hac ratione & ipsi meminisse poterimus, quid quoquo loco dixerimus, & auditor cum totius causae, tum uniuscuiusque argumentationis distributionem percipere, & meminisse poterit. Ergo absolutissima, & perfectissima argumentatio est ea, quae in quinque partes est distributa, propositionem, rationem, rationis confirmationem, exornationem, complexionem. Propositio, est, per quam ostendimus summatim quid sit, quod probare uolumus. Ratio, est causa, quae demonstrat id uerum esse, quod intendimus, breui subiectione. Rationis confirmatio est ea, quae pluribus argumentis corroborat breuiter expositam rationem. Exornatio, est, qua utimur rei honestandae, & collocupletandae causa confirmata argumentatione. Cóplexio est, quae concludit breuiter colligens partes argumentationis. Hisce igitur quinque partibus ut absolutissime utamur, hoc modo tractabimus

argumentationem. Causam ostendemus Vlyssi fuisse, quare interfecerit Aiacem inimicum enim acerrimũ de medio tollere uolebat, à quo sibi non iniuria summum periculum metuebat. uidebat illo icolumi, se incolumem non futurum. sperabat illius morte, se salutem sibi comparare. consueuerat, si iure non poterat, quauis iniuria inimico exitium machinari. cui rei mors indigna Palamedis testimonium dat. ergo & metus periculi hortabatur eum interimere, à quo supplicium uerebatur, & consuetudo peccandi maleficij suscipiendi remouebat dubitationem. Omnes enim cum minima peccata cum causa suscipiunt, tum uero illa, quæ multo maxima sunt maleficia, aliquo certo emolumento inducti suscipere conantur. Si multos induxit in peccatum pecuniæ spes, si complures scelere se contaminauerunt imperij cupiditate, si multi leue compendium fraude maxima commutauerunt, cui mirum uidebitur istum à maleficio propter acerrimam formidinem non temperasse? Virum fortissimum, integerrimum, inimicitiarum persequentissimum, iniuria lacessitum, ira excitatum, homo timidus, nocens, conscius sui peccati, insidiosus, inimicum incolumem esse noluit. cui tandẽ hoc mirum uidebitur? Nam, cum feras bestias uideamus alacres, & erectas uadere, ut alteri bestiæ noceant, non est incredibile putandum, istius quoq; animum ferum, crudelem, atq; inhumanum cupide ad inimici perniciem profectum, præsertim cum in bestijs nullã neq; bonam, neq; malam rationem uideamus, in isto plurimas, et pessimas rationes semper fuisse intelligamus. Si ergo pollicitus sum, me daturum causam, qua inductus Vlysses accesserit ad maleficium, & si inimicitiarum acerrimam rationem, & periculi metum intercessisse demonstraui, non est dubiũ, quin confiteatur causam maleficij fuisse. Ergo absolutissima est argumentatio ea, quæ ex quinq; partibus constat, sed ea non semper necesse est uti. Tum enim complexione supersedendum est, si res breuis est, ut facile memoria comprehendatur, tum exornatio prætermittenda est, si parum locuples ad amplificandum, & exornandum res uidetur esse. Sin & breuis erit argumentatio, & res tenuis, aut humilis, tum exornatione, & complexione supersedendum est. In omni argumentatione de duabus partibus postremis hæc, quam exposui, ratio est habenda. Ergo amplissima est argumentatio qnquepartita. Breuissima est tripartita. Mediocris, sublata aut exornatiõe, aut complexione quadripartita. GENERA duo sunt uitiosarũ argumentationum, unum, quod ab aduersario reprehendi potest, idq; pertinet ad causam. Alterum, quod tametsi nugatorium est, tamen nõ indiget reprehensione. Quæ sint, quæ reprehensione confutari conueniat, quæ

at, quæ tacite contemni, at quæ uitari sine reprehensione, si exempla subiecero, intelligere dilucide poteris. Hæc cognitio uitiosarum argumentationum duplicem utilitatem afferet. nam & uitare in argumentatiõe uitium admonebit, & ab alijs non uitatum commode reprehendere docebit. Quoniam igitur ostendimus perfectam, & plenam argumentationem ex quinque partibus constare, in unaquaque parte argumentationis quæ uitia euitanda sunt, consyderemus, ut & ipsi ab his uitijs recedere, & aduersariorum argumentationes hac præceptione in omnibus partibus tentare, & ab aliqua parte labefactare possimus.

Expositio uitiosa est, cum ab aliqua, aut à maiore parte ad omnes confertur id, quod nõ necessario est omnibus attributum, ut siquis hoc modo exponat. Omnes, qui in paupertate sunt, malunt maleficio parare diuitias, quam officio paupertatem tueri. Siquis hoc modo exposuerit argumentationem, ut non curet quærere, qualis ratio, aut rationis confirmatio sit, ipsam facile reprehendemus expositionem, cum ostendemus id, quod in aliquo paupere improbo sit, in omnes pauperes falsò & iniuria conferri. Item uitiosa expositio est, cum id, quod raro fit, fieri omnino negatur, hoc modo. Nemo potest uno aspectu, neque præteriens in amorem incidere, nam, cum nõ nemo deuenerit in amorem uno aspectu, & cum ille neminem dixerit, omnino nihil differt raro id fieri, dummodo aliquando fieri, aut posse fieri intelligatur.

Item uitiosa expositio est, cum omnes res ostendemus nos collegisse, & aliquam rem idoneam præterimus, hoc modo. Quoniam igitur hominem occisum constat esse, necesse est, aut à prædonibus, aut ab inimicis occisum esse, aut abs te, quem ille hæredem testamento ex parte faciebat, prædones illo loco nunquam sunt uisi, inimicum nullum habebat, relinquitur, si neque à prædonibus, neque ab inimicis occisus est, quod alteri non erant, alteros non habebat, ut abs te sit interemptus. Nam in huiuscemodi expositione reprehensione utemur, siquos præter eos, quos ille dixerit, potuisse suscipere maleficium, ostenderimus, uelut in hoc exẽplo, cũ dixerit necesse eẽ aut à prædonibus, aut ab inimicis, aut à nobis occisum esse, dicemus potuisse uel à familia, uel à cohæredibus nostris. Cum hoc modo illorum collectionem disturbauerimus, nobis latiorem locum defendendi relinquemus. Ergo hoc quoque uitandũ est in expositione, ne quando, cum omnia collegisse uideamur, aliquã idoneam partem reliquerimus. Item uitiosa expositio est, quæ constat ex falsa enumeratione, ut si, cũ plura sunt, pauciora dicamus, hoc modo. Duæ res sunt iudices, quæ omnes ad maleficium impellunt, luxuries, & auaritia. Quid amor inquit quispiam, quid ambitio, quid

rreligio, quid metus mortis, quid imperij cupiditas, quid deniq; alia permulta? Item falsa enumeratio est, cum pauciora sunt, & plura dicimus, hoc modo. Tres res sunt, quae omnes homines solicitāt, metus, cupiditas, aegritudo. Satis fuerat dixisse metum, & cupiditatem, quoniam aegritudinem cum utraq; re coniunctam esse necesse est. Item uitiosa expositio est, quae nimium longe repetitur, hoc modo. Omnium malorum stultitia est mater, quae parit immensas cupiditates, immensae porrò cupiditates infinitae, & immoderatae sunt, hae pariunt auaritiam, auaritia porro hominem ad quoduis maleficium impellit, igitur auaritia inducti aduersarij nostri, hoc in se facinus admiserunt. hic id, quod extremum dictum est, satis fuit exponere, ne Ennium, & caeteros poetas imitemur, quibus hoc modo loqui concessum est.

Vtinam, ne in nemore pelio securibus
Caesae cecidissent abiegnae ad terram trabes,
Néue inde nauis inchoandae exordium
Coepisset, quae nunc nominatur nomine
Argo, qua uecti argiui delecti uiri,
Petebant illam pellem inauratam arietis
Colchis imperio regis Peliae per dolum
Nam nunquam hera errans mea, domo efferret pedem
Medea animo aegra, amore saeuo saucia.

Nam hic satis erat dicere, si id modo, quod esset satis, curasset poeta.
Vtinam, ne hera errans mea, domo efferret pedem
Medea, animo aegra, amore saeuo saucia.

Ergo hac quoq; ab ultimo repetitione in expositionibus magnopere supersedendū est. non enim reprehensione eget, sicut aliae complures, sed sua sponte uitiosa est. Vitiosa ratio est, quae ad expositionem nō est accommodata, uel propter infirmitatem, uel propter uanitatem.

Infirma ratio est, quae non necessario ostendit ita esse, quemadmodum expositum est, uelut apud Plautum.

Amicum castigare ob meritam noxiam,
Immane est facinus, uerum in aetate utile,
Et conducibile.

Haec expositio est, uideamus quae ratio afferatur.
Nam ego amicum hodie meum
Non castigabo pro commerita noxia.

Ex eo, quod ipse facturus est, non ex eo, quod fieri conuenit, utile quid sit, ratiocinatur. Vana ratio est, quae ex falsa causa constat, hoc modo Amor fugiēdus non est, nám ex eo uerissima nascitur amicitia, aut

hoc modo

hoc modo. Philosophia uitanda est. affert enim socordiam, atq; desidiam. Nam hæ rationes, nisi falsæ essent, expositiones quoq; earum ueras esse confiteremur. Item infirma ratio est, quæ non necessariam causam affert expositionis, uelut Pacuuius.

Fortunam insanam esse, & cæcam, & brutam perhibent philosophi,
Saxoq; instare globoso prædicatne uolubili.
Ideo quo saxum impulerit, eò cadere fortunam autumant.
Cæcam, ob eam rem iterant, quia nihil cernat, quo se se applicet,
Insanam autem aiunt, quia atrox, incerta, instabilisq; sit.
Brutam, quia dignum, atq; indignum nequeat internoscere.
Sunt autem alij philosophi, qui contra fortuna negent
Miseriam esse ullam, sed temeritate omnia regi, id magis
Verisimile aiunt, quod usus re ab se experiundo edocet,
Velut Orestes modo fuit rex, modo mendicus factus est.
Naufragio res contigit. nempe ergo haud fortuna obtigit.

Nā hic Pacuuius infirma ratione utitur, cum ait, uerius esse temeritate, quàm fortuna res regi. Nā utraq; opinione philosophorum fieri potuit, ut is, qui rex fuisset, mendicus factus esset. Item infirma ratio est, quæ uidetur pro ratione afferri, sed idem dicat, quod in expositiōe dictum est, hoc modo. Magno malo est omnibus auaritia, idcirco, quod homines magnis, et multis incommodis conflictantur, propter imensam pecuniæ cupiditatem. nam hic alijs uerbis idem per rationem dicitur, quod dictum est per expositionem. Item infirma ratio est, quæ minus idoneam, q̄ res postulat, causam subijcit expositioni, hoc modo. Vtilis est sapientia, propterea quod qui sapientes sunt, pietatem colere consueuerunt. Item utile est amicos ueros habere. habes enim, quibus cum iocari possis. nam huiusmodi in rationibus non uniuersali, neq; absoluta, sed extenuata ratione expositio confirmatur. Item infirma ratio est, quæ uel alij expositioni potest accommodari, ut facit Pacuuius, qui eandē affert rationem, quare cæca, et ī dem, quare bruta fortuna dicatur. IN Confirmatione rationis multa uitanda in nostra, & obseruanda in aduersariorum ratione sunt uitia, propteréaq; diligentius considerandа sunt, quod accurata confirmatio rationis totam uehementissime comprobat argumentationem. Vtuntur igitur studiosi, in confirmanda ratione duplici conclusione, hoc modo.

Iniuria abs te afficior indigna pater,
Nam, si improbum Thresphontem existimaueras,
Cur me huic locabas nuptijs? sin est probus,
Cur talem inuitam inuitum cogis linquere?

Quæ hoc modo concludentur, aut ex contrario conuertentur, aut ex simplici parte reprehendentur. Ex contrario, hoc modo.

Nulla te indigna nata afficio iniuria,
Si probus est, bene locatui, sin est improbus,
Diuortio te liberabo incommodis.

Ex simplici parte reprehendentur, si ex duplici conclusione alter utra pars diluitur, hoc modo.

Nam si improbum Threspontem existimaueras,
Cur me huic locabas nuptijs? Duxi probum,
Erraui, post cognoui, & fugio cognitum.

Ergo reprehensio huius conclusionis duplex est, acutior illa superior, facilior hæc posterior ad excogitandum. Item uitiosa est confirmatio rationis, cum ea re, quæ plura significat, abutimur pro certo unius rei signo, hoc modo. Necesse est, quoniam pallet, ægrotasse, aut necesse est peperisse, quoniam sustinet puerum infantem. Nā hæc sua sponte certa signa non habent, si non cætera quoq; similia concurrant, quod si concurrerint, nonnihil huiusmodi signa adaugent suspicionē.

Item uitiosum est, cum uel in aliū, uel in eum ipsum, qui dicit id, quod in aduersarium dicitur potest conuenire, hoc modo.

Miseri sunt, qui uxores ducunt, at tu duxisti alteram.

Item uitiosum est id, quod uulgarē habet defensionem, hoc modo. Iracundia inductus peccauit, aut adolescentia, aut amore. huiusce modi enim deprecationes si probabuntur, impune maxima peccata dilabētur. Item uitiosum est, cum id pro certo sumitur, quod inter omnes non constat, quia etiam nunc in controuersia est, hoc modo.

Eho tu, dij, quibus est potestas, motus superum, atq; inferum,
Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam.

Nam ita pro suo iure, hoc exemplo usum Threspontem Ennius induxit, quasi iam satis certis rationibus ita esse demonstrasset. Item uitiosum est, qđ iā quasi sero, atq; acto negotio dici uidetur, hoc modo. In mentem mihi si uenisset Quirites, non commisissem, ut hunc in locum res ueniret, nam hoc, aut hoc fecissem, sed me tum hæc ratio fugit.

Item uitiosum est, cum id, quod in aperte delicto positum est, tamen aliqua leui tegitur defensione, hoc modo.

Cum te expetebant omnes, florentissimo
Regno reliqui, nunc desertum ab omnibus,
Summo periclo sola ut restituam, paro.

Item uitiosum est, quod aliam in partem, ac dictum sit, potest accipi. id est huiusmodi, ut si quis potens, ac factiosus in cōcione dixerit, Sa

tius est uti regibus, quam malis legibus, nam hoc, tametsi rei arguendae causa potest sine malitia dici, tamen propter potentiam eius, qui dicit, non dicatur sine atroci suspicione. Item uitiosum est, falsis, aut uulgaribus definitionibus uti. Falsae sunt huiusmodi, siquis dicat iniuriam nullam esse, nisi quae ex pulsatione, aut conuitio constet. Vulgares sunt, quae nihilo minus in aliam rem transferri possunt, ut siquis dicat, quadruplator ut breuiter describam, capitalis est. est enim improbus, & pestifer ciuis. nam nihilo magis quadruplatoris, quàm furis, quàm sicarij, aut proditoris attulit definitionem. Item uitiosum est, pro argumento sumere, quod in disquisitione positum est, ut siqs quem furti arguat, dicat eum esse hominem improbum, auarum, fraudulentum, ei rei testimonium esse, quod sibi furtum fecerit. Item uitiosum est, controuersiam, controuersia dissoluere, hoc modo. Non conuenit censores istũ uobis satisfacere, ex eo, quod ait, se nõ potuisse adesse, ita ut iuratus fuerat, quod si ad exercitum non uenisset, id'ne tribuno militum diceret? Hoc ideo uitiosum est, quia non expedita, aut iudicata res, sed impedita, & in simili controuersia posita, exempli loco profertur. Item uitiosum est, cum id, de quo summa controuersia est, parum expeditur, & quasi transactum sit, relinquitur, hoc modo.

Aperte fatur dictio si intelligas,
Tali dari arma, qualis, qui gessit, fuit,
Iubet, potiri si studeamus pergamo,
Quae ego profiteor, esse mea. nam me aequum est frui
Fraternis armis, mihiq; adiudicarier,
Vel quod propinquus, uel quod uirtute aemulus.

Item uitiosum est, ipsum sibi in sua oratione dissentire, & contra ea, quae antedixerit, dicere, hoc modo.

Qua causa accusem hunc, nequeo exponendo euoluere.
Nam, si ueretur, quid eum accusem, qui est probus?
Sin inuerecundum animi ingenium possidet,
Quid eum accusem, qui id parui auditu existimet?

Non incommoda ratione uidetur sibi ostendisse, quare non accusaret, quid quod postea ait.

Nunc ego te ab summo iam detexam exordio.

Item uitiosum est, quod dicitur contra iudicis uoluntatem, aut eorũ, qui audiunt, si aut partes, quibus illi student, aut homines quos illi caros habent, laedantur, aut aliquo huiusmodi uitio laeditur auditoris uoluntas. Item uitiosum est, non omnes res confirmare, quas pollicitus sis in expositione. Item uerendum est, ne de alia re dicatur, cũ

alia de re controuersia sit,inq; huiusmodi uitio consyderandum est, ne aut ad rem addatur quid,aut quippiam de re detrahatur,aut tota causa mutata,in aliam causam deriuetur. Vti apud Pacuuium Zethus cum Amphione,quorũ controuersia,cum de musica inducta sit,disputatio in sapientiæ rationem,& uirtutis utilitatem consumitur. Item consyderandum est,ne aliud accusatoris criminatio contineat, aliud defensoris ratio purget, quod sæpe consulto multi ab reo faciunt angustijs causæ coacti. Vt si quis accusetur ambitu magistratum petisse,ab imperatoribus sæpenumero se apud exercitum donatum esse dicat, Hoc si diligenter in aduersariorũ oratione obseruauerimus,sæpe deprehẽdemus,et in eiusmodi deprehensione ostendemus eos de ea re,qd dicant,non habere. Item uitiosum est,artem,aut scientiã,aut studiũ quodpiã uituperare,propter eorũ uitia,qui in eo studio sunt,ueluti q Rhetoricam uituperant propter alicuius oratoris uituperandã uitam.

Item uitiosum est,ex eo,quod perperam factum esse constet,putare ostendi à quo homine factum est,hoc modo. Mortuum deformatum,tumore præditum,corpore decoloratum constat fuisse. Ergo ueneno necatus est. deide,si sit usqueadeo in eo occupatus,ut multi faciũt, uenenum datum,uitio non mediocri conflictetur. non enim factum ne sit,quæritur,sed à quo factum sit. Item uitiosum est,in comparãdis rebus alteram rem efferre,de altera mentionem non facere,aut negligentius disputare,ut si comparetur utrum satius sit populum frumentum accipere,an non accipere,quæ commoda sint,in altera re curet enumerare,quæ in altera re incommoda sint,uelut depressa præterea,aut ea,quæ minima sunt,dicat. Item uitiosum est,in rebus comparandis necesse putari,alteram rem uituperari,cum alteram laudes,quod genus,si quæratur,utris maior honor habendus sit, Albensibus,an Vegentinis,quod reip. & populo R. profuerunt,& is,qui dicat alteris alteros lædat. Non enim necesse est,si alteros præponas,alteros uituperare. fieri enim potest,ut cum alteros magis laudaris, aliquam alteris partem laudis attribuas,ne cupide pugnasse contra ueritatem puteris. Item uitiosum est,de nomine,& uocabulo eius rei controuersiam struere, quam rem consuetudo optime potest iudicare, uelut Sulpitius,qui intercesserat,ne exules,quibus causam dicere non licuisset,reducerentur. Idem posterius immutata uoluntate,cum eandem legem ferret,aliam sese ferre dicebat propter nominum commutationem. nam non exules,sed ui eiectos se reducere aiebat, proinde quasi id fuisset in controuersia,quo illi nomine appellarentur à populo R. aut proinde quasi non omnes,quibus aqua,& igni interdictum

est, exules appellentur. Verum illi fortasse ignoscimus, si cum causa fa cit. nos tamen intelligamus uitiosum esse intendere controuersiam propter nominum mutationem. Quoniam exornatio constat ex similibus, & exemplis, & amplificationibus, iudicatis rebus, & cæteris, quæ pertinent ad exaggerandam, & collocupletandam argumentationem, quæ sint his rebus uitia consyderemus. Simile uitiosum est, quod ex aliqua parte dissimile est, nec habet parem rationem comparationis, aut sibiipsi obest, qui affert. Exemplum uitiosum est, si aut falsum est, ut reprehendatur, aut si improbum, ut non sit imitandū, aut maius, aut minus, q̃ res postulabit. Res iudicata uitiose profertur, si aut dissimili de re proferatur, aut de ea re, de qua controuersia nō est, aut si iproba, aut eiusmodi, ut aut plures, aut magis idoneæ res iudicatæ ab aduersarijs proferri possint. Item uitiosum est id, quod aduersarij factum esse confiteantur, de eo argumentari, & planum facere factum esse. nam id tantum augeri oportet. Item uitiosum est, id augere, quod conuenit doceri, hoc modo. Vt siquis, quem arguat hominem occidisse, et ante, quàm satis idoneas argumentationes attulerit, augeat peccatum, & dicat, nihil indignius esse, quàm hominem occidere. non enim utrum indignum sit, an non, sed factum'ne sit, quæritur. Complexio uitiosa est, quæ non ut quicque primum dictum est, primum complectitur, & quæ non breuiter concluditur, & quæ non ex enumeratione certum, et constans aliquid relinqt, ut intelligatur, quid propositum in argumentatione sit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonstratum sit. CONCLVSIONES, quæ apud græcos ἐπίλογοι nominantur, tripartitæ sunt. nam constant ex enumeratione, amplificatione, & cōmiseratione. In quatuor locis uti possumus conclusionibus. In principio. secundum narrationem. secundum firmissimam argumentationem. in conclusione.

Enumeratio est, per quam colligimus, & commonemus, quibus de rebus uerba fecerimus, breuiter, ut renouetur, non redintegretur oratio, & ordine, quicquid erit dictum, referemus, ut auditor, si memoriæ mandauerit, ad id, quod ipse meminerit, reducatur. Item curandū est, ne aut ab exordio, aut à narratione repetatur orationis enumeratio. Ficta enim, et dedita opera comparata oratio uidebitur eē, artificij significandi, aut ingenij uēditandi, uel memoriæ ostentādæ causa, quapropter initium enumerationis sumendum est à diuisione. deinde ordine breuiter exponendæ sunt res, quæ tractatæ erunt in confirmatione, & confutatione. Amplificatio est res, quæ per locum communē instigationis auditorū causa sumitur. Loci communes ex decem præ

ceptis commodissime sumuntur ad augendi criminis causa. Primus locus sumitur ab authoritate, cũ commemoramus, quantæ curæ ea res fuerit dijs immortalibus, aut maioribus nostris, regibus, ciuitatibus, nationibus, hominibus sapientissimis, senatui. Item maxime quo modo de his rebus in legibus sancitum sit. Secundus locus est, cum consyderamus, illæ res, de quibus criminamur, ad quos pertineant, utrum ad omnes, quod atrocissimum est, an ad superiores, quod genus hi sunt, a quibus authoritatis locus communis sumitur, an ad pares, hoc est in eisdẽ partibus animi, corporis, fortunarum positos, an ad inferiores, qui omnibus his rebus antecelluntur. Tertius locus est, quo percunctamur, quid sit euenturum, si omnibus idem concedatur, & ea re neglecta, ostendemus, quid periculorum, aut incommodorũ cõsequatur. Quartus locus est, quo demonstratur, si huic sit remissum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos adhuc expectatio iudicij remoratur. Quintus locus est, per quem ostendimus, si semel aliter iudicatum sit, nullam rem fore, quæ incommodo mederi, aut erratum iudicium corrigere possit, quo in loco non incommodum erit, uti cæterarum rerum comparatione, ut ostendamus alias res posse aut uetustate sedari, aut consilio corrigi, huius rei aut leniendæ, aut corrigendæ nullam rem adiumento futuram. Sextus locus est, cum ostendemus ex consulto factum, & dicemus uoluntario facinori nullam esse excusationem, sed imprudentiæ iustam deprecationem paratam. Septimus locus est, quo ostendemus tetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicum esse, quod genus, iniuriæ mulierum, aut earum rerum aliquid, quarum rerum causa, bella suscipiuntur, & cum hostibus de uita dimicatur. Octauus locus est, quo ostendimus, non uulgare, sed singulare esse maleficium, spurcum, nefarium, inusitatum, quo maturius, & atrocius uindicandum sit. Nonus locus constat ex peccatorum comparatione, quasi cum dicemus, maius esse maleficium stuprare ingenuam, quàm sacrum lædere, quod propter egestatem alterum, alterum propter intemperantem superbiam fiat. Decimus locus est, p quem omnia, quæ in negotio gerendo acta sunt, quæq; rem consequi solent, exponemus acriter, & criminose, & diligenter, ut agi res, & geri negotium uideatur rerum consequentium enumeratione. Misericordia commouebitur auditoris animus, si uariam fortunarum commutationem dicemus. si ostendemus, in quibus commodis fuimus, quibusq; in incommodis simus comparatione. si quæ nobis futura sint, nisi causam obtinuerimus, enumerabimus, & ostendemus. si supplicabimus, & nos sub eorum, quorum misericordiam captabimus, po-

testatem subijciemus. si quid nostris parentibus, liberis, cæteris necessarijs casurum sit propter nostras calamitates, aperiemus, et simul ostendemus, illorum nos solicitudine, & miseria, non nostris incommodis dolere. si de clementia, humanitate, misericordia nostra, qua in alios usi sumus, aperiemus. si nos semper, aut diu in malis fuisse, ostendemus. si nostrum fatum, aut fortunam conqueremur. si animum nostrum fortem, patientem incommodorum ostendemus futurum.

Commiserationem breuem esse oportet. Nihil enim lacryma citius arescit. Ferè locos obscurissimos totius artificij tractauimus in hoc libro, quapropter huic uolumini modus hic sit. reliquas præceptiones, quoad uidebitur, in tertium librum transferemus. Hæc si, ut conquisite conscripsimus, ita tu diligenter fueris consecutus, & nos industriæ fructus ex tua scientia capiemus, & tute nostram diligentiam laudabis, tuaq; perceptione lætabere, tu scientior eris præceptorum artificio, nos alacriores ad reliquum persoluendum. Verum hæc futura satis scio. te enim non ignoro. sed nos deinceps ad cætera præcepta transeamus, ut quod libentissime facimus, tuæ uoluntati rectissime morem geramus.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER TERTIVS.

AD OMNEM iudicialem causam quemadmodum conueniret inuentionem rerum accommodari, satis abundanter, ut arbitror, superioribus libris demonstratum est. Nunc earum rationem rerum inueniendarum, quæ pertinebant ad causas deliberatiuas, & demonstratiuas, in hunc librum transtulimus, ut omnis inueniendi præceptio tibi quàm primũ persolueretur, reliquæ quatuor partes erãt artificij. De tribus partibus in hoc libro dicemus, dispositione, pronũtiatione, & memoria. De elocutione, quia plura dicenda uidebantur, in quarto libro conscribere maluimus, quem, ut arbitror, tibi librum celeriter absolutum mittemus, nequid tibi rhetoricæ artis deesse possit. Interea prima quæq; & nobiscum, cum uoles, & interdum sine nobis legendo consequere, nequid impediare, quin ad hanc utilitatem pariter nobiscum progredi possis. Nunc tu fac, ut attentum te præbeas, nos proficisci ad instituta pergemus. DELIBErationes partim sunt huiusmodi, ut quæratur, utrum potius faciendum sit, partim hu-

iusmodi, ut quid potissimum faciendum sit, consyderetur. Vtrum potius hoc modo. Carthago tollenda, an relinquenda uideatur. Quid potissimum, hoc pacto, ut si Annibal consultet, cum ex Italia Carthaginem accersitur, an in Italia remaneat, an domum redeat, an in Aegyptum profectus, occupet Alexandriam. Item deliberationes partim ipsae propter se consultandae sunt, ut si deliberet senatus, captiuos ab hostibus redimat, an non, partim propter aliquam extraneam causam ueniunt in deliberationem, & consultationem, ut si deliberet senatus, bello italico soluat'ne legibus Scipionem, ut eum liceat ante tempus consulem fieri, partim & propter se sunt deliberandae, & magis propter extraneam causam ueniunt in consultationem, ut si deliberet senatus, bello italico socijs ciuitatem det, an nō. In quibus causis rei natura faciet deliberationem, omnis ratio ad ipsam rem accommodabitur. In quibus extranea causa conficiet deliberationem, in his ea ipsa erit causa adaugenda, aut deprimenda. Omnem orationē eorum, qui sententiam dicent, finem sibi conueniet utilitatis proponere, ut omnis ad eam totius orationis ratio conferatur. Vtilitas in duas partes in ciuili consultatione diuiditur, tutam, & honestam. Tuta est, quae cōficiat instantis, aut consequentis periculi uitationem qualibet ratione. Haec distribuitur in uim, & dolum, quorum aut alterum separatim, aut utrunq; sumemus coniuncte. Vis secernitur per exercitus, classes, arma, tormenta, reuocationes hominum, & alias huiusmodi res.

Dolus consumitur in pecuniam, pollicitationes, dissimulationes, maturationes, mentitiones, & caeteras res, de quibus magis idoneo tempore loquemur, siquando de re militari, aut de administratione rei pub. scribere uelimus. Honesta res diuiditur in rectum, & laudabile. Rectum est, quod cum uirtute, & officio fit. id diuiditur in prudentiam, iustitiam, fortitudinem, modestiam. Prudentia est calliditas, quae ratione quadam potest delectum habere bonorum, et malorum. Dicitur item prudentia scientia cuiusdam artificij. Item appellatur prudentia multarum rerum memoria, & usus complurium negotiorum. Iustitia est aequitas, ius unicuiq; tribuens pro dignitate cuiusq;. Fortitudo est rerum magnarum appetitio, & rerum humiliū contemptio, & laboris cum utilitatis ratione perpessio. Modestia est in animo continens moderatio cupiditatum. Prudentiae partibus utemur in dicendo, si commoda cum icommodis conferemus, cum alterum sequi, uitare alterum cohortemur, aut siqua in re cohortabimur aliquem, cuius rei aliquam disciplinabilem scientiam poterimus habere, & quomodo, aut qua qdq; ratione fieri oporteat, ostendemus.

demus. Aut si suadebimus quippiam, cuius rei gestæ aut præsentem, aut auditam memoriam poterimus habere: qua in re facile id, quod uelimus, exemplo allato persuadere possimus. Iustitiæ partibus utemur si aut innocentum, aut supplicum misereri dicemus oportere. Si ostendemus, bene merentibus gratiam referri conuenire. Si demonstrabimus, ulcisci malemeritos oportere. Si fidem magnopere censebimus conseruandam. Si leges, & mores ciuitatis egregie dicemus seruari oportere. Si societates, atq; amicitias studiose dicemus coli conuenire. Si quod ius in parentes, deos, patriam natura comparauit, id religiose colendum demonstrabimus. Si hospitia, clientelas, cognationes, affinitates caste colendas esse dicemus. Si nec prece, nec pretio, nec gratia, nec periculo, nec simultate à uia recta ostendemus deduci oportere. Si dicemus in omnibus æquabile ius statui cõuenire. His, atq; huiusmodi partibus iustitiæ siquã rẽ in cõcione, aut in concilio faciendã censebimus, iustam esse ostendemus, contrarijs, iniustam, ita fiet, ut eisdem locis, et ad suadendum, & ad dissuadendum simus parati. Sin fortitudinis retinendæ causa faciẽdum quid esse dicemus, ostendemus res magnas, & excelsas sequi, et appeti oportere, & item res humiles, et ĩdignas uiris fortibus uiros fortes propterea contemnere oportere, nec idoneas dignitate sua iudicare. Item à nulla re honesta periculi, aut laboris magnitudine deduci oportere, antiquiorem mortem turpitudine haberi, nullo dolore cogi, ut ab officio recedatur, nullius pro rei ueritate metuere inimicitias, quodlibet pro patria, parentibus, hospitibus, amicis, & ijs rebus, quas iustitia colere cogit, adire periculum, et quemlibet suscipere laborem. Modestiæ partibus utemur, si nimias libidines honoris, pecuniæ, similiumq; rerum uituperabimus. si unamquamq; rem certo naturæ termino definiemus. si deniq; quod cuiq; satis sit, ostẽdemus, & nimium progredi dissuadebimus, & modum unicuiq; rei statuemus. Huiusmodi partes sunt uirtutis, amplificandæ, si suadebimus, attenuandæ, si ab his dehortabimur, ut hæc attenuentur, quæ supra demonstraui. nam nemo erit, qui censeat à uirtute recedendum, uerum aut res huiusmodi non dicatur esse, ut uirtutem possimus egregiam experiri, aut in contrarijs potius rebus, quàm in his uirtus constare ostendatur. Item, siquo pacto poterimus, quam is, qui contra dicet, iustitiam uocarit, nos demonstrabimus ignauiam esse, & inertiã, ac prauam liberalitatem. Quam prudentiam appellarit, ineptam, et garrulam, & odiosam scientiam esse dicemus. Quam ille modestiam dicet esse, eam nos inertiam, & dissolutam negligentiam dicemus. Quam ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatoriam, & incon

ſyderatam appellabimus temeritatem. Laudabile eſt, quod conficiat honeſtam, & præſentem, et conſequentem commemorationem. hoc nos cò à recto ſeparauimus, non quod hæ quatuor partes, quæ ſubijciuntur ſub uocabulo recti, hác honeſtatis commemorationem dare nō ſoleant, ſed, quanquam ex recto laudabile naſcatur, tamen in dicendo ſeorſum tractandum eſt hoc ab illo. neq; enim ſolum laudis cauſa rectum ſequi conuenit, ſed, ſi laus conſequitur, duplicatur recti appetendi uoluntas. Cum igitur erit demonſtratum rectum, laudabile eſſe demonſtrabimus, aut ab idoneis hominibus, ut ſi qua res honeſtiori ordini placeat, quæ à deteriore ordine improbetur, aut aliquibus ſocijs, aut omnibus ciuibus, exteris nationibus, poſteris'q; noſtris. Cum huiuſmodi locorum diuiſio ſit in conſultatione, breuiter aperienda eſt totius tractatio cauſæ. Exordiri licebit uel à principio, uel ab inſinuatione, uel iiſdem rationibus, quibus in iudiciali cauſa. Si cuius rei narratio incidet, eadem ratione narrari oportebit. Quoniam in huiuſmodi cauſis finis eſt utilitas, & ea diuiditur in rationem tutam, atque honeſtam, ſi utrunq; poterimus oſtendere, utrunq; pollicebimur nos in dicendo demonſtraturos eſſe. ſin alterum demonſtraturi erimus, ſimpliciter quod dicturi ſumus, oſtendemus. At ſi noſtram rationem tutā eſſe dicemus, diuiſione utemur in uim, & conſilium. Nám quod in docendo rei diluciandæ cauſa dolum appellauimus, id in dicendo honeſtius conſilium appellabimus. Si rationis noſtræ ſententiam rectá eſſe dicemus, & omnes partes recti incident, quadripartita diuiſione utemur, ſi non incident, quot erunt, tot exponemus in dicendo. In confirmatione, et confutatione utemur locis, quos ante oſtendimus noſtris confirmandis, contrarijs confutandis. Argumentationis artificioſæ tractandæ ratio de ſecundo libro petetur. Sed, ſi acciderit, ut in conſultatione alteri ab tuta ratione, alteri ab honeſta ſententia ſit, ut in deliberatione eorum, qui à Pœnis circunſeſſi deliberant, quid agant.

Qui tutam rationem ſequi ſuadebit, his locis utetur, nullam rem utiliorem eſſe incolumitate, uirtutibus uti neminem poſſe, qui ſuas rationes in tuto non collocarit, nec deos quidem eſſe auxilio ijs, qui ſe inconſulto in periculum mittant. Honeſtum nihil oportere exiſtimari, quod non ſalutem pariat. Qui tutæ rei præponet rationem honeſtam, his locis utetur, uirtutem nullo tempore relinquendam, uel dolorem, ſi is timeatur, uel mortem, ſi ea formidetur, dedecore, et infamia leuiorem eſſe, conſyderare, quæ ſit turpitudo conſecutura. at non immortalitatem, neq; æternam incolumitatem conſequi, nec eſſe exploratum illo uitato periculo, nullum in aliud periculum uenturos, uirtute,

uel ultro

uel ultro ad mortem proficisci, esse praeclarum. fortitudini fortunam quoq; esse adiumento solere. eum tute uiuere, qui honeste uiuat, nõ qui in praesentia incolumis sit, & eum, qui turpiter uiuat, incolumem in perpetuum esse non posse. Conclusionibus ferè similibus in his, & iudicialibus causis uti solemus, nisi quod his maxime conducit, quam plurima rerum ante gestarum exempla proferre. Nunc ad demonstratiuum genus causae transeamus.

QVONIAM haec causa diuiditur in laudem, & uituperationem, quibus ex rebus laudem constituerimus, ex contrarijs rebus erit uituperatio comparanda. Laus igitur potest esse rerũ externarum, et corporis, & animi. Rerũ externarũ sunt ea, quae casu, aut fortuna secunda, aut aduersa accidere possunt, ut genus, educatio, diuitiae, potestates, gloriae, ciuitates, amicitiae, et quae huiusmodi sunt, & ea, quae his sunt contraria. Corporis sunt ea, quae natura corpori attribuit commoda, aut incõmoda, ut uelocitas, uires, dignitas, ualetudo, & quae contraria sunt. Animi sunt ea, quae consilio, & cogitatiõe nostra constant, ut prudẽtia, iustitia, fortitudo, modestia, et quae contraria sunt. Erit igitur haec confirmatio, et cõfutatio nobis in huiusmodi igitur causa principiũ sumetur, aut ab nostra, aut ab eius, de quo loquemur, aut ab eorũ, qui audiẽt, persona, aut ab re. Ab nostra, si laudabimus, dicemus aut officio facere, quod causa necessitudinis itercedat, aut studio, quod eiusmodi uirtutis sit, ut omnes commemorare debeant uelle, aut quod rectum sit ex aliorũ laude ostendere, qualis noster animus sit. Si uituperabimus, aut merito facere, quod ita tractati sumus, aut studio, ꝙ utile putemus esse ab omnibus unicam malitiã, atq; nequitiam cognosci, aut quod placeat ostendi, ꝗd nobis displiceat ex aliorũ uituperatione. Ab eius persona, de quo loquemur, si laudabimus, dicemus, uereri nos, ut illius facta uerbis consequi non possimus, omnes homines illius uirtutes praedicare oportere, ipsa facta omniũ laudatorum eloquentiã anteire. Si uituperabimus, ea, quae uidebimus cõtraria paucis uerbis commutatis dici posse, dicemus, ut paulo ante supra exempli causa demonstratũ est. Ab auditorũ persona, si laudabimus, dicemus, quoniã nõ apud ignotos laudemus, nos monendi causa pauca esse dicturos, aut si erunt ignoti, ut talẽ uirũ uelint cognoscere petemus, quoniã in eodẽ uirtutis studio sint, apud quos laudemus, quo ille, qui laudatus fuerit, sperare nos facile ijs, ꝗbus uelimus, huius facta probaturos. Cõtraria uituperatio, quoniã norint pauca de neqtia eius nos esse dicturos, qđ si ignorent, petemus, ut cognoscant, uti malitiã uitare possint, quoniam dissimiles sunt, qui audiant, atque ille, qui uituperatur, nos

sperare illius uitam uehementer improbaturos. Ab rebus ipsis, incertos esse quid potissimum laudemus, uereri, ne cum multa dixerimus, plura prætereamus, & quæ similes sententias habebunt, quibus sententijs contraria sumuntur à uituperatione. Principio tractato, tum ab re, tum ab aliqua harum, quas ante commemorauimus, rationum, narratio non erit ulla, quæ necessario consequatur, sed, si qua inciderit, cum aliquod factum eius, de quo loquemur, nobis narrãdum sit cum laude, aut uituperatione, præceptio narrandi de primo libro repetetur. Diuisiõe hac utemur, primo exponemus quas res laudaturi sumus, aut uituperaturi, deinde ut quæq;, quo'ue tempore res erit gesta, ordine dicemus, ut, qd, quamq; tute, cauteq; egerit, intelligatur. Sed exponere oportebit animi uirtutes, aut uitia, deinde cõmoda, aut incõmoda corporis, aut rerum externarum, quomodo ab animo tractatæ sint, demonstrare. Ordinem hunc adhibere in demonstranda uita debemus. Ab externis rebus, genus in laude, quibus maioribus natus sit, si bono genere, paré, aut excelsiorem fuisse, si humili genere, ipsum in suis, non in maiorum uirtutibus habuisse præsidium. In uituperatione, si bono genere, dedecori maioribus fuisse, si malo, tamen his ipsis detrimento fuisse. Educatio in laude, bene & honeste, in bonis disciplinis per omnem pueritiam. in uituperatione, é contrario. Deinde transire oportet ad corporis commoda. A' natura in laude, si sit dignitas, atq; forma, laudi fuisse eam, non quemadmodum cæteris detrimento, atq; dedecori. Si uires, atq; uelocitas egregia, honestis hæc exercitationibus, & industrijs dicemus comparata. Si ualetudo ex perpetua diligentia, & temperantia cupiditatum. In uituperatione, si erunt hæc corporis commoda, his male usum dicemus, quæ casu, & natura tanquam quilibet gladiator habuerit. Si non erunt, præter formã omnia ipsius culpa, et intemperantia non fuisse dicemus. Deinde reuertemur ad extraneas res, & in his animi quæ uirtutes, aut quæ uitia fuerint, consyderabimus, diuitiæ, an paupertas fuerit, et quæ potestates, quæ gloriæ, quæ amicitiæ, quæ inimicitiæ, & quid fortiter in inimicitijs gerendis fecerit, cuius causa susceperit inimicitias, qua fide, beneuolẽtia, officio gesserit amicitias. In diuitijs qualis, aut in paupertate cuiusmodi fuerit, quemadmodum habuerit in potestatibus gerendis animum. Si interierit, cuiusmodi mors eius fuerit, cuiusmodi res mortem eius sit consecuta. Ad omnes autem res, in quibus animus hominis maxime consyderatur, illæ quatuor animi uirtutes erunt accommodandæ, ut si laudemus, aliud iuste, aliud fortiter, aliud honeste, aliud prudenter factum esse dicamus. Si uituperemus, é contrario. Perspicuũ est

iam nimirũ

iam nimirũ ex hac dispositione, quemadmodum sit tractanda tripartita diuisio laudis, & uituperationis, si illud etiam assumpserimus, nõ necesse esse nos omneis has partes in laudem, aut uituperationem trãsferre, propterea quod saepe ne incidunt quidem, saepe ita tenuiter incidunt, ut nõ sint necessariae dictu. Quapropter eas partes, quae firmissimae uidebuntur, legere oportebit. Conclusionibus breuibus utemur, enumeratione ad exitum causae. in ipsa causa crebras, & breueis amplificationes interponemus per locos communes, nec hoc genus causae, eo quod raro accidit in uita, negligentius consyderandũ est. neq; enim id, quod potest accidere, ut faciendum sit aliquando, non oportet uelle quã accommodatissime posse facere. Et si separatim haec causa minus saepe tractatur, at in iudicialibus, & in deliberatiuis causis saepe magnae partes uersantur laudis, aut uituperationis. quare in hoc quoq; genere causae nonnihil industriae conferendum putauimus. Nunc absoluta nobis difficillima parte rhetoricae, hoc est inuentione perpolita, atq; ad omne causae genus accommodata, tempus est ad caeteras partes proficisci. Deinceps igitur de dispositione dicemus.

QVONIAM dispositio est, per quam illa, quae inuenimus, in ordinem redigimus, ut certo quidq; loco pronũtietur, uidendũ est, cuiusmodi rationem in disponendo habere conueniat. Genera dispositionis sunt duo, unum ab institutione artis profectum, alterum ad casum temporis accommodatum. Ex institutione artis disponemus, cum sequemur eã praeceptionem, quam in primo libro exposuimus, hoc est, ut utamur prĩcipio, narratione, diuisione, cõfirmatione, cõfutatione, cõclusione et hũc ordinem, quemadmodũ praeceptũ est, ante in dicendo sequemur. Item ex institutione artis non modo totas causas per orationem, sed singulas quoq; argumentationes disponemus, quemadmodũ in secundo libro docuimus. idest expositionem, rationem, confirmationem rationis, exornationem, complexionem. Haec igitur duplex dispositio est, una per oratiões, altera per argumentationes ab institutione artis profecta. Est autem alia dispositio, quae, cum ab ordine artificioso recedendum est, oratoris iudicio ad tempus accommodatur, ut si à narratiõe dicere incipiamus, aut ab aliqua firmissima argumentatione, aut à literarum aliquarum recitatione, aut si secundum principium cõfirmatione utamur, deinde narratione, aut siquã huiusmodi permutationem ordinis faciamus, quorum nihil, nisi causa postulet, fieri oportebit. Nã si uehementer aures auditorum obtusae uidebuntur, atq; animi defatigati ab aduersarijs multitudine uerborũ, commode poterimus principio supersedere, & exordiri causam, aut à

narratione, aut ab aliqua firma argumentatione. deinde, si commodũ erit, quia non semper necesse est, ad principij sententiam reuerti licebit. Si causa nostra magnam difficultatem uidebitur habere, ut nemo æquo animo principium possit audire, á narratiõe cum inceperimus, ad principij sententiam reuertamur licebit. Si narratio parum probabilis est, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. His commutationibus, & translationibus partium sæpe uti necesse est, cum ipsa res artificiosam dispositionem artificiose commutare cogit. In confirmatione, & confutatione argumentationum dispositiones huiusmodi conuenit habere, firmissimas argumentationes in primis, & in postremis causæ partibus collocare, mediocres, & neq; inutiles ad dicendũ, neq; necessarias ad probandum, quæ si separatim, ac singulæ dicantur, infirmæ sunt, cum cæteris coniunctæ, firmæ, et probabiles fiunt, interponi, & in medio collocari oportet. Nam & re narrata, statim expectat animus auditoris, ex qua re causa confirmari possit, quapropter continuo firmam aliquam oportet inferre argumentationem. Et quoniam nuperrime dictũ facile memoriæ mandatur, utile est, cum dicere desinamus, recentẽ aliquã relinquere in animis auditorũ bene firmã argumentationem. Hæc dispositio locorũ, tanq̃ instructio militũ, facillime in dicendo, sicut illa in pugnando, parere poterit uictoriam.

PRONVNTIATIONEM multi maxime oratori utilem dixerunt esse, & ad persuadendum plurimum ualere. nos qd unũ de quinq; rebus plurimum prosit, nõ facile dixerimus, nec egregie magnam esse utilitatem in pronuntiatione audacter confirmauerimus. Nam commodæ inuentiones, & concinnæ uerborũ elocutiones, & partium causæ artificiosæ dispositiones, et horũ omnium diligens memoria sine pronuntiatione, non plusquã sine his rebus pronuntiatio sola ualere poterit. Quare, qa nemo de ea re diligenter scripsit. nam omnes uix putarũt posse de uoce, et uultu, gestu, dilucide scribi, cum hæ res ad sensus nostros pertinerent, & quia magnopere ea pars á nobis ad dicendum comparanda est, non negligenter uidetur tota res consyderanda. Diuiditur igitur pronũtiatio in uocis figurã, & corporis motum. Figura uocis est, quæ suũ quendam possidet habitum ratione, & industria comparatum. Ea diuiditur in tres partes, magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. Magnitudinem uocis maxime comparat natura, nonnihil hanc auget, sed maxime cura conseruat. Firmitudinem uocis maxime natura comparat, nõnihil adauget, & maxime conseruat exercitatio declamationis. Mollitudinem uocis, hoc est, ut eam torquere pro nostro commodo possimus, maxime faciet

exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine uocis, & firmitudinis parte, quoniã altera natura, altera cura comparatur, nihil ad nos attinet commonere, nisi ut ab ijs, qui non inscij sunt eius artificij, ratio curandæ uocis petatur. De ea parte firmitudinis, quæ conseruatur ratione declamationis, & de mollitudine uocis, quæ maxime necessaria est oratori, quoniam ea quoq; moderatione declamationis comparatur, dicendum uidetur. Firmam igitur quãmaxime poterimus in dicendo uocem conseruare, si quammaxime sedata, & depressã uoce principia dicemus. Nã læduntur arteriæ, si ante, quã leni uoce permulsæ sunt, acri clamore compleãtur, et interuallis lõgioribus uti cõueniet. Recreatur enim uox spiritu, & arteriæ reticendo acquiescũt, & continuum clamorem remittere, et ad sermonem trãsire oportet. Commutationes enim faciunt, ut nullo genere uocis effuso, in omni uoce integrissimus, et acutas uocis exclamationes uitare debemus. Ictus enim fit, & uulnerantur arteriæ acuta, atq; attenuata nimis acclamatione, & siquis splendor est uocis, consumitur clamore uniuersus, & uno spiritu continenter multa dicere in extrema conuenit oratiõe. Fauces enim calefiunt, & arteriæ complentur, & uox, quæ uarie tractata est, reducitur in quendam sonum æquabilem, atq; constantem, sæpe rerum naturæ gratia quædã iure debetur, uelut accidit in hac re. Nam, quæ diximus ad uocem seruandã prodesse, eadem attinent ad suauitatem pronuntiationis, ut quod nostræ uoci prosit, idem uoluptate auditoris probetur. utile est ad firmitudinem uocis sedata uox in principio. quid insuauius, quàm clamor in exordio causæ? interualla uocem confirmant, eadem sententias concinniores diuisione reddunt, & auditori spatium cogitandi relinquunt. Cõseruat uocem continui clamoris remissio, & auditorem quidem uarietas maxime delectat, cum sermone animum eius retinet, aut exsuscitat clamore. Acuta exclamatio uocem, & fauces uulnerat, eadem lædit auditorem. habèt enim quiddam illiberale, & ad muliëbrem potius uociferationem, quàm ad uirilem dignitatem in dicendo accommodatum. In extrema oratione continens uox remedio est uoci, quid hæc eadẽ, non'ne animum uehementissime calefacit auditoris in totius conclusione causæ? Quoniam igitur res eædem uocis firmitudini, & pronuntiationis suauitudini prosunt, de utraq; re simul erit in præsentia dictum, de firmitudine, quæ uisa sunt, & de suauitate, quæ coniuncta fuerunt, cætera suo loco paulo post dicemus. Mollitudo igitur uocis, quoniam omnis ad rhetoris præceptionem pertinet, diligentius nobis consyderanda est. eam diuidimus in sermonem, contentionem, amplificatio-

tionem. Sermo est oratio remissa, & finitima quotidianæ locutioni. Contentio est oratio acris, & ad confirmandum, & confutandum accommodata. Amplificatio est oratio, quæ aut ad iracundiam inducit, aut ad misericordiam trahit auditoris animum. Sermo diuiditur in partes quatuor, dignitatem, demonstrationem, narrationem, iocationem. Dignitas est oratio cum aliqua grauitate, & uocis remissione. Demonstratio est, quæ docet remissa uoce quo modo quid fieri potuerit, aut non potuerit. Narratio est rerum gestarum, aut perinde, ut gestarum expositio. Iocatio est oratio, quæ ex aliqua re risum pudentem, & liberalem potest comparare. Contentio diuiditur in continuationem, & distributionem. Continuatio est orationis enuntiandæ acceleratio clamosa. Distributio est in contentione oratio frequens cum raris, & breuibus interuallis acri uociferatione. Amplificatio diuiditur in cohortationem et conquestionem. Cohortatio est, quæ aliquod peccatum amplificans, auditorem ad iracundiā adducit. Conquestio est oratio, quæ incommodorum amplificatione animum auditoris ad misericordiam perducit. Quoniā igitur mollitudo uocis in tres partes diuisa est, & hæ partes ipsæ in octo partes alias distributæ, harum octo partium, quæ cuiusq; idonea pronuntiatio sit, demonstrandum uidetur. Sermo cum est in dignitate, plenis faucibus quamsedatissima, & depressissima uoce uti conueniet, ita tamen, ut ne ab oratoria consuetudine ad tragicam transeamus. Cum autem est in demonstratione, uoce paululum attenuata, crebris interuallis, & diuisionibus oportet uti, ut ipsa pronuntiatione eas res, quas demonstrabimus, inserere, atq; intersecare uideamur in animis auditorum. Cum autem sermo in narratione est, tum uocum uarietate opus est, ut quo quidq; pacto gestum sit, ita narrari uideatur. Strenue quod uolumus ostendere factum, celeriuscule dicemus, at aliud otiose retardabimus. deinde modo acriter, tum clementer, mœste, hilariter in omnes partes commutabimus, ut uerba, ita pronuntiationem. Siqua inciderint in narratione dicta, rogata, responsa, siquæ admirationes, de quibus nos narrabimus, diligenter animaduertemus, ut omnium personarum sensus, atq; animos uoce exprimamus. Sin erit sermo in iocatione, leuiter tremebunda uoce cum parua significatiōe risus, sine ulla suspicione nimiæ cachinnationis, leuiter oportebit à sermone serio torquere ad liberalem iocū uocem. Cū autem contendere oportebit, quoniā id, aut per continuationē, aut per distributionem faciendum est, in continuatione adaucto mediocriter sono uocis, uerbis continuādis, uocem quoq; adaugere oportebit, & torquere sonū, et celeriter cū clamore uerba conficere, ut uim uolu

bilem orationis uociferatio consequi possit. In distributione uocem ab imis faucibus exclamatione quamclarissima adhibere oportet, & quantum spatij per singulas exclamationes sumpserimus, tantum in singula interualla spatij consumere iubemur. In amplificationibus, cũ cohortatione utemur uoce attenuatissima, clamore leni, sono æquabili, commutationibus crebris, maxima celeritate. In conquestione utemur uoce depressa, inclinato sono, crebris interuallis, longis spatijs, magnis commutationibus. De figura uocis satis dictum est, nunc de corporis motu dicendum uidetur. Motus est corporis gestus, & uultus moderatio quædam, quæ probabiliora reddit ea, quæ pronuntiantur. Conuenit igitur in uultu pudorem, & acrimoniam esse. In gestu nec uenustatem conspiciendam, nec turpitudinem esse, ne aut histriones, aut operarij uideamur esse. Ad easdem igitur partes, in quas uox est distributa, motus quoq; corporis ratio uidetur esse accommodanda. Nã si erit sermo cum dignitate, stantes in uestigio, leui dexteræ motu loq oportebit, hilaritate, tristitia, mediocritate uultus ad sermonis sententias accommodata. Sin erit in demonstratione sermo, paululum corpus à ceruicibus demittemus. Nam hoc est à natura datum, ut quamproxime tum uultum admoueamus ad auditores, siquam rem docere eos, & uehementer instigare uelimus. Sin erit in narratione sermo, idem motus poterit idoneus esse, qui paulo ante demonstrabatur in dignitate. Sin erit in iocatione, uultu quandam debebimus hilaritatem significare sine commutatione gestus. Sin contendemus per continuationem, brachio celeri, mobili uultu, acri aspectu utemur. Sin contentio fiet per distributionem, celeri porrectione brachij, inambulatione, pedis dextri rara supplosione, acri, & defixo aspectu uti oportet. Sin utemur amplificatione per cohortationem, paulo tardiore, & consyderatiore gestu conueniet uti, similibus cæteris rebus, atq; in contentione per continuationem. Sin utemur amplificatione per conquestionem, fœmineo plangore, & capitis ictu, nonnunquam sedato, & constanti gestu, mœsto, & conturbato uultu uti oportebit. Non sum nescius, quantum susceperim negotij, qui motus corporis exprimere uerbis, & imitari scriptura conatus sum uoces. Verum nec hoc confisus sum posse fieri, ut de his rebus satis commode scribi posset, nec si id fieri non posset, hoc, qđ feci, fore inutile putabam, propterea quod hic admonere uoluimus, qd oporteret, reliqua trademus exercitationi. Hoc tamen scire oportet pronuntiationem bonam id perficere, ut res ex animo agi uideatur. Nunc ad thesaurum inuentorum, atque omnium partium rhetoricæ custodem memoriam transeamus.

m EMORIA utrum habeat quiddam artificij, an omnis à natura proficiscatur, aliud dicendi tempus magis idoneũ dabitur. Nunc proinde atq; constet in hac re multum ualere artem, & præceptioẽm, ita de ea re loquemur. Placet. n. nobis esse artificium memoriæ, quare placeat, aliâs ostendemus, in præsentia cuiusmodi sit ea, aperiemus. ¶ Sunt igitur duæ memoriæ, una naturalis, altera artificiosa. Naturalis est ea, quæ nostris animis insita est, & simul cũ cogitatione nata. Artificiosa est ea, quam cõfirmat inductio quædam, & ratio præceptionis. Sed, q̃a in cæteris rebus ingenij bonitas imitatur sæpe doctrinã, ars porrò naturæ cõmoda confirmat, et auget. ita fit in hac re, ut nõnunquã naturalis memoria, sicui data est egregia, similis sit huic artificiosæ. porrò hæc artificiosa naturæ commoda retinet, et amplificat ratione doctrinæ. Quapropter et naturalis memoria præceptiõe cõfirmanda est, ut sit egregia, et hæc, quæ doctrina datur, indiget ĩgenij. Nec hoc magis, aut minus in hac re, quàm in cæteris artibus fit, ut ĩgenio, doctrina, præceptiõe, natura nitescat. Quare et illis, q̃ natura memores sunt, utilis hæc erit institutio, qđ tute paulopost poteris ĩtelligere, etsi illi freti ĩgenio nostra præceptione nõ ĩdigerent, tamẽ iusta causa daretur, quare ijs, q̃ minus ĩgenij habent, adiumẽto uelimus esse. nunc de artificiosa memoria loquemur. Cõstat igitur artificiosa memoria ex locis, et imaginibus. Locos appellamus eos, q̃ breuiter, pfecte, insigniter aut natura, aut manu sunt absoluti, ut eos facile naturali memoria cõprehendere, & amplecti queamus, ut ædes, intercolumniũ, angulũ, fornicẽ, et alia, quæ his similia sunt. Imagines sunt formæ quædã, et notæ, et simulachra eius rei, quam meminisse uolumus, quod genus, equi, leones, aquilæ, quorum memoriã si uolemus habere, imagines eorũ certis in locis collocare nos oportebit. Nũc cuiusmodi locos ĩuenire, & quo pacto reperire, et in locis imagines constituere oporteat, ostendemus. Quẽadmodũ igitur qui literas sciunt, possunt id, qđ dictum est, scribere, et recitare, quod scripserunt, ita q̃ mnemonica didicerunt, possunt quæ audierunt in locis collocare, et ex his memoriter proñuntiare. Loci. n. ceræ, aut chartæ simillimi sunt. imagines literis. dispositio, & collocatio imaginum, scripturæ pronuntiatio lectioni. Oportet igitur si uolumus multa meminisse, multos nobis locos comparare, ut in multis locis multas imagines collocare possimus. Item putamus oportere ex ordine hos locos habere, nequãdo pturbatione ordinis impediamur, quo secius quoto quoq; loco libebit, uel à supiore, uel ab iferiore, uel ab media pte imagines seq; ea, quæ mãdata locis erũt, dere, & proferre possimus. Nã, ut si in ordine stantes notos quamplu

res uiderimus, nihil nostra intersit, utrum à summo, an ab imo, an ab medio nomina eorum dicere incipiamus, item in locis ex ordine collocatis eueniet, ut in quālibet partem quoto quoq; loco libebit imaginibus commoniti dicere possimus id, quod locis mandauerimus. Quare placet et ex ordine locos cōparare, et locos, quos assumpserimus, egregie commeditari oportebit, ut pꝑetuo nobis hærere possint. Nam imagines, sicut literæ delentur, ubi nihil illis utimur, loci tanquā cera remanere debent. Et, ne forte in numero locorū falli possimus, qntum quēq; locum placet notari, quod genus, si in quinto loco manum auream collocemus, & si in decimo aliquē notum, cui prænomen sit Decimo, deinde facile erit similes notas qnto quoq; loco collocare. Item cōmodius est in derelicta, quàm in celebri regione locos cōparare. propterea quod frequentia, & obambulatio hominum conturbat, & infirmat imaginum notas. Solitudo conseruat integras simulachrorum figuras. Præterea dissimiles forma, atq; natura loci comparandi sunt, ut distincte interlucere possint. nam siquis multa ītercolumnia sumpserit, conturbabitur similitudine locorum, ut ignoret, quid in quoquo loco collocarit, & magnitudine modicos, & mediocres locos haberi oportet. Nam & præter modum ampli uagas imagines reddunt, & nimis angusti sæpe non uidentur posse capere imaginum collocationem. Tum nec nimis illustres, nec uehementer obscuros locos haberi oportet, ne aut obcæcentur tenebris imagines, aut splendore præfulgeant. Interualla locorum mediocria placet esse ferè paulo plus, aut minus pedum tricenū. nam ut aspectus, ita cogitatio minus ualet, siue nimis procul amoueris, siue uehemēter propè admoueris id, quod oportet uideri. Sed quāquam facile est ei, qui paulo plura explorauerit, quamuis multos, & idoneos locos comparare, tamen, siquis ad ista satis idoneos inuenire se non putabit, ipse sibi constituat, quàm uolet multos licebit. Cogitatio enim, quamuis regionem potest amplecti, & in ea situm loci cuiusdam ad suum arbitrium fabricari, & architectari. Quare licebit, si hac prompta copia contenti non erimus, nosmetipsos nobis cogitatione nostra regionem constituere, & idoneorum locorum commodissimam distinctionem comparare. De locis satis dictum est, nunc ad imaginum rationem transeamus. Quoniam ergo rerum similes imagines esse oportet, et ex omnibus uerbis notas nobis similitudines eligere debemus, duplices similitudines esse debent, unæ rerum, alteræ uerborum. Rerum similitudines exprimuntur, cum summatim ipsorum negotiorum imagines comparamus. Verborum similitudines constituuntur, cum uniuscuiusque nominis, & uoca-

buli memoria imagine notatur. Rei totius memoriam sæpe una nota, & imagine simplici comprehendemus, hoc modo. Vt si accusator dixerit ab reo hominem ueneno necatum, & hæreditatis causa factum arguerit, & eius rei multos dixerit testes, et conscios esse. Si hoc primũ, ut ad defendendum nobis expeditum sit, meminisse uolemus, in primo loco rei totius imaginem conformabimus. ægrotum in lecto cubantem faciemus ipsum illum, de quo agetur, si formam eius detinebimus, si eum non agnouerimus, aliquem ægrotum nõ de minimo loco sumemus, ut cito in mentem uenire possit, & reum ad lectum eius adstituemus, dextra poculum, sinistra tabulas, medico testiculos arietinos tenente. Hoc modo & testium, & hæreditatis, & ueneno necati memoriam habere poterimus. Item deinceps cætera crimina ex ordine in locis ponemus, et quotiescunq; rem meminisse uolemus, si formarum dispositione, & imaginũ diligenti notatione utemur, facile ea, quæ uolemus, memoria consequemur. Cũ uerborum similitudines imaginibus exprimere uolemus, plus negotij suscipiemus, & magis ingenium nostrum exercebimus, id nos hoc modo facere oportebit. Iã domi ultionem reges Atridæ parant. in loco constituere oportet manus ad cœlum tollentem Domitium, cum à regibus martijs loris cædatur. Hoc erit iam domi ultionem reges. In altero loco Aesopum, & Cimbrum subornare Iphigeniam, Agamemnonem, et Menelaum, hoc erit Atridæ parant. hoc modo omnia uerba erunt expressa. Sed hæc imaginum conformatio tum ualet, si naturalem memoriã exsuscitauerimus hac notatiõe, ut uersu posito, ipsi nobiscum primũ transeamus bis, aut ter eum uersum, deinde cum imaginibus uerba exprimamus, hoc modo naturæ suppeditabit doctrina. Nã utraq; altera separata minus erit firma, ita tamen, ut multo plus in doctrina, atq; arte præsidij sit, quod docere non grauaremur, ni metueremus, ne, cum ab instituto nostro recessissemus, minus commode seruaretur hæc dilucida breuitas præceptionis. Nũc, quoniã solet accidere, ut imagines partim firmæ, & ad monendũ idoneæ sint, partim imbecilles, & infirmæ, quæ uix memoriã possint excitare, qua de causa utrũq; fiat, considerandum est, ut cognita causa, quas uitemus, & quas sequamur imagines, scire possimus. Docet igitur nos ipsa natura, qd oporteat fieri. nam si quas res in uita uidemus paruas, usitatas, quotidianas, eas meminisse non solemus, propterea quod nulla, nisi noua, aut admirabili re commouetur animus, at si quid uidemus, aut audimus egregie, turpe, aut honestum, inusitatum, magnum, incredibile, ridiculum, id diu meminisse consueuimus.

Itaque quas res ante ora uidemus, aut audimus obliuiscimur

plerunq;, quæ acciderunt in pueritia, meminimus optime sæpe, nec hoc alia de causa potest accidere, nisi quod usitatæ res facile è memoria elabuntur, insignes, & nouæ manent diutius. Solis exortus, cursus, occasus nemo admiratur, propterea qđ quotidie fiunt, at eclipsis solis mirantur, quia raro accidunt, & solis eclipsis magis mirantur, quàm lunæ, quoniam hæ crebriores sunt. Docet ergo, se natura uulgari, & usitata re non exsuscitari, nouitate uero, & insigni quodam negotio commoueri. Imitetur igitur ars naturam, et quod ea desyderat, inueniet, si quod ostendit, sequatur. Nihil est enim, quod aut natura extremum inuenerit, aut doctrina primum, sed rerum principia ab ingenio profecta sunt, & exitus disciplina comparantur. Imagines igitur nos in eo genere constituere oportebit, quod genus in memoria manere diutissime potest. id accidet, si quammaxime notas similitudines constituemus, si non mutas, nec uagas, sed aliquid agentes imagine ponemus, si egregiam pulchritudinem, aut unicam turpitudinem eis attribuemus, si aliqua re exornabimus, ut si coronis, aut ueste purpurea, quo nobis notior sit similitudo, aut siqua re deformabimus, ut si cruentam, aut cœno oblitam, aut rubrica delibutam inducamus, quo magis insignita sit forma, aut si ridiculas res aliquas imaginibus attribuamus. Nam ea res quoq; faciet, ut facilius meminisse possimus. nã quas res ueras facile meminimus, easdem fictas, & diligenter notatas meminisse non est difficile. sed illud facere oportebit, ut identidem primos quosq; locos imaginum renouandarũ causa celeriter animo ꝑcurramus. Scio plerosq; græcos, qui de memoria scripserunt, fecisse, ut multorum uerborũ imagines conscriberent, uti qui eas ediscere uellent, paratas haberent, ne quid in quærendo consumerent operæ, quorum rationem aliquot de causis improbamus. Primum, quod in uerborum innumerabiliũ multitudine ridiculum sit mille uerborum imagines comparare. Quantulum enim poterunt hæc ualere, cum ex infinita uerborum copia modo aliud, modo aliud nos uerbum meminisse oportebit? deinde, cur uolumus ab industria quenquam remouere, ut nequid ipse quærat, cum nos illi omnia parata, quæsitáq; tradamus? Præterea similitudine alia alius magis commouetur. nam, ut sæpe formam siquam similem cuipiam dixerimus esse, non omnes habemus assensores, quod alij uidetur aliud, ita fit in imaginibus, ut quæ nobis diligenter notæ sint, eæ parum uideantur insignes alijs. Quare sibi quenq; suo commodo conuenit imagines comparare. Postremo præceptoris est docere, quemadmodum quæri quidq; conueniat, aut unum aliquod, aut alterum, non omnia, quæ eius generis erunt, exẽpli causa subijcere, quo res possit es

se, ut cum de procemijs quærendis disputamus, rationem damus quærendi, non mille procemiorum genera conscribimus, ita arbitramur de imaginibus fieri conuenire. Nunc, ne forte uerborum memoriā aut nimis difficilem, aut parum utilem arbitreris, & ipsarum memoria rerum contentus sis, quod & utiliores sint, & plus habeant facilitatis, ammonendus es, quare uerborum memoriā non improbemus. Nā putemus oportere eos, qui uelint res faciliores sine labore, & molestia facile meminisse, in rebus difficilioribus esse ante exercitatos. Nec nos hāc uerborum memoriā inducimus, ut uersus meminisse possimus, sed ut hac exercitatione illa rerum memoria, quæ pertinet ad utilitatem, confirmetur, ut ab hac difficili consuetudine sine labore ad illam facilitatem transire possimus. Sed cum in omni disciplina ifirma est artis præceptio sine summa assiduitate exercitationis, tum uero in mnemonicis minimum ualet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia comprobetur, quamplurimos locos ut habeas, & quammaxime ad præcepta accommodatos curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie cōueniet. non enim, sicut in cæteris studijs, abducimur nonnunquam occupatione, ita ab hac re nos potest causa deducere aliqua. Nunquam est enim, quin aliquid memoriæ tradere uelimus, & tum maxime, cum aliquo maiore negotio detinemur. Quare, cum sit utile facile meminisse, non te fallit, quod tantopere utile sit, quanto labore sit appetendum, quod poteris existimare utilitate cognita. Pluribus uerbis ad eam te hortari non est sententia, ne aut tu nostro, aut nos tuo studio diffidere, aut minus, quàm res postulat, dixisse uideamur. De qua parte rhetoricæ deinceps dicemus, tu primas quasq; partes in animo frequenta, &, quod maxime necesse est, exercitatione confirma.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER QVARTVS.

QVONIAM *in hoc libro* C. *Herenni de elocutiōe conscripsimus, et quibus in rebus opus fuit exemplis uti, nostris exemplis usi sumus, & id fecimus præter consuetudinem græcorum, qui de hac re scripserunt, necessario faciendum est, ut paucis rationem nostri cōsilij demus. Atq; hoc nos necessitudine facere, nō studio, satis erit signi, quod in superioribus libris nihil neq; ante rem, neq; præter rem locuti sumus. Nūc, si pauca, quæ res postulat, dixerimus, tibi id, quod reliquū*

est artis, ita, uti instituimus, persoluemus. Sed facilius nostram ratione intelliges, si prius quid illi dicant, cognoueris. Compluribus de causis putant oportere, cum ipsi praeceperint, quo pacto oporteat ornare elocutionem, uniuscuiusq; generis ab oratore, aut poeta probato summptum ponere exemplum. Et primum se id modestia commotos facere dicunt, propterea quod uideatur esse ostentatio quaedam, non satis habere praecipere de artificio, sed ipsos etiam uideri uelle artificiose gignere exempla, hoc est inquiunt ostentare se, non artem ostendere. Quare pudor in primis est ad eá rem impedimento, ne nos solos probare, nos amare, alios contemnere, & deridere uideamur. Etenim, cũ possimus ab Ennio sumptum, aut à Graccho ponere exemplum, uidetur esse arrogantia, illa relinquere, et ad sua deuenire. Praeterea, exempla testimoniorum locum obtinent. Id enim, quod ammonuerit, & leuiter fecerit praeceptio, exemplo, sicut testimonio cóprobatur. Num igitur ridiculus sit, si quis in lite, aut in iudicio domestico pugnet, & sui ipsius testimonio abutatur? ut enim testimonium, sic exemplum rei có firmandae causa sumitur. Non ergo oportet hoc, nisi à probatissimo sumi, ne, quod aliud confirmare debeat, egeat ipsum confirmationis. etenim necesse est, aut se omnibus anteponant, et sua maxime probent, aut negent optima esse exempla, quae à probatissimis oratoribus, aut poetis sumpta sunt. Si se omnibus anteponant, intolerabili arrogantia sunt, si quos sibi praeponant, et eorum exempla suis exemplis non putent praestare, non possunt dicere, quare sibi illos anteponãt. Quid igitur ipsa authoritas antiquorum? Nã tum res probabiliores, tum hominum studia ad imitandum alacriora reddit. imo erigit omnium cupiditates, & acuit industriã, cum spes iniecta est posse imitãdo Gracchi, aut Crassi consequi facultatem. Postremo hoc ipsum est summum artificiũ, res uarias, et dispares in tot poematibus, & orationibus sparsas, & uage disiectas, ita diligenter eligere, ut unũquodq; genus exemplorum sub singulos artis locos subijcere possis. Hoc si industria solum fieri posset, tamen essemus laudandi, cum talem laborem non fugissemus. nunc uero sine summo artificio non potest fieri. Quis est .n. qui non, cum summe teneat artem, possit ea, quae iubeat ars, de tanta, & tam diffusa scriptura notare, & separare? Caeteri, cum legunt orationes bonas, aut poemata, probant oratores, & poetas, neque intelligunt, quare commoti probent, quod scire non possunt ubi sit, nec quid sit, nec quomodo factum sit id, quod eos maxime delectet. At is, qui & haec omnia intelligit, & idonea maxime eligit, & omnia in arte maxime scribenda, redigit in singulas

rationes præceptionis, necesse est eius rei summus artifex sit. Hoc igitur ipsum maximum artificium est, in sua posse, & alienis exemplis uti. Hæc illi cum dicunt, magis nos authoritate sua commouent, quàm ueritate disputationis. Illud enim ueremur, ne cui satis sit ad contrariam rationem probandam, quod ab ea steterint ij, qui & inuentores huius artificij fuerunt, & uetustate iam satis omnibus probati sunt. quod si illorum authoritate remota, res omnes uolent cum re comparare, intelligent, non omnia esse concedenda antiquitati. Primum igitur quod ab eis modestia dicitur, uideamus ne nimium inutiliter, & pueriliter proferatur. Nam si tacere, & nihil scribere modestia est, cur quicquam scribunt, aut loquuntur? Sin aliquid suum scribũt, cur, quo secius omnia scribant, impediuntur modestia? Quasi siquis ad olympiacum uenerit cursum, & steterit, ut mittatur, impudentesq; illos dicat esse, qui currere cœperint, ipse intra carcerem stet, & narret alijs quomodo Ladas, aut Boius cum Sisonijs cursitarint. Sic isti, cum in artis curriculum descenderũt, illos, qui in eo, quod est artificij, elaborẽt, aiunt facere immodeste. ipsi aliquem antiquum oratorem, aut poetã laudant, aut scripturam, sic ut in stadium rhetoricæ artis prodire nõ audeant. Non ausim dicere, sed tamen uereor, ne qua in re laudem modestiæ uenentur, in ea ipsa re sint impudentes. Quid enim tibi uis aliquis inquiet? artem tuam scribis, gignis nobis nouas præceptiones, eas ipse confirmare non potes, ab alijs exempla sumis, uide, ne facias impudenter, qui tuo nomini uelis ex aliorum laboribus libare laudem. Nam, si eorum uolumina prehenderint antiqui oratores, & poetæ, et suum quisq; de libris suis tulerint, nihil istis, quod suum uelint, relinquetur. At exempla, quoniam testimoniorum similia sunt, item conuenit ut testimonia ab hominibus probatissimis sumi. Primum omnium exempla ponuntur hic non confirmandi, neq; testificandi causa, sed demonstrandi. Non enim, cum dicimus esse exornationem, quæ uerbi causa constet ex similiter desinentibus uerbis, & ponimus hoc exemplum à Crasso, quod possumus, & debemus, testimonium collocamus, sed exemplum. Hoc igitur interest inter exemplum, & testimonium. Exemplo demonstratur id, quod dicimus cuiusmodi sit. Testimonio esse illud ita, ut nos dicimus, confirmatur. Præterea oportet testimonium cum re conuenire. aliter enim rem non potest confirmare. at id, quod illi faciunt, cum re non conuenit. Quid ita? qa pollicentur artem se scribere, & exempla proferunt ab ijs plerunq;, qui artem nescierunt. tũ quis est, qui possit id, quod de arte scripserit, comprobare? nisi aliquid scribat ex arte, contrάq; faciunt, quàm polliceri uidentur. nam cum

scribere

scribere artem instituunt, uidentur dicere se excogitasse, quod alios docerent. cum uero scribunt, ostendunt nobis, quid alij excogitarint. At hoc ipsum est difficile, inquiunt, eligere de multis. quid dicitis difficile? utrũ laboriosum, an artificiosum? Si laboriosum, nõ statim praeclarum. Sunt enim multa laboriosa, quae si faciatis, non continuo gloriemini, nisi etiam, si uestra manu fabulas, aut orationes totas transcripsissetis, gloriosum putaretis, sin autem istud, artificium, egregium dicitis, uidete, ne insueti rerum maiorum uideamini, si uos parua res, sicuti magna delectat. Nam isto modo eligere rudis quidem nemo potest, sed sine summo artificio multi. Quisquis enĩ audierit de arte paulo plus, in elocutione praesertim, omnia uidere poterit, quae ex arte dicuntur, facere nemo poterit, nisi eruditus. Ita, ut si de tragoedijs Ennij uelis sententias eligere, aut de pacuuianis periodos, sed quia planè rudis id facere nemo poterit, cum feceris, te literatissimum putes; ineptus sis, propterea quod id facile faciat quiuis mediocriter literatus. Item si cum ex orationibus, aut poematibus elegeris exempla, quae certis signis artificij notata sunt, quia rudis id nemo facere possit, artificiosissime te fecisse putes, erras, propterea quod isto signo uidemus, te non nihil eius scire, alijs signis te scire multa intelligimus. Quod si artificiosum est intelligere, quae sunt ex arte scripta, multo est artificiosius ipsum scribere ex arte. qui enim scribit artificiose, ab alijs commode scripta facile intelligere poterit, qui eliget facile, non continuo ipse commode scribit, & si est maxime artificiosum, alio tempore utantur ea facultate, non tum, cum parere ipsi, & gignere, & proferre debent. Postremo in eo uim artificij cõsumant, ut ipsi ab alijs potius eligendi, quàm aliorum boni electores existimentur. Contra, ea, quae ab ijs dicuntur, qui dicunt alienis se exemplis uti oportere, satis est dictum. Nũc quae separatim dici possint, cõsyderemus. dicimus ergo eos omnes, ideo quod alienis utantur, peccare, tum etiam magis delinquere, quod à multis exempla sumant, & de eo, quod postea diximus, ante uideamus: Si cõcederem aliena oportere assumere exempla, uincerem unius oportere. Primum, quod contra hoc nulla staret eorum ratio. liceret enim eligerent, & probarent quemlibet, qui sibi in omnes res suppeditaret exempla, uel poetam, uel oratorem, cuius authoritate niterentur. Deinde interest magni eius, qui discere uult utrum unũ omnia, an omnia neminem, sed aliud alium putet consequi posse. Si enim putabit posse omnia penes unum consistere, ipse quoq; ad omnium nitetur facultatem, si id desperarit, in paucis se exercebit, ipsis etiam contentus erit, nec mirum, cum ipse praeceptor artis omnia penes unum

reperire non potuerit. allatis igitur exemplis à Catone, à Gracchis, à Lælio, à Scipione, Galba, Porcina, Crasso, Antonio, cæterisq;, item sumptis alijs à poetis, & historiarum scriptoribus, necesse erit eum, qui discet, ab omnibus putare omnia, ab uno pauca uix potuisse sumi. Quare se unius alicuius esse similem satis habebit, omnia, quæ omnes habuerint, solú habere se posse diffidet. ergo inutile est ei, qui discere uult, putare non unum omnia posse. igitur nemo in hanc incidet opinionem si ab uno exempla sumpsissent. nunc hoc signi est ipsos artis scriptores non putasse unum potuisse in omnibus elocutionis partibus enitere, quoniam neque sua protulerunt, neque unius alicuius, aut denique duorum, sed ab omnibus oratoribus, & poetis exempla sumpserunt. Deinde, siquis uelit artem demonstrare, nihil prodesse ad discendum, non male utatur hoc adiumento, quod unus omnes artis partes consequi nemo potuerit. Quod igitur iuuat horum rationem, qui omnino improbent artem, id non ridiculum est, ipsum scriptorem artis suo iudicio comprobare? ergo ab uno sumenda fuisse docimus exempla, si semper aliunde sumerentur. Nunc omnino aliunde sic intelligemus sumenda non fuisse. Primum omnium, quod ab artis scriptore affertur exemplum, de eius artificio debet esse, non, ut siquis purpuram, aut aliud quippiam uendens, dicat sume à me, sed huius exemplum aliunde rogabo, tibiq; ostendam. Si merces ipsi, qui uendi tant, aliunde exemplum quæritent aliud mercis, aceruos se dicatne tritici habere, & eorum exemplum pugno non habeant, quod ostendant. Si Triptolemus, cum hominibus semen largiretur, ipse ab alijs hominibus id mutuaretur, aut si Prometheus, cum mortalibus ignem diuidere uellet, ipse à uicinus cum testa ambulans, carbunculos corrogaret, non ridiculum uideretur? Isti magistri omnium dicendi præceptores non uidentur sibi ridicule facere, cum id, quod alijs pollicentur, ab alijs quærunt? Si, qui se fontes maximos penitus absconditos aperuisse dicat, & hæc sitiens quammaxime loquatur, neque habeat quo sitim sedet, non irrideatur? Isti, cum non modo dominos se fontiú, sed se ipsos fontes esse dicant, & omnium rigare debeant ingenia, non putant fore ridiculum, si cum id polliceantur alijs, arescant ipsi siccitate? Chares à Lisippo statuas facere non isto modo didicit, ut Lisippus caput ostenderet Mironis, brachia Praxitelis, pectus Polycleti, sed omnia coram magistrum facientem uidebat, cæterorum opera, uel sua sponte considerare poterat. Isti credunt eos, qui hæc uelint discere, alia ratione doceri posse commodius. Præterea, nec possunt quidem ea, quæ sumuntur ab alijs exempla, tam esse accommodata ad ar

tem,

tem, quàm propria, propterea quod in dicendo leuiter unusquisque locus plerunq; tangitur, ne ars appareat. In præcipiendo, expresse conscripta ponere oportet exempla, ut in artis formam conuenire possint, & post in dicendo, ne possit ars eminere, & ab omnibus uideri, facultate oratoris occultatur. Ergo etiam, ut magis ars cognoscatur, suis exemplis melius est uti. Postremo hæc quoque res duxit nos ad hanc rationem, quod nomina rerum græca, quæ conuertimus, ea remota sunt à consuetudine. Quæ enim res apud nostros non erant, earum rerum nomina non poterant esse usitata. Ergo hæc asperiora primo uideantur, necesse est, idq; fiet rei, non nostra difficultate. Reliquum scripturæ consumetur in exemplis. hæc aliena si posuissemus, factum esset, ut quod commodius esset in hoc libro, id nostrum non esset. Quod asperius, & inusitatum, id proprie nobis attribueretur. Ergo hanc quoque incommoditatem fugimus. His de causis, cum artis inuentionem græcorum probassemus, exemplorum rationem secuti non sumus. Nunc tempus postulat, ut ad elocutionis præcepta trásfeamus. Bipartita erit igitur nobis elocutionis præceptio. Primum dicemus, quibus in generibus semper omnis oratoria elocutio debeat esse. Deinde ostendemus, quas res semper habere debeat.

SVNT igitur tria genera, quæ nos figuras appellamus, in quibus omnis oratio non uitiosa consumitur, unam grauẽ, alteram mediocrem, tertiam extenuatam uocamus. Grauis est, quæ constat ex uerborum grauium magna, & ornata constructione. Mediocris est, quæ constat ex humiliore, neq; tamen ex infima, & peruulgatissima uerborum dignitate. Attenuata est, quæ demissa est usq; ad usitatissimam puri consuetudinem sermonis. In graui consumetur oratio figura, si, quæ cuiusq; rei poterunt ornatissima uerba reperiri, siue propria, siue translata, ad unanquáq; rem accommodabuntur, & si graues sententiæ, quæ in amplificatione, & commiseratione tractantur, eligentur, & si exornationes sententiarum, aut uerborum, quæ grauitatem habebunt, de quibus post dicemus, adhibebuntur. In hoc genere figuræ erit hoc exemplum. Nam quis est uestrum iudices, qui satis idoneam possit in eum pœnam excogitare, qui prodere hostibus patriam cogitarit? quod maleficium cum hoc scelere comparari? quod huic maleficio dignum supplicium potest inueniri? In ijs, qui uiolassent ingenuam, matremfamilias constuprassent, pulsassent aliquem, aut postremo necassent, maxima supplicia maiores nostri consumpserunt, huic truculentissimo, ac nefario facinori singularem pœnam non reliquerunt? Atque

in alijs maleficijs ad singulos, aut ad paucos ex alieno peccato iniuria peruenit: huius sceleris qui sunt affines uno cōsilio, uniuersis ciuibus, atrocissimas calamitates machinantur. O feros animos. O crudeles cogitationes. O derelictos ab humanitate homines. Quid agere ausi sunt, aut cogitare potuerunt? Quo pacto hostes reuulsis maiorum sepulchris, deiectis mœnibus, ouantes irruerent in ciuitatem? quo modo deûm spoliatis templis, optimatibus trucidatis, alijs arreptis in seruitutem, matribus familias, & ingenuus sub hostilem libidinem subiectis, urbs acerbissimo concidat incendio conflagrata? qui se non putant id, quod uoluerint, ad exitum perduxisse, nisi sanctissimæ patriæ miserandum scelerati uiderint cinerem? Nequeo uerbis consequi indignitatem rei, sed negligentius id fero, quia uos mei non indigetis. Vester enim uos animus amantissimus reip. facile edocet, ut eum, qui fortunas omnium uoluerit prodere, præcipitem perturbetis ex ea ciuitate, quam iste spurcissimorum hostium dominatu nefario uoluerit obruere. In mediocri figura uersabitur oratio, si hæc, ut ante dixi, aliquantulum demiserimus, neq; tamen ad infimum descenderimus, sic. Quibus cum bellum gerimus iudices, uidetis cum socijs, qui pro nobis pugnare, & imperium nostrum nobiscum simul uirtute, et industria conseruare soliti sunt. Hi cum se, et opes suas, et copiā necessariorū norunt, tum uero nihilo minus propter propinquitatem, et omniū rerum societatem, quid in omnibus rebus populus R. posset, scire, & æstimare poterant. Hi, cum deliberassent nobiscum bellum gerere, quæso, quæ res erat, qua freti bellum suscipere conarentur? cum multo maximam sociorum partem in officio manere intelligerent, cum sibi non multitudinem militum, non idoneos imperatores, non pecuniam publicam præsto esse uiderent, non deniq; ullam rem, quæ res pertinet ad bellum administrandum. Si cum finitimis de finibus bellum gererent, si totum certamen in uno prælio positum putarent, tamen omnibus rebus instructiores, ac paratiores uenirent, nedum illud imperium orbis terræ, cui imperio omnes gentes, reges, nationes, partim ui, partim uoluntate consenserunt, cum aut armis, aut liberalitate à populo R. superati essent, ad se transferre tantulis uiribus conarentur. Quæret aliquis, quid Fregellani, non sua sponte conati sunt? Eo quidem minus isti facile conarentur, quo illi, quemadmodum discessent, uidebant. Nam rerum imperiti, qui uniuscuiusq; rei de rebus ante gestis exempla petere non possunt, ij per imprudentiam facile deducuntur in fraudem. At ij, qui sciunt quid alijs acciderit, facile ex aliorum euentibus suis rationibus possunt prouidere. Nulla

igitur

igitur re inducti nulla spe freti arma sustulerunt? Quis hoc credat, tantam amentiam quenquam tenuisse, ut imperium populi R. tentare auderet nullis copijs fretus? Ergo aliquid fuisse necesse est. qd aliud, nisi id, quod dico, potest esse? In attenuato figuræ genere, quod ad infimum, & quotidianum sermonem demissum est, hoc erit exemplum. Nam, ut forte hic in balneas uenit, cœpit, postquã perfusus est, defricari. Deinde, ubi uisum, ut in alueum descenderet, ecce ibi iste de transuerso, heus inquit adolescens, pueri tui modo me pulsauerũt, satisfacias oportet. hic, qui id ætatis ab ignoto præter consuetudinem appellatus esset, erubuit. Iste clarius eadem, & alia dicere cœpit. hic uix tandem inquit, sine me consyderare. Tum uero iste cœpit uoce clamare ista, quæ facile cuiuis rubores eijcere posset, ita petulans es, atque acer, ut ne ad solarium quidem idoneus, ut mihi uidetur, sed penes scenam, & in eiusmodi locis exercitatus sis? conturbatus est adolescens, nec mirum, cui etiam nunc pædagogi lites ad auriculas uersarentur imperito eiusmodi conuitiorum. Vbi enim iste uidisset scurram exhausto rubore, qui se putaret nihil habere, quod de existimatione perderet, ut omnia sine famæ detrimento facere posset? Igitur genera figurarum ex ipsis exemplis intelligi poterunt. Erit enim & attenuata uerborum constructio quædam. Et item alia in grauitate, alia posita in mediocritate. Est autem cauendum, ne, dum hæc genera consectemur, in finitima, & propinqua uitia conueniamus. Nam grauis figuræ, quæ laudanda est, propinqua est ea, quæ fugienda est, quæ recte uidebitur appellari, si sufflata nominabitur. Nam ita, ut corporis bonam habitudinem tumor imitatur sæpe, ita grauis oratio sæpe imperitis uidetur ea, quæ turget, & inflata est, cum aut nouis, aut priscis uerbis, aut duriter aliunde translatis, aut grauioribus, quàm res postulat, aliquid dicitur, hoc modo. Nam qui perduellionibus uenditat patriam, non satis supplicij dederit, si præceps in neptunias depulsus erit lacunas. Pœnitet igitur istum, qui montes belli fabricatus est, campos sustulit pacis. In hoc genus plerique cum declinassent, & ab eo, quò profecti sunt, aberrauerunt, & specie grauitatis falluntur, nec prospicere possunt orationis tumorem. Qui in mediocre genus orationis profecti sunt, si peruenire eò non potuerũt, errantes perueniunt ad confine genus eius generis, quod appellamus fluctuans, & dissolutum, eo quod sine neruis, & articulis fluctuat huc, & illuc, nec potest confirmare, nec uiriliter sese expedire. id est huiusmodi. Socij nostri, cum belligerare nobiscum uellent, profecto ratiocinati essent etiam, atque etiam, quid possent facere, siquidem

sua sponte facerent, & non haberent hinc adiutores multos, & malos homines, & audaces. Solent enim diu cogitare omnes, qui magna negotia uolunt agere. Non potest huiusmodi sermo tenere attentum auditorem. diffluit enim totus, neq; quicquam comprehendens perfectis uerbis amplectitur. Qui non possunt in illa facetissima uerborum attenuatione commode uersari, ueniunt ad aridum, & exangue genus orationis, quod non alienum est exile nominari, cuiusmodi est hoc. Nam iste ad balneas accessit, ad hunc postea dixit, hic tuus seruus me pulsauit, postea dixit hic illi, considerabo, post ille conuitium fecit, & magis, magisq; præsentibus multis clamauit. Friuolus hic quidem iã, & illiberalis est sermo. non enim adeptus est id, quod habet attenuata figura puris uerbis, & electis compositam orationem. Omne genus orationis, & graue, & mediocre, & attenuatum dignitate afficiunt exornationes, de quibus post loquemur, quæ si raræ disponentur, distinctam sicuti coloribus, si crebræ collocabuntur, oblitam reddunt orationem. Sed figuram in dicendo commutari oportet, ut grauem mediocris, mediocrem excipiat attenuata. Deinde identidem commutentur, ut facile satietas uarietate uitetur. QVONIAM quibus in generibus elocutio uersari debeat, dictum est, uideamus nunc, quas res debeat habere elocutio commoda, & perfecta, quæ maxime admodum oratori accommodata est, tres res in se debet habere, elegantiam, compositionem, dignitatem. ELEGANTIA est, quæ facit, ut unumquodq; pure, & aperte dici uideatur. Hæc distribuitur in latinitatem, & explanationem. Latinitas est, quæ sermonem purum conseruat ab omni uitio remotum. Vitia in sermone, quo minus is latinus sit, duo possunt esse, Solœcismus, & Barbarismus. Solœcismus est, cum uerbis pluribus consequens uerbum superiori non accommodatur. Barbarismus est, cum uerbum aliquod uitiose effertur. Hæc qua ratione uitare possimus, in arte grammatica dilucide dicemus. Explanatio est, quæ reddit apertam, & dilucidam orationem. ea comparatur duabus rebus, usitatis uerbis, & proprijs. Vsitata sunt ea, quæ uersantur in sermone, & consuetudine quotidiana. Propria, quæ eius rei uerba sunt, aut esse possunt, qua de loquemur. COMPOSITIO est uerborum constructio, quæ facit omnes partes orationis æqualiter perpolitas. ea conseruabitur, si fugiemus crebras uocalium concursiones, quæ uastam, atque hiantem orationem reddunt, ut hoc est, uaccæ æneæ amœnissimæ impendebant. Et si uitabimus eiusdem literæ nimiam assiduitatem, cui uitio uersus hic erit exemplo. nam hic nihil prohibet in uitijs, alienis ex-

emplis uti. O Tite tute Tati tibi tanta tyranne tulisti, & hic eiusdem poetae. Quicquam quisquam, cuiquam quod conueniat, neget. Et si eiusdem uerbi assiduitatem nimiam fugiemus, ea est huiusmodi. nam cuius rationis ratio non extet, ei rationi ratio non est fidem habere, & si non utemur continenter similiter cadentibus uerbis, hoc modo. flentes, plorantes, lacrymantes, obtestantes. Et si uerborum transiectionem uitabimus, nisi quae erit concinna, qua de re posterius loquemur, quo in uitio est Caelius assiduus, ut hoc est in priore libro. has res ad te scriptas luci misimus eli. Item fugere oportet longam uerborum continuationem, quae & auditoris aures & oratoris spiritum laedit. His uitijs in compositione uitatis, reliquum operis consumandum est in dignitate. DIGNITAS est, quae reddit ornatam orationem uarietate distinguens. haec & in uerborum, & sententiarum exornationem diuiditur. Verborum exornatio est, quae ipsius sermonis insignita continetur perpolitione. Sententiarum exornatio est, quae non in uerbis, sed in ipsis rebus quandam habet dignitatem.

REPETITIO est, cum continenter ab uno, atque eodem uerbo in rebus similibus, & diuersis principia sumuntur, hoc modo. Vobis istud attribuendum est, uobis gratia habenda, uobis res ista erit honori. Item, Scipio Numantiam sustulit, Scipio Carthaginem deleuit, Scipio pacem peperit, Scipio ciuitatem seruauit. Item, tu in forum prodire, tu lucem conspicere, tu in horum conspectum uenire conaris, audes uerbum facere, audes quicquam ab istis petere, audes supplicium deprecari? Quid est, quod possis defendere? quid est, quod audeas postulare? quid est, quod tibi putes concedi oportere? Non iusiurandum reliquisti? non amicos prodidisti? non parenti manus intulisti? non denique in omni dedecore uolutatus es? Haec exornatio, cum multum uenustatis habet, tum grauitatis, & acrimoniae plurimum. Quare uidetur esse adhibenda, & ad exornandam, & ad augendam orationem. CONVERSIO est, per quam non, ut ante primum repetimus uerbum, sed ad postremum continenter reuertimur, hoc modo. Poenos populus R. iustitia uicit, armis uicit, liberalitate uicit. Item, ex quo tempore concordia de ciuitate sublata est, libertas sublata est, fides sublata est, amicitia sublata est. Item, C. Laelius homo nouus erat, ingeniosus erat, doctus erat, bonis uiris, & studiosis amicus erat, ergo in ciuitate primus erat. Item, nam, cum istos, ut absoluant te, rogas, ut peierent, rogas, ut existimationem negligent, rogas, ut leges populi R. tuae libidini largiatur, rogas. COMPLEXIO est, quae utranque complectitur exornationem, &

hanc, & quam ante expoſuimus, ut & repetatur idem primum uerbum ſæpius, & crebro ad idem poſtremum reuertamur, hoc modo. Qui ſunt, qui fœdera ſæpe ruperunt? Carthaginienſes. qui ſunt, qui crudele bellum in Italia geſſerunt? Carthaginienſes. qui ſunt, qui Italiam deformauerunt? Carthaginienſes. qui ſunt, qui ſibi poſtulant ignoſci? Carthaginienſes. Videte ergo, quid conueniat eos impetrare. Item, quem ſenatus damnarit, quem populus R. damnarit, quem omnium exiſtimatio damnarit, eum uos ſententijs ueſtris abſoluetis?

TRADVCtio eſt, quæ facit, ut, cum idem uerbum crebrius ponatur, non modo non offendat animum, ſed etiam concinniorem orationem reddat, hoc pacto. Qui nihil habet in uita iucundius uita, is cũ uirtute uitam non poteſt colere. Item, eum tu hominem appellas, qui, ſi fuiſſet homo, nunquam tam crudeliter uitam hominis petiſſet. at erat inimicus, ergo inimicum ſic ulciſci uoluit, ut ipſe ſibi reperiretur inimicus. Item, diuitias ſine diuitũ eſſe, tu uero uirtutem præfer diuitijs. nam ſi uoles diuitias cum uirtute comparare, uix ſatis idoneæ tibi uidebuntur diuitiæ, quæ uirtutis pediſequæ ſint. Ex eodem genere eſt exornationis, cum idem uerbum modo ponitur in hac, modo in altera re, hoc modo. Cur eam rem tam ſtudioſe curas, quæ multas tibi dabit curas? Item, amari iucundum eſt, ſi curetur, nequid inſit amari. Item, ueniam ad uos, ſi mihi ſenatus det ueniam. in his quatuor generibus exornationum, quæ adhuc propoſitæ ſunt, non inopia uerborum fit, ut ad idem uerbum redeatur ſæpius, ſed ineſt feſtiuitas quædam, quæ facilius auribus diiudicari, quàm uerbis demonſtrari poteſt.

CONTENTIO eſt, cum ex contrarijs rebus oratio conficitur, hoc pacto. Habet aſſentatio iucunda principia, eadem exitus amariſſimos affert. Item, inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes. Item, in otio tumultuaris, in tumultu ſolus es otioſus. In re frigidiſſima cales, in feruentiſſima friges. Tacito, cũ opus eſt, clamas, cum loqui cõuenit obmuteſcis. Ades, abeſſe uis. abes, reuerti cupis. In pace bellum quæritas, in bello pacem deſyderas In concione de uirtute loqueris, in prælio per ignauiam tubæ ſonitum perferre non potes. Hoc genere ſi diſtinguemus orationem, & ornati, & graues poterimus eſſe.

EXCLAmatio eſt, quæ conficit ſignificationem doloris, aut indignationis alicuius, per hominis, aut urbis, aut loci, aut rei cuiuſpiã compellationem, hoc modo. Te nunc alloquor Africane, cuius mortui quoq; nomen ſplendori, ac decori eſt ciuitati. Tui clariſſimi nepotes ſuo ſanguine abluerunt inimicorum crudelitatem. Item, ò perfidioſæ fregellæ, quàm facile ſcelere ueſtro contabuiſtis, ut cuius nitor urbis

Italiam nuper illustrauit, eius nunc uix fundamentorum reliquiæ maneant. Item, bonorum insidiatores latrocinio uitam innocentissimi cuiusq; petistis, tantam'ne ex iniquitate iudiciorum uestris calumnijs assumitis facultatem? Hac exclamatione si loco utemur, & raro, & cum rei magnitudo postulare uidebitur, ad quam uolemus indignationem animum auditoris adducemus. INTERROGAtio non omnis grauis est, neque concinna, sed hæc, quæ cum enumerata sunt ea, quæ obsunt causæ aduersariorum, confirmat superiorem orationem, hoc pacto. Cum igitur hæc omnia faceres, diceres, administrares, utrum animos sociorum ab repub. remouebas, & alienebas? an non? & utrum'ne aliquem exornari oportuit, qui ista prohiberet, ac fieri non sineret? an nō? RATIOcinatio est, per quā nos ipsi à nobis rationem poscimus, quare quidq; dicamus, & crebro nosmet à nobis petimus uniuscuiusq; propositionis explanationem. Ea est huiusmodi. Maiores nostri, siquam unius peccati mulierem damnabant, simplici iudicio multorum maleficiorum conuictam putabant. Quo pacto? quoniam, quam impudicam iudicarant, eam ueneficij quoque damnatam existimabant. Quid ita? quia necesse est eam, quæ suum corpus addixerit turpissimæ cupiditati, timere permultos. Quos istos? uirum, parentes, cæteros, ad quos uidet sui dedecoris infamiam pertinere. Quid postea? quos tantopere timeat, eos necesse est, ut quoquo modo possit ueneficio petat. Cur? quia nulla potest honesta ratio retinere eam, quam magnitudo peccati facit timidam, intemperantia audacem, natura mulĭebris inconsyderatam. Quid ueneficij damnatam? quid? putabant impudicam quoque necessario, Quare? quia nulla facilius ad id maleficium causa, quàm turpis amor, & intemperans libido commouere potuit, cum cuius animus mulĭeris esset corruptus, eius corpus castum esse non putarint. Quid in uiris? idem'ne hoc obseruabant? minime. Quid ita? quia uiros ad unum quodq; maleficium singulæ cupiditates impellunt. Mulĭeres ad omnia maleficia cupiditas una ducit. Item, bene maiores nostri hoc comparauerunt, ut neminem regem, quem armis cœpissent, uita priuarent. Quid ita? quia quam nobis facultatem fortuna dedisset, iniquum erat in eorum supplicio consumere, quos eadem fortuna paulo ante in amplissimo statu collocarat. Quid quod exercitum contraduxit? desino meminisse. Quid ita? quia uiri fortis est, qui de uictoria contendant, eos hostes putare, qui uicti sunt, eos homines iudicare, ut possit bellum fortitudo minuere, pacem humanitas augere. et ille, si uicisset, num idem fecisset? non profecto tam sapiens fuisset. Quid igitur ei parcis? quia talem

stultitiam contemnere, non imitari consueui. Hæc exornatio ad sermonem uehementer accommodata est, & animum auditoris reddit attentum, tum uenustate sermonis, tum rationum expectatione.

SENTENTIA est oratio sumpta de uita, quæ aut quid sit, aut quid esse oporteat, in uita breuiter ostendit, hoc modo. Difficile est primum uirtutem uereri, qui semper secunda fortuna sit usus. Item liber is est existimandus, qui nulli turpitudini seruit. Item egens æque est is, qui non satis habet, & is, cui nihil satis potest esse. Item optima uiuendi ratio est eligenda, eam iucundam consuetudo reddet. Huiusmodi sententiæ simplices non sunt improbandæ, propterea quod habet breuis expositio, si rationis nullius indiget, magnam delectationem. Sed illud quoque probandum est genus sententiæ, quod confirmatur subiectione rationis, hoc modo. Omnes bene uiuendi rationes in uirtute sunt collocandæ, propterea quod sola uirtus in sua potestate est. omnia præter eam subiecta sunt fortunæ dominationi. Item, qui fortunis alicuius inducti amicitiam eius secuti sunt, hi simulac fortuna dilapsa est, deuolant omnes. Cum enim recessit ea res, quæ fuit consuetudinis causa, nihil superest, quare possint in amicitia retineri. Sunt item sententiæ, quæ duplices efferuntur, hoc modo sine ratiõe, Errant, qui in prosperis rebus omnis impetus fortunæ se putant fugisse, Sapienter cogitant, qui temporibus secundis casus aduersos reformidant. Cum ratione, hoc pacto. Qui adolescentium peccatis ignosci putant oportere, falluntur, propterea quod ætas illa non est impedimento bonis studijs. at hi sapienter faciunt, qui adolescentes maxime castigant, ut quibus uirtutibus omnem uitam tueri possint, eas in ætate maturissima uelint comparare. Sententias interponi raro conuenit, ut rei actores, non uiuendi præceptores esse uideamur, cum ita interponentur, multum afferent ornamenti. Nam necesse est animo eam comprobet tacitus auditor, cum ad causam uideat accommodari rem certam ex uita, & moribus sumptam. CONTRARium idem fere est, quod contentio. Contrarium est, quod ex rebus diuersis duabus alteram breuiter, & facile confirmat, hoc pacto. Nam qui suis rationibus inimicus fuerit semper, eũ quomodo alterius rebus amicum fore speres? Et item, Nam quem in amicitia perfidiosum esse cognoueris, eum quare putes inimicitias cum fide habere posse? Et qui priuatus intolerabili superbia fuerit, eum commodum, & sui cognoscentem uidere in potestate quis speret? Et qui in sermonibus, & conuentu amicorum uerum dixerit nunquam, eum sibi in concionibus credis à mendacio temperaturum? Item, Quos ex collibus deiecti-

mus, cum his in campo metuimus dimicare? Qui, cum plures erant, paucis nobis exæquari non poterant, hi, postquam pauciores sunt, metuimus, ne sint superiores? Hoc exornationis genus breuibus, & continuatis uerbis perfectum esse debet, & cum commodum est auditu propter breuem, et absolutam conclusionem, tum uero uehementer id, quod opus est oratori, comprobat contraria re, & ex eo, quod dubium non est, expedit illud, quod dubium est, ut aut dilui non possit, aut multo difficillime possit. MEMBRVM orationis appellatur res breuiter absoluta sine totius sententiæ demonstratione, quæ denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo. Et inimico proderas, id est unum, quod appellatur membrum, deinde hoc excipiatur oportet ab altero, & amicum lædebas. Ex duobus membris his hæc exornatio potest constare. Sed commodissima, & absolutissima est, quæ ex tribus constat, hoc pacto. & inimico proderas, & amicum lædebas, & tibi ipsi non consulebas. Item nec reipub. consuluisti, nec amicis profuisti, nec inimicis restitisti. ARTICulus dicitur, cum singula uerba interuallis distinguentur cæsa oratione, hoc modo. Acrimonia, uoce, uultu aduersarios perterruisti. Item, Inimicos inuidia, iniurijs, potentia, perfidia sustulisti. Inter huius generis, & illius superioris uehementiam hoc interest, quod illud tardius, & rarius uenit, hoc crebrius, & celerius peruenit. Itaque in illo genere ex remotione brachij, & contortione dextræ gladius ad corpus afferri, in hoc autem crebro, & celeri uulnere corpus consauciari uidetur.

CONTINVATIO est densa, & continens frequentatio uerborum cum absolutione sententiarum. ea utemur commodissime tripartito, in sententia, in contrario, in conclusione. In sententia, hoc pacto. ei non multum potest obesse fortuna, qui sibi firmius in uirtute, quàm in casu præsidium collocauit. In contrario, hoc modo. nam si quis spei non multum collocarit in casu, quid est, quod ei magnopere casus obesse possit? In conclusione, hoc pacto, quod si in eos plurimum fortuna potest, qui suas rationes omnes in casum contulerunt, non sunt omnia committenda fortunæ, ne magnam nimis in nos habeat dominationem. In his tribus generibus ad continuationis uim adeo frequentatio est necessaria, ut infirma facultas oratoris uideatur, nisi sententiam, & contrarium, & conclusionem frequentibus efferat uerbis, sed & aliàs quoque nonnunquam, non alienum est, tametsi necesse non est eloqui res aliquas per huiuscemodi continuationes. COMPAR Appellatur, quod habet in se membra orationis, de quibus ante diximus, quæ constant

ex pari fere numero syllabarum, hoc non de enumeratione nostra fiet, nam id quidem puerile est, sed tantum affert usus, & exercitatio facultatis, ut animi quodam sensu par mēbrum superiori referre possimus, hoc modo. In prælio mortē pater oppetebat, domi filius nuptias comparabat, hæc omnia graues casus administrabant. Item illi fortuna felicitatem dedit, huic industria uirtutem comparauit. In hoc genere sæpe fieri potest, ut non plane par sit numerus syllabarum, et tamen esse uideatur, si una, aut etiam altera syllaba est, alterum breuius, aut, si cum in altero plures sunt, in altero longior, aut longiores, plenior, aut pleniores syllabæ erunt, ut longitudo, aut plenitudo harum, multitudinem alterius assequatur, & exæquet. SIMILITER cadens exornatio dicitur, cum in eadem constructione uerborum duo, aut plura sunt uerba, quæ similiter iisdem casibus efferuntur, hoc modo. Hominem laudas egentem uirtutis, abundantem felicitatis. Item, cuius omnis in pecunia spes est, eius à sapientia est animus remotus. Diligentia comparat diuitias, negligentia corrumpit animum, & tamen, cum ita uiuit, neminem præ se ducit hominem. SIMILITER desinens est, cum tametsi casus non insunt in uerbis, tamen similes exitus sunt hoc pacto Turpiter audes facere, nequiter studes dicere. Viuis inuidiose, delinquis studiose, loqueris odiose. Item, Audacter territas, humiliter placas. Hæc duo genera, quorum alterum in exitus, alterum in casus similitudine uersatur, inter se uehementer conueniunt, & eare, qui his bene utuntur, plerunque simul ea collocant in iisdem partibus orationis. Id hoc pacto facere oportet. Perditissima ratio est amorem petere, pudorem fugere, diligere formam, negligere famam. hic & ea uerba, quæ casus habent ad casus similes, et illa, quæ non habent, ad similes exitus ueniunt. ANNOMINATIO est, cum ad idem uerbum acceditur commutatione unius literæ, aut literarum, aut ad res dissimiles similia uerba accōmodantur. Ea multis, & uariis rationibus conficitur, attenuatione, aut complexione eiusdem literæ, sic. Hic, qui se magnifice iactat, atq; ostentat, uenijt n̄ te ante, quàm Romā uenit. Ex cōtrario. hic quos homines alca uincit, eos ferro statim uincit. Productione eiusdem literæ, hoc modo. hūc āuium dulcedo ducit ad āuiū. Breuitate eiusdē literæ, hoc modo. hic, tametsi uidetur esse honoris cupidus, tamen nō tantum curiam diligit, quantum Curiam. Addendis literis, hoc pacto. hic sibi posset temperare, nisi amori mallet obtemperare. Demendis literis, sic. si lenones tanquam leones uitasset, uitæ se tradidisset. Transferendis literis, sic. Videte iudices utrum homini nauo, an uano credere malitis. item no-

lo esse laudator, ne uidear adulator. Cōmutandis, hoc modo. diligere oportet, quem uelis diligere. Hæ sunt annominationes, quæ in literarum commutatione, breuitate, aut productione, aut trāslatione, aut aliquo huiusmodi genere uersantur. Sunt autem aliæ, quæ non habent tam propinquam in uerbis similitudinem, & tamen dissimiles non sunt, quibus de generibus unum est huiusmodi. Quid ueniam, qui sim, quare ueniam, quem insimulem, cui prosim, quem postulem breui cognoscetis. Nam hic est in quibusdam uerbis quædam similitudo non tam affectanda, quàm illæ superiores, sed tamen adhibenda non nunquam. Alterum genus huiusmodi. Demus operā quirites, ne omnino patres conscripti circumscripti putentur. hæc annominatio magis accedit ad similitudinem, quàm illa superior, sed minus, quàm illæ superiores, propterea quod non solum additæ, sed uno tempore demptæ quoque literæ sunt. Tertiū genus est, quod uersatur in casuum cōmutatione, aut unius, aut plurium nominum. unius nominis, hoc modo. Alexander macedo summo labore animum ad uirtutes à pueritia confirmauit. Alexandri uirtutes per orbem terræ cum laude, & gloria uulgatæ sunt. Alexandrum omnes maxime metuerunt, item plurimum dilexerunt. Alexandro si uita data longior esset, Oceanum Macedonum gloria transuolasset. Varie hic unum nomen in commutatione casuum uolutatum est. Plura nomina casibus commutatis, hoc modo facient annominationem. Tiberiū gracchū remp. administrantem indigna prohibuit nex diutius in ea commorari. C. Graccho similiter occisio oblata est, quæ uirum reip. amantissimum subito de sinu ciuitatis eripuit. Saturninum fide captum malorum perfidia per scelus uita priuauit. Tuus o Druse sanguis domesticos parietes, & uultum parentis aspersit. Sulpitio, cui paulo ante omnia concedebant, cū breui spatio non modo uiuere, sed etiam sepeliri prohibuerunt. Hæc tria genera proxima exornationum, quorum unum in similiter cadētibus, alterum insimiliter desinentibus uerbis, tertium in annominationibus positum est, perraro sumenda sunt, cum in ueritate dicimus. propterea quod non hæc uidentur reperiri posse sine elaboratione, et operæ consumptione. Eiusmodi autem studia ad delectationē, quàm ad ueritatem uidentur accommodatiora. Quare fides, & grauitas, & seueritas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis, & non modo tollitur authoritas dicendi, sed offenditur quoque in eiusmodi oratione auditor. Propterea quod est in his lepos, & festiuitas, non dignitas, neque pulchritudo. Quare, quæ sunt ampla, & pulchra, diu placere possunt, quæ lepida, & concinna, cito satietate affi-

aiunt aurium sensum fastidiosissimum, Quo modo igitur si crebro his generibus utemur, puerili uidebimur elocutione delectari, ita si raro has interseremus exornationes, & in causa tota uarie dispergemus, cōmode luminibus distinctis illustrabimus orationem. SVBIECTIO est, cum interrogamus aduersarios, aut quærimus ipsi, qd ab illis, aut quid contra nos dici possit. Deinde subijcimus id, quod dici oportet, aut quod non oportet, aut nobis adiumento futurum sit, aut offuturū illis è cōtrario, hoc modo. Quæro igitur unde iste tam pecuniosus factus sit? amplum patrimonium relictum est? At patris bona uenierunt. Hæreditas aliqua obuenit? non potest dici, sed etiam à necessarijs omnibus exhæredatus est. Præmium aliquod ex lite, aut iudicio cœpit? non modo id non fecit, sed etiā insuper ipse grandi spōsione uictus est. Ergo si his rationibus locupletatus non est, sicut omnes uidetis, aut isti domi nascitur aurum, aut unde licitum non est, pecunias accepit. Item, Sæpe Iudices animaduerti, multos aliqua ex honesta re, quam ne inimici quidem criminari possint, sibi præsidium petere, quorum nihil potest aduersarius facere. nam utrum ad patris eius uirtutem confugiet? at eum uos iurati capite damnastis. an ad suam reuertetur antiquam uitam alicubi honeste tractatam? nam hic quidem ante oculos uestros quomodo uixerit, satis omnes. an cognatos suos enumerabit, quibus uos conueniat commoueri? at hi quidem nulli sunt. amicos proferet? at nemo est, qui sibi non putet turpe istius amicum nominari. Item, credo inimicum, quem nocentem putabas, in iudicium adduxisti? non. nam indemnatum necasti. leges, quæ id facere prohibent, ueritus es? at ne scriptas quidem iudicasti. cum ipse te ueteris amicitiæ commonefaceret, commotus es? at nihilo minus, sed etiam studiosius occidisti. quid, cum tibi pueri ad pedes uolutarentur, misericordia motus es? at eorum patrem crudelissime sepultura quoque prohibuisti. Multum inest acrimoniæ, & grauitatis in hac exornatione, propterea quod, cum quæsitum est, quid oporteat, subijcitur id non esse factum, quare facillime fit, ut augeatur indignitas negotij. Ex eodem genere, ut ad nostram quoque personam referamus subiectionem, sic Nam quid me facere conueniret, cum à tanta multitudine Gallorum circunsederer? an dimicarem? at cum parua manu tum prodiremus, locum quoque inimicissimum habebamus. Sederem in castris? at neque subsidium, quod expectarem, habebamus. neque erat, quo uitam produceremus. Castra relinquerem? at obsidebamur. Vitam militum negligerem? at ea uidebar eos accepisse condi-tionem, ut quoad possem incolumes patriæ, & parentibus conserua-

rem. Hostium condicionem repudiarem? at salus antiquior est militum, quàm impedimentorum. Huiusmodi consequuntur identidem subiectiones, ut ex omnibus ostendi uideatur, nihil potius, quàm quod factum sit, faciundum fuisse. GRADATIO est, in qua non ante ad consequens uerbum descenditur, quàm ad superius conscensum est, hoc modo. Nam quæ reliqua spes manet libertatis, si illis, & quodlibet licet, & quod licet possunt, & quod possunt audent, & quod audent, faciunt, & quod faciunt uobis molestum non est. Item non sensi hoc, & non suasi, neque suasi, & non ipse statim facere cœpi, neque facere cœpi, & non perfeci, neque perfeci, & non probaui. Item. Africano industria uirtutem, uirtus gloriam, gloria æmulos comparauit. Item, imperium Græciæ fuit apud Athenienses, Atheniensium potiti sunt Spartiatæ, Spartiatas superauere Thebani. Thebanos Macedones uicerunt, qui ad imperium Greciæ breui tempore adiunxerunt Asiam bello subactam. Habet in se quendam leporem superioris cuiusque crebra repetitio uerbi, quæ propria est huius exornationis. DEFINITIO est, quæ rei alicuius proprias amplectitur potestates breuiter, & absolute, hoc modo. Maiestas reipub. est, in qua continetur dignitas, & amplitudo ciuitatis. Item, Iniuriæ sunt, quæ aut pulsatione corpus, aut conuitio aures, aut aliqua turpitudine uitam cuiuspiam uiolant. Item, Non est ista diligentia, sed auaritia, eo quod diligentia est accurata conseruatio suorum, auaritia, iniuriosa appetitio alienorum. Item, Non est ista fortitudo, sed temeritas, propterea quod fortitudo est contemptio laboris, & periculi cum ratione utilitatis, & compensatione commodorum, temeritas est, cum inconsyderata laborum perpessione gladiatoria periculorum susceptio. Hæc igitur commoda putatur exornatio, quod omnem rei cuiuspiam uim, & potestatem, ita dilucide proponit, & breuiter explicat, ut neque pluribus uerbis oportuisse dici uideatur, neque lucidius potuisse dici putetur. TRANSITIO uocatur, quæ, cum ostendit breuiter, quod dictum sit, proponit. item breui quod consequatur, hoc modo. Modo in patriam cuiusmodi fuerit habetis, nunc in parentes qualis extiterit, consyderate. Item, Mea in istum beneficia cognoscitis, nunc quomodo iste mihi gratiam retulerit, accipite. Proficit hæc aliquantum exornatio ad duas res. nam et quid dixerit cōmonet, et ad reliquū cóparat auditorē. CORrectio est, quæ tollit id, quod dictum est, & pro eo id, quod magis idoneum uidetur, reponit, hoc pacto. Quod si iste suos hospites rogasset, immo innuisset modo, hoc facile perfici posset. Item, Nam postquam isti uicerunt, atq;

adeo uicti sunt, eam quomodo uictoriam appellem, quae uictoribus plus calamitatis, quàm boni dederit? O uirtutis comes inuidia, quae bonos insequeris plerunq;, immo adeo insectaris. Commouetur hoc genere animus auditoris. res cum communi uerbo elata tantummodo dicta uidetur, ea post ipsius oratoris correctionem magis idonea fit pronunciatione. Non igitur satius esset dicet aliquis, ab initio, praesertim cum scribas, ad optimum, & electissimum uerbum deuenire? Est cum nō est satius, si commutatio uerbi id erit demonstratura eiusmodi rem esse, ut cum eam communi uerbo appellaris, leuius dixisse uidearis, cū ad electius uerbum accedas, insigniorem rem facias, quod si continuo uenisses ad id uerbum, nec rei, nec uerbi gratia animaduersa esset.

OCCVPATIO est cum dicimus nos praeterire, aut non scire, aut nolle dicere id, quod tunc maxime dicimus, hoc modo. Nam de pueritia quidem tua, quam tu omni intemperātiae addixisti, dicerem, si hoc tempus idoneum putarem. nunc consulto relinquo, et illud praetereo, quod rei militaris te infrequentem tradidisti. Deinde, quod iniuriarum satis fecisti Labeoni, nihil ad rem pertinere puto. horum nihil dico, reuertor ad illud, de quo iudicium est. Item, non dico te ab socijs pecunias accepisse, non sum in eo occupatus, quod ciuitates, regna, domos omnium depeculatus es, furta, rapinas omnes tuas omitto. Haec utilis est exornatio, si aut rem, quam non pertineat alijs ostendere, occulte ammonuisse prodest, aut si longum est, aut ignobile, aut planū, aut non potest fieri, aut facile potest reprehendi, ut utilius sit occulte fecisse suspicionem, quàm huiusmodi intendisse orationem, quae redarguatur. DISIVNctio est, cum eorum, de qbus dicimus, aut utrūq;, aut unumquodq; certo concluditur uerbo, sic. Populus R. Numantiam deleuit. Carthaginem sustulit. Corinthum disiecit. Fregellas euertit. Nihil Numantinis uires corporis auxiliatae sunt, nihil Carthaginiensibus scientia rei militaris adiumento fuit, nihil Corinthijs erudita calliditas praesidij tulit, nihil Fregellanis morum, & sermonis societas opitulata est. Item, formae dignitas aut morbo deflorescit, aut uetustate extinguitur. Hic utrunq;, & in superiore exemplo unanquanq; rem certo uerbo concludi uidemus. CONiunctio est, cum interpositione uerbi, & superiores orationis partes comprehenduntur, & inferiores, hoc modo. formae dignitas, aut morbo deflorescit, aut uetustate.

ADIVNctio est, cum uerbum, quo res comprehēditur, non interponimus, sed aut primum, aut postremum collocamus. Primum hoc pacto. deflorescit formae dignitas, aut morbo, aut uetustate. Postremū sic. aut morbo, aut uetustate formae dignitas deflorescit. Ad festiuitatem

disiunctio

disiunctio est apposita. quare rarius utemur ea, ne satietatem pariat. Ad breuitatem coniunctio. quare saepius adhibenda est. hae tres exornationes de simplici genere manant. CONDV plicatio est, cum ratione amplificationis, aut commiserationis, eiusdem unius, aut plurium uerborum iteratio, hoc modo. Tumultus C. Gracchi tumultus domesticos, & intestinos comparat. Item, Commotus non es, cum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus. Item. Nunc etiam audes in horum conspectum uenire proditor patriae, proditor inquam patriae uenire audes in horum conspectum? Vehementer auditorem cõmouet eiusdem redintegratio uerbi, & uulnus maius efficit in contrario causae, quasi aliquod telum saepius perueniat in eandem partem corporis. INTER pretatio est, quae non iterans idem redintegrat uerbum, sed id commutat, quod positum est, alio uerbo, quod idem ualeat, hoc modo. Rempub. radicitus euertisti, ciuitatem funditus disiecisti. Item, patrem nefarie uerberasti, parenti manus scelerate intulisti. Necesse est eius, qui audit animum commoueri, cum grauitas prioris dicti renouatur interpretatione uerborum. COMMV tatio est, cum duae sententiae inter se discrepantes ex transiectione, ita efferuntur, ut à priore posterior contraria priori proficiscatur, hoc modo. Esse oportet, ut uiuas, non uiuere, ut edas. Item, eàre poemata non facio, quia cuiusmodi uolo non possum, cuiusmodi possum nolo. Item, quae de illo dicuntur, dici non possunt, quae dici possunt, non dicuntur. Item, si poema, loquens pictura est, pictura tacitum poema debet esse. Item, quia stultus es, ea re taces, non tamen, quia taces, ea re stultus es. Non potest dici, quin commode fiat, cum contrariae sententiae translatione uerba quoq; conuertantur. Plura subiecimus exempla, ut quoniam difficile est hoc genus exornationis inuentu, dilucidum esset, ut cum bene esset intellectum, facilius in dicendo inueniretur. PER missio est, cum ostendimus in dicendo nos aliquam rem totam tradere, & concedere alicuius uolũtati sic. Quoniam omnibus ereptis, solum mihi superest animus, & corpus, haec ipsa, quae mihi de multis sola relicta sunt, uobis, & uestrae condono potestati. Vos me, quo pacto uobis uidetur, utamini, atq; abutamini licebit, impune, in me quicquid libet, statuite, dicite, atq; obtemperabo. Hoc genus, tametsi aliâs quoq; nonnunquam tractandum est, tamen ad misericordiam commouendam uehementissime est accommodatum. DVBI tatio est, cum quaerere uidetur orator, utrum de duobus potius, aut quid de pluribus potissimum dicat, hoc modo. Obfuit eo tempore plurimum reip. consulum, siue stultitiam, siue malitiam dicere oportet, siue utrunq; Item, tu istud ausus es di

cere homo omnium mortalium? quæro, quo nam te digno moribus tuis appellē nomine. EXPE ditio est, cum rationibus cōpluribus enumeratis, quibus aliqua res aut fieri, aut non fieri potuerit, cæteræ tolluntur, una relinquitur, quam nos intendimus, hoc modo. Necesse est, cum constet istum nostrum fundum fuisse, ostendas te aut uacuū possedisse, aut usu tuum fecisse, aut emisse, aut hæreditate tibi uenisse. Vacuum, cum ego adessem, possidere non potuisti. Tuum usu fecisse etiam nunc non potes. Emptio nulla profertur. Hæreditate tibi me uiuo mea pecunia uenire non potuit. Relinqutur ergo, ut me ui de meo fundo deieceris. Hæc exornatio plurimum iuuabit coniecturales argumentationes, sed non erit tanquam in plerisq;, ut cum uelimus, ea possimus uti. nam facere id non poterimus, nisi nobis ipsa negotij natura dabit facultatē. DISSolutio est, quæ coniūctionibus uerborū è medio sublatis, separatis partibus effertur, hoc modo. Gere morem parenti. Pare cognatis. Obsequere amicis. Obtempera legibus. Item, descende in integram defensionem. Noli quicquā recusare. Da seruos in quæstionem. Stude uerum inuenire. Hoc genus & acrimoniam habet, & uehementissimū est, et ad breuitatem accōmodatū. PRAE cisio est, cum dictis quibusdam reliquum, quod cœptum est dici, relinquitur in audientium iudiciū, sic. Mihi tecum præcertatio non est, ideo quod populus R. me, nolo dicere, ne cui forte arrogans uidear, te autem sæpe ignominia dignum putauit. Item, tu ista nunc audes dicere? qui nuper alienæ domui, non ausim dicere, ne, cum te digna dixero, me indignum quippiam dixisse uidear. Hic atrocior tacita suspicio, quàm diserta explanatio facta est. CONclusio est, quæ breui argumētatione ex ijs, quæ ante dicta sunt, aut facta, conficit id, qđ necessario cōsequatur, hoc modo. Quod si Danais datum erat oraculum, non posse capi Troiam sine Philoctetæ sagittis, hæ autem nihil aliud fecerunt, nisi Alexandrum perculerunt, hunc extinguere, id nimirum capi fuit Troiā. Restant etiam decem exornationes uerborū, quas idcirco nō uage dispersimus, sed à superioribus separauimus, quod omnes in uno genere positæ sunt. Nam earum omnium hoc proprium est, ut ab usitata uerborum potestate recedatur, atq; in aliam rationem cum quadā uenustate oratio conferatur. De qbus exornationibus Nominatio est prima, quæ nos admonet, ut cui rei nomen, aut non sit, aut satis idoneū non sit, eam nosmet idoneo uerbo nominemus, aut imitationis, aut significationis causa. Imitationis, hoc modo. ut maiores rudere, et uagire, & mugire, & murmurare, & sibilare appellauerunt. Significandæ rei causa, sic. Postquam iste in remp. fecit impetum, fragor ciui

tatis

tatis in primis est auditus. Hoc genere raro est utendum, ne noui uerbi assiduitas odium pariat, sed si cõmode quis eo utatur, & raro, non modo non offendet nouitate, sed etiam exornabit orationem. PRO nominatio est, quæ, sicuti cognomine quodam extraneo demonstrat id, quod suo nomine appellari non potest. ut siquis, cum loquatur de Gracchis, at non Africani nepotes inquiet, istiusmodi fuerunt. Item, siquis de aduersario dicat. Videte nũc inquit, iudices, quemadmodum me Plagosippus iste tractarit. hoc pacto non inornate poterimus & in laudando, & in lædendo, aut in corpore, aut in animo, aut in extraneis rebus dicere, sicuti cognomen, qđ pro certo nomine collocamus.

DENO minatio est, quæ à propinquis, & finitimis rebus trahit orationem, qua possit intelligi res, quæ nõ suo uocabulo sit appellata. id aut ab inuentore conficitur, ut siquis, de Tarpeio loquens eum capitolinũ nominet, aut ab inuẽto, ut siquis pro Libero uinum, pro Cerere frugem appellet. Aut ab instrumento dominum, ut siquis Macedonas appellarit, hoc modo. Nõ tam cito Sarissæ græcia potitæ sunt. Aut idẽ Gallos significans dicat, nec tam facile ex Italia armatura transalpina depulsa est. Aut id, quod fit ab eo, qui facit, ut siquis cum bello uelit ostendere aliquid quempiam fecisse, dicat. Mars istud necessario te facere coegit. Aut si quod fiat ab eo, quod fit, ut cum desidiosam artem dicemus, quia desidiosos facit, & frigus pigrum, quia pigros facit. Ab eo, quod continet id, quod continetur, hoc modo denominabitur. Armis Italia non potest uinci, nec Græcia disciplinis. nam hic pro Græcis, & Italis, quæ continent, notata sunt. Ab eo, quod continetur id, quod continet, ut siquis aurum, uel argentum, aut ebur nominet, cum diuitias uelit nominare. Harum omnium denominationum magis in præcipiendo diuisio, quàm in quærendo difficilis inuentio est, ideo quod plena consuetudo est, non modo poetarum, & oratorum, sed etiã quotidiani sermonis huiusmodi denominationum. CIRCVITIO est oratio rem simplicem assumptam circunscribens elocutione, hoc pacto. Scipionis prouidentia Carthaginis opes fregit. Nam hic, nisi ornandi ratio quædam esset habita, Scipio potuit, & Carthago simpliciter appellari. TRANSgressio est, quæ uerborũ perturbat ordinem peruersione, aut transiectione. Peruersione, sic. Hoc uobis deos immortales arbitror dedisse uirtute pro uestra. Transiectione, hoc modo. Instabilis in istum plurimum fortuna ualuit, omnes inuidiose eripuit tibi bene uiuendi casus facultates. Huiusmodi transiectio, quæ rem non reddit obscuram, multum proderit ad continuationes, de quibus ante dictum est, in quibus oportet uerba

sicut à poetis in quendam extruere numerum,ut pfecte,& perpolitissime possint esse absolutæ. SVPER *latio est oratio superans ueritatem,alicuius augendi,minuendi'ue causa.hæc sumitur separatim, aut cum comparatione.Separatim sic,qđ si concordiam retinebimus in ciuitate,imperij magnitudinem solis ortu,atq; occasu metiemur.Cũ cõparatione,aut à similitudine,aut à præstantia superlatio sumitur. A' similitudine sic.corpore niueum candorẽ,aspectu igneum ardorẽ assequebatur.A' præstantia,hoc modo.cuius ore sermo melle dulcior profluebat.Eodem genere hoc est.tantus erat in armis splendor,ut solis fulgor obscurior uideretur.* INTELL*ectio est,cum res tota parua de parte cognoscatur,aut de toto pars.De parte totum sic itelligitur, Nõ illæ te nuptiales tibiæ eius matrimonij commonebant?nam hic oĩs sanctimonia nuptiarum uno signo tibiarum intelligitur.De toto pars, ut siquis ei,qui uestitum,aut ornatum sumptuosum ostentet,dicat. Ostentas mihi diuitias,& locupletes copias iactas.Ab uno plura intelliguntur,hoc modo. Pœno fuit hispanus auxilio,Fuit immanis ille transalpinus,In Italia quoq; nõ nemo sensit idem togatus.A' pluribus unum sic intelligitur.atrox calamitas pectora mœrore pulsabat,itaq; anhelans ex imis pulmonibus præ cura spiritus ducebatur.Nã in superioribus plures hispani,& galli,& togati,& hic unum pectus,& unus pulmo intelligitur.& erit illic diminutus numerus festiuitatis, hic adauctus grauitatis gratia.* ABVSIO *est,quæ uerbo simili, & propinquo pro certo,& proprio abutitur,hoc modo.Vires hominis breues sunt,aut parua statura,aut longum in homine consilium, aut oratio magna,aut uti pauco sermone.Nã hic facile est intellectu,finitima uerba rerum dissimilium,ratione abusionis esse traducta.*

TRANS *latio est,cum uerbum in quandã rem transfertur ex alia re,quod propter similitudinem recte uidetur posse trãsferri.ea utimur rei ante oculos ponendæ causa,sic. Hic Italiam tumultus expergefecit terrore subito.Breuitatis causa,sic.recens aduentus exercitus subito ciuitatem extinxit.Obscœnitatis uitandæ causa,sic.cuius mater quotidianis nuptijs delectatur.Augendi causa,sic.nullius mœror,& calamitas istius explere inimicitias,& nefariam saturare crudelitatem potuit.Minuendi causa,sic.magno se prædicat auxilio fuisse,quia paululũ in rebus difficillimis aspirauit.Ornandi causa,sic.aliquando reip.rationes,quæ malitia nocentum exaruerant,uirtute optimatum reuirescunt.Trãslationem dicunt pudentem esse oportere,ut cum ratione in consimilem rẽ transeat,ne sine delectu temere,& cupide uideatur in dissimilem transcurrisse.* PERMV *tatio est oratio aliud uerbis*

aliud

aliud sententia demonstrans. Ea diuiditur in tres partes, similitudinē argumentum, contrarium. Per similitudinem sumitur, cum translatio nes una, aut plures frequenter ponūtur à simplici ratione ductæ, sic. nam, cum canes fungantur officijs luporum, cuinam præsidio pecuaria credemus? Per argumentum tractatur, cum à persona, aut à loco, aut à re aliqua similitudo augendi, aut minuendi causa ducitur, ut si quis Drusum, Gracchum, Numitorem obsoletum dicat. Ex contrario ducitur sic, ut si quis hominem prodigum, & luxuriosum illudēs parcum, & diligentem appellet. Et in hoc postremo, quod ex contrario sumitur, & illo primo, quod à similitudine ducitur, per translationem argumento poterimus uti, per similitudinem, sic. Quid ait hic rex, atq; Agamemnon noster, siue, ut crudelitas est, potius Atreus? Ex contrario, si quem impium, qui patrem uerberauerit, Aeneam uocemus, intemperantem, & adulterum, Hippolytum nominemus. Hæc sunt ferè quæ dicenda uidebātur de uerborū exornationibus. nūc res ipsa monet, ut deinceps ad sententiarū exornationes transeamus.

d ISTRIBVTIO est, cum in plures res, aut psonas certus negotia quædam dispertiuntur, hoc modo. Qui uestrum iudices nomen senatus diligit, hunc oderit, necesse est. petulātissime enim semper iste oppugnauit senatum. qui equestrem locum splēdidissimum cupit esse in ciuitate, is oportet, istum maximas pœnas dedisse uelit, ne iste sua turpitudine ordini honestissimo maculæ, atq; dedecori sit. qui parentes habetis, ostendite istius supplicio, uobis homines impios non placere. quibus liberi sunt, statuite exemplum, quantæ pœnæ in ciuitate sint hominibus huiusmodi comparatæ. Itē, Senatus officium est, consilio ciuitatem iuuare. Magistratus officiū est, opera, & diligētia consequi uoluntatem senatus. Populi officium est, res optimas, & homines idoneos maxime suis sententijs eligere, et probare. Accusatoris officium est, inferre crimina. Defensoris, diluere, & propulsare. Testis est dicere, quæ scierit, aut audierit. Quæsitoris est, unūquenq; horum in officio suo continere. Quare L. Cassi, si testem, præterquam quod sciat, aut audierit, argumentari, & coniectura prosequi patieris, ius accusatoris cum iure testimonij commisceбis, testis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defensionem parabis. Est hæc exornatio copiosa. comprehēdit enim breui multa, & suum cuiq; tribuens, officium separat, & res diuidit plures.

LICENTIA est, cū apud eos, quos aut uereri, aut metuere debemus, tamen aliquid pro iure nostro dicimus, quod eos minime offendat, aut quos hi diligunt, cum in aliquo errato uere reprehendi posse uidean-

tur, hoc modo. Miramini Quirites, quod ab omnibus uestræ rationes deserantur, quod causam uestram nemo suscipiat, qđ se nemo uestri defensorẽ profiteatur, id tribuite uestræ culpæ, atq; desinite istud mirari. quid enim est, quare non omnes istam rem fugere, ac uitare debeant? Recordamini, quos habueritis defensores, studia eorum uobis ante oculos proponite. Deinde omnium exitus consyderate, tum uobis ueniat in mentem, ut uere dicam, negligentia uestra, siue ignauia potius, illos omnes ante oculos uestros trucidatos esse, inimicos eorum uestris suffragijs in amplissimum locum peruenisse. Item, nã quid fuit iudices, quare in sententijs ferendis dubitaueritis? aut istum hominem nefarium ampliaueritis? non apertissimæ res erant crimini datæ? nô omnes hæ testibus comprobatæ? non contra tenuiter, & nugatorie responsum? hic uos ueriti estis, si primo cœtu condemnassetis, ne crudeles existimaremini. Dum eam uitastis uituperationem, quæ longe à uobis erat abfutura, eam inuenistis, ut timidi, atq; ignaui putaremini. Maximas, & priuatas, & publicas calamitates accepistis, cum etiam maiores impendere uideantur, sedetis, & oscitamini. Luce noctem, nocte lucem expectatis. Aliquid quotidie acerbi, atq; incommodi nunciatur, & eum, cuius opera nobis hæc accidunt, remoramini diutius, & alitis, ac reip. perniciẽ retinetis, quoad potestis in ciuitate. Eiusmodi licentia si nimium uidebitur acrimoniæ habere, multis mitigationibus lenietur. nam continuo aliquid huiusmodi licebit inferre. Hic ego uirtutem uestram quæro, sapientiam desydero, ueterem consuetudinem requiro, ut, quod erat commotum licentia, id laude mitigetur, ut altera res ab iracundia, & molestia remoueat, altera res ab errato deterreat. Hæc res, sicut in amicitia, ita in dicendo, si loco fit, maxime facit, ut & illi, qui audient, à culpa absint, & nos, qui dicimus, amici eorum, & ueritatis esse uideamur. Est autem quoddam genus licentiæ in dicendo, quod astutiore ratione comparatur, cum aut ita obiurgamus eos, qui audiunt, quomodo ipsi se cupiunt obiurgari, aut id, quod scimus facile omnes audituros, dicimus nos timere quomodo accipiant, sed tamen ueritate commoueri, ut nihilo secius dicamus. horum amborum generum exempla subijciemus. Prioris huiusmodi. Nimium Quirites animis estis simplicibus, & mansuetis. Nimium creditis unicuiq; existimatis unumquenq; eniti, ut perficiat quæ uobis pollicitus sit. erratis, & frustra falsa spe iádiu detinemini. stultitia uestra est, quia quod erat in uestra potestate, ab alijs petere, quàm ipsi sumere maluistis. Posterioris licentiæ hoc erit exemplum. Mihi cũ isto iudices fuit amicitia, sed ista tamen amicitia, tametsi uereor, quomo-

do accepturi sitis, uos me priuasstis, quid ita? quia, ut uobis essem probatus, eum, qui uos oppugnabat, inimicum, quàm amicum habere malui. Ergo hæc exornatio, cui licentiæ nomen est, sicuti demonstrauimus, dupliciratione tractabitur, acrimonia, quæ, si nimium fuerit aspera, mitigabitur laude, & assimulatione, de qua superius diximus, quæ non indiget mitigationis, propterea quod imitatur licentiam, & sua sponte ad animum auditoris se accommodat. DIMInutio est, cum aliquid esse in nobis, aut in ijs, quos defendimus, aut natura, aut fortuna, aut industria dicemus egregium, quod nequa significetur arrogans ostentatio, diminuitur, & attenuatur oratione, hoc modo. Nam hoc pro meo iure iudices dico, me labore, & industria curasse, ut disciplinam militarem non in postremis tenerem. Hic siquis dixisset, ut optime tenerem, tametsi uere dixisset, tamen arrogans uisus esset. nunc & ad inuidiam uitandam, & ad laudem comparandam satis dictum est. Item, utrum igitur auaritiæ causa, aut egestatis accessit ad maleficium? Auaritiæ. at largissimus fuit in amicos; quod signum liberalitatis est, quæ contraria auaritiæ est. Egestatis. at huic quidem pater, nolo nimium dicere, non tenuissimum patrimonium reliquit. Hic quoq; uitatum est, ne magnum, aut maximum diceretur. hoc igitur in nostris, aut eorum, quos defendemus, egregijs commodis proferendis obseruabimus. Nam eiusmodi res & inuidiã contrahunt in uita, & odium in oratione, si inconsyderate tractes. Quare quemadmodum in uiuendi ratione fugitur inuidia, sic in dicendo consilio uitatur odium. DESCRIptio nominatur, quæ rerum consequentium continet perspicuam, & dilucidam cum grauitate expositionem, hoc modo. Quod si istum iudices uestris sententijs liberaueritis, statim sicut è cauea leo missus, aut aliqua teterrima bellua soluta ex cathenis uolitabit, et uagabitur in foro acuens dentes multos in cuiusque fortunas, in omnes amicos, atque inimicos, notos, atque ignotos incursans, aliorum famam depeculans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum, ac omnem familiam perfringens, remp. funditus labefactans, quare iudices eijcite eum de ciuitate, liberate omnes formidine, uobisq; ipsis consulite. nam si istum impunitum dimiseritis, in uosmetipsos, mihi credite, feram, & truculentam bestiam iudices immiseritis. Item, nam si de hoc iudices grauem sententiã tuleritis, uno iudicio simul multos iugulaueritis. grandis natu parens, cuius spes senectutis omnis in huius adolescentia posita est, quare uelit in uita manere, non habebit. filij parui priuati patris auxilio ludibrio, & despectui paternis inimicis eruntq; oppositi. tota domus

huius indigna concidet calamitate, at inimici statim sanguinolẽta palma, crudelissima uictoria potiti insultabunt in horum miserias, & superbia re simul, & uerbis inuehentur. Item, Nã neminem uestrũ fugit Quirites capta urbe, quæ miseriæ consequi soleant, arma qui contra tulerint, statim crudelissime trucidantur, cæteri, q possunt p ætatẽ, & uires laborem ferre, rapiuntur in seruitutem, qui non possunt, uita priuantur. uno deniq;, atq; eodem tempore domus hostili flagrat incendio, & quos natura, aut uoluntas necessitudine, aut beneuolentia coniunxerit, distrahuntur. liberi partim è gremijs parentum diripiũtur, partim in sinu iugulantur, partim ante pedes constuprantur. nemo iudices est, qui possit satis rem conseq uerbis, nec referre oratione magnitudinem calamitatis. Hoc genere exornationis, uel indignatio, uel misericordia potest commoueri, cũ res consequentes cõprehensæ uniuersæ perspicua breuiter exprimuntur oratione. DIVISio est, quæ rẽ semouẽs à re, utranq; absoluit ratiõe subiecta, hoc modo. Cur ego nũc tibi quicq̃ obijciam? si probus es, non meruisti, sin improbus, nõ commoueris. Item, Quid nũc ego de meis proprijs meritis prædicem, si meministis, obtũdã, sin obliti estis, cum re nihil egerim, qd est, qđ uerbis proficere possim? Item, duæ res sunt, quæ possunt homines ad turpe compendiũ cõmouere, inopia, atq; auaritia. te auarum in fraterna diuisione cognouimus. inopem, atq; egentem nunc uidemus. q potes igitur ostẽdere causam maleficij non fuisse? Inter hanc diuisionem, & illã, quæ de partibus orationis tertia est, de qua in lib. I. diximus, secundũ narrationem hoc interest. illa diuidit per enumerationem, aut per expositionem, quibus de rebus in tota oratione disputatio futura sit, hæc se statim explicat, & breui duabus, aut pluribus partibus subijciens rationes, exornat orationem. FREQVENtatio est, cum res in tota causa dispersæ coguntur unum in locum, quo grauior, aut acrior, aut criminosior oratio sit, hoc pacto. À quo tandem abest iste uitio? quid est iudices, cur uelitis eum liberare? Suæ pudicitiæ proditor est, insidiator alienæ, cupidus, intemperans, petulans, superbus, impius in parentes, ingratus in amicos, infestus in cognatos, ĩ superiores contumax, in æquos, & pares fastidiosus, in inferiores crudelis, deniq; in omnes intolerabilis. Eiusdem generis est illa frequentatio, quæ plurimum coniecturalibus causis opitulatur, cum suspiciones, quæ separatim dictæ minutæ, & infirmæ erant, unum in locum coactæ rem uidentur perspicuam facere, nõ suspiciosam, hoc pacto. Nolite igitur iudices, nolite ea, quæ dixi separatim, spectare, sed omnia colligite, & conferte in unum. Si et commodum ad istum ex morte illius ueniebat, & uita est turpissima

hominis,

hominis,animus auarissimus,fortunæ familiaris rei attenuatissima, & res ista bono nemini præter istum fuit, neq; alius quisquam æque commode,neq; iste alijs commodioribus rationibus facere potuit,neque præteritum quicquam est ab isto,quod opus fuerit ad maleficiũ,neq; factum,quod opus non fuerit,et cum locus idoneus maxime quæsitus, tum occasio aggrediẽdi commoda,tempus adeundi opportunissimum, spatium conficiendi longissimum sumptum est non sine maxima occultandi, & perficiendi maleficij spe. & præterea ante,quàm occisus homo is est,iste uisus est in eo loco,in quo est occisio facta,solus. Paulo post in ipso loco maleficij uox illius,qui occidebatur,audita est,deide post occisionem,istum multa nocte domum redijsse constat,postera die titubanter,& inconstanter de occisione illius locutum. hæc partim testimonijs,partim quæstionibus,& argumentis omnia comprobantur, & rumore populi,quem ex argumentis natum necesse est esse uerum. uestrum iudices est his unum in locũ collatis,certum sumere sciẽtiam, non suspicionem maleficij. Nam unum aliquid,aut alterum potest in istum casu cecidisse suspiciose,ut omnia inter se à primo ad postremũ conueniant maleficia,necesse est casu non posse fieri. Vehemens est hæc exornatio,& in coniecturali constitutione causæ fermè semper necessaria,& in cæteris generibus causarum,& in omni oratione adhibẽda nonnunquam. EXPOlitio est,cum in eodem loco manemus, & aliud,atque aliud dicere uidemur. Ea dupliciter fit,si aut eandem planè dicamus rem,aut de eadem re. Eandem rem dicamus nõn eodẽ modo. nam id quidem obtundere auditorem est,non rem expolire, sed commutate commutabimus tripliciter,uerbis,pronuntiando,tractando. Verbis commutabimus,cum re semel dicta,iterum,aut sæpius aliis uerbis,quæ idem ualeant. eadem res proferetur,hoc modo. Nullum tantum est periculum,quod sapiens pro salute patriæ uitandum arbitretur. Cũ augetur incolumitas perpetua ciuitatis,qui bonis erit rationibus præditus,profecto nullum uitæ discrimen sibi pro fortunis reip. fugiendum putabit,& erit in ea sententia semper,ut pro patria studiose,quãuis in magnam descendat uitæ dimicationem. Pronuntiando cõmutabimus,si tum in sermõe,tum in acrimonia,tum in alio,atq; alio genere uocis,atq; gestus,eadem uerbis commutando,pronuntiatione quoque uehementius immutabimus. hoc neque commodissime scribi potest,neque parum est apertum,quare non eget exempli. Tertium genus est commutationis,quod tractando conficitur,si sententiam traijciemus,aut ad sermocinationem,aut ad exsuscitationem. Sermocinatio est,de qua planius paulo post suo loco dicemus. nunc breuiter ad hãc

rem, quod satis sit attingemus, in qua constituetur alicuius psonæ oratio accommodata ad dignitatem, hoc modo, ut quo facilius res cognosci possit, ne ab eadem sententia recedamus. Sapiens, qui omnia reip. causa suscipienda pericula putabit, sæpe ipse secum loquitur. Non mihi soli, sed etiam, atque adeo multo potius natus sum patriæ, uita, quæ fato debetur, saluti patriæ potissimum soluatur. Aluit hæc me, tute, atq; honeste produxit usque ad hanc ætatem, muniit meas rationes bonis legibus, optimis moribus, honestissimis disciplinis. Quid ē, quod à me satis ei persolui possit, unde hæc accepta sunt? qa hæc loquitur secum sapiens, sæpe ego in periculis reipub. nullum ipse periculum fugi. Item mutatur res tractando si traducitur ad exsuscitationem, cum & nos commoti dicere uideamur, & auditoris animū commouemus, sic. Quis est tam tenui cogitatione præditus, cuius animus tantis angustijs inuidiæ continetur, qui non hunc hominem studiosissime laudet, & sapientissimum iudicet? qui pro salute patriæ, pro incolumitate ciuitatis. pro reipub. fortunis, quāuis magnum, atque atrox periculum studiose suscipiat, & libenter subeat. equidem hunc hominem magis cupio satis laudare, quàm possim, idemq; hoc certo scio uobis omnibus usu uenire. Eadem res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus, uerbis, pronuntiando, tractando, sed tractando dupliciter sermocinatione, & exsuscitatione, sed de eadē re cum dicemus, pluribus utemur commutationibus. Nam, cum rem simpliciter pronuntiauerimus, rationem poterimus subijcere. Deinde duplicem, uel sine rationibus, uel cum rationibus pronuntiare sententiam. Deinde afferre contrarium. de quibus omnibus diximus in uerborum exornationibus. Deinde simile & exemplum, de quo suo loco plura dicemus. Deinde conclusionem, de qua in secundo libro, quæ opus fuerunt, diximus, demonstrantes argumentationem quemadmodum concludere oporteat. in hoc libro docuimus, cuiusmodi esset exornatio uerbi, cui conclusioni nomen est. Ergo huiusmodi uehementer ornata poterit esse expolitio, quæ constabit ex frequentibus uerborum exornationibus, & sententiarum. Hoc modo igitur septem partibus tractabitur, sed ab eiusdem sententiæ non recedamus exemplo, ut scire possis, quàm facile præceptione rhetorica res simplex multiplici ratione tractetur. Sapiens nullum pro repub. periculum uitabit, ideo quod sæpe fit, ut cum pro rep. perire noluerit, necessario cum rep. pereat, & quoniā sunt omnia commoda à patria accepta, nullum incommodum pro patria graue putandum est. ergo qui fugiunt id periculum, quod pro repub. subeundum est, stulte faciunt. nam neq; effugere incommoda possunt, & in-

grati in ciuitatem reperiuntur. At qui patriae pericula suo periculo expetunt, hi sapientes putandi sunt, cum & eum, quem debent honorem reip. reddunt, & pro multis perire malunt, quàm cum multis. Etenim uehementer est iniquum uitam quam à natura acceptam propter patriam conseruaueris, naturae cum cogat reddere, patriae cum roget non dare. Et cum possis cum summa uirtute, & honore pro patria interire, malle per dedecus, & ignauiam uiuere. & cum pro amicis, & parentibus, & caeteris necessarijs adire periculum uelis, pro repub. in qua & hoc, & illud sanctissimum nomen patriae continetur, nolle in discrimen uenire. Itaque, uti contemnendus est, qui in nauigando se, quàm nauim mauult incolumem, ita uituperandus, qui in reipub. discrimine, suae, plusquam communi saluti consulit. Naue enim fracta, multi incolumes fuerunt, ex naufragio patriae saluus nemo potest enatare. Quod mihi bene uidetur Decius intellexisse, qui se deuouisse dicitur, & pro legionibus in hostes misisse medios, amisit uitam, at non perdidit. Re enim uilissima, & parua maximam redemit, uitam dedit, accepit patriam, amisit animam, potitus est gloria, quae cum summa laude prodita uetustate quotidie magis enitescit. Quod si pro repub. debere accedere ad periculum & ratione demonstratum est, & exemplo comprobatum, ij sapientes sunt existimandi, qui nullum pro salute patriae periculum uitant. In his igitur generibus expolitio uersatur, de qua producti sumus, ut plura diceremus, quod non modo, cum causam dicimus, adiuuat, & exornat orationem, sed multo maxime per eam exercemur ad elocutionis facultatem. Quare conueniet extra causam in exercendo rationes adhibere expolitionis, in dicendo uti eum exornabimus argumentationem, de qua diximus in libro secundo. COMMORATIO est, cum in loco firmissimo, quo tota causa continetur, manetur diutius, & eodem saepius reditur. hac uti maxime conuenit, & id est oratoris boni maxime proprium. Non enim datur auditori potestas animum de re firmissima dimouendi. huic exemplum satis idoneum subijci nō potuit, propterea quod hic locus non est à tota causa separatus, sicut membrum aliquod, sed tanquam sanguis profusus est per totum corpus orationis. CONTENTIO est, per quam contraria referuntur. Ea est in uerborum exornationibus, ut ante docuimus, eiusmodi. Inimicis te placabilem amicis inexorabilem praebes. In sententiarum huiusmodi. uos huius incommodis lugetis, iste reipub. calamitate laetatur. Vos uestris fortunis diffiditis, iste solus suis eo magis confidit. Inter haec duo contentionum genera

hoc interest. illud ex uerbis celeriter relatis constat, hic sententiæ contrariæ ex comparatione referantur oportet. SIMILitudo est oratio traducens ad rem quampiã aliquid ex re dispari simile. Ea sumitur, aut ornandi causa, aut probandi, aut apertius dicendi, aut ante oculos ponendi. Quo modo igitur quatuor de causis sumitur, ita quatuor modis dicitur, per contrarium, per negationem, per collationem, per breuitatem. ad unanquanq; sumendæ causam similitudinis accommodabimus singulos modos pronũtiandi. Ornandi causa sumitur per contrarium, sic. Non enim quemadmodum in palæstra, qui tedas candentes accipit, celerior est in cursu continuo, q̃ ille, qui tradit, ita melior imperator nouus, qui accipit exercitum, quàm ille, qui decedit, propterea quod defatigatus cursor integro facem, hic peritus imp̃ator imperito exercitum tradit. Hoc sine simili satis planè, & perspicue, & probabiliter dici potuit, hoc modo. Dicitur minus bonos imperatores à melioribus exercitum accipere solere, sed ornandi causa simile sumptum est, ut orationi dignitas quædã comparetur. dictum est autem per contrarium. Nam tunc similitudo sumitur per contrariũ, cum ei rei quã nos probamus, aliquam rem negamus esse similem, ut paulo ante, cum de cursoribus asserebamus. Per negationem dicetur probãdi causa, hoc modo. neq; equus indomitus, quãuis natura bene cõpositus sit, idoneus potest esse ad eas utilitates, & aptus, quæ desyderantur ab equo, neq; homo indoctus, quãuis sit ingeniosus ad uirtutem potest p̃uenire. hoc probabilius factum est, quod magis est uerisimile, non posse uirtutem sine doctrina comparari, quoniam nec equus quidem indomitus idoneus possit esse. ergo sumptum est probandi causa. dictum est autem per negationem. id enim perspicuum est de primo similitudinis uerbo. Apertius dicẽdi causa similitudo dicitur per breuitatem, hoc modo. in amicitia gerenda, sicut in certamine currendi nõ ita conuenit exerceri, ut quoad necesse sit, peruenire possis, sed, ut productus studio, & uiribus ultra finale procurras. Nã hoc simile est, ut apertius intelligatur, mala ratione facere, qui reprehendãt eos, qui uerbi causa post mortem amici liberos eius custodiant, propterea q᷑ in cursore tantum uelocitatis esse oporteat, ut efferatur usq; ad finem. In amico tantũ beneuolẽtiæ studiũ, ut ultra, quã amicus sentire possit, procurrat amicitiæ studio. dictũ autem simile est per breuitatem. nõ enim ita, ut in cæteris rebus res ab re separata est, sed utræq; res coniũcte, et confuse pronuntiatæ. Ante oculos ponẽdi negotij causa, sumetur similitudo per collationẽ, sic. Vti citharœdus, cũ prodierit optime uestitus, palla inaurata indutus, cũ clamyde purpurea coloribus uarijs intexta, et cũ corona aurea ma

gnis fulgentibus gēmis illuminata, citharam tenens exornatissimā au ro, & ebore distinctam, ipse præterea forma, & specie sit, & statura apposita ad dignitatem, si cum magnam populo commouerit his rebus expectationē, repente silentio facto, uocem emittat acerbissimā cū turpissimo corporis motu, quo melius ornatus, et magis fuerit expectatus, eo magis derisus, & contemptus eijcitur, ita siqs in excelso loco, & in magnis, ac locupletibus copijs collocatus fortunæ muneribus, & naturæ commodis omnibus abundabit, si uirtutis, & artiū, quæ uirtutis magistræ sunt, egebit, quo magis cæteris rebus erit copiosus, et illustris & expectatus, eo uehementius derisus, & contemptus ex omni conuentu bonorum eijcietur. Hoc simile exornatione utriusq; rei, & alterius inscitia artificij, alterius stultitia simili ratione collata sub aspectu omnium rem subiecit. Dictū autem est per collationem, propterea qđ proposita similitudine, paria sunt relata omnia. In similibus obseruare oportet diligenter, ut cum rē afferamus similem, cuius rei causa similitudinem attulerimus, uerba quoq; ad similitudinē habeamus accommodata. id est huiusmodi. Ita ut hirundines æstiuo tempore præsto sunt, frigore pulsæ recedunt, ex eadem similitudine nunc per trāslationem uerba sumimus, ita falsi amici sereno uitæ tempore præsto sunt, simulatq; hyemem fortunæ uiderint, deuolant omnes. Sed inuētio similium facilis erit, siquis sibi omnes res animatas, & inanimatas. mutas, & loquentes. feras, & mansuetas, terrestres, et cœlestes, et maritimas, artificio, casu, natura comparatas. usitatas, atq; inusitatas, frequenter ante oculos poterit ponere, & ex his aliquam uenari similitudinem, quæ aut ornare, aut docere, aut apertiorem rem facere, aut ponere ante oculos possit. Non enim res tota toti rei necesse est similis sit, sed ad ipsum, ad quod confereturs similitudinem habeat oportet.

EXEMPLŪ est alicuius facti, aut dicti præteriti cum certi authoris nomine propositio. Id sumitur ijsdem de causis, quibus similitudo. Rem ornatiorem facit, cum nullius rei; nisi dignitatis causa sumitur. Apertiorem, cum id, quod sit obscurius, magis dilucidum reddit. Probabiliorem, cum magis uerisimilem facit. Ante oculos ponit, cum exprimit omnia perspicue, ut res dicta propè manu tentari possit. Vniuscuiusq; generis singula subiecissemus exempla, nisi exemplū, quod genus esset in expolitione demonstrassemus, & causas sumendi in similitudine aperuissemus. quare noluimus, neq; pauca, quo minus intelligeretur, neq; re intellecta, plura cōscribere. IMAGO est formæ cū forma cum quadam similitudine collatio. Hæc sumitur; aut laudis, aut uituperationis causa. Laudis causa, sic. Ibant in prælium corpore

tauri ualidiſſimi, impetu leonis acerrimi ſimiles. Vituperationis, ut in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionem adducat. ut in odium, hoc modo. Iſte quotidie per forum medium tanquam iubatus draco ſerpit, aſpectu rabido circunſpectans huc, & illuc, ſiquem reperiat, cui aliquid mali faucibus afflare, quem ore attingere, dentibus inſectare, lingua aſpergere poſſit. Vt in inuidiam adducat, hoc modo. Iſte, qui diuitias ſuas iactat, ſicut gallus e Phrygia, aut ariolus quiſpiam depreſſus, & oneratus auro clamat, & deierat. Vt in contemptionem adducat, ſic. Iſte, tanquam coclea abſcondens, & retentans ſeſe tacitus, quo ſit tutus, comeditur cum domo ſua, & au fertur. EFFICTIO *eſt, cum exprimitur, & effingitur uerbis corporis cuiuſpiam forma, quoad ſatis ſit ad intelligendum, hoc modo. Hunc dico iudices rubrum. breuem. incuruum. canum. ſubcriſpum. cæſium, cui ſane magna eſt in mento cicatrix, ſiquo modo poteſt uobis in memoriam redire. Habet hæc exornatio cum utilitatem, ſiquem uelis oſtendere, tum uenuſtatem, ſi breuiter, & diluide facta eſt.* NOTATIO *eſt, cum alicuius natura certis deſcribitur ſignis, quæ ſicuti notæ quædam naturæ ſunt attributæ. Vt ſi uelis non diuitem, ſed oſtentatorem pecunioſum deſcribere. Iſte inquies, iudices qui ſe dici diuitem putat eſſe præclarum, primū, nunc uidete, quo uultu nos intueatur, non'ne uobis uidetur, dicere, darem, ſi mihi moleſti non eſſetis. cum uero ſiniſtra mētum ſublenat, exiſtimat ſe gemmæ nitore, & auri ſplendore aſpectus omnium perſtringere. Cum puerum reſpicit hunc unum, quē ego noui, uos non arbitror nouiſſe, alio nomine appellat, deinde alio, atq; alio. heus tu inquit, ueni Sannio, nequid iſti barbari perturbent, ut ignoti, qui audiunt unum putent eligi de multis, ei dicit in aurē, aut ut domi lectuli ſternantur, aut ab auunculo rogetur æthiops, qui ad balneas ueniat, aut aſturconi locus ante oſtium ſuum detur, aut aliquid fragile falſæ coragium gloriæ comparetur. Deinde exclamat, ut omnes audiant, uideto, ut diligenter enumeretur, ſi poteſt onte noctem. puer, qui iam bene hominis naturam nouit, tu illo plures mittas oportet inquit, ſi hodie uis trāſnumerari. age inquit, duc tecum Libanum, et Soſiam. Sane. Deinde caſu ueniunt hoſpites homini, qui iſtum ſplendide, dum peregrinaretur, receperunt, ex ea re homo hercle ſane conturbatur, ſed tamen a uitio naturæ non recedit. bene inquit, facitis, cum uenitis, ſed rectius feciſſetis, ſi ad me domum recta abiſſetis. id feciſſemus inquiunt illi, ſi domum nouiſſemus. At iſtud quidem facile fuit, unde libet inuenire. Verum ite mecum. ſequuntur illi. ſermo interea huius conſumitur omnis in oſten=*

tatione. Quærit in agris eiusmodi frumenta sine. negat se, quia uillæ incensæ sint, accedere posse, nec ædificare etiam nunc audere, tam etsi in Thusculano quidem cœpi insanire, & in ijsdem fundamentis ædificare. Dum hæc loquitur, uenit in ædes quasdam, in quibus sodalitium erat eodem die futurum, quo iste pro notitia domini ædium ingreditur cum hospitibus. hic inquit, habito. perspicit argentum, quod erat expositum. uisit triclinium stratum. probant. accedit seruulus. dicit homini clare dominum iam uenturum, si uelit exire. itane inquit? Eamus hospites, frater uenit ex Falerno, ego illi obuiam pergam. uos huc decima uenitote. hospites discedunt. Iste se raptim domum suam conijcit. illi decima, quò iusserat, ueniunt. quærunt hunc. reperiunt domus cuia sit. in diuersorium derisi conferunt sese. Vident hominem postera die. narrant. expostulant. accusant. ait iste eos similitudine loci deceptos, angiporto toto deerrasse, contra ualetudinem suam se ad multam noctem expectasse. Sannioni puero negotium dederat, ut uasa, uestimenta, pueros corrogaret. seruulus non inurbanus satis strenue, & concinne comparat. iste hospites domum deducit. Ait se ædes maximas cuidam amico ad nuptias accommodasse. nuntiat interea puer argentum repeti (pertimuerat enim, qui commodarat) apagete inquit ædes commodaui. familiam dedi. argentum quoque uult? tametsi hospites habeo, tamen utatur licet, nos samijs delectabimur. Quid ego, quæ deinde efficiat, narrem? eiusmodi est hominis natura, ut quæ singulis diebus efficiat gloria, atque ostentatione, ea uix annuo sermone enarrare possim. Huiusmodi notationes, quæ describunt, quod consentaneum sit, uniuscuiusque naturæ uehementer habent magnam delectationem. totam enim naturam cuiuspiam ponunt ante oculos, aut gloriosi, ut nos exempli causa cœperamus, aut inuidi, aut timidi, aut auari, ambitiosi, amatoris, luxuriosi, furis, quadruplatoris. denique cuiusuis studium protrahi potest in medium tali notatione.

SERMOCINATIO est, cum alicui personæ sermo attribuitur, & is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto. Cum militibus urbs redundaret, & omnes timore oppressi domi continerentur, uenit iste cum sago, gladio succinctus, tenens iaculum, quinque adolescentes hominem simili ornatu subsequuntur. irrumpit in ædes subito, deinde magna uoce, Vbi est iste beatus, inquit, ædium dominus, quin mihi præsto fuit? quid tacetis? hic alij omnes stupidi timore obmutuerunt. Vxor illius infelicissima cum maximo fletu ad istius pedes abiecit sese. parce inquit, & per ea, quæ tibi dulcissima sunt in uita

miserere nostri, noli extinguere extinctos. Fer mansuete fortunã. nos quoq; fuimus beati. nosce te esse hominem. At ille qn illum mihi datis? at uos auribus meis opplorare desinitis. non abibit. illi nuntiatur interea uenisse istũ, & clamore maximo mortem minari. quod simul, ut audiuit, heus inqt Gorgia pedissequa puerorũ, abscondе pueros: defende. fac, ut incolumes ad adolescentiã pducas. Vix hæc dixerat, cũ ecce iste præsto sedes inqt audax. non uox mea tibi uitam ademit. exple meas inimicitias, & iracundiam satura tuo sanguine. Ille cum magno spiritu, metuebam inqt, ne plane uictus essem, nunc uideo in iudicio mecum contendere non uis, ubi superari turpissimũ est, superare pulcherrimũ. interficere me uis. occidar eqdẽ, sed uictus nõ peribo. At ille in extremo uitæ tempore etiam sententiose loqueris, neq; ei, quem uides dominari, uis supplicare. Tũ mulier. immo qdem iste rogat, et supplicat, sed tu quæso commouere. & tu per deos inqt, hũc amplexare. dominus est, uicit hic te. uince tu nunc animũ. Cur non desinis inquit uxor loqui, quæ me digna non sunt. tace, & quæ curanda sunt, cura. tu cessas mihi uitam, tibi omnem bene uiuendi spẽ mea morte eripere. Iste mulierem reppulit ab se lamentantem. illi nescio qd incipienti dicere quod dignũ uidelicet illius uirtute esset, gladiũ in latere defixit. Puto in hoc exẽplo datos esse unicuiq; sermones ad dignitatem accommodatos, quod oportet in hoc genere obseruare. Sũt item sermocinationes consequentes hoc genus. nam qd putamus illos dicturos, si hoc indicaueritis? non'ne hac omnes utentur oratiõe? deinde subijcere sermonẽ.

CONformatio *est, cũ aliqua, quæ non adest persona confingitur, quasi adsit, aut cũ res muta, aut informis fit eloquens, & formata, & ei oratio attribuitur ad dignitatem accommodata, aut actio quædam hoc pacto. q si nunc hæc urbs inuictissima uocem emittat, non hoc pacto loquatur? Ego illa plurimis trophæis ornata, triumphis ditata, certissimis, clarissimis locupletata uictorijs, nunc uestris seditionibus, õ ciues uexor. quàm dolis malitiosa Chartago, uiribus probata Numantia, disciplinis erudita Corinthus labefactare non potuit, eam patiemini nunc ab homunculis deterrimis proteri, atq; conculcari. Item, quod si nunc Lucius ille Brutus reuiuiscat, & hic ante pedes uestros adsit, non hac utetur oratione? ego reges eieci, uos tyrannos introducitis. ego libertatem, quæ non erat, peperi, uos partã seruare non uultis. ego capitis mei periculo patriam liberaui, uos liberi sine periculo esse nõ curatis. Hæc conformatio, licet in plures res mutas, atq; inanimatas trãsferatur, proficit plurimum in amplificationis partibus, et commiseratione.* SIG*nificatio est, quæ plus in suspicione relinqt, quã positum est in oratione,*

est in oratione, ea fit per exuperationem, ambiguum, consequentiam, absciſionem, ſimilitudinem. Per exuperationem, cum plus dictum est, quàm patitur ueritas augendæ ſuſpicionis cauſa, ſic. Hic de tanto patrimonio tam cito teſtam, qua ſibi petat ignem, non reliquit. Per ambiguum, cum uerbum poteſt in duas, plures'ue ſententias accipi, ſed accipitur in eam partem, quam uult is, qui dixit. ut de eo ſi dicas, qui multas hæreditates adierit. Proſpice tu, qui plurimum cernis. Ambigua quemadmodum uitanda ſunt, quæ obſcuram reddunt orationem, ita hæc conſequenda, quæ conficiunt huiuſmodi ſignificationem. Ea reperientur facile, ſi nouerimus, & animaduerterimus uerborum ancipites, aut multiplices poteſtates. Per conſequentiam ſignificatio fit, cum res, quæ ſequuntur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in ſuſpicione. ut ſi ſalſamētarij filio dicas, quieſce tu, cuius pater cubito ſe emungere ſolebat. Per abſciſionem, ſi, cum incipimus aliquid dicere, præcidimus, & ex eo, quod iam diximus, ſatis relinquitur ſuſpicionis, ſic. qui iſta forma, & ætate nuper alienæ domui, nolo plura dicere. Per ſimilitudinem, cum aliqua re ſimili allata, nihil amplius dicimus, ſed ex ea ſignificamus, quid ſentiamus, hoc modo. Noli Saturnine nimium populi frequentia fretus eſſe, inulti iacent Gracchi. Hæc exornatio plurimum feſtiuitatis habet interdum, & dignitatis. Sinit enim quiddam tacito oratore ipſum auditorem ſuſpicari. BREVITAS *eſt res ipſis tantummodo uerbis neceſſarijs expedita, hoc modo. Lēnum præteriens cepit, inde Tharſi præſidium reliquit, poſt urbem in Bithynia ſuſtulit. inde pulſus in Helleſpontum. ſtatim potitur Abido. Item, modo conſul, quondam tribunus, deinde primus erat ciuitatis, tum proficiſcitur in Aſiam, deinde exul, & hoſtis eſt dictus. poſt imperator, poſtremo conſul factus eſt. Habet paucis comprehenſa breuitas multarum rerum expeditionem. Quare adhibenda ſæpe eſt, cū aut res non egent longæ orationis, aut tempus non ſinit commorari.*

DEMON*ſtratio eſt, cum ita res uerbis exprimitur, ut geri negotium, & res ante oculos eſſe uideatur. Id fieri poterit, ſi quæ ante, & poſt, & in ipſa re facta erunt, comprehendemus, aut à rebus conſequētibus, aut à circunſtantibus non recedemus, hoc modo. Quod ſimul atq; Gracchus proſpexit fluctuare populum, uerentem, ne ipſe authoritate ſenatus commotus à ſententia deſiſteret, iubet aduocari concionem. Iſte interea ſcelere, & malis cogitationibus redundans euolat ex templo Iouis, & ſudans, oculis ardentibus, erecto capillo, contorta toga, cum pluribus alijs ire celerius cœpit. Illi præco faciebat audientiam, hic ſubſellium quoddam calce premens dextra pedem defringit,*

et alios hoc idē iubet facere. Cū Gracchus deos inciperet precari, cursim isti impetum faciunt, ex alijs, alijsq; partibus conuolant, atq; e po pulo unus fuge inquit Tiberi fuge. Non uides? respice inquam. Deinde uaga multitudo subito timore perterrita fugere cœpit. at iste spumās ex ore scelus, anhelās ex infimo pectore crudelitatem, contorquet brachium, & dubitanti Graccho, quid esset, neq; tamen locum, in quo constiterat relinquenti, percutit tempus. Ille nulla uoce delibans insitam uirtutem concidit tacitus. iste uiri fortissimi miserando sanguine aspersus, quasi facinus praeclarissimum fecisset, circunspectans, et hilaris sceleratam gratulantibus manum porrigens, in templum Iouis contulit sese. Haec exornatio in amplificanda, & commiseranda re plurimū prodest, & in huiusmodi narrationibus. statuit enim totum rē, & prope ponit ante oculos. Omnes rationes honestandae elocutionis studiose collegimus, in quibus Herenni si te diligenter exercueris, & grauitatem, & dignitatem, & suauitatem habere in dicendo poteris, ut oratorie plane loquaris, ne nuda, atq; inornata inuentio uulgari sermone efferatur. Nunc identidem nosmetipsi nobis instemus. res enim communis agitur, ut frequenter, & assidue consequamur artis rationem studio, & exercitatione, quod alij cum molestia tribus de causis maxime faciunt, aut si cum quibus libenter exerceantur, non habent, aut si sibi diffidunt, aut si nesciunt, quam uiam sequi debeant, quae a nobis absunt omnes difficultates. Nā & simul libenter exercemur propter amicitiā, cuius initium cognatio fecit, caetera philosophiae ratio confirmauit. Et nobis non diffidimus, propterea quod & aliquātulum processimus, & alia meliora sunt, quae multo intentius petimus in uita, ut etiam si non peruenerimus in dicendo, quò uolumus, parua pars uitae perfectissimae desyderetur. Et uiam, quam sequamur, habemus, propterea quod in his libris nihil praeteritum ē rhetoricae praeceptionis. Demonstratum est enim quo modo res in omnibus generibus causarum inueniri oporteat. Dictum est, quo pacto eas disponere conueniat. Traditum est, qua ratione esset pronuntiandum. Praeceptum est, qua uia meminisse possemus. Demonstratum est, quibus modis perfecta elocutio compararetur. Quae si sequamur, acute, et cito reperiemus, distincte, & ordinate disponemus, grauiter, & uenuste pronuntiabimus, firme, & perpetuo meminerimus, ornate, & suauiter eloquemur. Ergo in arte rhetorica nihil est amplius. Haec oīa adipiscemur, si ratiōes praeceptiōis diligentia cōsequemur, et exercitatione.

Rhetoricorum ad C. Herennium Finis.

M. T. CICERONIS DE ARTE RHETORICA LIBER PRIMVS.

ſ AEPE, & multum hoc mecum cogitaui, boni'ne an mali plus attulerit hominibus, et ciuitatibus copia dicendi, ac summum eloquentiæ ſtudiū. Nā & cum noſtræ reip. detrimenta conſydero, et maximarum ciuitatum ueteres animo colligo calamitates, non minimam uideo per diſertiſſimos homines inuectam partem incommodorum. Cum autem res ab noſtra memoria propter uetuſtatē remotas ex literarū monumentis repetere iſtituo, multas urbes cōſtitutas, plurima bella reſtincta, firmiſſimas ſocietates, ſanctiſſimas amicitias ītelligo, tum animi ratione, tum facilius eloquentia cōparatas. Ac me qdem diu cogitantem ratio ipſa in hāc potiſſimum ſententiā duxit, ut exiſtimem ſapientiā ſine eloquentia parum prodeſſe ciuitatibus, eloquentiam uero ſine ſapientia nimiū obeſſe plerūq;, prodeſſe nūquam. Quare ſiquis omiſſis rectiſſimis, atq; honeſtiſſimis ſtudijs rationis, & officij, conſumit oēm operā in exercitatiōe dicendi, is inutilis ſibi, pnicioſus patriæ ciuis alitur, q uero ita ſe armat eloquentia, ut nō oppugnare cōmoda patriæ, ſed pro his pugnare poſſit, is mihi uir et ſuis, et publicis ratiōibus utiliſſimus, atq; amiciſſimus ciuis fore uidetur. Ac ſi uolumus huius rei, quæ uocatur eloquētia, ſiue artis, ſiue ſtudij, ſiue exercitatiōis cuiuſdā, ſiue facultatis à natura profectæ conſyderare pricipiū, reperiemus id ex honeſtiſſimis cauſis natū, atq; optimis ratiōibus profectū. Nā fuit quoddā tēpus, cū in agris hoīes paſſim beſtiarū more uagabātur, et ſibi uictu ferino uitam propagabant, nec ratiōe animi qcq̄, ſed pleraq; uiribus corporis adminiſtrabant. Nō dū diuinæ religiōis, nō humani officij ratio colebatur. nemo legitimas uiderat nuptias, nō certos qſq̄ īſpexerat liberos. non ius æquabile quid utilitatis haberet, acceperat. Ita propter errorē, atq; inſatiā cæca, ac temeraria dominatrix animi cupiditas ad ſe explendā uiribus corporis abutebatur pnicioſiſſimis ſatellitibus. Quo tempore qdam magnus uidelicet uir, & ſapiens cognouit, quæ materia eſſet, & quāta ad maximas res opportunitas in animis ineſſet hominum, ſi qs eam poſſet elicere, & præcipiendo meliorem reddere. Qui diſperſos homines in agris, & in tectis ſylueſtribus abditos ratione quadā cōpulit in unum locum, & congregauit, & eos in unā quāq; rem inducens utilem, atq; honeſtam, primo propter inſolentiam reclamātes,

deinde propter rationem, atq; orationem studiosius audiētes, ex feris, & immanibus mites reddidit, & mansuetos. Ac mihi quidē uidetur hoc, nec tacita, nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines à consuetudine subito converteret, et ad diuersas uitæ rationes traduceret. Age uero, urbibus constitutis, ut fidem colere, & iustitiam retinere discerent, & alijs parere sua uolūtate consuescerent, ac non modo labores excipiendos communis causa commodi, sed etiā uitam amittendam existimarent. qui tandem fieri potuit? nisi homines ea, quæ ratione inuenissent, eloquentia persuadere potuissent. Profecto nemo nisi graui, ac suaui commotus oratione, cum uiribus plurimum posset, ad ius uoluisset sine ui descendere, ut inter quos posset excellere, cum ijs se pateretur æquari, & sua uoluntate à iucundissima consuetudine recederet, quæ præsertim iam naturæ uim obtineret propter uetustatem. Ac primo sic, & nata, & progressa longius eloquentia uidetur, & item postea maximis in rebus pacis, & belli cum summis hominū utilitatibus esse uersata. Postquam uero commoditas quædā praua uirtutis imitatrix sine ratione officij dicendi copiam consecutaest, tum ingenio freta malitia peruertere urbes, & uitas hominum labefactare assueuit. Atq; huius quoq; exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus. Verisimillimum mihi uidetur quodam tempore, neq; in publicis rebus infantes, & insipientes homines solitos esse uersari, nec uero ad priuatas causas magnos, ac disertos homines accedere, sed cum à summis uiris maximæ res administrarētur, arbitror alios fuisse non incallidos homines, qui ad paruas controuersias priuatorum accederent. Quibus in controuersijs cum sæpe à mendacio cōtra uerum homines stare consuescerent, dicendi assiduitas aluit audaciam, ut necessario superiores illi propter iniurias ciuium resistere audacibus, & opitulari suis quisq; necessarijs cogerentur. Itaq;, cum in dicendo sæpe par, nonnunquam etiam superior uisus esset is, qui omisso studio sapientiæ, nihil sibi præter eloquentiam comparasset, fiebat, ut & multitudinis, & suo iudicio dignus, qui remp. gereret, uideretur. Hinc nimirum non iniuria, cum ad gubernacula reip. temerarij, atq; audaces homines accesserāt, maxima, ac miserrima naufragia fiebāt. Quibus rebus tantum odij, atq; inuidiæ suscepit eloquentia, ut homines ingeniosissimi, quasi ex turbida tempestate in portum, sic ex seditiosa, & tumultuosa uita se in studium aliquod traderent quietum. Quare mihi uidentur postea cætera studia recta, atque honesta per otiū concelebrata ab optimis enituisse, hoc uero à plerisque eorum desertum obsoleuisse eo tempore, quo multo uehementius erat retinen-

dum, & studiosius ad augendum. Nam quo indignius rem honestis-
simam, & rectissimam uiolabat stultorum, & improborum temeri-
tas, & audacia summo cum reip. detrimento, eo studiosius, et illis resi
stendum fiat, & reipub. consulendum. Quod nostrum illum nō fu-
git Catonem, neque Lælium, neq; horum (ut uere dicam) discipulum
Africanum, neque Gracchos Africani nepotes, quibus in hominibus
erat summa uirtus, & summa uirtute amplificata authoritas, et quæ
his rebus ornamento, & reipub. præsidio esset eloquentia. Quare meo
quidem animo nihilo minus eloquentiæ studendum est, & si ea qui-
dam & priuatim, & publice peruerse abutuntur, sed eo uehementi-
us, ne mali magno cum detrimento bonorum, & communi omnium
pernicie plurimum possint, cum præsertim hoc unum sit, quod ad o-
mnes res, & priuatas, & publicas maxime pertineat. hoc tuta. hoc ho
nesta. hoc illustris. hoc eodem uita iucunda fiat. Nam hinc ad remp.
plurima commoda ueniunt, si moderatrix omnium rerum præstò est
sapientia. Hinc ad ipsos, qui eam adepti sunt, laus, honor, dignitas cō
fluit. Hinc amicis quoque eorum certissimum, ac tutissimum præsidi-
um comparatur. Ac mihi quidem uidentur homines, cum multis re-
bus humiliores, & infirmiores sint, hac re maxime bestijs præstare,
quod loqui possint. Quare præclarum mihi quiddā uidetur adeptus
is, qui qua re homines bestijs præstent, ea in re hominibus ipsis ante-
cellat. Hoc si forte non natura modo, neque exercitatione conficitur, ue-
rum etiam artificio quodam comparatur, nō alienum est uidere, quæ
dicant ij, qui quædam eius rei præcepta nobis reliquerunt. Sed an-
te, quàm de præceptis oratorijs dicamus, uidetur dicendum de genere
ipsius artis. de officio. de fine. de materia. de partibus. Nam his rebus
cognitis, facilius, & expeditius uniuscuiusq; animus ipsam rationem,
ac uiam artis consyderare poterit.

IVILIS *quædam ratio est, quæ multis & magnis ex re-*
bus constat. Eius quædam magna, & ampla pars est artifi-
ciosa eloquentia, quam rhetoricam uocant. Nam neque cum
ijs sentimus, qui ciuilem scientiam eloquentia non putant indigere, &
ab ijs, qui eam putant omnem rhetoris ui, & artificio contineri, ma-
gnopere dissentimus. Quare hanc oratoriam facultatem in eo genere
ponemus, ut eam ciuilis scientiæ partem esse dicamus. Officium au-
tem eius facultatis uidetur esse dicere apposite ad persuasionem. Finis
persuadere dictione. Inter officium autem, & finem hoc interest,
quod in officio quid fieri, in fine, quid officio conueniat, consyderatur,
ut medici officium dicimus esse curare apposite ad sanandum, finem eius

ratione sanare, Item oratoris, quid officium, & quid finem esse dicamus, itelligemus. cum id, quod facere debet, officium esse dicemus, illud, cuius causa facere debet, finem appellabimus. Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars, & ea facultas, quae conficitur ex arte, uersatur, ut si medicinae materiam dicamus morbos, ac uulnera, quod in his omnis medicina uersetur, item quibus in rebus uersatur ars, et facultas oratoria, eas res materiam artis rhetoricae nominamus. Has autem res alij plures, alij pauciores existimauerũt. Nã Gorgias leontinus antiquissimus fere rhetor, oĩbus de rebus oratorem optime posse dicere existimauit. Hic infinitam, & immensam huic artificio materiam subijcere uidetur. Aristoteles autem, qui huic arti plurima adiumenta, atq; ornamenta subministrauit, tribus in generibus rerum uersari rhetoris officium putauit, demonstratiuo. deliberatiuo. iudiciali. Demonstratiuum est, quod tribuitur in alicuius certae personae laudem, aut uituperationem. Deliberatiuum est, quod positum in disceptatione, & consultatione ciuili habet in se sententiae dictionem. Iudiciale est, quod positum in iudicio, habet in se accusationem, & defensionem, aut petitionẽ, et recusationem. Et quẽadmodũ nostra qdem fert opinio, Oratoris ars, & facultas in hac materia tripartita uersari existimanda est. Nam Hermagoras quidem nec quid dicat attendere, nec qd polliceatur intelligere uidetur, qui oratoris materiã in causam, & quaestionem diuidat. Causam esse dicat, rem, quae habeat in se controuersiã in dicendo positam cum psonarum certarum interpositiõe, quam nos quoq; oratori dicimus eẽ attributã. nã ei tres ptes, quas ante diximus, supponimus, iudicialẽ, deliberatiuam, demonstratiuã. Quaestionem autem eã appellat, quae habeat in se cõtrouersiã in dicẽdo positam sine certarũ psonarũ interpositione, ad hũc modum. Ut quid sit bonum praeter honestatem. ueri'ne sint sensus. Quae sit mundi forma. Quae sit solis magnitudo. quas quaestiones procul ab oratoris officio remotas, facile omnes intelligere existimamus. Nam quibus in rebus summa ingenia philosophorum plurimo cum labore consumpta intelligimus, eas sicut aliquas puas res oratori attribuere magna amentia uidetur. Quod si magnam in his Hermagoras habuisset facultatem, studio, et disciplina comparatam, uideretur, fretus sua scientia, falsum quiddam constituisse de oratoris officio, & non quid ars, sed quid ipse posset, exposuisse. Nunc uero ea uis est in homine, ut ei multo rhetoricam citius quis ademerit, quãm philosophiam concesserit. Neq; eo' dico, quod eius ars, quam edidit, mihi mendosissime scripta uideatur. (Nam satis in ea uidetur ex antiquis artibus ingeniose, et diligen-

ter electas res collocasse, & non nihil ipse quoque noui protulisse). Verum oratori minimum est, de arte loqui, quod hic facit, multo maximum ex arte dicere, quod eum minime potuisse omnes uidemus. Quare materia quidem nobis rhetoricæ uidetur artis ea, quam Aristoteli uisam esse diximus. Partes autem hæ sunt, quas pleriq; dixerunt, Inuentio, Dispositio, Elocutio, Memoria, Pronuntiatio. Inuentio est excogitatio rerum uerarum, aut uerisimilium, quæ causam probabilem reddant. Dispositio est rerũ inuentarum in ordinem distributio. Elocutio est idoneorum uerborum, et sententiarum ad inuẽtionem accommodatio. Memoria est firma animi rerum, ac uerborũ ad inuẽtionem perceptio. Pronuntiatio est ex rerũ, & uerborum dignitate, uocis, & corporis moderatio. Nunc his rebus breuiter constitutis, eas rationes, quibus ostendere possimus genus, & officium, & finem huius artis, aliud in tempus differemus. Nam & multorum uerborum indigent, & non tantopere ad artis descriptionem, & præcepta tradenda pertinent. Eum autem, qui artem rhetoricam scribat, de duabus reliquis rebus, de materia artis, ac partibus scribere oportere existimamus. Ac mihi quidem uidetur coniunctim agendum de materia, ac partibus. Quare inuentio, quæ princeps est omnium partium potissimum in omni causarum genere, qualis debeat esse, consyderetur.

OMNIS res, quæ habet in se positam in dictione, aut disceptatione aliquam controuersiam aut facti, aut nominis, aut generis, aut actionis continet quæstionem. Eam igitur quæstionem, ex qua causa nascitur, constitutionem appellamus. Constitutio est prima conflictio causarum ex depulsione intentionis profecta, hoc modo. Fecisti. non feci. aut iure feci. Cum facti controuersia est, quoniam coniecturis causa firmatur, constitutio coniecturalis appellatur. Cum autem nominis, quia uis uocabuli definienda uerbis est, constitutio definitiua nominatur. Cum uero qualis sit res quæritur, quia & de ui, et de genere negotij controuersia est, constitutio generalis uocatur. At cum causa ex eo pendet, quod nõ aut is agere uidetur, quem oportet, aut non cum eo, q cum oportet, aut non apud quos, quo tempore. qua lege. quo crimine. qua pœna oportet, translatiua dicitur constitutio, qa actio translationis, & commutationis indigere uidetur, Atq; harum aliquam in omne causæ genus incidere necesse est. Nam in quam non inciderit, in ea nihil esse poterit controuersiæ. Quare eam nec causam quidem conuenit putari. Ac facti quidem controuersia in omnia tempora potest distribui. Nam quid factum

sit, potest quæri hoc modo. occiderit'ne Aiacem Vlysses. & quid fiat, hoc modo. Bono'ne animo sint erga populũ R. fregellani. & quid futurum sit, hoc modo. Si Carthaginẽ reliquerimus incolumem, nũ qd sit incommodi ad remp. peruenturũ. Nominis controuersia est, cum de facto conuenit, & quæritur id, quod factum est, quo nomine appelletur. Quo in genere necesse est ideo nominis esse controuersiam, non quod de re ipsa non conueniat. non quod de facto non constet, sed quod id, quod factum sit, aliud alij uideatur esse, & iccirco alius alio nomine id appellet. Quare in huiusmodi generibus definienda res erit uerbis, & breuiter describenda, ut siquis sacrum ex priuato surripuerit, utrum fur, an sacrilegus sit iudicandus. Nam id cum quæritur, necesse erit definire utrunq;, quid sit fur, quid sacrilegus, & sua descriptione ostendere, alio nomine illam rem, de qua agitur, appellari oportere, atq; aduersarij dicunt. Generis est controuersia, cum & quid factum sit, conuenit, & quo id factum nomine appellari oporteat, cõstat, & tamen quãtum, & cuiusmodi, & omnino quale sit, quæritur, hoc modo. Iustum, an iniustum. utile, an inutile. & omnia, in quibus quale sit id, quod factum est, quæritur sine ulla nominis cõtrouersia. Huic generi Hermagoras partes quatuor supposuit. deliberatiuã, demonstratiuam, iuridicialem, negotialem. Quod eius, ut nos putamus, non mediocre peccatum reprehendendum uidetur, uerum breui, ne si aut taciti præterierimus, sine causa non secuti eum putemur, aut si diutius in hoc constiterimus, moram, atque impedimentum reliquis præceptis intulisse uideamur. Si deliberatio, & demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicuius generis causæ putari. Eadem enim res alij genus esse, alij pars potest. eidem genus esse, & pars non potest. Deliberatio autem, & demonstratio genera sunt causarum. Nam aut nullum causæ genus est, aut iudiciale solum, aut & iudiciale, & demonstratiuum, & deliberatiuum. Nullum dicere causæ esse genus, cum causas esse multas dicat, & in eas præcepta det, amentia est. Vnum autem iudiciale solum esse qui potest? cum deliberatio, & demonstratio neq; ipsæ similes inter se sint, et ab iudiciali genere plurimum dissideant, & suum quæq; finem habeat, quo referri debeat. Relinquitur ergo, ut omnia tria genera sint causarũ. Deliberatio igitur, & demonstratio nõ possunt recte partes alicuius generis causæ putari. Male igitur eas generalis constitutionis partes esse dixit. Quod si generis causæ partes non possunt recte putari, multo minus recte partis causæ partes putabũtur. Pars autem causæ constitutio est omnis. Nõ enim causa ad constitutionem, sed constitutio ad causam accommodatur.

accommodatur: sed demonstratio, et deliberatio generis causæ partes nō possunt recte putari, qđ ipsa sunt genera. Multo igitur minus recte partis eius, qđ hic dicat partes patabuntur. Deinde, si constitutio et ipsa, et pars eius quælibet, intentionis depulsio est, quæ intētionis depulsio nō est, ea nec cōstitutio, nec pars cōstitutionis est. At si quæ intentionis depulsio nō est, ea nec cōstitutio, nec pars constitutionis est, demonstratio, et deliberatio, neq; cōstitutio, nec pars constitutionis est. Si igitur cōstitutio, & ipsa, et pars eius quælibet intentionis depulsio est, et deliberatio, & demonstratio, neq; constitutio, neq; pars cōstitutionis est. Placet autem ipsi constitutionē intentionis esse depulsionē. placeat igitur oportet demonstrationem, & deliberationem, nec esse constitutionem, nec partem constitutionis. Atq; hoc eodem incommodo urgebitur, siue constitutionem primā causæ accusatoris confirmationem dixerit, siue defensoris primā deprecationem Nā cū eadē omnia incommoda sequentur. Deinde coniecturalis causa non potest simul ex eadem parte eodē in genere & coniecturalis esse, & definitiua. Rursus nec definitiua causa potest simul ex eadem parte eodem in genere & definitiua esse, & translatiua. Et omnino nulla constitutio, nec pars constitutionis potest simul, & suam habere, & alterius in se uim continere. Ideo quod unaquæq; ex se, & ex sua natura simpliciter consyderatur. Altera autem assumpta, numerus constitutionum duplicatur, non uis constitutionis augetur. At deliberatiua causa simul ex eadem parte eodē in genere & coniecturalem, & generalem, & definitiuam, & translatiuam solet habere constitutionem, & unam aliquando, & plures nonnunquam. ergo ipsa nec constitutio est, nec pars constitutionis. Idē in demonstratione solet usu euenire. Genera ergo, ut ante diximus, hæc causarū putanda sunt, non partes alicuius constitutionis. Hæc ergo constitutio, quā generalem nominamus, partes nobis uidetur duas habere, iuridicialem, & negotialem. Iuridicialis est, in qua æqui, & recti natura, aut præmij, aut pœnæ ratio quæritur. Negotialis est, in qua qd iuris ex ciuili more, & æquitate sit, consyderatur, cui diligentiæ præesse apud nos iurisconsulti existimantur. Ac iuridicialis quidem ipsa in duas distribuitur partes, absolutam, & assumptiuā.

Absoluta est, quæ ipsa in se continet iuris, & iniuriæ quæstionē. Assumptiua est, quæ ipsa ex se nihil firmi dat ad recusationem, foris autem aliquid defensionis assumit. Eius partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Concessio est, cum reus non id, quod factum est, defendit, sed ut ignoscatur postulat. Hæc in duas partes diuiditur, purgationē, et deprecationem. Pur

gatio est, cum factum conceditur, culpa remouetur. Hæc partes habẽt tres, imprudẽtiã, casum, necessitatem. Deprecatio est, cũ et peccasse, & consulto peccasse reus se confitetur, & tamen, ut ignoscatur, postulat, qđ genus perraro potest accidere. Remotio criminis est, cũ id crimen, quod infertur, ab se, & á sua culpa ui, & potestate in aliũ reus remouere conatur. Id dupliciter fieri poterit, si aut causa, aut factũ in aliũ transferetur. Causa trásfertur, cum aliena dicitur ui, et potestate. Factũ autem, cum alius aut debuisse, aut potuisse facere dicitur. Relatio criminis est, cum ideo iure factũ dicitur, quod alius ante iniuria lacessierit. Comparatio est, cum aliud aliquod factum rectũ, aut utile cõtenditur, quod ut fieret, illud, quod arguitur, dicatur esse cõmissum.

In quarta constitutione, quã translatiuam nominamus, eius constitutionis est controuersia, cum aut quẽ, aut qui cum, aut quomodo, aut apud quos, aut quo iure, aut quo tempore agere oporteat, quæritur, aut omnino aliqđ de commutatione, aut infirmatione actionis agitur. Huius constitutionis Hermagoras inuentor esse existimatur, non quo non usi sint ea ueteres oratores sæpe multi, sed quia non animaduerterint artis scriptores eam superiores, nec retulerint in numerũ constitutionũ. Post autẽ ab hoc inuentã multi reprehẽderunt, quos non tam imprudentia falli putamus (res enim perspicua est) quàm inuidia, atq; obtrectatione quadam impediri. Et constitutiones qđẽ, & earũ partes exposuimus, exempla autem cuiusq; generis tunc commodius expositur i uidemur, cum in unũquodq; eorũ argumentorũ copiã dabimus. Nam argumentandi ratio dilucidior erit, cũ et ad genus, et ad exẽplũ causæ statim poterit accommodari. Constitutiõe causæ reperta statim placet considerare, utrum causa sit simplex, an coniuncta, et si coniuncta erit, utrũ sit ex pluribus quæstionibus iuncta, an ex aliqua comparatione. Simplex est, quæ absolutam in se continet unã quæstionem, hoc modo. Corinthijs bellũ indicamus, an non? Coniũcta ex pluribus quæstionibus, in qua plura quæruntur, hoc modo. utrum Carthago diruatur an Carthaginiensibus reddatur. an eò colonia deducatur. Ex comparatione, in qua per contentionem, utrum potius, aut qđ potissimũ sit quæritur, ad hunc modũ. Vtrũ exercitus in Macedoniã contra Philippum mittatur, qui socijs sit auxilio, an teneatur in Italia, ut quàm maximæ contra Annibalem copiæ sint. Deinde considerandũ est, an in ratione, an in scripto sit cõtrouersia. Nã scripti controuersia est ea, quæ ex scriptionis genere nascitur. Eius autem genera, quæ sunt separata á constitutionibus, qnq; sunt. Nã tum uerba ipsa uidẽtur cũ sententia scriptoris dissidere, tũ iter se duæ leges, aut plures discrepare, tum

id, quod ſcriptum eſt, duas, aut plures res ſignificare uidetur, tum ex eo, quod ſcriptũ eſt, aliud quoq;, qđ non ſcriptum eſt, inueniri, tum uis uerbi, quaſi in definitiua conſtitutiõe, in quo poſita ſit, quæri. Quare primũ genus de ſcripto, & ſententia. ſecundum ex contrarijs legibus. tertiũ ambiguum. quartum ratiocinatiuũ. quintum definitiuũ nominamus. Ratio eſt autem, cum omnis quæſtio nõ in ſcriptiõe, ſed in aliqua argumentatione conſiſtit. Ac tum conſyderato genere cauſæ, & cognita conſtitutione, cum ſimplex'ne, an coniuncta ſit, intellexeris, & ſcripti, an rationis habeat controuerſiã uideris. Deinceps erit uidendũ, quæ quæſtio, quæ ratio, quæ iudicatio, quod firmamentum cauſæ ſit, quæ omnia à conſtitutione proficiſcantur, oportet. Quæſtio eſt ea, quæ ex conflictione cauſarũ gignitur controuerſia, hoc modo. non iure feciſti, iure feci. Cauſarum autem hæc eſt conflictio, in qua conſtitutio conſtat. Ex ea igitur naſcitur controuerſia, quã quæſtionem dicimus, hoc modo. iure'ne fecerit. Ratio eſt ea, quæ continet cauſam, quæ ſi ſublata ſit, nihil in cauſa cõtrouerſiæ relinquetur, hoc modo, ut docendi cauſa in facili, & prouulgato exemplo conſiſtamus. Oreſtes ſi accuſetur matricidij, niſi hoc dicat, iure feci. Illa enim patrẽ meũ occiderat, nõ habet defenſionem, qua ſublata, omnis quoq; controuerſia ſublata ſit. Ergo eius cauſæ ratio eſt, qđ illa Agamẽnonẽ occiderit. Iudicatio eſt, quæ ex infirmatione, & confirmatione rationis naſcitur controuerſia. Nã ſit ea nobis expoſita ratio, quã paulo ante expoſuimus. Illa enim inqt patrem occiderat. At non inqt aduerſarius, abs te filio matrem necari oportuit. Potuit enim ſine tuo ſcelere illius factum puniri. Ex hac deductione rationis ſumma naſcitur controuerſia, quã iudicationem appellamus. Ea eſt huiuſmodi. Rectum'ne fuerit ab Oreſte matrem occidi, cum illa Oreſtis patrem occidiſſet. Firmamentum eſt firmiſſima argumentatio defenſoris, & aptiſſima ad iudicationem. Vt ſi uelit Oreſtes dicere. Eiuſmodi animum matris ſuæ fuiſſe in patrem ſuũ, in ſe ipſum, ac ſorores, in regnum, in famam generis, & familiæ, ut ab ea pœnas liberi ſui potiſſimum petere debuerint. Et in cæteris qdem conſtitutionibus ad hunc modum iudicationes reperiuntur, in coniecturali autem conſtitutione, q̃a ratio non eſt (factum enim non conceditur) nõ poteſt ex deductione rationis naſci iudicatio. Quare neceſſe eſt eandẽ eſſe quæſtionem, et iudicationem, ut factum eſt, factum nõ eſt. factũ ne ſit. Quot autem in cauſa conſtitutiones, aut earũ partes erũt, totidẽ neceſſe erit quæſtiones, rationes, iudicationes, firmamenta repiri. His omnibus in cauſa repertis, tum deniq; ſingulæ partes totius cauſæ cõſyderandæ ſunt. Nã nõ ut quodq; dicendũ primũ, ita primũ animaduer

tendum uidetur, ideo quod illa, quæ prima dicuntur, si uehementer ue lis congruere, & cohærere cum causa, ex eis ducas oportet, quæ post di cenda sunt. Quare cum iudicatio, & ea, quæ ad iudicationem opor tet inueniri argumenta, diligenter erunt artificio reperta, cura, & cogi tatione pertractata, tunc deniq; ordinandæ sunt cæteræ partes oratio nis. Hæ partes sex esse omnino nobis uidentur. Exordium. Narratio. Partitio. Confirmatio. Reprehensio. Conclusio. Nunc, quoniam exor dium princeps omnium esse debet, nos quoque primum in ratione exordiendi præcepta dabimus.

E XORDIVM est oratio animum auditoris idonee compa rans ad reliquam dictionem, quod eueniet, si eum beneuolū, attentum, docilem fecerit. Quare, q bene exordiri causam uo let, eū necesse est genus suæ causæ diligenter ante cognoscere. Gene ra causarū sunt qnq; Honestū. Admirabile. Humile. Anceps. Obscu rum. Honestum genus est, cui statim sine oratione nostra auditoris fa uet animus. Admirabile, à quo alienatus est animus eorum, q audituri sunt. Humile, quod negligitur ab auditore, & non magnopere atten dendum uidetur. Anceps, in quo aut iudicatio dubia est, aut causa & honestatis, & turpitudinis particeps, ut beneuolentiam pariat, & of fensionem. Obscurum, in quo aut tardi auditores sunt, aut difficilio ribus ad cognoscendum negotijs causa implicata est. Quare, cum tā diuersa sint genera causarum, exordiri quoq; dispari ratione in uno quoq; genere necesse est. Igitur exordium in duas partes diuiditur, in principium, et insinuationem. Principium est oratio perspicue, & protinus perficiens auditorem beneuolum, aut docilem, aut attentum. Insinuatio est oratio quadam dissimulatione, & circuitione obscure subiens auditoris animum. In admirabili genere causæ, si non omni no infesti auditores erunt, principio beneuolentiam comparare lice bit. Sin erunt uehementer abalienati, confugere necesse erit ad insi nuationem. Nam ab iratis si perspicue pax, & beneuolentia petitur, non modo ea non inuenitur, sed augetur, atq; inflammatur odium. In humili autem genere causæ, contemptionis tollendæ causa necesse erit attentum efficere auditorem. Anceps genus causæ si dubiam iudicatio nem habebit, ab ipsa iudicatione exordiendum est. Sin autem partem turpitudinis, & partem honestatis habebit, beneuolentiam captare oportebit, ut in genus honestum causa translata uideatur. Cum autem erit honestum causæ genus, uel præteriri principium poterit, & si cō modum fuerit, aut à narratione incipiemus, aut à lege, aut ab aliqua firmissima ratione nostræ dictionis. Vel si uti principio placebit,

beneuolentiæ partibus utendum est, ut id, quod est augeatur. In obscuro autem genere causæ per principium dociles auditores efficere oportebit. Nunc, quoniam, quas res exordio conficere oporteat, dictum est, reliquũ est, ut ostendatur quibus quæq; res rationibus cõfici possit. Beneuolẽtia quatuor ex locis comparatur. Ab nostra, ab aduersariorum, ab iudicum persona, ab ipsa causa. Ab nostra, si de nostris factis, & officijs sine arrogantia dicemus. si crimina illata, & aliquas minus honestas suspiciones iniectas diluemus. si quæ incommoda acciderint, aut quæ instent difficultates, proferemus. si prece, & obsecratiõe humili, ac supplici utemur. Ab aduersariorũ autem, si eos aut in odiũ, aut in inuidiã, aut in contemptionem adducemus. In odiũ adducentur, si qd eorũ spurce, superbe, crudeliter, malitiose factũ proferetur. In inuidiam, si uis eorum, potentia, diuitiæ, cognatio, pecuniæ proferentur, atq; eorum usus arrogans, & intolerabilis, ut his rebus magis uideãtur, quàm causæ suæ confidere. In contemptionem adducentur, si eorũ inertia, negligentia, ignauia, desidiosum studium, et luxuriosum otiũ proferetur. Ab auditorum persona beneuolentia captabitur, si res ab his fortiter, sapienter, mansuete gestæ proferentur, ut nequa assentatio nimia significetur, & si de his, quàm honesta existimatio, quantaq; eorum iudicij, & authoritatis expectatio sit, ostendetur. Ab ipsis rebus, si nostram causam laudando extollemus, aduersariorum causam per contemptionẽ deprimemus. Attentos autem faciemus, si demonstrabimus ea, quæ dicturi erimus, magna. noua. incredibilia esse, aut ad omnes, aut ad eos, qui audiunt, aut ad aliquos illustres homines, aut ad deos immortales, aut ad summam reip. pertinere. & si pollicebimur nos breui nostram causam demonstraturos, atq; exponemus iudicationem, aut iudicationes, si plures erunt. Dociles auditores faciemus, si aperte, & breuiter summam causæ exponemus. hoc est, in quo consistat controuersia. Nam & cum docilem uelis facere, simul attentum facias oportet. Nam is maxime docilis est, qui attentissime est paratus audire. Nunc insinuationes quemadmodum tractari conueniat, deinceps dicendum uidetur. Insinuatione igitur utendũ est, cum admirabile genus causæ est, hoc est, ut ante diximus, cũ animus auditoris infestus est. Id autem tribus ex causis fit, maxime, si aut inest in ipsa causa quædam turpitudo, aut si ab ijs, qui ante dixerunt, iam quiddam auditori persuasum uidetur. Aut si eo tempore locus dicendi datur, cum iam illi, quos audire oportet, defessi sunt audiendo. Nam ex hac quoq; re non minus, quàm ex primis duabus in oratorem nõnunquã animus auditoris offenditur. Si causæ turpitudo contrahet offensionẽ,

aut pro eo homine, in quo offenditur, aliũ hominem, qui diligitur, interponi oportet, aut pro re, in qua offenditur, aliã rem, quæ probatur; aut pro re hominem, aut pro homine rem, ut ab eo, quod odit, ad id, qđ diligit auditoris animus traducatur, & dissimulare id te defensurũ, quod existimeris defensurus. Deinde, cum iam mitior factus erit auditor, ingredi pedetentim in defensionẽ, et dicere ea, quæ indignãtur aduersarij, tibi quoq; indigna uideri. Deinde, cum leniueris eum, qui audiet, demonstrare nihil eorum ad te pertinere, & negare te quicquã de aduersarijs esse dicturum, neq; hoc, neq; illud, ut neq; aperte lædas eos, qui diliguntur, & tamen id obscure faciens, quoad possis alienes ab eis auditorum uoluntatem, & aliquorum iudicium similis de re, aut authoritatem proferre imitatione dignam. Deinde, aut eã dẽ, aut consimilem, aut maiorem, aut minorem agi rem in præsentia demonstrare. Sin oratio aduersariorum fidem uidebitur auditoribus fecisse, quod ei, qui intelligit, quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu, oportet aut de eo, quod aduersarij sibi firmissimum putarint, & maxime ij, qui audierint, probarint, primum te dicturum polliceri, aut ab aduersarij dicto exordiri, & ab eo potissimũ, quod ille nuperrime dixerit, aut dubitatione uti quid primum dicas, aut cui potissimum loco respondeas cum admiratione. Nam auditor, cum eum, quem aduersarij perturbatum putat, oratione uidet animo firmissimo contradicere paratum, plerunq; se potius temere assensisse, quàm illum sine causa confidere arbitratur. Sin auditoris studium defatigatio abalienauit à causa, te breuius, quàm paratus fueris esse dicturum, commodum est polliceri, non imitaturum aduersarium. Sin res dabit, non inutile est, ab aliqua re noua, & ridicula incipere, aut ex tempore, quæ nata sit, qđ genus strepitum, acclamationem, aut iam parata, quæ uel apologum, uel fabulam, uel aliquam contineat irrisionem, aut si rei dignitas adimet iocandi facultatem, aliqđ triste, nouum, horribile statim non incommodũ est inijcere. nam ut cibi satietas, & fastidiũ, aut subamara aliqua re releuatur, aut dulci mitigatur, sic animus defessus audiendo, aut admiratiõe integratur, aut risu renouatur. Ac separatim qđem, quæ de prĩcipio, et insinuatione dicẽda uidebãtur, hæc ferè sunt. Nũc qđdã breue cõmuniter de utroq; præcipiẽdũ uidetur. Exordiũ sentẽtiarũ, et grauitatis plurimũ debet habere, et omnino omnia, quæ ptinẽt ad dignitatem continere in se, propterea qđ id optime faciẽdũ est, qđ oratorẽ auditori maxime cõmendat. Splẽdoris, & festiuitatis, & concinnitudinis minimum, propterea quod ex his suspicio quædam apparationis, atq; artificiosæ diligentiæ nascatur, quæ maxime oratio-

ni fidē, oratori adimit authoritatem. Vitia uero hæc sunt certissima exordiorum, quæ summopere uitare oportebit, uulgare, commune, cōmutabile, lōgum, separatum, translatum, contra præcepta. Vulgare est, quod in plures causas potest accommodari, ut conuenire uideatur. Commune est, quod nihilo minus in hanc, quàm in contrariam partem causæ potest conuenire. Commutabile est, quod ab aduersario potest leuiter mutatum ex contraria parte dici. Lōgum est, quod pluribus uerbis, aut sententijs ultra, quàm satis est, producitur. Separatum est, quod non ex ipsa causa ductum est, nec sicut aliquod membrum annexū orationi. Translatum est, quod aliud conficit, quàm causæ genus postulat, ut si quis docilem faciat auditorem, cum beneuolentiam causa desyderet; aut si principio utatur, cum insinuationem res postulat. Cōtra præcepta est, quod nihil eorum efficit, quorum causa de exordijs præcepta traduntur, hoc est, quod eum, qui audit neq; beneuolum, neq; attentum, neq; docilem reddit, aut, quo profecto nihil peius est, ut contra sit, facit. Ac de exordio qdē satis dictum est.

NARRATIO est rerum gestarum, aut ut gestarum expositio. Narrationum tria sunt genera. Vnum genus est, in quo ipsa causa, & omnis ratio controuersiæ continetur. Alterum, in quo digressio aliqua extra causam, aut criminationis, aut similitudinis, aut delectationis non alienæ ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis causa interponitur. Tertium genus est remotum à ciuilibus causis, quod delectationis causa non inutili cum exercitatione dicitur, & scribitur. Eius partes sunt duæ, quarum altera in negotijs, altera in personis maxime uersatur. Ea, quæ in negotiorum expositione posita est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, in qua nec ueræ, nec uerisimiles res continentur, cuiusmodi est.

Angues ingentes alites iuncti iugo.

Historia est gesta res ab ætatis nostræ memoria remota, quod genus, Appius indixit Carthaginiensibus bellum. Argumentum est ficta res, quæ tamen fieri potuit huiusmodi apud Terentium.

Nam is, postquam excessit ex ephebis Sosia.

Illa autem narratio, quæ uersatur in personis, eiusmodi est, ut in ea simul cum rebus ipsis personarum sermones, & animū perspici possint, hoc modo.

Venit ad me sæpe clamitans, quid agis Mitio?
Cur perdis adolescentem nobis? cur amat?
Cur potat? cur tu his rebus sumptus suggeris.
Vestitu nimio indulgēs, nimiū ineptus es. Nimiū ipse durus est, præter

æquum, & bonum. Hoc in genere narrationis multa inesse debet festiuitas confecta ex rerum uarietate, animorum dissimilitudine, grauitate, lenitate, spe, metu, suspicione, desyderio, dissimulatione, errore, misericordia, fortunæ commutatiōe, insperato incommodo, subita lætitia, iucundo exitu rerum. Verum hæc ex ijs, quæ postea de elocutione præcipientur, ornamenta sumuntur. Nunc de narratione ea, quæ causæ continet expositionem, dicendum uidetur. Oportet igitur eam tres habere res, ut breuis, ut aperta, ut probabilis sit. Breuis erit, si unde necesse est, inde initium sumetur, & non ab ultimo repetetur, & si cuius rei satis erit summam dixisse, eius partes non dicentur. nam sæpe satis est, quid factum sit dicere, non ut enarres, quemadmodum sit factum, & si non longius, quàm quod scitu opus est, in narrādo procedetur, & si nullam in rem aliam transibitur, & ita si dicetur, ut nō nunquam ex eo, quod dictum sit, id, quod dictum nō sit, intelligatur, & si non modo id, quod obest, uerumetiam id, quod nec obest, nec adiuuat præteribitur. et si semel unumquodq; dicetur, & si non ab eo in quo proxime desitum erit, deinceps incipietur. Ac multos imitatio decipit breuitatis, ut cum se breues putent esse, longissimi sint, cum dent operam, ut res multas breuiter dicant, non ut omnino paucas res dicant, & non plures, quàm necesse sit. nam plerisq; breuiter dicere uidetur, qui ita dicit. accessi ad ædes. puerum euocaui. respondit. quæsiui dominum, domi negauit esse. tametsi tot res breuius non potuit dicere, tamen, quia satis fuerat dixisse, domi negauit esse, fit rerum multitudine longus. quare hoc quoq; in genere utanda est breuitatis imitatio, & non minus rerum non necessariarum, quàm uerborum multitudine supersedendum est. Aperta autem narratio poterit esse, si ut quodq; primum gestum erit, ita primum exponetur, & rerum, ac temporum ordo seruabitur, ut ita narrentur, ut gestæ res erunt, aut ut potuisse geri uidebuntur. hic consyderandum erit, nequid perturbate, nequid contorte dicatur, nequam in aliam rem transeatur, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremum prodeatur, nequid, quod ad rem pertineat, prætereatur, & omnino, quæ præcepta de breuitate sunt, hoc quoq; in genere sunt conseruanda. nam sæpe res parum est intellecta longitudine magis, quàm obscuritate narrationis. Ac uerbis quoq; dilucidis utendum est, quo de genere dicendum est in præceptis elocutionis. Probabilis erit narratio, si in ea uidebuntur inesse ea, quæ solēt apparere in ueritate, si personarum dignitates seruabuntur, si causæ factorum extabunt, si fuisse facultates faciundi uidebuntur, si tempus idoneum, si spatij satis, si locus opportunus ad eandem rem, qua de re narrabitur

narrabitur fuisse ostendetur, si res & ad eorum, qui agunt, naturam, & ad uulgi rumorem, & ad eorum, qui audiunt, opinionem accommodabitur, ac ueri quidem similis ex his rationibus esse poterit. Illud autem praeterea considerare oportebit, ne aut, cum obsit narratio, aut cum nihil prosit, tunc interponatur, aut non loco, aut non quemadmodum causa postulat, narretur. Obest tum, cum ipsius rei gestae expositio magnam excipit offensionem, quam argumentando, et causam agendo leniri oportebit. Quod cum acciderit, membratim oportebit partes rei gestae dispergere in causam, & ad unanquanq; confestim rationem accommodare, ut uulneri praesto medicamentum sit, & odiũ statim defensio mitiget. Nihil prodest narratio tunc, cum ab aduersarijs re exposita, nostra nihil interest iterum, aut alio modo narrare, aut cum ab ijs, qui audiunt, ita tenetur negotium, ut nostrá nihil intersit, eos alio pacto docere. Quod cum acciderit, omnino narratione supersedendum est. Non loco dicitur, cum non in ea parte orationis collocatur, in qua res postulat, quo de genere agemus tũ, cũ de dispositione dicemus. nam hoc ad dispositionem pertinet. Non quẽadmodũ causa postulat, narratur, cũ aut id, quod aduersario prodest, dilucide, & ornate exponitur, aut id, quod se ipsum adiuuat, obscure dicitur, et negligenter. Quare, ut hoc uitium uitetur, omnia torquenda sunt ad commodum suae causae, contraria, quae praeteriri poterunt praetereundo, quae illius erunt, leuiter attingendo sua diligenter, & enodate narrando. Ac de narratione quidem satis dictum uidetur, deinceps ad partitionem transeamus.

r ECTE *habita in causa partitio, illustrem, & perspicuam totam efficit orationem. Eius partes duae sunt, quarũ utraq; magnopere ad aperiendam causam, & constituendam pertinet controuersiam. Vna pars est, quae, qd cum aduersarijs conueniat, & quid in controuersia relinquatur, ostendit, ex qua certum quiddã designatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera est, in qua rerum earum, de quibus erimus dicturi, breuiter expositio ponitur distributa, ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor, quibus dictis, intelligat fore perorautum. Nunc utroq; genere partitionis quemadmodum conueniat uti, breuiter dicendum uidetur.*

Quae partitio, quid conueniat, aut quid nõ conueniat ostendit, haec debet illud, quod conuenit, inclinare ad suae causae commodũ, hoc modo. Interfectam matrem esse à filio conuenit mihi cum aduersarijs. Itẽ contra, interfectum esse à Clitemnestra Agamemnonem conuenit. nã hic utraq; & id posuit, quod conueniebat, & tamen suae causae com-

modo consuluit. Deinde, quid in cõtrouersia sit, ponendum est in iudicationis expositione, quæ quẽadmodum inueniretur, ante dictum est. Quæ autem partitio, rerum distributam continet expositionem, hæc habere debet breuitatem, absolutionẽ, paucitatem. Breuitas est, cũ nisi necessarium nullum assumitur uerbum. hæc in hoc genere idcirco utilis est, quod rebus ipsis, & partibus causæ, non uerbis, neq; extraneis ornamentis animus auditoris tenendus est. Absolutio est, per quam omnia, quæ incidunt in causam, in genera, de quibus postea dicendum est, amplectimur partitione. In qua uidendum est, ne aut aliquod genus utile relinquatur, aut serò extra partitionẽ, id, quod uitiosissimum, ac turpissimum est, inferatur. Paucitas in partitiõe seruatur, si genera ipsa rerum ponuntur, neq; permiste cũ partibus implicatur. nã genus est, quod plures partes amplectitur, ut animal. pars est, quæ subest generi, ut equus, sed sæpe eadem res alij genus, alij pars est. nã homo animalis pars est, Thebani, aut Troiani genus. Hæc ideo diligentius inducitur præscriptio, ut aperte intellecta generali partitione, paucitas generum in partitione seruari possit. nam qui ita partitur, ostendam propter cupiditatem, & audaciam, & auaritiam aduersariorũ omnia incommoda ad remp. peruenisse, is non intellexit in partitione exposito genere, partem se generis admiscuisse. nam genus est omnium nimirum libidinum cupiditas, eius autem generis sine dubio pars est auaritia. hoc igitur uitandum est, ne cuius genus posueris, eius secũ aliquam, sicuti diuersam, & dissimilem partem ponas in eadem partitione. Quod, siquod in genus plures incidẽt partes, id cũ in prima partitione causæ erit simpliciter expositum, distribuetur eo tempore commodissime, cum ad ipsum uentum erit explicandum in causæ dictione post partitionem. Atq; illud quoq; pertinet ad paucitatem, ne aut plura, quàm satis est, demonstraturos nos esse dicamus, hoc modo. Ostendam aduersarios, quod arguimus, & potuisse facere, & uoluisse, & fecisse. nam fecisse ostendere satis est, aut cum in causa partitio nulla sit, & quiddam simplex agatur, tamen utamur distributione, idq; perrarò potest accidere. Ac sunt alia quoq; præcepta partitionum, quæ ad hunc usum oratorium non tantopere pertinent, quæ uersantur in philosophia, ex quibus hæc ipsa transtulimus, quæ conuenire uidebantur, quorum nihil in cæteris artibus inueniebamus. Atq; his de partitione præceptis, in omni dictione meminisse oportebit, ut & prima quæq; pars, ut exposita est in partitione, sic ordine transigatur, & omnibus explicatis, peroratum sit, hoc modo. ut nequid posterius præter conclusionem inferatur. Partitur autem apud Terentium breuiter,

& commode

& commode senex in andria, quæ cognoscere libertum uelit.
Eo pacto & nati uitam, & consilium meum.
Cognosces, & quid facere in hac re te uelim.
Itaq; quẽadmodũ in partitiõe proposuit, ita narrat. primũ nati uitã.
Nam is, postquam excessit ex ephebis Sosia.

Deinde suũ consiliũ. Et nunc id operam do. posthæc qd Sosiam uelit facere, id, quod postremum posuit in partitione, postremũ dicit. Nũc tuũ est officiũ. Quemadmodũ igitur hic & ad primam quanq; partẽ primũ accessit, et omnibus absolutis, finem dicendi facit, sic nobis placet, et ad singulas partes accedere, et omnibus absolutis, perorare. Nũc de cõfirmatiõe, deinceps ita, ut ordo ipse postulat, præcipiẽdũ uidetur.

CONFIRMATIO est, per quam argumentando nostræ causæ fidem, & authoritatem, & firmamentum adiungit oratio. Huius partis certa sunt præcepta, quæ in singula causarum genera diuidentur. Veruntamen non incommodum uidetur quandam syluam, atque materiam uniuersam ante permistam, & confusam exponere omnium argumentationum. Post autem tradere quemadmodum ununquodque genus causæ hinc omnibus argumentandi rationibus tractis, confirmare oporteat. Omnes res argumentando confirmantur, aut ex eo, quod personis, aut ex eo, quod negotijs est attributum. Ac personis has res attributas putamus, nomen, naturam, uictum, fortunam, habitum, affectionem, studia, consilia, facta, casus, orationes. Nomen est, quod unicuique personæ datur, quo suo quæque proprio, & certo uocabulo appellatur. Naturam ipsam definire difficile est. Partes autem eius enumerare eas, quarum indigemus ad hanc præceptionem facilius est. hæ autem partim diuino, partim mortali in genere uersantur. Mortalium autem, pars in hominum, pars in bestiarum genere enumeratur, atque hominum genus & in sexu consyderatur, uirile, an muliebre sit, & in natione, patria, cognatione, ætate. Natione graius, an barbarus. Patria Atheniensis, an Lacedæmonius. Cognatione, quibus maioribus, quibus consanguineis. A etate, puer, an adolescens. natu grandior, an senex. Præterea commoda, & incommoda consyderantur ab natura data animo, aut corpori, hoc modo. ualens, an imbecillus, longus, an breuis, formosus, an deformis, uelox, an tardus sit, acutus, an hebetior, memor, an obliuiosus, comis, officiosus, patiens, prudens, an contra, & omnino, quæ à natura data animo, & corpori consyderabũtur, in natura consyderanda sunt. Nã quæ industria cõparantur, ad habitum ptinent, de quo po-

sterius dicendum est. Inuictu consyderare oportet, apud quos, & quo more, & cuius arbitratu sit educatus, quos habuerit artium liberalium magistros, quos uiuendi praeceptores, quibus amicis utatur, quo in negotio, quaestu, artificio sit occupatus, quomodo rem familiarē administret, qua consuetudine domestica sit. In fortuna quaeritur seruus sit, an liber, pecuniosus, an tenuis, priuatus, an cum potestate. si cū potestate iure, an iniuria, felix, clarus, an cōtra, quales liberos habeat. Ac si de non uiuo quaeretur, etiam quali morte sit affectus erit consyderandum. Habitum autem appellamus animi, aut corporis constantem, & absolutam aliqua in re perfectionem, ut uirtutis, aut artis perceptionem alicuius, aut quāuis scientiam. Et item corporis aliquā commoditatem non natura datam, sed studio, & industria comparatam. Affectio est animi, aut corporis ex tēpore aliqua de causa commutatio, ut laetitia, cupiditas, metus, molestia, morbus, debilitas, & alia, quae genere in eodem reperiuntur. Studium est autem animi assidua, & uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio, ut philosophiae, poetriae geometriae, literarum. Consilium est aliquid faciendi, aut non faciendi uere excogitata ratio. Facta autem, & casus, & orationes tribus ex temporibus consyderabuntur, quid fecerit, aut quid ipsi acciderit, aut quid dixerit, aut quid faciat, quid ipsi accidat, qd dicat, aut qd facturus sit, qd ipsi casurū sit, qua sit usurus oratione, ac personis quidem haec uidentur esse attributa. Negotijs autem, quae sunt attributa, partim sunt continentia cū ipso negotio, partim in gestione negotij consyderantur, partim adiuncta negotio sunt, partim gestum negotium consequuntur. Continentia cum ipso negotio sunt ea, quae semper affixa esse uidentur ad rem, neq; ab ea possunt separari. Ex his prima est breuis complexio totius negotij, quae summam continet facti, hoc modo. Parentis occisio. patriae proditio. Deinde causa eius summae, per quam, & quamobrem, & cuius rei causa factum sit, quaeritur. Deinde ante rem gestam, quae facta sunt continenter, usq; ad ipsum negotium. Deinde in ipso gerendo negotio quid actum sit. Deinde quid postea factum sit. In gestione autē negotij, qui locus secūdus erat, de ijs, quae negotijs attributa sunt, quaeritur locus, tempus, modus, occasio, facultas. Locus consyderatur in quo res gesta sit ex opportunitate, quam uideatur habuisse ad negotiū administrandum. Ea autem opportunitas quaeritur ex magnitudine, interuallo, longinquitate, propinquitate, solitudine, celebritate, natura ipsius loci, & uicinitate totius regionis. Ex his etiam attributionibus, sacer, an profanus, publicus, an priuatus, alienus, an ipsius, de quo agitur, locus

tur, locus sit, an fuerit. Tempus autem est id, quo nunc utimur (Nã ipsum quidem generaliter definire difficile est) pars quædam æternitatis cum alicuius annui menstrui diurni, nocturni ue spatij certa significatione. In hoc & quæ præterierunt considerantur, & eorum ipsorum, quæ propter uetustatem obsoleuerunt, ut incredibilia uideantur, & iam in fabularum numerum reponantur, & quæ iandiu gesta, & à memoria nostra remota, tamen faciant fidem uere tradita esse, quod eorum monimenta certa in literis extent, & quæ nuper gesta sint, quæ scire pleriq; possint, & item quæ instent in præsentia, et quæ maxime fiant, & quæ consequantur. In quibus potest considerari, quid ocyus, & quid serius futurum sit. & item communiter in tempore perspiciendo longinquitas eius est consyderanda, nam sæpe oportet commetiri cum tempore negotium, & uidere potuerit ne aut magnitudo negotij, aut multitudo rerum in eo transigi tempore. Consyderatur autem tempus & anni, & mensis, & diei, & noctis, & uigiliæ, & horæ, & in aliqua parte alicuius horum. Occasio autem est pars temporis habens in se alicuius rei idoneam faciendi, aut non faciendi opportunitatem. Quare, cum tempore hoc differt. Nam genere quidem utrunq; idem esse intelligitur. Verum in tempore spatium quodammodo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte spectatur. In occasione ad spatium temporis faciendi quædam opportunitas intelligitur adiuncta. Quare cum genere idem sit, fit aliud, quod quadam parte, & specie, ut diximus, differat. Hoc distribuitur in tria genera, in publicum, commune, singulare. Publicum est, quod ciuitas uniuersa aliqua de causa frequentat, ut ludi, dies festus, bellum. Commune est, quod accidit omnibus eodem ferè tempore, ut messis, uindemia, calor, frigus. Singulare autem est, qđ aliqua de causa priuatim solet alicui accidere, ut nuptiæ, sacrificium, funus, conuiuium, somnus. Modus autem est, in quo quemadmodum, et quo animo factum sit, quæritur. Eius partes sunt prudentia, & imprudentia. Prudentiæ autem ratio quæritur ex ijs, quæ clàm, palàm, ui, persuasione fecerit. Imprudentia autem in purgationem confertur, cuius partes sunt inscitia, casus, necessitas, & in affectionem animi. hoc est, molestiam, iracundiam, amorem, & cætera, quæ in simili genere uersantur. Facultates sunt, aut quibus facilius fit, aut sine quibus aliquid confici non potest. Adiunctum autem negotio id intelligitur, quod maius, & quod minus, et quod simile erit ei negotio, de quo agitur, & quod æque magnum, & quod contrarium, & quod disperatum, & genus, & pars, & euentus. Maius, & minus, & æque

magnum ex ui, & numero, & ex figura negotij, sicut ex statura corporis consyderatur. Simile autem ex specie comparabili, aut ex conferenda, atque assimilanda natura iudicatur. Contrarium est, quod positum in genere diuerso, ab eodem, cui contrarium esse dicitur, plurimum distat, ut frigus calori, uitæ mors. Disperatum autem est id, quod ab aliqua re per oppositionem negationis separatur, hoc modo. sapere, & non sapere. Genus est, quod partes aliquas amplectitur, ut cupiditas. Pars est, quæ subest generi, ut cupiditati amor, auaritia. Euentus est alicuius exitus negotij, in quo quæri solet, qd ex quaque re euenerit, eueniat, euenturumq; sit. Quare hoc in genere ut commodius quid euenturum sit, ante animo colligi possit, quid quaque ex re soleat euenire, consyderandum est, hoc modo. ex arrogantia odium. ex insolentia arrogantia. Quarta autem pars est ex ijs, quas negotijs dicebamus esse attributas, consecutio. In hac hæ res quæruntur, quæ gestum negotium consequuntur. Primum, quod factum est, quo id nomine appellari conueniat. Deinde eius facti qui sunt principes, & inuentores, qui denique authoritatis eius, & inuentionis comprobatores, atque æmuli. Deinde ecquæ ea de re, aut eius rei sit lex, consuetudo, actio, iudicium, scientia, artificium. Deinde natura eius euenire uulgo soleat, an insolenter, & raro. Postea homines id sua authoritate comprobare, an offendi in his consueuerint, & cætera, quæ factum aliquod similiter confestim, aut ex interuallo solent consequi. Deinde postremo attendendum est, num quæ res ex ijs rebus, quæ sunt positæ in partibus honestatis, aut utilitatis consequantur, de quibus in deliberatiuo genere causæ distinctius erit dicendum. Ac negotijs quidem ferè res eæ, quas commemorauimus, sunt attributæ. Omnis autem argumentatio, quæ ex ijs locis, quos commemorauimus, sumetur, aut probabilis, aut necessaria debebit esse. Etenim, ut breuiter describamus, argumentatio uidetur esse inuentum ex aliquo genere, rem aliquam aut probabiliter ostendens, aut necessarie demonstrans. Necessarie demonstrantur ea, quæ aliter ac dicuntur, nec fieri, nec probari possunt, hoc modo. Si peperit, cum uiro concubuit. Hoc genus argumentandi, quod in necessaria demonstratione uersatur, maxime tractatur in dicendo, aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per simplicem conclusionem.

Complexio est, in qua utrum concesseris, reprehenditur ad hunc modum. Si improbus est, cur uteris? sin probus, cur accusas? Enumeratio est, in qua pluribus rebus expositis, & cæteris infirmatis, una reliqua necessario confirmatur, hoc pacto. Necesse est, aut inimicitiarum causa

rum causa ab hoc esse occisum, aut metus, aut spei, aut alicuius amici gratia, aut si horum nihil est, ab hoc non esse occisum. Nam sine causa maleficium susceptum esse non potest. Sed neque inimicitiæ fuerunt, nec metus ullus, nec spes ex morte illius alicuius commodi, neque ad amicum eius aliquem mors eius pertinebat. Relinquitur igitur, ut ab hoc non sit occisus. Simplex autem conclusio ex necessaria consecutione conficitur, hoc modo. Si uos me istud eo tempore fecisse dicitis, ego autem eo ipso tempore trans mare fui, relinquitur, ut id, quod dicitis, non modo non fecerim, sed ne potuerim quidem facere. atque hoc diligenter uidere oportebit, ne quo pacto genus hoc refelli possit, ut ne confirmatio modum in se argumentationis solum habeat, & quandam similitudinem necessariæ conclusionis, uerum ipsa argumentatio ex necessaria ratione consistat.

Probabile autem est id, quod ferè fieri solet, aut quod in opinione positum est, aut quod habet in se ad hoc quandam similitudinem, siue id falsum est, siue uerum. In eo genere, quod ferè solet fieri, probabile huiusmodi est. Si mater est, diligit filium. Si auarus est, negligit iusiurandum. In eo autem, quod in opinione positum est, huiusmodi sunt probabilia. Impijs apud inferos pœnas esse præparatas. Eos, qui philosophiæ dent operam, non arbitrari deos esse. Similitudo autem in contrarijs, & in paribus, & in ijs rebus, quæ sub eandem cadunt rationem, maxime spectatur. In contrarijs, hoc modo. Nam si ijs, qui imprudenter læserunt, ignosci conuenit, ijs, qui necessario profuerunt, haberi gratiam non oportet. Ex pari sic. Nam, ut locus in mari sine portu nauibus esse non potest tutus, sic animus sine fide stabilis amicis non potest esse. In ijs rebus, quæ sub eandem rationem cadunt, hoc modo probabile consyderatur. Nam, si Rhodijs turpe non est portorium locare, nec Hermacreonti quidem turpe est conducere. Hæc tum uera sunt, hoc pacto, Quoniam cicatrix est, fuit uulnus. Tum uerisimilia, hoc modo. Si multus erat in calceis puluis, ex itinere eum uenire oportebat. Omne autem, ut certas quasdam in partes distribuamus, probabile, quod sumitur ad argumentationem, aut signum est, aut credibile, aut iudicatum, aut comparabile. Signum est, quod sub sensum aliquem cadit, & quiddam significat, quod ex ipso profectum uidetur, quod aut ante fuerit, aut in ipso negotio, aut post sit consecutum, & tamen indiget testimonij, & grauioris confirmationis, ut cruor, fuga, pallor, puluis, & quæ his sunt similia. Credibile est, quod sine ullo teste auditoris opinione fir-

matur, hoc modo. Nemo est, qui nõ liberos suos incolumes et beatos esse cupiat. Iudicatum est res assensione, aut authoritate, aut iudicio alicuius, aut aliquorum comprobata. Id tribus in generibus spectatur, religioso, communi, approbato. Religiosum est, quod iurati legibus iudicauerunt. Cõmune est, quod omnes uulgo probarunt, & secuti sunt huiusmodi, ut maioribus natu assurgatur, ut supplicum misereatur. ꝑ Approbatum est, qđ homines, cum dubium esset, quale haberi oporteret, sua constituerunt authoritate, uelut Gracchi patris factum, quẽ Populus R. ob id factũ, quod insciente collega in censura nihil egisset, post censuram consulem fecit. Comparabile autem est, quod in rebus diuersis similem aliquã rationem continet. Eius sunt partes tres, imago, collatio, exemplum. Imago est oratio demonstrans corporũ, aut naturarum similitudinem. Collatio est oratio rem cum re ex similitudine conferens. Exemplum est, quod rem authoritate, aut casu alicuius hominis, aut negotij confirmat, aut infirmat. Horum exẽpla & descriptiones in præceptis elocutionis cognoscentur. Ac fons quidem confirmationis, ut facultas tulit, apertus est, nec minus dilucide, q̃ rei natura ferebat, demonstratus est. Quemadmodum autem quæq; constitutio, & pars constitutionis, & omnis controuersia, siue in ratione, siue in scripto uersetur, tractari debeat, & quæ in quasq; argumẽtationes conueniant, singulatim in secundo libro de unoquoq; genere dicemus. In præsentia tantummodo numeros, & modos, & partes argumentandi confuse, & permiste dispersimus, post discrete, & electe in genus quodq; causæ, qđ cuiq; conueniat, ex hac copia digeremus, atq; inueniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit, inuentam exornari, & certas in partes distingui & suauissimum est, & summe necessarium, & ab artis scriptoribus maxime neglectum. Quare, & de ea præceptione nobis & in hoc loco dicendum uisum est, ut ad inuentionem argumenti, absolutio quoq; argumentandi adiungeretur, & magna cum cura, & diligentia locus hic omnis considerandus est, quod non rei solum magna utilitas est, sed præcipiendi quoq; summa difficultas.

O MNIS igitur argumentatio aut per inductionem tractanda est, aut per ratiocinationem. Inductio est oratio, quæ rebus non dubijs captat assensionem eius, qui cum instituta est, quibus assensionibus facit, ut illi dubia quædam res propter similitudinem earum rerum, quibus assensit, probetur, uelut apud Socraticum Aeschinem demonstrat Socrates cum Xenophõtis uxore, et cum ipso Xenophonte Aspasiam locutam, dic mihi quæso Xenophontis uxor,

tis uxor, si uicina tua melius habeat aurum, quàm tu habes, utrum illius, an tuum malis? Illius inquit. Quod si uestem, & cæterum ornamentum muliebre pretij maioris habeat, quàm tu habes, tuum an illius malis? Illius uero respondit. Age inquit, si uirum illa meliorem habeat, quàm tu habes, utrum'ne tuum, an illius malis? Hic mulier erubuit. Aspasia autem cum ipso Xenophonte sermonem instituit. Quæso inquit Xenophon, si uicinus tuus meliorem equum habeat, quàm tuus est, tuum'ne equum malis, an illius? Illius inquit, quod si fundum meliorem habeat, quàm tu habes, utrum tandem fundum habere malis? Illum inquit, meliorem scilicet, quod si uxorem meliorem habeat, quàm tu habes, utrum illius malis? atque hic Xenophon quoq; ipse tacuit. post Aspasia. Quoniam uterq; uestrum inquit, id mihi solum non respondit, quod ego solum audire uolueram, egomet dicam quid uterque cogitet. Nam & tu mulier optimum uirum mauis habere, et tu Xenophon uxorem habere lectissimam maxime uis. Quare nisi hoc perfeceritis, ut neq; uir melior, neque fœmina lectior in terris sit, profecto id semper, quod optimum putabitis esse, multo maxime requiretis, & tu, ut maritus sis, quam optimæ mulieris, & hæc quam optimo uiro nupta sit. Hic, cum rebus non dubijs esset assensum, factum est propter similitudinem, ut etiam illud, quod dubium uidebatur, si quis separatim quæreret, id pro certo propter rationem rogandi, concederetur. Hoc modo sermonis plurimum Socrates usus est, propterea quod nihil ipse afferre ad persuadendum uolebat, sed ex eo, quod sibi ille dederat, qui cum disputabat, aliquid conficere malebat, quod ille ex eo, quod iam concessisset, necessario approbare deberet. Hoc in genere præcipiendum nobis uidetur. primum, ut illud, quod inducemus per similitudinem, eiusmodi sit, ut sit necesse concedi. Nam ex quo postulabimus nobis illud, quod dubium sit, concedi, dubium esse id ipsum non oportebit. Deinde illud, cuius confirmandi causa fiet inductio, uidendum est, ut simile ijs rebus sit, quas res quasi non dubias ante induxerimus. Nam ante aliquid nobis concessum esse nihil proderit, si ei dissimile erit id, cuius causa illud concedi primum uoluerimus. Deinde non intelligat, quò spectent illæ primæ inductiones, & ad quem sint exitum peruenturæ. Nam qui uidet si ei rei, quæ primo rogetur, recte assenserit, illam quoq; rem, quæ sibi displiceat esse necessario concedendam, plerunq; aut non respondendo, aut male respondendo longius procedere rogationem non sinit. Quare ratione rogationis imprudens ab eo quod concessit ad id, quod non uult concedere, deducendus est. Extremum autem aut taceatur opor-

tet, aut concedatur, aut negetur. Si negabitur, aut ostendenda est similitudo earum rerum, quae ante concessae sunt, aut alia utendum inductione. Si concedetur, concludenda est argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda est responsio, aut quoniam taciturnitas imitatur confessionem, pro eo ac si concessum sit, concludere oportebit argumentationem. Ita fit hoc genus argumentandi tripartitum. Prima pars constat ex similitudine una, pluribus'ue. Altera ex eo, quod concedi uolumus, cuius causa similitudines adhibitae sunt. Tertia ex conclusione, quae aut confirmat concessionem, aut quod ex ea conficiatur, ostendit. Sed quia non satis uidebitur alicui dilucide demonstratum, nisi quod ex ciuili causarum genere exemplum subiecerimus, uidetur huiusmodi quoque utendum exemplo, non quo praeceptio differat, aut aliter hoc in sermone, atque in dicendo sit utendum, sed ut eorum uoluntati satisfiat, qui quod aliquo in loco uiderint, alio in loco nisi demonstratum est, nequeunt cognoscere. Ergo in hac causa, quae apud graecos est peruagata, quod Epaminundas Thebanorum imperator, ei, qui sibi ex lege praetor successerat, exercitum non tradidit, & cum paucos ipse dies contra legem exercitum tenuisset, Lacedaemonios funditus uicit. Poterit accusator argumentatione uti per inductionem, cum scriptum legis contra sententiam defendat, ad hunc modum. Si iudices id, quod Epaminundas ait legis scriptorem sensisse adscribat ad legem, & addat exceptionem hanc, extra quam siquis reipub. causa exercitum non tradiderit, patiemini? non opinor. Quod si uosmetipsi, quod à uestra religione, & sapientia remotissimum est, istius honoris causa hanc eandem exceptionem iniussu populi ad legem ascribi iubeatis, populus Thebanus patietur'ne id fieri? profecto non patietur. Quod ergo adscribi ad legem nefas est, id sequi quasi adscriptum sit, rectum uobis uideatur? Noui uestram intelligentiam, non potest ita uideri iudices. Quod si literis corrigi neque ab illo, neque à uobis scriptoris uoluntas potest, uidete, ne multo indignius sit, id re, & iudicio uestro mutari, quod ne uerbo quidem commutari potest. Ac de inductione quidem satis in praesentia dictum uidetur. Nunc deinceps ratiocinationis uim, & naturam consyderemus. RATIOCINATIO est oratio ex ipsa re probabile aliquid eliciens, quod expositum, & per se cognitum sua se ui, & ratione confirmet. Hoc de genere qui diligentius consyderandum putauerunt, cum idem in usu dicendi sequerentur, paulum in praecipiendi ratione dissenserunt. Nam partim quinque eius partes esse dixerunt, partim non plus, quam in

tres partes posse distribui putauerunt. Eorum controuersiam non incommodum uidetur cum utrorunque ratione exponere. Nam & breuis est, & non eiusmodi, ut alteri prorsus nihil dicere putentur, & locus hic nobis in dicendo minime negligendus uidetur.

Qui putant in quinque distribui partes oportere, aiunt primum conuenire exponere summam argumentationis, ad hunc modum. Melius accurantur, quæ consilio geruntur, quàm quæ sine consilio administrantur. Hanc primam partem numerant. eam deinceps rationibus uarijs, & quamcopiosissimis uerbis approbari putant oportere, hoc modo. Domus ea, quæ ratione regitur, omnibus instructior est rebus, & apparatior, quàm ea, quæ temere, & nullo consilio administratur. Exercitus is, cui præpositus est sapiens, & callidus Imperator, omnibus partibus commodius regitur, quàm is, qui stultitia, & temeritate alicuius administratur. Eadem nauigij ratio est, nam nauis optime cursum conficit ea, quæ scientissimo gubernatore utitur. Cum propositio sit hoc pacto approbata, & duæ partes transierint ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod ostendere uelis, id ex ui propositionis oportere assumere, hoc pacto. Nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus administratur. Huius assumptionis quarto in loco aliam porrò inducunt approbationem, hoc modo. Nam & signorum ortus, & obitus definitum quendam ordinem seruant, & annuæ commutationes non modo quadam ex necessitate semper eodem modo fiunt, uerum ad utilitates quoque rerum omnium sunt accommodatæ, & diurnæ, nocturnæq; uicissitudines nulla in re unquam mutatæ quicquam nocuerunt, Quæ signo sunt, omnia, non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari. Quintò inducunt loco complexionem eam, quæ aut id infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo, consilio igitur mundus administratur, aut unú in locum cum conduxerit breuiter propositionem, & assumptionem, id adiungit, quod ex his conficiatur, ad hunc modum. Quod si melius geruntur ea, quæ consilio, quàm quæ sine consilio administrantur, nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus administratur, consilio igitur mundus administratur. Quinquepartitam igitur hoc pacto putant esse argumentationem. Qui autem tripartitam esse dicunt, ij non aliter putant tractari oportere argumentationem, sed partitionem horum reprehendunt. Negant enim neq; à propositione, neq; ab assumptione approbationes earum separari oportere, neq; propositionem absolutam, neque assumptio-

nem sibi perfectam uideri, quæ approbatione confirmata non sit. Quare quas illi duas partes numerant, propositionem, & approbationem, sibi unam partem uideri propositionem, quæ si approbata nõ sit, propositio non sit argumentationis. Item, quæ ab illis assumptio, & assumptionis approbatio dicitur, eandem sibi assumptionem solam uideri. Ita fit, ut eadem ratione argumentatio tractata, alijs tripartita, alijs quinquepartita uideatur. Quare euenit, ut res non tam ad usum dicendi pertineat, quàm ad ratiõem præceptionis. Nobis autem commodior illa partitio uidetur esse, quæ in quinque partes distributa est, quam omnes ab Aristotele, & Theophrasto profecti maxime secuti sunt. Nam quemadmodũ illud superius genus argumentandi, quod per inductionem sumitur, maxime Socrates, & socratici tractauerũt, sic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, summe est ab Aristotele, atque peripateticis, & Theophrasto frequentatum. Deinde à rhetoribus ijs, qui elegantissimi, atque artificiosissimi putati sunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum uidetur, ne temere secuti putemur, & breuiter dicendum, ne in huiusmodi rebus diutius, quàm ratio præcipiendi postulat, commoremur. Si quadam in argumentatione satis est uti propositione, & non oportet adiungere approbationem propositioni, quadam autem in argumentatione infirma est propositio, nisi adiuncta sit approbatio, separatum quiddam est à propositione approbatio. Quod enim adiungi, & separari ab aliquo potest, id non potest idem esse, quod est id, ad quod adiungitur, & à quo separatur. Est autem quædam argumentatio, in qua propositio nõ indiget approbatione, & quædam, in qua nihil ualet absq; approbatione, ut ostendemus. Separata est igitur à propositione approbatio. Ostendemus autem id, quod polliciti sumus, hoc modo. Quæ propositio in se quiddam continet perspicuũ, eo quod constare inter omnes necesse est, hanc uelle approbare, et firmare nihil attinet. Ea est huiusmodi. Si quo die ista cædes Romæ facta est, ego Athenis eo die fui, interesse in cæde non potui, hoc quia perspicue uerum est, nihil attinet approbari. Quare assumi statim oportet, hoc modo, fui autem Athenis eo die, hoc si non constat, indiget approbationis, qua inducta, complexio consequetur, igitur in cæde interesse nõ potui. Est igitur quædam propositio, quæ nõ indiget approbatiõe. nam esse qdem quandã, quæ indigeat, qd attinet ostẽdere? qđ cuiuis facile perspicuũ est. Quod si ita est, ex hoc, & ex eo, quod proposueramus, hoc conficitur, separatum esse quiddam à propositione approbationem. Si autem ita est, falsum est non esse plusquã tripartitam argumentationem. Simili modo liquet alterã

quoq;

quoq; approbationem separatam esse ab assumptione. nam si quadam in argumentatione satis est uti assumptione, & non oportet adiungere approbationem assumptioni, quadam autem in argumentatione infirma est assumptio, nisi adiuncta sit approbatio. Separatum quidda est extra assumptionem approbatio. Est autem argumentatio quædam, in qua assumptio non indiget approbationis, quædam autem in qua nihil ualet sine approbatione, ut ostendemus. Separata est igitur ab assumptione approbatio. Ostendemus autem quod polliciti sumus, hoc modo. Quæ perspicuam omnibus ueritatem continet assumptio, nihil indiget approbationis. ea est eiusmodi. Si oportet sapere, dare operam philosophiæ conuenit. hæc propositio indiget approbationis. non enim perspicua est, neq; constat inter omnes, propterea quod multi nihil prodesse philosophiam, pleriq; etiam obesse arbitrantur. Assumptio perspicua est hæc. Oportet autem sapere, hoc autem quia ipsum ex re perspicitur, & uerum esse intelligitur, nihil attinet approbari. Quare statim concludenda est argumentatio, igitur dare operã philosophiæ conuenit. Est ergo assumptio quædam, quæ approbationis non indiget. Nam quandam indigere, perspicuum est. Separata est igitur ab assumptione approbatio. Falsum ergo est, non esse plusquam tripartitam argumentatiõem. Atque ex his illud iam perspicuum est, esse quandam argumentationem, in qua neq; propositio, neque assumptio indigeat approbationis, huiusmodi, ut certum quiddam, & breue exempli causa ponamus. Si summopere sapientia petenda est, summopere stultitia uitanda est. Summopere autem sapientia petenda est. summopere igitur stultitia uitanda est. hic & assumptio, & propositio perspicua est. Quare neutra quoq; indiget approbatione. Ex his omnibus illud perspicuum est, approbationem tum adiungi, tum non adiungi. ex quo cognoscitur, neque in propositione, neq; in assumptione contineri approbationem, sed utranq; suo loco positam uim suam tanquam certam, & propriã obtinere. Quod si ita est, commode partiti sunt illi, qui in quinque partes distribuerunt argumentationem. Quinq; sunt igitur partes eius argumentationis, quæ per ratiocinationem tractatur. Propositio, p quam breuiter locus is exponitur, ex quo omnis uis oportet emanet ratiocinationis. Approbatio, p quam id, quod breuiter expositum est rationibus affirmatum, probabilius et apertius fit. Assumptio, per quam id, quod ex propositione ad ostendendum pertinet, assumitur. Assumptionis approbatio, per quam id, quod assumptum est, rationibus firmatur. Complexio, per quam id, quod conficitur ex omni argumentatione, breuiter expo-

nitur. Quae plurimas habet argumentatio partes, ea constat ex his quinque partibus. Secunda est quadripartita. Tertia tripartita. Dein bipartita, quod in controuersia est. De una quoque parte potest alicui uideri posse argumentationem consistere. Eorum igitur, quae constant, exempla ponemus. Horum, quae dubia sunt, rationes afferemus. Quinquepartita argumentatio est huiusmodi.

Omnes leges iudices ad commodum reipub. referri oportet, & eas ex utilitate communi non ex scriptione, quae in literis est, interpretari. Ea enim uirtute, & sapientia maiores nostri fuerunt, ut in legibus scribendis nihil sibi aliud, nisi salutem, atque utilitatem reipub. proponerent. Neque enim ipsi quod obesset, scribere uolebant, & si scripsissent, cum esset intellectum, repudiatumiri in legem intelligebant. Nemo enim leges legum causa saluas esse uult, sed reipub. quod ex legibus omnis respub. optime putant administrari. Quam ob rem igitur leges seruari oportet, ad eam causam scripta omnia interpretari conuenit, hoc est, quoniam reipub. seruimus ex reip. commodo, atque utilitate leges interpretemur. Nam ut ex medicina nihil oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis utilitatem spectet, quoniam eius causa est instituta, sic à legibus nihil conuenit arbitrari, nisi quod reip. conducat, proficisci, quoniam eius causa sunt comparatae. Ergo in hoc quoque iudicio desinite literas legis perscrutari, & legem, ut aequum est, ex utilitate reipub. consyderate. quod hic fecit. Quid enim magis utile Thebanis fuit, quàm Lacedaemonios opprimi? Quid magis Epaminundam Thebanorum imperatorem, quàm uictoriae Thebanorum consulere decuit? Quid hunc tanta Thebanorum gloria, tam claro, atque exornato trophaeo carius, atque antiquius habere conuenit? Scripto uidelicet legis omisso, scriptoris sententiam consyderare debebat. Atque hoc quidem satis consyderatum est, nullam esse legem, nisi reipub. causa scriptam. Summam igitur amentiam esse existimabat, quod scriptum esset reipub. salutis causa, id non ex reipub. salute interpretari. Quod si leges omnes ad utilitatem reipub. referri conuenit, hic autem saluti reipu. profuit, profecto non potest eodem facto, & communibus fortunis consuluisse, & legibus nó obtemperasse. Quatuor autem partibus constat argumentatio, cum aut proponimus, aut assumimus sine approbatione. Id facere oportet, cum aut propositio ex se intelligitur, aut assumptio perspicua est, & nullius approbationis indiget. Propositionis approbatione praeterita, quatuor ex partibus argumentatio tractatur, ad hunc modum. Iudices, qui

ex lege iurati iudicatis, legibus obtemperare debetis. Obtemperare autem legibus non potestis, nisi quod scriptum est in lege sequamini. Quod enim certius legis scriptor testimonium uoluntatis suæ relinquere potuit, quàm quod ipse magna cum cura, atque diligentia scripsit? Quod si literæ non extarent, magnopere eas requireremus, ut ex his scriptoris uoluntas cognosceretur, nec tamen Epaminundæ permitteremus, nisi extra iudicium quid esset, ut is nobis sententiam legis interpretaretur, nedum nunc istud patiamur, cum præstò lex sit, non ex eo, quod apertissime scriptum est, sed ex eo, quod suæ causæ conuenit scriptoris uoluntatem interpretari. Quod si uos iudices legibus obtemperare debetis, & id facere non potestis, nisi quod scriptum est in lege sequamini, quid causæ est, quin istum contra legem fecisse iudicetis? Assumptionis autem approbatione præterita quadripartita, sic fiet argumentatio. Qui sæpenumero nos per fidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus. Siquid enim perfidia illorum detrimenti acceperimus, nemo erit, præter nosmetipsos, quem iure accusare possimus, ac primo quidem decipi incommodum est, iterum stultum, tertio turpe. Carthagenienses autem persæpe iam nos fefellerunt, summa igitur amentia est in eorum fidem spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. Vtraque approbatione præterita tripartita, fit hoc pacto, aut metuamus Carthaginienses oportet, si incolumes eos reliquerimus, aut eorum urbem diruamus, ac metuere quidem non oportet. Restat igitur, ut urbem diruamus. Sunt autem qui putant nonnunquam posse complexione supersederi oportere, cum id perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione. Quod si fiat, bipartitam quoq; fieri argumentationem, hoc modo. Si peperit uirgo non est. peperit autem. hic satis esse dicunt proponere, & assumere, quoniam perspicuum sit, quod conficiatur, complexionis rem non indigere. Nobis autem uidetur & omnis ratiocinatio concludenda esse, & illud uitium, quod illis displicet, magnopere uitandum est, ne quod perspicuum sit, id in complexonem inferamus, Hoc autem fieri poterit, si complexionum genera intelligantur. Nam aut ita complectemur, ut in unum conducamus propositionem, & assumptionem, hoc modo. Quod si leges omnes ad utilitatem reipub. referri conuenit, hic autem saluti reipub. profuit, profecto non potest eodem facto & saluti communi consuluisse, & legibus non obtemperasse. Aut ita, ut ex contrario sintentia conficiatur, hoc modo. Summa igitur amentia est, in eorum fidem spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. Aut ita, ut id

solum, quod conficitur, inferatur, ad hunc modum. Vrbem igitur diruamus. Aut ut id, quod eam rem, quæ conficitur, sequatur necesse est. id est huiusmodi. Si peperit, cum uiro concubuit, peperit autem, conficitur hoc. Cõcubuit igitur cum uiro. hoc si nolis inferre, et inferas id, quod sequitur, fecit igitur incestum, & concluseris argumentationem, et perspicuam fugeris complexionem. Quare in longis argumentationibus, ex conductionibus, aut ex contrario complecti oportet. In breuibus id solum, quod conficitur, exponere. In ijs, in quibus exitus perspicuus est, consecutione uti. Si qui autem ex una quoq; parte putabunt cõstare argumentationem, poterunt dicere sæpe satis esse, hoc modo argumentationem facere, Quoniã peperit, cum uiro concubuit. nam hoc nullius neq; approbationis, neq; assumptionis, uel eius approbationis, neq; complexionis idigere, sed nobis ambiguitate nominis uidentur errare. Nam & argumentatio nomine uno res duas significat. ideo quod & inuentum aliquam in rem probabile, aut necessarium argumentatio uocatur, & eius inuenti artificiosa expolitio. Quando igitur proferent aliquid huiusmodi. Quoniam peperit, cum uiro concubuit, inuentum proferent, non expolitionem. Nos autem de expolitionis partibus loquimur. Nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit, atq; hac distinctiõe alia quoq;, quæ uidebuntur officere huic partitioni propulsabimus, si qui aut assumptionem aliquã do tolli posse putent, aut propositionem. Quæ, si quid habet probabile, aut necessarium, quoquomodo commoueat auditorem necesse est, quod si solum spectaretur, ac nihil, quo pacto tractaretur id, quod esset excogitatum referret, nequaquam tantum inter summos oratores, & mediocres interesse existimaretur. Variare autem orationem magnopere oportebit. Nam omnibus in rebus similitudo est satietatis mater. id fieri poterit, si non similiter semper ingrediamur in argumentationem. Nam primum omnium generibus ipsis distinguere cõuenit orationem, hoc est tum inductione uti, tum ratiocinatione. Deinde in ipsa argumentatione non semper á propositione incipere, nec semper quinque partibus abuti, neq; eadem ratione expolire partitiones, sed tum ab assumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum utraq;, tum hoc, tum illo genere complexionis uti. Id ut perspiciatur, aut scribamus, aut in quolibet exemplo de ijs, quæ proposita sunt, hoc idem exerceamus, ut quamfacile sit factu. Ac de partibus quidem argumentationis satis nobis dictum uidetur. Illud autem uolumus intelligi, nos probe tenere, alijs quoque rationibus tractari argumentationes in philosophia multis, & obscuris, de quibus certum est artificium constitutum. Verũ

illa

illa nobis abhorrere ab usu oratorio uidentur. Quae pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos commodius, quàm cæteros attendisse nõ affirmamus, sed perquisitius, & diligentius conscripsisse pollicemur. Nunc, ut instituimus, proficisci ordine ad reliqua pergemus.

R EPREHENSIO est, per quam argumentando aduersariorum confirmatio diluitur, aut infirmatur, aut alleuiatur. Hæc fonte inuentionis eodem utetur, quo utitur confirmatio, propterea quod, quibus ex locis aliqua res confirmari potest, ijsdẽ potest ex locis infirmari. Nihil enim consyderandum est in his omnibus inuentiõibus, nisi id, quod personis, aut negotijs attributum est. Quare inuentionem, & argumentationũ expolitionem ex illis, quæ ante præcepta sunt, hanc quoque in partem orationis transferri oportebit. Veruntamen, ut quædam præceptio detur huius quoq; partis, exponemus modos reprehensionis, quos qui obseruabunt, facilius ea, quæ contra dicentur, diluere, aut infirmare poterunt. Omnis argumentatio reprehenditur, si aut ex ijs, quæ sumpta sunt, non conceditur aliquod unum, plurâue, aut his concessis, complexio confici ex his negatur, aut si genus ipsum argumentationis uitiosum ostenditur, aut si contra firmam argumentationem, alia æque firma, aut firmior ponitur.

Ex ijs, quæ sumuntur, aliquid non conceditur, cum aut id, quod credibile dicunt, negatur esse eiusmodi, aut quod comparabile putant, dissimile ostenditur, aut iudicatum aliã in partem traducitur, aut omnino iudicium improbatur, aut quod signum esse aduersarij dixerunt, id eiusmodi negatur esse, aut si complexio, aut una, aut ex utraque parte reprehenditur, aut si enumeratio falsa ostenditur, aut si simplex conclusio falsi aliquid continere demonstratur. Nam omne, quod sumitur ad argumentandum siue pro probabili, siue pro necessario, necesse est sumatur ex his locis, ut ante ostendimus. Quod pro credibili sumptum erit, id infirmabitur, si aut perspicue falsum erit, hoc modo. nemo est, qui non pecuniam, quàm sapientiam malit, aut ex contrario quoque credibile aliquid habebit, hoc modo. Quis est, qui non officij cupidior sit, quàm pecuniæ? aut erit omnino incredibile, ut si quis quẽ constet esse auarum, dicat alicuius mediocris officij causa, se maximã pecuniam neglexisse, aut si quod in quibusdam rebus, aut hominibus accid t, id omnibus dicatur usu euenire, hoc pacto. Qui pauperes sunt, ijs antiquior officio pecunia est. Qui locus desertus est, in eo cædem factam esse oportet. in loco celebri homo occidi qui potuit? aut si id, quod raro fit, fieri omnino negatur, ut Curius pro Fuluio, nemo potest uno aspectu, neque præteriens in amorem incidere. quod autem

pro signo sumetur, id ex iisdem locis, quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in signo primum uerum esse ostendi oportet. deinde eius esse rei signum proprium, qua de re agitur, ut cruorem cædis. Deinde factū esse, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit. Postremo scisse eum, de quo quæritur, eius rei legem, et consuetudinem. nam eæ res sunt signo attributæ, quas diligentius aperiemus, cum separatim de ipsa coniecturali constitutione dicemus. Ergo horum unumquodque in reprehensione, aut non esse signum, aut parum magnum esse, aut a se potius, quā ab aduersarijs stare, aut omnino falso dici, aut in aliā quoque suspicionem duci posse demonstrabitur. Cum autem pro comparabili aliquid inducetur, quoniā id per similitudinem maxime tractatur, in reprehendendo conueniet, simile id negare esse, quod confertur ei, qui cum conferretur. Id fieri poterit, si demonstrabitur diuersum esse genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione, ac si quo in numero illud, quod per similitudinem afferretur, & quo in loco hoc genus, cuius causa afferetur, haberi conueniat, ostendetur. Deinde quid res cum re differat, demonstrabitur, ex quo docebimus aliud de eo, quod comparabitur, & de eo, qui cum comparabitur, existimari oportere. Huius facultatis maxime indigemus, cum ea ipsa argumentatio, quæ per inductionem tractatur, erit reprehendenda. Si iudicatum aliquod inferretur, quoniam id ex his locis maxime firmatur, laude eorum, qui iudicarunt, similitudine eius rei, qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatum est, commemorando non modo non esse reprehensum iudicium, sed ab omnibus approbatum, & demonstrando difficilius, & maius fuisse id iudicatum quod afferatur, quàm id, quod instet. Ex contrarijs locis, si res aut uera, aut uerisimilis permittet, infirmari oportebit, atque erit obseruandum diligenter, ne nihil ad id, quod agatur, pertineat id, quod iudicatum sit, & uidendum est, ne ea res proferatur, in qua sit offensum, ut de ipso, qui iudicarit, iudicium fieri uideatur. Oportet autem animaduertere, ne, cum aliter multa sint iudicata, solitarium aliquod, aut rarum iudicatum afferatur. Nam his rebus authoritas iudicati maxime potest infirmari. Atque ea quidem argumenta, quæ quasi probabilia sumuntur, ad hunc modum tentari oportebit. Quæ uero sicuti necessaria inducentur, ea si forte imitabuntur modo necessariam argumentationem, neque erunt eiusmodi, sic reprehendentur. Primum complexio, quæ utrum concesseris, debet tollere, si uera est, nunquam reprehendetur, sin falsa, duobus modis, aut conuersione, aut alterius partis infirmatione. Conuersione, hoc modo.

Nam si

Nam si uereretur, quid eum accuses, qui est probus?
Sin inuerecundum animi ingenium possidet,
Quid eum accuses, qui id parui auditu existimat?

Hic siue uereri dixeris, siue non uereri, concludendum hoc putat, ut neges esse accusandum. Quod conuersione, sic reprehendetur. Immo uero accusandus est. nam, si ueretur, accuses. non enim parui auditu existimabit. Sin inuerecundum animi ingenium possidet, tamen accuses. non enim probus est. Alterius autem partis infirmatione hoc modo reprehendetur. Verum si ueretur, accusatione tua correctus, ab errato recedet. *Enumeratio uitiosa intelligitur, si aut præteritum quiddam dicemus, quod uelimus concedere, aut infirmum aliquid annumeratum, quod aut contra dici possit, aut causa non sit, quare non honeste possimus concedere. Præteritur quiddam in eiusmodi enumerationibus. Quoniam habes istum equum, aut emeris oportet, aut hæreditate possideas, aut munere acceperis, aut domi tibi natus sit, aut si horum nihil est, surripueris necesse est. Sed neque emisti, neque hæreditate uenit, neque domi natus est, neque donatus est, necesse est ergo surripueris. hoc commode reprehenditur, si dici possit ex hostibus equus esse captus, cuius prædæ sectione uenerit, quo illato, infirmatur enumeratio, quoniam id sit inductum, quod præteritum sit in enumeratione. Altero autem modo reprehendetur, si aut contra aliquid dicetur, hoc est, si exempli causa, ut in eodem uersemur, poterit ostendi hæreditate uenisse, aut si extremum illud nõ erit turpe concedere, ut si quis, cum dixerint aduersarij, aut insidias facere uoluisti, aut amico morem gessisti, aut cupiditate elatus es, amico se morem gessisse fateatur.*

Simplex autem conclusio reprehenditur, si id, quod sequitur, non uideatur necessario cum eo, quod antecessit, cohærere. Nam hoc quidem, si spiritum ducit, uiuit. Si dies est, lucet, eiusmodi est, ut cum priore necessario posterius cohærere uideatur. Hoc autem, si mater est, diligit, si aliquando peccauit, nunquam corrigetur, sic conueniet reprehendi, ut demonstretur non necessario cum priore posterius cohærere. hoc genus & cætera necessaria, & omnino omnis argumentatio, & eius reprehensio maiorem quandam uim continet, & latius patet, quàm hic exponitur, sed eius artificij cognitio huiusmodi est, ut non ad huius artis partem aliquam adiungi possit, sed ipsa se paratim longi temporis, & magnæ, atq; arduæ cognitionis indigeat. Quare illa nobis alio tempore, atque ad aliud institutum, si facultas erit, explicabuntur. Nunc his præceptionibus rhetorum ad usum oratorium contentos nos esse oportebit. Cum igitur ex ijs, quæ su-

muntur aliquid non conceditur, sic infirmabitur. Cum autem his concessis, complexio ex his non conficitur, hæc erunt consyderanda, num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo, si cum aliquis dicat se profectum esse ad exercitum, contráq; eum quis uelit hac argumentatione uti, Si uenisses ad exercitum à Tribunis militaribus uisus esses, non es autem uisus ab his, non es igitur profectus ad exercitum. Hic cum concesseris propositionem, & assumptionem, complexio est infirmanda. Aliud enim, quàm cogebatur, illatum est. Ac nunc quidem quo facilius res cognosceretur, perspicuo, & grandi uitio præditum posuimus exemplum, sed sæpe obscurius positum uitiũ pro uero probatur, cum aut parum memineris, quod concesseris, aut ambiguum aliquod pro certo concesseris. Ambiguum, si concesseris ex ea parte, quã ipse intellexeris, eã partem si aduersarius ad aliã partem per complexionẽ uelit accommodare, demonstrare oportebit, nõ ex eo, qđ ipse concesseris, sed ex eo, qđ ille sumpserit, cõfici complexionem ad hũc modũ Si pecunia indigetis, pecuniam non habetis, si pecuniã nõ habetis, pauperes estis. indigetis autẽ pecunia. mercaturæ enim nisi ita esset, operã non daretis, pauperes igitur estis. hoc sic reprehenditur. Cum dicebas, si indigetis pecuniæ, pecuniam non habetis, hoc intelligebam, si propter inopiam in egestate estis, pecuniam non habetis, & icirco concedebam. Cum autem hoc sumebas, indigetis autem pecuniæ, illud accipiebam. Vultis autem pecuniæ plus habere, ex quibus concessionibus non conficitur hoc. pauperes igitur estis. conficeretur autem, si tibi primo quoque hoc concessissem, qui pecuniam maiorem uellet habere, eum pecuniam non habere. Sæpe autem oblitum putant, quid concesseris, & icirco id, quod non conficitur, quasi conficiatur, in conclusione infertur, hoc modo. Si ad illum hæreditas ueniebat, uerisimile est ab illo esse necatum. Deĩde hoc approbant plurimis uerbis, post assumunt, ad illũ autem hæreditas ueniebat. deinde infertur. Ille igitur occidit. Id ex ijs, quæ sumpserant, non conficitur. Quare obseruare diligenter oportet, & quid sumatur, & quid ex his conficiatur. Ipsum autẽ genus argumentationis uitiosum his de causis ostendetur, si aut in ipso uitium erit, aut si non ad id, quod instituitur, accommodabitur. Atq; in ipso uitiũ erit, si omnino totum falsum erit, si commune, si uulgare, si leue, si remotum, si mala definitio, si cõtrouersum, si perspicuũ, si nõ concessum, si turpe, si offensum, si contrarium, si inconstans, si aduersum. Falsum est, in quo perspicue mendacium est, hoc modo. Non potest esse sapiens, qui pecuniam negligit. Socrates autem pecuniam negligebat, non igitur sapiens erat. Commune est, quod nihilo magis ab

gis ab aduersarijs, quàm à nobis fiat, hoc modo. Idirco iudices, quia ueram causam habebam, breui peroraui. Vulgare est, quod in aliam quoque rem non probabilem, si nunc concessum sit, transferri possit, hoc modo. Si ueram causam non haberet, uobis se iudices non commisisset. Leue est, quod aut post tempus dicitur, hoc modo, si in mentem uenisset, nō cōmisisset, aut pspicue rē turpē leui tegere uult defensione.

Cum te expetebant omnes, florentissimo
In regno reliqui, nunc desertum ab omnibus
Summo periclo sola ut restituam, paro.

Remotum est, quod ultra quàm satis est, petitur, hoc modo. Quod si non P. Scipio Corneliam filiam Tiberio Graccho collocasset, atq; ex ea duos Gracchos procreasset, tantæ seditiones natæ non essent. quare hoc incommodum Scipioni adscribēdum uidetur. Huiusmodi est illa quoque conquestio.

Vtinam, ne in nemore pelio securibus
Cæsæ cecidissent abiegnæ ad terram trabes.

Longius enim repetita est, quàm res postulabat. Mala definitio est, cum aut communia describit, hoc modo, Seditiosus est is, qui malus, atq; inutilis est ciuis. nam hoc non magis seditiosi, quàm ambitiosi, quàm calumniatoris, quàm alicuius improb: hominis uim describit, Aut falsum quiddam dicit, hoc pacto, Sapiētia est pecuniæ acquirendæ intelligentia, Aut aliquid nō graue, nec magnum continēs, sic. Stultitia est immensæ gloriæ cupiditas. est hæc quidem stultitia, sed ex parte quadam non ex omni genere definita. Controuersum est, in quo ad dubium demonstrandū dubia causa affertur, hoc modo.

Eho tu, dij, quibus est potestas motus superum, atq; inferum
Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam.

Perspicuum est, de quo non est controuersia, ut siquis, cum Orestem accuset, planum faciat ab eo matrem esse occisam. Non concessum est, cum id, quod augetur, in controuersia est, ut siquis, cum Vlyssem accusset, in hoc maxime commoretur, indignum esse ab homine ignauissimo uirum fortissimum Aiacem necatum. Turpe est, quod aut eo loco, in quo dicitur, aut eo homine, qui dicat, aut eo tempore, quo dicitur, aut ijs, qui audiunt, aut ea re, de qua agitur, indignum propter inhonestam rem uidetur. Offensum est, quod eorum, qui audiunt, uoluntatem lædit, ut siquis apud equites Romanos cupidos iudicandi Cæpionis legem iudiciariam laudet. Contrarium est, quod contra ea dicitur, quæ ij, qui audiunt, fecerunt, ut siquis apud Alexandrum Macedonē contra aliquem urbis expugnatorem diceret, nihil esse crudelius,

quàm urbes diruere, cum ipse Alexander Thebas diruisset. Inconstans est, quod ab eodem de eadem re diuerse dicitur, ut siquis, cum dixerit, qui uirtutem habeat, eum nullius rei ad bene uiuendum indigere, neget postea sine bona ualetudine posse bene uiuere, aut se amico adesse propter beneuolentiã, sperare enim aliquid commodi ad se peruenturum. Aduersum est, quod ipsi causæ aliqua ex parte officit, ut siquis hostium uim, & copias, & felicitatem augeat, cum ad pugnam milites hortetur. Si non ad id, quod instituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in uitio reperietur. Si plura pollicitus pauciora demonstrabit, aut si cum totum debebit ostendere, de parte aliqua loquatur, hoc modo. Mulierum genus auarum est. Nam Eriphyle auro uiri uitam uendidit. Aut si non id, quod accusabitur, defendet, ut siquis, cum ambitus accusabitur, manu se fortem esse defendet, ut Amphion apud Euripidem. Item apud Pacuuium, qui uituperata musica, sapientiam laudat. Aut si res ex hominis uitio uituperabitur, ut siquis doctrinam ex alicuius docti uitijs reprehendat. Aut siquis, cum aliquem uolet laudare, de felicitate eius non de uirtute dicat. Aut siquis rem cum re ita comparabit, ut alteram se nõ putet laudare, nisi alteram uituperarit, aut si alteram ita laudet, ut alterius nõ faciat mentionem, ut siquis, cum aliqui deliberent, bellum geratur, an non, pacem laudet omnino, non illud bellum inutile esse demonstret. Aut si, cum de certa re quæretur, de communi instituetur oratio. Aut si ratio alicuius rei reddetur falsa, hoc modo. Pecunia bonum est, propterea quod ea maxime uitam beatam efficiat. Aut si infirma, ut Plautus.

Amicum castigare ob meritam noxiam
Immane est facinus, uerum in ætate utile,
Et conducibile, nam ego amicum hodie meum
Non castigabo pro commerita noxia.

Aut eadem, hoc modo. Maximum malum est auaritia. multos enim magnis incommodis afficit pecuniæ cupiditas. Aut parum idonea, hoc modo. Maximum bonum est amicitia. plurimæ enim delectationes sunt in amicitia. Quartus modus erat reprehensionis, per quem contra firmam argumentationem æque firma, aut firmior ponebatur. Hoc genus in deliberationibus maxime uersatur, cum aliqd, quod contra dicatur, æquum esse concedimus. Sed id, quod nos defendimus, necessarium esse demonstramus. Aut cum id, quod illi defendant, utile esse fateamur, quod nos dicimus, demonstremus esse honestum. Ac de reprehensione hæc quidem existimauimus esse dicenda.

cenda. Deinceps nunc de conclusione ponemus. Hermagoras digressionem, deinde tum postremam conclusionem ponit. In hac autem digressione ille putat oportere quandam inferri orationem à causa, atque à iudicatione ipsa remotam, quæ aut sui laudem, aut aduersarij uituperationem contineat, aut in aliam causam deducat, ex qua conficiat aliquid confirmationis, aut reprehensionis non argumentando, sed augendo per quandam amplificationem. Hanc si quis partem putarit orationis, sequatur licebit. Nã & augendi, & laudandi, et uituperandi præcepta à nobis partim data sunt, partim suo loco dabuntur. Nobis autem non placet hanc partem in numero reponi, quod de causa digredi, nisi per locum communem displicet, quo de genere posterius est dicendum. Laudes autem, & uituperationes non separatim placet tractari, sed in ipsis argumentationibus esse implicitas. Nunc de conclusione dicemus.

CONCLVSIO est exitus, & determinatio totius orationis. Hæc habet partes tres enumerationem, indignationem, conquestionem. Enumeratio est, per quam res disperse, & diffuse dictæ unum in locum coguntur, & reminiscendi causa unum sub aspectum subijciuntur. hæc si semper eodem modo tractabitur, perspicue ab omnibus artificio quodam tractari intelligetur. Sin uarie fiet, & hanc suspicionem, & satietatem uitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, ut plerique faciunt propter facilitatem, singillatim unanquanque rem attingere, & ita omnes transire breuiter argumentationes, tum autem id, quod difficilius est, dicere quas partes exposueris in partitione, de quibus te pollicitus sis dicturum, & reducere in memoriam, quibus rationibus unanquanque partem confirmaris, tum ab ijs, qui audiunt, quærere quid sit, quod sibi uelle debeant demonstrari, hoc modo. Docuimus hoc, illud planum fecimus, ita simul & in memoriam redibit auditor, & putabit nihil esse præterea, quod debeat desyderare.

Atque in his generibus (ut ante dictum est) tum tuas argumentationes transire separatim, tum id, quod artificiosius est, cum tuis contrarias coniungere, & cum tuam argumentationem dixeris, tum contra eam quod afferrebatur quemadmodum dilueris, ostendere. Ita per breuem comparationem auditoris memoria & de confirmatione, & de reprehensione redintegrabitur. Atque hæc alijs actionis quoque modis uariare oportebit. Nam tum ex tua persona enumerare possis, ut quid, & quo loco quidq; dixeris admoneas, tum uero personam, aut rem aliquam induce-

re, & enumerationem ei totam attribuere. Personam, hoc modo. Nã si legis scriptor existat, & quærat à uobis, quid dubitetis, quid possitis dicere, cum uobis hoc, & hoc sit demonstratum. Atq; hic item ut in nostra persona licebit aliàs singillatim transire omnes argumentationes, aliàs ad partitiones singula genera referre, aliàs ab auditore, quid desyderet quærere, aliàs hæc facere per comparationem suarum, et contrariarũ argumentationũ. Res autem inducetur, si alicui rei huiusmodi, legi, loco, urbi, monimento attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo. Quid si leges loqui possent, non'ne hæc apud uos quererentur? Quidnam amplius desyderatis iudices, cum uobis hoc, & hoc planum factum sit? In hoc quoque genere omnibus eisdem modis uti licebit. Commune autem præceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex unaquaq; argumentatione, quoniam tota iterum dici non potest, id eligatur, quod erit grauissimum, & unumquodq; q̃ breuissime trãseatur, ut memoria non oratio renouata uideatur. Indignatio est oratio, per quam conficitur, ut in aliquem hominem magnum odium, aut in rem grauis offensio concitetur. In hoc genere illud primum intelligi uolumus, posse omnibus ex locis ijs, quos in confirmandi præceptis posuimus, tractari indignationem. Nam ex ijs rebus, quæ personis, atq; negotijs attributæ sunt, quæuis amplificationes, & indignatiões nasci possunt, sed tamen ea, quæ separatim de indignatione præcipi possunt, consyderemus. Primus locus sumitur ab authoritate, cum commemoramus, quãtæ curæ res ea fuerit aut dijs immortalibus, aut eis, quorũ authoritas grauissima debeat esse, qui locus sumetur ex sortibus, ex oraculis, uatibus, ostentis, prodigijs, respõsis, similibus rebus. Item ex maioribus nostris, regibus, ciuitatibus, gentibus, hominibus sapientissimis, senatu, populo, legum scriptoribus. Secundus locus est, per quem illa res, ad quos pertineat, cum amplificatione per indignationem ostenditur, an ad omnes, an ad maiorem partem, quod atrocissimum est, an ad superiores, quales sunt ij, quorum ex authoritate indignatio sumitur, quod indignissimum est, an ad pares, animo, fortuna, corpore, quod iniquissimum est, an ad inferiores, quod superbissimum est. Tertius locus est, per quem quærimus, quidnam sit euenturum, si idem cæteri faciant, & simul ostendimus huic si concessum sit, multos æmulos eiusdem audaciæ futuros, ex quo quid. mali sit euenturum demonstrabimus. Quartus locus est, per quem demonstramus multos alacres expectare quid statuatur, ut ex eo, quod uni concessum sit, sibi quoque tali de re quid liceat, intelligere possint. Quintus locus est, per quẽ ostendimus cæteras res perperã cõstitutas,

intellecta

intellecta ueritate commutatas corrigi posse, hanc esse rem, quæ sit, si semel iudicata, neque alio commutari iudicio, neque ulla potestate corrigi possit. Sextus locus est, per quem consulto, & de industria factum esse demonstratur, & illud adiungitur, uoluntario maleficio ueniam dari non oportere, imprudentiæ concedi nonnunquam conuenire.

Septimus locus est, per quem indignamur, quod tetrum, crudele, nefarium, tyrannicum factum esse dicamus, per uim, per manum opulentam, quæ res ab legibus, ab æquabili iure remotissima sit. Octauus locus est, per quem demonstramus non uulgare, neque factitatum esse, ne ab audacissimis quidē hominibus id maleficium, de quo agitur, atque id à feris quoq; hominibus & à barbaris gentibus, & immanibus bestijs remotum esse. Hæc erunt, quæ in parentes. liberos. coniuges. consanguineos. supplices crudeliter facta dicentur. & deinceps si qua proferantur in maiores natu. in hospites. in uicinos. in amicos. in eos, qbus cum uitam egeris. in eos, apud quos educatus sis. in eos, à quibus eruditus sis. in mortuos. in miseros, & misericordia dignos. in homines claros: nobiles, & honore usos. in eos, qui neque lædere aliū, nec se defendere potuerunt, ut in pueros. senes. mulieres, quibus omnibus acriter excitata indignatio summum in eum, qui uiolarit horum aliquid, odium commouere poterit. Nonus locus est, per quem, cum alijs, quæ constant esse peccata, hoc, quo de quæstio est, comparatur, & ita per contentionem quanto atrocius, & indignius sit illud, de quo agitur, ostenditur. Decimus locus est, per quem omnia, quæ in negotio gerendo acta sunt, quæq; post negotium consecuta sunt cum uniuscuiusq; indignatione, & criminatione colligimus, & rem uerbis, quammaxime ante oculos eius, apud quem dicitur, ponimus, ut id, quod indignum est, perinde illi uideatur indignum, ac si ipse interfuerit, ac præsens uiderit. Vndecimus locus est, per quem ostendimus ab eo factum, à quo minime oportuerit, & à quo, si alius facere t, prohiberi conueniret.

Duodecimus locus est, per quem indignamur, quod nobis hoc primis acciderit, nec alicui unquam usu euenerit. Tertiusdecimus locus est, si cum iniuria contumelia iuncta demonstratur, per quem locum in superbiam, & arrogantiam odium concitatur. Quartusdecimus locus est, per quem petimus ab ijs, qui audiunt, ut ad suas res nostras iniurias referant. si ad pueros pertinebit, de liberis suis cogitent. si ad mulieres, de uxoribus. si ad senes, de patribus, aut parentibus.

Quintusdecimus est locus, per quem dicimus inimicis quoq;, & hostibus ea, quæ nobis acciderint, indigna uideri solere, & indignatio quidem his ferè de locis grauissime sumetur. Conquestionis autem hu-

iusmodi de rebus partes petere oportebit. Conquestio est oratio auditorum misericordiam captans. In hac primum animum auditoris mitem, & misericordem conficere oportet, quo facilius conquestione commoueri possit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunæ uis in omnes & hominum infirmitas ostenditur. qua oratione habita grauiter, & sententiose, maxime demittitur animus hominum, & ad misericordiam comparatur, cum in alieno malo suam infirmitatem considerabit. Deinde primus locus est misericordiæ, per quem quibus in bonis fuerint, & nunc quibus in malis sint, ostenditur.

Secundus, qui in tempora tribuitur, per quem, quibus in malis fuerint, & sint, & futuri sint, demonstratur. Tertius, per quem unumquodque deploratur incommodum, ut in morte filij pueritiæ delectatio, amor, spes, solatium, educatio, & siqua simili in genere quolibet de incommodo per conquestionem dici poterunt. Quartus, per quem res turpes, & humiles, & illiberales proferentur, & indignæ ætate, genere, fortuna, pristino honore, beneficijs, quas passi ppessuri'ue sint.

Quintus est, per quem omnia ante oculos singillatim incommoda ponentur, ut uideatur is, qui audit, uidere, & re quoque ipsa quasi adsit, non uerbis solum ad misericordiam ducatur. Sextus, per quem præter spem in miserijs demonstratur esse, et cum aliquid expectaret, non modo id non adeptum esse, sed in summas miserias incidisse. Septimus, per quem ad ipsos, qui audiunt, similem casum conuertimus, & petimus, ut de suis liberis, aut parentibus, aut aliquo, qui illis carus debeat esse, nos cum uideant, recordentur. Octauus, per quem aliqd dicitur esse factum, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit, hoc modo. Non affui, non uidi, non postremam eius uocem audiui, non extremum eius spiritum excepi. Item, inimicorum in manibus mortuus est, hostili in terra turpiter iacuit insepultus, à feris diu uexatus communi quoque honore in morte caruit. Nonus, per quem oratio ad mutas, & expertes animi res refertur, ut si ad equum, domum, uestem, sermonem alicuius accommodes, quibus animus eorum, qui audiunt, & aliquem dilexerunt, uehementer commouetur. Decimus, per quem inopia, infirmitas, solitudo demonstratur. Vndecimus, per quem aut liberorum, aut parentum, aut sui corporis sepeliendi, aut alicuius eiusmodi rei commendatio fit. Duodecimus, per quem disiunctio deploratur ab aliquo, cum deducatris ab eo, qui cum libentissime uixeris, ut à parente, filio, fratre, familiari. Tertiusdecimus, per quem cum indignatione conquerimur, quod ab ijs, à quibus minime conueniat, male tractemur, propinquis, amicis, quibus benefe-

rerimus, quos adiutores fore putauerimus. aut à quibus indignum est, ut seruis, libertis, clientibus, supplicibus. Quartusdecimus, qui per obsecrationem sumitur, in quo orantur modo illi, qui audiunt, humili, & supplici oratione, ut misereantur. Quintusdecimus, per quem, non nostras, sed eorum, qui cari nobis debent esse, fortunas conqueri nos demonstramus. Sextusdecimus est, per quem animum nostrum in alios misericordem esse ostendimus, & tamen amplum, & excelsum, & patientem incommodorum esse, & futurum, si quid acciderit, demonstramus. nam sæpe uirtus, & magnificentia, in quo grauitas, & authoritas est, plus proficit ad misericordiam commouendã, quàm humilitas, & obsecratio. Commotis autem animis, diutius in conquestione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit rhetor Apollonius, lacryma nihil citius arescit. Sed quoniam satis uidemur de omnibus partibus orationis dixisse, & huius uoluminis magnitudo longius processit, quæ sequuntur deinceps in secundo libro dicemus.

M. T. CICERONIS DE ARTE RHETORICA LIBER SECVNVS.

CROTONIATAE quondam, cum florerent omnibus copijs, & in Italia cum in primis beati numerarentur, templum Iunonis, quod religiosissime colebant, egregijs picturis locupletare uoluerunt. Itaque Eracleotem Zeusim, qui tum longe cæteris excellere pictoribus existimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt. Is & cæteras tabulas complures pinxit, quarum nonnulla pars usque ad nostram memoriam propter fani religionem remansit, & ut excellentem muliebris formæ pulchritudinem muta in sese imago contineret, Helenæ se pingere simulachrum uelle dixit. Quod Crotoniatæ, qui eum muliebri in corpore pingendo plurimum alijs præstare sæpe accepissent, libenter audierunt. putauerunt enim eum si quo in genere plurimum posset, in eo magnopere elaborasset, egregium sibi opus illo in fano relicturum. Neque tum eos illa opinio fefellit. Nam Zeusis illico quæsiuit ab his quasnam uirgines formosas haberent. Illi autem statim hominem duxerunt in palæstram, atque ei pueros ostenderunt multos magna præ-

ditos dignitate (Etenim quodam tempore Crotoniatæ multum omnibus corporum uiribus, & dignitatibus ante steterunt, atq; honestissimas ex gymnico certamine uictorias domum cum maxima laude retulerunt) Cum puerorum igitur formas, & corpora magno hic opere miraretur, horum inquiũt illi, sorores sunt apud nos uirgines. Quare qua sint illæ dignitate potes ex his suspicari. Præbete igitur mihi quæso inquit, ex istis uirginibus formosissimas, dum pingo id, qđ pollicitus sum uobis, ut mutum in simulachrum ex animali exemplo ueritas transferatur. Tunc Crotoniatæ publico de consilio uirgines unũ in locum conduxerunt, & pictori quam uellet eligẽdi potestatem dederunt. Ille autem quinq; delegit, quarum nomina multi poetæ memoriæ tradiderunt, quod eius essent iudicio probatæ, qui uerissimũ pulchritudinis habere iudicium debuisset. Neq; enim putauit omnia, quæ quæreret, ad uenustatem uno in corpore se reperire posse, ideo quod nihil simplici in genere omni ex parte perfectum natura expoliuit. Itaq; tanquam cæteris non sit habitura, quod largiatur, si uni cuncta concesserit, aliud alij commodi aliquo adiuncto incommodo muneratur. Quod quoniam nobis quoq; uoluntatis accidit, ut artem dicendi perscriberemus, non unum aliquod proposuimus exemplum, cuius omnes partes, quocunq; essent in genere, exprimendæ nobis necessario uiderẽtur. Sed omnibus unum in locum coactis scriptoribus, quod quisq; commodissime præcipere uidebatur, excerpsimus, & ex uarijs ingenijs excellentissima quæq; libauimus, ex ijs enim, qui nomine, & memoria digni sunt, nec nihil optime, nec omnia præclarissime quisquam dicere nobis uidebatur. Quapropter stultitia nobis uisa est, aut à bene inuentis alicuius recedere, si quo in uitio eius offenderemur, aut ad uitia quoq; eius accedere, cuius aliquo bono præcepto duceremur. Quod si in cæteris quoque studijs à multis eligere homines commodissimum quodq;, quàm sese uni alicui certo uellent addicere, minus in arrogantiam offenderent, non tantopere in uitijs perseuerarent, aliquanto ex inscitia leuius laborarent. Ac si par in nobis huius artis, atque in illo picturæ scientia fuisset, fortasse magis hoc suo in genere opus nostrum quàm ille in sua pictura nobilis eniteret. Ex maiore enim copia nobis, quàm illi fuit exemplorum eligendi potestas. Ille una ex urbe, & ex eo numero uirginum, quæ tum erant, eligere potuit, nobis omnium quicunque fuerunt ab ultimo principio huius præceptionis usque ad hoc tempus expositis copijs, quodcunque placeret eligendi potestas fuit. Ac ueteres quidem scriptores artis usque ab principe illo, atque inuentore Tysia repetitos unum in locum

conduxit Aristoteles, & nominatim cuiusq; præcepta magna conquisita cura perspicue conscripsit, atq; enodata diligenter exposuit, ac tantum inuentoribus ipsis suauitate, & breuitate dicendi præstitit, ut nemo illorum præcepta ex ipsorum libris cognoscat, sed omnes, q quod illi præcipiant, uelint intelligere, ad hunc quasi ad quendam multo cōmodiorem explicatorem reuertantur. Atque hic quidem ipse & sese ipsum nobis, & eos, qui ante se fuerant, in medio posuit, ut cæteros, et seipsum per se cognosceremus. Ab hoc autem, qui profecti sunt, quanquam in maximis philosophiæ partibus operæ plurimum cōsumpserunt, sicut & ipse, cuius instituta sequebantur, fecerat, tamen permulta nobis præcepta dicendi reliquerunt. Atq; alij quoq; alio ex fonte præceptores dicendi emanauerunt, qui item permultum ad dicendū, si quid ars proficit, opitulati sunt. nam, fuit tempore eodem quo Aristoteles, magnus, & nobilis rhetor Isocrates, cuius ipsius quam constet esse artem, nō inuenimus, Discipulorum autem, atq; eorum, qui protinus ab hac sunt disciplina profecti, multa de arte præcepta reperimus. Ex his duabus diuersis sicuti familijs, quarum altera cum uersaretur in philosophia, nonnullam rhetoricæ quoq; artis sibi curam assumebat, altera uero omnis in dicendi erat studio, & præceptione occupata, unum quoddam est conflatum genus à posterioribus, qui ab utrisque ea, quæ commode dici uidebantur, in suas artes cōtulerunt, quos ipsos simul atq; illos superiores nos nobis omnes, quoad facultas tulit, proposuimus, et ex nostro quoq; non nihil in commune contulimus. Quod si ea, quæ in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quanto studio electa sunt, profecto neq; nos, neq; alios industriæ nostræ pœnitebit. Sin autem temere aliquid alicuius præterijsse, aut non satis eleganter secuti uidebimur, docti ab aliquo facile, & libenter sententiam commutabimus. non enim parum cognosse, sed in parum cognito stulte, & diu perseuerasse turpe est, propterea quod alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari uniuscuiusq; uitio est attributum. Quare nos quidem sine ulla affirmatione simul quærentes dubitanter unumquodq; dicemus, ne, dum paruulum hoc consequimur, ut satis commode hæc perscripsisse uideamur, illud amittamus, quod maximum est, ut necui rei temere, atq; arroganter assenserimus. Verum hoc quidem nos, et in hoc tempore, & in omni uita studiose quoad facultas feret, consequemur. Nunc autem, ne longius oratio progressa uideatur, de reliquis, quæ præcipienda uidentur esse, dicemus. Igitur primus liber exposito genere huius artis, & officio, & fine, & materia, & partibus, genera controuersiarum, & inuentiones, &

conſtitutiones continebat. Deinde partes orationis, & in eas omnes omnia præcepta. Quare, cum in eo cæteris de rebus diſtinctius dictũ ſit, diſperſe autem de confirmatione, et de reprehenſione, nũc certos confirmãdi, et reprehẽdendi in ſingula cauſarũ genera locos tradẽdos arbitramur. Et q̃a quo pacto tractari cõueniret argumentationes ĩ libro p̃rio non indiligenter expoſitum eſt, hic tantum ipſa ĩuenta unãquãq; in rem exponentur ſimpliciter ſine ulla exornatione, ut ex hoc ĩuenta ipſa, ex ſu p̃iore autẽ expolitio ĩuentorũ petatur. Quare hæc, quæ nũc præcipientur, ad cõfirmationis, et reprehẽſionis p̃tes referre oportebit.

Mnis & demonſtratiua, & deliberatiua, & iudicialis cauſa neceſſe eſt in aliquo eorum, quæ ante expoſita ſunt, conſtitutionis genere uno, pluribuſ ue uerſetur. Hoc quanquam ita eſt, tamen cum communiter quædam de omnibus præcipi poſſint, ſeparatim quoq; aliæ ſunt cuiuſq; generis, & diuerſæ præceptiones. Aliud enim laus, aut uituperatio. Aliud ſententiæ dictio. Aliud accuſatio, aut recuſatio conficere debet. In iudicijs quid æquum ſit quæritur. In demonſtrationibus, quid honeſtum. In deliberatiõibus, ut nos arbitramur, quid honeſtum ſit, & quid utile. Nam cæteri utilitatis modo finem in ſuadendo, & in diſſuadendo exponi oportere arbitrati ſunt. Quorum igitur generum fines, & exitus diuerſi ſunt, eorum præcepta eadem eſſe non poſſunt. Neq; nunc hoc dicimus non eaſdem incidere conſtitutiones. ueruntamen oratio quædam ex ipſo fine, & genere cauſæ naſcitur, quæ pertineat ad uitæ alicuius demonſtrationem, aut ad ſententiæ dictionem. Quare nunc exponendis controuerſijs in iudiciali genere cauſarum, et præceptorum uerſabimur. Ex quo pleraq; in cætera quoq; cauſarum genera ſimili implicita controuerſia nulla cum difficultate transferentur poſt autem ſeparatim de reliquis dicemus. Nunc à coniecturali conſtitutione proficiſcemur, cuius exemplum ſit hoc expoſitum. In itinere quidam proficiſcentem ad mercatum quendam, & ſecum aliquantum numorum ferentem ẽ comitatus, cum hoc, ut ferè fit, in uia ſermonem contulit, ex quo factũ eſt, ut illud iter familiarius facere uellent. Quare, cum in quandã tabernam diuertiſſent, ſimul cœnare, & in eodem loco ſomnum capere uoluerunt. Cœnati diſcubuerũt ibidem, caupo autem (nam ita dicitur poſt inuentum, cum in alio maleficio deprehenſus eſſet) cum illum alterum uidelicet, qui numos haberet, animaduertiſſet, noctu poſtquam illos arctius, ut fit, iam ex laſſitudine dormire ſenſit, acceſſit, & alterius eorũ, qui ſine numis erat, gladium propè appoſitum è uagina eduxit, & illum alterum occidit. numos abſtulit. gladiũ cruentum in ua

ginam recondidit. ipse sese in lectum suum recepit. Ille autem, cuius gladio occisio erat facta, multo ante lucẽ surrexit. comitem illũ suũ inclamauit semel, et saepius. Illum somno impeditum non respondere existimauit ipse gladium, & caetera, quae secum attulerat, sustulit, & solus profectus est. Caupo non multo post clamat hominem esse occisum, & cum quibusdam diuersoribus illum, qui ante exierat, consequitur. in itinere hominem comprehendit. gladium eius è uagina educit, reperit cruentum, homo in urbem ab illis deducitur, ac reus fit. In hac intentio est criminis, occidisti. depulsio, non occidi. Ex quibus constitutio est. Quaestio eadem in coniecturali, quae iudicatio, occiderit'ne.

Nunc exponemus locos, quorum pars aliqua in omnem coniecturalem incidit controuersiam. Hoc autem & in horum locorum expositione, & in caeterorum oportebit attendere, non omnes in omnẽ causam conuenire. Vt enim omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus literis scribitur, sic omnem in causam non omnis argumentorum copia, sed eorum necessaria pars aliqua conueniet. Omnis igitur, ex causa, ex persona, ex facto ipso, coniectura capienda est. Causa distribuitur in impulsionem, & in ratiocinationem. Impulsio est, quae sine cogitatione per quandam affectionem animi facere aliquid hortatur, ut amor, iracundia, aegritudo, uinolentia, & omnino omnia, in quibus animus ita uidetur affectus fuisse, ut rem perspicere cum consilio, & cura non potuerit, & id, quod fecit, impetu quodam animi potius, quàm cogitatione fecerit. Ratiocinatio autem est diligens, & considerata faciendi aliquid, aut nõ faciendi excogitatio. Ea dicitur tum interfuisse, cum aliquid faciendum, aut non faciendum certa de causa uitasse, aut secutus esse animus uidetur. ut si amicitiae quid causa factum dicetur, si inimici ulciscendi. si metus. si gloriae. si pecuniae. si deniq;, ut omnia generatim amplectamur, alicuius retinendi, augendi, adipiscendi'ue commodi, aut contra reijciendi, diminuendi, deuitandi'ue incommodi causa. Nam horum in genus alterutrum illa quoq; incident, in quibus aut incommodũ aliqđ maioris uitãdi incõmodi causa, aut maioris adipiscendi cõmodi suscipitur. aut commodum aliquod maioris adipiscendi cõmodi, aut maioris uitandi incommodi praeteritur. Hic locus sicut aliquod fundamentum est huius constitutionis. nam nihil factum esse cuiquam probatur, nisi aliquid quare factum sit, ostenditur. Ergo accusator, cum aliqđ impulsione factum esse dicet, illũ impetũ, & quandã commotionem animi affectionemq; uerbis, & sententijs amplificare debebit, et ostendere q̃tauis amoris sit, quãta animi ptur batio ex iracũdia fiat, aut ex aliqua causa earũ, qua ipulsum aliquẽ

id fecisse dicet. Hic & exemplorum commemoratione, qui simili impulsu aliquid commiserint, & similitudinum collatione, & ipsius animi affectionis explicatione curandum est, ut nō mirum uideatur, si quod ad facinus tali perturbatione commotus animus accesserit. Cum autem non impulsione uerum ratiocinatione aliquem commisisse quid dicet, quid commodi sit secutus, aut quid īcommodi fugerit, demonstrabit, & id augebit quammaxime poterit, ut quoad fieri possit, idonea quammaxime causa ad peccandum hortata uideatur. Si gloriæ causa, quantam gloriam consecuturam existimarit. Item si dominationis. si pecuniæ. si amicitiæ. si inimicitiarum. & omnino quicquid erit quod causæ fuisse dicet, id summe augere debebit, & hoc eum magnopere considerare oportebit, non quid in ueritate modo, uerum etiam uehementius, quid in opinione eius, quem arguet fuerit. Nihil enim refert non fuisse, aut non esse aliquid commodi, aut incommodi, si ostendi potest ei uisum esse, qui arguatur. Nam opinio dupliciter fallit homines, cum aut res aliusmodi est, ac putatur, aut non is euētus est, quem arbitrati sunt. Res aliusmodi est tum, cum aut id, quod bonum est, malum putant, aut contra quod malum est, bonum, aut quod nec malum est, nec bonum, malum aut bonum, aut quod malum, aut bonum est, nec malum, nec bonum. Hoc intellecto, si quis negabit ullam esse pecuniam fratris, aut amici uita, aut deniq; officio suo antiquiorem, aut suauiorem, non erit hoc accusatori negandum. Nam in eum culpa, et summum odium trāsferretur qui id, quod tam uere, & pie dicetur, negabit. Verum illud dicendum erit, illi non esse ita uisum, quod sumi oportet ex ijs, quæ ad personam pertinent, de quo post dicendum est. Euentus autem tum fallit, cum aliter accidit, atq; ij, qui arguuntur, arbitrati esse dicuntur. ut si quis dicatur alium occidisse, ac uoluerit, quod aut similitudine, aut suspicione, aut demonstratione falsa deceptus sit, aut eum necasse, cuius testamento non sit hæres, quod eius testamento se hæredem arbitratus sit. Non enim ex euentu cogitationem spectari oportere, sed qua cogitatione, & spe ad maleficium profectus sit, considerare, & quo animo quid quisq; faciat, non quo casu utatur ad rem pertinere. In hoc autem loco, caput illud erit accusatori, si demonstrare poterit alij nemini causam fuisse faciendi. Secundarium, si tantam, aut tam idoneam nemini. Sin fuisse alijs quoq; causa faciēdi uidebitur, aut potestas alijs defuisse demonstranda est, aut facultas, aut uolūtas. Potestas, si aut nescisse, aut non affuisse, aut conficere aliquid non potuisse dicetur. Facultas, si ratio, adiutores, adiumenta, et cætera, quæ ad rem pertinebunt, defuisse alicui demonstrabuntur. Voluntas, si ani-

mus à

mus à talibus factis uacuus, & integer esse dicatur. Postremo, quas ad defensionem rationes reo dabimus, ijs accusator ad alios ex culpa eximendos abutetur. Verum id breui faciendum est, & in unum multa sunt conducenda, ut ne alterius defendendi causa hunc accusare, sed huius accusandi causa defendere alterum uideatur, atq; accusatori quidem hæc ferè sunt in causa facienda, & consyderãda. Defensor autem ex contrario. Primum impulsionem, aut nullam fuisse dicet, aut si fuisse concedet, extenuabit, & paruulam quandam fuisse demonstrabit, aut non ex ea solere huiusmodi facta nasci docebit. Quo erit in loco demonstrandum quæ uis & natura eius sit affectionis, qua impulsus aliquid reus commisisse dicatur, in quo & exempla, & similitudines erunt proferendæ, & ipsa diligenter natura eius affectionis quamleuissime quietissimã ad partem explicanda, ut & res ipsa à facto crudeli, & turbulento ad quoddam mitius, & tranquillius traducatur, & oratio tamen ad animum eius, qui audiet, & ad animi quendam intimum sensum accommodetur. Ratiocinationis autem suspiciones infirmabit, si aut commodum nullũ fuisse, aut paruum, aut alijs magis fuisse, aut nihilo sibi magis, quàm alijs, aut incommodum sibi maius, quàm commodum dicet, ut nequaquam fuerit illius commodi, quod expetitum dicatur, magnitudo, aut cum eo incommodo, quod acciderit, aut cum illo periculo, quod subeatur, comparanda. qui omnes loci similiter incommodi quoque uitatione tractabuntur. Sin accusator dixerit, eum id esse secutum, quod ei uisum sit commodum, aut id fugisse, quod putarit esse incommodum, quanquam in falsa fuerit opinione, demonstrandum erit defensori, neminem tantæ esse stultitiæ, qui tali in re possit ueritatem ignorare. Quod si id concedatur, illud non concessum iri, nec dubitasse quidem hunc quid eius iuris esset, sed id, quod falsum fuerit, sine ulla dubitatione pro falso, quod uerum pro uero probasse. Quod si dubitauerit, summæ fuisse amentiæ, dubia spe impulsum certum in periculum se committere. Quemadmodum autem accusator, cum ab alijs culpam dimouebit, defensoris locis utetur, sic ijs locis, qui accusatori dati sunt, utetur reus, cum in alios ab se crimen uolet transferre. EX PERSONA autem cõiectura capietur, si eæ res, quæ personis attributæ sunt, diligenter consyderabũtur, quas omnes in primo libro exposuimus. nam & de nomine nonnunquam aliquid suspicionis nascitur. Nomẽ autem cum dicimus, cognomen quoq; et agnomen intelligatur oportet. De hominis enim certo, & proprio uocabulo agitur, ut si dicamus idcirco aliquem Caldum uocari, quod temerario, & repentino consilio sit,

aut si ea de re hominibus græcos imperitis uerba dedisse, quod Clodius, aut Cæcilius, aut Mutius uocarentur. Et de natura licet aliquantulum ducere suspicionis. omnia enim hæc, uir an mulier, huius an illius ciuitatis sit, quibus sit maioribus, quibus consanguineis, qua ætate, quo animo, quo corpore, quæ naturæ sunt attributa, ad aliquam coniecturam faciendam pertinebunt. Et ex uictu multæ trahuntur suspiciones, cum quemadmodum, & apud quos, & à quibus educatus, & eruditus sit, quæritur, & quibus cum uiuat, qua ratione uitæ, quo more domestico uiuat. Et ex fortuna sæpe argumentatio nascitur, cum seruus, an liber. pecuniosus, an pauper: nobilis, an ignobilis. felix, an infelix. priuatus, an cum potestate sit, aut fuerit, aut futurus sit, consyderatur, aut deniq; aliquid eorum quæritur, quæ fortunæ esse attributa intelliguntur. Habitus autem, quoniam in aliqua perfecta, & constanti animi, aut corporis absolutione consistit, quo in genere est uirtus, scientia, & quæ contraria sunt, res ipsa causa posita docebit, ecquid hic quoq; locus suspicionis ostendat. Nam affectionis quidem ratio perspicuam solet præ se gerere coniecturam, ut amor, iracundia, molestia, propterea quod & ipsorum uis intelligitur, & quæ res harum aliquam rem consequantur, faciles cognitu sunt. Studium autem, quoniam est assidua, & uehemens ad aliquam rem applicata magna cũ uoluntate occupatio, facile ex eo ducetur argumentatio, quam res ipsa desyderabit in causa. Item ex consilio sumetur aliquid suspicionis. Nam consilium est aliquid faciendi, non faciendiue excogitata ratio. Item facta & casus, & orationes, quæ sunt omnia (ut in confirmationis præceptis dictum est) in tria tempora distributa, facile erit uidere, ecquid afferant ad coniecturam confirmandam suspicionis. Ac personis quidem res eæ sunt attributæ, ex quibus omnibus unum in locum coactis accusatoris erit improbatione hominis uti. Nam causa facti parum firmitudinis habet, nisi animus eius, qui insimulatur, in eam suspicionem adducetur, ut à tali culpa nõ uideatur abhorruisse. Vt enim animum alicuius improbare nihil attinet, cum causa quare peccauerit, non intercesserit, sic causam peccati intercedere leue est, si animus nulli minus honestæ rationi affinis ostenditur. Quare uitam eius, quem arguet, ex ante factis accusator improbare debebit, et ostendere, siquo in pari ante peccato conuictus sit. Si id nõ poterit, siquam in similem ante suspicionem uenerit, ac maxime si fieri poterit, simili aliquo in genere eiusmodi causa aliqua commotum peccasse, aut in æque magna re, aut in maiore, aut in minore, ut siquis pecunia dicat inductum fecisse, possit demonstrare aliqua in re eius aliquod factum auarum.

ctum auarum. Item in omni causa naturam, aut uictum, aut studiũ, aut fortunam, aut aliquid eorum, quæ personis attributa sunt, ad eam causam, qua commotum peccasse dicet, adiungere, atque ex dispari quoq; genere culparum si ex pari sumendi facultas non erit, improbare animum aduersarij oportebit, si auaritia inductum arguas fecisse, & auarum eum, quem accuses, demonstrare non possis, alijs affinem esse uitijs doceas, & ex ea re non esse mirandum, qui in illa re turpis, aut cupidus, aut petulans fuerit, hac quoque in re eum deliquisse. Quantum enim de honestate, & authoritate eius, qui arguitur, detractum est, tantum de facultate totius est defensionis diminutum. Si nulli affinis poterit uitio reus ante admisso demonstrari, locus inducetur ille, per quem hortandi iudices erunt, ut ueterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere. Nam eum ante celasse, nunc manifesto teneri. Quare non oportere hãc rem ex superiori uita spectari, sed superiorem uitam ex hac re improbari, & aut potestatem ante peccandi non fuisse, aut causam, aut si hæc dici non poterunt, dicendum erit illud extremum non esse mirum, si nunc primum deliquerit. Nam necesse est eum, qui uelit peccare, aliquando primum delinquere. Sin uita ante acta ignorabitur, hoc loco præterito, et cur prætereatur demonstrato, argumentis accusationem statim confirmare oportebit. Defensor autem primum, si poterit, debebit uitam eius, qui insimulabitur, quam honestissimam demonstrare. Id faciet, si ostendet aliqua eius nota, & communia officia, quod genus in parentes, cognatos, amicos, affines, necessarios, etiam quæ magis rara, & eximia sunt, si ab eo, cum magno aliquo labore, aut periculo, aut utraque re, cum necesse non esset, officij causa, aut in remp. aut in parentes, aut in aliquos eorum, qui modo expositi sunt, facta esse dicet. Deinde si nihil deliquisse, nulla cupiditate impeditum ab officio recessisse, quod eo confirmatius erit, si cum potestas impune aliquid faciendi minus honeste fuisse dicetur, uoluntas ei faciendi demonstrabitur abfuisse. Hoc autem ipsum genus erit eo firmius, si eo ipso in genere, quo arguetur, integer antea fuisse demonstrabitur, ut si cum auaritiæ causa fecisse arguatur, minime omni in uita pecuniæ cupidus fuisse doceatur. Hic illa magna cum grauitate inducetur indignatio iuncta conquestioni, per quam miserum facinus esse, & indignum demonstrabitur, cum animus omni in uita fuerit à uitijs remotissimus, eam causam putare, quæ homines audaces in fraudem rapere soleat, castissimum quoque hominem ad peccandum potuisse impellere, aut iniquum esse, et optimo cuiq; perniciosissimũ, nõ uitam honeste actam tali in tempore quam

plurimum prodesse, sed subito ex criminatione, quæ confingi facile possit, non ex ante acta uita, quæ neque ad tempus fingi, neq; ullo modo immutari possit, facere iudicium. Sin autem in ante acta uita aliquæ turpitudines erunt, aut falsò uenisse in eam existimationem dicetur, aut ex aliquorum inuidia, aut obtrectatione, aut falsa opinione, aut imprudentiæ, necessitudini, aut persuasioni, adolescentiæ, aut alicui non malitiosæ animi affectioni attribuentur, aut dissimili in genere uitiorum, ut animus non omnino integer, sed à tali culpa remotus esse uideatur. Ac si nullo modo uitæ turpitudo, aut infamia leniri poterit oratione, negare oportebit de uita eius, & moribus quæri, sed de eo crimine, quo de arguatur, quare ante factis omissis, illud, qđ instet, agi oportere. EX FACTO *autem ipso suspiciones ducentur, si totius administratio negotij ex omnibus partibus pertentabitur, atq; hæ suspiciões partim ex negotio separatim, partim communiter ex psonis, atq; ex negotio proficiscentur. Ex negotio duci poterunt, si eas res, quæ negotijs attributæ sunt, diligenter consyderabimus. Ex ijs igitur in hanc constitutionē conuenire uidentur genera eorum omnia, partes generum pleræq;. Videre igitur primum oportebit, quæ sint continentia cum ipso negotio, hoc est, quæ à re separari non possunt. Quo in loco satis erit diligenter consyderare, qđ sit ante rem factum, ex quo spes perficiendi nata, & faciendi facultas quæsita uideatur. qđ in ipsa re gerenda, quid postea consecutum sit. deinde ipsius est negotij gestio pertractanda. Nam hoc genus earum rerum, quæ negotio attributæ sunt, secundo in loco nobis est expositum. Hoc ergo in genere spectabitur locus, tempus, occasio, facultas, quorum uniuscuiusq; uis diligenter in confirmatiõis præceptis explicata est. Quare, ne aut hæc non admonuisse, aut ne eadem iterum dixisse uideamur, breuiter demonstrabimus, quid quaq; in parte consyderari oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempore longinquitas, in occasione commoditas ad faciendum idonea, in facultate copia, & potestas earum rerum, propter quas aliquid facilius fit, aut sine quibus omnino confici non potest, consyderanda est. Deinde uidendum est, quid adiunctum sit negotio, hoc est, quid maius, quid minus, quid æque magnum sit, quid simile, ex quibus coniectura quædam ducitur, si quemadmodum res maiores, minores, æque magnæ, similesq; agi soleant, diligenter consyderabitur. Quo in genere euentus quoq; uidendus erit, hoc est qđ ex unaquaq; re soleat euenire, magnopere consyderandum est, ut metus, lætitia, titubatio. Quarta autem pars erat ex ijs, quas negotijs dicebamus esse attributas, consecutio. In ea quæruntur ea, quæ gestum negotium*

tium confestim, aut ex internallo consequuntur, in qua uidebimus ecquæ consuetudo sit, ecquæ lex, ecquæ actio, ecquod eius rei artificium sit, aut usus, aut exercitatio hominum, aut approbatio, aut offensio, ex quibus nonnunquam elicitur aliquid suspicionis. Sunt autem aliquæ suspiciones, quæ communiter, & ex negotiorum, & ex personarum attributionibus sumuntur. Nam ex fortuna, & ex natura, et ex uictu, studio, factis, casu, orationibus, consilio, & ex habitu animi, aut corporis pleraque pertinent ad easdem res, quæ rem credibilem, aut incredibilem facere possunt, & cum facti suspicione iunguntur. Maxime enim quæri oportet in hac constitutione. Primum potuerit'ne aliquid fieri. deinde ecquo ab alio potuerit. Deinde facultas, de qua ante diximus. Deinde utrum id facinus sit, quod pœnitere fuerit necesse. Item quod spem cælandi haberet. Deinde necessitudo, in qua num necesse fuerit id aut fieri, aut ita fieri quæritur. Quorum pars ad consilium pertinet, quod personis attributum est, ut in ea causa, quam exposuimus. Ante rem erit, quod in itinere se tam familiariter applicauerit, quod sermonis causam quæsiuerit, quod simul diuerterit, dehinc cœnarit. In re, nox, somnus. Post rem, quod solus exierit, quod illum tam familiarem comitem tam æquo animo reliquerit, quod cruentum gladium habuerit. horum pars ad consiliũ pertinet. Quæritur enim utrum uideatur diligenter ratio faciendi esse habita, & excogitata, an ita temere, ut non uerisimile sit quenquam tam temere ad maleficium accessisse. In quo quæritur num quo alio modo commodius potuerit fieri, uel à fortuna administrari. Nã sæpe, si pecuniæ adiumenta, si adiutores desint, facultas fuisse faciendi non uidetur, hoc modo, si diligenter attendamus, apta inter se esse itelligimus hæc, quæ negotijs, & illa, quæ personis sunt attributa. Hic neq; facile est, neq; necessariũ distinguere, ut in superioribus partibus, quo pacto quidq; accusatorẽ, & quomodo defensorem tractare oporteat. Nõ necessarium, propterea quod causa posita, quid in quanque conueniat, res ipsa docebit eos, qui non omnia hic se inuenturos putabunt, sed ad ea, quæ præcepta sunt, comparatiõis modo quandam in commune mediocrem intelligentiam conferent. Non facile autem, quod & infinitum est tot de rebus utranq; in partem singillatim de una quaq; explicare, & alias aliter, hæc in utranq; partem causæ solent conuenire. Quare consyderare hæc, quæ exposuimus, oportebit. Facilius autem ad inuentionem animus incedet, si gesti negotij & suam, & aduersarij narrationem sæpe, & diligenter pertractabit, & quid quæq; pars suspicionis habebit, eliciens consyderabit. Quare, quo consilio, qua spe perficiendi

quidq; factum sit. cur hoc modo potius, quàm illo. cur ab hoc potius, quàm ab illo. cur nullo adiutore, aut cur hoc. cur nemo sit conscius, aut cur sit, aut cur hic sit. cur hoc ante factum sit. cur hoc ante factum nõ sit. cur hoc in ipso negotio. cur hoc post negotium, aut quid factum de industria, aut quid rem ipsam consecutum sit. Constet'ne oratio aut cum re, aut ipsa secum. hoc huius'ne rei sit signum, an illius, an huius, & illius, & utrius potius. quid factum sit, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit. Cum animus hac intentione omnes totius negotij partes consyderabit, tum illi ipsi in medium conseruati loci procedent, de quibus ante dictum est, & cum ex singulis, tum ex coniunctis argumenta certa nascentur. quorum argumentorum pars probabili, pars necessario in genere uersabitur. Accedunt autem ad coniecturam sæpe quæstiones, testimonia, rumores, quæ contra omnia uterque simili uia præceptorum torquere ad suæ causæ commodum debebit. Nam & ex quæstione suspiciones, & ex testimonio, & ex rumore aliquo pari ratione, ut ex causa, & ex persona, & ex facto duci oportebit. Quare nobis & ij uidentur errare, qui hoc genus suspicionum artificij non putant indigere, & ij, qui aliter hoc de genere, ac de omni coniectura præcipiendum putant. Omnis enim ijsdem ex locis coniectura sumenda est. Nam & eius, qui in quæstione aliquid dixerit, & eius qui in testimonio, & ipsius rumoris causa, & ueritas ex ijsdem attributionibus reperietur. Omni autem in causa pars argumentorum est adiuncta ei causæ solum, quæ dicitur, & ab ipsa ita ducta, ut ab ea separatim in omnes eiusdem generis causas transferri non satis commode possit. Pars autem est peruagatior, & aut in omnes eiusdem generis, aut in plerasque causas accommodata. Hæc ergo argumenta, quæ transferri in multas causas possunt, locos communes nominamus. Nam locus communis, aut certæ rei quandam continet amplificationem. ut si quis hoc uelit ostendere, eum, qui parentem necarit, maximo supplicio esse dignum, quo loco nisi perorata, & probata causa, non est utendũ. Aut dubiæ, quæ ex contrario quoque habeat probabiles rationes argumentandi, ut suspicionibus credi oportere, & contra, suspicionibus credi non oportere. Ac pars locorum communium, aut per indignationem, aut per conquestionem inducitur, de quibus ante dictum est, pars per aliquam probabilem utraque ex parte rationem. Distinguitur autem oratio, atque illustratur maxime, raro inducendis locis communibus, & aliquo loco, iam certioribus illis auditoribus, & argumentis confirmatis. Nam & tum conceditur commune quiddam dicere, cum

re, cum diligenter aliquis proprius causæ locus tractatus est, & auditoris animus aut renouatur ad ea, quæ restant, aut omnibus iam dictis, exsuscitatur. Omnia enim ornamenta elocutionis, in quibus & suauitatis, & grauitatis plurimum consistit, & omnia, quæ in inuentione uerborum, & sententiarum aliquid habent dignitatis, in communes locos conferuntur. Quare, non ut causarum, sic oratorum quoque multorum communes loci sunt. nam nisi ab ijs, qui multa exercitatione magnam sibi & uerborum, & sententiarum copiam compararuerint, tractari non poterunt ornate, & grauiter, quemadmodum natura ipsorum desyderat. Atque hoc sit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium. Nunc exponèmus in coniecturalem constitutionem qui loci communes incidere soleant. Suspicionibus credi oportere, & non oportere. Rumoribus credi oportere, & non oportere. Testibus credi oportere, & non oportere. Quæstionibus credi oportere, & non oportere. Vitam ante actam spectari oportere, & nõ oportere. Eiusdem esse, qui in illa re peccarit, & hoc quoque admisisse, & non esse eiusdem. Maxime spectari causam oportere, & non oportere. Atque hi quidem, & siqui eiusmodi ex proprio argumento communes loci nascentur, in contrarias partes diducentur. Certus autem locus est accusatoris, per quem auget facti atrocitatem, & alter per quem negat malorum misereri oportere. Defensoris, per quem calumnia accusatorum cum indignatione ostenditur, & per quem cum conquestione misericordia captatur. Hi, & cæteri omnes loci communes ex ijsdem præceptis sumuntur, quibus cæteræ argumentationes, sed illæ tenuius, & acutius, & subtilius tractantur, hi autem grauius, & ornatius, & cum uerbis, tum etiam sententijs excellentibus. In illis enim finis est, ut id, quod dicitur, uerum esse uideatur, in his tametsi hoc quoque uideri oportet, tamen finis est amplitudo. Nunc ad aliam constitutionem transeamus.

c VM est nominis controuersia, qa uis uocabuli definienda uerbis est, constitutio definitiua dicitur. Eius generis exemplo nobis posita sit hæc causa. C. Flaminius is, qui consul remp. male gessit bello punico secundo, cum tribunus plebis esset, inuito senatu, & omnino contra uoluntatem omnium optimatum per seditionem ad populum legem agrariam ferebat. Hunc pater suus concilium plebis habentem de templo deduxit. Accersitur maiestatis. Intentio est, maiestatem minuisti, quod tribunum plebis de templo deduxisti. Depulsio est, nõ minui maiestatẽ. Quæstio est, maiestatẽ ne minuerit

Ratio, in filium enim quam habebam potestatem, ea usus sum. Rationis infirmatio. At enim, qui patria potestate, hoc est priuata quadam, tribunitiam potestatem, hoc est populi potestatem infirmat, minuit is maiestatem. Iudicatio est, minuat ne is maiestatem, qui in tribunitiã potestatem patria potestate utatur. Ad hanc iudicationem argumentationes omnes afferri oportebit. Ac, ne quis forte arbitretur nos non intelligere aliam quoq; incidere constitutionem in hanc causam, eam nos partem solam sumimus, in qua praecepta nobis danda sunt. Omnibus autem partibus hoc in libro explicatis, quiuis omni in causa, si diligenter attendet, omnes uidebit constitutiones, & earũ partes, & controuersias, siquae forte in eas incident. nam de omnibus perscribemus.

Primus ergo accusatoris locus est, eius nominis, cuius de ui quaeritur, breuis, & aperta, & ex hominum opinione definitio, hoc modo. Maiestatem minuere est de dignitate, aut amplitudine, aut potestate populi, aut eorum, quibus populus potestatem dedit, aliqd derogare. Hoc sic breuiter expositum pluribus uerbis est, & rationibus confirmandum, & ita esse, ut descripseris, ostendendum. Postea ad id, quod definieris, factum eius, qui accusabitur, adiũgere oportebit, & ex eo, quod ostenderis esse, uerbi causa, maiestatem minuere, docere aduersarium maiestatem minuisse, & hunc locum totum communi loco confirmare, per quem ipsius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cum indignatione augeatur, post erit infirmanda aduersariorum descriptio. Ea autem infirmabitur, si falsa demonstrabitur, hoc ex opinione hominum sumetur, cum quemadmodum, & quibus in rebus homines in consuetudine scribendi, aut sermocinandi eo uerbo uti soleãt, considerabitur. Item infirmabitur, si turpis, aut inutilis esse ostendetur eius descriptionis approbatio, & si, quae incommoda consecutura sint, eo concesso, ostendetur. Id autem ex honestatis, & utilitatis partibus sumetur, de quibus in deliberationis praeceptis exponemus. Et si, cum definitione nostra aduersariorum definitionem conferemus, & nostram ueram, honestam, utilem esse demonstrabimus, illorum contra. Quaeremus autem res, aut maiori, aut minori, aut pari in negotio similes, ex quibus affirmetur nostra descriptio. Iam si res plures erũt definiendae. ut si quaeratur, fur sit, an sacrilegus, qui uasa ex priuato sacra surripuerit, erit utendum pluribus definitionibus. Deinde simili ratione causa tractanda. Locus autem communis in eius malitiam, qui non modo rerum uerum etiam uerborum potestatem sibi arrogare conetur, ut & faciat, quod uelit, & id, quod fecerit, quo uelit nomine appellet. Deinde defensoris primus locus est, item nominis breuis, & aperta,

uis,& apertè,& ex opinione hominum descriptio,hoc modo.Maiestatem minuere est,aliquid de rep.cum potestatem non habeas,administrare.Deinde huius confirmatio est similibus & exemplis,& rationibus.postea sui facti ab illa definitione separatio. Deinde locus communis,per quem facti utilitas,aut honestas adaugetur.Deinde sequitur aduersariorum definitionis reprehensio, quæ ijsdem ex locis omnibus,quos accusatori præscripsimus,conficitur,& cætera post eadem præter communem locum inducentur.Locus autem communis erit defensoris is, per quem indignabitur,accusatorem sui periculi causa non res solum conuertere,uerum etiam uerba commutare conari. Nam illi quidem communes loci,qui aut calumniæ accusatorum demonstrandæ,aut misericordiæ captandæ, aut facti indignandi, aut à misericordia deterrendi causa sumuntur,ex periculi magnitudine, non ex causæ genere ducuntur.Quare non in omnem causam,sed in omne causæ genus incidunt.Eorum mentionem in coniecturali constitutione fecimus.Inductione autem eorũ,cum causa postulabit,utemur.

C V M Autem actio translationis, aut commutationis indigere uidetur,quod non aut is agit,quem oportet,aut cum eo, qui cum oportet,aut apud quos,qua lege,qua pœna,quo crimine,quo tempore oportet,constitutio translatiua appellatur. Huius nobis exempla permulta opus sunt,si singula translationum genera quæramus,sed quia ratio præceptorum similis est,exemplorum multitudine supersedendum est. Atque in nostra quidem consuetudine multis de causis fit,ut rarius incidant translationes.Nam & prætoris exceptionibus multæ excluduntur actiones,& ita ius ciuile habemus constitutum,ut à causa cadat is,qui non quemadmodum oportet,egerit.Quare in iure plerunq; uersantur. Ibi enim et exceptiones postulantur, & quodammodo agendi potestas datur,& omnis conceptio priuatorum iudiciorum constituitur.In ipsis autem iudicijs rarius incidunt,& tamen,siquando incidũt,eiusmodi sunt,ut per se minus habeant firmitudinis,confirmentur autem assumpta alia aliqua constitutione.Vt,in quodam iudicio, cum uenefici cuiusdam nomen esset delatum,&,quia parricidij causa subscripta esset extra ordinem, esset acceptum,cum in accusatione alia quædam crimina testibus,& argumentis confirmarentur,parricidij autem solum mentio facta esset, defensor in hoc ipso multum oportet ut diu consistat.cum de nece parentis nihil demonstratum sit,indignum facinus esse ea pœna afficere eum,qua parricidæ afficiuntur,id autem si damnaretur,fieri necesse esset,quoniam & id causæ subscriptum, & ex ea re nomen extra

ordinem sit acceptum. Ea igitur poena si affici reum non oporteat, damnari quoque non oportere, quoniam ea poena damnationem necessario consequatur. Hic defensor poenae commutatioem ex translatiuo genere inducendo, totam infirmabit accusationem. Veruntamen caeteris quoque criminibus defendendis coniecturali constitutione translationem confirmabit. Exemplum autem translationis in causa nobis positum sit huiusmodi. Cum ad uim faciēdam quidam armati uenissent, armati contra praestò fuerunt, & cuidam equiti romano quidā ex armatis resistenti gladio manum praecidit. Agit is, cui manus praecisa est, iniuriarum. postulat is, qui cum agitur, à praetore exceptionem, extra quam in reum capitis praeiudicium fiat. Hic is, qui agit iudicium purum postulat. Ille, qui cum agitur, exceptionem addi ait oportere. Quaestio est. excipiendum sit, an non? Ratio. Non enim oportet in recuperatorio iudicio eius maleficij, de quo inter sicarios quaeritur, praeiudicium fieri. Infirmatio rationis, Eiusmodi sunt iniuriae, ut de his indignum sit non primo quoque tempore iudicari. Iudicatio. Atrocitas iniuriarum satis'ne causae sit. quare dum de ea iudicetur, de aliquo maiore maleficio, de quo iudicium comparatum sit, praeiudicetur. atque exemplum quidem hoc ē. In omni autem causa ab utroq; quaeri oportebit, a quo, et per quos, et quomodo, et quo tēpore aut agi, aut iudicari, aut quid statui de ea re conueniat. Id ex partibus iuris, de quibus post dicendum est, sumi oportebit, & ratiocinari, quid in similibus rebus fieri soleat, & uidere utrum malitia quid aliud agatur, aliud simuletur, an stultitia, an necessitudine, quod alio modo agi non possit, an occasione agendi sic sit iudicium, aut actio constitutu, an recte sine ulla re eiusmodi res agatur. Locus autem communis contra eum, qui translationem inducet, fugere iudicium, ac poenam, quia causae diffidat. A' translatione autem omnium fore perturbationem, si non ita res agatur, & in iudicium ueniat, quo pacto oporteat. hoc est si aut cum eo agatur, qui cum non oporteat, aut alia poena. alio crimine. alio tempore. atque hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omnium pertinere. Tres igitur eae constitutiones, quae partes non habent, ad hunc modum tractabuntur. Nunc generalem constitutionem, & partes eius consyderemus.

C VM ET facto, & facti nomine concesso, neque ulla actionis illata controuersia, uis, & natura, & genus negotij ipsius quaeritur, constitutionem generalem appellamus. Huius primas esse partes duas nobis uideri diximus, negotialem, & iuridicialem. Negotialis est, quae in ipso negotio iuris ciuilis habet im-

plicitam controuersiam. Ea est huiusmodi. Quidam pupillum hæredem fecit. pupillus autem ante mortuus est, quàm in suam tutelam ueniret. De hæreditate ea, quæ pupillo uenit inter eos, qui patris pupilli hæredes secundi sunt, & inter agnatos pupilli controuersia est. possessio hæredum secundorum est. Intentio est agnatorum. nostra pecunia est, de qua is, cuius agnati sumus, testatus non est. Depulsio est, immo nostra, qui hæredes secundi testamento patris sumus. Quæstio est, utrorum sit. Ratio est. pater enim & sibi, & filio testamentum scripsit, dum is pupillus esset. Quare, quæ filij fuerunt, testamento patris nostra fiant necesse est. Infirmatio est rationis. immo pater sibi scripsit, & secundum hæredem non filio, sed sibi iussit esse. Quare præterquam quod ipsius fuit in testamento, ullius uestrum esse non potest. Iudicatio. possit'ne quisquam de filij pupilli re testari. an hæredes secundi ipsius patrisfamilias, non filij quoque eius pupilli hæredes sint. Atque hoc non alienum est, quod ad multa pertineat, ne aut nusquam, aut usquequaq; dicatur hic admonere. Sunt causæ, quæ plures habent rationes in simplici constitutione, quod fit, cum id, quod factum é, aut quod defenditur, pluribus de causis rectum, aut probabile uideri potest. ut in hac ipsa causa. supponatur enim ab hæredibus hæc ratio. Vnius enim pecuniæ plures dissimilibus de causis hæredes esse non possunt, nec unquam factum est, ut eiusdem pecuniæ alius testamento, alius lege hæres esset. Infirmatio autem hæc erit. non est una pecunia, propterea quod altera iam erat pupilli aduentitia, cuius hæres non illo in tempore in testamento quisquam scriptus erat, siquid pupillo accidisset, et de altera patris etiam nunc mortui uoluntas plurimũ ualebat, quæ iã mortuo pupillo suis hæredibus concedebat. Iudicatio est, unáne pecunia fuerit. acsi hac erunt usi ĩ firmatione, posse plures esse unius hæredes pecuniæ dissimilibus de causis. de eo ipso iudicatio nascitur, Possint'ne eiusdẽ pecũiæ plures dissimilibus generibus esse hæredes. Ergo una in constitutione ĩtellectum est, quomodo & rationes, & rationum infirmationes, & præterea iudicationes plures fiant. Nunc huius generis præcepta uideamus. Vtrisq;, aut etiam omnibus si plures ambigent, ius ex q̃bus rebus constet, est consyderandum. Initium ergo eius ab natura ductum uidetur. Quædam autem ex utilitatis ratione, aut ꝑspicua nobis, aut obscura in consuetudinem uenisse. Post autem approbata quædam aut à consuetudine, aut uero utilia uisa, legibus esse firmata. Ac naturæ quidem ius est, quod nobis non opinio, sed quædam innata uis afferat, ut religionem. pietatem. gratiam. uindicationem. obseruantiam. ueritatem.

Religionem, eam, quæ in metu, & cærimonia deorum sit, appellant. Pietatem, quæ erga patriam, aut parentes, aut alios sanguine coniunctos officium conseruare moneat. Gratiam, quæ in memoria, & remuneratione, officiorum, & honorum, et amicitiarum obseruantiã teneat. Vindicationem, per quam uim, & contumeliam defendendo, aut ulciscendo propulsamus à nobis, & à nostris, qui nobis esse cari debent, & per quam peccata punimus. Obseruantiã, per quam ætate, aut sapientia, aut honore, aut aliqua dignitate antecedentes reueremur, & colimus. Veritatem, per quam damus operam, neq́d aliter, quàm confirmauerimus, fiat, aut factum, aut futurum sit. Ac naturæ quidem iura minus ipsa quæruntur ad hanc controuersiam, quod neque in hoc ciuili iure uersantur, & à uulgari intelligentia remotiora sunt, ad similitudinem uero aliquam, aut ad rem amplificandam sæpe sunt inferenda. Consuetudinis autem ius esse putatur id, qđ uoluntate omnium sine lege uetustas comprobarit. In ea autem iura sunt quædam ipsa iam certa propter uetustatem. Quo in genere & alia sunt multa, & eorum multo maxima pars, quæ prætores edicere consueuerunt, quædam autem genera iuris iam certa consuetudine facta sunt, quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos conuenit, quod iam ita iustum putatur, ut iuri præstare dicatur. Par, quod inter omnes æquabile est. Iudicatum, de quo iam ante sententia alicuius, aut aliquorum constituta est. Iam iura legitima ex legibus cognosci oportebit. His ergo ex partibus iuris quicquid aut ex ipsa re, aut ex simili, aut ex maiore, aut ex minore nasci uidebitur, quisque attendere, atque elicere pertentando unanquã q; partem iuris debebit. Locorum autem communium, quoniam (ut ante dictum est) duo sunt genera, quorum alterum dubiæ rei, alterum certæ continet amplificationem, quid ipsa causa det, & quid augeri per communem locum possit, & oporteat, consyderabitur. Nam certi, qui in omnes incidant loci præscribi non possunt. in plerisque fortasse ab authoritate iurisconsultorum, & contra authoritatem dici oportebit. Attendendum est autem in hac, & in omnibus, num quos locos communes, præter eos, quos exposuimus, ipsa res ostendat. Nunc iuridiciale genus, & partes eius consyderemus.

IVRIdicialis est, in qua æqui, & iniqui natura, & præmij, aut pœnæ ratio quæritur. Huius partes sunt duæ, quarũ alteram absolutam, alteram assumptiuam nominamus. Absoluta est, quæ ipsa in se, non ut negotialis ĩplicite, et abscondite, sed patẽtius, et expeditius recti, et nõ recti quæstionẽ cõtinet. ea est huiusmodi.

Cum Thebani Lacedæmonios bello superauissent, & ferè mos esset Grais, cum iter se bellum gessissent, ut ij, qui uicissent, trophæum aliquod in finibus statuerent uictoriæ modo in præsentia declarandæ causa, nõ ut in perpetuum belli memoria maneret, æneum statuerunt trophæum. Accusantur apud Amphictyonas, idest apud commune Græciæ concilium. Intentio est. non oportuit. Depulsio est. oportuit. Quæstio est. oportuerit'ne? Ratio est. eam enim ex bello gloriam uirtute peperimus, ut eius æterna insignia posteris nostris relinquere uellemus. Infirmatio est. attamen æternum inimicitiarum monimentum Graios de Grais statuere non oportet. Iudicatio est, cum summæ uirtutis celebrandæ causa Graij de Grais æternum inimicitiarũ monimentum statuerint, rectè'ne, an contra fecerint? Hanc ideo rationem subiecimus, ut hoc causæ genus ipsum, de quo agimus, cognosceretur. Nam si eam supposuissemus, qua fortasse usi sunt, non enim iuste, neq; pie bellum gessistis, in relationem criminis dilaberemur, de qua post loquemur. Vtrũq; autem causæ genus in hanc causam incidere perspicuum est. In hanc argumentationes ex ijsdem locis sumendæ sunt, atq; in causam negotialem, de qua ante dictum est. Locos autem communes et ex causa ipsa, si quid inerit indignationis, aut conquestionis, et ex iuris utilitate, & natura multos, & graues sumere licebit, & oportebit, si causæ dignitas uidebitur, postulare. Nunc assumptiuam partem iuridicialis consyderemus. ASSVMptiua igitur tunc dicitur, cum ipsum ex se factum probari non potest, aliquo autem foris adiuncto argumẽto defenditur. Eius partes sunt quatuor, Comparatio, Relatio criminis, Remotio criminis, Concessio. Comparatio est, cum aliquod factum, quod per se ipsum nõ sit probandum, ex eo, cuius id causa factum est, defenditur. Ea est huiusmodi. Quidam Imperator, cum ab hostibus circunsideretur, neq; effugere ullo modo posset, depactus est cum eis, ut arma, & impedimenta relinqueret, milites educeret. Itaq; fecit. Armis, & impedimentis amissis, præter spem milites conseruauit. Accusatur maiestatis. Incurrit huc definitio, quid sit lædere maiestatẽ, sed nos hunc locum, de quo agimus, consyderemus. Intentio est. Nõ oportuit arma, & impedimenta relinquere. Depulsio est. oportuit. Quæstio est. oportuerit'ne? Ratio est. milites enim omnes perijssent. Infirmatio est, aut coniecturalis non perijssent, aut altera coniecturalis, non ideo fecisti. Ex quibus sunt iudicationes. perijssent'ne? et ideo'ne fecerit? aut hæc comparatiua, cuius nunc indigemus. At enim satius fuit amittere milites, quàm arma, & impedimenta hostibus concedere. Ex qua iudicatio nascitur. cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pa-

ctionem uenissent, utrum satius fuerit amittere milites, an ad hanc cōditionem uenire? Hoc causæ genus ex his locis tractari conueniet. Oportebit adhibere cæterarum quoque constitutionum rationem, atq; præcepta, ac maxime coniecturis faciendis infirmare illud, quod cum eo, quod crimini dabitur, ij, qui accusabuntur, comparabunt. Id fiet, si aut id, quod dicent defensores futurum fuisse, nisi id factum eēt, quo de facto iudicium est, futurum fuisse negabitur, aut si alia ratione, & aliam ob causam, ac dicet se reus fecisse, demonstrabitur esse factum. Eius rei confirmatio, et item contraria de parte infirmatio ex coniecturali constitutione sumetur. Sin autem certo nomine maleficij uocabitur in iudicium, sicut in hac causa. nam maiestatis accersitur, definitione, & definitionis præceptis uti oportebit. Atque hæc quidem plerunq; in hoc genere incidunt, ut coniectura, & definitione utendum sit. Sin aliud quoq; aliqđ genus incidet, eius generis præcepta licebit huc pari ratione transferre. Nam accusatori maxime est in hoc elaborādum, ut id ipsum factum, propter quod sibi reus concedi putat oportere, quamplurimis infirmet rationibus. quod facile est, si quamplurimis constitutionibus aggrediatur id improbare Ipsa autem comparatio separata à cæteris generibus controuersiarum sic ex sua ui considerabitur, si illud, quod comparabitur, aut non honestum, aut non utile, aut non necessarium fuisse, aut non tantopere utile, aut non tantopere honestum, aut non tantopere necessarium fuisse demōstrabitur. Deinde oportet accusatorem illud, quod ipse arguat, ab eo, quod defensor comparat, separare. Id autem faciet, si demōstrabit non ita fieri solere, neque oportere, neq; esse rationem, quare hoc propter hoc fiat, ut propter salutem militum ea, quæ salutis causa comparata sunt, hostibus tradantur. Postea comparare oportebit cum beneficio maleficium, & omnino id, quod arguitur, cum eo, quod factum ab defensore laudatur, aut faciendum fuisse demonstratur, contendere. Et hoc extenuādo maleficij magnitudinem simul adaugere. Id fieri poterit, si demonstrabitur, hōesthus, utilius, magis necessarium fuisse illud, quod uitarit reus, quàm illud, quod fecerit. Honesti autem, et utilis, et necessarij uis, & natura in deliberationis præceptis cognoscetur. Deinde oportebit ipsam illam comparatiuam iudicationem exponere tanquam causam deliberatiuam, & de ea ex deliberationis præceptis deinceps dicere. Sit enim hæc iudicatio, quam ante exposuimus. Cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem uenissent, utrum satius fuerit perire milites, an ad hanc pactionem uenire. Hoc ex locis deliberationis, quasi aliquam in consultationem res ueniat, tractari oportebit.

Defensor autem quibus in locis ab accusatore aliæ constitutiones erunt inductæ, in iis ipse quoque ex iisdem constitutionibus defensionem comparabit, cæteros autem omnes locos, qui ad ipsam comparationem pertinebunt, ex contrario tractabit. Loci autem communes erunt accusatoris, in eum qui cum de facto turpi aliquo, aut inutili, aut utroque fateatur, quærat tamen aliquam defensionem, & facti inutilitatem, aut turpitudinem cum indignatione proferre. Defensoris est nullum factum inutile, neque turpe, neque item utile, neque honestum putari oportere, nisi quo animo, quo tempore, qua de causa factum sit, intelligatur. Qui locus ita communis est, ut bene tractatus in hac causa, magno ad persuadendum momento futurus sit. Et alter locus, per quem magna cum amplificatione beneficii magnitudo ex utilitate, aut honestate, aut facti necessitate demonstratur. Et tertius, per quem res expressa uerbis ante oculos eorum, qui audiunt, ponitur, ut ipsi se quoque idem facturos fuisse arbitrentur, si sibi illa res atque ea faciendi causa per idem tempus accidisset.

RELATIO criminis est, cum reus id, quod arguitur confessus, alterius se inductum peccato iure fecisse demonstrat. Ea est huiusmodi. Horatius occisis tribus curiatibus, & duobus amissis fratribus, domum se uictor recepit. Is animaduertit sororem suam de fratrum morte non laborantem, sponsi autem nomen appellantem identidem curiatis cum gemitu, & lamentatione, indigne passus uirginem occidit, accusatur. Intentio est, iniuria sororem occidisti. Depulsio est. Iure occidi. Quæstio est. iure'ne occiderit? Ratio est. Illa enim hostium mortem lugebat, fratrum negligebat. me & Populum R. uicisse moleste ferebat. Infirmatio est. Tamen à fratre indemnatam necari non oportuit. ex qua iudicatio fit. Cum Horatia fratrum mortem negligeret, hostium lugeret, de fratris, & Populi R. uictoria non gauderet, oportuerit'ne eam à fratre indemnatam necari. Hoc in genere causæ, primum, siquid ex cæteris dabitur constitutionibus sumi oportebit, sicut in comparatione præceptum est. Postea siqua facultas erit, per aliquam constitutionem illum, in quem crimen transfertur, defendere. Deinde leuius esse illud, quod in alterum peccatum reus transferat, quàm quod ipse susceperit. Postea translationis partibus uti, & ostendere à quo, & per quos, & quomodo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut statui de ea re conuenerit, ac simul ostendere non oportuisse ante supplicium, quàm iudicium interponere. Tum leges quoq;, & iudicia demonstranda sunt, per quæ potuerit id peccatum, quod

sponte sua reus punitus sit, moribus, & iudicio uindicari. Deinde nega re debebit, audiri oportere id, quod in eum criminis conferatur, de quo is ipse, qui conferat, iudicium fieri noluerit, & id, quod iudicatum nõ sit, pro infecto haberi oportere. Postea impudentiam demonstrare eorum, qui eum nunc apud iudices accusent, quem sine iudicibus ipsi cõdemnarint, & de eo iudicium faciant, de quo iam ipsi suppliciũ sumpserint. Postea perturbationem iudicij futuram dicemus, & iudices lõgius, quàm potestatem habeant progressuros, si simul & de reo, et de eo, quem reus arguat, iudicarint. Deinde hoc si constitutum sit, ut peccata homines peccatis, & iniurias iniurijs ulciscantur, quantum incõmodorum consequatur. Ac si idem facere ipse, qui nunc accusat, uoluisset, ne hoc quidem ipso quicquam opus fuisset iudicio. Si uero cæteri quoq; idem faciant, omnino iudicium nullum futurum. Postea demõstrabitur, ne si iudicio quidem illa damnata esset, in quam id crimen ab reo conferatur, potuisse hunc ipsum de illa suppliciũ sumere. Quare esse indignum, eum, qui ne de damnata qdem pœnas sumere potuisset, de ea suppliciũ sumpsisse, quæ ne adducta qdem sit in iudicium. Deinde postulabit, ut legem, qua lege fecerit, proferat. Deinde (quemadmodum in comparatione præcipiebamus) ut illud, quod comparabatur, extenuaretur ab accusatore quàmaxime, sic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen transferetur, cum huius maleficio, qui se iure fecisse dicat, comparare. Postea demonstrandum est, non esse illud eiusmodi, ut ob id hoc fieri conueniret. Extrema est ut in comparatione, assumptio iudicationis, & de ea ꝑ amplificationem ex deliberationis præceptis dictio. Defensor autem, quæ per alias constitutiones inducentur, ex ijs locis, qui traditi sunt, infirmabit. Ipsam autem relationem comprobabit, primum augendo eius, in quem refert crimen, culpam, & audaciam, & quammaxime per indignationem, si res feret iuncta conquestione ante oculos ponendo. Postea leuius demonstrando reum punitum, quàm sit ille promeritus, & suum supplicium cum illius iniuria conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accusatore tractati, ut refelli, & contrariam in partem conuerti possint, quo in genere sunt tres extremi, contrarijs rationibus infirmare. Illa autem acerrima accusatorum criminatio, per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonstrant, si de indemnato supplicij sumendi potestas data sit, leuabitur. Primum si eiusmodi demonstrabitur iniuria, ut non modo uiro bono, uerum etiam homini libero uideatur non fuisse toleranda. Deinde ita perspicua, ut ne ab ipso quidem, qui fecisset in dubium uocaretur. Deinde eiusmodi, ut in eam is maxime

is maxime debuerit animaduertere, qui animaduerterit, ut non tam rectum, non tam fuerit honestum in iudicium illam rem peruenire, quàm eo modo, atq; ab eo uindicari, quomodo, et ab quo sit uindicata. Postea sic rem fuisse apertam, ut iudicium de ea re fieri nihil attinuerit. Atq; hic demonstrandum est, rationibus, & rebus similibus, permultas ita atroces, & perspicuas res esse, ut de his non modo non necesse sit, sed ne utile quidem, quin mox iudicium fiat, expectare. Locus communis accusatoris in eum, qui, cum id, quod arguitur, negare non possit, tamen aliquid sibi spei comparet ex iudiciorum perturbatione. Atq; hic utilitatis iudiciorum demonstratio, & de eo conquestio, qui supplicium dederit indemnatus, in eius autem, qui sumpserit audaciam, & crudelitatem, indignatio. Ab defensore, in eius, quē ultus sit, audaciam sui conquestione, rem non ex nomine ipsius negotij, sed ex consilio eius, qui fecerit, & causa & tempore consyderari oportere, quid mali futurum sit, aut ex iniuria, aut ex scelere alicuius, nisi tanta, & tam perspicua audacia ab eo, ad cuius famam, aut ad parentes, aut ad liberos pertinuerit, aut ad aliquam rem, quam caram esse omnibus aut necesse est, aut oportet esse, fuerit uindicata. REmotio criminis est, cum eius intentio facti, quod ab aduersario īfertur, in alium, aut in aliud dimouetur. Id fit bipartito. Nā tum causa, tum res ipsa remouetur. Causæ remotionis hoc nobis exemplo sit. Rhodij quosdam legarunt Athenas. Legatis quæstores sumptum, quem oportebat dari, non dederunt. Legati profecti non sunt. Accusantur. Intentio est. Proficisci oportuit. Depulsio est. Non oportuit. Quæstio est. Oportuerit'ne. Ratio est. Sumptus enim, qui de publico dari solet, is ab quæstore non est datus. Infirmatio est. Vos tamen id, quod publice uobis datum erat negotij, conficere oportebat. Iudicatio est, cum ijs, qui legati erant, sumptus debebatur, qui de publico non daretur, oportuerit'ne eos conficere nihilo minus legationem. Hoc in genere primum sicut in cæteris, si quid aut ex coniecturali, aut ex alia constitutione sumi possit, uideri oportebit. Deinde pleraq; ex comparatione, & ex relatione criminis in hanc quoq; causam conuenire poterunt. Accusator autem illum, cuius culpa id factum reus dicet, primum defendet, si poterit. Sin minus poterit, negabit ad hoc iudicium illius, sed huius, quem ipse accuset, culpā pertinere. postea dicet, suo quenq; officio consulere oportere, nec si ille peccasset, hunc oportuisse peccare. deinde si ille deliquerit, separatim illum, sicut hunc accusari oportere, & non cum huius defensione coniungi illius accusationem. Defensor autem, cum cætera, si qua ex alijs incident constitutionibus

pertractarit, de ipsa remotione sic argumentabitur. Primum cuius acciderit culpa demonstrabit. Deinde cum id aliena culpa accidisset, ostendet se aut non potuisse, aut non debuisse id facere, quod accusator dicat oportuisse. quod non potuerit, ex utilitatis partibus, in quibus est necessitudinis uis implicata, demonstrabit. quod non debuerit, ex honestate consyderabitur. De utroq; distinctius in deliberatiuo genere dicetur. Deinde omnia facta esse ab reo, quæ in ipsius fuerint potestate, quod minus, quàm conuenerit, factum sit, culpa id alterius accidisse. Deinde in alterius culpa exponenda demonstrandum est, quantum uoluntatis, & studij fuerit in ipso, & id signis confirmandum huiusmodi, ex cætera diligentia, ex ante factis, aut dictis, atq; hoc ipsi utile fuisse facere. inutile autem non facere, & cum cætera uita magis hoc fuisse consentaneum, quàm quod propter alterius culpam non fecerit. Sin autem non in hominem certum, sed in rem aliquam causa dimouebitur, ut in hac eadem re, si quæstor mortuus esset, & icirco legatis pecunia data non esset, accusatione alterius, & culpæ depulsione dempta, cæteris similiter uti locis oportebit, & ex concessionis partibus quæ conuenient, assumere, de quibus post nobis dicendum erit. Loci autem communes ijdem utrisq; ferè, qui superioribus assumptiuis incidunt. Hi tamen certissimi. Accusatoris, facti indignatio. Defensoris, cum in alio culpa sit, aut in ipso non sit, supplicio reum affici nõ oportere. Ipsius autem rei fit remotio, cum id, quod datur crimini, neget neq; ad se, neq; ad officium suum reus pertinuisse, nec, siquod in eo sit delictum, sibi attribui oportere. Id genus causæ est huiusmodi. In eo fœdere, quod factum est quondam cum Samnitibus quidam adolescens nobilis porcam sustinuit iussu imperatoris. Fœdere autem ab senatu improbato, & imperatore Samnitibus dedito, quidam in senatu eum quoq; dicit, qui porcam tenuerit, dedi oportere. Intentio est. Dedi oportet. Depulsio est. Non oportet. Quæstio est. Oporteat'ne. Ratio est. Non enim meum fuit officium, nec mea potestas, cum & id ætatis & priuatus essem, & esset summa cum authoritate, & potestate imperator, qui uideret ut satis honestum fœdus feriretur. Infirmatio est. At tamen, quoniã tu particeps factus es in turpissimo fœdere summæ religionis, dedi te conuenit. Iudicatio est. Cum is, qui potestatis nihil habuerit iussu imperatoris in fœdere, & in tanta religione interfuerit, dedendus'ne sit hostibus, nec'ne. Hoc genus causæ à superiore hoc differt, quod in illo concedit se reus oportuisse facere id, quod fieri dicat accusator oportuisse, sed alicui rei, aut homini causam attribuit, quæ uoluntati suæ fuerit impedimento sine concessionis partibus.

Nam

Nam earum quædam maior uis est, quod paulo post intelligetur. In hoc autem non accusare alterum, nec culpam in alium transferre debet, sed demonstrare eam rem nec ad se, nec ad potestatem, neque ad officium suum pertinuisse, aut pertinere. Atque in hoc genere hoc accidit noui, quod accusator quoque sæpe ex remotione criminationem conficit. Vt si quis eum accuset, qui, cum prætor esset, in expeditionem ad arma populum uocarit, cum consules adessent. Nam ut in superiore exemplo reus ab suo officio, ac potestate factum dimouebat, sic in hoc ab eius officio, ac potestate, qui accusatur, ipse accusator factum remouendo, hac ipsa ratione confirmat accusationem. In hac ab utroque ex omnibus partibus honestatis, & omnibus utilitatis partibus exemplis, signis, ratiocinando quid cuiusque officij, iuris, potestatis sit, quæri oportebit, & fuerit'ne ei, quo de agitur, id iuris officij potestatis attributum, nec'ne. Locos autem communes ex ipsa re, siquid indignationis, ac conquestionis habebit, sumi oportebit. CONCESSIO est, per quam non factum ipsum probatur ab reo, sed ut ignoscatur, id petitur. Cuius partes sunt duæ, purgatio, & deprecatio. Purgatio est, per quam eius, qui accusatur, non factum ipsum, sed uoluntas defenditur. Ea habet partes tres. imprudentiam, casum, necessitudinem. Imprudentia est, cum scisse aliquid is, qui arguitur, negat. Vt apud quosdam lex erat, ne quis Dianæ uitulum immolaret. Nautæ quidam, cum aduersa tempestate in alto iactarentur, uouerunt, si eo portu, quem conspiciebant, potiti essent, ei deo, qui ibi esset, se uitulum immolaturos. Casu erat in eo portu fanum Dianæ eius, cui uitulum immolari non licebat. Imprudentes legis cum exissent, uitulum immolauerunt. Accusantur. Intentio est. Vitulum immolasti ei deo, cui non licebat. Depulsio est in concessione posita. Ratio est, nesciui non licere. Infirmatio est. Tamen quoniam fecisti, quod non licebat, ex lege supplicio dignus es. Iudicatio est. Cum id fecerit, quod non oportuerit, & id non oportere nescierit, sit'ne supplicio dignus. Casus autem inferretur in concessionem, cum demonstrabitur aliqua fortunæ uis uoluntati obstitisse, ut in hac. Cum Lacedæmonijs lex esset, ut hostias, nisi ad sacrificium quoddam redemptor præbuisset, capitale esset. hostias is, qui redemerat, cum sacrificij dies instaret, in urbem ex agro cœpit agere, tum subito magnis commotus tempestatibus fluuius Eurotas is, qui propter Lacedæmonem fluit, ita magnus, & uehemens factus est, ut eò traduci uictimæ nullo modo possent. Redemptor suæ uoluntatis ostendendæ causa hostias constituit

omnes in litore, ut qui trans flumen essent, uidere possent. Cum omnes studio eius subitam fluminis magnitudinem scirent fuisse impedimento, tamen quidam capitis accersierunt. Intentio est. Hostiæ, quas debuisti, ad sacrificium præsto non fuerunt. Depulsio est concessio. Ratio. Flumen enim subito accreuit, & ea re traduci non potuerunt. Infirmatio est, tamen quoniam quod lex iubet, factum non est, supplicio dignus es. Iudicatio est. Cum in ea re redemptor contra legem aliqd. fecerit, qua in re studio eius subita fluminis obstiterit magnitudo, supplició ne dignus sit? Necessitudo autẽ infertur, cum ui quadam reus id, quod fecerit, fecisse defenditur, hoc modo. Lex est apud Rhodios, ut siqua rostrata in portu nauis deprehensa sit, publicetur. cum magna in alto tempestas esset, uis uentorum inuitis nautis Rhodiorum in portum nauim coegit. Quæstor nauim populi uocat. Nauis dominus negat publicari oportere. Intentio est. Rostrata nauis in portu deprehensa est. Depulsio est concessio. Ratio. Vi, & necessario sumus in portum coacti. Infirmatio est. Nauim ex lege tamen populi esse oportet. Iudicatio est. Cum rostratam nauim in portu deprehensam lex publicarit, cumq; hæc nauis inuitis nautis ui tempestatis in portum coniecta sit, oporteat'ne eam publicari? Horum trium generum idcirco unum in locum contulimus exempla, quod similis in ea præceptio argumentorũ traditur. Nam in his omnibus primum, siquid res ipsa dabit facultatis, coniecturam ab accusatore induci oportebit, ut id, quod uoluntate factum negabitur, consulto factum suspicione aliqua demonstretur. Deinde inducere definitionem necessitudinis, aut casus, aut imprudentiæ, & exempla ad eam definitionem adiungere, in quibus imprudentia fuisse uideatur, aut casus, aut necessitudo, & ab his id, quod reus inferat, separare, id est ostendere dissimile, quod leuius, facilius, non ignorabile, non fortuitum, non necessarium fuerit. Postea demõstrare potuisse euitari, & hac ratione prouideri potuisse, si hoc, aut illud fecisset, aut nisi fecisset, præcaueri, & definitionibus ostendere nõ hanc imprudentiam, aut casum, aut necessitudinem, sed inertiam, negligentiam, fatuitatem nominari oportere. Ac siqua necessitudo turpitudinem uidebitur habere, oportebit per locorum communium implicationem redarguentem demonstrare, quid uis perpeti, mori denique satius fuisse, quàm eiusmodi necessitudini obtemperare. Atq; tum ex ijs locis, de quibus in negotiali parte dictum est, iuris, & æquitatis naturam oportebit quærere, & quasi in absoluta iuridiciali per se hoc ipsum ab rebus omnibus separatim considerare. Atque hoc in loco, si facultas erit, exemplis uti oportebit, quibus in simili excusatione non sit

ne non sit ignotum, & contentione, magis illis ignoscendum fuisse, & ex deliberationis partibus turpe, aut inutile esse concedi eã rem, quæ ab aduersario commissa sit. permagnum esse, & magno futurum detrimento, si ea res ab ijs, qui potestatem habent iudicandi, neglecta sit. Defensor autem cõuersis omnibus his partibus poterit uti. Maxime autem in uoluntate defendenda commorabitur, & in ea re adaugenda, quæ uoluntati fuerit impedimento, & se plusquam fecerit facere non potuisse, et in omnibus rebus uoluntatem spectari oportere, et se conuinci nõ posse, qđ non absit à culpa, et ex suo nomine communem hominũ infirmitatem posse damnari. Deinde nihil indignius esse, quàm eum, qui culpa careat, supplicio non carere. Loci autem communes accusatoris unus in confessione. & alter quanta potestas peccandi relinquatur, si semel institutum sit, ut non de facto sed de facti causa quæratur. Defensoris autem conquestio calamitatis eius, quæ non culpa, sed ui maiore quadam acciderit, & de fortunæ potestate, & hominum infirmitate, & uti suum animum, non euentum consyderent. In quibus omnibus conquestionem suarum erumnarum, & crudelitatis aduersariorum indignationem inesse oportebit. Ac neminem mirari conueniet, si aut in ijs, aut in alijs exemplis scripti quoq; controuersiam adiunctam uidebit. Quo de genere post erit nobis separatim dicendum. propterea quod quædam genera causarum simpliciter, & ex sua ui consyderantur. quædam autem sibi aliud quoq; aliquod controuersiæ genus assumunt. Quare omnibus cognitis, non erit difficile, in unanquanq; causam transferre, quod ex eo quoq; genere conueniet, ut in his exẽplis concessionis inest omnibus scripti controuersia ea, quæ ex scripto, & sententia nominatur. Sed quia de concessione loquebamur, in eam præcepta dedimus. Alio autem loco descripto, & sententia dicemus. nunc in alteram concessionis partem consyderationem intendemus. DEPRECatio est, in qua non defensio facti, sed ignoscendi postulatio continetur. Hoc genus uix in iudicio probari potest, ideo qđ concesso peccato, difficile est ab eo, qui peccatorum uindex esse debet, ut ignoscat impetrare. Quare parte eius generis, cum causam non in eo constitueris, uti licebit. Vt si pro aliquo claro, aut forti uiro, cuius in remp. multa sint beneficia, dixeris, possis, cum uidearis non uti deprecatione, uti tamen ad hunc modum. Quod si iudices hic pro suis beneficijs, pro suo studio, quod in uos habuit semper, tali suo tempore multorum suorum recte factorum causa, uni delicto ut ignosceretis postularet, tam dignum uestra mansuetudine, quã uirtute huius esset iudices à uobis hanc rem hoc postulante impetrari. Deinde augere

beneficia licebit, & iudices per locum communem ad ignoscendi uoluntatem ducere. Quare hoc genus, quanquam in iudicijs non uersatur, nisi quadam ex parte, tamen quia & pars ipsa inducenda nonnunquam est, & in senatu, aut concilio sæpe omni in genere tractanda, in id quoq; præcepta ponemus. Nam in senatu, & in concilio de Siphace diu deliberatum est, & de Q. Numitorio pullo, apud L. Opimium, & eius concilium diu dictum est, et magis in hoc quidem ignoscendi, quàm cognoscendi postulatio ualuit. Nam semper animo bono se in populū R. fuisse non tam facile probabat, cum coniecturali constitutione uteretur, quàm ut propter posterius beneficium sibi ignosceretur, cum deprecationis partes adiungeret. Oportebit igitur eum, qui sibi ut ignoscatur, postulabit, commemorare, siqua sua poterit beneficia, & si poterit, ostendere ea maiora esse, quàm hæc, quæ deliquerit, ut plus ab eo boni, quàm mali profectum esse uideatur. Deinde maiorum suorum beneficia, siqua extabunt, proferre. Deinde ostendere non odio, neq; crudelitate fecisse, quod fecerit, sed aut stultitia, aut impulsu alicuius, aut aliqua honesta, aut probabili causa. Postea polliceri, & confirmare, se & hoc peccato doctum, & beneficio eorum, qui sibi ignouerint, confirmatum, omni tempore à tali ratione abfuturum. Deinde spem ostendere aliquo se in loco, magno ijs, qui sibi concesserint, usui futurum. Postea, si facultas erit, se aut consanguineum, aut iam à maioribus in primis amicum esse demonstrabit, & amplitudinem suæ uoluntatis, & nobilitatem generis eorum, qui se saluum uelint, & dignitatem ostendere, & cætera ea, quæ personis ad honestatem, & amplitudinem sunt attributa, cum conquestione sine arrogantia in se esse demonstrabit, ut honore potius aliquo, quàm ullo supplicio dignus esse uideatur. Deinde cæteros proferre, quibus maiora delicta concessa sunt, ac multum proficiet, si se misericordem in potestate, & propensum ad ignoscendum fuisse ostendet. Atq; ipsum illud peccatum erit extenuandum, ut quamminimum obfuisse uideatur, & aut turpe, aut inutile demonstrandum tali de homine supplicium sumere. Deinde locis communibus misericordiam captare oportebit, ex ijs præceptis, quæ in primo libro sunt exposita. Aduersarius autem malefacta augebit, nihil imprudēter, sed omnia ex crudelitate, & malitia facta dicet. Ipsum immisericordem, superbum fuisse, & si poterit, ostendet semper inimicum fuisse, & amicum fieri nullo modo posse. Si beneficia proferet, aut aliqua de causa facta, non propter beneuolentiam demonstrabit, aut postea odium esse acre susceptum, aut illa omnia maleficijs esse deleta, aut leuiora beneficia, quàm maleficia,

aut cum

aut cum beneficijs honos habitus sit, pro maleficio pœnam sumi oportere. Deinde turpe esse, aut inutile ignosci. Deinde de quo, ut potestas esset, sæpe optarint, in eum potestate non uti summam esse stultitiam, & cogitare oportere quem animum in eum, uel quale odium habuerint. Locus autem communis erit indignatio maleficij, & alter locus eorum misereri oportere, qui propter fortunam non propter malitiam in miserijs sint. Quoniam igitur in generali constitutione tandiu propter eius partium multitudinem commoramur, ne forte uarietate, & dissimilitudine rerum deductus alicuius animus in quendam errorem deferatur, quid etiam nobis ex eo genere restet, & quare restet, admonendum uidetur. Iuridicialem causam esse dicebamus, in qua æqui, & iniqui natura, præmij aut pœnæ ratio quæreretur. Eas causas, in quibus de æquo, & iniquo quæritur, exposuimus. Nũc restat ut de præmio, et de pœna explicemus. Sunt enim multæ causæ, quæ ex præmij alicuius petitione constant. Nam & apud iudices de præmio sæpe accusatorum quæritur, & à senatu, aut concilio aliquod præmium sæpe petitur. Ac neminem conueniet arbitrari nos, cum aliquod exemplum ponamus, quod in senatu agatur, ab iudiciali genere exemplorum recedere. Quicquid enim de homine probando, aut improbando dicitur, cum ad eam dictionem sententiarum quoque ratio accomodetur, id non, si per sententiæ dictionem agitur, deliberatiuum est. Sed quia de homine statuitur, iudiciale est habendum. Omnino autem qui diligenter omnium causarum uim, & naturam cognouerit, cum genere primo, tum etiam forma eas intelliget dissidere. Cæteris autem partibus aptas inter se omnes, & aliam in aliam implicatam uidebit. Nunc de præmijs consyderemus. L. Licinius Crassus consul quosdã in citeriore Gallia nullo illustri, neq; certo duce, neq; eo nomine, neq; numero præditos, ut digni essent, qui hostes Romani P. esse dicerentur, quod tamen excursionibus, et latrocinijs infestam Prouinciam redderent, consectatus est, & confecit. Romam rediјt. triumphum ab senatu postulat. Hic, ut & in deprecatione nihil ad nos attinet, rationibus, & infirmationibus rationum supponendis ad iudicationem peruenire, propterea quod nisi alia quoque incidet constitutio, aut pars constitutionis, simplex erit iudicatio, & in quæstione ipsa continebitur. In deprecatione, huiusmodi. oporteat'ne pœna affici. In hac, huiusmodi. Oporteat'ne præmium dari. Nunc ad præmij quæstionem appositos locos exponemus. Ratio igitur præmij quatuor est in partes distributa. In beneficia, in hominem, in præmij genus, in facultates. Beneficia ex sua ui, ex tempore, ex animo

eius, qui fecerit, ex casu consyderantur. Ex sua ui quaeruntur, hoc modo. Magna, an parua. facilia, an difficilia. singularia sint, an uulgaria. uera, an falsa quadam ex oratione honestentur Ex tempore autē, si tum cum indigeremus, cum caeteri non possent, aut nollent opitulari, si tum cum spes deseruisset, opitulatus sit. Ex animo si non sui commodi causa, sed eo consilio fecit omnia, ut hoc conficere posset. Ex casu, si non fortuna, sed industria factum uidebitur, aut si industriae fortuna obstiterit. In hominem autem, quibus rationibus uixerit, qd sumptus in eam rem, aut laboris insumpserit, & siquid aliquando tale fecerit, num alieni laboris, aut deorum bonitatis praemium sibi postulet. num aliquando ipse talem ob causam aliquem praemio affici negarit oportere. aut num iam satis pro eo, quod fecerit honos habitus sit. aut num necesse fuerit ei facere id, quod fecerit. aut num huiusmodi sit factum, ut nisi fecisset, supplicio dignus esset, non quia fecerit, praemio. aut num ante tempus praemium petat, & spem incertam certo uendidet pretio. aut num quo supplicium aliquod uitet, eo praemium postulet, uti de se praeiudicium factum esse uideatur. In praemij autem genere, quid, & quantum, & quamobrem postuletur, & quo, & quanto quaeq; res praemio digna sit, consyderabitur. Deinde apud maiores, quibus hominibus, & quibus de causis talis honos sit habitus quaeretur. Deinde ne is honos nimium peruagetur. Atq; hic eius, qui contra aliquem praemium postulātem dicet, locus erit communis, praemia uirtutis, & officij sancta, & casta esse oportere, neq; ea aut cum improbis communicari, aut in mediocribus hominibus peruulgari. Et alter, minus homines uirtutis cupidos fore uirtutis praemio peruulgato. quae enim rara, & ardua sint, ea ex praemio pulchra, & iucunda hominibus uideri. Et tertius, si existant, qui apud maiores nostros ob egregiam uirtutem tali honore dignati sunt, non'ne de sua gloria, cum pari praemio tales homines affici uideant, delibari putent? & eorum enumeratio, et cum eis, quos contra dicat, comparatio. Eius autem, qui praemium petet, facti sui amplificatio, & eorum, qui praemio affecti sunt, cum suis factis contentio. Deinde caeteros à uirtutis studio repulsum iri, si ipse praemio non sit affectus. Facultates autem consyderantur, cum aliquod pecuniarium praemium postulatur. in quo utrum copia'ne sit agri, uectigalium, pecuniae, an penuria consyderatur. Loci communes. facultates augere, non minuere oportere, & impudentem esse, qui pro beneficio non gratiam, uerum mercedem postulet. contra autem de pecunia ratiocinari sordidum esse. cum de gratia referenda deliberetur, & se non pretiū pro facto, se honorē, ita, ut factitatum

sit pro

sit pro beneficio postulare. Ac de constitutionibus quidem satis dictū est. Nūc de ijs controuersijs, quæ in scripto uersantur, dicendū uidetur.

INSCRIPTO uersatur controuersia, cum ex scriptionis ratione aliquid dubij nascatur. Id fit ex ambiguo, ex scripto, & sententia, ex contrarijs legibus, ex ratiocinatione, ex definitione. EX Ambiguo autem nascatur controuersia, cum quid senserit scriptor, obscurum est, quod scriptum duas, pluresúe res significat, ad hunc modum. Paterfamilias, cum filium hæredem faceret, uasorum argenteorum centum pondo uxori suæ sic legauit. Hæres meus uxori meæ uasorum argenteorum pondo centum, quæ uolet, dato. Post mortem eius uasa magnifica, & pretiose cælata petit à filio mater. ille se quæ ipse uellet, debere dicit. Primū si fieri poterit, demōstrādū est, non esse ambigue scriptum, propterea quod omnes in consuetudine sermonis sic uti solent eo uerbo uno, pluribus'ue in ea sententia, in qua is, qui dicet accipiendum esse demonstrabit. Deinde ex superiore, & inferiore scriptura docendum id, quod quæratur, fieri perspicuū. Quare si ipsa separatim ex se uerba consyderētur, omnia, aut pleraq; ambigua uisumiri. Quæ autem ex omni consyderata scriptura perspicua fiant, hæc ambigua non oportere existimari. Deinde qua in sententia scriptor fuerit, ex cæteris eius scriptis, ex factis, ex dictis animo, atque uita eius sumi oportebit, & eam ipsam scripturam, in qua inerit illud ambiguum, de quo quæritur, totam omnibus ex partibus pertentare siquid aut ad id appositum sit, quod nos iterpretemur, aut ei, quod aduersarius intelligat, aduersetur. Nam facile, quid uerisimile sit eum uoluisse, qui scripsit, ex omni scriptura, & ex persona scriptoris, atque ijs rebus, quæ personis attributæ sunt, consyderabitur. Deinde erit demonstrandum, siquid ex ipsa re dabitur facultatis, id, quod aduersarius intelligat, multo minus commode fieri posse, quàm id, quod nos accipimus. quod illius rei neque administratio, neque exitus ullus extet. nos quod dicimus, facile & commode transigi posse, ut in hac lege. Nihil'enim prohibet fictam legem exempli loco ponere, quo facilius res intelligatur. Meretrix coronam auream ne habeto. si habuerit, publicata esto. contra eum, qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, posset dici, neque administrationem esse ullam publicæ meretricis, neque exitum legis in meretrice publicanda, at in auro publicando & administrationem, & exitum facilem esse, & incommodi nihil inesse. Ac diligenter illud quoq; attendere oportebit, num illo probato, quod aduersarius intelligat, utilior res, aut honestior, aut magis necessaria, à scriptore neglecta ui-

deatur. Id fiet, si id, quod nos demonstrabimus, honestum, aut utile, aut necessarium demonstrabimus, & si id, quod ab aduersarijs dicetur, minime eiusmodi dicemus esse. Deinde si in lege erit ex ambiguo controuersia, dare operam oportebit, ut de eo, quod aduersarius intelligat, alia in lege cautum esse doceatur. Permultum autem proficiet illud demonstrare quemadmodum scripsisset, si id, quod aduersarius accipiat, fieri, aut intelligi uoluisset. ut in hac causa, in qua de uasis argenteis quæritur, possit mulier dicere, nihil attinuisse adscribi, quæ uolet, si hæredis uolũtati permitteret. eo enim non adscripto nihil messe dubitationis, quin hæres, quæ ipse uellet, daret. Amentiæ igitur fuisse, cum hæredi uellet cauere, id adscribere, quo non adscripto nihilo minus hæredi caueretur. Quare hoc genere magnopere talibus in causis uti oportebit. si hoc modo scripsisset, isto uerbo usus non esset, non isto loco uerbum istud collocasset. Nam ex his sententia scriptoris maxime perspicitur. Deinde quo tempore scriptum sit, quærẽdum est, ut, quod eum uoluisse in eiusmodi tempore uerisimile sit, intelligatur. Post ex deliberationis partibus, quid utilius, & quid honestius, & illi ad scribendum, & his ad comprobandum sit demonstrandum, et ex his siquid amplificationis dabitur, communibus utrũq; locis uti oportebit.

EX Scripto, & sententia controuersia consistit, cum alter uerbis ipsis, quæ scripta sunt, utitur, alter ad id, quod scriptorem sensisse dicet, omnem adiungit dictionem. Scriptoris autem sententia ab eo, qui sententia se defendet, tum semper ad idem spectare, & idem uelle demonstrabitur, tum aut ex facto, aut ex euentu aliquo ad tempus id, quod instituit, accommodabitur. Semper ad idem spectare, hoc modo. Paterfamilias, cum liberorum nihil haberet, uxorem autem haberet, in testamento ita scripsit. Si mihi filius genitus fuerit unus, plures'ue, is mihi hæres esto. Deinde, quæ assolent. Postea, si filius ante moritur, quàm in tutelam suam uenerit, tu mihi dicebat secundus hæres esto. Filius non est natus, ambigunt agnati cum eo, qui est secũdus hæres, si filius ante, quàm in tutelam suam ueniat, mortuus sit. In hoc genere non potest hoc dici ad tempus, aut ad euentum aliquem sententiam scriptoris oportere accommodari, propterea quod ea sola demonstratur, qua fretus ille, qui contra scriptum dicet, suam esse hæreditatem defendit. Alterum autem genus est eorum, qui sententiam inducunt, in quo non simplex uoluntas scriptoris ostenditur, quæ in omne tempus, & in omne factum idem ualeat, sed ex quodam facto, aut euentu ad tempus interpretanda dicitur. Ea partibus iuridicialis assumptiuæ maxime sustinetur. Nam tum indu-

ditur comparatio, ut in eo, qui, cum lex aperiri portas noctu uetaret, aperuit quodam in bello, & auxilia quædam in oppidum recepit, ne ab hostibus opprimerentur, si foris essent, quod prope muros castra hostes haberent. Tum relatio criminis, ut in eo, qui, cum communis lex omnium hominem occidere uetaret, tribunum militum suum, qui uim sibi inferre conabatur, occidit. Tum remotio criminis, ut in eo, qui cum lex quibus diebus in legationem proficisceretur, præstituerat, quia sumptum non dedit quæstor, profectus non est. Tum concessio p purgationem, et per imprudentiam, ut in uituli imolatione. et p uim, ut i naui rostrata. et p casum, ut in Eurotæ fluminis magnitudine. quare aut ita sententia iducetur, ut unũ quoddã uoluisse scriptor demonstretur. aut sic, ut in eiusmodi re, et tempore hoc uoluisse doceatur. Ergo is, q scriptum defendet, his locis plerunq; omnibus, maiore autem pte semper poterit uti. Primum scriptoris collaudatione, & loco communi, nihil eos, qui iudicent, nisi id, quod scriptum sit, spectare oportere, & hoc eo magis, si legitimum scriptum proferetur, id est aut lex ipsa, aut ex lege aliquid. Postea, quod uehementissimum est, facti, aut intentionis aduersariorũ cum ipso scripto contentione, quid scriptum sit, quid factum, quid iuratus iudex, quem locum multis modis uariare oportebit, tum ipsum secum admirantem quidnam contra dici possit, tum ad iudicis officium reuertentem, et ab eo quærentem, quid præterea audire, aut expectare debeat. tum ipsum aduersarium, quasi intentantis loco producendo, hoc interrogando, utrum scriptum neget esse eo modo, an ab se contra factum esse, aut contra contendi neget. utrum negare ausus sit, se dicere desiturum. Si neutrum neget, & contra tamen dicat nihil esse, quo hominem impudentiorem quisquam se uisurum arbitretur. In hoc ita commorari conueniet, quasi præterea nihil dicendum sit, & quasi contra dici nihil possit, sæpe id, quod scriptum est, recitando, sæpe cum scripto factum aduersarij confligendo, atque interdum acriter ad iudicem ipsum reuertendo. Quo in loco iudici demonstrandum est, quid iuratus sit, quid sequi debeat, duabus de causis iudicem dubitare oporte re, si aut scriptum sit obscu re, aut neget aliquid aduersarius. Cum & scriptum sit aperte, & aduersarius omnia confiteatur tum iudicem legi parere, non interpretari legem oportere. Hoc loco confirmato, tum diluere ea, quæ contra dici poterant oportebit. Contra autem dicetur, si aut prorsus aliud sensisse scriptor, & scripsisse aliud demonstrabitur, ut in illa de testamento, quam posuimus controuersia, aut causa assumptiua inferretur, quamobrem scripto

non potuerit, aut nõ oportuerit obtemperari. Si aliud sensisse scriptor, aliud scripsisse dicetur, is, qui scripto utetur, hoc dicet, non oportere de eius uolũtate nos argumentari, qui ne id facere possemus, iudicium nobis reliquerit suæ uoluntatis. multa ĩcommoda consequi, si instituatur, ut a' scripto recedatur. Nam & eos, qui aliquid scribant, non existimaturos id, quod scripserint, ratum futurum, & eos, qui iudicent, certum quid sequantur, nihil habituros, si semel a' scripto recedere consueuerint. Quod si uoluntas scriptoris conseruanda sit, se non aduersarios a' uoluntate eius stare. Nam multo propius accedere ad scriptoris uoluntatem eum, qui ex ipsius eam literis interpretetur, quàm illum, qui sententiã scriptoris non ex ipsius scripto spectet, quod ille suæ uoluntatis, quasi imaginem reliquerit, sed domesticis suspicionibus perscrutetur. Sin causam afferet is, qui a' sententia stabit, primum erit cõtradicendum, quam absurdum non negare contra legem fecisse, sed quare fecerit, causam aliquam inuenire. Deinde conuersa omnia esse. ante solitos esse accusatores iudicibus persuadere affinem esse alicuius culpæ eum, qui accusaretur, causam proferre, quæ eum ad peccandũ impulisset, nunc ipsum reum causam afferre, quare deliquerit. Deinde hanc inducere partitionem, cuius in singulas partes multæ conuenient argumentationes. Primum nulla in lege ullam causam contra scriptum accipi conuenire. deinde si in cæteris legibus conueniat, hãc esse huiusmodi legem, ut in ea non oporteat. Postremo si in hac quoq; lege oporteat, hãc quidem causam accipi minime oportere. Prima pars his ferè locis confirmabitur, Scriptori neq; ingenium, neque operam, neq; ullam facultatem defuisse, quo minus posset aperte perscribere id, quod cogitaret. Nec fuisse ei graue, nec difficile, eam causam excipere, quam aduersarij proferant, si quicquam excipiendum putasset. consueuisse eos, qui legem scribant, exceptionibus uti. Deinde oportet recitare leges cum exceptionibus scriptas, & maxime uidere, si qua in ea ipsa lege, qua de agitur, sit exceptio aliquo in capite, aut apud eundem legis scriptorem, quo magis eum probetur fuisse excepturum, si quid excipiendum putaret. & ostendere causam accipere, nihil aliud esse, nisi legem tollere, ideo quod cum semel causa consyderetur, nihil attineat eam ex lege consyderare, quippe quæ in lege scripta non sit. Quod si sit institutum, omnibus causam dari, & potestatem peccandi, cum intellexerint uos ex ingenio eius, qui contra legem fecerit, non ex lege, in qua iurati sitis, rem iudicare. deinde & ipsis iudicibus iudicandi, & cæteris ciuibus uiuendi rationes perturbatum iri, si semel a' legibus recessum sit. Nã et iudices neq; qd sequantur habituros,

si ab eo, quod scriptum sit, recedant, neque quo pacto alios improbare possint; quod contra legem iudicarint, & cæteros ciues, quid agent, ignoraturos, si ex suo quisque consilio, & ex ea ratione, quæ in mentem, aut in libidinem uenerit, non ex communi præscripto ciuitatis unanquanq; rem administrabit. Postea quærere à iudicibus ipsis, quare in alienis detineantur negotijs. cur reip. munere impediantur, cum sæpius suis rebus, & commodis seruire possint, cur in certa uerba iurent. cur certo tempore conueniant, certo discedant. nihil quisquam afferat causæ, quo minus frequenter operam reip. det, nisi quæ causa ex lege excepta sit, an se legibus obstrictos in tantis molestijs esse æquum censeant, aduersarios nostros leges negligere concedant. Deinde item quærere ab iudicibus, si eius rei causam, propter quam se reus contra legem fecisse dicat, exceptionem ipse in lege adscribat, passuri'ne sint. Postea hoc, quod faciat, indignius, & impudentius esse, quàm si adscribat. Age porro, quid si ipsi uelint iudices adscribere, passurus'ne sit populus? atque hoc esse indignius, quam rem uerbo, & literis mutare non possint, eam re ipsa, & iudicio maxime commutare. Deinde indignum esse, de lege aliquid derogari, aut legem abrogari, aut aliqua ex parte commutari, cum populo cognoscendi, & probandi, aut improbandi potestas nulla fiat, hoc ipsis iudicibus inuidiosissimum futurum. Non hunc locum esse, neque hoc tempus legum corrigendarum. apud populum hoc, & per populum agi conuenire. quod si nunc id agant, uelle se scire, qui lator sit, qui sint accepturi, se actiones uidere, & dissuadere uelle. Quod si hæc cum summe inutilia, tum multo turpissima sint, legem cuiuscemodi sit in præsentia conseruari à iudicibus, post si displiceat à populo corrigi conuenire. Deinde, si scriptum non extaret, magno pere quæreremus, neque isti, nisi extra periculum quidem esset, crederemus. Nunc cum scriptum sit, amentiam esse eius, qui peccarit potius, quam legis ipsius uerba cognoscere. His, & huiusmodi rationibus ostenditur, causam extra scriptum accipi non oportere. Secunda pars est, in qua est ostendendum, si in cæteris legibus oporteat, in hac non oportere. Hoc demonstrabitur, si lex aut ad res maximas, utilissimas, honestissimas, religiosissimas uidebitur pertinere. aut inutile, aut turpe, aut nefas esse tali in re non diligentissime legi obtemperare. aut ita lex diligenter perscripta demonstrabitur, ita cautum unaquaq; de re, & ita quod oportuerit exceptum, ut minime conueniat quicquã in tam diligenti scriptura præteritum arbitrari. Tertius locus est ei, qui pro scripto dicat maxime necessarius, per quem ostendat oportet, si

conueniat causam contra scriptum accipi, eam tamen minime oportere, quae ab aduersarijs afferatur, qui locus idcirco est huic necessarius, quod semper is, qui contra scriptum dicit, aequitatis aliquid afferat, oportet. Nam summa impudentia est, eum, qui contra quod scriptum sit, aliquid probare uelit, non aequitatis praesidio id facere conari. Si quidem igitur ex hac ipsa quippiam accusator deroget, omnibus partibus iustius, & probabilius accusare uideatur. Nam superior oratio hoc omnis faciebat, uti iudices etiam si nollent, necesse esset, haec autem etiam si necesse non esset, ut uellent, contra iudicare. Id autem fiet, si quibus ex locis culpa demonstrabitur, non esse in eo, qui comparatiõe, aut remotione, aut relatione criminis, aut concessionis partibus se defendit, de quibus ante, ut potuimus, diligenter perscripsimus, de his locis, quae res postulabit, ad causam aduersariorum improbandam trãsferemus, aut causae, & rationes afferrentur, quare, & quo consilio ita sit in lege, aut in testamento scriptum, ut sententia quoq;, & uoluntate scriptoris, non ipsa solum scripturae causa confirmatum esse uideatur, aut alijs quoq; constitutionibus factum coarguetur. Contra scriptum autem qui dicet, primum eum inducet locum, per quem aequitas causae demonstretur, aut ostendet, quo animo, quo consilio, qua de causa fecerit, & quancunq; causam assumet, assumptionis partibus se defendet, de quibus ante dictum est. Atq; hoc in loco cum diutius commoratus sui facti rationem, & aequitatem causae exornauerit, tum ex his locis fere contra aduersarios dicet, oportere causas accipi demonstrabit, nullam esse legem, quae aliquam rem inutilem, aut iniquam fieri uelit. omnia supplicia, quae à legibus proficiscantur, culpae, ac malitiae uindicandae causa constituta esse. Scriptorem ipsum si existat factum hoc probaturum, et idem ipsum, si ei tales res accidissent, facturum fuisse, & ea re legis scriptorem certo ex ordine iudices, certa aetate praeditos constituisse, ut essent, non qui scriptum suum recitarent, quod quiuis puer facere posset, sed qui cogitationem assequi possent, & uoluntatem interpretari. Deinde illum scriptorem, si scripta sua stultis hominibus, & barbaris iudicibus committeret, omnia summa diligentia perscripturum fuisse, nunc uero quod intelligeret quales uiri iudicaturi essent, idcirco eum quae perspicua uideret, non adscripsisse, neque enim uos scripti sui recitatores, sed uoluntatis interpretes fore putauit. Postea quaerere ab aduersarijs, quid si hoc fecissem? quid si hoc accidisset eorum aliquid, in quibus aut causa sit honestissima, aut necessitudo certissima, tum ne accusaretis? Atqui hoc lex nusquam excepit. Non ergo omnia scriptis, sed quaedam, quae perspicua sunt, tacitis ex

ceptionibus catueri. Deinde nulli rem neq; legibus, neq; scriptura ulla, deniq; ne in sermone qdem quotidiano, atq; imperijs domesticis recte posse administrari, si unusquisq; uelit uerba spectare, & non ad uolũtatem eius, qui uerba habuerit, accedere. Deinde ex utilitatis, & honestatis partibus ostendere, quàm inutile, aut quàm turpe sit id, quod aduersarij dicant fieri oportuisse, aut oportere, et id, qđ fecerimus, aut postulemus, quàm utile, aut quàm honestum sit. Deinde leges nobis caras esse non propter literas, quæ tenues, & obscuræ notæ sint uoluntatis, sed propter earum rerum, quibus descriptum est utilitatem, & eorũ, qui scripserunt, sapientiam, et diligentiã. Postea qđ sit lex describere, ut ea uideatur in sententijs, non in uerbis consistere, & iudex is uideatur legi obtemperare, q sententiam eius, non qui scripturam sequatur. Deinde quàm indignum sit eodem affici supplicio eum, q propter aliquod scelus, & audaciam contra legem fecerit, & eum, q honesta, aut necessaria de causa non ab sententia, sed ab literis legis recesserit. atq; his, et huiusmodi rationibus & accipi causam, & in hac lege accip', et eã causam, quam ipse afferat, oportere accipi demonstrabit. Et quemadmodũ ei dicebamus, q à scripto diceret, hoc fore utilissimũ, siquid de æqtate ea, quæ cum aduersario staret, derogasset, sic huic, q contra scriptum dicet, plurimũ proderit ex ipsa scriptura aliquid ad suã causam conuertere, aut ambigue aliquid scriptum ostendere. Deinde ex illo ambiguo eã ptem, quæ sibi prosit, defendere, aut uerbi definitionẽ inducere, et illius uerbi uim, quo urgeri uideatur, ad suæ causæ commodum traducere, aut ex scripto, non scriptum aliquod inducere per ratiocinationem, de qua post dicemus, quacũq; autem in re, quãuis leuiter probabili scripto ipso se defenditur, etiã cum æquitate causa abũdabit, necessario multum proficiet, ideo quod si id, quo nititur, aduersariorum causa subduxerit omnem illam eius uim, & acrimoniam lenierit, ac diluerit. Loci autem communes certis ex assumptionis partibus in utranq; partem conuenient. Præterea eius, qui à scripto dicet, leges ex se non ex eius, qui contra commiserit, utilitate spectari oportere, & legibus antiquius haberi nihil oportere. contra scriptum. leges in consilio scriptoris, & utilitate communi, non in uerbis consistere. Quàm indignum sit æquitatem literis urgeri, quæ uoluntate eius, qui scripserit, defendatur. EX Contrarijs autem legibus controuersia nascitur, cum inter se duæ uidentur leges, aut plures discrepare, hoc modo. Lex. Qui tyrannum occiderit olypionicarum præmium capito, & quam uolet sibi rem à magistratu deposcito, et magistratus ei concedito. Et altera lex. Tyranno occiso quinq; eius pro-

ximos cognatione magistratus necato. Alexandrum, qui apud Pheraeos in Thessalia tyrannidem occuparat, uxor sua, cui Thebae nomen fuit, noctu, cum simul cubaret, occidit. Haec filium suum, quem ex tyranno habebat, sibi praemij loco deposcit. Sunt qui ex lege puerum occidi dicant oportere. Res in iudicio est. In hoc genere utranq; in partem ijdem loci, atq; eadem praecepta conuenient, ideo quod uterq; suā legem confirmare, contrariam infirmare debebit. Primum igitur leges oportet contendere, considerando utra lex ad maiores, hoc est ad utiliores, ad honestiores, ac magis necessarias res pertineat. Ex quo conficitur, ut si leges duae, aut si plures, aut quot quot erunt conseruari nō possint, quia discrepent inter se, ea maxime conseruanda putetur, quae ad maximas res pertinere uideatur. Deinde utra lex posterius lata sit. nam postrema quaeq; grauissima est. Deinde utra lex iubeat aliquid. utra permittat. nam id, quod imperatur, necessariū, illud, quod permittitur, uoluntarium est. Deinde in utra lege, si non obtemperatum sit, poena afficiatur, aut in utra maior poena statuatur. Nam maximē conseruanda est ea, quae diligentissima, & sancta est. Deinde utra lex iubeat, utra uetet. nam saepe ea, quae uetat, quasi exceptione quadam corrigere uidetur illam, quae iubet. Deinde utra lex de genere omni, utra de parte quadam, utra communiter in plures, utra in aliquam certam rem scripta uideatur. nam quae in partem aliquam, & quae in certam quandam rem scripta est, promptius ad causam accedere uidetur, & ad iudicium magis pertinere. Deinde ex lege utrū statim fieri necesse sit, utrum habeat aliquam moram, & sustentationem. nam id, quod statim faciendum sit, perfici prius oportet. Deinde operam dare, ut sua lex ipso scripto uideatur niti. Contraria autem, aut per ambiguum, aut per ratiocinationem, aut per definitionem induci, quo sanctius, & firmius id uideatur esse, quod apertius descriptum sit. Deinde suae legis ad scriptum, ipsam sententiam quoq; adiungere, contrariam legem item ad aliam sententiam traducere, ut si fieri poterit, ne discrepare quidem uideantur inter se. Postremo facere, si causa dabit facultatem ut nostra ratione utraq; lex conseruari uideatur, & aduersariorum ratione, altera sit necessario negligenda. Locos autem communes, & quos ipsa causa det, uidere oportebit, & ex utilitatis, & honestatis amplissimis partibus sumere, demonstrantem per amplificationem ad utram potius legem accedere oporteat.

EX Ratiocinatione nascitur controuersia, cum ex eo, quod uspiam est, ad id, qđ nusquam scriptum est, uenitur. Hoc pacto. LEX. Si furiosus est, agnatorum gentiliumq; in eo pecuniaq; eius potestas esto.

Et LEX. Paterfamilias uti super familia, pecuniáq; sua legauerit, ita ius esto. Et LEX. Si paterfamilias intestato moritur, familia, pecuniáq; eius a gnatorum, gentiliumq; esto. Quidam iudicatus est parentem occidisse, & statim, quod effugiendi potestas non fuit, ligneæ soleæ in pedes inductæ sunt. Os autem obuolutum est folliculo, & præligatũ. deinde est in carcerem deductus, ut ibi esset tantisper, dum culeus, in quem coniectus in profluentem deferretur, compararetur. Interea quidam eius familiares in carcerem tabulas afferunt, et testes adducunt. Hæredes, quos ipse iubet, scribunt. tabulæ obsignantur. De illo post supplicium sumitur. Inter eos, qui hæredes in tabulis scripti sunt, & inter agnatos de hæreditate controuersia est. Hic certa lex, quæ testamenti faciendi ijs, qui in eo loco sint, adimat potestatem, nulla profertur. Ex cæteris legibus, & quæ hunc ipsum supplicio huiusmodi afficiunt, & quæ ad testamenti faciendi potestatem pertinent, per ratiocinationem ueniendum est ad eiusmodi rationem, ut quæratur, habuerit'ne testamenti faciendi potestatem. Locos autem in hoc genere argumentandi hos, & huiusmodi quosdam esse arbitramur. Primum eius scripti, quod proferas laudationem, & confirmationem. Deinde eius rei, qua de quæratur, cum eo, de quo constat collationem eiusmodi, ut id, de quo quæritur, rei, de qua constet, simile esse uideatur. Postea admirationem percunctatione, qui fieri possit, ut qui hoc æquum esse concedat, illud neget, quod aut æquius, aut eodem sit in genere? Deinde ideirco de hac re nihil esse scriptum, quod, cum de illa re esset scriptum, de hac re is, qui scribebat, neminem dubitaturum arbitratus sit. Postea multis in legibus multa esse prætermissa, quæ idcirco prætermissa nemo arbitretur, quod ex cæteris, de quibus scriptum sit, intelligi possint. Deinde æquitas rei demonstranda est, ut in iuridiciali absoluta.

Contra autem qui dicet, similitudinem infirmare debebit, quod fiet, si demonstrabit illud, quod conferatur, ab eo, cui conferatur, diuersum esse genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione, si quo in numero illud, quod per similitudinem afferretur, & quo in loco illud, cuius causa afferretur, haberi conueniat, ostendetur. Deinde quid res cum re differat, demonstrabitur, ut non idem uideatur de utraq; existimari oportere. Ac si ipse quoq; poterit ratiocinationibus uti, ijsdem ratiocinationibus, de quibus ante dictum est, utetur, si non poterit, negabit oportere quicquam, nisi quod scriptum sit, considerare, periclitari omnia iura, si similitudines accipiantur, nihil esse pene, quod non alteri simile esse uideatur, multis dissimilibus rebus, in unamquanque rem tantum singulas esse leges, omnia posse inter se

uel similia, uel dissimilia demonstrari. Loci communes à ratiocinatione. oportere coniectura ex eo, quod scriptum sit, ad id, quod non sit scriptum peruenire, & neminem posse omnes res per scripturam amplecti, sed eum commodissime scribere, qui curet, ut quædam ex quibusdam intelligantur. Contra ratiocinationem huiuscemodi coniecturam diuinationem esse, & stulti scriptoris esse non posse omnibus de rebus cauere, quibus uelit. DEFInitio est, cum in scripto uerbum aliquod est positum, cuius de ui quæritur, hoc modo. Lex. Qui in aduersa tempestate nauim reliquerint, omnia amittunto, eorum nauis, et onera sunto, qui in naui remanserint. Duo quidam, cum iam in alto nauigarent, & eorum alterius nauis, alterius onus esset, naufragum quendam natantem, & manus ad se tendentem animaduerterunt, misericordia commoti, nauim ad eum applicuerunt, hominem ad se sustulerunt. Postea aliquanto, ipsos quoque tempestas uehementius iactare cœpit usqueadeo, ut dominus nauis, cum idē gubernator esset, in scapham confugeret, & inde funiculo, quia puppi religatus scapham annexam trahebat, nauim quoad posset, moderaretur. Ille autem, cuius merces erant, in gladium in naui ibidem incumberet. Hic ille naufragus ad gubernaculum accessit, & naui, quoad potuit, est opitulatus. Sedatis autem fluctibus, & tempestate iam commutata, nauis in portū prouehitur. Ille autem, qui in gladium incubuerat, leuiter saucius facile est ex uulnere recreatus. Nauim cum onere horum trium suam quisque esse dicit. Hic omnes scripto ad causam accedunt, & ex nominis ui nascitur controuersia. Nam & relinquere nauem, & remanere in naui, denique nauis ipsa quid sit, definitionibus quæritur. Iisdem autem ex locis omnibus, quibus definitiua constitutio tractabitur. Nūc expositis iis argumentationibus, quæ in iudiciale causarum genus accommodantur, deinceps in deliberatiuum genus, & demonstratiuum argumentandi locos, & præcepta dabimus, non quo non in aliqua constitutione omnis semper causa uersetur, sed quia propriꝫ tantum harum causarum quidam loci sunt, non à constitutione separati, sed ad fines horum generum accommodati. Nam placet in iudiciali genere finem esse æquitatem, hoc est partem quandam honestatis. In deliberatiuo autem Aristoteli placet utilitatem, nobis & honestatem, & utilitatem. In demonstratiuo autem honestatem. Quare in quoque genere causæ, quædam argumentationes communiter, ac similiter tractabuntur, quædam separatius ad finem, quò referri omnem rationem oportet, adiungentur, atque uniuscuiusque constitutionis exemplum supponere non grauaremur, nisi illud uideremus, quēadmodum res obscuræ,

dicendo fierent apertiores, sic res apertas obscuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis præcepta pergamus.

ERVM expetendarum tria genera sunt. Par autem numerus uitandarum ex contraria parte. Nam est quiddam, quod sua ui nos alliciat ad sese non emolumento captans aliquo, sed trahens sua dignitate, quod genus, uirtus, scientia, ueritas est. Aliud autem non propter suam uim, & naturam, sed propter fructum, atque utilitatem, quod pecunia est. Est porrò quiddam ex horum partibus iunctum, quod & sua ui, & dignitate nos inductos ducat, & præ se gerit quandam utilitatem, quo magis expetatur, ut amicitia, bona existimatio. Atque ex his horum contraria facile tacentibus nobis itelligentur. Sed ut expeditius ratio tradatur, ea, quæ proposuimus, breui nominabuntur. Nam in primo genere quæ sunt, honesta appellabuntur. Quæ autem in secundo, utilia. hæc autem tertia, quia partem honestatis, & utilitatis continent, & quia maior est uis honestatis, iunctæ, res omnino ex duplici genere intelliguntur, sed in meliorem partem uocabuli conferantur, & honesta nominentur. Ex his illud conficitur, ut appetendarum rerũ partes sint honestas, & utilitas, uitãdarũ turpitudo, et inutilitas. His igitur duabus rebus duæ res grandes sunt attributæ, necessitudo, & affectio, quarum altera ex ui, altera ex re, & personis consyderatur. De utraque post apertius perscribemus. Nunc honestatis rationes primum explicemus.

Quod autem totum, aut aliqua ex parte propter se petitur, honestum nominabimus. Quare, cum eius duæ partes sint, quarum altera simplex, altera iuncta sit, simplicem prius consyderemus. Est igitur in eo genere omnes res una ui, atque uno nomine amplexa uirtus. Nam uirtus est animi habitus naturæ modo rationi consentaneus. Quamobrem omnibus eius partibus cognitis, tota uis erit simplicis honestatis consyderata. Habet igitur partes quatuor, prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Prudentia est rerum bonarum, & malarũ, & utrarunque scientia. Partes eius, memoria, intelligentia, prouidentia. Memoria est, per quam animus repetit illa, quæ fuerunt. Intelligentia est, per quam ea perspicit, quæ sunt. Prouidentia est, per quam futurum aliquid uidetur ante, quàm factum sit. Iustitia est habitus animi communi utilitate conseruata, suam cuique tribuens dignitatem. Eius initium est ab natura profectum. Deinde quædam in consuetudinem ex utilitatis ratione uenerunt. Postea res et ab natura profectas, et ab cõsuetudine probatas legum metus, & religio sanxit. Natura ius est, quod non opinio genuit,

sed quædam innata uis inseruit, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obseruantiam, ueritatem. Religio est, quæ superioris cuiusdam naturæ, quam diuinam uocant curam, cærimoniamq; affert. Pietas, per quam sanguine coniunctis, patriæq; beneuolis officium, & diligens tribuitur cultus. Gratia, in qua amicitiarum, & officiorũ alterius memoria, & alterius remunerandi uoluntas continetur. Vindicatio est, per quam uis, & iniuria, & omnino omne, quod obfuturum est, defendendo, aut ulciscendo propulsatur. Obseruantia est, per quam homines aliqua dignitate antecedentes cultu quodam, & honore dignantur. Veritas est, per quam immutata ea, quæ sunt, aut ante fuerunt, aut futura sunt, dicuntur. Consuetudine ius est, quod aut leuiter à natura tractum aluit, & maius fecit usus, ut religionem, aut siquid eorum, quæ ante diximus, ab natura profectum maius factum propter consuetudinem uidemus, aut quod in morem uetustas uulgi approbatione perduxit, quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos conuenit. Par, quod inter omnes æquabile est. Iudicatum, de quo alicuius, aut aliquorum iam sententijs constitutum est. Lege ius est, quod in eo scripto, quod populo expositum est, ut obseruet, cõtinetur. Fortitudo est consyderata periculorum susceptio, & laborum perpessio. Eius partes magnificentia, fidẽtia, patientia, perseuerantia. Magnificentia est rerum magnarum & excelsarum cum animi amplã quadam, & splendida propositione agitatio, atq; administratio. Fidentia est, per quam magnis, & honestis in rebus multum ipse animus in se fiduciæ certa cum spe collocauit. Patientia est honestatis, aut utilitatis causa rerum arduarum, ac difficiliũ uoluntaria, ac diuturna perpessio. Perseuerantia est in ratione bene consyderata stabilis, et perpetua permansio. Temperãtia est rationis in libidinem, atque in alios non rectos impetus animi firma, & moderata dominatio. Eius partes sunt, continentia, clementia, modestia. Continentia est, per quam cupiditas consilij gubernatione regitur. Clementia, per quam animi temere in odium alicuius inuectionis concitati comitate retinentur. Modestia, per quam pudor honestius claram, & stabilem comparat authoritatem. Atq; hæc omnia propter se solũ, ut nihil adiungatur emolumenti, petenda sunt. Quod ut demonstretur, neque ad hoc nostrum institutum pertinet, & à breuitate præcipiendi remotum est. Propter se autem uitanda sunt, non ea modo, quæ his contraria sunt, ut fortitud ni ignauia, & iustitiæ iniustitia, uerum etiam illa, quæ propinqua uidentur, & finitima esse, absunt autem lõgissime, quod genus fidentiæ contrarium est

diffidentia,

diffidentia, & ea re uitium est. Audacia non contrarium, sed appositum est, ac propinquum, & tamen uitium est. Sic unicuiq; uirtuti finitimum uitium reperietur, aut certo iam nomine appellatum, ut audacia, quæ fidentiæ, pertinacia, quæ perseuerantiæ finitima est, superstitio, quæ religioni propinqua est, aut sine ullo certo nomine, quæ omnia item uti contraria rerum bonarum in rebus uitandis reponemus. Ac de eo quidem genere honestatis, quod omni ex parte propter se petitur, satis dictum est. Nunc de eo, in quo utilitas quoq; adiungitur, qđ tamen honestum uocamus, dicendum uidetur. Sunt igitur multa, quæ nos cum dignitate, tum quoq; fructu suo ducunt ad se, quo in genere est gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria est frequens de aliquo fama cum laude. Dignitas, alicuius honesta & cultu, & honore, & uerecundia digna authoritas. Amplitudo, potentiæ, aut maiestatis, aut aliquarum copiarum magna abundantia. Amicitia, uoluntas erga aliquem rerum bonarum illius ipsius causa, quem diligit, cum eius pari uoluntate. Hic, quia de ciuilibus causis loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus, ut eorum quoq; causa petenda uideatur, ne forte, qui nos de omni amicitia dicere existimant, reprehendere incipiant, quanquam sunt qui propter utilitatem modo petendam putant amicitiam, sunt qui propter se solum, sunt qui propter se, & utilitatem, quorum quid uerissime constituatur, alius locus erit considerandus. Nunc hoc sic ad usum oratorium relinquatur, utranq; propter rẽ amicitiam esse expetendam. Amicitiarum autem ratio, quoniam partim sunt religionibus iunctæ, partim non sunt, et qa partim ueteres sunt, partim nouæ, partim ab illorum, partim ab nostro beneficio profectæ, partim utiliores, partim minus utiles, ex causarum dignitatibus, ex temporum opportunitatibus, ex officijs, ex religionibus, ex uetustatibus habebitur. Vtilitas autem aut in corpore posita est, aut in extraneis rebus, quarum tamen rerum multo maxima pars ad corporis cõmodum reuertitur, ut in rep. quædam sunt, quæ (ut sic dicam) ad corpus pertinent ciuitatis, ut agri, portus, pecunia, classes, nautæ, milites, socij, quibus rebus incolumitatem, ac libertatem retinent ciuitates. Alia uero, quæ iam quiddam magis amplum, & minus necessarium conficiunt, ut urbis egregia exornatio, atq; amplitudo, ut quædam excellens pecuniæ magnitudo, amicitiarum, ac societatum multitudo. Quibus rebus non illud solum conficitur, ut saluæ, & incolumes, uerum etiam ut amplæ, atq; potentes sint ciuitates. Quare utilitatis duæ partes uidentur esse, incolumitas, & potentia. Incolumitas est salutis tuta, atque integra conseruatio. Potentia est ad sua conseruanda, &

alterius obtinendæ idonearum rerum facultas. Atque in ijs omnibus, quæ ante dicta sunt, quid difficulter fieri, et quid facile fieri possit, oportet considerare. Facile fieri id dicimus, quod sine magno, aut sine ullo labore, sumptu, molestia quambreuissimo tempore confici potest. Difficile autem fieri, quod quanquam laboris, sumptus, molestiæ, longinquitatis indiget, atque aut omnes, aut plurimas, aut maximas causas habet difficultatis, tamen his susceptis difficultatibus, compleri, atque ad exitum perduci potest. Quoniam ergo de honestate, & de utilitate diximus, nunc restat, ut de ijs rebus, quas his attributas esse dicebamus, necessitudine, & affectione perscribamus. Puto igitur esse hanc necessitudinem, cui nulla ui resisti potest, quæ neque mutari, neque leniri potest. Atque ut apertius hoc sit, exemplis licet uim rei qualis, & quanta sit, cognoscamus. Vri posse flamma ligneam materiam necesse est. Corpus mortale aliquo tempore interire necesse est, atque ita necesse, ut uis ea postulat, quam modo describebamus, necessitudinis, cui nulla ui resisti potest, quæ neq; mutari, neque leniri potest. huiusmodi necessitudines cum in dicendi ratione incident, recte necessitudines appellabuntur. Sin aliquæ res incident difficiles, in illa superiori possit'ne fieri quæstione considerabimus. Atq; etiam hoc mihi uideor uidere, esse quasdam cum adiunctione necessitudines, quasdam simplices, & absolutas. Nam aliter dicere solemus. necesse est Cassilinenses se dedere Annibali. Aliter autem. necesse est Cassilinum uenire in Annibalis potestatem. Illic in superiore adiunctio est hæc, nisi malint fame perire. Si enim id malunt, non est necesse, hoc inferius non item, propterea quod siue uelint Cassilinenses se dedere, siue famem perpeti, atq; ita perire, necesse est Cassilinum uenire in Annibalis potestatem. Quid igitur perficere potest hæc necessitudinis distributio? propè dicam, plurimum, cum is locus necessitudinis uidebitur incurrere. Nam, cum simplex erit necessitudo, nihil erit, quod multa dicamus, cum eam nulla ratione lenire possimus, cum autem ita necesse erit, ut aliquid effugere, aut adipisci uelimus, tum adiunctio illa quid habeat utilitatis, atq; honestatis, erit considerandum. Nam, si uelis attendere, ita tamen, ut id quæras, quod conueniat ad usum ciuitatis, reperias nullam esse rem, quam facere necesse sit, nisi propter aliquam causam, quam adiunctionem nominamus. Præter hæc autem esse multas inuenias res necessitudinis, ad quas similis adiunctio non accedit. Quod genus, ut homines mortales necesse est interire sine adiunctione, ut cibo utantur non necesse est, nisi cum illa exceptione, extra quam si nolint fame perire. Ergo

ut dixi, illud, quod adiungitur, semper cuiusmodi sit, erit consyderandum. Nam omni tempore id pertinebit, ut aut ad honestatem hoc modo exponenda necessitudo sit, necesse est hoc faciamus, si honeste uolumus uiuere, aut ad incolumitatem, hoc modo, necesse est, si incolumes uolumus esse, aut ad commoditatem, hoc modo, necesse est, si sine incommodo uolumus uiuere. ac summa quidem necessitudo uidetur esse honestatis, huic proxima incolumitatis, tertia ac leuissima commoditatis, quae cum his nunquam poterit duabus contendere. Hasce autem inter se saepe necesse est comparari, ut quanquam praestat honestas incolumitati, tamen utri potissimum consulēdum sit, deliberetur. Cuius rei certum quiddam praescriptum uidetur in perpetuum dari posse. Nam qua in re fieri poterit, ut cum incolumitati consuluerimus, quod sit in praesentia de honestate delibatum, uirtute aliquando, & industria recuperetur, incolumitatis ratio uidebitur habenda, cum autem id non poterit, honestatis. Ita in huiusmodi quoque re cum incolumitati uidebimur consulere, uere poterimus dicere, nos honestatis rationem habere, quoniam sine incolumitate eam nullo tempore possumus adipisci. Qua in re uel concedere alteri, uel ad conditionem alterius descendere, & in praesentia quiescere, atque aliud tempus expectare oportebit. In commoditatis uero ratione modo illud attendatur dignāne causa uideatur ea, quae ad utilitatem pertinebit, quare aut de magnificentia, aut de honestate quiddam derogetur. Atque in hoc loco mihi caput illud uidetur esse, ut quaeramus quid sit illud, quod si adipisci, aut effugere uelimus, aliqua res nobis sit necessaria, hoc est, quae sit adiunctio, ut proinde, uti quaeq; res erit, laboremus, & grauissimā quanq; causam uehementissime necessariam iudicemus. AFFECTIO est quaedam ex tempore, aut ex negotiorum euentu, aut administratione, aut studio hominum commutatio rerum, ut non tales, quales ante habitae sint, aut plerunque haberi soleant, habendae uideantur esse, ut ad hostes transire turpe uidetur esse, at non illo animo, quo Vlysses transijt, & pecuniam in mare deijcere inutile, at non eo consilio, quo Aristippus fecit. Sunt igitur res quaedam ex tempore, & ex consilio, non ex sua natura consyderandae, quibus in omnibus quid tempora petant, aut quid personis dignum sit, consyderandum est, & non quid, sed quo quidq; animo, qui cum, quo tempore, quandiu fiat, attendendum est. His ex partibus ad sententiam dicendam, locos sumi oportere arbitramur.

Laudes autem, & uituperationes ex ijs locis sumentur, qui loci personis sunt attributi, de quibus ante dictum est. Sin distributius tractare quis uolet partiatur in animum, & corpus, et extraneas res licebit. Animi est, uirtus, cuius de partibus paulo ante dictum est. Corporis, ualetudo, dignitas, uires, uelocitas. Extraneæ, hones, pecũia, affinitas, genus, amici, patria, potentia, & cætera, quæ simili esse in genere intelliguntur. Atq; in his id, quod in omnia ualet, ualere oportebit, contraria quoq;, & quæ, & qualia sint, intelligemus. Videre autem in laudando, & in uituperando oportebit, non tam quæ in corpore, aut in extraneis rebus habuerit is, de quo agetur, quàm quo pacto his rebus usus sit. Nam fortunam quidem & laudare stultitia, & uituperare superbia est. Animi autem, & laus honesta, & uituperatio uehemens est. Nunc quoniam omne in causæ genus argumentandi ratio tradita est, de inuentione prima, ac maxima parte rhetoricæ satis dictum uidetur. Quare quoniam & una pars ad exitum hunc ab superiore libro perducta est, & hic liber non parum continet literarum, quæ restant in reliquis dicemus.

FINIS.

M. TVLLII CICERONIS AD QVINTUM FRATREM DIALOGI DE ORATORE.

COGITANTI mihi sæpenumero, & memoria uetera repetenti, perbeati fuisse Quinte frater illi uideri solent, qui in optima rep. cum & honoribus, & rerum gestarum gloria florerent, eum uitæ cursum tenere potuerunt, ut uel in negotio sine periculo, uel in otio cum dignitate esse possent. Ac fuit tempus illud, cum mihi quoq; initium requiescendi, atq; animum ad utriusq; nostrũ præclara studia referendi fore, iustum, et propè ab omnibus concessum esse arbitrarer, si infinitus forensium rerum labor, & ambitionis occupatio decursu honorum etiam ætatis flexu constitisset. quam spem cogitationum, & consiliorum meorum, cum graues communium temporum, tum uarij nostri casus fefellerũt. Nam qui locus quietis, & tranquillitatis plenissimus fore uidebatur, in eo maximæ molestiarum, & turbulentissimæ tempestates extiterunt. neq; uero nobis cupientibus, atque optantibus fructus otij datus est, ad eas artes, quibus à pueris dediti fuimus, celebrandas, interq; nosq; recolendas, & ætate incidimus in ipsam perturbationem disciplinæ ueteris, & consulatu deuenimus in medium rerum omnium certamen, atq; discrimen, & hoc tempus omne post consulatum obiecimus ijs fluctibus, qui per nos à cõmuni peste depulsi, in nosmetipsos redundarunt. Sed tamen in his uel asperitatibus rerum, uel angustijs temporis obsequar studijs nostris, & quantum mihi uel fraus inimicorum, uel causæ amicorum, uel resp. tribuet otij, ad scribendum potissimum conferam. Tibi uero frater neq; hortanti deero, neq; roganti. nam neq; authoritate quisquam apud me plus te ualere potest, neq; uoluntate. Ac mihi repetenda est ueteris cuiusdam memoriæ nõ sane satis explicata recordatio, sed, ut arbitror, apta ad id, quod requiris, ut cognoscas, quæ uiri omnium eloquentissimi, clarissimiq; senserint de omni ratione dicendi. Vis enim, ut mihi sæpe dixisti, quoniam, quæ pueris, aut adolescentulis nobis ex commentariolis nostris incohata, atque rudia exciderunt, uix hac ætate digna, & hoc usu, quem ex causis, quas diximus, tot tantisq; consecuti sumus, aliquid ijsdem de rebus politius à nobis, perfectiusq; proferri, solesq; nonnunquã hac de re à me in disputationibus nostris dissentire, quod ego eruditissimorum hominum artibus eloquentiam contineri statuam, tu autem

illam ab elegantia doctrinæ segregandam putes, & in quodam ingenij, atque exercitationis genere ponendam. Ac mihi quidem sæpenumero in summos homines, ac summis ingenijs præditos intuenti, quærendum esse uisum est, quid esset, cur plures in omnibus artibus quàm in dicendo admirabiles extitissent, ac quocunque te animo, & cogitatione conuerteris, permultos excellentes in quoque genere uidebis, non mediocrium artium, sed propè maximarum. Quis enim est, qui, si clarorum hominum scientiam rerum gestarum uel utilitate, uel magnitudine metiri uelit, non anteponat oratori imperatorem? Quis autem dubitet, quin belli duces ex hac una ciuitate præstantissimos pene innumerabiles, in dicendo autem excellentes uix paucos proferre possimus? Iam uero consilio, ac sapientia qui regere, ac gubernare remp. possent, multi nostra, plures patrum memoria, atq; etiam maiorum extiterunt, cum boni perdiu nulli, uix autem singulis ætatibus singuli tolerabiles oratores inuenirentur. Ac nequis forte cum alijs studijs, quæ reconditis in artibus, atq; in quadam uarietate literarum uersentur, magis hanc dicendi rationem, quam cum imperatoris laude, aut cum boni senatoris prudentia comparandam putet, conuertat animum, et ea ipsa artium genera circunspiciat, qui'q; in ijs floruerint, quam'q; multi, sic facillime quanta oratorum sit, semperq; fuerit paucitas, iudicabit. Neque enim te fugit laudandarũ artium omnium procreatricem quandam, et quasi parentem, eam, quam φιλοσοφίαν græci uocant, ab hominibus doctissimis iudicari, in qua difficile est enumerare, quot uiri, quanta scientia, quanta'q; in suis studijs uarietate, & copia fuerint, qui non aliqua in re una se paratim elaborarint, sed omnia, quæcunque essent, uel scientiæ peruestigatione, uel differẽdi ratione comprehenderint. Quis ignorat, ij, qui mathematici uocantur, quanta in obscuritate rerum, & quàm recondita in arte, & multiplici, subtili'q; uersentur? quo tamen in genere ita multi perfecti homines extiterunt, ut nemo ferè studuisse ei scientiæ uehementius uideatur, quin, quod uoluerit, consecutus sit. Quis musicis? quis huic studio literarum, quod profitentur ij, qui grammatici uocantur, penitus se dedidit, quin omnem illarum artium pene infinitam uim, & materiam, scientia, & cognitione comprehenderit? Vere mihi hoc uideor esse dicturus, ex omnibus ijs, qui in harum artium studijs liberalissimis sint, doctrinis'q; uersati, minimam copiam poetarum egregiorum extitisse, atque in hoc ipso numero, in quo perraro exoritur aliquis excellens, si diligenter, & ex nostrorum, & græcorum copia comparare uoles, multo tamen pauciores oratores, quàm poetæ boni reperientur, quod

tur, quod

tur, quod hoc etiam mirabilius debet uideri, quia cæterarum artium studia ferè reconditis, atque abditis è fontibus hauriuntur, dicendi autem omnis ratio in medio posita, communi quodam in usu, atque in hominum more, & sermone uersatur, ut in cæteris id maxime excellat, quod longissime sit ab imperitorum intelligentia, sensu'q; disiunctum, in dicendo autem uitium uel maximum sit à uulgari genere orationis, atq; à consuetudine cōmunis sensus abhorrere. Ac ne illud quidem uere dici potest, aut plures cæteris artibus inseruire, aut maiore delectatione, aut spe uberiore, aut præmijs ad perdiscendum amplioribus commoueri, atque, ut omittam Græciam, quæ semper eloquentiæ princeps esse uoluit, atque illas omnium doctrinarum inuentrices Athenas, in quibus summa dicendi uis, & inuenta est, & perfecta, in hac ipsa ciuitate profecto nulla unquam uehementius, quàm eloquentiæ studia uiguerunt. Nam postaquam imperio omnium gentium constituto diuturnitas pacis otium confirmauit, nemo ferè laudis cupidus adolescens non sibi ad dicendum studio omni enitendum putauit. Ac primo quidem totius rationis ignari, qui neque exercitationis ullam uiam, neque aliquod præceptum artis esse arbitrarentur, tantum quantum ingenio, & cogitatione poterant consequebantur. post autem auditis oratoribus græcis, cognitis'q; eorum literis, adhibitis'q; doctoribus, incredibili quodam nostri homines dicendi studio flagrauerunt. Excitabat eos magnitudo, & uarietas, multitudo'q; in omni genere causarum, ut ad eam doctrinam, quam suo quisq; studio consecutus esset, adiungeretur usus frequēs, qui omniū magistrorum præcepta superaret. Erant autem huic studio maxima, quæ nūc quoq; sunt proposita præmia, uel ad gratiam, uel ad opes, uel ad dignitatem. ingenia uero (ut multis rebus possumus iudicare) nostrorum hominum multum cæteris hominibus omnium gentium præstiterunt. Quibus de causis, quis non iure miretur, ex omni memoria ætatum, temporum, ciuitatum, tam exiguum oratorum numerum inueniri? Sed nimirum maius est hoc quiddam, q̄ homines opinantur, & pluribus ex artibus, studijs'q; collectum. Quis enim aliud in maxima discentiū multitudine, summa magistrorum copia, præstantissimis hominum ingenijs, infinita causarū uarietate, amplissimis eloquentiæ propositis præmijs esse causæ putet, nisi rei quādam incredibilem magnitudinē, ac difficultatem? Est enim et scientia comprehendēda rerū plurimarū, sine qua uerborum uolubilitas inanis, atq; irridenda est, & ipsa oratio conformanda non solū electione, sed etiam constructione uerborū, et omnes animorū motus, quos hominū generi rerū natura tri

buit penitus pernoscendi, quod omnis uis, ratioq; dicendi in eorũ, qui audiunt, mentibus, aut sedandis, aut excitandis exprimenda est. Accedat eodem oportet lepos quidam, facetiæq;, & eruditio libero digna, celeritasq;, & breuitas, & respondendi, & lacessendi subtili uenustate, atq; urbanitate coniuncta. Tenenda præterea est omnis antiquitas, exemplorumq; uis, neq; legum, aut iuris ciuilis scientia negligenda est. Nam quid ego de actione ipsa plura dicam? quæ motu corporis, quæ gestu, quæ uultu, quæ uocis conformatione, ac uarietate moderanda est, quæ sola per se, ipsa quanta sit, histrionum leuis ars, & scena declarat. in qua cum omnes in oris, & uocis, & motus moderatione elaborent, quis ignorat, quàm pauci sint, fuerintq;, quos animo æquo spectare possimus? quid dicam de thesauro rerum omnium memoria? quæ nisi custos inuentis, cogitatisq; rebus, & uerbis adhibeatur, intelligimus omnia, etiam si præclarissima fuerint, in oratore peritura. Quamobrem mirari desinamus, quæ causa sit eloquentium paucitatis, cum ex illis rebus uniuersis eloquentia constet, quibus in singulis elaborare permagnum est, hortemurq; potius liberos nostros, cæterosq;, quorum gloria nobis, & dignitas cara est, ut animo rei magnitudinem complectantur, neq; ijs, aut præceptis, aut magistris, aut exercitationibus, quibus utuntur omnes, sed alijs quibusdã se id, quod expetunt, consequi posse confidant. Ac mea quidem sententia nemo poterit esse omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum, atq; artium scientiam consecutus. etenim ex rerum cognitione efflorescat, & redundet oportet oratio, quæ, nisi subest res ab oratore percepta, & cognita, inanem quandam habet elocutionem, & penè puerilem. Neq; uero ego hoc tantum oneris imponam nostris præsertim oratoribus in hac tanta occupatione urbis, ac uitæ, nihil ut ijs putem licere nescire, quanquam uis oratoris, professioq; ipsa benedicendi hoc suscipere, ac polliceri uidetur, ut omni de re, quæcunque sit proposita, ab eo ornate, copioseq; dicatur. Sed quia non dubito, quin hoc plerisq; immensum, infinitumq; uideatur, & quod græcos homines non solum ingenio, & doctrina, sed etiam otio, studioq; abundantes partitionem quandam artium fecisse uideo, neq; in uniuerso genere singulos elaborasse, sed seposuisse à cæteris dictionibus eam partẽ dicendi, quæ in forensibus disceptationibus iudiciorum, aut deliberationum uersaretur, & id unum genus oratori reliquisse, non complectar in his libris amplius, quàm quod huic generi, re quæsita, & multum disputata, summorum hominum propè consensu est tributum, repetamq; nõ ab incunabulis nostræ ueteris, puerilisq; doctrinæ quendam ordinem

dam ordinem præceptorum, sed ea, quæ quondam accepi in nostrorum hominum eloquentissimorum, & omni dignitate principum disputatione esse uersata, non quo illa contemnam, quæ græci dicendi artifices, & doctores reliquerunt, sed, cum illa pateant, in promptuq; sint omnibus, neq; ea interpretatione mea, aut ornatius explicari, aut planius exprimi possint, dabis hãc ueniam mi frater, ut opinor, ut eorum, quibus summa dicendi laus à nostris hominibus concessa est, authoritatem græcis anteponam.

CUM igitur uehementius inueheretur in causam principum consul Philippus, Drusiq; tribunatus pro senatus authoritate susceptus, infringi iam, ac debilitari uideretur, dici memini ludorum romanorum diebus L. Crassum quasi colligendi sui causa, se in Thusculanum contulisse, uenisse eodem socer eius, qui fuerat Q. Mucius, dicebatur, & M. Antonius homo & consiliorum in rep. socius, & summa cum Crasso familiaritate coniunctus. exierant autem cum ipso Crasso adolescentes, & Drusi maxime familiares, & in quibus magnam tum spem maiores natu dignitatis suæ collocarant, C. Cotta, qui tum Tribunatum pl. petebat, & P. Sulpitius, qui deinceps eum magistratum petiturus putabatur. hi primo die de temporibus illis, deq; uniuersa rep. quam ob causam uenerant, multum inter se usque ad extremum tempus diei collocuti sunt, quo quidem in sermone multa diuinitus à tribus illis consularibus Cotta deplorata, & commemorata narrabat, ut nihil incidisset postea ciuitati mali, quod non impendere illi tanto ante uidissent. eo autem omni sermone confecto, tantam in Crasso humanitatem fuisse, ut cum lauti accubuissent, tolleretur omnis illa superioris tristitia sermonis, eáq; esset in homine iucunditas, & tantus in iocando lepos, ut dies inter eos curiæ fuisse uideretur, conuiuiũ Thusculani. Postero autem die, cum illi maiores natu satis quiessent, in ambulationem uentum esse dicebat, tum Scæuolam duobus spatijs, tribus'ue factis dixisse, cur non imitamur Crasse Socratem illum, qui est in Phædro Platonis? nam me hæc tua platanus admonuit, quæ non minus ad opacandum hunc locum patulis est diffusa ramis, quàm illa, cuius umbram secutus est Socrates, quæ mihi uidetur non tam ipsa aquula, quæ describitur, quàm Platonis oratione creuisse, sed quod ille durissimis pedibus fecit, ut se abijceret in herba, atque ita illa, quæ philosophi diuinitus ferunt esse dicta, loqueretur, id meis pedibus certe concedi est æquius. Tum Crassum, Immo uero commodius etiam, puluinosq; poposcisse, & omnes in ijs sedibus, quæ erant

sub platano, consedisse dicebat. Ibi, ut ex pristino sermone relaxarentur animi omnium, solebat Cotta narrare, Crassum sermonem quendam de studio dicendi intulisse. qui, cum ita esset exorsus. Non sibi cohortandum Sulpitium, & Cottam, sed magis utrunque collaudandum uideri, quod tantam iam essent facultatem adepti, ut non aequalibus suis solum anteponerentur, sed cum maioribus natu compararentur. Neque uero mihi quicquam inquit praestabilius uidetur, quàm posse dicendo tenere hominum coetus, mentes allicere, uoluntates impellere, quo uelit, unde autem uelit, deducere. haec una res in omni libero populo, maximéq; in pacatis, tranquillisq; ciuitatibus praecipue semper floruit, semper dominata est. Quid enim est aut tam admirabile, quàm ex infinita multitudine hominum existere unum, qui id, quod omnibus natura sit datum, uel solus, uel cum paucis facere possit? aut tam iucundum cognitu, atque auditu, quàm sapientissimis sententijs, grauibusq; uerbis ornata oratio, & perpolita? aut tam potens, tamq; magnificum, quàm populi motus, iudicum religiones, senatus grauitatem unius oratione conuerti? quid tam porrò regium, tam liberale, tam munificum, quàm opem ferre supplicibus, excitare afflictos, dare salutem, liberare periculis, retinere homines in ciuitate? quid autem tam necessarium, quàm tenere semper arma, quibus uel tectus ipse esse possis, uel prouocare improbos, uel te ulcisci lacessitus? Age uero ne semper forum, subsellia, rostra, curiamq; mediteris, quid esse potest in otio aut iucundius, aut magis proprium humanitatis, quàm sermo facetus, ac nulla in re rudis? Hoc enim uno praestamus uel maxime feris, quod colloquimur inter nos, & quod exprimere dicendo sensa possumus. Quamobrem quis hoc non iure miretur, summéq; in eo elaborandum esse arbitretur, ut quo uno homines maxime bestijs praestent, in hoc hominibus ipsis antecellat? Vt uero iam ad illa summa ueniamus, quae uis alia potuit aut dispersos homines unum in locum congregare, aut à fera, agrestiq; uita ad hunc humanum cultum, ciuilemq; deducere, aut iam constitutis ciuitatibus, leges, iudicia, iura describere? Ac ne plura, quae sunt penè innumerabilia, consecter, comprehendam breui. sic enim statuo, perfecti oratoris moderatione, & sapientia non solum ipsius dignitatem, sed & priuatorum plurimorum, & uniuersae reip. salutem maxime contineri. Quamobrem pergite, ut facitis, adolescentes, atque in id studium, in quo estis, incumbite, ut & uobis honori, & amicis utilitati, & reip. emolumento esse possitis. Tum Scaeuola comiter, ut solebat, Caetera inquit assentior Crasso, ne aut de C. Laelij soceri mei, aut

de huius

de huius generi, aut arte, aut gloria detraham, sed illa duo Crasse uereor, ut tibi possim concedere. Vnum, quod ab oratoribus ciuitates, & ab initio constitutas, & sæpe conseruatas esse dixisti. Alterum, quod remoto foro, concione, iudicijs, senatu, statuisti oratorem in omni genere sermonis, & humanitatis esse perfectum. Quis enim tibi hoc concesserit, aut initio genus hominum in montibus, ac syluis dissipatum non prudentium consilijs compulsum potius, quàm disertorum oratione delinitum, se oppidis, mœnibusq; sepsisse? aut uero reliquas utilitates aut instituendis, aut conseruandis ciuitatibus, non à sapientibus, & fortibus uiris, sed à disertis, & ornate dicentibus esse constitutas? An uero tibi Romulus ille, aut pastores, & conuenas congregasse, aut Sabinorum connubia coniunxisse, aut finitimorum uim repressisse eloquentia uidetur, non consilio, & sapientia singulari? Quid in Numa Pompilio? quid in Seruio Tullo? quid in cæteris regibus? quorum multa sunt eximia ad constituendam remp. num quod eloquentiæ uestigum apparet? Quid exactis regibus? tametsi ipsam exactionem mente non lingua perfectam L. Bruti esse cernimus, sed deinceps omnia, non'ne plena consiliorum, inania uerborum uidemus? Ego uero, si uelim & nostræ ciuitatis exemplis uti, & aliarum, plura proferre possim detrimenta publicis rebus, quàm adiumenta per homines eloquentissimos importata, sed ut reliqua prætermittam, omnium mihi uideor, exceptis Crasse uobis duobus, eloquentissimos audisse Tiberium, & C. Sempronios, quorum pater homo prudens, & grauis, haud quaquam eloquens, & sæpe aliâs, & maxime censor saluti reip. fuit. atque is non accurata quadam orationis copia, sed nutu, atque uerbo libertinos in urbanas tribus transtulit, quod nisi fecisset, remp. quam nunc uix tenemus, iandiu nullam haberemus. At uero eius filij diserti, & omnibus uel naturæ, uel doctrinæ præsidijs ad dicendum parati, cum ciuitatem uel paterno consilio, uel auitis armis florentissimam accepissent, ista præclara gubernatrice, ut ais, ciu tatum eloquentia remp. dissipauerunt. Quid leges ueteres, mosq; maiorum? Quid auspicia, quibus & ego, & tu Crasse, cum magna reip. salute præsumus? quid religiones, & cærimoniæ? quid hæc iura ciuilia? quæ iampridem in nostra familia sine ulla eloquentiæ laude uersantur, num aut inuenta sunt, aut cognita, aut omnino ab oratorum genere tractata? Equidem & Seruium Galbam memoria teneo diuinum hominem in dicendo, & M. Aemilium Porcinam, & Cn. ipsum Carbonem, quẽ tu adolescentulus perpulisti, ignarũ legũ, hæ-

situtem in maiorum institutis, rudem in iure ciuili, & haec aetas nostra, praeter te Crasse, qui tuo magis studio, quàm proprio munere aliquo disertorum, ius à nobis ciuile didicisti, quod interdum pudeat, iuris ignara est. Quod uero in extrema oratione quasi tuo iure sumpsisti, oratorem in omnis sermonis disputatione copiosissime posse uersari, id nisi hic in tuo regno essemus, non tulissem, multisq; praeessem, qui aut interdicto tecum contenderent, aut te ex iure manu consertum uocarent, quod in alienas possessiones tam temere irruisses. Agerent enim tecum lege primum Pythagorei omnes, atq; Democritici, caeteriq; in suo genere physici, uindicarentq; ornati homines in dicendo, & graues, quibus cum tibi iusto sacramento contendere non liceret. Vrgerent praeterea philosophorum greges, iam ab illo fonte, & capite Socrate, nihil te de bonis rebus in uita, nihil de malis, nihil de animi permotionibus, nihil de hominum moribus, nihil de ratione uitae didicisse, nihil omnino quaesisse, nihil scire conuincerent, & cum uniuersi in te impetum fecissent, tum singulae familiae litem tibi intenderent. Instaret academia, quae quicquid dixisses, id te ipsum negare cogeret. Stoici uero nostri disputationum suarum, atque interrogationum laqueis te irretitum tenerent. Peripatetici autem etiam haec ipsa, quae propria oratorum putas esse adiumenta, atq; ornamenta dicendi, ab se peti uincerent oportere, ac non solum meliora, sed etiam multo plura Aristotelem, Theophrastumq; de his rebus, quàm omnes dicendi magistros scripsisse ostenderent. Missos facio mathematicos, grammaticos, musicos, quorum artibus uestra ista dicendi uis ne minima quidem societate cōtingitur. Quamobrem ista tanta, tamq; multa profitenda Crasse non censeo, satis id est magnum, quod potes praestare, ut in iudicijs ea causa, quamcunq; tu dicis, melior, & probabilior esse uideatur, ut in concionibus, ut in sententijs dicendis ad persuadendum tua plurimum ualeat oratio, deniq; ut prudentibus diserte stultis etiam uere dicere uidearis. hoc amplius si quid poteris, non id mihi uidebitur orator, sed Crassus sua quadam propria non communi oratorum facultate posse.

Tum ille, Non sum inquit nescius Scaeuola ista inter graecos dici, & disceptari solere. audiui enim summos homines, cum quaestor ex Macedonia uenissem Athenas florente academia, ut temporibus illis ferebatur, quod eam Carneades, & Clitomachus, & Aeschines obtinebant, erat etiam Metrodorus, qui cum illis una ipsum illum Carneadem diligentius audierat, hominem omnium in dicendo, ut ferebant, acerrimū, & copiosissimum, uigebat auditor Panaetij illius tui Mnesarchus, & Peripatetici Critolaus, & Diodorus. multi erant

praeterea

præterea præclari in philoſophia, & nobiles, á quibus omnibus una pene repelli uoce oratorem á gubernaculis ciuitatum, excludi ab omni doctrina, rerumq; maiorum ſcientia, ac tantum in iudicia, & conciunculas, tanquam in aliquod piſtrinum detrudi, & compingi uidebam. Sed ego neq; illis aſſentiebar, neque harum diſputationum inuentori, & principi longe omnium in dicendo grauiſſimo, & eloquentiſſimo Platoni, cuius tum Athenis diligentius legi cum Carneade Gorgiam, quo in libro in hoc maxime admirabar Platonem, quod mihi in oratoribus irridendis ipſe eſſe orator ſummus uidebatur. uerbi enim controuerſia tandiu torquet græculos homines contentionis cupidiores, quàm ueritatis. Nam ſiquis hunc ſtatuet eſſe oratorem, qui tantummodo in iure, aut in iudicijs poſſit, aut apud populum, aut in ſenatu copioſe loqui, tamen huic ipſi multa tribuat, et concedat neceſſe eſt: neq; enim ſine multa pertractatione omnium rerum p. neque ſine legum, moris, iuris ſcientia, neque natura hominum incognita, ac moribus, in his ipſis rebus ſatis callide uerſari, & perite poteſt. qui autem hæc cognouerit, ſine quibus ne illa quidem minima in cauſis quiſquam recte tueri poteſt, quid huic abeſſe poterit de maximarum rerum ſcientia? Sin oratoris nihil uis eſſe, niſi compoſite, ornate, copioſe eloqui, quæro id ipſum, qui poſſit aſſequi ſine ea ſcientia, quam ei non conceditis? dicēdi enim uirtus, niſi ei, qui dicit, ea, de quibus dicit, percepta ſint, extare non poteſt. Quamobrem ſi ornate locutus eſt, ſicut fertur, & mihi uidetur phyſicus ille Democritus, materies illa fuit phyſici, de qua dixit, ornatus uero ipſe uerborum oratoris putandus eſt. & ſi Plato de rebus á ciuilibus controuerſijs remotiſſimus diuinitus eſt locutus, quod ego concedo, ſi item Ariſtoteles, ſi Theophraſtus, ſi Carneades in rebus ijs, de quibus diſputauerunt, eloquentes, et in dicendo ſuaues, atque ornati fuerunt, ſint hæ res, de quibus diſputant, in alijs quibuſdam ſtudijs, oratio quidē ipſa propria eſt huius unius rationis, de qua loquimur, & quærimus. Etenim uidemus ijſdem de rebus ieiune quoſdam, & exiliter, ut eum, quem acutiſſimum ferunt Chryſippum, diſputauiſſe, neq; ob eam rem philoſophiæ non ſatisfeciſſe, quod non habuerit hanc dicendi ex arte alienam facultatem. Quid ergo intereſt? aut qui diſcernes eorum, quos nominaui, ubertatem in dicendo, & copiam ab eorum exilitate, qui hac dicendi uarietate, & elegantia non utuntur? Vnum erit profecto, quod ij, qui bene dicunt, afferunt propriam, compoſitam orationem, & ornatam, & artificio quodam, & expolitione diſtinctam. hæc autem oratio, ſi res non ſubeſt ab oratore percepta, & cognita, aut nulla ſit neceſſe eſt, aut omnium irriſione lu.

datur. quid est enim tam furiosum, quàm uerborum uel optimorum, atque ornatissimorum sonitus inanis nulla subiecta sententia, nec scientia? Quicquid erit igitur quacunque ex arte, quocunque de genere, id orator, si tanquam clientis causam didicerit, dicet melius, & ornatius, quàm ille ipse eius rei inuentor, atq; artifex. Nam, siquis erit, qui hoc dicat, esse quasdam oratorum proprias sententias, atque causas, & quasi certarum rerum forensibus cancellis circunscriptam scientiam, fatebor equidem in his magis assidue uersari hanc nostram dictionem, sed tamen in ijs ipsis rebus permulta sunt, quæ isti magistri, qui rhetorici uocantur, nec tradunt, nec tenent. Quis enim nescit maximam uim existere oratoris in hominum mentibus, uel ad iram, aut ad odium, aut dolorem incitandis, uel ab hisce ijsdem permotionibus ad lenitatem, misericordiam'q; reuocandis? quæ nisi qui naturas hominum, uim'q; omnem humanitatis, causas'q; eas, quibus mentes aut incitantur, aut reflectuntur, penitus perspexerit, dicendo, quod uolet, perficere non poterit. Atqui totus hic locus philosophorum putatur proprius, neque orator me authore, unquam repugnabit, sed, cum illis cognitionem rerum concesserit, quod in ea solum illi uoluerint elaborare, tractationem orationis, quæ sine illa scientia nulla est, sibi assumet. Hoc enim est proprium oratoris, quod sæpe iam dixi, oratio grauis, & ornata, & hominum sensibus, ac mentibus accommodata. quibus de rebus Aristotelem, & Theophrastum scripsisse fateor. Sed uide, ne hoc Scæuola totum sit à me. nam ego, quæ sunt oratoris cum illis communia, nō mutuor ab illis, isti, quæ de his rebus disputant, oratorum esse concedunt. itaque cæteros libros artis isti suæ nomine, hos rhetoricos & inscribunt, & appellant. Etenim, cum illi in dicendo inciderint loci (quod persæpe euenit) ut de dijs immortalibus, de pietate, de concordia, de amicitia, de communi ciuium, de hominum, de gentium iure, de æquitate, de temperantia, de magnitudine animi, de omni uirtutis genere sit dicendum, clamabunt credo omnia gymnasia, atq; omnes philosophorum scholæ, sua hæc esse omnia propria, nihil omnino ad oratorem pertinere, quibus ego, ut de his rebus omnibus in angulis consumendi otij causa disserant, cum concessero, illud tamen oratori tribuam, & dabo, ut eadem, de quibus illi tenui quodam, & exiguo sermone disputant, hic cum omni grauitate, & iucunditate explicet. hæc ego cum ipsis philosophis, tum Athenis disserebam, cogebat enim me Marcus Marcellus hic noster, qui nunc ædilis curulis est, & profecto, nisi ludos nunc faceret, huic nostro sermoni interesset, ac iam tum erat adolescentulus his studijs mirifice deditus. Iam ue-

ro de legibus instituendis, de bello, de pace, de socijs, de uectigalibus, de iure ciuium generatim in ordines, ætatesq; descripto, dicant uel græci, si uolunt Lycurgum, aut Solonem, quanquam illos quidem censemus in numero eloquentium reponendos, scisse melius, quàm Hyperidem, aut Demosthenem, perfectos iam homines in dicendo, & perpolitos, uel nostros decemuiros, qui XII. tabulas perscripserunt, quos necesse est fuisse prudentes, anteponant in hoc genere, & Ser. Galbæ, & socero tuo C. Lælio, quos constat dicendi gloria præstitisse, nunquam enim negabo esse quasdam artes proprias eorum, qui in his cognoscendis, atque tractandis studium suum omne posuerunt, sed oratorem plenum, atque perfectum esse eum dicam, qui de omnibus rebus possit uarie, copioseq; dicere. Etenim sæpe in ijs causis, quas omnes proprias esse oratorum confitentur, est aliquid, quod non ex usu forensi, quem solum oratoribus conceditis, sed ex obscuriore aliqua scientia sit promendum, & assumendum, quæro enim num possit aut contra imperatorem, aut pro imperatore dici sine rei militaris usu, aut sæpe etiam sine regionum terrestriũ, aut maritimarũ scientia? num apud populum de legibus iubendis, aut uetandis, num in senatu de omni reip. genere dici sine summa rerum ciuilium cognitione, & prudentia? num admoueri possit oratio ad sensus animorum, atque motus uel inflammandos, uel etiam extinguendos, quod unum in oratore dominatur, sine diligentissima peruestigatione earum omnium rationum, quæ de naturis humani generis, ac moribus à philosophis explicantur? Atque haud scio, an minus hoc uobis sim probaturus, equidem non dubito, quod sentio dicere, physica ista ipsa, quæ paulo ante, & mathematica, & cæterarum artium propria posuisti, scientiæ sunt eorum, qui illa profitentur, illustrare autem oratione si quis istas ipsas artes uelit, ad oratoris ei confugiendum est facultatem. Neq; enim si Philonem illum architectum, qui Atheniensibus armamentarium fecit, cõstat perdiserte populo rationem operis sui reddidisse, existimandum est architecti potius artificio disertum, quàm oratoris fuisse. Nec si huic M. Antonio pro Hermodoro fuisset de naualium opere dicendum, non cum ab illo causam didicisset, ipse ornate de alieno artificio, copioseq; dixisset. neque uero Asclepiades is, quo nos medico, amicoq; usi sumus, tum, cum eloquentia uincebat cæteros medicos, in eo ipso, quod ornate dicebat, medicinæ facultate utebatur, non eloquentiæ. Atque illud est probabilius, neque tamen uerum, quod Socrates dicere solebat, omnes in eo, quod scirent, satis esse eloquen-

tes. Illud uerius, neque quenquam in eo disertum esse posse, quod nesciat, neque, si id optime sciat, ignarusq; sit faciundæ, ac poliendæ orationis, diserte id ipsum posse, de quo sciat, dicere. Quamobrem, si quis uniuersam, & propriam oratoris uim definire, complectiq; uult, is orator erit mea sententia, hoc tam graui dignus nomine, qui quæcunque res inciderit, quæ sit dictione explicanda, prudenter, & composite, & ornate, & memoriter dicat cum quadam etiam actionis dignitate. Sin cuipiam nimis infinitum uidetur, quod ita proposui quacunq; de re, licet hinc quantum cuiq; uidebitur, circuncidat, atq; amputet, tamen illud tenebo, si, quæ cæteris in artibus, aut studijs sita sunt, orator ignoret, tantumq; ea teneat, quæ sint in disceptationibus, aut in usu forensi, tamen his de rebus ipsis si sit ei dicendum, cum cognouerit ab ijs, qui tenent, quæ sint in quaq; re, multo oratorem melius, quàm ipsos illos, quorum eæ sunt artes, esse dicturum. Ita si de re militari dicendum huic erit Sulpitio, quæret à C. Mario affini nostro, & cum acceperit, ita pronuntiabit, ut ipsi C. Mario penè hic melius, quàm ipse ille scire uideatur. Sin de iure ciuili, tecum communicabit, teq; hominem prudentissimum, & peritissimum, in ijs ipsis rebus, quas abs te didicerit, dicendi arte superabit. Sin quæ res inciderit, in qua de natura, de uitijs hominum, de cupiditatibus, de modo, de continentia, de dolore, de morte dicendum sit, forsitan, si ei sit uisum (& si hæc quidem nosse debet orator) cum Sex. Pompeio erudito homine in philosophia communicabit. hoc profecto efficiet, ut quancunq; rem à quoque cognouerit, de ea re multo dicat ornatius, quàm ille ipse, unde cognorit. Sed, si me audierit, quoniam philosophia in tres partes est distributa, in naturæ obscuritatem, in disserendi subtilitatem, in uitam, atq; mores, duo illa relinquamus, idq; largiamur inertiæ nostræ, tertium, uero quod semper oratoris fuit, nisi tenebimus, nihil oratori, in quo magnus esse possit, relinquemus. Quare hic locus de uita, & moribus totus est oratori perdiscendus, cætera, si non didicerit, tamen poterit, siquando uolet, ornare dicendo, cum erunt ad eum delata, & tradita. Etenim si constat inter doctos, hominem ignarum astrologiæ ornatissimis, atque optimis uersibus Aratum de cœlo, stellisq; dixisse, si de rebus rusticis hominem ab agro remotissimum Nicandrum colophonium poetica quadam facultate non rustica scripsisse præclare, quid est, cur non orator de rebus ijs eloquentissime dicat, quas ad certum causam, tempusq; cognorit? Est enim finitimus oratori poeta, numeris astrictior paulo, uerborum autem licentia liberior, multis uero ornandi generibus socius, ac penè par,

in hoc quidem certe propè idem, nullis ut terminis circunscribat, aut definiat ius suum, quo minus ei liceat eadem illa facultate, & copia uagari, qua uelit. Nanque *illud quare* Scæuola *negasti te fuisse laturum, nisi in meo regno esses, quod in omni genere sermonis, in omni parte humanitatis dixerim oratorem perfectum esse debere?* Nunquam *mehercule hoc dicere, si eum, quem fingo, meipsum esse arbitrarer, sed ut solebat* C. Lucilius *sæpe dicere homo tibi subiratus, mihi propter eam ipsam causam minus, quàm uolebat, familiaris, sed tamen & doctus, & perurbanus, sic sentio, neminem esse in oratorum numero habendum, qui non sit omnibus ijs artibus, quæ sunt libero homine dignæ, perpolitus, quibus ipsis, si in dicendo non utimur, tamē apparet, atque extat utrum simus earum rerum rudes, an didicerimus, ut qui pila ludunt, non utuntur in ipsa lusione artificio proprio palæstræ, sed indicat ipse motus, didicerint'ne palæstrā, an nesciant, & qui aliquid fingunt, & si tum pictura nihil utuntur, tamen utrum sciant pingere, an nesciant, non obscurum est, sic in orationibus hisce ipsis iudiciorum, concionum, senatus, etiam si propriæ cæteræ non adhibentur artes, tamen facile declaratur, utrum is, qui dicat, tantummodo in hoc declamatorio sit opere iactatus, an ad dicendum omnibus ingenuis artibus instructus accesserit.* Tum *ridens* Scæuola, Non *luctabor inquit tecum* Crasse *amplius, id enim ipsum, quod contra me locutus es, artificio quodam es consecutus, ut & mihi, quæ ego uellem, non esse oratoris, concederes, & ea ipsa nescio quomodo rursus detorqueres, atque oratori propria traderes.* Hæc *cum ego prætor* Rhodum *uenissem, & cum summo illo doctore istius disciplinæ* Apollonio *ea, quæ à* Panætio *acceperam, contulissem, irrisit ille quidem, ut solebat philosophiam, atq; contempsit, multaq; non tam grauiter dixit, quàm facete, tua autem fuit oratio eiusmodi, non ut ullam artem, doctrinam'ue contemneres, sed ut omnes comites, ac ministras oratoris esse diceres, quas ego, siquis sit unus complexus omnes, idēq; si ad eas facultates istam ornatissimæ orationis adiunxerit, non possum dicere eum non egregium quendam hominem, atq; mirandum fore, sed is, siquis esset, aut si etiam unquam fuisset, aut uero si esse posset, tu esses unus profecto, qui & meo iudicio, & omnium uix ullam cæteris oratoribus (pace horum dixerim) laudem reliquisti.* Verum *si tibi ipsi nihil deest, quod in forensibus rebus, ciuilibusq; uersetur, quin scias, neque eam tamen scientiam, quam adiungis oratori, complexus es, uideamus, ne plus ei tribuas, quàm res, & ueritas ipsa concedat.* Hic Crassus, Memento *inquit me non de mea, sed de oratoris fa*

cultate dixisse. Quid enim nos aut didicimus, aut scire potuimus? qui ante ad agendum, quàm ad cognoscendum uenimus quos in foro, quos in ambitione, quos in rep. quos in amicorum negotijs res ipsa ante confecit, quàm possemus aliquid de rebus tantis suspicari. Quod si tibi tantum in nobis uidetur esse, quibus etiam si ingenium, ut tu putas, non maxime defuit, doctrina certe, & otium, & hercule etiam studium illud dicendi acerrimum defuit, quid censes, si ad alicuius ingenium uel maius, illa, quæ ego non attigi, accesserint, qualem illum, & quantum oratorem futurum? Tum Antonius, Probas mihi inquit ista Crasse, quæ dicis, nec dubito, quin multo locupletior in dicendo futurus sit, siquis omnium rerum, atque artium rationem, naturamq; comprehenderit. Sed primum id difficile factu est, præsertim in hac nostra uita, nostrisq; occupationibus, deinde illud etiam uerendum est, ne abstrahamur ab hac exercitatione, & consuetudine dicendi populari, & forensi. Aliud enim mihi quoddam genus orationis esse uidetur eorum hominum, de quibus paulo ante dixisti, quamuis illi ornate, & grauiter, aut de natura rerum, aut de humanis rebus loquantur. Nitidum quoddam genus est uerborum, & lætum, sed palæstræ magis, & olei, quàm huius ciuilis turbæ, ac fori. Nanq; egomet, qui serò, ac leuiter græcas literas attigissem, tamen, cum proconsul in Ciliciam proficiscens, Athenas uenissem, complures tum ibi dies sum propter nauigandi difficultatem commoratus, sed cum quotidie mecum haberem homines doctissimos, eos fere ipsos, qui abs te modo sunt nominati, cumq; hoc, nescio quomodo, apud eos increbuisset, me in causis maioribus, sicuti te solere uersari, pro se quisque eorum, quantum quisque poterat, de officio, & ratione oratoris disputabat. Horum alij, sicut iste ipse Mnesarchus, hos, quos nos oratores uocaremus, nihil esse dicebat, nisi quosdam operarios lingua celeri, & exercitata, oratorem autem, nisi qui sapiens esset, esse neminem, atque ipsam eloquentiam, quod ex benedicendi scientia constaret, unã quãdã esse uirtutem, et qui unam uirtutem haberet, omnes habere, easq; ipsas esse inter se æquales, & pares, ita qui esset eloquens, eum uirtutes omnes habere, atque esse sapientem. Sed hæc erat spinosa quædam, & exilis oratio, longeq; à nostris sensibus abhorrebat. Carneades uero multo uberius ijsdem de rebus loquebatur, non quo aperiret sententiam suam (hic enim mos erat patrius academiæ aduersari semper omnibus in disputando) sed tum maxime tamen hoc significabat, eos, qui rhetores nominarentur, & qui dicendi præcepta traderent, nihil plane tenere, neque posse quenquam facultatem assequi

Eloquentia

dicendi, nisi qui philosophorum inuenta didicisset. Disputabant contra diserti homines Athenienses in rep. causisq; uersati, in qbus erat etiam is, qui nuper Romae fuit, Menedemus hospes meus, qui, cum diceret esse quandam prudentiam, quae uersaretur in perspiciendis rationibus constituendarum, & regendarum rerum publicarum, excitabatur homo promptus ab homine, abundanti doctrina, & quadam incredibili uarietate rerum, & copia. Omneis enim partes illius ipsius prudentiae petendas esse à philosophia docebat, neque ea, quae statuerentur in rep. de dijs immortalibus, de disciplina iuuentutis, de iustitia, de patientia, de temperantia, de modo rerum omnium, caeteráq; sine quibus ciuitates aut esse, aut bene moratae esse non possent, usquam in eorum libris inueniri. Quod, si tantam uim rerum maximarum arte sua rhetorici illi doctores complecterentur, quaerebat, cur de prooemijs, & de epilogis, & de huiusmodi nugis (sic enim appellabat) referti essent eorum libri. de ciuitatibus instituendis, de scribendis legibus, de aequitate, de iustitia, de fide, de frangendis cupiditatibus, confirmandis hominum moribus, litera in eorum libris nulla inueniretur. Ipsa uero praecepta sic illudere solebat, ut ostenderet nõ modo eos illius expertes esse prudentiae, quam sibi asciscerent, sed ne hanc quidem ipsam dicendi rationem, ac uiam nosse. Caput enim esse arbitrabatur oratoris, ut & ipsis, apud quos ageret, talis, qualem se ipse optaret, uideretur. id fieri uitae dignitate, de qua nihil rhetorici isti doctores in praeceptis suis reliquissent, & uti qui audirent, sic afficerentur animis, ut eos affici uellet orator, quod item fieri nullo modo posse, nisi cognosceret is, qui diceret, quot modis hominum mentes, & quibus rebus, & quo genere orationis in quanq; partem mouerentur. haec autem esse penitus in media philosophia retrusa, atque abdita, quae isti rhetores ne primoribus quidem labris attigissent. Ea Menedemus exemplis magis, quàm argumentis conabatur refellere, memoriter enim multa ex orationibus Demosthenis praeclare scripta pronuntians, docebat illum in animis uel iudicum, uel populi in omnem partem dicendo permouendis, non fuisse ignarum, quibus ea rebus consequeretur, quae negaret ille sine philosophia quenquam scire posse. Huic respõdebat, non se negare Demosthenem summam prudentiam summamq; uim habuisse dicendi, sed siue ille hoc ingenio potuisset, siue id, quod constaret, Platonis studiosus audiendi fuisset, non quid ille potuisset, sed quid isti docerent, esse quaerendum. Saepe etiam in eam partem ferebatur oratione, ut omnino disputaret, nullã artẽ esse dicendi, idq; cũ argumentis docuerat, qđ ita nati essemus, ut

& blandiri, & suppliciter insinuare ijs, à quibus esset petendum, & aduersarios minaciter terrere possemus, & rem gestam exponere, & id, quod intenderemus confirmare, & id, quod contra diceretur, refellere, & ad extremum deprecari aliquid, & conqueri, quibus in rebus omnis oratorum uersaretur facultas, et quod consuetudo, exercitatioq́; & intelligendi prudentiam acueret, & eloquendi celeritatem incitaret, Tum etiam exemplorum copia nitebatur, nam primum quasi dedita opera neminem scriptorem artis, ne mediocriter quidem disertum fuisse dicebat, cum repeteret usque à Corace nescio quo, & Thysia, quos artis illius inuentores, & principes fuisse constaret, eloquentissimos autem homines, qui ista nec didicissent, nec omnino scisse curassent, innumerabiles quosdam nominabat, in quibus etiam siue ille irridens, siue quod ita putaret, atq; ita audisset, me in illo numero, qui illa non didicissem, & tamen (ut ipse dicebat) possem aliquid in dicendo, proferebat. quorum ego illi alterum facile assentiebar, nihil me didicisse, in altero autem me illudi ab eo, aut etiam ipsum errare arbitrabar. Artem uero negabat esse ullá, nisi quæ cognitis, penitusq́; perspectis, & in unum exitum spectantibus, & nunquam fallentibus rebus contineretur. Hæc autem omnia, quæ tractarentur ab oratoribus, dubia esse, & incerta, cum et dicerentur ab ijs, qui ea omnia non planè tenerent, & audirentur ab ijs, quibus non scientia esset tradenda, sed exigui temporis, aut falsa, aut certe obscura opinio. Quid multa? sic mihi tum persuadere uidebatur, neque artificium ullum esse dicendi, neque quenquam posse, nisi qui illa, quæ à doctissimis hominibus in philosophia dicerētur, cognosset, aut callide, aut copiose dicere. Quibus dicere Carneades solebat ingenium tuum Crasse uehementer admirans, me sibi perficalem in audiendo, te perpugnacem in disputando esse uisum. Tumq́; ego hac eadem opinione adductus, scripsi etiam illud quodam in libello, qui me imprudente, & inuito excidit, & peruenit in manus hominum, disertos me cognosse nonnullos, eloquentem adhuc neminem, quod eum statuebam disertum, qui posset satis acute, atque dilucide apud mediocres homines ex communi quadam hominum opinione dicere, eloquentem uero, qui mirabilius, & magnificētius augere posset, atq; ornare, quæ uellet, omnesq́; omniū rerum, quæ ad dicendum pertinerent, fontes animo, ac memoria contineret. Id si est difficile nobis, qui ante, quàm ad discendum ingressi simus, obruimur ambitione, & foro, sit tamen in re positum, atq; natura. Ego enim quantum auguror coniectura, quantaq́; ingenia in nostris hominibus esse uideo, non despero fore aliquem aliquando, qui & studio acriore, quàm

re, quàm nos sumus, atque fuimus, & otio, ac facultate discendi maiore, ac maturiore, & labore, atque industria superiore, cum se ad audiendum, legendum, scribendumq; maiore opera dediderit, existat talis orator, qualem quærimus, qui iure non solum disertus, sed etiam eloquens dici possit, qui tamen mea sententia, aut hic est iam Crassus, aut siquis pari fuerit ingenio, pluraq; quàm hic et audierit, & lectitarit, & scripserit, paulum huic aliquid poterit addere.

Hoc loco Sulpitius, Insperanti mihi inquit, & Cottæ, sed ualde optanti utriq; nostrum cecidit, ut in istum sermonem Crasse delaberemini. nobis enim huc uenientibus iucundum satis fore uidebatur, si, cum uos de rebus alijs loqueremini, tamen nos aliquid ex sermone uestro memoria dignum excipere possemus, ut uero penitus in eam ipsam totius huius uel studij, uel artificij, uel facultatis disputationem penè intimam perueniretis, uix optandum nobis uidebatur. Ego enim, qui ab ineunte ætate incensus essem studio utriusq; uestrum, Crassi uero etiam amore, cum ab eo nusquam discederem, uerbũ ex eo nunquam elicere potui de ui, ac de ratione dicendi, cum & per me ipsum egissem, & per Drusum sæpe tentassem, quo in genere tu Antoni (uere loquar) nunquam mihi percunctanti, aut quærenti aliquid, defuisti, & persæpe me, quæ soleres in dicendo obseruare, docuisti. Nunc, quoniã uterque uestrum patefecit earum rerum ipsarum aditum, quas quærimus, & quoniam princeps Crassus eius sermonis ordiendi fuit, date nobis hanc ueniam, ut ea, quæ sentitis de omni genere dicendi, subtiliter prosequamini. Quod quidem si erit à uobis impetratum, magnam habebo Crasse huic palæstræ, & Thusculano tuo gratiam, & longe Academiæ illi, ac Lycio tuum hoc suburbanum gymnasium anteponam. Tum ille, Immo uero inquit Sulpiti rogemus Antonium, qui & potest facere id, quod requiris, & consueuit, ut te audio dicere, Nam me quidem semper à genere hoc toto sermonis refugisse, & tibi cupienti, atque instanti sæpissime negasse, tute paulo ante dixisti, quod ego non superbia, neq; inhumanitate faciebam, neq; quo studio rectissimo, atque optimo non obsequi uellem, præsertim, cum te unum ex omnibus ad dicendum maxime natum, aptumq; cognossem, sed mehercule istius disputationis insolentia, atque earum rerum, quæ quasi traduntur in arte, inscitia. Tum Cotta. Quoniam id, quod difficillimum nobis uidebatur, ut omnino de his rebus Crasse loquerere, assecuti sumus, de reliquo iam nostra culpa fuerit, si te, nisi omnia, quæ percunctati erimus, explicaris, dimiserimus. De his credo rebus inquit Crassus, ut in conditionibus scribi solet, quibus

sciam, poteroq;. Tum ille, Nanque quod tu non poteris, aut nescies quis nostrum tam impudens est, qui se scire, aut posse postulet? Iam uero ista conditione, dum mihi liceat negare posse, quod non potero, et fateri nescire, quod nesciam, licet inquit Crassus uestro arbitratu percunctemini. Atque inquit Sulpitius hoc primum ex te, de quo modo Antonius exposuit, quid sentias quærimus, existimes'ne artem aliquam esse dicendi. Quid mihi nunc uos inqt Crassus, tanquam alicui græculo otioso, & loquaci, & fortasse docto, atque erudito quæstiunculam, de qua meo arbitratu loquar ponitis? quando enim me ista curasse, aut cogitasse arbitramini, non semper irrisisse potius eorum hominum impudentiam, qui, cum in schola assedissent, ex magna hominum frequentia dicere iuberent, siquis quid quæreret. quod primum ferunt Leontinum fecisse Gorgiam, qui permagnum quiddam suscipere, ac profiteri uidebatur, cum se ad omnia, de quibus quisque audire uellet, esse paratum denuntiaret. postea uero uulgo hoc facere cœperunt, hodieq; faciunt, ut nulla sit res neque tanta, neque tam improuisa, neque tam noua, de qua se non omnia, quæ dici possunt, profiteantur esse dicturos. Quod si te Cotta arbitrarer, aut te Sulpiti de ijs rebus audire uelle, adduxissem huc græcum aliquem, qui nos istiusmodi disputationibus delectaret, quod ne nunc quidem difficile factu est. est enim apud M. Pisonem adolescentem iam huic studio deditum, summo hominem ingenio, nostriq; cupidissimum, peripateticus Staseas homo nobis sanè familiaris, & , ut inter homines peritos constare uideo, in illo suo genere omnium princeps. Quem tu inquit mihi Mutius Staseam, quem peripateticum narras? gerendus est tibi mos adolescentibus Crasse, qui non græci alicuius quotidianā loquacitatem sine usu, neque ex scholis cantilenam requirunt, sed ex homine omnium sapientissimo, atque ex eo qui non in libellis, sed in maximis causis, & in hoc domicilio imperij, & gloriæ, sit consilio, linguaq; princeps, cuius uestigia persequi cupiunt, eius sententiam sciscitantur. Equidem te cum in dicendo semper putaui deum, tum uero tibi nunquam eloquentiæ maiorem tribui laudem, quàm humanitatis, qua nunc te uti uel maxime decet, neque defugere eam disputationem, ad quam te duo excellentis ingenij adolescentes cupiunt accedere. Ego uero inquit, istis obsequi studeo, neque grauabor breuiter meo more, quid quaque de re sentiam dicere, ac primum illud (quoniam authoritatem tuam negligere Scæuola fas mihi esse non puto) respondeo, mihi dicendi aut nullam artem, aut pertenuem uideri, sed omnem esse contentionem inter homines doctos in uerbi

controuersia positum. Nam si ars ita definitur, ut paulo ante exposuit Antonius, ex rebus penitus perspectis, planeq; cognitis, atque ab opinionis arbitrio seiunctis, scientiaq; comprehensis, non mihi uidetur ars oratoris esse ulla. Sunt enim uaria, & ad uulgarem, popularemq; sensum accommodata omnia genera huius forensis nostrae dictionis. Sin autem ea, quae obseruata sunt in usu, ac tractatione dicendi, haec ab hominibus callidis, ac peritis animaduersa, ac notata, uerbis designata, generibus illustrata, partibus distributa sunt (id quod fieri potuisse uideo) non intelligo, quamobrem non, si minus illa subtili definitione, at hac uulgari opinione ars esse uideatur. Sed siue est ars, siue artis quaedam similitudo, non est quidem ea negligenda, uerum intelligendum est, alia quaedam ad consequēdam eloquentiam esse maiora. Tum Antonius uehementer se assentiri Crasso dixit, quod neque ita amplecteretur artem, ut ij solerent, qui omnem uim dicendi in arte ponerent, neque rursum eam totam, sicut pleriq; philosophi facerent, repudiaret. Sed existimo inquit, gratum te his esse Crasse facturum, si ista exposueris, quae putas ad dicendum plusquam ipsam artem posse prodesse. Dicam equidem quoniam institui, petamq; à uobis inquit, ne has meas ineptias efferatis, quanquam moderabor ipse, ne, ut quidam magister, atq; artifex, sed quasi unus è togatorum numero, atq; ex forensi usu homo mediocris, neq; omnino rudis uidear, non ipse aliquid à me prompsisse, sed fortuito in sermonem uestrum incidisse. Equidem cum peterem magistratus, solebam in prehensando dimittere à me Scaeuolam, cum ei ita dicerem, me uelle esse ineptum, id erat petere blandius, quod nisi inepte fieret, bene non posset fieri, hunc autem esse unum hominem ex omnibus, quo praesente ego ineptus esse minime uellem, quem quidem nunc mearum ineptiarum testem, & spectatorem fortuna constituit. Nam quid est ineptius, quàm de dicendo dicere, cum id ipsum dicere nunquam sit non ineptum, nisi cum est necessarium. Perge uero Crasse inquit Mutius, istam enim culpam, quam uereris, ego praestabo. Sic igitur sentio, inquit Crassus, naturam primum, atq; ingenium ad dicendum uim afferre maximam, neq; uero istis, de quibus paulo ante dixit Antonius, scriptoribus artis, rationem dicendi, & uiam, sed naturam defuisse. Nam & animi, atq; ingenij celeres quidam motus esse debent, qui ad excogitandum acuti, & ad explicandū, ornandumq; sint uberes, & ad memoriā firmi, atq; diuturni, et siquis est, qui haec putet arte accipi posse, qđ falsum est (praeclare enim se res habeat, si haec accendi, aut commoueri arte possint, inseri qdē, & donari ab arte nō possunt,

omnia. sunt enim illa dona naturæ) quid de illis dicet, quæ certe cum ipso homine nascuntur? linguæ solutio, uocis sonus, latera, uires, conformatio quædam, & figura totius oris, & corporis? Neque hæc ita dico, ut ars aliquid limare non possit, neq; enim ignoro, et quæ bona sint, fieri meliora posse doctrina, & quæ non optima, aliquo modo acui tamen, & corrigi posse, sed sunt quidam, aut ita lingua hæsitantes, aut ita uoce absoni, aut ita uultu, motuq; corporis uasti, atque agrestes, ut etiam si ingenijs, atque arte ualeant, tamen in oratorum numerum uenire non possint. sunt autem quidam ita naturæ muneribus in hisdem rebus habiles, ita ornati, ut non nati, sed ab aliquo deo ficti esse uideantur. Magnum quiddam est onus, atque munus suscipere, atq; profiteri, se esse omnibus silentibus unum maximis de rebus magno in conuentu hominum audiendum. adest enim ferè nemo, quin acutius, atque acrius uitia in dicente, quàm recta uideat, ita quicquid est, in quo offenditur, id etiam illa, quæ laudanda sunt, obruit. Neque hæc in eam sententiam disputo, ut homines adolescentes, siquid naturale forte non habeant, omnino à dicendi studio deterream. Quis enim non uideat C. Cælio æquali meo maximo honori fuisse homini nouo illam ipsam, quancunque assequi potuerit, in dicendo mediocritatem? quis uestrum æqualem Q. Varium uastum hominem, atque fœdum non intelligit illa ipsa facultate, quancunque habet, magnam esse in ciuitate gratiam consecutum? Sed, quia de oratore quærimus, fingendus est nobis oratione nostra detractis omnibus uitijs orator, atque omni laude cumulatus. neque enim si multitudo litium, si uarietas causarum, si hæc turba, & barbaria forensis dat locum uel uitiosissimis oratoribus, iccirco nos hoc, quod quærimus, omittemus. Itaque in ijs artibus, in quibus non utilitas quæritur necessaria, sed animi libera quædam oblectatio, quàm diligenter, & quàm propè fastidiose iudicamus? Nullæ enim lites, neque controuersiæ sunt, quæ cogent homines, sicut in foro non bonos oratores, item in theatro actores malos perpeti. Est igitur oratori diligenter prouidendum non uti illis satisfaciat, quibus necesse est, sed ut ijs ipsis admirabilis esse uideatur, quibus libere liceat iudicare. Ac si quæritis planè quid sentiam, enuntiabo apud homines familiarissimos, quod adhuc semper tacui, & tacendum putaui. Mihi etiam quiq; optime dicunt, quiq; id facillime, atque ornatissime facere possunt, tamen, nisi timide ad dicendum accedunt, & in exordienda oratione perturbantur, penè impudentes uidentur, tametsi id accidere non potest, ut enim quisque optime dicit, ita maxime dicendi difficultatem, uariosq; euentus orationis,

hominumq; pertimescit, qui uero nihil potest dignum re, dignum nomine oratoris, dignum hominum auribus efficere, atq; edere, is mihi, etiam si commouetur in dicendo, tamen impudens uidetur. non enim pudendo, sed nō faciendo id, quod non decet, impudentiæ nomen effugere debemus. Quem uero non pudet (id quod in plerisque uideo) hunc ego non reprehensione solum, sed etiam pœna dignum puto. Equidem & in uobis animaduertere soleo, & me ipso sæpissime experior, ut exalbescam in principijs dicendi, & tota mente, atque omnibus artubus contremiscam. Adolescentulus uero sic in initio accusationis exanimatus sum, ut hoc summum beneficium Quinto Maximo debuerim, quod continuo consilium dimiserit simul, ac me fractum, ac debilitatum metu uiderit. Hic omnes assensi significare inter sese, & colloqui cœperunt. fuit enim mirificus quidam in Crasso pudor, qui tamen non modo non obesset eius orationi, sed etiam probitatis commendatione prodesset. Tum Antonius, Sæpe, ut dicis, inquit, animaduerti Crasse, & te, & cæteros summos oratores, quanquam tibi par mea sententia nemo unquam fuit, in dicendi exordio permoueri. Cuius quidē rei cum causam quærerem, quid nam esset, cur ut in quoque oratore plurimum esset, ita maxime is pertimesceret, has causas inueniebam duas. unam quod intelligerent ij, quos usus, ac natura docuisset, nonnunquam summis oratoribus non satis ex sententia euentum dicendi procedere, ita non iniuria quotiescunq; dicerent, id quod aliquando posset accidere, ne tum accideret, timere. Altera est hæc, de qua queri sæpe soleo, cæterarum homines artium spectati, & probati, siquando aliquid minus bene fecerunt, quàm solent, aut noluisse, aut ualetudine impediti non potuisse consequi id, quod scirent, putantur. noluit, inquiunt, hodie agere Roscius, aut crudior fuit. oratoris peccatum, siquod est animaduersum, stultitiæ peccatum uidetur, stultitia autem excusationem non habet, quia nemo uidetur aut quia crudus fuerit, aut quod ita maluerit, stultus fuisse, quo etiam grauius iudicium in dicendo subimus, quoties enim dicimus, toties de nobis iudicatur, & qui semel in gestu peccauit, non continuo existimatur nescire gestum, cuius in dicendo aliquid reprehensum est, aut æterna in eo, aut certe diuturna ualet opinio tarditatis. Illud uero, quod à te dictum est, esse permulta, quæ orator, nisi à natura haberet, nō multum à magistro adiuuaretur, ualde tibi assentior, inq; eo uel maxime probaui summum illum doctorē Alabāden sem Apollonium, qui, cum mercede doceret, tamen non patiebatur eos, quos iudicabat non posse oratores euadere, operam apud sese per-

dere, dimittebatq́; & ad quancunque artem putabat esse aptum ad eam impellere, atque hortari solebat. Satis est enim cæteris artificijs percipiendis tantummodo similem esse hominis, & id, quod tradatur, uel etiam inculcetur, siquis forte sit tardior, posse percipere animo, & memoria custodire, non quæritur mobilitas linguæ, non celeritas uerborum, non denique ea, quæ nobis non possumus fingere, facies, uultus, sonus. In oratore autem acumen dialecticorum, sententiæ philosophorum, uerba propè poetarum, memoria iurisconsultorum, uox tragœdorum, gestus penè summorum actorum est requirendus. Quamobrem nihil in hominum genere rarius perfecto oratore inueniri potest. quæ enim singularum rerum artifices singula si mediocriter adepti sunt, probantur, ea nisi omnia summa sunt in oratore probari non possunt. Tum Crassus, Atqui uide inquit in artificio, & opera quàm tenui, & leui quanto plus adhibeatur diligentiæ, quàm in hac re, quam constat esse maximam. Sæpe enim soleo audire Roscium, cum ita dicat, se adhuc reperire discipulum, quem quidem probaret, potuisse neminem, non quo non essent quidam probabiles, sed quia, si aliquid modo esset uitij, id ferre ipse non posset. Nihil est enim tam insigne, nec tam ad diuturnitatem memoriæ stabile, quàm id, in quo aliquid offenderis. Itaque, ut ad hanc similitudinem huius histrionis, oratoriam laudem dirigamus, uidetis ne, quàm nihil ab eo, nisi perfecte, nihil nisi cum summa uenustate fiat, nisi ita ut deceat, & uti omnes moueat, atque delectet? itaque hoc iandiu est consecutus, ut in quo quisque artificio excelleret, is in suo genere Roscius diceretur. Hanc ego absolutionem, perfectionemq́; in oratore desyderans, à qua ipse longe absum, facio impudenter. mihi enim uolo ignosci, cæteris ipse non ignosco. nam qui non potest, qui uitiose facit, quem denique non decet, hunc (ut Apollonius iubebat) ad id, quod facere possit, detrudendum puto. Num tu igitur inquit Sulpitius me aut hunc Cottam ius ciuile, aut rem militarem iubes discere? nam quis ad ista summa, atque in omni genere perfecta potest peruenire? Tum ille, Ego uero inquit, quod in uobis egregiam quandam, ac præclaram indolem ad dicendum esse cognoui, iccirco hæc exposui omnia, nec magis ad eos deterrendos, qui non possent, quàm ad uos, qui possetis, exacuendos accommodaui orationem meam, & quanquam in utroque uestrum summum esse ingenium, studiumq́; perspexi, tamen hæc, quæ sunt in specie posita, de quibus plura fortasse dixi, quàm solent græci dicere, in te Sulpiti diuina sunt. Ego enim neminem nec motu corporis, neq; ipso habitu,

atque

atque forma aptiorem, nec uoce pleniorem, aut suauiorem mihi uideor audisse, quæ quibus à natura minora data sunt, tamen illud assequi possunt, ut ijs, quæ habeant modice, & scienter utantur, & ut ne dedeceat. id enim est maxime uitandum, & de hoc uno minime est facile præcipere, non mihi modo, qui sicut unus paterfamilias his de rebus loquor, sed etiam ipsi illi Roscio, quem sæpe audio dicere, caput esse artis decere, quod tamen unum id esse, quod tradi arte non possit. Sed, si placet sermonem alio transferamus, & nostro more, aliquando non rhetorico loquamur. Minime uero inquit Cotta. nunc enim te iam exoremus necesse est, quoniam retines nos in hoc studio, nec ad aliam dimittis artem, ut nobis explices, quicquid est istud, quod tu in dicendo potes. neque enim sumus nimis auidi, ista tua mediocri eloquentia contenti sumus, idq; ex te quærimus, ut ne plus nos assequamur, quàm quantulum tu in dicendo assecutus es, quoniam, quæ à natura expetenda sunt, ea dicis non nimis deesse nobis, quid præterea esse assumendum putes? Tum Crassus arridens. Quid censes inquit Cotta, nisi studium, & ardorem quendam amoris? sine quo, cum in uita nihil quicquam egregium, tum certe hoc, quod tu expetis, nemo unquam assequetur. neque uero uos ad eam rem uideo esse cohortandos, quos, cum mihi quoque sitis molesti, nimis etiam flagrare intelligo cupiditate. Sed profecto studia nihil prosunt perueniendi aliquò, nisi illud, quod eò, quò intendas ferat, deducatq;, cognoris. Quare, quoniam mihi leuius quoddam onus imponitis, neque ex me de oratoris arte, sed de hac mea, quantulacunque est, facultate quæritis, exponam uobis non quandam aut perreconditam, aut ualde difficilem, aut magnificam, aut grauem rationem consuetudinis meæ, qua quondam solitus sum uti, cum mihi in isto studio uersari adolescenti licebat. Tum Sulpitius. O diem Cotta nobis inquit, optatum, quod enim neq; precibus unq̃, nec insidiando, nec speculando assequi potui, ut qd Crassus ageret meditandi, aut dicendi causa, non modo uidere mihi, sed ex eius scriptore, et lectore Diphilo suspicari liceret, id spero nos esse adeptos, omniaq; iam ex ipso, quæ diu cupimus, cogituros. Tum Crassus Atqui arbitror Sulpiti, cum audieris non tam te hæc admiraturũ, quæ dixero, quàm existimaturum tum, cum ea audire cupiebas, causam cur cuperes non fuisse. nihil enim dicam reconditum, nihil expectatione uestra dignum, nihil aut inauditum uobis, aut cuiq̃ nouum. Nam principio illud, quod est homine ingenuo, liberaliterq; educato dignum, non negabo me ista omnium communia, & contrita præce-

pta didicisse. Primum oratoris officium esse, dicere ad persuadendum accommodate, deinde esse omnem orationem, aut de infinitæ rei quæstione sine designatione personarum, & temporum, aut de re certis in personis, ac temporibus locatæ. in utraque autem re quicquid in controuersiam ueniat, in eo quæri solere, aut factum ne sit, aut, si est factum, quale sit, aut etiam quo nomine uocetur, aut, quod nonnulli addunt, rectè ne factum esse uideatur. existere autem controuersias etiam ex scripti interpretatione, in quo aut ambigue quid sit scriptũ, aut contrarie, aut ita ut à sententia scriptum dissideat. his autem omnibus partibus subiecta quædam esse argumenta propria. sed causarum quæ sint à communi quæstione seiunctæ, partim in iudicijs uersari, partim in deliberationibus, esse etiam genus tertium, quod in laudandis, aut uituperandis hominibus poneretur, certosq; esse locos, quibus in iudicijs uteremur, in quibus æquitas quæritur, alios in deliberationibus, qui omnes ad utilitatem dirigerentur eorum, quibus consilium daremus, alios item in laudationibus, in quibus ad personarum dignitatem omnia referrentur. cumq; esset omnis oratoris uis, ac facultas in quinque partes distributa, ut deberet reperire primum quid diceret, deinde inuenta non solum ordine, sed etiam momento quodam, atque iudicio dispensare, atque disponere, tum ea deniq; uestire, atque ornare oratione, post memoria sepire, ad extremum agere cum dignitate, & uenustate. Etiam illa cognoram, & acceperam ante, quàm de re diceremus, initio conciliandos eorum esse animos, qui audirent deinde rem demonstrandam, postea controuersiam constituendã, tum id, quod nos intenderemus, confirmandum, post, quæ contra dicerentur, refellenda. extrema autem oratione, ea, quæ pro nobis essent amplificanda, & augenda, quæq; essent pro aduersarijs infirmanda, atque frangenda. Audieram etiam, quæ de orationis ipsius ornamentis traderentur, in qua præcipitur primum, ut pure, & latine loquamur, deinde, ut planè, & dilucide, tum ut ornate, post ad rerum dignitatem apte, & quasi decore, singularumq; rerum præcepta cognoram. Quin etiam, quæ maxime propria essent, naturæ tamen his ipsis artem adhiberi uideram, nam de actione, & de memoria quædam breuia, sed magna cum exercitatione præcepta gustaram. in his enim ferè rebus omnis istorum artificum doctrina uersatur, quam ego si nihil dicam adiuuare, mentiar. habet enim quædam quasi ad commonendum oratorem, quo quidq; referat, & quo intuens, ab eo quodcunq; sibi proposuerit, minus aberret. Verũ ego hanc uim intelligo esse in præceptis omnibus, non ut ea secuti oratores eloquẽtiæ laudem sine

dem sint adepti, sed quæ sua sponte homines eloquentes facerent, ea quosdam obseruasse, atq; id egisse. sic esse non eloquētiam ex artificio, sed artificium ex eloquentia natum. quod tamen, ut ante dixi, non eij cio. est enim etiam si minus necessarium ad benedicendum, tamen ad cognoscendum non illiberale. Ea exercitatio quædam suscipienda uobis est, quanquam uos quidem iampridem estis in cursu, sed ijs, qui ingrediuntur ad studium, quiq; ea, quæ agēda sunt in foro tanquam in acie, possunt etiam nunc exercitatione, quasi ludicra prædiscere, ac meditari. Hanc ipsam inquit Sulpitius nosse uolumus, attamen ista, quæ abs te breuiter de arte decursa sunt, audire cupimus, quanquam sunt nobis quoq; non inaudita, uerū illa mox, nunc de ipsa exercitatione quid sentias, quærimus. Eqdem probo ista Crassus inqt, quæ uos facere soletis, ut causa aliqua posita consimili causarum earū, quæ in forum deferuntur, dicatis quammaxime ad ueritatem accommodate. sed pleriq; in hoc uocem modo, neq; eam scienter, & uires exercent suas, & linguæ celeritatem incitant, uerborūq; frequentia delectantur. in quo fallit eos, qđ audierunt, dicendo homines, ut dicant efficere solere. uere enim etiam illud dicitur, peruerse dicere homines, peruerse dicendo facillime consequi. Quamobrem in istis ipsis exercitationibus & si utile est etiam subito sæpe dicere, tamen illud utilius sumpto spatio ad cogitandū paratius, atq; accuratius dicere. Caput autem est, quod (ut uere dicam) minime facimus (est enim magni laboris, quem pleriq; fugimus) quamplurimum scribere, Stylus optimus, & præstantissimus dicendi effector, ac magister, neque iniuria, nam si subitam & fortuitam orationem commentatio, & cogitatio facile uincit, hāc ipsam profecto assidua, ac diligens scriptura superabit. omnes enim siue artis sunt loci, siue ingenij cuiusdam, atq; prudentiæ, qui modo insunt in ea re, de qua scribimus, inquirentibus nobis, omniq; acie ingenij contemplantibus, ostendunt se, & occurrunt, omnesq; sententiæ, uerbaq; omnia, quæ sunt cuiusq; generis, maximeq; illustria, sub acumen styli subeant, & succedant necesse est, tum ipsa collocatio, conformatioq; uerborum perficitur in scribendo, non poetico, sed quodā oratorio numero, & modo. Hæc sunt, quæ clamores, & admirationes in bonis oratoribus efficiunt, neque ea quisquam, nisi diu, multūq; scriptitarit, etiam si uehementissime se in his subitis dictionibus exercuerit, consequetur, & qui à scribendi consuetudine ad dicendum uenit, hanc affert facultatem, ut etiam subito si dicat, tamen illa, quæ dicantur, similia scriptorum esse uideantur, atque etiam siquando in dicendo scriptum attulerit aliquid, cum ab eo discesserit, reliqua si-

milis oratio consequetur. Vt concitato nauigio cum remiges inhibuerunt, retinet tamen ipsa nauis motum, & cursum suum intermisso impetu, pulsúq; remorum, sic in oratione perpetua, cum scripta deficiunt, parem tamen obtinet oratio reliqua cursum scriptorum similitudine, & ui concitata. In quotidianis autem cogitationibus equidem mihi adolescentulus proponere solebam illam exercitationem maxime, qua C. Carbonem nostrum illum inimicum solitum esse uti sciebam, ut aut uersibus propositis quammaxime grauibus, aut oratione aliqua lecta ad eum finem, quem memoria possem comprehendere, eam rem ipsam, quam legissem, uerbis alijs quammaxime possem lectis pronuntiarem, sed post animaduerti hoc esse in hoc uitij, quod ea uerba, quæ maxime cuiusque rei propria, quæq; essent ornatissima, atque optima occupasset, aut Ennius si ad eius uersus me exercerem, aut Gracchus si eius orationem mihi forte proposuissem, ita si ijsdem uerbis uterer, nihil prodesse, si alijs, etiam obesse, cum minus idoneis uti consuescerem. Postea mihi placuit, eóq; sum usus adolescens ut summorum oratorum græcas orationes explicarem, quibus lectis, hoc assequebar, ut cum ea, quæ legerem græce, latine redderem, non solum optimis uerbis uterer, & tamen usitatis, sed etiam exprimerem quædam uerba imitando, quæ noua nostris essent, dummodo essent idonea. Iam uocis, & spiritus, & totius corporis, & ipsius linguæ motus, & exercitationes, non tam artis indigent, quàm laboris, quibus in rebus habenda est ratio diligenter, quos imitemur, quorum similes uelimus esse. Intuendi nobis sunt non solum oratores, sed etiam actores, ne mala consuetudine ad aliquam deformitatem prauitatemq; ueniamus. Exercenda est etiam memoria ediscendis ad uerbum quamplurimis & nostris scriptis, & alienis. Atque in ea exercitatione non sanè mihi displicet adhibere, si consueris etiam istam locorum, simulachrorumq; rationem, quæ in arte traditur. Educenda deinde dictio est ex hac domestica exercitatione, & umbratili mediũ in agmen, in puluerem, in clamorem, in castra, atq; aciem forensem. Subeundus usus omnium, & periclitandæ uires ingenij, & illa commentatio inclusa in ueritatis lucem proferenda est. Legendi etiam poetæ, cognoscenda historia, omnium bonarum artium scriptores, ac doctores & legendi, & peruolutandi, & exercitationis causa laudandi, interpretandi, corrigendi, uituperandi, refellendi, disputandumq; de omni re in contrarias partes, et quicquid erit in quaq; re, quod probabile uideri possit, eliciendum, atq; dicendum. Perdiscendum ius ciuile, cognoscendæ leges, percipiẽda omnis antiquitas, senatoria consue

tudo, disciplina reip. iura sociorum, fœdera, pactiones, causa imperij cognoscenda est, libandus est etiam ex omni genere urbanitatis facetiarum quidam lepos, quo tanquam sale perspergatur omnis oratio. Effudi uobis omnia, quæ sentiebam, quæ fortasse, si quencunque patremfamilias arripuissetis ex aliquo circulo, eadem uobis percunctantibus respondisset. Hæc cum Crassus dixisset silentium est consecutum, sed quāquam satis ijs, qui aderāt, ad id, quod erat propositum, dictum uidebatur, tamen sentiebant celerius esse multo, quàm ipsi uellent, ab eo peroratum. Tum Scæuola, Quid est Cotta inquit, quid tacetis? nihil'ne uobis in mentem uenit, quod præterea à Crasso requiratis? Immo id mehercule inquit ipsum attendo, tantus enim cursus uerborum fuit, & sic euolauit oratio, ut eius uim, et incitationem aspexerim, uestigia, ingressumq́; non uiderim, & tanquam in aliquam locupletem, ac refertam domum uenerim, non explicata ueste, neq; proposito argento, neq; tabulis, & signis propalā collocatis, sed his omnibus multis, magnificisq́; rebus constructis, ac reconditis, sic modo in oratione Crassi diuitias, ac ornamenta eius ingenij p quædā inuolucra, atq; integumenta pspexi, sed ea cū contemplari cuperem, uix aspiciendi potestas fuit, ita neq; hoc possum dicere, me omnino ignorare qd possideat, neq; planè nosse, ac uidisse. Quin tu igitur facis idem inquit Scæuola, quod faceres, si in aliquam domum plenam ornamentorum illam uenisses, si ea seposita, ut dicis, essent, tuq́; ualde spectandi cupidus esses, non dubitares rogare dominum, ut proferri iuberet, præsertim si esset familiaris, similiter nunc petes à Crasso, ut eā copiā ornamentorū suorum, quam constructam uno in loco quasi p transennā prætereuntes strictim aspeximus, in lucem proferat, & suo quicq; loco collocet. Ego uero inqt Cotta à te peto Scæuola, me enim, et hunc Sulpitium impedit pudor ab homine omniū grauissimo, q genus huiusmodi disputationis semper contempserit, hæc, quæ isti forsitan puerorum elementa uideantur exquirere. sed tu hoc nobis da Scæuola, et perfice, ut Crassus hæc, quæ coarctauit, & peranguste refersit in oratione sua, dilatet nobis, atq; explicet. Ego mehercule inqt Mutius, antea uestra magis hoc causa uolebā, quàm mea, neq;.n. tantopere hāc à Crasso disputationem desyderabā, quātopere eius in causis oratiōe delector, nūc uero Crasse mea quoq; etiā causa rogo, ut quoniā tantum habemus otij, quātum iandiu nobis nō contigit, ne grauere exædificare id opus, quod instituisti. formā enim totius negotij opinione maiorē, melioreq́; uideo, quā uehemēter probo. Enim uero inqt Crassus, mirari satis non queo etiā te hæc Scæuola desyderare, quæ neq; ego teneo

uti ij, qui docent, neque sunt eius generis, ut si optime tenerem, digna essent ista sapientia, ac tuis auribus. An tu inquit ille, si de istis communibus, & peruagatis uix huic ætati audiendum putas, etiam'ne illa negligere possumus, quæ tu oratori cognoscenda esse dixisti? de naturis hominum, de moribus, de rationibus ijs, quibus hominum mentes & incitarentur, & reprimerentur, de historia, de antiquitate, de administratione reip. deniq; de nostro ipso iure ciuili, hanc enim ego omnem scientiam, & copiam rerum in tua prudentia sciebam inesse, in oratoris uero instrumento tam lautam supellectilem nunquam uideram. Potes igitur inquit Crassus (ut alia omittam, quæ sunt immensa, & ad ipsum tuum ius ciuile ueniam) oratores putare eos, quos multas horas expectauit, cum in campum properaret, & ridens, & stomachans Scæuola, cum Hypsæus maxima uoce plurimis uerbis a M. Crasso prætore contenderet, ut ei, quem defendebat, causa cadere liceret, Cn. autem Octauius homo consularis non minus longa oratione recusaret, ne aduersarius causa caderet, ac ne is, pro quo ipse diceret, turpi tutelæ iudicio, atque omni molestia, stultitia aduersarij liberaretur. Ego uero istos inquit (memini enim mihi narrare Mutium) non modo oratoris nomine, sed ne foro qdem dignos putarem. Atq non defuit illis patronis inquit Crassus, eloquentia, neque dicendi ratio, aut copia, sed iuris ciuilis prudentia, quod alter plus lege agendo petebat, quàm quantum lex in XII. tabulis permiserat, quod cum impetrasset, causa caderet, alter iniquum putabat, plus secum agi, quàm quod esset in actione, neque intelligebat, si ita esset actum, litem aduersarium perditurum. Quid his paucis diebus? non'ne nobis in tribunali Q. Pompeij prætoris urbani familiaris nostri sedẽtibus, homo ex numero disertorum postulabat? ut illi, unde peteretur uetus, atque usitata exceptio daretur, cuius pecuniæ dies fuisset, quod petitoris causa comparatum esse non intelligebat, ut si ille infiaciator, probasset iudici ante petitam esse pecuniam, quàm esset cœpta deberi, petitor rursus cum peteret, ne exceptione excluderetur, quod ea res in iudicium antea non uenisset. Quid ergo hoc fieri turpius, aut dici potest, quàm eum, qui hanc personam susceperit, ut amicorum controuersias, causasq; tueatur, laborantibus succurrat, ægris medeatur, afflictos excitet, hunc in minimis, tenuissimisq; rebus ita labi, ut alijs miserandus, alijs irridendus esse uideatur? Equidem propinquum nostrum P. Crassum illum diuitem, & multis alijs in rebus elegantem hominem, & ornatum, & præcipue in hoc ferendum, & laudandum puto, quod cum Scæuolæ frater

esset, solitus est ei persaepe dicere, neque illum in iure ciuili satis illi arti facere posse, nisi dicendi copiã assumpsisset, quod quidem hic, qui mecum consul fuit, filius eius est consecutus. neq; se ante causas amicorum tractare, atq; agere coepisse, quàm ius ciuile didicisset. Quid uero ille M. Cato? nonne et eloquentia tanta fuit, quantam illa tempora, atq; illa aetas in hac ciuitate ferre maximam potuit, & iuris ciuilis omnium peritissimus? Verecundius hac de re iandudum loquor, quod adest uir in dicendo summus, quem ego unum oratorem maxime admiror, sed tamen idem hoc semper ius ciuile contempsit. Verum, quoniam sententiae, atque opinionis meae uoluisti esse participes, nihil occultabo, & quoad potero, uobis exponam, quid de quaq; re sentiam.

Antonij incredibilis quaedam, & propè singularis, et diuina uis ingenij uidetur etiam, si hac scientia iuris nudata sit, posse facile caeteris armis prudentiae causas tueri, atq; defendere. quamobrem hic nobis sit exceptus, caeteros uero non dubitabo primum inertiae condemnare sententia mea, post etiam impudentiae. Nam uolitare in foro, haerere in iure, ac praetorum tribunalibus, iudicia priuata magnarum rerum obire, in quibus saepe non de facto, sed de aequitate, ac iure certetur, iactare se in causis centumuiralibus, in quibus usucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, alluuionum, circunluuionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, stillicidiorum, testamentorum ruptorum, aut ratorum, caeterarumq; rerum innumerabilium iura uersentur, cum omnino, quid suum, quid alienum, quare deniq; ciuis, an peregrinus, seruus, an liber quispiam sit, ignoret, insignis est impudentiae. Illa uero deridenda arrogantia est in minoribus nauigijs rudem esse se confiteri, quinqueremes autem, aut etiam maiores gubernare didicisse. Tu mihi, cum in circulo decipiare aduersarij stipulatiuncula, & cum obsignes tabellas clientis tui, quibus id sit scriptum, quo ille capiatur, ego tibi ullam causam maiorem committendam putem? citius hercule is, qui duorum scalmorum nauiculam in portu euerterit, in euxino ponto argonautarum nauem gubernarit. Quid si ne paruae quidem causae sunt, sed saepe maximae, in quibus certatur de iure ciuili? quod tandem os est illius patroni, qui ad eas causas sine ulla scientia iuris audet accedere? Quae potuit igitur esse causa maior, quàm illius militis? de cuius morte cum domum falsus ab exercitu nuntius uenisset, & pater eius re credita testamentum mutasset, & quem ei uisum esset, fecisset haeredem, essetq; ipse mortuus, res delata est ad centumuiros, cum miles domum reuenisset, egissetq; lege in haereditatem paternam, testamento exhaeres filius. Nempe in ea causa

quæsitum est de iure ciuili, posset'ne paternorum bonorum exhæres esse filius, quem pater testamento neque hæredem, neque exhæredem scripsisset nominatim. Quid qua de re inter Marcellos, & Claudios patricios centumuiri iudicarunt? cum Marcelli ab liberti filio stirpe, Claudij patricij eiusdem hominis hæreditatem, gente, ad se rediisse dicerent, non'ne in ea causa fuit oratoribus de toto stirpis, ac gentilitatis iure dicendum? Quid quod item in centumuirali iudicio certatum esse accepimus? qui Romam in exilium uenisset, cui Romæ exulare ius esset, si se ad aliquem quasi patronum applicuisset, intestatoq; esset mortuus, non'ne in ea causa ius applicationis obscurum sane, & ignotum patefactum in iudicio, atque illustratum est à patrono? Quid nuper, cum ego C. Sergij Auratæ contra hunc nostrum Antonium iudicio priuato causam defenderem, non'ne omnis nostra in iure uersata defensio est? cum enim Marius Cratidianus ædes Auratæ uendidisset, neque seruire quandam earum ædium partem in mancipij lege dixisset, defendebamus quicquid fuisset incommodi in mancipio, id si uenditor scisset, neq; declarasset, præstare debere. Quo quidem in genere familiaris noster M. Bucculeius homo neq; meo iudicio stultus, et suo ualde sapiens, & à iuris studio non abhorrens, simili in re quodam modo nuper errauit. nam, cum ædes L. Fusio uenderet, in mancipio lumina uti tum essent, ita recepit, Fusius autem, simulatq; ædificari cœptum est, in quadam parte urbis, quæ modo ex illis ædibus conspici posset, egit statim cum Bucculeio, quod cuicunq; particulæ cœli officeretur, quamuis esset procul, mutata lumina putabat. Quid uero clarissima M. Curij causa, & M. Coponij nuper apud centumuiros, quo concursu hominum, qua expectatione defensa est? cum Q. Scæuola æqualis, & collega meus homo omnium & disciplina iuris ciuilis eruditissimus, & ingenio, prudentiaq; acutissimus, & oratione maxime limatus, atque subtilis, atque ut ego soleo dicere, iuris peritorum eloquentissimus, eloquentium iuris peritissimus, ex scripto testamentorum iura defenderet, negaretq; nisi posthumus, & natus, & ante quàm in suam tutelam uenisset, mortuus esset, hæredem eum esse non posse, qui esset secundum posthumum, & natum, & mortuum hæres institutus, ego autem defenderem hac eum mente fuisse, qui testamentum fecisset, ut si filius non esset, qui in tutelam ueniret, M. Curius esset hæres, num destitit uterq; nostrum in ea causa, in authoritatibus, in exemplis, in testamentorum formulis, hoc est in medio iure ciuili uersari? Omitto iam plura exempla causarum am-

plissimarum, quæ sunt innumerabilia, Capitis nostri sæpe potest accidere, ut causæ uersentur in iure. Etenim si C. Mancinum nobilissimum, atque optimum uirum, ac consularem, cum propter inuidiam numantini fœderis pater patratus ex senatusconsulto Numantinis dedidisset, eumq; illi non recepissent, posteaq; Mancinus domum reuenisset, neque in senatum introire dubitasset, P. Rutilius. M. filius Tribunus Pl. de senatu iussit educi, quod eum ciuem negaret esse, quia memoria sic esset proditum, quem pater suus, aut populus uendidisset, aut paterpatratus dedidisset, ei nullum esse postliminium. Quam possumus reperire ex omnibus rebus ciuilibus causam, contentionemq; maiorem, quàm de ordine, de ciuitate, de libertate, de capite hominis consularis? præsertim, cum hæc non in crimine aliquo, quod ille posset infitiari, sed in ciuili iure consisteret. Similiq; in genere inferiore ordine, siquis apud nos seruisset ex populo fœderato, seseq; liberasset, ac postea domum reuenisset, quæsitum est apud maiores nostros, num is ad suos postliminio redijsset, & amisisset hanc ciuitatem. Quid de libertate, quo iudicium grauius esse nullum potest? non'ne ex iure ciuili potest esse contentio? cum quæritur is, qui domini uoluntate census sit, si non sit conditum lustrum, sit'ne liber. Quid quod usu memoria patrum uenit, ut paterfamilias, qui ex Hispania Romam uenisset, cum uxorem prægnantem in prouincia reliquisset, Romæq; alteram duxisset, neque nuntium priori remisisset, mortuusq; esset intestato, & ex utraque filius natus esset, mediocris'ne res in controuersiam adducta est? cum quæreretur de duobus ciuium capitibus, & de puero, qui ex posteriore natus erat, & de eius matre, quæ, si iudicaretur, certis quibusdam uerbis non nouis nuptijs fieri cum superiore diuortium, in concubinæ locum duceretur. Hæc igitur, & horum similia iura suæ ciuitatis ignorantem, erectum, & celsum alacri, & prompto ore, ac uultu huc, atque illuc intuentem, uagari magna cum caterua toto foro, præsidium clientibus, atque opem amicis, & propè cunctis ciuibus lucem ingenij, & consilij sui porrigentem, atque tendentem, non'ne in primis flagitiosum putandum est? Et quoniam de impudentia dixi, castigemus etiam segniciem hominum, atque inertiam. Nam, si esset ista cognitio iuris magna, ac difficilis, tamen utilitatis magnitudo deberet homines ad suscipiẽdum discendi laborem impellere. Sed o Dij immortales non dicerem hoc audiente Scæuola, nisi ipse dicere soleret, nullius sibi artis faciliorem cognitionem uideri, q̃d qdẽ certis de causis à plerisq; aliter existimatur,

primum, quia ueteres illi, qui huic scientiæ præfuerunt, obtinendæ, atq; augendæ potentiæ suæ causa peruulgari artem suam noluerunt, deinde posteaquam est editum expositis á Gn. Flauio primum actionibus, nulli fuerunt, qui illa artificiose digesta generatim componerét, nihil est enim, quod ad artem redigi possit, nisi ille prius, qui illa tenet, quorum artem instituere uult, habet illam scientiam, ut ex ijs rebus, quarum ars non dum sit, artem efficere possit. hoc uideo, dum breuiter uoluerim dicere, dictum á me esse paulo obscurius, sed experiar, & dicam, si potero, planius. Omnia ferè, quæ sunt conclusa nunc artibus, dispersa, & dissipata quondam fuerunt, ut in musicis numeri, & uoces, & modi. In geometria lineamenta, formæ, interualla, magnitudines. In astrologia cœli conuersio, ortus, obitus, motus'q; syderũ. In grammaticis poetarum pertractatio, historiarum cognitio, uerborum interpretatio, pronuntiandi quidam sonus, in hac deniq; ipsa ratione dicendi excogitare, ornare, disponere, meminisse, agere, ignota quondam omnibus, & diffusa late uidebantur. adhibita est igitur ars quædam extrinsecus ex alio genere quodam, quod sibi totum philosophi assumunt, quæ rem dissolutam, diuulsam'q; conglutinaret, & ratione quadam constringeret. Sit ergo in iure ciuili finis hic, legitimæ, atq; usitatæ in rebus, causis'q; ciuium æqualitatis conseruatio. Tũ sunt notanda genera, & ad certum numerum, paucitatem'q; reuocanda. Genus autem id est, quod sui similes communione quadam, specie autem differétes, duas, aut plures complectitur ptes. Partes autem sunt, quæ generibus ijs, ex qbus emanant, subijciuntur. Omnia'q;, quæ sunt uel generum, uel partium nomina, definitionibus, quam uim habeát, est exprimendum. Est enim definitio earum rerum, quæ sunt eius rei propriæ, quam definire uolumus, breuis, & circunscripta quædam explicatio. Hisce ego rebus exempla adiungerem, nisi apud quos hæc haberetur oratio, cernerem, nunc complectar, quod proposui, breui. Si enim aut mihi facere licuerit, quod iandiu cogito, aut alius quispiam, aut me impedito occuparit, aut mortuo effecerit, ut primum omne ius ciuile in genera digerat, quæ perpauca sunt, deinde eorum generum quasi quædam membra dispertiat, tum propriam cuiusque uim definitione declaret, perfectam artem iuris ciuilis habebitis, magis magnam, atque uberem, quàm difficilem, & obscuram. Atque interea tamen, dum hæc, quæ dispersa sunt, coguntur, uel passim licet carpentem, & colligentem undiq;, repleri iste iuris ciuilis scientia. Nõne uidetis equitem romanum hominem acutissimo omnium ingenio, sed minime cæteris artibus eruditum C. Aculeonem, qui mecum uiuit,

semper'q;

semperq; uixit, ita tenere ius ciuile, uti cum ab hoc discesseris, nemo de ijs, qui peritissimi sunt, anteponatur? Omnia enim sunt posita ante ocu los, collocata in usu quotidiano, in congressione hominum, atq; in foro, neq; ita multis literis, aut uoluminibus magnis continentur. eadē enim sunt elata primum à pluribus, deinde paucis commutatis uerbis etiā ab ijsdem scriptoribus scripta sunt sæpius. accedit uero quo facilius percipi, cognosciq; ius ciuile possit (quod minime pleriq; arbitrantur) mira quædam in cognoscendo suauitas, & delectatio. Nam siquē aliena studia delectant, plurima est & in omni iure, & in pontifi cum libris, & in duodecim tabulis antiquitatis effigies, quod & uer borum prisca uetustas cognoscitur, & actionum genera quædam ma iorum consuetudinem, uitamq; declarant. Siue quis ciuilem scientiam contempletur, quam Scæuola non putat oratoris esse propriam, sed cu iusdam ex alio genere prudentiæ, totam hanc descriptis omnibus ciui tatis utilitatibus, ac partibus XII. tabulis contineri uidebitis. Siue quem ista præpotens, & gloriosa philosophia delectat, dicam auda cius, hosce habet fontes omnium disputationum suarum, qui iure ciui li, & legibus continentur. ex his enim & dignitatem maxime expe tendā uidemus, cum uerus, iustus, atq; honestus labor honoribus, præ mijs, atq; splendore decoratur, uitia autem hominum, atque fraudes, damnis, ignominijs, uinculis, uerberibus, exilijs, morte multantur, & docemur non infinitis, concertationumq; plenis disputationibus, sed au thoritate, nutuq; legum domitas habere libidines, coercere omnes cupi ditates, nostra tueri, ab alienis mentes, oculos, manus abstinere. Fre mant omnes licet, dicam quod sentio, bibliothecas mehercule omnium philosophorum unus mihi uidetur XII tabularum libellus, siquis legum fontes, & capita uiderit, & authoritatis pondere, & utilitatis ubertate superare. Ac si nos, id quod maxime debet, nostra patria de lectat, cuius rei tanta est uis, ac tanta natura, ut Ithacam illam in asperrimis saxulis tanquam nidulum affixam sapientissimus uir im mortalitati anteponeret, quo amore tandem inflammati esse debemus in eiusmodi patriam, quæ una in omnibus terris domus est uirtutis, imperij, dignitatis? cuius primum nobis mens, mos, disciplina nota esse debet, uel qa est patria parens omniū nostrum, uel quia tanta sa pientia fuisse in iure constituendo putanda est, quanta fuit in his tan tis opibus imperij comparandis. Percipietis etiam illam ex cognitione iuris lætitiam, & uoluptatem, quod quantum præstiterint nostri ma iores prudentia cæteris gentibus, tum facillime intelligetis, si cum illo rum Lycurgo, et Dracone, & Solone nostras leges conferre uolueritis.

Incredibile est enim, quàm sit omne ius ciuile præter hoc nostrum inconditum, ac penè ridiculum, de quo multa soleo in sermonibus quotidianis dicere, cum hominum nostrorũ prudẽtiam cæteris hominibus, & maxime græcis antepono. His ego de causis dixeram Scæuola, ijs, qui perfecti oratores esse uellent, iuris ciuilis cognitionem esse necessariam. Iam uero ipsa per sese quantum afferat ijs qui ei præsunt, honoris, gratiæ, dignitatis, quis ignorat? Itaq; ut apud græcos infimi homines mercedula adducti ministros se præbent in iudicijs oratoribus, ij, qui apud illos πραγματικοὶ uocantur, sic in nostra ciuitate contra amplissimus quisq;, & clarissimus uir, ut ille, qui propter hanc iuris ciuilis scientiam sic appellatus à summo poeta est.

Egregie cordatus homo Catus Aelius Sextus,

Multiq; præterea, qui cum ingenio sibi authore dignitatem reperissent, perfecerunt, ut in respõdendo iure authoritate plus etiam, quàm ipso ingenio ualerent. Senectuti uero celebrandæ, & ornandæ, quod honestius potest esse perfugium, quàm iuris interpretatio? Equidem mihi hoc subsidium iam inde ab adolescentia comparaui non solũ ad causarum usum forensem, sed etiam ad decus, atq; ornamentum senectutis, ut cum me uires (quod ferè iam tempus aduentat) deficere cœpissent ista, ab solitudine domũ meam uindicarẽ. Quid est enim præclarius, quã honoribus, et reip. muneribus perfunctum senẽ posse suo iure dicere id, quod apud Enniũ dicit ille Pythius Apollo, se esse eum, unde sibi si non populi, & reges, at omnes sui ciues consiliũ expetunt.

Suarum rerum incerti, quos ego mea ope ex
Incertis certos, compotesq; consili
Dimitto, ut ne res temere tractent turbidas.

Est enim sine dubio domus iurisconsulti totius oraculum ciuitatis. Testis est huiusce Q. Mutij ianua, & uestibulum, quod in eius infirmissima ualetudine, affectaq; iam ætate maxima quotidie frequentia ciuium, ac summorum hominum splendore celebratur. Iam illa non longam orationem desyderant, quamobrẽ existimem publica quoq; iura, quæ sunt propria ciuitatis, atq; imperij, tum monumenta rerum gestarum, & uetustatis exempla oratori nota esse debere. Nam ut in rerum priuatarũ causis, atq; iudicijs depromenda sæpe oratio est ex iure ciuili, et icirco, ut ante diximus, oratori iuris ciuilis scientia necessaria est, sic in causis publicis iudiciorũ, concionum senatus, omnis hæc & antiqtatis memoria, & publica iuris authoritas, & regendæ reip. ratio, ac scientia, tanquã aliqua materies ijs oratoribus, qui uersantur in rep. subiecta esse debent. Non enim causidicum nescio quem, neque

proclamatorem,

proclamatorem, aut rabulam hoc sermone nostro conquirimus, sed eum uirum, qui primum sit eius artis antistes, cuius cum ipsa natura magnã homini facultatem daret, tamen esse deus putatur, ut et ipsum, quod erat hominis proprium non partum per nos, sed diuinitus ad nos delatum uideretur, deinde qui possit non tam caduceo, quàm nomine oratoris ornatus incolumis uel inter hostiũ tela uersari, tum qui scelus, fraudemq; nocentis possit dicendo subijcere odio ciuium, supplicioq; constringere, idemq; ingenij præsidio innocentiam, iudiciorũ pœna liberare, idemq; languentem, labentemq; populũ aut ad decus excitare, aut ab errore deducere, aut inflãmare in improbos, aut incitatum in bonos, mitigare, qui deniq; quencunq; in animis hominum motum res, & causa postulet, eum dicendo uel excitare possit, uel sedare. Hanc uim siquis existimat aut ab ijs, qui de dicendi ratione scripserunt, expositam esse, aut à me posse exponi tam breui, uehementer errat, neq; solũ inscientiam meam, sed ne rerũ quidem magnitudinem perspicit. Equidem uobis, quoniã ita uoluistis, fontes, unde hauriretis, atq; itinera ipsa ita putaui esse demonstranda, non ut ipse dux essem, quod & infinitum est, & non necessariũ, sed ut commonstrarẽ tantũ uiam, &, ut fieri solet, digitum ad fontes intenderẽ. Mihi uero inqt Mutius satis, superq; abs te uidetur istorũ studijs, si modo sunt studiosi esse factum. nam ut Socratem illũ solitum aiunt dicere, perfectũ sibi opus esse, siqs satis esset concitatus cohortatione sua ad studiũ cognoscendæ, percipiendæq; uirtutis, qbus enim id persuasum esset ut nihil mallent se esse, quàm bonos uiros, ijs reliquam facilem esse doctrinam, sic ego intelligo, si in hæc, quæ patefecit oratione sua Crassus, intrare uolueritis, facillime uos ad ea, quæ cupitis, peruenturos ab hoc aditu, ianuaq; patefacta. Nobis uero inqt Sulpitius, ista sunt pgrata, perq; iucunda, sed pauca etiam requirimus, in primisq; ea, quæ ualde breuiter à te Crasse de ipsa arte percursa sunt, cũ illa te & non contemnere, & didicisse confiterere, ea si paulo latius dixeris, expleris omnem expectationẽ diuturni desyderij nostri. nã nunc qbus studendũ rebus esset, accepimus, quod ipsum est tamen magnum, sed uias earũ rerum, rationemq; cupimus cognoscere. Quid si inqt Crassus, quoniã ego quo facilius uos apud me tenerem, uestræ potius obsecutus sum uolũtati, quàm aut consuetudini, aut naturæ meæ, petimus ab Antonio, ut ea, quæ continet, neq; adhuc protulit, ex quibus unũ libellũ sibi excidisse iandudum questus est, explicet nobis, & illa dicendi mysteria enunciet? Vt uidetur inquit Sulpitius. nam Antonio dicente etiam qd tu intelligas sentiemus. Peto igitur inquit Crassus à te, quoniam id no-

bis Antoni hominibus id ætatis oneris ab horum adolescentium studijs imponitur, ut exponas quid ijs de rebus, quas à te quæri uides, sentias. Deprehensum equidem me inquit Antonius, planè uideo, atq; sentio, non solum quod ea requiruntur à me, quorum sum ignarus, atq; insolens, sed quia quod in causis ualde fugere soleo, ne tibi Crasse succedam, id me nunc isti uitare non sinunt, uerum hoc ingrediar ad ea, quæ uultis audacius, quod idem mihi spero usu esse uenturũ in hac disputatione, quod in dicendo solet, ut nulla expectetur ornata oratio. neq; enim sum de arte dicturus, quam nunquã didici, sed de mea consuetudine, ipsáq; illa, quæ in commentariũ meũ retuli, sunt eiusmodi, non aliqua mihi doctrina tradita, sed in rerũ usu, causisq; tractata, quæ si uobis hominibus eruditissimis non probabuntur, uestram iniquitatem accusatote, qui ex me ea quæsieritis, quæ ego nescirem, meam facilitatem laudatote, cum uobis non meo iudicio, sed uestro studio inductus non grauate respondero. Tum Crassus, Perge modo inquit Antoni, nullum est enim periculum, nequid tu eloquare, nisi ita prudenter, ut neminem nostrum pœniteat ad hũc te sermonem impulisse.

Ego uero inquit pergam, & id faciam, quod in principio fieri in omnibus disputationibus oportere censeo, ut quid illud sit, de quo disputetur, explanetur, ne uagari, & errare cogatur oratio, si ij, qui inter se dissenserint, non idem esse illud, de quo agitur, intelligent. Nam si forte quæreretur, quæ esset ars imperatoris, constituendũ putarem principio, quis esset imperator, qui cum esset constitutus administrator quidem belli gerendi, tum adiungeremus de exercitu, de castris, de agminibus, de signorum collationibus, de oppidorum oppugnationibus, de commeatu, de insidijs faciẽdis, atq; uitandis, de reliqs rebus, quæ essent propriæ belli administrandi, quarũ qui essent animo, & scientia compotes, eos esse imperatores dicerem, uterérq; exẽplis Africanorum, & Maximorum, Epaminundam, atq; Annibalem, atq; eius generis homines nominarẽ. Sin autem quæreremus, quis esset is, qui ad remp. moderandam usum, & scientiam, & studium suum contulisset, definirem hoc modo. Qui quibus rebus utilitas reip. pararetur, augereturq;, teneret, ijsq; uteretur, hunc reip. rectorem, & consilij publici authorem esse habendum, prædicarémq; Publium Lentulum principẽ illum, & Tiber. ũ Gracchum patrem, & Quintum Metellum, et Publium Africanum, & C. Læliũ, & innumerabiles alios cum ex nostra ciuitate, tum ex cæteris. Sin autẽ quæreretur, quisnam iuris consultus uere nominaretur, eum dicerem, qui legum, & consuetudinis eius, qua priuati in ciuitate uterentur, & ad respondendũ, & ad agendum,

dum, & ad cauendum peritus esset, & ex eo genere Sextum Aelium M. Manilium. P. Mutium nominarem. Atq; ut iam ad leuiora artiũ studia ueniam, si musicus, si grammaticus, si poeta quæratur, possim similiter explicare, quid eorum quisq; profiteatur, et quo non amplius ab quoq; sit postulandum. Philosophi deniq; ipsius, qui de sua ui, ac sapientia unus omnia penè profitetur, est tamen quædam descriptio, ut is, qui studeat omnium rerum diuinarum, atq; humanarum uim, naturam, causasq; nosse, & omnem bene uiuendi rationem tenere, & persequi, nomine hoc appelletur. Oratorem autem, quoniam de eo quærimus, equidem non facio eundem, quem Crassus, qui mihi uisus est omnem omnium rerum, atq; artium scientiam comprehendere uno oratoris officio, ac nomine, atq; eum puto esse, qui & uerbis ad audiendum iucundis, & sententijs ad probandum accommodatis uti possit in causis forensibus, atq; communibus, hũc ego appello oratorẽ, eumq; esse præterea instructum uoce, & actione, & lepore quodam uolo. Crassus uero mihi noster uisus est oratoris facultatem non illius artis terminis, sed ingenij sui finibus immensis penè describere. nam & ciuitatum regendarum oratori gubernacula sententia sua tradidit, in quo per mihi mirum uisum est Scæuola te hoc illi concedere, cum sæpissime tibi senatus breuiter, impoliteq; dicẽti maximis sit de rebus assensus, M. uero Scaurus, quem non longe ruri apud se esse audio, uir regendæ reip. scientissimus, si audierit hanc authoritatem grauitatis, & consilij sui uindicari à te Crasse, quod eam oratoris propriam esse dicas, iam credo huc ueniat, et hãc loquacitatem nostram uultu ipso, aspectuq; conterreat, qui, quanquam est in dicendo minime contemnendus, prudentia tamen rerum magnarum magis, quàm dicendi arte nititur. Neq; uero, si quis utrunq; potest, aut ille consilij publici author, ac senator bonus, ob eã ipsam causam orator est, aut hic disertus, aut eloquens, si est idem in procuratione ciuitatis egregius, aliquam scientiã dicendi copia est consecutus. multum inter se distant istæ facultates, longeq; sunt diuersæ, atq; seiunctæ, neq; eadem ratione, ac uia M. Cato. P. Africanus. Q. Metellus. C. Lælius, qui omnes eloquentes fuerunt, orationem suam, & reip. dignitatem exornabant. neq; enim est interdictum aut à rerum natura, aut à lege aliqua, atq; more, ut singulis hominibus ne amplius, q̃ singulas artes nosse liceat. Quare non etsi eloquentissimus Athenis Pericles, idemq; in ea ciuitate plurimos annos princeps consilij publici fuit, idcirco eiusdem hominis, atque artis utraq; facultas existimanda est. nec si Publius Crassus idem fuit eloquens, & iurisperitus, ob eam causam inest in facultate dicendi iu-

ris ciuilis scientia. nam si quisq; ut in aliqua arte, & facultate excel-
lens, aliam quoq; artem sibi assumpserit, is perficiet, ut quod præterea
sciet, id eius, in quo excellet, pars quædam esse uideatur. licet ista ra-
tione dicamus, pila bene, & duodecim scrupis ludere, proprium esse
iuris ciuilis, quoniam utrunq; eorũ P. Mutius optime fecerit, eademq́;
ratione dicantur, & quos ποιητὰς græci nominant, ijdẽ poetæ, quo-
niam Empedocles physicus egregium poema fecerit. at hoc ne philo-
sophi quidem ipsi, qui omnia sicut propria sua esse, atq; à se possideri
uolunt, dicere audent, geometriam, aut musicam philosophi esse, quia
Platonem omnes in illis artibus præstantissimum fuisse fateãtur. Ac si
iam placet, omnes artes oratori subiungere, tolerabilius est sic potius
dicere, ut quoniam dicendi facultas non debeat esse ieiuna, atq; nuda;
sed aspersa, atq; distincta multarum rerum iucunda quadam uarie-
tate, sit boni oratoris multa auribus accepisse, multa uidisse, multa ani
mo, & cogitatione, multa etiam legendo percurrisse, neque ea ut sua
possedisse, sed ut aliena libasse. fateor enim callidum quendam hunc,
& nulla in re tironem, ac rudem, nec peregrinum, atq; hospitem in
agendo esse debere. Neque uero istis tragœdijs tuis, quibus uti philo-
sophi maxime solent, Crasse perturbor, quod ita dixisti neminem pos
se, eorum mentes, qui audirent, aut inflammare dicendo, aut inflãma-
tas restinguere, cum eo maxime uis oratoris, magnitudoq́; cernatur, ni
si qui rerum omnium naturam, mores hominum, atq; rationes penitus
perspexerit, in quo philosophia sit oratori necessario percipienda, quo
in studio hominum ingeniosissimorum otiosissimorum totas ætates ui
demus esse contritas, quorum ego copiam, magnitudinemq́; cognitio-
nis, atq; artis non modo non contemno, sed etiam uehementer admi-
ror, nobis tamen, qui in hoc populo, foroq́; uersamur, satis est ea de mo-
ribus hominum & scire, & dicere, quæ non abhorrent ab hominũ
moribus. Quis enim unquam orator magnus, & grauis, cum iratum
aduersario iudicem facere uellet, hæsitauit ob eam causam, quod nesci
ret, quid esset iracundia, feruorne mentis, an cupiditas puniendi dolo
ris? quis cum cæteros animorum motus aut iudicibus, aut populo dicen
do miscere, atq; agitare uellet, ea dixit, quæ à philosophis dici solent?
qui partim omnino motus negãt in animis ullos esse debere, quiq́; eos
in iudicũ mentibus cõcitent scelus eos nefariũ facere, partim qui tolera
biliores uolunt esse, & ad ueritatem uitæ propius accedere, per medio
cres, ac potius leues motus debere esse dicunt. Orator autem omnia
hæc, quæ putantur in communi uitæ consuetudine mala, ac molesta,
& fugienda, multo maiora, & acerbiora uerbis facit. itemq́; ea, quæ

uulgo

uulgo expetenda, atque optabilia uidentur, dicendo amplificat, atque ornat, neque uult ita sapiens inter stultos uideri, uti qui audiant, aut illum ineptum, aut græculum putent, aut etiam si ualde probent ingenium, oratoris sapientiam admirentur, se esse stultos moleste ferãt, sed ita peragrat per animos hominum, ita sensus, mentesq; pertractat ut non desyderet philosophorum descriptiones, neque exquirat oratione, summum illud bonum in animo ne sit, an in corpore? uirtute, an uoluptate definiatur? an hæc inter se iungi, copulariq; possint? an uero, ut quibusdam uisum, nihil certum sciri, nihil planè cognosci, & percipi possit? quarum rerum fateor magnam, multiplicemq; esse disciplinam, & multas, copiosas, uariasq; rationes. Sed aliud quiddã longe aliud Crasse quærimus. acuto homine nobis opus est, et natura, usuq; callido, qui sagaciter peruestiget, quid sui ciues, iiq; homines, quibus aliquid dicendo persuadere uelit, cogitent, sentiant, opinentur, expectent. Teneat oportet uenas cuiusque generis, ætatis, ordinis, & eorum, apud quos aliquid aget, aut erit acturus, mentes, sensusq; degustet. Philosophorum autem libros reseruet sibi ad huiuscemodi Tusculani requiem, atque otium, ne siquando ei dicendum erit de iustitia, & fide, mutuetur à Platone, qui, cum hæc exprimenda uerbis arbitraretur, nouam quandam finxit in libris ciuitatem, usque eo illa, quæ dicenda de iustitia putabat, à uitæ consuetudine, & à ciuitatum moribus abhorrebant. Quod si ea probarentur in populis, atq; in ciuitatibus, quis tibi Crasse concessisset clarissimo uiro, & amplissimo principi ciuitatis, ut illa diceres in maxima concione tuorum ciuium, quæ dixisti? Eripite nos ex miserijs, eripite nos ex faucibus eorum, quorum crudelitas nostro sanguine non potest expleri, nolite sinere nos cuiquam seruire, nisi uobis uniuersis, quibus & possumus, & debemus. Omitto miserias, in quibus, ut illi aiunt, uir fortis esse non potest, omitto fauces, ex quibus te eripi uis, ne iudicio iniquo exorbeatur sanguis tuus, quod sapienti negant accidere posse, seruire uero non modo te, sed uniuersum senatum, cuius tum causam agebas, ausus es dicere? Potest'ne uirtus Crasse seruire istis authoribus, quorum tu præcepta oratoris facultate complecteris? quæ & semper, & sola libera est, quæq; etiam, si corpora capta sint armis, aut constricta uinculis, tamen suum ius, atque omnium rerum impunitam libertatem tenere debeat. Quæ uero addidisti non modo senatum seruire posse populo, sed etiam debere, quis hoc philosophus tam mollis, tam languidus, tam eneruatus, tam omnia ad uoluptatem corporis, doloremq; referens probare

posset? senatum seruire populo, cui populus ipse moderãdi, & regendi sui potestatem quasi quasdam habenas tradidisset? Itaque hæc, cum à te diuinitus ego dicta arbitrarer, P. Rutilius Rufus homo doctus, & philosophiæ deditus non parum commode, sed etiam turpiter, & flagitiose dicta esse dicebat. Idem Q. Seruium Galbam, quem hominẽ probe commeminisse se aiebat pergrauiter reprehẽdere solebat, quod is L. Scribonio quæstionem in eum ferente, populi misericordiam concitasset, cum M. Cato Galbæ grauis, atq; acer inimicus aspere apud populum R. & uehementer esset locutus, quam orationem in originibus suis exposuit ipse. Reprehendebat igitur Galbam Rutilius, quod is C. Sulpitij Galli propinqui sui Q. Pupillum filiũ ipse pene in humeros suos extulisset, qui patris clarissimi recordatione, & memoria fletum populo moueret, & duos filios suos paruos tutelæ populi commendasset, ac se tanq̃ in procinctu testamentum faceret sine libra, atq; tabulis populum R. tutorem instituere dixisset illorum orbitati. Itaq; cum & inuidia, & odio populi tum Galba premeretur, his quoq; eũ tragœdijs liberatum, ferebat, quod item apud Catonem scriptum esse uideo, nisi pueris, & lacrymis usus esset, pœnas eum daturum fuisse. Hæc Rutilius ualde uituperabat, & huic humilitati dicebat uel exiliũ fuisse, uel mortem anteponendã. Neq; uero hoc solũ dixit, sed ipse & sensit, & fecit. nam cum esset ille uir exemplum, ut scitis, innocentiæ, cumq; illo nemo neq; integrior esset in ciuitate, neq; sanctior, non modo supplex iudicibus esse noluit, sed ne ornatius quidem, aut liberius causam dici suam, quam simplex ratio ueritatis ferebat. paulum huic Cottæ tribuit partium disertissimo adolescenti sororis suæ filio. dixit item causam illam quadã ex parte Q. Mutius more suo, nullo apparatu pure, & dilucide, quod si tu tunc Crasse dixisses, qui subsidium oratori ex illis disputationibus, quibus philosophi utuntur, ad dicendi copiam petendum esse paulo ante dicebas, & si tibi pro P. Rutilio non philosophorum more, sed tuo licuisset dicere, quamuis scelerati illi fuissent, sicuti fuerunt pestiferi ciues, supplicioq; digni, tamen omnem eorum importunitatem ex intimis mentibus euellisset uis orationis tuæ. nunc talis uir amissus est, dum causa ita dicitur, ut si in illa commentitia Platonis ciuitate res ageretur. nemo ingemuit, nemo inclamauit patronorum, nihil cuiquam doluit, nemo est questus, nemo remp. implorauit, nemo supplicauit, Quid multa? pedem nemo in illo iudicio supplosit. credo, ne stoicis renuntiaretur. Imitatus est homo Romanus, & consularis ueterem illum Socratem, qui cum omniũ sapientissimus esset, sanctissimeq; uixisset, ita in iudicio capitis pro se

ipse dixit,

ipse dixit,ut non supplex,aut reus,sed ut magister,aut dominus uideretur esse iudicum. quin etiam,cum ei scriptam orationem disertissimus orator Lysias attulisset,quam,si ei uideretur,edisceret,ut ea pro se in iudicio uteretur,non inuitus legit, & commode scriptam esse dixit,sed inquit,ut si mihi calceos sicyonios attulisses,non uterer,quãuis essent habiles,& apti ad pedem,quia non essent uiriles,sic illam orationem disertam sibi,& oratoriam uideri,fortem,& uirilem non uideri. Ergo ille quoque damnatus est,neque solum primis sententijs,quibus tantum statuebant iudices damnarent,an absoluerent,sed etiam illis,quas iterum legibus ferre debebant. Erat enim Athenis reo damnato,si fraus capitalis non esset,quasi pœnæ æstimatio,ex sententia cum iudicibus daretur, interrogabatur reus,quam quasi æstimationem commeruisse se maxime confiteretur, quod cum interrogatus Socrates esset,respondit sese meruisse,ut amplissimis honoribus,& præmijs decoraretur,& ut ei uictus quotidianus in prytaneo publice præberetur,qui honos apud græcos maximus haberetur,cuius responso sic iudices exarserunt,ut capitis hominem innocentissimum cõdemnarent, qui quidem si absolutus esset (quod mehercule,etiam si nihil ad nos pertinet, tamen propter eius ingenij magnitudinem, uellem) quo nam modo istos philosophos ferre possemus,qui nunc,cum ille damnatus est nullam aliam ob culpam,nisi propter dicendi inscitiam,tamen à se oportere dicunt peti præcepta dicendi? quibus cum ego non pugno,utrum sit melius, aut uerius,tantum dico & aliud illud esse atque hoc,& hoc sine illo summum esse posse. Nam, quod ius ciuile Crasse tam uehementer amplexus es,uideo quid egeris, tum cum dicebas uidebam. Primum Scæuolæ te dedidisti, quem omnes amare meritissimo pro eius eximia suauitate debemus, cuius artem cum indotatam esse,atque incomitatam,& incomptam uideres,uerborum eam dote locupletasti,& ornasti,Deinde quod in ea tu plus operæ,laborisq; consumpseras,cum eius studij tibi & hortator,& magister esset domi,ueritus es,nisi istam artem oratione exaggerasses,ne operam perdidisses,sed ego ne cum ista quidem arte pugno, sit sanè tanta, quantam tu illam esse uis,etenim sine controuersia & magna est,& late patet,& ad multos pertinet,& summo in honore semper fuit,& clarissimi ciues ei studio etiam hodie præsunt. sed uide Crasse ne dum nouo, & alieno ornatu uelis ornare iuris ciuilis scientiam,suo quoque eam concesso, & tradito spolies,atque denudes. Nam si ita diceres, qui iurisconsultus esset,esse eum oratorem, itemq; qui esset orator,iuris eundem esse consultum,præclaras duas artes con:

stitueres, atque inter se pares, & eiusdem socias dignitatis, nunc uero iurisconsultum sine hac eloquentia, de qua quærimus, fateris esse posse, fuisseq; plurimos, oratorem negas, nisi illam scientiam assumpserit, esse posse, ita & tibi iurisconsultus ipse per se nihil, nisi leguleius quidam cautus, & acutus, præco actionum, cantor formularum, auceps syllabarum. Sed quia sæpe utitur orator subsidio iuris in causis, idcirco istam iuris scientiam eloquentiæ tanquam ancillulam, pedissequámq; adiunxisti. Quod uero impudentiam admiratus es eorum patronorum, qui aut cum parua nescirent, magna profiterentur, aut ea, quæ maxima essent in iure ciuili, tractare auderent in causis, cum ea nescirent, nunquámq; didicissent, utriusque rei facilis est, & prompta defensio. Nam neque illud est mirandum, qui quibus uerbis coemptio fiat, nesciat, eundem eius mulieris, quæ coemptionem fecerit, causam posse defendere. Nec si parui nauigij, & magni eadem est in gubernando scientia, idcirco qui quibus uerbis herciscuri oporteat, nesciat, idem herciscundæ familiæ causam agere non possit. Nam quod maximas centumuirales causas in iure positas protulisti, quæ tandem earum causa fuit, quæ ab homine eloquenti iuris imperito non ornatissime potuerit dici? quibus quidem in causis omnibus sicut in ipsa M. Curij, quæ abs te nuper est dicta, & in C. Hostilij Mancini cótrouersia, atq; in eo puero, qui ex altera natus erat uxore, non remisso nuntio superiori, fuit inter peritissimos homines summa de iure dissensio. Quæro igitur qd adiuuerit oratorem in his causis iuris scientia? cum hic iurisconsultus superior fuerit discessurus, qui esset non suo artificio, sed alieno, hoc est non iuris scientia, sed eloquentia sustentatus. Equidem hoc sæpe audiui cum ædilitatem P. Crassus peteret, eumq; maior natu, etiam consularis, Seruius Galba assectaretur, quod Crassi filiam C. filio suo despondisset, accessisse ad Crassum consulendi causa quendam rusticanum, qui; cum Crassum seduxisset, atque ad eum retulisset, responsumq; ab eo uerum magis, quàm ad suam rem accommodatum abstulisset, ut eum tristem Galba uidit, nomine appellauit, quæsiuitq;, qua de re ad Crassum retulisset, ex quo ut audiuit, commotumq; ut uidit hominem, suspenso inquit animo, & occupato Crassum tibi respondisse uideo. deinde ipsum Crassum manu prehendit, & heus tu inquit, quid tibi in mentem uenit ita respondere? tum ille fidenter homo peritissimus confirmare, ita se rem habere, ut respondisset, nec dubium esse posse. Galba autem alludens uarie, & copiose multas similitudines afferre, multaq; pro æquitate contra ius dicere, atque

illum cum differendo par esse non posset, quanquam fuit Crassus in numero disertorum, sed par Galbæ nullo modo, ad authores confugisse, & id, quod ipse diceret, & in P. Mutij fratris sui libris, & in Sex. Aelij commentarijs scriptum protulisse, ac tamen concessisse Galbæ disputationem sibi probabilem, & propè ueram uideri. Attamen, quæ causæ sunt eiusmodi, ut de earum iure dubium esse non possit, omnino in iudicium uocari non solent. Num quis eo testamento, quod paterfamilias ante fecit, quàm ei filius natus est, hæreditatem petit? nemo, quia constat agnascendo rumpi testamentum. ergo in hoc genere iuris iudicia nulla sunt. Licet igitur impune oratori omnem hanc partem iuris in controuersijs ignorare, quæ pars sine dubio multo maxima est. In eo autem iure, quod ambigitur inter peritissimos, non esse difficile oratori eius partis, quancunque defendet, authorem aliquem inuenire, à quo cum amentatas hastas acceperit, ipse eas oratoris lacertis, uiribusq; torquebit. Nisi uero, bona uenia huius optimi uiri dixerim Scæuolæ, tu libellis, aut præceptis soceri tui causam M. Curij defendisti, non'ne arripuisti patrocinium æquitatis, & defensionem testamentorum, ac uoluntatis mortuorum? Ac mea quidem sententia (frequens enim te audiui, atque affui) multo maiorem partem sententiarum sale tuo, & lepore, & politissimis facetijs pellexisti, cum & illud nimium acumen illuderes, & admirarere ingenium Scæuolæ, qui excogitasset nasci prius oportere, quàm emori, cumq; multa colligeres, & ex legibus, & ex senatusconsultis, & ex uita, ac sermone communi non modo acute, sed etiam ridicule, ac facete, ubi, si uerba non rem sequeremur, confici nihil posset. Itaque hilaritatis plenum iudicium, ac lætitiæ fuit, in quo quid tibi iuris ciuilis exercitatio profuerit, non intelligo, dicendi uis egregia summa festiuitate, & uenustate coniuncta profuit. Ipse ille Mutius paterni iuris defensor, & quasi patrimonij propugnator sui, quid in illa causa, cum contra te diceret, attulit, quod de iure ciuili deromptum uideretur? quam legem recitauit? quid patefecit dicendo, quod fuisset imperitis occultius? nempe eius omnis oratio uersata est in eo, ut scriptum plurimum ualere oportere defenderet. At in hoc genere pueri apud magistros exercentur omnes, cum in eiusmodi causis aliâs scriptum, aliâs æquitatem defendere docentur. Et credo in illa militis causa si tu, aut hæredem, aut militem defendisses, ad hostilianas te actiones non ad tuam uim, & oratoriam facultatem contulisses, tu uero uel si testamentum

defenderes, sic ageres, ut omne omnium testamentorum ius in eo iudicio positum uideretur, uel si causam ageres militis, patrem eius, ut soles, dicendo à mortuis excitasses, statuisses ante oculos, complexus esset filium, flensq; eum centumuiris commendasset, lapides mehercule omnes flere, ac lamentari coegisset, ut totum illud, uti lingua nuncupasset, non in. XII. tabulis, quas tu omnibus bibliothecis anteponis, sed in magistri carmine scriptum uideretur. Nam, quod inertiam accusas adolescentium, qui istam artem primum facillimam non ediscant, quæ quàm sit facilis, illi uiderint, qui eius artis arrogantia, quasi difficillima sit, ita subnixi ambulant, deinde etiam tu ipse uideris, qui eá artem facilem esse dicis, quam concedis adhuc artem omnino non esse, sed aliquando si quis aliam artem didicerit, ut hanc artem efficere posset, tum esse illam artem futuram, deinde quod sit plena delectationis, in qua tibi remittunt omnes istam uoluptatem, & ea se carere patiuntur, nec quisquam est eorum, qui, si iam sit ediscendum sibi aliquid, non Teucrum Pacuuij malit, quàm manlianas uenalium uendendorum leges ediscere. Tu autem, quod amore patriæ censes, nos nostrorum maiorum inuenta nosse debere, non uides ueteres leges, aut ipsas sua uetustate consenuisse, aut nouis legibus esse sublatas. Quod uero uiros bonos iure ciuili fieri putas, quia legibus & præmia proposita sint uirtutibus, & supplicia uitijs, equidem putabam uirtutem hominibus (si modo tradi ratione possit) instituendo, & persuadendo non minis, & ui, ac metu tradi. nam ipsum quidem illud etiam sine cognitione iuris, quàm sit bellum cauere malum, scire possumus. De me autem ipso, cui uni tu concedis, ut sine ulla iuris scientia tamen causis satisfacere possem, tibi hoc Crasse respondeo, neque me unquam ius ciuile didicisse, neq; tamen in ijs causis, quas in iure possem defendere, unquam istá scietiam desyderasse. Aliud est enim esse artificem cuiusdam generis, atq; artis, aliud in communi uita, & uulgari hominum consuetudine non hebetem, nec rudem. cui nostrũ non licet fundos nostros obire? aut res rusticas, uel fructus causa, uel delectationis inuisere? tamen nemo tam sine oculis, tam sine mente uiuit, ut quid sit sementis, ac messis, quid arborum putatio, ac uitium, quo tempore anni, aut quo modo ea fiant, omnino nesciat. Num igitur, si cui fundus inspiciendus, aut si mandandum aliquid procuratori de agricultura, aut imperandum uillico sit, Magonis Carthaginiensis sunt libri perdiscendi? an hac communi intelligentia contenti esse possumus? Cur ergo non ijdem in iure ciuili, præsertim cum in causis, & in negotijs, & in foro conteramur, satis instructi esse possimus ad hoc duntaxat, ne in nostra patria peregrini, atque aduenæ esse --------

uideamur? Ac si iam sit causa aliqua ad nos delata obscurior, dif=
ficile credo sit cum hoc Scæuola communicare, quanquam ipsi omnia,
quorum negotium est consulta ad nos, & exquisita deferunt. An ue
ro si de re ipsa si de finibus, cum in rem præsentem non uenimus, si de
tabulis, & præscriptionibus controuersia est, contortas res, et sæpe dif
ficiles necessario perdiscimus? si leges nobis, aut si hominum peritorũ
responsa cognoscenda sunt, ueremur'ne ea, si ab adolescentia iuri ciui
li minus studuerimus, non queamus cognoscere? Nihil'ne igitur pro=
dest oratori iuris ciuilis scientia? non possum negare, prodesse ullam sci
entiam ei præsertim, cuius eloquentia copia rerum debeat esse orna
ta, sed multa, & magna, & difficilia sunt ea, quæ sunt oratori neces
saria, ut eius industriam in plura studia distrahere nolim. Quis
neget, opus esse oratori in hoc oratorio motu, statuq; Roscij gestum, &
uenustatem? tamen nemo suaserit studiosis dicendi adolescentibus
in gestu discendo histrionum more elaborare. Quid est oratori tam
necessarium, quàm uox? tamen me authore nemo dicendi studiosus
græcorum more, & tragœdorum uoci seruiet, qui & annos complu
res sedentes declamitant, & quotidie ante quàm pronuntient, uocem
cubantes sensim excitant, eandem'q; cum egerunt, sedentes ab acutissi=
mo sono usq; ad grauissimum sonum recipiunt, & quasi quodammo=
do colligunt, hoc nos si facere uelimus, ante condemnentur ij, quorum
causas receperimus, quàm toties, quoties pscribitur, Pæanem, aut Mu=
nionem citarimus. Quod si in gestu, qui multum oratorem adiuuat,
& in uoce, quæ una maxime eloquentiam uel commendat, uel susti=
net, elaborare nobis non licet, ac tantum in utroq; assequi possumus,
quantum in hac acie quotidiani muneris spatij nobis datur, quanto mi
nus est ad iuris ciuilis perdiscendi occupationem descendẽdum? quod
& summatim percipi sine doctrina potest, & hanc habet ab illis re-
bus dissimilitudinem, quod uox, & gestus subito sumi, & aliunde ar
ripi non potest, iuris utilitas ad quanq; causam, quamuis repente uel à
peritis, uel de libris depromi potest. Itaq; illi disertissimi homines mini
stros habent in causis iuris peritos, cum ipsi sint peritissimi, & qui, ut
abs te paulo ante dictum est, pragmatici uocantur, in quo nostri omni
no melius multo, quod clarissimorum hominum authoritate leges, &
iura tecta esse uoluerunt, sed tamen non fugisset hoc græcos homines,
si ita necesse esse arbitrati essent, oratorem ipsum erudire in iure ciui-
li, non ei pragmaticum adiutorem dare. Nam quod dicis senectutem
à solitudine uindicari iuris ciuilis scientia, fortasse etiam pecuniæ ma
gnitudine, sed nos non quid nobis utile, uerum quid oratori necessa-

rium sit quærimus, quanquam, quoniam multa ad oratoris similitudinem ab uno artifice sumimus, solet idem Roscius dicere, se quo plus sibi ætatis accederet, eo tardioris tibicinis modos, & cantus remissiores esse facturum. Quod si ille astrictus certa quadam numerorum moderatione, & pedum, tamen aliquid ad requiem senectutis excogitat, quanto facilius nos non laxare modos, sed totos mutare possumus? Neq; enim hoc te Crasse fallit, quàm multa sint, et quàm uaria genera dicendi, & quod haud sciam, an tu primus ostenderis qui iã diu multo dicis remissius, & lenius, quàm solebas, neq; minus, hæc tamen tua grauissimi sermonis lenitas, quàm illa summa uis, & contentio probatur, multiq; oratores fuerunt, ut illum Scipionem audimus, & Lælium, qui omnia sermone conficerent paulo intentiore, nunquam ut Seruius Galba lateribus, aut clamore contenderent. Quod si iam hoc facere non poteris, aut noles, uereris ne tua domus talis & uiri, & ciuis, si à litigiosis hominibus non colatur, à cæteris deseratur? Equidem tantum absum ab ista sententia, ut non modo non arbitrer subsidium senectutis in eorum, qui consultum ueniant multitudine esse ponendum, sed tanquam portum aliquem expectem istam, quam tu times, solitudinem. Subsidium enim bellissimum existimo esse senectuti otium. Reliqua uero etiam si adiuuant, historiam dico, & prudentiam iuris publici, & antiquitatis iter, et exemplorum copiam, siquando opus erit, à uiro optimo, & istis rebus instructissimo familiari meo Lõgo mutuabor. Neq; repugnabo, quo minus (id quod modo hortatus es) omnia legant, omnia audiant, in omni recto studio, atq; humanitate uersentur, sed mehercule non ita multum spatij mihi uidetur, si modo ea facere, et persequi uolent, quæ à te Crasse præcepta sunt, qui mihi propè etiam nimis duras leges imponere uisus es huic ætati, sed tamen ad id, quod cupiunt adipiscendum propè necessarias. Nam & subitæ ad propositas causas exercitationes, & accuratæ, & meditatæ commentationes, ac stylus ille tuus, quem tu uere dixisti perfectorem dicendi esse, ac magistrum, multi sudoris est, & illa orationis suæ cum scriptis alienis comparatio, & de alieno scripto, subita, uel laudandi, uel uituperandi, uel comprobandi, uel refellendi causa, disputatio, non mediocris contentionis est uel ad memoriam, uel ad imitandum. Illud uero fuit horribile, quod mehercule uereor, ne maiorem uim ad deterrendum habuerit, quàm ad cohortandum. uoluisti enim in suo genere unum quenq; nostrum quasi quendam esse Roscium, dixistiq; non tam ea, quæ recta essent, probari, quàm quæ praua sunt fastidijs adhærescere, quod ego non tam fastidiose in nobis, quàm in hi-

strionibus spectari puto. Itaque nos raucos saepe attentissime audiri uideo, tenet enim res ipsa, atque causa, at Aesopum si paulum irrauciuerit, explodi. A' quibus enim nihil, praeter uoluptatem aurium, quaeritur, in ijs offenditur, simulatque imminuitur aliquid de uoluptate. In eloquentia autem multa sunt, quae teneant, quae si omnia summa non sunt, & pleraque tamen magna sunt, necesse est ea ipsa, quae sunt, mirabilia uideri. Ergo ut ad primum illud reuertar, sit orator nobis is, qui ut Crassus descripsit, accommodate ad persuadendum possit dicere, is autem concludatur in ea, quae sunt in usu ciuitatum uulgari, ac forensi, remotisq; caeteris studijs, quamuis ea sunt ampla, atque praeclara, in hoc uno opere, ut ita dicam, noctes, & dies urgeatur, imiteturq; illum, cui sine dubio summa uis dicendi conceditur, Atheniensem Demosthenem, in quo tantum studium fuisse, tantusq; labor dicitur, ut primum impedimenta naturae diligentia, idustriaq; superaret, cumq; ita balbus esset, ut eius ipsius artis, cui studeret primam literam non posset dicere, perfecit meditando, ut nemo planius eo locutus putaretur. deinde cum spiritus eius esset angustior, tantum continenda anima in dicendo est assecutus, ut una continuatione uerborum (id quod eius scripta declarant) binae ei contentiones uocis, & remissiones continerentur, qui etiam (ut memoriae proditum est) coniectis in os calculis, summa uoce uersus multos uno spiritu pronuntiare consuescebat, neq; is consistens in loco, sed inambulans, atq; ascensu ingrediens arduo. Hisce ego cohortationibus Crasse ad studium, & ad laborem incitandos iuuenes uehementer assentior, caetera, quae collegisti ex uarijs, & diuersis studijs, & artibus, tametsi ipse es omnia consecutus, tamen ab oratoris proprio officio, atque munere seiuncta esse arbitror. Haec cum Antonius dixisset, sane dubitare uisus est Sulpitius, & Cotta, utrius oratio propius ad ueritatem uideretur accedere. Tum Crassus, Operarium nobis quendam Antoni oratorem facis, atq; haud scio, an aliter sentias, & utare tua illa mirifica ad refellendum consuetudine, qua tibi nemo unquam praestitit, cuius quidem ipsius facultatis exercitatio oratorum propria est, sed iam in philosophorum consuetudine uersatur, maximeq; eorũ, qui de omni re proposita in utranq; partem solent copiosissime dicere. Verum ego non solum arbitrabar, his praesertim audientibus, a' me informari oportere, qualis esse posset is, qui habitaret in subsellijs, neq; quicquam amplius afferret, quam quod causarum necessitas postularet, sed maius quiddam uidebam, cum censebam oratorem, praesertim in nostra rep. nullius ornamenti expertem esse oportere, tu autem quoniam

exiguis quibusdam finibus totum oratoris munus circundedisti, hoc sit alius nobis expones ea, quæ abs te de officijs, præceptis'q; oratoris quæsita sunt, sed opinor secundum hunc diem, satis enim multa à nobis hodie dicta sunt. Nunc & Scæuola, quoniam in Thusculanum ire constituit, paulum requiescet, dum se calor frangat, & nos ipsi, quoniam id temporis est, ualetudini demus operam. Placuit sic omnibus.

Tum Scæuola, Sanè inquit uellem non constituisse in Thusculanum me hodie uenturum esse Lælio. libenter audirem Antonium, et cum exurgeret simul arridens, neque enim inquit, tam mihi molestus fuit, quod ius nostrum ciuile peruellit, quàm iucundus, quod se id nescire confessus est.

M. TVLLII CICERONIS DE ORATORE LIBER SECVNVS.

m AGNA Nobis pueris Quinte frater, si memoria tenes, opinio fuit. L. Crassum non plus attigisse doctrinæ, quàm quãtum prima illa puerili institutione potuisset. M. autem Antonium omnino omnis eruditionis expertem, atq; ignarum fuisse, erant'q; multi, qui, quãquam ita se rem habere arbitrarentur, tamen quo facilius nos incensos studio discendi à doctrina deterrerent, libenter id, quod dixi de illis oratoribus prædicarent, ut si homines non eruditi summam essent prudentiam, atque incredibilem eloquentiam consecuti, inanis omnis noster esse labor, & stultum in nobis erudiendis patris nostri optimi, ac prudentissimi uiri studium uideretur. Quos tum ut pueri refutare domesticis testibus patre, & C. Aculeone propinquo nostro, & L. Cicerone patruo solebamus, quod de Crasso pater, & Aculeo, quo cum erat nostra matertera, quem Crassus dilexit ex omnibus plurimum, & patruus, qui cũ Antonio in Ciliciam profectus unà decesserat, multa nobis de eius studio, doctrina'q; sæpe narrauit, cum'q; nos cũ consobrinis nostris Aculeonis filijs, & ea disceremus, quæ Crasso placerent, & ab his doctoribus, quibus ille uteretur, erudiremur, etiam illud sæpe intelleximus (cum essemus eiusmodi, quod uel pueri sentire poteramus) illum & græce sic loqui, nullam ut nosse aliam linguam uideretur, & doctoribus nostris ea ponere in percũctando, ea'q; ipsum omni in sermone tractare, ut nihil esse ei nouum, nihil inauditum uideretur. De Antonio

uero, quanquam sæpe ex humanissimo homine patruo nostro acceperamus, quemadmodum ille uel Athenis, uel Rhodi se doctissimorum hominum sermonibus dedidisset, tamen ipse adolescentulus quantum illius ineuntis ætatis meæ patiebatur pudor, multa ex eo sæpe quæsiui. Non erit profecto tibi, quod scribo, hoc nouũ (nam iam tum ex me audiebas) mihi illum ex multis, uarijsq; sermonibus, nullius rei, quæ quidem esset in his artibus, de quibus aliquid existimare possem, rudem, aut ignarum esse uisum. Sed fuit hoc in utroq; eorum, ut Crassus non tam existimari uellet non didicisse, quàm illa despicere, & nostrorum hominum in omni genere prudentiam græcis anteferre. Antonius autem probabiliorem hoc populo orationem fore censebat suã, si omnino didicisse nunquam putaretur, atq; ita se uterq; grauiorem fore, si alter contemnere, alter ne nosse quidem græcos uideretur.

Quorum consilium quale fuerit, nihil sanè ad hoc tempus, illud autem est huius institutæ scriptionis, ac temporis, neminem eloquentia non modo sine dicendi doctrina, sed ne sine omni quidem sapientia florere unquam, & præstare potuisse. Etenim cæteræ ferè artes seipsæ per se tuentur singulæ, benedicere autem, quod est scienter, & perite, & ornate dicere, non habet definitam aliquam regionem, cuius terminis septa teneatur. Omnia quæcunq; in hominum disceptationem cadere possunt, bene sunt ei dicenda, qui hoc se posse profitetur, aut eloquentiæ nomen relinquendum est. Quare equidem & in nostra ciuitate, & in ipsa Græcia, quæ semper hæc summa duxit, multos & ingenijs, & magna laude dicendi sine summa rerum omnium scientia fuisse fateor, talem uero existere eloquentiã, qualis fuerit in Crasso, & Antonio, non cognitis rebus omnibus, quæ in tantam prudentiam pertinerent, tantamq; dicendi copiam, quanta in illis fuit, non potuisse confirmo. Quo etiam feci libentius, ut eum sermonem, quem illi quondam inter se de his rebus habuissent, mandarem literis, uel ut illa opinio, quæ semper fuisset, tolleretur, alterum non doctissimum, alterum planè indoctum fuisse, uel ut ea, quæ existimarẽ à summis oratoribus de eloquentia diuinitus esse dicta, custodirem literis, si ullo modo assequi, complectiq; potuissem, uel mehercule etiam ut laudem eorum iam propè senescentem, quantum ego possem, ab obliuione hominum, atque à silentio uindicarem. Nam si ex scriptis cognosci ipsi suis potuissent, minus hoc fortasse mihi esse putassem laborãdum, sed cum alter non multum, quod quidem extaret, & id ipsum adolescens, alter nihil admodum scripti reliquisset, deberi hoc à me tantis hominum ingenijs putaui, ut cum etiam nunc uiuam illorum memo-

riam teneremus, hanc immortalem redderem, si possem. Quod hoc etiam spe aggredior maiore ad probandum, quia non de Seruij Galbæ, aut C. Carbonis eloquentia scribo aliquid, in quo liceat mihi fingere, si quid uelim, nullius memoria iam refellente, sed edo hæc ijs cognoscenda, qui eos ipsos, de quibus loquor, sæpe audierunt, ut duos summos uiros, ijs, qui neutrum illorum uiderint, eorum, quibus ambo illi oratores cogniti sint, uiuorum, & præsentium, memoria teste commendemus. Nec uero te carissime frater, atque optime rhetoricis, nunc quibusdam libris, quos tu agrestes putas, insequor ut erudiam. Quid enim tua potest oratione aut subtilius, aut ornatius esse? sed quoniam siue iudicio, ut soles dicere, siue, ut ille pater eloquentiæ de se Isocrates scripsit ipse, pudore à dicendo, & timiditate ingenua quadam refugisti, siue, ut ipse iocari soles, unum putasti satis esse, non modo in una familia rhetorem, sed pene in tota ciuitate, non tamen arbitror tibi hos libros in eo fore genere, quod merito propter eorum, qui de dicendi ratione disputarunt, ieiunitatem bonarum artium possit illudi. Nihil enim mihi quidem uidetur in Crassi, & Antonij sermone esse præteritum, quod quisquam summis ingenijs, acerrimis studijs, optima doctrina, maximo usu cognosci, ac percipi potuisse arbitraretur, quod tu facillime poteris iudicare, qui prudentiam, rationemq; dicendi per teipsum, usum autem per nos percipere uoluisti. Sed quo citius hoc, quod suscepimus, non mediocre munus conficere possimus, omissa nostra adhortatione, ad eorum, quos proposuimus, sermonem, disputationemq; ueniamus. Postero igitur die, quàm illa erant acta hora fere secunda, cum etiam tum in lecto Crassus esset, & apud eum Sulpitius sederet. Antonius autem inambularet cum Cotta in porticu, repente eò Q. Catulus senex cum C. Iulio fratre uenit, quod ubi audiuit commotus Crassus surrexit, omnesq; admirati maiorem aliquam esse causam eorum aduentus suspicati sunt. Qui cum inter se, ut ipsorum usus ferebat, amicissime consalutassent, quid uos tandem Crassus? numquid nam inquit noui? Nihil sane inquit Catulus, etenim uides esse ludos, sed uel tu nos ineptos licet inquit, uel molestos putes, cum ad me in Thusculanum inquit heri uesperi uenisset Cæsar de Thusculano suo, dixit mihi à se Scæuolam hinc euntem esse conuentum, ex quo mira quædam se audisse dicebat, te, quem ego toties omni ratione tentans ad disputandum elicere non potuissem, permulta de eloquentia cum Antonio disseruisse, & tanquam in schola prope ad græcorum consuetudinem disputasse. Ita me frater exorauit me ipsum non quidem à studio audiendi nimis abhorrentem,

sed mehercule

sed mehercule, ueretem tamen, ne molesti uobis interuenirenus, ut huc secum uenirem. Etenim Scæuolã ita dicere aiebat bonam partem sermonis in hunc diem esse dilatam, hoc si tu cupidius factum existimas, Cæsari attribues, si familiarius, utrique nostrum, nos quidem nisi forte molesti interuenimus, uenisse delectat. Tum Crassus, Equidem quæcunque causa uos huc attulisset, lætarer, cum apud me uiderem homines mihi carissimos, & amicissimos, sed tamen uere dicam, quæuis mallem fuisset, quàm ista, quam dicis. ego enim (ut quemadmodum sentio loquar) nunquam mihi minus, quàm hesterno die placui, magis adeo id facilitate, quàm alia ulla culpa mea contigit, qui dum obsequor adolescentibus, me senem esse sum oblitus, feciq; hoc, quod ne adolescens quidem feceram, ut ijs de rebus, quæ doctrina aliqua continerentur, disputarem. Sed hoc tamen cecidit mihi peropportune, quod transactis iam meis partibus ad Antonium audiendum uenistis. Tum Cæsar, Equidem inquit Crasse ita sum cupidus te in illa longiore, ac perpetua disputatione audiendi, ut si id mihi minus contingat, uel hoc sim quotidiano tuo sermone contentus. Itaque experiar equidem illud, ut ne Sulpitius familiaris meus, aut Cotta plus quam ego apud te ualere uideantur, & te exorabo profecto, ut mihi quoque, & Catulo tuæ suauitatis aliquid impertias. Sin tibi id minus libebit, non te urgebo, neque committam, ut dum uereare, ne tu sis ineptus, me esse iudices. Tum ille, Ego mehercule inquit Cæsar ex omnibus latinis uerbis huius uerbi uim uel maximam semper putaui. quem enim nos ineptum uocamus, is mihi uidetur ab hoc nomen habere ductum, quod non sit aptus, idq; in sermonis nostri consuetudine perlate patet. Nã qui aut tempus qđ postulet nõ uidet, aut plura loquitur, aut se ostentat, aut eorũ, qbus cum est, uel dignitatis, uel cõmodi rationẽ nõ habet, aut deniq; in aliquo genere aut inconcinnus, aut multus est, is ineptus dicitur. Hoc uitio cumulata est eruditissima illa græcorũ natio, itaq; qđ uim huius mali græci non uident, ne nomen qdem ei uitio imposuerũt, ut enim quæras omnia, quomodo græci ineptũ appellent nõ reperies. Omniũ autẽ ineptiarũ, quæ sunt innumerabiles, haud scio an ulla sit maior, quã ut illi solent quocunq; in loco, quoscunq; inter homines uisum est, de rebus aut difficillimis, aut non necessarijs argutissime disputare, hoc nos ab istis adolescentibus facere inuiti, et recusantes heri coacti sumus. Tum Catulus, Ne græci quidem inquit Crasse, qui in ciuitatibus suis clari, & magni fuerunt, sicuti tu es, nosq; omnes in nostra rep. uolumus esse, horum græcorum, qui se inculcant auribus nostris, similes fuerunt, nec tamen in otio ser-

mones huiusmodi, disputationesq; fugiebant. Ac si tibi uidentur qui temporis, qui loci, qui hominum rationem non habent inepti, sicut debent uideri, num tandem aut locus hic non idoneus uidetur, in quo porticus hæc ipsa, ubi inambulamus, & palæstra, & tot locis sessiones, gymnasiorum, & græcarum disputationum memoriam quodammodo commouent? aut importunum tempus in tanto otio, quod & raro datur, & nunc peroptato nobis datum est? aut homines ab hoc genere disputationis alieni? qui omnes hi sumus, ut sine his studijs nullā uitam esse ducamus? Omnia ista inquit Crassus ego alio modo interpretor, qui primum palæstram, & sedes, & porticus, etiam ipsos Catule græcos, exercitationis, & delectationis causa, non disputationis inuenisse arbitror. Nam & seculis multis ante gymnasia inuenta sunt, quàm in his philosophi garrire cœperunt, & hoc ipso tempore cum omnia gymnasia philosophi teneant, tamen eorum auditores discum audire, quàm philosophum malunt, qui simul ut increpuit, in media oratione de maximis rebus, & grauissimis disputantem philosophum omnes unctionis causa relinquunt. ita leuissimam delectationem grauissimæ, ut ipsi ferunt, utilitati anteponunt. Otium autem, quod dicis esse, assentior, uerum otij fructus est non contentio animi, sed relaxatio. Sæpe ex socero meo audiui, cum is diceret socerum suum Lælium semper ferè cum Scipione solitum rusticari, eosq; incredibiliter repuerascere esse solitos, cum rus ex urbe tanquam ex uinculis euolauissent. Non audeo dicere de talibus uiris, sed tamen ita solet narrare Scæuola, conchas eos, & umbilicos ad Caietam, & ad Lucrinum legere consueſſe, & ad omnem animi remissionem, ludumq; descendere. Sic enim se res habet, ut quemadmodum uolucres uidemus procreationis, atque utilitatis suæ causa fingere, & construere nidos, easdem autem, cum aliquid effecerint, leuandi laboris sui causa passim, ac libere solutas opere uolitare, sic nostri animi forensibus negotijs, atque urbano opere defessi, gestiunt, ac uolitare cupiunt uacui cura, atque labore. Itaque illud, quod ego in causa curiana Scæuolæ dixi, non dixi secus, ac sentiebam. Nam si inquam Scæuola nullum erit testamentum recte factum, nisi quod tu scripseris, omnes ad te ciues cum tabulis ueniemus, omnium testamenta tu scribes unus. quid igitur inquam quando ages negotium publicum? quando amicorum? quando tuum? quando deniq; nihil ages? Tum illud addidi, mihi enim liber esse non uidetur, qui non aliquando nihil agit, in qua permaneo Catule sententia, meq;, cum huc ueni, hoc ipsum nihil agere, & planè cessare delectat. Nam quod addidisti

tertium,

tertium, uos eos esse, qui uitam insuauem sine his studijs putaretis, id me non modo non hortatur ad disputandum, sed etiam deterret. Nam ut C. Lucilius homo doctus, et perurbanus dicere solebat, ea, quæ scriberet, neque ab indoctissimis, neque ab doctissimis legi uelle, quod alteri nihil intelligerent, alteri plus fortasse, quàm ipse de se, quo etiã scripsit, Persium non curo legere hic enim fuit, ut noramus, omnium ferè nostrorum hominum doctissimus, Lælium Decimum uolo, quem cognouimus uirũ bonum, & nõ illiteratum, sed nihil ad Persiũ, sic ego, si iam mihi disputandum sit de his nostris studijs, nolim equidem apud rusticos, sed multo minus apud uos. malo enim non intelligi orationem meam, quàm reprehendi. Tum Cæsar, equidem inquit Catule tam mihi uideor nauasse operam, quod huc uenerim, nam hæc ipsa recusatio disputationis disputatio quædam fuit mihi quidem periucunda. Sed cur impedimus Antonium, cuius audio esse partes, ut de tota eloquentia disserat, quemq; iandudum Cotta, & Sulpitius expectant. Ego uero inquit Crassus, neque Antonium uerbum facere patiar, & ipse obmutescam, nisi prius à uobis impetraro.

Quid nam inquit Catulus? Vt hic sitis hodie. Tum cum ille dubitaret, quod ad fratrem promiserat. Ego inquit Iulius pro utroq; respondeo, sic faciemus, atque ista quidem conditione, uel ut uerbum nullum faceres, me teneres. Hic Catulus arrisit, & simul præcisa inquit mihi quidem dubitatio est, quoniam neque domi imperaram, & hic, apud quem eram futurus, sine mea sententia tam facile promisit. Tum omnes oculos in Antonium coniecerunt, & ille. Audite uero, audite inquit, hominem enim audietis de schola, atque à magistro, & græcis literis eruditum, & eo quidem loquor confidentius, quod Catulus auditor accessit, cui non solum nos latini sermonis, sed etiam græci ipsi solent suæ linguæ subtilitatem, elegantiamq; concedere. Sed tamen quoniam hoc totum, quicquid est, siue artificium, siue studium dicendi, nisi accessit os nullum potest esse, docebo uos discipuli id, quod ipse non didici, quid de omni genere dicendi sentiam.

Hic posteaquam arriserunt, Res mihi uidetur esse inquit, facultate præclara, arte mediocris. Ars enim earum rerum est, quæ sciuntur. Oratoris autem omnis actio opinionibus, non scientia continetur. Nam & apud eos dicimus, qui nesciunt & ea dicimus, quæ nescimus ipsi, itaq; & illi aliâs aliud ijsdem de rebus & sentiunt, & iudicant, & nos contrarias sæpe causas dicimus, non modo ut Crassus contra me dicat aliquando, aut ego contra Crassum, cum alterutri necesse sit falsum dicere, sed etiam ut uterque nostrum eadem de

re aliâs aliud defendat, cum plus uno uerum esse non possit. Vt igitur in eiusmodi re, quæ mendacio nixa sit, quæ ad scientiam non sæpe perueniat, quæ opiniones hominum, & sæpe errores aucupetur, ita dicam, si causam putatis esse, cur audiatis. Nos uero & ualde quidem Catulus inquit putamus, atq; eo magis, quod nulla mihi ostentatione uideris esse usurus. exorsus es enim non gloriose magis, ut tu putas à ueritate, quàm à nescio qua dignitate. Vt igitur de ipso genere sum confessus inquit Antonius, artem esse non maximam, sic illud affirmo, præcepta posse quædã dari peracuta ad pertractandos animos hominum, & ad excipiendas eorum uoluntates. huius rei scientiam si quis uolet magnam quandam artem esse dicere, non repugnabo. Etenim, cum plerique temere, ac nulla ratione causas in foro dicant, nonnulli autem propter exercitationem, aut propter consuetudinem aliquam callidius id faciant, non est dubiũ, quin si quis animaduerterit, quid sit, quare alij melius, quàm alij dicant, id possit notare. Ergo id qui toto in genere fecerit, is si non planè artem, at quasi artem quandam inuenerit. Atq; utinam ut mihi illa uidere uideor in foro, atq; in causis, ita nunc quemadmodum ea reperirentur, possim uobis exponere. Sed de me uidero. nunc hoc propono, quod mihi persuasi, quamuis ars non sit, tamen nihil esse perfecto oratore præclarius. nam ut usum dicendi omittam, qui in omni pacata, & libera ciuitate dominatur, tanta oblectatio est in ipsa facultate dicendi, ut nihil hominum aut auribus, aut mentibus iucundius percipi possit. Quis enim cantus moderatæ orationis pronũtiatione dulcior inueniri potest? q̃d carmen artificiosa uerborum conclusione aptius? qui actor in imitanda, q̃ orator in suscipienda ueritate iucundior? quid autem subtilius, quàm acutæ, crebræq; sententiæ? quid admirabilius, quàm res splendore illustrata uerborum? quid plenius, quàm omni rerum genere cumulata oratio? Neque enim ulla non propria oratoris est res, quæ quidem ornate dici, grauiterq; debeat. Huius est in dando consilio de maximis rebus cum dignitate explicatã sententia, eiusdem & languentis populi incitatio, & effrenati moderatio. Eadem facultate fraus hominum ad perniciem, & integritas ad salutem uocatur. Quis cohortari ad uirtutem ardentius? quis à uitijs acrius reuocare? quis uituperare improbos asperius? quis laudare bonos ornatius? quis cupiditatem uehementius frangere accusando potest? quis mœrorem leuare mitius consolando? Historia uero testis temporum, lux ueritatis, uita memoriæ, magistra uitæ, nuntia uetustatis, qua uoce alia nisi oratoris, immortalitati commendatur? Nam si qua est ars alia, quæ uerborum aut faciendorum,

tiendorum, aut deligendorum scientiam profiteatur, aut si quisquam dicitur, nisi orator, formare orationem, eamq; uariare, & distinguere quasi quibusdam uerborũ, sententiarumq; insignibus, aut si uia ulla nisi ab hac una arte, traditur aut argumentorum, aut sententiarum, aut deniq; descriptionis, atq; ordinis, fateamur aut hoc, quod haec ars profiteatur alienum esse, aut cum aliqua alia arte esse commune, sed si in hac una est ea ratio, atq; doctrina, non si qui aliarum artiũ bene locuti sunt, eo minus id est huius unius, sed ut orator de ijs rebus, quae caeterarum artium sunt, si modo eas cognorit (ut heri Crassus dicebat) optime potest dicere, sic caeterarum artium homines ornatius illa sua dicunt, si quid ab hac arte didicerunt. Neque enim si de rusticis rebus agricola quispiam, aut etiam, id quod multi, medicus de morbis, aut de pingendo pictor aliquis diserte dixerit, aut scripserit, idcirco illius artis putanda sit eloquentia, in qua quia uis magna est in hominum ingenijs, eo multi etiã sine doctrina aliquid omnium generum, atq; artium consequuntur, sed quod cuiusq; sit proprium, & si ex eo iudicari potest, cum uideris quid quaeq; doceant, tamẽ hoc certius nihil esse potest, quam quod omnes artes aliae sine eloquentia suum munus praestare possunt, orator sine ea nomen suum obtinere non potest, ut caeteri, si diserti sint, aliquid ab hoc habeant, hic nisi domesticis se instruxerit copijs, aliunde dicendi copiam petere non possit. Tum Catulus, Et si inquit Antoni minime impediendus est interpellatione iste cursus orationis tuae, patiere tamen, mihiq; ignosces. non enim possum, quin exclamem, ut ait ille in trinummo, ita mihi uim oratoris cũ exprimere subtiliter uisus es, tum laudare copiosissime, quod quidem eloquentem uel optime facere oportet, ut eloquentiam laudet. debet enim ad eam laudandam ipsam illam adhibere, quam laudat. Sed perge porrò. tibi enim assentior, uestrum esse hoc totum diserte dicere, idq; si quis in alia arte faciat, eum assumpto aliunde uti bono non proprio nec suo. Et Crassus, Nox te inquit nobis Antoni expoliuit, hominemq; reddidit, nam hesterno sermone unius cuiusdam operis, ut ait Caecilius, remigem aliquem, aut baiulum nobis oratorem descripseras, inopem quendam humanitatis, atq; inurbanum. Tum Antonius, Heri enim inquit hoc mihi proposueram, ut si te refellissem, hos à te discipulos abducerem, nunc Catulo audiente, & Caesare uideor debere non tam pugnare tecum, quàm quid ipse sentiam dicere. Sequitur igitur, quoniã nobis est hic, de quo loquimur, in foro, atq; in oculis ciuium constituendus, ut uideamus, quid ei negotij demus, cuiq; eum muneri uelimus esse praepositum. Nam Crassus heri cum

uos Catule, & Cæsar non adessetis, posuit breuiter in artis distributione idem, quod græci pleriq; posuerunt, neque sanè quid ipse sentiret, sed quid ab illis diceretur, ostendit, duo prima genera quæstionū esse, in quibus eloquentia uersaretur, unum infinitum, alterum certum. Infinitum mihi uidetur id dicere, in quo aliquid generatim quæreretur, hoc modo, expetenda'ne esset eloquentia. expetendi'ne honores. Certum autem, in quo quid in personis, & in constituta re, & definita quæreretur, cuiusmodi sunt, quæ in foro, atq; in ciuiū causis, disceptationibusq; uersantur. ea mihi uidentur aut in lite ordinanda, aut in consilio dando esse posita, nam illud tertium, quod & à Crasso tactum est, & ut audio, ille ipse Aristoteles, qui hæc maxime illustrauit, adiunxit, etiam si opus est, tamen minus est necessarium.

Quid nam inquit Catulus? an laudationes? id enim uideo poni genus tertium. Ita inquit Antonius, & in eo quidem genere scio & me, & omnes, qui affuerunt, delectatos esse uehementer, cum abs te est Popilia mater uestra laudata, cui primum mulieri hunc honorē in nostra ciuitate tributum puto. sed non omnia, quæcunq; loquimur, mihi uidentur ad artem, & ad præcepta esse reuocanda. Ex his enim fontibus, unde omnia ornate dicendi præcepta sumentur, licebit etiam laudationem ornare, neq; illa elementa desyderare, quæ ut nemo tradat, quis est, qui nesciat, quæ sint in homine laudanda? positis enim ijs rebus, quas Crassus in illius orationis suæ, quam contra collegam censor habuit, principio dixit, quæ natura, aut fortuna darētur hominibus, in ijs rebus se uinci posse animo æquo pati, quæ ipsi sibi homines parare possent, in ijs rebus se pati uinci non posse. Qui laudabit quēpiam, intelliget exponenda sibi esse fortunæ bona. Ea sunt, generis, pecuniæ, propinquorū, amicorū, opum, ualetudinis, formæ, uirium, ingenij, cæterarumq; rerū, quæ sunt aut corporis, aut extraneæ, si habuerit, bene his usum. si non habuerit, sapienter caruisse. si amiserit, moderate tulisse. deinde quid sapienter is, quem laudet, quid liberaliter, quid fortiter, quid iuste, quid magnifice, quid pie, quid grate, quid humaniter, quid deniq; cum aliqua uirtute aut fecerit, aut tulerit. Hæc, & quæ sint eius generis facile uidebit, qui uolet laudare quempiam, & qui uituperare, contraria. Cur igitur dubitas inquit Catulus, facere hoc tertium genus, quoniam inest in ratione rerum? non enim si est facilius, eo de numero quoque est excerpendum. Quia nolo inquit omnia, quæ cadunt aliquando in oratorem, quamuis exigua sint, ea sic tractare, quasi nihil possit dici sine præceptis suis. nam & testimonium sæpe dicendum est, ac nonnunquam etiam accuratius,

tius, ut mihi necesse fuit in Sex. Titium seditiosum ciuem, et turbulẽtum, explicaui in eo testimonio dicendo, omnia consilia consulatus mei, qbus illi tribuno Pl. pro rep. restitissem, quæq; ab eo contra rẽp. facta arbitrarer, exposui, diu retentus sum, multa audiui, multa respondi, nũ igitur placet cum de eloquentia præcipias, aliquid etiam de testimonijs dicendis quasi in arte tradere? Nihil sane inquit Catulus necesse est. Quid si (quod sæpe summis uiris accidit) mandata sint exponenda, aut in senatu ab imperatore, aut ad imperatorem, aut ad regem, aut ad populum aliquem à senatu? num quia genere orationis in huiusmodi causis accuratiore est utendum, iccirco etiam pars hæc causarum numeranda uidetur, aut proprijs præceptis instruenda?

Minime uero inquit Catulus, non enim deerit homini diserto in eiusmodi rebus facultas ex cæteris rebus, & causis comparata. Ergo item inquit illa, quæ sæpe diserte agenda sunt, & quæ ego paulo ante (cum eloquentiam laudarem) dixi oratoris esse, neque habent suum locum ullum in diuisione partium, neque certum præceptorum genus, & agenda sunt non minus diserte, quàm quæ in lite dicuntur, obiurgatio, cohortatio, consolatio, quorum nihil est, quod non summa dicendi ornamenta desyderet, sed ex artificio res istæ præcepta non quærunt. Plane inquit Catulus assentior. Age uero inquit Antonius, qualis oratoris, & quanti hominis in dicendo putas esse historiam scribere? Si ut græci scripserunt, summi, inquit Catulus, si ut nostri, nihil opus est oratore, satis est non esse mendacem. Atqui ne nostros contemnas inquit Antonius, græci ipsi sic initio scriptitarunt, ut noster Cato, ut Pictor, ut Piso. erat enim historia nihil aliud, nisi annalium confectio, cuius rei, memoriæq; publicæ retinendæ causa, ab initio rerum romanarum usq; ad P. Mutium Põtificẽ Max. res omnes singulorum annorum mandabat literis pontifex maximus, efferebatq; in albũ, et proponebat tabulam domi, potestas ut esset populo cognoscendi, ij, qui etiam nunc annales maximi nominantur. Hanc similitudinem scribendi multi secuti sunt, qui sine ullis ornamentis monimenta solum temporum, hominum, locorum, gestarumq; rerum reliquerunt. Itaque qualis apud græcos Pherecydes, Hellanicus, Acusilas fuit, aliiq; permulti, talis noster Cato, & Pictor, & Piso, qui neq; tenent, quibus rebus ornatur oratio (modo enim huc ista sunt importata) & dum intelligatur quid dicant, unam dicendi laudem putant esse breuitatem. Paululum se erexit, & addidit historiæ maiorem sonum uocis uir optimus Crassi familiaris Antipater, cæteri non exornatores rerum, sed tantummodo narratores fuerunt. Est iquit

Catulus, ut dicis, sed iste ipse Coelius neque distinxit historiam varietate locorum, neque verborum collocatione, & tractu orationis levi, et aequabili perpoliuit illud opus, sed ut homo, neq; doctus, neque maxime aptus ad dicendum, sicut potuit, dolauit, vicit tamen, ut dicis, superiores. Minime mirum inqt Antonius, si ista res adhuc nostra lingua illustrata non est, Nemo enim studet eloquentiae nostrorum hominum, nisi ut in causis, atque in foro eluceat. apud graecos autem eloquentissimi homines remoti a causis forensibus, cum ad caeteras res illustres, tum ad scribendam historiam maxime se applicauerunt. Nanq; & Herodotum illum, qui princeps genus hoc ornauit, in causis nihil omnino versatum esse accepimus. atqui tanta est eloquentia, ut me quidem (quantum ego graece scripta intelligere possum) magnopere delectet, & post illum, Thucydides omnes dicendi artificio mea sententia facile vicit, qui ita creber est rerum frequentia, ut verborum prope numerum sententiarum numero consequatur. ita porro verbis aptus, & pressus, ut nescias utrum res oratione, an verba sententijs illustrentur. atqui ne hunc quidem, quanquam est in rep. versatus, ex numero accepimus eorum, qui causas dictitarunt, & hos libros tum scripsisse dicitur, cum a rep. remotus, atque id quod optimo cuiq; Athenis accidere solitum est, in exilium pulsus esset. Hūc consecutus est Syracusius Phyllistus, qui cum Dionysij tyranni familiarissimus esset, otium suum consumpsit in historia scribenda, maximeq; Thucydidem est, sicut mihi uidetur, imitatus. Postea uero quasi ex clarissima rhetoris officina duo praestantes ingenio Theopompus, & Ephorus ab Isocrate magistro impulsi se ad historiam contulerunt, causas omnino nunquam attigerunt. Deniq; etiam a philosophia profectus princeps Xenophon socraticus ille, post ab Aristotele Callisthenes comes Alexandri scripsit historiam, & hic quidem rhetorico pene more, ille autem superior leniore quodam sono est usus, & qui illum impetum oratoris nō habeat, uehemens fortasse minus, sed aliquanto tamen est, ut mihi quidem uidetur, dulcior. Minimus natu horum omnium Timaeus, quātum autem iudicare possum, longe eruditissimus, & rerum copia, & sententiarum uarietate abundantissimus, & ipsa compositione uerborum non impolitus, magnam eloquentiam ad scribendum attulit, sed nullum usum forensem. Haec cum ille dixisset, quid est inquit Catule Caesar, ubi sunt, qui Antonium graece negent scire? quot historicos nominauit? quàm scienter? quàm proprie de unoquoq; dixit? Id mehercule inquit Catulus admirans illud iam mirari desino, quod multo magis ante mirabar, hunc cum haec nesciret,

in dicendo posse tantum. Atqui Catule inqt Antonius, non ego utilitatem aliquam ad dicendum aucupans, horum libros, & nonnullos alios, sed delectatiōis causa, cum est otium, legere soleo. Quid ergo est? fatebor, aliquid tamen, ut cum in sole ambulem, etiam si aliam ob causam ambulem, fieri, natura tamen ut colorer, sic cum istos libros ad Misenum (nam Romæ uix licet) studiosius legerim, sentio orationem meā illorum cantu quasi colorari. Sed ne latius hoc uobis patere uideatur, hæc dūtaxat in græcis intelligo, quæ ipsi, qui scripserunt, uoluerunt à uulgo intelligi. In philosophos uestros siquando incidi, deceptus indicibus librorum, quod sunt ferè inscripti de rebus notis, & illustribus, de uirtute, de iustitia, de honestate, de uoluptate, uerbum prorsus nullum intelligo, ita sunt angustis, & concisis disputationibus illigati. Poetas omnino quasi alia quadam lingua locutos non conor attingere. cum his me (ut dixi) oblecto, qui res gestas, aut qui orationes scripserunt suas, aut qui ita loquuntur, ut uideantur uoluisse esse nobis, qui non sumus eruditissimi, familiares. Sed illuc redeo, uidetis'ne quantum munus sit oratoris historia? haud scio, an flumine orationis, & uarietate maximum, neq; eam reperio usquam separatim instructam rhetorum præceptis. sita sunt enim ante oculos. Nam quis nesciat primam esse historiæ legem, nequid falsi dicere audeat, deinde nequid uere non audeat, nequa suspicio gratiæ sit in scribendo, nequa simultatis. Hæc scilicet fundamenta nota sunt omnibus. Ipsa autem exædificatio posita est in rebus, & uerbis. rerum ratio ordinem temporum desyderat, regionum descriptiōem, uult etiam, quoniam in rebus magnis, memoriaq; dignis consilia primum, deinde acta, postea euentus expectantur, & de consilijs significari, quid scriptor probet, & in rebus gestis declarari, non solum quid actum, aut dictum sit, sed etiam quomodo, et cum de euentu dicatur, ut causæ explicentur omnes, uel casus, uel sapientiæ, uel temeritatis, hominumq; ipsorum nō solum res gestæ, sed etiam qui fama, ac nomine excellant, de cuiusq; uita, atq; natura. Verborum autem ratio, & genus orationis fusum, atque tractum, & cum lenitate quadam æquabili profluens sine hac iudiciali asperitate, & sine sententiarum forensium aculeis prosequendum est. Harum tot, tantarumq; rerum uidetis'ne nulla esse præcepta, quæ in artibus rhetorum reperiantur? In eodem silentio multa alia oratorum officia iacuerunt, cohortationes, consolationes, præcepta, admonita, quæ tractanda sunt omnia disertissime, sed locum suum in illis artibus, quæ traditæ sunt, habent nullum. Atq; in hoc genere illa quoq; est infinita sylua, quod oratori pleriq; (ut

etiam Crassus ostendit) duo genera ad dicendum dederunt, Vnum de certa, definitaq; causa, quales sunt, quae in litibus, quae in deliberationibus uersantur, addat siquis uolet etiam laudationis. Alterum, quod appellant omnes ferè scriptores, explicat nemo, infinitum generis sine tempore, & sine persona quaestionem. hoc quid, & quantum sit, cum dicunt, intelligere mihi non uidentur. Si enim est oratoris quaecunq; res infinite posita sit, de ea posse dicere, dicendū erit ei quanta sit solis magnitudo, quae forma terrae. de mathematicis, de musicis rebus non poterit, quin dicat, hoc onere suscepto, recusare. Deniq; ei, qui profitetur esse suum non solum de ijs controuersijs, quae temporibus, & personis notae sunt, hoc est de omnibus forensibus, sed etiam de generum infinitis quaestionibus dicere, nullum potest esse genus orationis, quod sit exceptum. Sed si illam quoque partem quaestionum oratori uolumus adiungere uagam, & liberam, & late patentem, ut de rebus bonis, aut malis. expetendis, aut fugiendis. honestis, aut turpibus. utilibus aut inutilibus. de uirtute. de iustitia. de continentia. de prudentia. de magnitudine animi. de liberalitate. de pietate. de amicitia. de fide. de officio. de caeteris uirtutibus, contrarijsq; uitijs dicendum oratori putemus, itemq; de rep. de imperio. de re militari. de disciplina ciuitatis. de hominum moribus, assumamus eam quoque partem, sed ita ut sit circunscripta modicis regionibus. Equidem omnia, quae pertinent ad usum ciuium. morem hominum. quae uersantur in consuetudine uitae. in ratione reip. in hac societate ciuili. in sensu hominum communi. in natura. in moribus, comprehendenda esse oratori puto, si minus, ut separatim de his rebus philosophorum more respondeat, at certe, ut in causa prudenter possit intexere. Hisce autem ipsis de rebus, ut ita loquatur, uti ij, qui iura. qui leges. qui ciuitates constituerunt, locuti sunt, simpliciter, & splendide sine ulla serie disputationum, & sine ieiuna concertatione uerborum.

Hoc loco, ne qua sit admiratio, si tot, tantarumq; rerum nulla à me praecepta ponentur, sic statuo, ut in caeteris artibus cum tradita sunt cuiusque artis difficillima, reliqua, quia aut faciliora, aut similia sint, tradi non necesse esse. ut in pictura. qui hominis speciem pingere perdidicerit, posse eum cuiusuis uel formae, uel aetatis etiam si non didicerit pingere, neque esse periculum, qui leonem, aut taurum pingat egregie, ne idem in multis alijs quadrupedibus facere non possit, neque est omnino ars ulla, in qua omnia, quae illa arte effici possunt, à doctore tradantur. sed qui primarum, & certarum rerum genera ipsa didicerunt, reliqua perse-

quuntur. similiter arbitror in hac siue ratione, siue exercitatione dicendi, qui illam uim adeptus sit, ut eorum mentes, qui aut de rep. aut de ipsius rebus, aut de ijs, contra quos, aut pro quibus dicat, cum aliqua statuendi potestate audiant, ad suum arbitrium mouere possit, hunc de toto illo genere reliquarum orationum non plus quæsiturum esse quid dicat, quàm Polycletum illum, cum Herculem fingebat, quemadmodum pellem, aut hydram fingeret, etiam si hæc nunquam separatim facere didicisset. Tum Catulus, Præclare mihi uideris Antoni posuisse ante oculos, quid discere oporteret eum, qui orator esset futurus, quid etiam si non didicisset, ex eo, quod didicisset, assumeret. deduxisti enim totum hominem in duo solum genera causarum, cætera innumerabilia exercitationi, & similitudini reliquisti, sed uideto, ne in istis duobus generibus hydra tibi sit, & pellis, Hercules autem, & alia opera maiora ne in illis rebus, quas prætermittis, relinquantur. non enim mihi minus operis uidetur de uniuersis generibus rerum, quàm de singulorum causis, ac multo etiam maius de natura deorum, quàm de hominum litibus dicere. Non est ita inquit Antonius, dicam enim tibi Catule non tam doctus, quàm (id quod est maius) expertus. Omnium cæterarum rerum oratio, mihi crede, ludus est homini non hebeti, neque inexercitato, neque communium literarum, & politioris humanitatis experti, in causarum contentionibus magnum est quoddam opus, atque haud sciam, an de humanis operibus longe maximum, in quibus uis oratoris plerunq; ab imperitis exitu, et uictoria iudicatur, ubi adest armatus aduersarius, qui sit & feriendus, et repellendus. ubi sæpe is, qui rei dominus futurus est, alienus, atq; iratus, aut etiam amicus aduersario, & inimicus tibi est, cum aut docendus is est, aut dedocendus, aut reprimendus, aut incitandus, aut omni ratione ad tempus, ad causam, oratione moderandus. in quo sæpe beneuolentia ad odium, odium autem ad beneuolētiam deducendum est. quiuis tanquam machinatione aliqua, tum ad seueritatem, tum ad remissionem animi, tum ad tristitiam, tum ad lætitiam est cōtorquendus. omnium sententiarum grauitate, omnium uerborum pōderibus est utendum. accedat oportet actio uaria. uehemens. plena animi. plena spiritus. plena doloris. plena ueritatis. In his operibus si quis illam artem comprehenderit, ut tanquam Phidias Mineruæ signum efficere possit, non sanè quemadmodum in clypeo idem ille artifex minora illa opera facere discat, laborabit. Tum Catulus, Quo ista maiora, ac mirabiliora fecisti, eo me maior expectatio tenet, quibusnam rationibus, quibusue præceptis ea tanta uis comparetur, nō

quo mea quidem iam intersit (neque enim ætas id mea desyderat, & aliud quoddam genus dicendi nos secuti sumus, qui nunquam sententias de manibus iudicum ui quadam orationis extorsimus, ac potius placatis eorum animis, tantum, quantum ipsi patiebantur, accepimus) sed tamen ista tua, nullum ad usum meum, tantum cognoscendi studio adductus, requiro. Nec mihi opus est græco aliquo doctore, qui mihi peruulgata præcepta decantet, cum ipse nunquam forum, nunquam ullum iudicium aspexerit, ut peripateticus ille dicitur Phormio. cum Annibal Carthagine expulsus Ephesum ad Antiochum uenisset exul, proq; eo, quod eius nomen erat magna apud omnes gloria, inuitatus esset ab hospitibus suis, ut eum, quem dixi, si uellet audiret, cumq; is se non nolle dixisset, locutus esse dicitur homo copiosus aliquot horas de imperatoris officio, & de omni re militari. tum cum cæteri, qui illum audierant, uehementer essent delectati, quærebant ab Annibale quidnam ille ipse de illo philosopho iudicaret. hic pœnus, non optime græce, sed tamen libere respondisse fertur, multos se deliros senes sæpe uidisse, sed qui magis, quàm Phormio deliraret, uidisse neminem. Neque me hercule iniuria, quid enim aut arrogantius, aut loquacius fieri potuit, quàm Annibali, qui tot annos de imperio cum Populo R. omnium gentium uictore certasset, græcum hominem, qui nunquam hostem, nunquam castra uidisset, nunquam deniq; minimam partem ullius publici muneris attigisset, præcepta de re militari dare? Hoc mihi facere omnes isti, qui de arte dicendi præcipiunt, uidentur. quod enim ipsi experti non sunt, id docent cæteros, sed hoc minus fortasse errant quod non te, ut Annibalem, sed pueros, aut adolescentulos docere conantur. Erras Catule inquit Antonius, nam egomet in multos iam Phormiones incidi. quis enim est istorum græcorum, qui quenquam nostrum quicquam intelligere arbitretur? ac mihi quidem non ita molesti sunt, facile omnes perpetior, & perfero, nam aut aliquid afferunt, quod mihi non displiceat, aut efficiunt, ut me non didicisse minus pœniteat, dimitto autem eos non tam contumeliose, quàm philosophum illum Annibal, & eo fortasse plus habeo etiam negotij, sed tamen est eorum doctrina, quantum ego iudicare possum, perridicula. Diuidunt enim totam rem in duas partes, in causæ controuersiam, & in quæstionis. Causam appellant rem positam in disceptatione rerum, & controuersia. Quæstionem autem rem positam in infinita dubitatione. de causa præcepta dant. de altera parte dicendi, mirum silentium. Deinde quinque faciunt quasi membra eloquentiæ, inuenire quid dicas, inuenta dispo-

nere, deinde ornare uerbis, post memoriæ mandare, tum ad extremum agere, ac pronuntiare rem sanè non reconditam. Quis enim hoc non sua sponte uiderit, neminem posse apte dicere, nisi & quid diceret, & quibus uerbis, & quo ordine diceret, haberet, & ea meminisset? Atque hæc ego non reprehendo, sed ante oculos posita esse dico, ut eas item quatuor, quinque, sex'ue partes, uel etiã septem (quoniam aliter ab alijs digeruntur) in quas est ab his omnis oratio distributa. Iubent enim exordiri, ita ut eum, qui audiat, beneuolum nobis faciamus, & docilem, & attentum. Deinde rem narrare, ita ut uerisimilis narratio sit, ut aperta, ut breuis. Post autem diuidere causam, aut proponere. nostra confirmare argumentis, ac rationibus, deinde contraria refutare. Tum autem alij conclusionem orationis, & quasi perorationem collocant. alij iubent ante quàm peroretur ornandi, aut augendi causa digredi, deinde concludere, ac perorare. Ne hæc quidem reprehendo. sunt enim concinne distributa, sed tamen, id quod necesse fuit hominibus expertibus ueritatis, non perite. Quæ enim præcepta principiorum, & narrationum esse uoluerunt, ea in totis orationibus sunt conseruanda. Nam & ego mihi beneuolum iudicem facilius facere possum, cum sum in cursu orationis, quàm cum omnia sunt inaudita. docilem autem non cum polliceor me demonstraturum, sed tum, cum doceo, & explano. attentum uero crebro tota actione excitandis mentibus iudicum, non prima denuntiatione efficere possumus. Iam uero narrationem, quod iubent uerisimilem esse, et apertam, & breuem, recte nos admonent, quod hæc narrationis magis putant esse propria, quàm totius orationis, ualde mihi uidentur errare, omninoq; in hoc omnis ẽ error, qđ existimant artificium esse hoc quoddã nõ dissimile cæterorũ, cuiusmodi de ipso iure ciuili hesterno die Crassus componi posse dicebat, ut genera rerũ primũ exponerentur, in quo uitium est, si genus ullũ prætermittatur, deinde singulorũ generũ ptes, in quo et deesse aliquam ptem, et superare mendosum est. tum uerborum omnium definitiones, in qbus neq; abesse qe quam decet, neq; redundare. Sed hoc si in iure ciuili, si etiam in paruis, aut mediocribus rebus doctores assequi possunt, non idem sentio tanta hac in re, tamq; immensa posse fieri. Sin autem qui arbitrantur, deducendi sunt ad eos, qui hæc docent, omnia iam explicata, & perpolita assequentur. sunt. n. innumerabiles de his rebus libri, neq; abditi, neq; obscuri. Sed uideant qd uelint, ad ludendũ ne, an ad pugnandũ arma sint sumpturi. aliud enim pugna, et acies, aliud ludus, campusq; noster desyderat. attamen ars ipsa ludicra armorum, & gladiatori,

& militi prodest aliquid, sed animus acer, et præsens, & acutus, idem atque uersutus inuictos uiros efficit non difficilius arte coniuncta. Quare ego tibi oratorem sic iam instituam, si potuero, ut quid efficere possit ante perspiciam. Sit enim mihi tinctus literis. audierit aliquid. legerit. ista ipsa præcepta acceperit, tentabo quid deceat. quid uoce. qd uiribus. quid spiritu. quid lingua efficere possit. Si intelligam posse ad summos peruenire, non solum hortabor, ut elaboret, sed etiam, si uir quoq; mihi bonus uidebitur, obsecrabo. tantum ego in excellente oratore, & eodem uiro bono pono esse ornamenti uniuersæ ciuitati. Sin uidebitur, cum omnia summa fecerit, tamen ad mediocris oratores esse uenturus, permittam ipsi quid uelit, molestus magnopere non ero. Sin plane abhorrebit, & erit absurdus, ut se contineat, aut ad aliud studium transferat, admonebo. nam neq; is, qui optime potest, deserendus ullo modo est a cohortatione nostra, neq; is, qui aliquid potest, deterrendus, quod alterum diuinitatis mihi quiusdam uidetur, alterum uel non facere, quod non optime possis, uel facere, quod non pessime facias, humanitatis, tertium uero illud, clamare contra quam deceat, & quam possit, hominis est, ut tu Catule, de quodam declamatore dixisti, stultitiæ suæ quamplurimos testes domestico præconio colligentis. De hoc igitur, qui erit talis, ut cohortandus, adiuuandusq; sit, ita loquamur, ut ei tradamus ea duntaxat, quæ nos usus docuit, ut nobis ducibus ueniat eo, quo sine duce ipsi peruenimus, quoniam meliora docere non possumus. Atq; ut a familiari nostro exordiar, hunc ego Catule Sulpitium primum in causa paruula adolescentulum audiui, uoce, & forma, & motu corporis, & reliquis rebus aptis ad hoc munus de quo quærimus, oratione autem celeri, & concitata, quod erat ingenij, & uerbis efferuescentibus, & paulo nimium redundantibus, quod erat ætatis, non sum aspernatus, uolo enim se efferat in adolescente fœcunditas, nam facilius sicut in uitibus reuocantur ea, quæ sese nimium profuderunt, quàm si nihil ualet materies, noua sarmenta cultura excitantur, ita uolo esse in adolescente, unde aliquid amputem, non enim potest in eo esse succus diuturnus, quod nimis celeriter est maturitatem assecutum. Vidi statim indolem, neq; dimisi tempus, & eum sum cohortatus, ut forum sibi ludum putaret esse ad discendum, magistrum autem, quem uellet, eligeret, me quidem si audiret, L. Crassum quod iste arripuit, & ita sese facturum confirmauit, atque etiam addidit, gratiæ scilicet causa, me quoq; sibi magistrum futurum. Vix annus intercesserat ab hoc sermone cohortationis meæ, cũ iste accusauit C. Norbanum defendente me, non est credibile quid interesse mihi sit

uisum

uisum inter eum, qui tum erat, & qui anno ante fuerat, omnino in illud genus eum Crassi magnificum, atq; praeclarum natura ipsa du cebat, sed ea non satis proficere potuisset, nisi eodem studio, atq; imitatione incidisset, atq; ita dicere consuesset, ut tota mente Crassum, atq; omni animo intueretur. Ergo hoc sit primum in praeceptis meis, ut demonstremus, quem imitetur, atq; ita, ut quae maxime excellant in eo, quem imitabitur, ea diligentissime persequatur, tum accedat exercitatio, qua illum, quem ante delegerit, imitando effingat, atq; ita exprimat, ut multos imitatores saepe cognoui, qui aut ea, quae facilia sunt, aut etiam illa, quae insignia, ac pene uitiosa, consectentur imitando. nihil est facilius, quàm amictum imitari alicuius, aut statum, aut motum. si uero etiam uitiose aliquid est, id sumere, & in eo uitiosum esse, non magnum est, ut ille, qui nunc etiam amissa uoce furit in rep. Fusius, neruos in dicendo C. Fimbriae, quos tamen habuit ille, non assequitur, oris prauitatem, & uerborum latitudinem imitatur, sed tamen ille nec deligere sciuit, cuius potissimum similis esset, et in eo ipso, quem delegerat, imitari etiam uitia uoluit. Qui autem ita faciet, ut oportet, primum uigilet necesse est in deligendo, deinde quem probauit in eo, quae maxime excellent, ea diligentissime persequatur. Quid enim causae censetis esse, cur aetates extulerint singulae singula propè genera dicendi? quod non tam facile in nostris oratoribus possumus iudicare, quia scripta, ex quibus iudicium fieri posset, non multa sanè reliquerunt, quam in graecis, ex quorum scriptis, cuiusque aetatis, quae dicendi ratio, uoluntasq; fuerit, intelligi potest. Antiquissimi ferè sunt, quorum quidem scripta constent, Pericles, atque Alcibiades, & eadem aetate Thucydides, subtiles, acuti, breues, sententijs magis, quàm uerbis abundantes, non potuisset accidere, ut unũ esset omniũ genus, nisi aliquẽ sibi proponerent ad imitandũ. Consecuti sunt hos Critias, Theramenes, Lysias. multa Lysiae scripta sunt, nonnulla Critiae, de Theramene audiuimus, omnes etiam tum retinebant illum Periclis succum, sed erant paulo uberiore filo. Ecce tibi exortus est Isocrates magister istorum omnium, cuius è ludo, tanquam ex equo troiano, innumeri principes exierunt, sed eorũ partim in pompa, partim in acie illustres esse uoluerunt. Itaque & illi, Theopompus, Ephorus, Phyllistus, Naucrates, multiq; alij naturis differunt, uoluntate autem similes sunt inter sese, & magistri, & ij, qui se ad causas contulerunt, ut Demosthenes, Hyperides, Lycurgus, Aeschines, Dinarchus, alijq; complures, & si inter se pares non fuerunt, tamen sunt omnes in eodem ueritatis imitandae genere uersati, quorum quandiu mansit

imitatio, tandiu genus illud dicendi, studiumq; uixit. postea quam extinctis his, omnis eorum memoria sensim obscurata est, & euanuit, alia quædam dicendi molliora, ac remissiora genera uiguerunt. Inde Demochares, quem aiunt sororis filium fuisse Demosthenis, tum Phalereus ille Demetrius omnium istorũ mea sententia politissimus, alijq; eorum similes extiterunt. quæ si uolemus usque ad hoc tempus persequi, intelligemus, ut hodie Alabandensem illũ Meneclem, et eius fratrem Hieroclem, quos ego audiui, tota imitetur Asia. Sic semper fuisse aliquem, cuius se similes plerīq; esse uellent. Hanc igitur similitudinem qui imitatione assequi uolet, tum exercitationibus crebris, atque magnis, tum scribendo maxime persequatur. quod si hic noster Sulpitius faceret, multo eius oratio esset pressior, in qua nũc interdum, ut in herbis rustici solent dicere, in summa ubertate inest luxuries quædã, quæ stylo depascenda est. Hic Sulpitius, Me quidem inquit recte mones, idq; mihi gratum est, sed ne te quidem Antoni multum scriptitasse arbitror. Tum ille, Quasi uero inquit non ea præcipiam alijs, quæ mihi ipsi desunt, sed tamen ne tabulas quidem conficere existimor, uerum, & in hoc ex re familiari mea, & in illo ex eo, quod dico, quantulum id cunq; est, quid faciam iudicari potest. Atq; esse tamen multos uidemus, qui neminem imitentur, & suapte natura, quod uelint sine cuiusquam similitudine consequantur, quod & in uobis animaduerti recte potest Cæsar, & Cotta, quorum alter inusitatum quidem nostris oratoribus leporem quendam, & salem, alter acutissimum, & subtilissimum dicendi genus est consecutus. Neq; uero uester æqualis Curio patre mea sententia uel eloquentissimo temporibus illis, quenquam mihi magnopere uidetur imitari, qui tamen uerborum grauitate, & elegantia, & copia suam quandam expressit quasi formam, figuramq; dicendi, quod ego maxime potui iudicare in ea causa, quam ille contra me apud centumuiros pro fratribus Cossis dixit. In qua nihil illi defuit, quod non modo copiosus, sed etiam sapiens orator habere deberet. Verum ut aliquando ad causas deducamus illum, quem constituimus, & eas quidem, in quibus plusculum negotij est, iudiciorum, atque litium (riserit aliquis fortasse hoc præceptum. est enim non tam acutum, quàm necessarium, magisq; monitoris non fatui, quàm eruditi magistri). Hoc enim primum præcipiemus, quascunque causas erit acturus, ut eas diligenter, penitusq; cognoscat. Hoc in ludo non præcipitur. faciles enim causæ ad pueros deferuntur. Lex peregrinum uetat in murum ascendere, ascendit, hostes repulit, accusatur. nihil est negotij huiusmodi causam cognoscere.

scere. recte igitur nihil de causa discenda præcipiunt. hæc est enim in ludo causarum fere formula. At uero in foro, tabulæ, testimonia, pacta, conuenta, stipulationes, cognationes, affinitates, decreta, responsa, uitæ denique eorum, qui in causa uersantur, tota cognoscenda est. quarum rerum negligentia plerasque causas, & maxime priuatas (sunt enim multo sæpe obscuriores) uidemus amitti. Ita nonnulli dum operam suam multi existimari uolunt, ut toto foro uolitare, & à causa ad causam ire uideantur, causas dicunt incognitas. in quo est illa quidem magna offensio, uel negligentiæ, susceptis rebus, uel perfidiæ, receptis, sed etiam illa maior opinione mea, quod nemo potest de ea re, quam non nouit, non turpissime dicere. ita dum inertiæ uituperationem, quæ maior est, contemnunt, assequuntur etiam illam, quam magis ipsi fugiunt, tarditatis. Equidem soleo dare operam, ut de sua quisque re me ipse doceat, & ut nequis alius adsit, quo liberius loquatur, & agere aduersarij causam, ut ille agat suam, & quicquid de sua re cogitarit in medium proferat, itaque cum ille discessit, tres personas unus sustineo summa animi æquitate, meam, aduersarij, iudicis, qui locus est talis, ut plus habeat adiumenti, quàm incommodi, hunc iudico esse dicendum. ubi plus mali, quàm boni reperio, id totum abiudico, atque reijcio. ita assequor, ut alio tempore cogitem quid dicam, & alio dicam, quæ duo plerique ingenio freti simul faciunt, sed certe ijdem illi melius aliquanto dicerent, si aliud sumendum sibi tempus ad cogitandum, aliud ad dicendum putarent. Cum rem penitus, causamq; cognoui, statim occurrit animo, quæ sit causa ambigui. nihil est enim, quod inter homines ambigatur, siue ex crimine causa constet, ut facinoris, siue ex controuersia, ut hæreditatis, siue ex deliberatione ut belli, siue ex persona, ut laudis, siue ex disputatione, ut de ratione uiuendi, in quo non aut quid factum sit, aut fiat, futurumue sit quæratur, aut quale sit, aut quid uocetur. Ac nostræ ferè causæ, quæ qdem sunt criminum, plerunq; infitiatione defenduntur. Nam & de pecunijs repetundis, quæ maximæ sunt, neganda ferè sunt omnia, & de ambitu raro illud datur, ut possis liberalitatem, ac benignitatem ab ambitu, atque largitione seiungere, de sicarijs, de ueneficijs, de peculatu infitiari necesse est. Id est igitur genus primum causarum in iudicijs, ex controuersia facti. In deliberationibus plerunque ex futuri, raro etiam ex instantis, aut facti. Sæpe autem, res non sit, necne, sed qualis sit quæritur, ut cum L. Opimij causam defendebat apud populum audiente me C. Carbo consul, nihil de C. Gracchi nece negabat, sed id iure pro salute patriæ factum esse dice-

bat, ut eidē Carboni Tribuno Pl. alia tum mente remp. capessenti P. Africanus de Tiberio Graccho interroganti responderat, iure cæsum uideri. Iure autem omnia defenduntur, quæ sunt eius generis, ut aut oportuerit, aut licuerit, aut necesse fuerit, aut imprudentia, aut casu facta esse uideantur. Iam quid uocetur quæritur, cum quo uerbo qd appellandum sit contenditur, ut mihi ipsi cum Sulpitio fuit in Norbani causa summa contentio. pleraq; enim de ijs, quæ ab isto obijciebantur, cum confiterer, tamen ab illo maiestatem imminutam negabam, ex quo uerbo lege apuleia tota illa causa pendebat. Atque in hoc genere causarum nonnulli præcipiunt, ut uerbum illud, quod causam facit lucide, breuiter uterque definiat, quod mihi quidem per quam puerile uideri solet. alia est enim cum inter doctos homines, de ijs ipsis rebus, quæ uersantur in artibus, disputatur, uerborum definitio, ut cum quæritur quid sit ars, quid sit lex, quid sit ciuitas. In quibus hoc præcipit ratio, atque doctrina, ut uis eius rei, quam definias, sic exprimatur, ut neque absit quicquam, neque supersit, quod quidem in illa causa neque Sulpitius fecit, neque ego facere conatus sum. nam quantum uterque nostrum potuit omni copia dicendi dilatauit, quid esset maiestatem minuere. Etenim definitio primum reprehenso uerbo uno, aut addito, aut dempto sæpe extorquetur è manibus, deinde genere ipso doctrinam redolet, exercitationem'q; penè puerilem, tum & in sensum, & in mentem iudicis intrare non potest. ante enim præterlabitur, quàm percepta est. Sed in eo genere, in quo, quale sit quid, ambigitur, existit etiam ex scripti interpretatione sæpe contentio, in quo nulla potest esse, nisi ex ambiguo controuersia. nam illud ipsum, cum scriptum à sententia discrepat, genus quoddam habet ambigui, quod tum explicatur, cum ea uerba, quæ desunt, suggesta sunt, quibus additis, defenditur, sententiam scripti perspicuam fuisse, & ex contrarijs scriptis siquid ambigitur, non nouum genus nascitur, sed superioris generis causa duplicatur, id'q; aut nunquam diiudicari poterit, aut ita diiudicabitur, ut referendis præteritis uerbis id scriptum, quodcunq; defendimus, suppleatur, ita fit, ut unum genus in ijs causis, quæ propter scriptum ambiguntur, relinquatur, si est scriptum aliqd ambigue. Ambiguorum autem complura genera sunt, quæ mihi uidentur ij melius nosse, qui dialectici appellantur, ij autem nostri ignorare, qui nō minus nosse debeant, tum illud est frequentissimum in omni consuetudine uel sermonis, uel scripti, cum idcirco aliquid ambigitur, quod aut uerbum, aut uerba sint prætermissa. Iterū autem peccant, cum genus hoc causarum, quod in

scripti

ſcripti interpretatione uerſatur, ab illis cauſis, in quibus qualis quæq; res ſit diſceptatur, ſeiungunt. nuſquam enim tam quæritur, quale ſit genus ipſum rei, quàm in ſcripto, quod totum à facti controuerſia ſeparatum eſt. Ita tria ſunt omnino genera, quæ in diſceptationem, & controuerſiam cadere poſſunt, quid fiat, factum, futurum'ue ſit, aut quale ſit, aut quomodo nominetur. nam illud quidem, quod quidam græci adiungunt, recte'ne factum ſit, totum in eo eſt, quod quale ſit, quærimus. Sed iam ad inſtitutum reuertar meum. Cum igitur accepto cauſæ genere cognitam rem tractare cœpi, nihil prius conſtituo, quàm quid ſit illud, quo mihi referenda ſit omnis illa oratio, quæ ſit, propria quæſtionis, & iudicij, deinde illa duo diligentiſſime conſydero, quorum alterum commendationem habet noſtram, aut eorū, quos defendimus, alterum eſt accommodatum ad eorū animos, apud quos dicimus, ad id, quod uolumus, commouendos. Ita ratio omnis dicendi tribus ad perſuadēdum rebus eſt nixa, ut probemus uera eſſe ea, quæ defendimus, ut conciliemus nobis eos, qui audiunt, ut amicos eorum ad quēcunq; cauſa poſtulabit motum, uocemus. Ad probandum autem duplex eſt oratori ſubiecta materies, una rerum earum, quæ non excogitantur ab oratore, ſed in re propoſita ratiōe, tractantur, ut tabulæ, teſtimonia, pacta, conuenta, quæſtiones, leges, ſenatusconſulta, res iudicatæ, decreta, reſponſa ſunt, & reliquæ, ſi quæ ſunt, quæ non ab oratore pariuntur, ſed ad oratorem à cauſa, atque à reis deferuntur. Altera eſt, quæ tota in diſputatione, & argumentatione oratoris collocata eſt, ita in ſuperiore genere de tractandis argumentis, in hoc autem etiam de inueniendis cogitandum eſt. Atq; iſti quidem, qui docent, cum cauſas in plura genera ſecuerunt, ſingulis generibus, argumentorum copiam ſuggerunt, quod etiam ſi ad inſtituendos adoleſcentulos magis aptum eſt, ut ſimulac poſita ſit cauſa, habeant quò ſe referant, unde ſtatim expedita poſſint argumenta depromere, tamen & tardi ingenij eſt riuulos conſectari, fontes rerum non uidere, etiā ætatis eſt, uſuſq; noſtri à capite, quod uelimus arceſſere, & unde omnia manant uidere, & primum genus illud earum rerum, quæ ad oratorem deferūtur, meditatum nobis in perpetuum ad omnem uſum ſimilium rerum eſſe debebit. nam pro tabulis, & contra tabulas, & pro teſtibus, & contra teſtes, pro quæſtionibus, & contra quæſtiones, & item de cæteris rebus eiuſdem generis uel ſeparatim dicere ſolemus de genere uniuerſo, uel definite de ſingulis tēporibus, hominibus, cauſis, quos qdem locos (uobis hoc Cotta, & Sulpiti dico) multa commētatione, atq; meditatione paratos, atq; expeditos habere debetis. Lon-

gum est enim nunc me explicare, qua ratione aut confirmare, aut infirmare testes, tabulas, quæstiones oportet. Hæc sunt omnia ingenij uel mediocris. exercitationis autem uel maximæ, artem quidẽ, & præcepta dũtaxat hactenus requirunt, ut certis dicendi luminibus ornentur, itemq; illa, quæ sunt alterius generis, quæ tota ab oratore pariuntur, excogitationem non habent difficilem, explicationem magis illustrem, perpolitamq; desyderant. Itaq; cum hæc duo nobis quærenda sint in causis, primum quid, deinde quomodo dicamus, alterum quod totum arte tinctum uidetur, tametsi artem requirit, tamen prudentiæ est penè mediocris, quid dicendum sit uidere, alterum est, in quo oratoris uis illa diuina, uirtusq; cernitur, ea, quæ dicenda sunt, ornate copiose, varieq; dicere. Quare illam partem superiorem, quoniam semel ita nobis placuit, non recusabo, quo minus perpoliã, atque conficiam, quantum cõsequar, uos iudicabitis, quibus ex locis ad eas tres res, quæ ad fidem faciendam solæ ualent, ducatur oratio, ut & concilientur animi, & doceantur, & moueantur. hæc sunt enim tria numero. ea uero quemadmodum illustrentur, præsto est, qui omnes docere possit, qui hoc primus in nostros mores induxit, qui maxime auxit, qui solus effecit. Nanq; ego Catule, dicam enim non uerens assentandi suspicionem, neminem esse oratorem paulo illustriorem arbitror, neq; græcum, neq; latinum, quem ætas nostra tulerit, quem non & sæpe, et diligenter audierim. Itaq; siquid est in me, quod iam sperare uideor, quoniam quidem uos his ingenijs homines tantum operæ mihi ad audiendum datis, ex eo est, quod nihil quisquã unquam me audiẽte egit orator, quod non in memoria mea penitus insederit. Atq; ego is, qui sum, quantuscunq; sum, adiudicandus omnibus auditis oratoribus, sine ulla dubitatione, sic statuo & iudico, neminem omnium tot, & tanta, quanta sint in Crasso, habuisse ornamẽta dicendi. Quamobrẽ, si uos quoq; hoc idem existimatis, nõ erit, ut opinor, iniqua partitio si cum ego hũc oratorem, quem nunc fingo, ut institui, crearo, aluero, confirmaro, tradam eum Crasso & uestiendum, & ornandum. Tum Crassus, Tu uero inquit Antoni perge, ut instituisti. neq; enim boni est, neq; liberalis parentis, quem procrearit, & eduxerit, eum non & uestire, et ornare, præsertim cũ te locupletem esse negare non possis. Quod enim ornamentum, quæ uis, qui animus, quæ dignitas illi oratori defuit? qui in causa perorando non dubitauit excitare reum consularem, & eius diloricare tunicam, & iudicibus cicatrices aduersas senis imperatoris ostendere? qui idem hoc accusante Sulpitio cum hominem seditiosum, furiosumq; defenderet, non dubitauit seditiones ipsas ornare, ac demonstrare

monstrare

monstrare grauissimis uerbis, multos sæpe impetus populi non iniustos esse, quos præstare nemo possit. multas etiam è rep. seditiones sæpe esse factas, ut cum reges essent exacti, ut cum tribunitia potestas esset constituta, illam Norbani seditionem ex luctu ciuium, & ex Cepionis odio, qui exercitum amiserat, neque reprimi potuisse, & iure esse conflatam. Potuit hic locus tam anceps, tam inauditus, tam lubricus, tam nouus, sine quadam incredibili ui, ac facultate dicendi tractari? Quid ego de Gn. Manlij? quid de Q. Regis commiseratione dicam? quid de alijs innumerabilibus? in quibus hoc non maxime enituit, quod tibi omnes dant, acumen quoddam singulare, sed hæc ipsa, quæ nunc ad me delegare uis, ea semper in te eximia, & præstantia fuerunt. Tum Catulus, Ego uero inquit in uobis hoc maxime admirari soleo, quod cum inter uos in dicendo dissimillimi sitis, ita tamen uterque uestrum dicat, ut ei nihil neque à natura denegatum, neque à doctrina non delatum esse uideatur. Quare Crasse neque tu tua suauitate nos priuabis, ut, siquid ab Antonio aut prætermissum, aut relictum sit, non explices, neque te Antoni, siquid non dixeris, existimabimus, non potuisse potius, quàm à Crasso dici maluisse.

Hic Crassus, Quin tu inquit Antoni omittis ista, quæ proposuisti, quæ nemo horum desyderat, quibus ex locis ea, quæ dicenda sint in causis reperiantur, quæ, quanquam abs te nouo quodam modo, præclareq; dicuntur, sunt tamen & re faciliora, & præceptis peruagata, illa deprome nobis, unde afferas, quæ sæpissime tractas, semperq; diuinitus. Depromam equidem inquit Antonius, &, quo facilius id à te exigam, quod peto, nihil tibi à me postulanti recusabo. Meæ totius orationis, & istius ipsius in dicendo facultatis, quã modo Crassus in cœlum uerbis extulit, tres sunt rationes, ut ante dixi, una conciliandorum hominum, altera docendorum, tertia concitandorum. harum trium partium prima lenitatem orationis, secunda acumen, tertia uim desyderat. nam hoc necesse est, ut is, qui nobis causam adiudicaturus sit, aut inclinatione uoluntatis propendeat in nos, aut defensionis argumentis adducatur, aut animi permotione cogatur. Sed quoniam illa pars, in qua rerum ipsarum explicatio, ac defensio posita est, uidetur omnem huius generis quasi doctrinam continere, de ea primum loquemur, & pauca dicemus. pauca enim sunt, quæ usu iam tractata, & animo quasi habere notata uideamur. Ac tibi sapienter monenti L. Crasse libenter assentiemur, ut singularum causarum defensiones, quas solent magistri pueris tradere, relinquamus, aperiamus autem ea capita, unde omnis ad omnem & causam,

& orationem disputatio ducatur. Neque enim quoties uerbum aliquod est scribendum nobis, toties eius uerbi literæ sunt cogitatione conquirendæ, nec quoties causa dicenda est, toties ad eius causæ se posita argumenta reuolui nos oportet, sed habere certos locos, qui ut literæ ad uerbum scribendum, sic illi ad causam explicandā, statim occurrant. Sed hi loci ei demum oratori prodesse possunt, qui est uersatus in rebus, uel usu, quem ætas denique affert, uel auditione, & cogitatione, quæ studio, & diligentia præcurrit ætatem. Nam si tu mihi quamuis eruditum hominem adduxeris, quamuis acrem, & acutum in cogitando, quamuis ad pronuntiandum expeditum, si erit idem in consuetudine ciuitatis, in exemplis, in institutis, in moribus, ac uoluntatibus ciuium suorum hospes, non multum ei loci proderunt illi, ex quibus argumenta promuntur. subacto mihi ingenio opus est, ut agro non semel arato, sed nouato & iterato, quo meliores fœtus possit, & grandiores edere. subactio autem est usus, auditio, lectio, literæ. Ac primum naturam causæ uideat, quæ nunquam latet, factum'ne sit quæratur, an quale sit, an quod nomen habeat, quo perspecto, statim occurrit naturali quadam prudentia, non his subductionibus, quas isti docent, quid faciat causam, id est quo sublato controuersia stare non possit, deinde quid ueniat in iudicium, quod isti sic iubent quærere. Interfecit Opimius Gracchum, quid facit causam? quod reip. causa, cum ex senatusconsulto ad arma uocasset. hoc tolle, causa non erit. at idipsum negat contra leges licuisse Decius. ueniet igitur in iudicium, licuerit'ne ex senatusconsulto seruandæ reip. causa. Perspicua sunt hæc quidem, & in uulgari prudentia sita. sed illa quærenda, quæ ab accusatore, & defensore argumenta, ad id, quod in iudiciū uenit, spectantia, debeant afferri. Atque hic illud uidendum est, in quo summus est error istorum magistrorum, ad quos liberos nostros mittimus, non quo hoc quidem ad dicendum magnopere pertineat, sed tamen ut uideatis, quàm sit genus hoc eorum, qui sibi eruditi uidentur, hebes, atque impolitum. Constituunt enim in partiendis orationum modis duo genera causarum, unum appellant, in quo sine personis, atque temporibus de uniuerso genere quæratur, alterum, quod personis certis, & temporibus definiatur, ignari omnes controuersias ad uniuersi generis uim, & naturam referri. nam in ea ipsa causa, de qua ante dixi, nihil pertinet ad oratoris locos Opimij persona, nihil Decij. de ipso enim uniuerso genere infinita quæstio est, num pœna uideatur esse afficiendus, qui ciuem ex senatusconsulto patriæ conseruandæ causa interfecerit, cum id per leges non liceret. Nulla denique est causa, in qua id,

quod in iudicium uenit, ex reorum personis, ac non generum ipsorum uniuersa disputatione quæratur. Quinctiam in ijs ipsis, ubi de facto ambigitur, ceperit'ne contra leges pecunias P. Decius, argumenta & criminum, & defensionis reuocentur oportet ad genus, & ad naturam uniuersam, quod sumptuosus, de luxuria, quod alieni appetens, de auaritia, quod seditiosus, de turbulentis, & malis ciuibus, quod à multis arguitur, de genere testium, contráq; quæ pro reo dicentur, omnia necessario à tempore, atque homine ad communes rerum, & generum summas reuoluentur. Atque hæc forsitan homini non omnia, quæ sunt in natura rerum celeriter animo comprehendenti, permulta uideantur, quæ ueniant in iudicium tum cum de facto quæratur, sed tamen criminum est multitudo non defensionum, aut locorum infinita. Quæ uero, cum de facto non ambigitur, quæruntur qualia sint ea, si ex reis numeres, & innumerabilia sunt, & obscura, si ex rebus ualde & modica, & illustria. Nam si Mancini causam in uno Mancino ponimus, quotiescunque is, quem paterpatratus dediderit, receptus non erit, toties causa noua nascetur. Sin illa controuersia causam fiat, uideatur'ne ei, quem paterpatratus dediderit, si is non sit receptus, postliminium esse, nihil ad artem dicendi, nec ad argumenta defensionis Mancini nomen pertinet. Ac siquid affert præterea hominis aut dignitas, aut indignitas, extra quæstionem est, & ea tamen ipsa oratio ad uniuersi generis disputationem referatur necesse est. Hæc ego non eo consilio disputo, ut homines eruditos redarguam, quanquam reprehendendi sunt, qui in genere definiendo istas causas describunt in personis, & in temporibus positas esse. nam & si incurrunt tempora, & personæ, tamen intelligendum est, non ex ijs, sed ex genere quæstionis pendere causas. Sed hoc nihil ad me. nullum enim nobis certamen cum istis esse debet. tantum satis est intelligi, ne hoc quidem eos consecutos, quod in tanto otio, etiam sine hac forensi exercitatione, efficere potuerunt, ut genera rerum discernerent, eáq; paulo subtilius explicarent. Verum hoc (ut dixi) nihil ad me. Illud ad me, ac multo etiam magis ad uos Cotta noster, & Sulpiti, quomodo nunc se istorum artes habent, pertimescenda est multitudo causarum. est enim infinita. Si in personis ponitur, quot homines tot causæ, sin ad generum uniuersas quæstiones referuntur, ita modicæ, & paucæ sunt, ut omnes eas diligentes, & memores, & sobrij oratores percursas animo, & propè decantatas habere debeant. nisi forte existimatis à M. Curio causam didicisse L. Crassum, & ea re multum attulisse, quamobrem

posthumo non nato Curium tamen hæredem Coponij esse oporteret. Nihil ad copiam argumentorum, neque ad causæ uim, ac naturam nomen Coponij, ac Curij pertinuit. in genere erat uniuerso rei negotijq; non in tempore, ac nominibus omnis quæstio, cum scriptum ita sit, Si mihi filius gignitur, isq; prius moritur, & cætera, tum ut mihi ille sit hæres. Si natus filius non sit, uideaturne is, qui filio mortuo institutus hæres sit, hæres esse. perpetui iuris, & uniuersi generis quæstio non hominum nomina, rationem dicendi, & argumentorum fontes desyderat. In quo etiam isti nos iurisconsulti impediunt, à discendoq; deterrent. Video enim in Catonis, & Bruti libris nominatim ferè referri, quid alicui de iure, uiro, aut mulieri responderint. credo ut putaremus in hominibus non in re, consultationis, aut dubitationis causam aliquam fuisse, ut, quod homines essent innumerabiles, debilitati à iure cognoscendo uoluntatem discendi simul cum spe perdiscendi abijceremus. Sed hæc Crassus aliquando nobis expediet, & exponet descripta generatim. est enim, ne forte nescias, heri nobis ille hoc Catule pollicitus, se ius ciuile, quod nunc diffusum, & dissipatum est, in certa genera coacturum, & ad artem facile redacturum. Et quidem inquit Catulus haud quaquam id est difficile Crasso, qui & quod disci potuit de iure, didicit, & quod ijs, qui eum docuerunt, defuit, ipse affert, ut quæ sint in iure, uel acute describere, uel ornate illustrare possit. Ergo ista inquit Antonius tum à Crasso discemus, cum se de turba, & à subsellijs in otium (ut cogitat) solitudinemq; contulerit. Iam id quidem sæpe inquit Catulus, ex eo audiui, cum diceret, sibi certum esse à iudicijs, causisq; discedere. sed, ut ipsi soleo dicere, non licebit. neque enim ipse auxilium suum sæpe à uiris bonis frustra implorari patietur, neq; id æquo animo feret ciuitas, quæ si uoce L. Crassi carebit, ornamento quodam sese spoliatam putabit. Nam hercle inquit Antonius, si hæc uere à Catulo dicta sunt, tibi mecum in eodem est pistrino Crasse uiuendum, & istam oscitantem, & dormitantem sapientiam, Scæuolarum, & cæterorum beatorum otio concedamus. Arrisit hic Crassus leuiter, & pertexe modo inquit Antoni, quod exorsus es, me tamen ista oscitans sapientia, simul atque ad eam confugero, in libertatem uindicabit. Huius quidem loci, quem modo sum exorsus, hic est finis inquit Antonius, quoniam intelligitur non in hominum innumerabilibus personis, neque in infinita temporum uarietate, sed in generum causis, atque naturis omnia sita esse, quæ in dubium uocarentur, genera autem esse definita non solum numero, sed eti-

am paucitate, ut eam materiem orationis, quae cuiusque esset generis, studiosi qui essent dicendi, omnibus locis descriptam, instructam, ornatamq; comprehenderent, rebus dico, & sententijs. Ea, ui sua, uerba parient, quae semper satis ornata mihi quidem uideri solent, si eiusmodi sunt, ut ea res ipsa peperisse uideatur. Ac si uerum quaeritis, quod mihi quidem uideatur (nihil enim aliud affirmare possum nisi sententiam, & opinionem meam) hoc instrumentum causarum, & generum uniuersorum in forum deferre debemus, neque ut quaeq; res delata ad nos erit, tum denique scrutari locos, ex quibus argumenta eruamus, quae quidem omnibus, qui ea mediocriter modo consyderarint, studio adhibito, & usu, pertractata esse possunt, sed tamen animus referendus est ad ea capita, & ad illos, quos saepe iam appellaui locos, ex quibus omnia ad omnem orationem inuenta ducuntur. Atque hoc totum est siue artis, siue animaduersionis, siue consuetudinis, nosse regiones, intra quas uenere, & peruestiges, quod quaeras. Vbi eum locum omnem cogitatione sepseris, si modo usum rerum percallueris, nihil te effuget, atque omne, quod erit in re, occurret, atque incidet. & sic cum ad inueniendum in dicendo haec tria sint, acumen, deinde ratio, quam licet (si uolumus) appellemus artem, tertium diligentia, non possum equidem non ingenio primas concedere, sed tamen ipsum ingenium diligentia, etiam ex tarditate, incitat. Diligentia inquam cum omnibus in rebus, tum in causis defendendis plurimum ualet, haec praecipue colenda est nobis, haec semper adhibenda, haec nihil est, quod non assequatur, causa ut penitus, quod initio dixi, nota sit, diligentia est. ut aduersarium attente audiamus, atque ut eius non solum sententias, sed etiam uerba omnia excipiamus, uultus denique perspiciamus omnes, qui sensum animi plerunque indicant, diligentia est. id tamen dissimulanter facere, ne sibi ille aliquid proficere uideatur, prudentia est. deinde ut in ijs locis, quos proponam paulo post, peruoluatur animus, ut se penitus insinuet in causam, ut sit cura, & cogitatione intentus, diligentia est, ut his rebus adhibeat tanquam lumen aliquod memoriam, ut uocem, ut uires. haec magna sunt. Inter ingenium quidem, & diligentiam perpaululum loci reliquum est arti. ars demonstrat tantum ubi quaeras, atque ubi sit illud, quod studeas inuenire. reliqua, quae sunt in cura, attentione animi, cogitatione, uigilantia, assiduitate, labore, complectar uno uerbo, quo saepe iam usi sumus, diligentia, qua una uirtute omnes uirtutes reliquae continentur. Nam orationis quidem copia uidemus ut abun-

dent philosophi, qui (ut opinor, sed tu haec Catule melius) nulla dant praecepta dicendi, nec idcirco minus quaecunq; res proposita est, suscipiunt, de qua copiose, et abundanter loquantur. Tum Catulus, Est inquit, ut dicis, Antoni, ut pleriq; philosophi nulla tradant praecepta dicendi, & habeant paratum tamen quid de quaq; re dicant. Sed Aristoteles is, quem maxime ego admiror, proposuit quosdam locos, ex quibus omnis argumentatio nô modo ad philosophorum disputationem, sed etiam ad hanc, qua in causis utimur, inueniretur, à quo qdem homine iandudum Antoni non aberrat oratio tua, siue tu similitudine illius diuini ingenij in eadem incurris uestigia, siue etiam illa ipsa legisti, atq; didicisti, qđ quidem mihi magis uerisimile uidetur. plus enim te operae graecis dedisse rebus uideo, quàm putaram. Tum ille, uerum inquit ex me audies Catule, semper ego existimaui iucundiorem, & probabiliorem huic populo oratorem fore, qui primum quam minimam artificij alicuius, deinde nullã graecarum rerum significationem daret. atq; ego idẽ existimaui pecudis esse non hominis cum tantas res graeci susciperent, profiterentur, agerent, seséq; & uidendi res obscurissimas, & bene uiuendi, & copiose dicendi rationem hominibus daturos pollicerentur, non admouere aurem, & si palàm audire eos non auderes, ne minueres apud tuos ciues authoritatem tuam, subauscultando tamen excipere uoces eorum, & procul quid narrarent attendere. itáq; feci Catule, & istorum omnium summatim causas, et genera ipsa gustaui. Valde hercule inquit Catulus, timide tanquã ad aliquem libidinis scopulum, sic tuam mentem ad philosophiã appulisti, quam haec ciuitas aspernata nunquam est. Nam & referta quondam Italia pythagoreorum fuit, tum cum erat in hac gente magna illa Graecia, ex quo etiam quidam Numam Pompilium illum regem nòstrum, fuisse pythagoreum ferunt, qui annis permultis ante fuit, quàm ipse Pythagoras, quo etiam maior uir habendus est, cum illam sapientiam constituendae ciuitatis duobus propè seculis ante cognouit, quàm eam graeci natam esse senserunt. & certe non tulit ullos haec ciuitas aut gloria clariores, aut authoritate grauiores, aut humanitate politiores P. Africano. C. Laelio. L. filio, qui secum eruditissimos homines ex Graecia palàm semper habuerunt. Atque ego ex istis saepe audiui, cum dicerent pergratum Athenienses & sibi fecisse, & multis principibus ciuitatis, quod cum ad senatum legatos de suis maximis rebus mitterẽt, tres illius aetatis nobilissimos philosophos misissent Carneadẽ, et Critolaũ, et Diogenẽ, itaq; eos dum Romae essent, & a`se, & ab alijs frequenter auditos, quos tu cum haberes authorẽs

Antoni miror cur philosophiæ, sicut Zethus ille pacuuianus propè bellum indixeris. Minime inquit Antonius, ac sic decreui philosophari potius, ut Neoptolemus apud Ennium, paucis. nã omnino haud placet. Sed tamen hæc est mea sententia, quam uidebar exposuisse. ego ista studia non improbo, moderata modo sint. opinionem istorum studiorum, & suspicionem artificij apud eos, qui res iudicant, oratori aduersariam esse arbitror. imminuit enim & oratoris authoritatẽ, et orationis fidẽ. Sed, ut eò reuocetur, unde huc declinauit oratio, ex tribus istis clarissimis philosophis, quos Romam uenisse dixisti, uides'ne Diogenem fuisse, q̃ diceret, artem se tradere bene disserẽdi, et uera, ac falsa dijudicãdi, quã uerbo græco διαλεκτικὴν appellaret. In hac arte, si modo est hæc ars, nullũ est præceptum, quomodo uerũ inueniatur, sed tantum est, quomodo iudicetur. Nam & omne, quod eloquimur fit, ut id aut esse dicamus, aut non esse, et si simpliciter dictum sit, suscipiunt dialectici, ut iudicent, uerum'ne sit, an falsum, & si coniunctè sit elatum, & adiuncta sint alia, iudicent rectè'ne adiuncta sint, & uera'ne summa sit uniuscuiusq; rationis, & ad extremum ipsi se compungunt suis acuminibus, & multa quærendo reperiunt non modo ea, quæ iam non possint ipsi dissoluere, sed etiam quibus ante exorsa, & potius detexta propè retexantur. Hic nos igitur stoicus iste nihil adiuuat, quoniam quemadmodum inueniam, quid dicam non docet, atq; idem etiam impedit, quod et multa reperit, quæ neget ullo modo posse dissolui, & genus sermonis affert non liquidum, non fusum, ac profluens, sed exile, aridum, concisum, ac minutum. quod siquid probabit, ita probabit, ut oratori tamen aptum non esse fateatur. Hæc enim nostra oratio multitudinis est auribus accommodanda, ad oblectandos animos, ad impellendos ad ea probanda, quæ non aurificis statera, sed quadam populari trutina examinantur. Quare istam artem totam dimittamus, quæ in excogitandis argumentis muta nimium est, in iudicandis nimium loquax. Critolaum istum, quem simul cum Diogene uenisse cõmemoras, puto plus huic studio nostro prodesse potuisse. erat enim ab isto Aristotele, à cuius inuentis tibi ego uideor nõ longe aberrare, atq; inter hũc Aristotelem, cuius et illum legi librũ, in quo exposuit dicendi artes omnium superiorum, et illos, in quibus ipse sua quædam de eadem arte dixit, & hos germanos huius artis magistros, hoc mihi uisum est interesse, quod ille eadem acie mentis, qua rerum omnium uim, naturamq; uiderat, hæc quoque aspexit, quæ ad dicendi artem, quam ille despiciebat, pertinebant, illi autem, qui hoc solum colẽdum ducebant, habitarunt in hac una ratione tra

standa, nō eadem prudentia, qua ille, sed usu in hoc uno genere, studioq; maiore. Carneadis uero uis incredibilis illa dicendi, & uarietas perquam esset optanda nobis, qui nullam unquam in illis suis disputationibus rem defendit, quam non probarit, nullam oppugnauit, quam non euerterit. Sed hoc maius est quoddam, quàm ab ijs, qui hæc tradunt, & docent, postulandum sit. Ego autem, si quem nūc planè rudem institui ad dicendum uelim, his potius tradā assiduis uno opere eandem incudem diem, noctemq; tundentibus, qui omnes tenuissimas particulas, atq; omnia minima mansa, ut aiunt, nutrices, infantibus pueris in os inserant. Sin sit is, qui & doctrina mihi liberaliter institutus, & aliquo iam imbutus usu, & satis acri ingenio esse uideatur, illuc eum rapiā, ubi non seclusa aliqua aquula teneatur, sed unde uniuersum flumen erumpat, & illi sedes, & tanquam domicilia omnium argumentorum commonstret, & ea breuiter illustret, uerbisq; definiat. Quid enim est, in quo hæreat, qui uiderit omne, quod sumatur in oratione, aut ad probandum, aut ad refellendum, aut ex sua sumi ui, atque natura, aut assumi foris? Ex sua ui, cum aut res quæ sit tota quæratur, aut pars eius, aut uocabulum quod habeat, aut quippiam rem illam quod attingat. extrinsecus autem, cum ea, quæ sunt foris, neq; inhærent in rei natura colliguntur. Si res tota quæritur, definitione uniuersa uis explicanda est sic. si maiestas est amplitudo, ac dignitas ciuitatis, is eam minuit, qui exercitum hostibus Populi R. tradidit, nō qui eum, qui id fecisset, Populi R. potestati tradidit. Sin pars, partitione, hoc modo. aut senatui parendum de salute reip. fuit, aut aliud consilium instituendum, aut sua sponte faciendum. aliud consilium, superbum. suum, arrogans. utendum igitur fuit consilio senatus. Sin ex uocabulo, ut Carbo, si consul est, qui consulit patriæ, quid aliud fecit Opimius? Sin ab eo, quod rem attingat, plures sunt argumentorum sedes, ac loci. nam & coniuncta quærimus, & genera, & partes generibus subiectas, & similitudines, & dissimilitudines, & contraria, & consequentia, & consentanea, & quasi præcurrentia, & repugnantia, & causas rerum uestigabimus, & ea, quæ ex causis orta sunt. & maiora. paria. minora quæremus. Ex coniunctis sic argumenta ducuntur. Si pietati summa tribuenda laus est, debetis moueri, cum Quintum Metellum tam pie lugere uideatis. Ex genere autem. Si magistratus in Populi R. potestate esse debent, quid Norbanum accusas, cuius tribunatus uoluntati paruit ciuitatis? Ex parte autem ea, quæ est subiecta generi. Si omnes, qui reip. consulunt, cari nobis esse debent, certe in primis imperatores, quorum consilijs, uir

tute, periculis retinemus & nostram salutem, & imperij dignitatem. Ex similitudine autem. Si ferae partus suos diligunt, qua nos in liberos nostros indulgentia esse debemus? At ex dissimilitudine. Si barbarorum est in diem uiuere, nostra consilia in sempiternum tempus spectare debent. atque utroque in genere & similitudinis, & dissimilitudinis, exempla sunt ex aliorum factis, aut dictis, aut euentis, & fictae narrationes saepe ponendae. Iam ex contrario. Si Gracchus nefarie, praeclare Opimius. Ex consequentibus. Si & ferro interfectus ille, & tu inimicus eius cum gladio cruento comprehensus es in illo ipso loco, & nemo praeter te ibi uisus est, et causa nemini, & tu semper audax, quid est, quod de facinore dubitare possimus? Ex consentaneis, & praecurrentibus, & repugnantibus, ut olim Crassus adolescens. Non si Opimium defendisti Carbo, idcirco te isti bonum ciuem putabunt. simulasse te, & aliud quid quaesisse perspicuū est, quod T. Gracchi mortem saepe in concionibus deplorasti, quod P. Africani necis socius fuisti, quod eam legem in tribunatu tulisti, quod semper a bonis dissensisti. Ex causis autem rerum sic. Auaritiam si tollere uultis, mater eius est tollenda luxuries. Ex ijs autem, quae sunt orta de causis. Si aerarij copijs, et ad belli adiumēta, et ad ornamēta pacis utimur, uectigalibus seruiamus. Maiora autem, et minora, et paria cōparabimus sic. ex maiore. Si bōa existimatio diuitijs praestat, et pecunia tantope expetitur, quāto gloria magis est expetēda? ex minore sic.

—Hic paruae consuetudinis
Causa huius mortem fert tam familiariter,
Quid si ipse amasset? quid mihi hic faciet patri?

Ex pari sic. est eiusdem & eripere contra remp. & largiri pecunias. Foris autem assumuntur ea, quae non sua ui, sed extranea subleuantur, ut haec. hoc uerū est. dixit enim Q. Luctatius. hoc falsum est. habita enim quaestio est. hoc sequi necesse est. recito enim tabulas. de quo genere toto paulo ante dixi. Haec ut breuissime dici potuerunt, ita a me dicta sunt. Vt enim si aurum cui, quod esset multifariā defossum, commostrare uellem, satis esse deberet, si signa, & notas ostenderem locorum, quibus cognitis, ille sibi ipse foderet, & id, quod uellet paruo labore, nullo errore inueniret, sic has ego argumentorum noui notas, quae illa mihi quaerenti, demonstrant ubi sint, reliqua cura, & cogitatione eruuntur. Quod autem argumentorum genus cuique causarum generi maxime conueniat, non est artis exquisitae praescribere, sed est mediocris ingenij iudicare. neque enim nunc id agimus, ut artem aliquam dicendi explicemus, sed ut doctis-

ſimis hominibus uſus noſtri quaſi quædam admonita tradamus. His igitur locis in mente, & cogitatione defixis, & in omni re ad dicendum poſitis excitatis, nihil erit, quod oratorem effugere poſſit, non modo in forenſibus diſceptationibus, ſed omnino in ullo genere dicendi. Si uero aſſequetur, ut talis uideatur, qualem ſe uideri uelit, & animos eorum ita afficiat, apud quos aget, ut eos quocunq; uelit uel trahere, uel rapere poſſit, nihil profectò præterea ad dicendum requiret. Iam illud uidemus nequaquam ſatis eſſe reperire, quid dicas, niſi id inuētum tractare poſſis. Tractatio autem uaria eſſe debet, ne aut cognoſcat artem, qui audiat, aut defatigetur ſimilitudinis ſacietate. Proponi oportet quid afferas, & id quare ita ſit, oſtendere, & ex iiſdem illis locis interdum concludere, relinquere aliâs, alioq; tranſire. ſæpe nō proponere, ac ratione ipſa afferenda, quid proponēdum fuerit, declarare. ſicui quid ſimile dicas, prius ut ſimile confirmes, deinde quod agitur adiungas. puncta argumentorum plerunq; ut occulas, ne quis ea numerare poſſit, ut re diſtinguantur, uerbis confuſa eſſe uideantur. Hæc ut & properans, & apud doctos, & ſemidoctus ipſe percurro, ut aliquando ad illa maiora ueniamus. Nihil eſt enim in dicendo Catule maius, quàm ut faueat oratori is, qui audiet, utq; ipſe ſic moueatur, ut impetu quodam animi, & perturbatione magis, quàm iudicio, aut conſilio regatur. Plura enim multo homines iudicant, odio, aut amore, aut cupiditate, aut iracundia, aut dolore, aut lætitia, aut ſpe, aut timore, aut errore, aut aliqua pmotione mentis, quàm ueritate, aut præſcripto, aut iuris norma aliqua, aut iudicij formula, aut legibus. quare, niſi quid uobis aliud placet, ad illa pergamus. Paulum inqt Catulus etiam nunc deeſſe uidetur iis rebus Antoni, quas expoſuiſti, quod ſit tibi ante explicandum, quàm illuc proficiſcare, quo te dicas intendere. Quidnam inquit? Qui ordo tibi placet inquit Catulus, & quæ diſpoſitio argumentorum, in qua tu mihi ſemper deus uideri ſoles. Vide quàm ſim in iſto genere inquit Catule deus, non mehercule mihi niſi admonito ueniſſet in mentem, ut poſſis exiſtimare me in ea, in quibus nonnunquam aliquid efficere uideor, uſu ſolere in dicendo, uel caſu potius incurrere. Ac res quidem iſta, quam ego, quia non noram, ſic tanquam ignotum hominem præteribam, tantum poteſt in dicendo, ut ad uincendum nulla plus poſſit. Sed tamen mihi uideris ante tempus à me rationem ordinis, & diſponendarum rerum requiſiſſe. Nā ſi ego omnem uim oratoris in argumentis, & in re ipſa per ſe comprobanda poſuiſſem, tempus eſſet iam de ordine argumentorum, & de collocatione aliquid dicere. ſed cum tria ſint à me propoſita,

posita, de uno dictum, cum de duobus reliquis dixero, tum erit deniq; de disponenda tota oratione quærendum. Valet igitur multum ad uincendum probari mores, instituta, & facta, & uitam, & eorũ, qui agent causas, & eorum pro qbus, & item improbari aduersariorũ, animos'q; eorum, apud quos agitur, conciliari quammaxime ad beneuolentiam, cum erga oratorem, tum erga illum, pro quo dicet orator. Conciliantur autem animi dignitate hominis, rebus gestis, existimatione uitæ, quæ facilius ornari possunt, si modo sunt, quàm fingi, si nulla sunt. Sed hæc adiuuant in oratore lenitas uocis, uultus, pudoris significatio, uerborum comitas, siquid persequare acrius, ut inuitus, & coactus facere uideare, facilitatis, liberalitatis, mansuetudinis, pietatis, grati animi, non appetentis, nõ auidi signa proferri perutile est, eáq; omnia, quæ proborum, demissorũ, non acrium, non pertinacium, nõ litigiosorum, non acerborum sunt, ualde beneuolentiam conciliant, abalienant'q; ab ijs, in quibus hæc nõ sunt. Itaq; eadem sunt in aduersarios ex contrario conferẽda. Sed genus hoc totum orationis in ijs causis excellet, in quibus minus potest inflammari animus iudicis acri, et uehementi quadam incitatione. Non enim semper fortis oratio quæritur, sed sæpe placida, summissa, lenis, quæ maxime commendat reos. reos autem appello non eos modo, qui arguuntur, sed omnes, quorũ de re disceptatur. sic enim olim loquebantur. Horum igitur exprimere mores oratione, iustos, integros, religiosos, timidos, perferentes iniuriarum, mirũ quiddam ualet, & hoc uel in principijs, uel in re narranda, uel in perorando tantam habet uim, si est suauiter, & cum sensu tractatum, ut sæpe plus, quàm causa ualeat. tantum autem efficitur sensu quodam, ac ratione dicendi, ut quasi mores oratoris effingat oratio. genere enim quodam sententiarum, & genere uerborũ, adhibita etiã actione leni, facilitate'q; significandi, efficitur, ut probi, ut bene morati, ut boni uiri esse uideantur. Huic autem est illa dispar adiuncta ratio orationis, quæ alio quodam genere mentes iudicum permouet, impellit'q;, ut aut oderint, aut diligant, aut inuideant, aut saluum uelint, aut metuant, aut sperent, aut cupiant, aut abhorreant, aut lætentur, aut mœreant, aut misereãtur, aut punire uelint, aut ad eos motus adducantur, siqui finitimi sunt, & propinqui his, ac talibus animi perturbationibus. Atq; illud optandum est oratori, ut aliquam permotionem animorum sua sponte ipsi afferant ad causam iudices, ad id, quod utilitas oratoris feret accommodatam. facilius est enim currentem (ut aiunt) incitare, quàm commouere languentem. Sin id aut non erit, aut erit obscurius, sicut medico diligenti priusquam conetur ægro adhibe-

re medicina, non solum morbi eius, cui mederi uolet, sed etiam consuetudo ualentis, & natura corporis cognoscenda est, sic equidem cum aggredior ancipitem causam, et graue ad animos iudicum pertractandos, omni mente in ea cogitatiōe, curaq; uersor, ut odorer, quā sagacissime possim, qd sentiant, quid existiment, qd expectent, quid uelint, quo deduci oratione facillime posse uideātur. Si se dant, et, ut ante dixi, sua sponte, quo impellimus inclinant, atque propendent, accipio quod datur, & ad id, unde aliquis flatus ostenditur, uela do. sin est integer, quietusq; iudex, plus est operis. sunt enim omnia dicendo excitanda nihil adiuuante natura. sed tantam uim habet illa, quae recte à bono poeta dicta est flexanima, atque omnium regina rerum oratio, ut non modo inclinantem erigere, aut stantem inclinare, sed etiam aduersantem, & repugnantem, ut imperator bonus, ac fortis capere possit. Haec sunt illa, quae me ludens Crassus modo flagitabat, quae à me diuinitus tractari solere diceret, & in causa M. Aquilij. Caijq; Norbani, nonnullisq; alijs, quasi praeclare acta laudaret, quae mehercule ego Crasse, cum à te tractantur in causis, horrere soleo, tanta uis animi, tantus impetus, tantus dolor, oculis, uultu, gestu, digito denique isto tuo significari solet. tantum est flumen grauissimorum, optimorumq; uerborum, tam integrae sententiae, tam uerae, tam nouae, tam sine pigmentis, fucoq; puerili, ut mihi non solum tu incendere iudicem, sed ipse ardere uidearis. Neque fieri potest, ut doleat is, qui audit, ut oderit, ut inuideat, ut pertimescat aliquid, ut ad fletum, misericordiamq; deducatur, nisi omnes ij motus, quos orator adhibere uolet iudici, in ipso oratore impressi esse, atque inusti uidebuntur. Quod si fictus aliquis dolor suscipiendus esset, & si in eiusmodi genere orationis nihil esset, nisi falsum, atque imitatione simulatum, maior ars aliqua forsitan esset requirenda, nunc ego quid tibi Crasse, quid caeteris accidat, nescio, de me autem causa nulla est, cur apud homines prudentissimos, atque amicissimos mentiar. non mehercule unquā apud iudices, aut dolorem, aut misericordiam, aut inuidiam, aut odium excitare dicendo uolui, quin ipse in commouendis iudicibus ijs ipsis sensibus, ad quos illos adducere uellem, permouerer. Neq; enim facile est perficere, ut irascatur ei, cui tu uelis iudex, si tu ipse id lente ferre uideare, neque ut oderit eum, quē tu uelis, nisi te ipsum flagrantem odio ante uiderit. Neque ad misericordiam adducetur, nisi ei tu signa doloris tui uerbis, sententijs, uoce, uultu, collachrymatione denique ostenderis. Vt enim nulla materies tam facilis ad exardescendum est, quae nisi admoto igni, ignem concipere possit, sic nulla mens est tam ad com-

prehendendam

prehendendam uim oratoris parata, quæ possit incendi, nisi inflammatus ipse ad eam, & ardens accesserit. Ac ne forte hoc magnum, ac mirabile esse uideatur, hominem toties irasci, toties dolere, toties omni animi motu concitari, præsertim in rebus alienis, magna uis est earum sententiarum, atque eorum locorum, quos agas, tractesq; dicendo, ut nihil opus sit simulatione, & fallacijs. Ipsa enim natura orationis eius, quæ suscipitur ad aliorum animos permouendos, oratorem ipsum magis etiam quàm quenquam eorum, qui audiunt, permouet. & ne hoc in causis, in iudicijs, in amicorum periculis, in concursu hominum, in ciuitate, in foro accidere miremur, cum agitur non solum ingenij nostri existimatio (nam id esset leuius, quanquam cum professus sis te id posse facere, quod pauci, ne id quidem negligendum est) sed alia sunt maiora multo, fides, officium, diligentia, quibus rebus adducti, etiam cum alienissimos defendimus, tamen eos alienos, si ipsi uiri boni uolumus haberi, existimare non possumus, sed ut dixi, ne hoc in nobis mirum esse uideatur, quid potest esse tam fictum, quàm uersus, quàm scena, quàm fabulæ? tamē in hoc genere sæpe ipse uidi, cum ex persona mihi ardere oculi hominis histrionis uiderentur spondalia illa dicentis.

Segregare abs te ausus, aut sine illo Salamina ingredi,
Neq; paternum aspectum es ueritus.—

Nunquam illum aspectum dicebat, quin mihi Telamon iratus furere luctu filij uideretur. Vt idem inflexa ad miserabilē sonū uoce,

—quem ætate exacta indigem
Liberum lacerasti, orbasti, extinxsti, neq; fratris necis
Neq; gnati eius parui, qui tibi in tutelam est traditus.

flens, ac lugens dicere uidebatur? Quæ si ille histrio quotidie cum ageret, tamen recte agere sine dolore non poterat, qd Pacuuium putatis in scribendo leni animo, ac remisso fuisse? Fieri nullo modo potuit. Sæpe enim audiui, poetam bonū neminem (id quod à Democrito, & Platone in scriptis relictum esse dicunt) sine inflammatione animorū existere posse, & sine quodā afflatu quasi furoris. Quare nolite existimare meipsum, qui non heroum ueteres casus, fictosq; luctus uellem imitari, atq; adumbrare dicendo, neq; actor essem alienæ personæ, sed author meæ, cum mihi M. Aquilius in ciuitate retinendus esset, quæ in illa causa peroranda fecerim, sine magno dolore fecisse. Quem enim ego consulem fuisse, imperatorem ornatum à senatu, ouantem in capitolium ascendisse meminissem, hunc cum afflictū, debilitatum, mœrentem, in summū discrimen adductum uiderem, non prius sum conatus

misericordiam alijs commouere, quàm misericordia sum ipse captus. Sensi equidem tum magnopere moueri iudices, cum excitaui mœstum, ac sordidatum senem, et cum ista feci, quæ tu, Crasse laudas, non arte, de qua quid loquar nescio, sed motu magno animi, ac dolore, ut discinderem tunicam, ut cicatrices ostenderem, cum C. Marius mœrorem orationis meæ præsens, ac sedens multum lachrymis suis adiuuaret, cumq; ego illum crebro appellans collegam ei suum commendarem, atque ipsum aduocatum ad communem imperatorum fortunam defendendam inuocarem, non fuit hæc sine meis lachrymis, non sine dolore magno miseratio, omniumq; deorum, & hominum, & ciuium, & sociorum imploratio, quibus omnibus uerbis, quæ à me tum sunt habitæ, si dolor abfuisset meus, non modo non miserabilis, sed etiam irridenda fuisset oratio mea. Quamobrem hoc uos doceo Sulpiti, bonus ego uidelicet, atque eruditus magister, ut in dicendo irasci, ut dolere, ut flere possitis, quanquam te quidem quid hoc doceam? qui in accusando sodali, et quæstore meo tantum incendium non oratione solum, sed multo etiam magis ui, & dolore, & ardore animi concitaras, ut ego ad id restringuendum uix conarer accedere. habueras enim tu omnia in causa superiora, uim, fugam, lapidationem, crudelitatem tribunitiam in Cepionis graui, miserabiliq; casu, in iudicium uocabas, deinde principem & senatus, & ciuitatis M. Aemilium lapide percussum esse constabat, ui pulsum ex templo L. Cottam, & T. Didium, cum intercedere uellent rogationi, nemo poterat negare. Accedebat, ut hæc tu adolescens pro rep. queri summa cum dignitate existimarere, ego homo censorius uix satis honeste uiderer seditiosum ciuem, & in hominis consularis calamitate crudelem, posse defendere. Erant optimi ciues iudices, bonorum uirorum plenum forum, uix ut mihi tenuis quædam uenia daretur excusationis, quod tamen eum defenderem, qui mihi quæstor fuisset. Hic ego quid dicam me artem aliquã adhibuisse? quid fecerim narrabo, si placuerit, uos meam defensionem in aliquo artis loco reponetis. Omnium seditionum genera, uitia, pericula collegi, eamq; orationem ex omni reip. nostræ temporum uarietate repetiui, conclusiq; ita, ut dicerem, & si omnes molestæ semper seditiones fuissent, iustas tamen fuisse nonnullas, & prope necessarias. tum illa, quæ modo Crassus commemorabat, egi, neque reges ex hac ciuitate exigi, neque tribunos pl. creari, neq; plebiscitis toties consularem potestatem minui, neque prouocationem patronam illam ciuitatis, ac uindicem libertatis populo R. dari sine nobilium dissensione potuisse, ac si illæ seditiones saluti huic ciuitati fuissent, non

continuo

continuo siquis motus populi factus esset, id C. Norbano in nefario crimine, atq; in fraude capitali esse ponendum. Quod si unquam populo R. concessum esset, ut iure incitatus uideretur, id quod docebam sæpe esse concessum, nullam illa causam iustiorem fuisse. Tum omnem orationem traduxi, & conuerti in increpandam Cepionis fugam, in deplorandum interitum exercitus, sic & eorum dolorem, qui lugebāt suos, oratione refricabā, & animos equitum romanorum, apud quos tum iudices causa agebatur ad Q. Cepionis odium, à quo erant ipsi propter iudicia abalienati, renouabam, atq; reuocabā. Quod ubi sensi me in possessione iudicij, ac defensionis meæ constitisse, quod & populi beneuolentiam mihi conciliaram, cuius ius etiam cum seditionis coniunctione defenderam, & iudicum animos totos uel calamitate ciuitatis, uel luctu, ac desyderio propinquorum, uel odio proprio in Cepionem ad causam nostram conuerteram, tunc admiscere huic generi orationis uehementi, atque atroci genus illud alterum, de quo ante disputaui, lenitatis, & mansuetudinis cœpi. me pro meo sodali, qui mihi in liberum loco more maiorum esse deberet, & pro mea omni fama propè, fortunisq; decernere, nihil mihi ad existimationem turpius, nihil ad dolorem acerbius accidere posse, quàm si is, qui sæpe alienissimis à me, sed meis tamen ciuibus saluti existimarer fuisse, sodali meo auxiliū ferre non potuissem. Petebam à iudicibus, ut illud ætati meæ, ut honoribus, ut rebus gestis, si iusto, si pio dolore me esse affectum uiderent, concederent, præsertim, si in alijs causis intellexissent, omnia me semper pro amicorum periculis, nihil unquam pro me ipso deprecatum. Sic in illa omni defensione, atque causa, quod esse in arte positū uidebatur, ut de lege apuleia dicerem, ut quid esset minuere maiestatē explicarem, per quam breuiter perstrinxi, atq; attigi. His duabus partibus orationis, quarum altera concitationem habet, altera commendationem, quæ minime præceptis artium sunt perpolitæ, omnis est à me illa causa tractata, ut & acerrimus in Cepionis inuidia renouanda, & in meis moribus erga meos necessarios declarandis mansuetissimus uiderer, ita magis affectis animis iudicum quam doctis, tua Sulpiti est à nobis tum accusatio uicta. Hic Sulpitius, Vere hercule inquit Antoni ista commemoras, nam ego nihil unquā uidi, quod tam è manibus elaberetur, quàm mihi tum est elapsa illa causa. cum enim, quemadmodum dixisti, tibi ego non iudicium, sed incendium tradidissem, quod tuum principium dij immortales fuit? qui timor? quæ dubitatio? quanta hæsitatio, tractusq; uerborum? Vt tu illud initio, quod tibi unum ad ignoscendum homines dabant tenuisti? te pro homi-

ne pernecessario quæstore tuo dicere? quam tibi primum munisti ad te
audiendum uiam? Ecce autem cum te nihil aliud profecisse arbitrarer,
nisi ut homines tibi ciuem improbum defendenti ignoscendum pro-
pter necessitudinem arbitrarentur, serpere occulte cœpisti nihil dum
alijs suspicantibus, me uero iam pertimescente, ut illam non Norbani
seditionem, sed illam Populi R. iracundiã, neq; eam iniustam, sed me
ritam, ac debitam fuisse defenderes, deinde qui locus abs te prætermis
sus est in Cepionem? ut tu illa omnia odio, inuidia, misericordia, mi-
scuisti? neq; hæc solũ in defensione, sed etiam in Scauro, cæteris'q; meis
testibus, quorum tu testimonia non refellendo, sed ad eundem impetũ
populi confugiendo, refutasti. Quæ cum abs te modo commemoraren
tur, equidem nulla præcepta desyderabam. istam enim ipsam demon
strationem defensionum tuarũ abs te ipso commemoratam doctrinam
esse non mediocrem puto. Atqui si ita placet inqt Antonius, trade-
mus etiam, quæ nos sequi in dicendo, quæ'q; maxime spectare solemus.
docuit enim iam nos longa uita, usus'q; rerũ maximarũ, ut quibus re-
bus animi hominum mouerentur teneremus. Equidem primum consy
derare soleo, postulet' ne causa, nam neq; paruis in rebus adhibendæ
sunt hæ dicendi faces, neq; ita animatis hominibus, ut nihil ad eorum
mentes oratiõe flectendas proficere possimus, ne aut irrisione, aut odio
digni putemur, si aut tragœdias agamus in nugis, aut conuellere ad-
oriamur ea, quæ non possint commoueri. Nam quoniã hæc fere` ma
xime sunt in iudicum animis, aut quicunq; illi erunt, apud quos age-
mus, oratione moliẽda, amor, odium, iracundia, inuidia, misericordia,
spes, lætitia, timor, molestia, sentimus amorem conciliari. si id uelle ui-
deare, quod sit utile ipsis, apud quos ages, defendere, si aut pro bonis
uiris, aut certe pro ijs, qui illis boni, atq; utiles sint laborare. nanq; hæc
res amorem magis conciliat, illa uirtutis defensio caritatem, plus'q; pro
ficit, si proponitur spes utilitatis futuræ, quàm præteriti beneficij com
memoratio. Enitendum est ut ostendas in ea re, quam defendas, aut
dignitatem inesse, aut utilitatem, eum'q;, cui concilies hunc amorem, si-
gnifices nihil ad utilitatem suam retulisse, ac nihil omnino fecisse cau-
sa sua. inuidetur enim commodis hominum ipsorum, studijs autem eo
rum cæteris commodandi fauetur. Videndum'q; hoc loco est, ne quos
ob benefacta diligi uolemus, eorum laudem, atq; gloriam, cui maxime
inuideri solet, nimis efferre uideamur. Atq; ijsdẽ his ex locis & odiũ
in alios struere discemus, & a' nobis, ac nostris dimouere, eadem'q;
hæc genera tractanda sunt in iracundia uel excitanda, uel sedanda.
nam si, quod ipsis, qui audiunt, perniciosum, aut inutile sit, id factum

augeas,

augeas, odium creatur. sin quod, aut in bonos uiros, aut in eos, quos quisque minime debuerit, aut in remp. tum excitatur, si non tam acerbum odium, tamen aut inuidiæ, aut odij non dissimilis offensio. Item timor incutitur aut ex ipsorum periculis, aut ex communibus, interior est ille proprius, sed hic quoque communis ad eandem similitudinem est perducendus. Par atque una ratio est spei, letitiæ, molestiæ. Sed haud sciam an acerrimus longe sit omnium motus inuidiæ, nec minus uirium opus sit in ea comprimenda quàm in excitanda. Inuident autem homines maxime paribus, aut inferioribus, cum se relictos sentiunt, illos autem dolent euolasse, sed etiam superioribus inuidetur sæpe uehementer, & eo magis, si intolerantius se iactant, & æquabilitatem communis iuris, præstantia dignitatis, aut fortunæ suæ transeunt, quæ si inflammanda sunt, maxime dicendum est, non esse uirtute parta, deinde etiam uitijs, atque peccatis. tum si erunt honestiora, atq; grauiora, tamen non esse tanti ulla merita, quanta insolentia hominis, quantum'q; fastidium. Ad sedandum autem, magno illa labore, magnis'q; periculis esse parta, nec ad suum commodum, sed ad aliorum esse collata, sese'q; si quam gloriam peperisse uideatur, tametsi ea non sit æqua merces periculi, tamen ea non delectari, totam'q; abijcere, atque deponere, omnino'q; perficiendum est (quoniam plerique sunt inuidi, maxime'q; est hoc commune uitium, & peruagatum, inuidetur autem præstanti, florenti'q; fortunæ) ut hæc opinio, minuatur, & illa excellens opinione fortuna, cum laboribus, & miserijs permista esse uideatur. Iam misericordia mouetur, si is, qui audit, adduci potest, ut illa, quæ de altero deplorentur, ad suas res reuocet, quas aut tulerit acerbas, aut timeat, aut intuens alium crebro ad seipsum reuertatur. ita cum singuli casus humanarum miseriarum grauiter accipiuntur si dicuntur dolenter, tum afflicta, & prostrata uirtus maxime luctuosa est, & ut illa altera pars orationis, quæ probitatis commendatione boni uiri debet speciem tueri, lenis (ut sæpe iam dixi) atque summissa, sic hæc, quæ suscipitur ab oratore ad commutandos animos, atque omni ratione flectendos, intenta, ac uehemens esse debet. Sed est quædam in his duobus generibus, quorum alterum lene, alterum uehemens esse uolumus, difficilis ad distinguendum similitudo. nam ex illa lenitate, qua conciliamur ijs, qui audiunt, ad hanc uim acerrimam, qua eosdem excitamus, influat oportet aliquid, & ex hac ui nonnunquam animi aliquid influendum est illi lenitati, neque est ulla temperatior oratio, quàm illa, in qua asperitas contentionis oratoris ipsius

humanitate conditur. remissio autem lenitatis quadam grauitate, & contentione firmatur. In utroq; autem genere dicendi, & illo, in quo uis, atq; contentio quæritur, & hoc, quod ad uitam, & mores accommodatur, & principia tarda sunt, & exitus tamen spissi, et producti esse debent. Nam neq; assiliendū statim est ad illud genus orationis (abest enim totum à causa) & homines prius ipsum illud, quod propriū sui iudicij est, audire desyderant, nec cum in eam rationem ingressus sis, celeriter discedendum est. Non enim sicut argumentum simulatq; positum est, arripitur, alterumq;, & tertium poscitur, ita misericordiam, aut inuidiam, aut iracundiam, simulatq; intuleris, possis commouere. Argumentū enim ratio ipsa confirmat, quæ simulatq; emissa est, adhæresčit, illud autem genus orationis non cognitionem iudicis, sed magis perturbationem requirit, quam consequi nisi multa, & uaria, & copiosa oratione, et simili contentione actionis nemo potest. Quare qui aut breuiter, aut summisse dicunt, docere iudicē possunt, cōmouere nō possunt, in quo sunt omnia. Iam illud perspicuū est, omniū rerū in contrarias partes facultatem ex ijsdem suppeditari locis. Sed argumento resistendū est, aut ijs, quæ comprobandi eius causa sumuntur, reprehēdendis, aut demonstrādo id, qđ concludere illi uelint, nō effici ex propositis, nec esse consequens, aut si ita non refellas, afferendum est in cōtrariā partem, quod sit aut grauius, aut æque graue. Illa autem, quæ aut conciliationis causa leuiter, aut permotionis uehementer aguntur, contrarijs commotionibus inferenda sunt, ut odio, beneuolentia, ut misericordia inuidia tollatur. Suauis autem est, & uehementer sæpe utilis iocus, & facetiæ, quæ etiamsi alia omnia tradi arte possunt, naturæ sunt propria certe, neque ullam artem desyderant, in quibus tu longe alijs mea sententia Cæsar excellis, quo magis mihi etiam testis esse potes, aut nullam esse artem salis, aut si qua est, eam nos tu potissimum docebis. Ego uero inquit Cæsar omni de re facetius puto posse ab homine non inurbano, quàm de ipsis facetijs disputari. Itaq; cum quosdam græcos inscriptos libros esse uidissem de ridiculis, nonnullam in spem ueneram posse me aliquid ex istis discere, inueni autem ridicula, & salsa multa græcorum, nam & siculi in eo genere, & Rhodij, & Byzantij, & præter cæteros Attici excellunt, sed qui eius rei rationem quandam conati sunt, artemq; tradere, sic insulsi extiterunt, ut nihil aliud eorum nisi ipsa insulsitas rideatur. Quare mihi quidē uidetur nullo modo doctrina ista res posse tradi. Etenim cum duo genera sint facetiarū, alterū æquabiliter in omni sermone fusum, alterū peracutum, & breue, illa à ueteribus superior, cauillatio, hæc altera,

dicacitas nominata est. leue nomen habet utraq; res, quippe, leue enim est totum hoc risum mouere. Veruntamen, ut dicis Antoni multum in causis persæpe lepore, & facetijs profici uidi. Sed cum in illo genere perpetuæ festiuitatis ars non desyderetur. natura enim fingit homines, & creat, imitatores, & narratores facetos, & uultu adiuuante, et uoce, et ipso genere sermonis, tum uero in hoc altero dicacitatis, quid habet ars loci? cũ ante illud facete dictum emissum hærere debeat, quàm cogitari potuisse uideatur? Quid enim hic meus frater ab arte adiuuari potuit, cum à Philippo interrogatus quid latraret, furem se uidere respondit. quid in omni oratione Crassus, uel apud centumuiros contra Scæuolam, uel contra accusatorem Brutum, cum pro Cn. Planco diceret? nam id, quod tu mihi tribuis Antoni, Crasso est omnium sententia concedendum. non enim ferè quisquam reperietur præter hũc in utroque genere leporis excellens, & illo, quod in perpetuitate sermonis, & hoc, quod in celeritate, atque dicto est. Nam hæc perpetua contra Scæuolã curiana defensio tota redundauit hilaritate quadam, & ioco, dicta illa breuia non habuit. parcebat enim aduersarij digni tati, in quo ipso seruabat suam, quod est hominibus facetis, & dicacibus difficillimum, habere hominum rationem, & temporum, & ea, quæ occurrant, cum salsissime dici possint, tenere. Itaque nonnulli ridiculi homines hoc ipsum nõ insulse interpretantur. dicere enim aiunt Ennium flammam à sapiente facilius ore in ardente opprimi, quàm bona dicta teneat. hæc scilicet bona dicta, quæ salsa sint. nam ea dicta appellantur proprio iam nomine. Sed ut in Scæuolam continuit ea Crassus, atque illo altero genere, in quo nulli aculei contumeliarum inerant, causam illam, disputationemq; lusit, sic in Bruto, quem oderat, & quem dignum contumelia iudicabat, utroque genere pugnauit. quàm multa de balneis, quas nuper ille uendiderat, quàm multa de amisso patrimonio dixit? atque illa breuia, cum ille diceret se sine causa sudare, minime mirum inquit, modo enim existi de balneis. Innumerabilia huiuscemodi fuerunt, sed non minus illa iucunda perpetua. cum enim Brutus duos lectores excitasset, & alteri de colonia narbonensi Crassi orationem legendam dedisset, alteri de lege seruilia, & cum contraria inter sese de rep. capita contulisset, noster hic facetissime tres patris Bruti de iure ciuili libellos tribus legendos dedit. Ex libro primo. Forte euenit, ut in priuernati essemus. Brute, testificatur pater se tibi priuernatem fundum reliquisse. deinde ex libro secundo.. In albano eramus ego, & Marcus filius. sapiens uidelicet homo cumprimis nostræ ciuitatis, norat hunc gurgitem, metuebat, ne

cum is nihil haberet, nihil esse ei relictum putaretur. tum ex libro tertio, in quo finem scribendi fecit, tot enim, ut audiui Scaeuolam dicere, sunt ueri Bruti libri. In Tiburti forte assedimus ego, & M. filius. ubi sunt ij fundi Brute, quos tibi pater publicis commentarijs consignatos reliquit? quod nisi puberem te inquit iam haberet, quartum librum composuisset, & se etiam in balneis locutum cum filio scriptum reliquisset. Quis est igitur, qui non fateatur hoc lepore, atque ijs facetijs, non minus refutatum esse Brutum, quàm illis tragoedijs, quas egit idem? cum casu in eadem causa cum funere efferretur anus Iunia, proh dij immortales, quae fuit illa, quanta uis, quàm inexpectata, quàm repentina? cum coniectis oculis, gestu omni imminenti, summa grauitate, & celeritate uerborum, Brute quid sedes? quid illam anum patri nuntiare uis tuo? quid illis omnibus, quorum imagines duci uides? quid maioribus tuis? quid Lucio Bruto, qui hunc populum dominatu regio liberauit? quid te facere? cui rei, cui gloriae, cui uirtuti studere? patrimonio'ne augendo? at id non est nobilitatis, sed fac esse, nihil superest, libidines totum dissipauerunt. an iuri ciuili? est paternum sed dicet te, cum aedes uenderes, ne in rutis quidem, & caesis solium tibi paternum recepisse, an rei militari? qui nunquam castra uideris, an eloquentiae? quae nulla est in te, & quicquid est uocis, ac linguae omne in istum turpissimum calumniae quaestum contulisti. Tu lucem aspicere audes? tu hos intueri? tu in foro? tu in urbe? tu in ciuium esse conspectu? tu illam mortuam? tu imagines ipsas non perhorrescas? quibus non modo imitandis, sed ne collocandis quidem tibi ullum locum reliquisti. Sed haec tragica, atque diuina, faceta autem, & urbana innumerabilia ex una concione meministis. nec enim concio maior unquam fuit, nec apud populum grauior oratio, quàm huius contra collegam in censura nuper, neque lepore, & festiuitate conditior. Quare tibi Antoni utrunque assentior, & multum facetias in dicendo prodesse saepe, & eas arte nullo modo posse tradi. & illud quidem admiror, te nobis in eo genere tribuisse tantum, & non huius rei quoque palmam, ut caeterarum Crasso detulisse. Tum Antonius, Ego uero ita fecissem, inquit, nisi interdum in hoc Crasso paulum inuiderem. nam esse quamuis facetum, atque salsum, non nimis est per se ipsum inuidendum, sed cum omnium sis uenustissimus, & urbanissimus, omnium grauissimum, & seuerissimum & esse, & uideri, quod isti contigit uni. id mihi uix ferendum uidebatur. Hic cum arrisisset Crassus, Ac tamen inquit Antonius, cum artem esse facetiarum Iuli negares, aperuisti quid-

dam,quod præcipiendum uideretur. Haberi enim dixisti rationem oportere hominum,rei,temporis, ne quid iocus de grauitate decerperet,quod quidem in primis à Crasso obseruari solet. Sed hoc præceptum prætermittendum est facetiarum,cum his nihil opus sit,nos autem quomodo utamur,cum opus sit,quærimus, ut in aduersarium, & maxime si eius stultitia poterit agitari,in testem stultum, cupidũ, leuem,si facile homines audituri uidebuntur. Omnino probabiliora sunt,quæ lacessiti dicimus,quàm quæ priores.nam & ingenij celeritas maior est,quæ apparet in respondendo,& humanitatis est responsio.uidemur enim quieturi fuisse nisi essemus lacessiti.ut in ista ipsa concione nihil ferè dictum est ab hoc,quod quidem facetius dictum uideretur,quod non prouocatus respondérit.erat autem tanta grauitas in Domitio,tanta authoritas,ut quod esset ab eo obiectum,lepore magis eleuandum,quàm contentione frangendum uideretur. Tum Sulpitius,Quid igitur inquit,patiemur Cæsarem,qui quanquam Crasso facetias concedit, tamen multo in eo studio magis ipse elaborat, non explicare totum nobis genus hoc iocandi,quale sit,& unde ducatur?præsertim cum tantam uim,& utilitatem salis,& urbanitatis esse fateamur. Quid si inquit Iulius, assentior Antonio dicenti nullam esse artem salis? Hic cum Sulpitius reticuisset,quasi uero inquit Crassus,horum ipsorum,de quibus Antonius tandiu loquitur,ars ulla sit.obseruatio quædam est,ut ipse dixit,earum rerum,quæ in dicendo ualent, quæ si eloquentes facere posset,quis esset non eloquens? quis enim hæc uel non facile, uel certe aliquo modo posset ediscere? Sed ego in his præceptis hanc uim, & hanc utilitatem esse arbitror, non ut ad reperiendum, quid dicamus arte ducamur, sed ut ea, quæ natura, quæ studio, quæ exercitatione consequimur, aut recta esse confidamus, aut praua intelligamus, cum quo referenda sint didicerimus. Quare Cæsar ego quoque à te hoc peto, ut, si tibi uidetur, disputes de hoc toto iocandi genere, quid sentias, ne qua forte dicendi pars, quoniam ita uoluistis,in hoc tali cœtu,atque in tam accurato sermone præterita esse uideatur. Ego uero inquit ille,quoniam collectam à conuiua Crasse exigis, non committam, ut si defugerim,tibi causam aliquam dem recusandi, quanquam soleo sæpe mirari eorum impudentiam, qui agunt in scena gestum spectante Roscio.quis enim sese commouere potest,cuius ille uitia non uideat?sic ego nunc Crasso audiente primum loquar de facetijs,& docebo sus (ut aiunt) oratorem eum,quem cum Catulus nuper audisset,fœnum alios aiebat esse oportere. Tum ille,iocabatur inquit

Catulus, præsertim cum ita dicat ipse, ut ambrosia alendus esse uideatur, uerum te Cæsar audiamus, ut ad Antonij reliqua redeamus.

Et Antonius, Perpauca quidem mihi restant inquit, sed tamen defessus iam labore, atque itinere disputationis meæ, requiescam in Cæsaris sermone, quasi in aliquo peropportuno diuersorio. Atqui inquit Iulius non nimium liberale hospitium meum dices, nam te in uiam simulac perpaululum gustaris, extrudam, & eijciam. Ac ne diutius uos demorer, de omni isto genere, quid sentiam perbreuiter exponam. De risu quinque sunt, quæ quærantur, unum, quid sit, alterum, unde sit, tertium, sit'ne oratoris uelle risum mouere, quartū, quatenus, quintum, quæ sint genera ridiculi. Atque illud primum, quid sit ipse risus, quo pacto concitetur ubi sit, quomodo existat, atque ita repente erumpat, ut eum cupientes tenere nequeamus, & quomodo simul latera, os, uenas, uultum, oculos occupet, uiderit Democritus, neq; enim ad hunc sermonem hoc pertinet, & si pertineret, nescire me tamen id non puderet, quod ne ipsi quidem illi scirent, qui pollicerentur.

Locus autem, & regio quasi ridiculi (nam id proxime quæritur) turpitudine, & deformitate quadam continetur. hæc enim ridentur uel sola, uel maxime, quæ notant, & designant turpitudinem aliquam non turpiter. Est autem, ut ad illud tertium ueniam, est plane oratoris mouere risum, uel quod ipsa hilaritas beneuolentiam conciliat ei, per quem excitata est, uel quod admirantur omnes, acumen uno sæpe in uerbo positum, maxime respondentis, nonnunquam etiam lacessentis uel quod frangit aduersarium, quod impedit, quod leuat, quod deterret, quod refutat, uel quod ipsum oratorem politum esse hominem significat, quod eruditum, quod urbanum, maximéq; quod tristitiam, ac seueritatem mitigat, & relaxat, odiosásq; res sæpe, quas argumentis dilui non facile est, ioco, risúq; dissoluit. Quatenus autem sint ridicula tractanda oratori, perquam diligenter uidendum est, id quod in quarto loco quærendi posueramus. nam nec insignis improbitas, & scelere iuncta, nec rursus miseria insignis agitata ridetur. facinorosos enim maiore quadam ui, quàm ridiculi, uulnerari uolunt, miseros illudi nolunt, nisi si se forte iactant. Parcendum est autem maxime caritati hominum, ne temere in eos dicas, qui diliguntur. Hæc igitur adhibenda est primum in iocando moderatio. itaq; ea facillime luduntur, quæ neque odio magno, nec misericordia maxima digna sunt. Quamobrem materies omnis ridiculorum est in ijs uitijs, quæ sunt in uita hominum neque carorum, neque calamitosorum, neque eorum, qui ob facinus ad supplicium rapiendi uidentur, eáq;

belle agitata ridentur. Est etiam deformitatis, & corporis uitiorum satis bella materies ad iocandum. Sed quærimus idem, quod in cæteris rebus maxime quærendum est, quatenus. In quo non modo illud præcipitur, ne quid insulse, sed etiam si quid perridicule possis. uitandum est oratori utrunq;, ne aut scurrilis iocus sit, aut mimicus. Quæ cuiusmodi sint, facilius iam intelligemus, cum ad ipsa ridiculorum genera deuenerimus. Duo enim sunt genera facetiarum, quorum alterum re tractatur, alterum dicto. Re, si quando quid tanquam aliqua fabella narratur, ut olim tu Crasse in Memmium, comedisse eum Lacertum Largij, cum esset cum eo Tarracinæ de amicula rixatus, salsa attamen à te ipso ficta tota narratio, addidisti clausulam, tota Tarracina, tum omnibus in parietibus inscriptas fuisse literas, tria. LLL. duo. MM. Cum quæreres id quid esset, senem tibi quendam oppidanum dixisse, lacerat lacertum Largij mordax Memmius. Perspicitis hoc genus quàm sit facetum, quàm elegans, quàm oratorium, siue habeas uere qđ narrare possis, quod tamen est mendaciunculis aspergendū, siue finges. Est autem hæc huius generis uirtus, ut ita facta demonstres, ut mores eius, de quo narres, ut sermo, ut uultus omnes exprimantur, ut ijs, qui audiunt, tum geri illa, fieriq; uideantur. In re est item ridiculum, quod ex quadam deprauata imitatione sumi solet, ut idem Crassus per tuam nobilitatem, per uestram familiam. quid aliud fuit in quo concio rideret, nisi illa uultus, & uocis imitatio? per tuas statuas uero cum dixit, & extento brachio paululum etiam de gestu addidit, uehemētius risimus. Ex hoc genere ē illa rosciana imitatio senis, Tibi ego Antipho assero inquit, senium est cum audio.

Atq; ita est totum hoc ipso genere ridiculum, ut cautissime tractandū sit. mimorum est enim ethologorum, si nimia est imitatio, sicut obscœnitas. orator surripiat oportet imitationem, ut is, qui audiat, cogitet plura quàm uideat, præstet idem ingenuitatem, & ruborem suum uerborū turpitudine, et rerū obscœnitate, uitanda hæc ergo duo genera sunt eius ridiculi, quod in re positum est, quæ sunt propria perpetuarum facetiarum, in quibus describuntur hominum mores, & ita effinguntur, ut aut re narrata aliqua, quales sunt intelligantur, aut imitatione breuiter iniecta in aliquo insigni ad irridendum uitio reperiantur.

In dicto autem ridiculum est id, quod uerbi, aut sententiæ quodā acumine mouetur. sed ut in illo superiore genere, uel narrationis, uel imitationis, uitanda est mimorum ethologorum similitudo, sic in hoc scurrilis oratori dicacitas magnopere fugienda est. Qui igitur distinguemus à Crasso à Catulo, à cæteris familiarem uestrum Granium,

aut Vargulam amicum meum? non mehercule in mentem mihi qdem uenit, sunt enim dicaces, Granio qdem nemo dicacior. Hoc opinor, primum, ne, quotiescunq; potuerit dictum dici, necesse habeamus dicere. Pusillus testis processit, licet inqt rogare Philippus? tum quæsitor, properans modo breuiter, hic ille, non accusabis, perpusillum rogabo. ridicule, sed sedebat iudex L. Aurifex breuior etiam, quàm ipse testis, omnis est risus in iudicem conuersus, uisum ē totum scurrile iudicium. Ergo hæc, quæ cadere possunt in quos nolis, quamuis sint bella, sunt tamen ipso genere scurrilia, ut iste, qui se uult dicacem, et mehercule est, Appius, sed nonnunquam in hoc uitium scurrile delabitur. Cœnabo inquit apud te, huic lusco familiari meo C. Sextio, uni enim locum uideo, Est hoc scurrile, & quod sine causa lacessiuit, & tamen id dixit, quod in omnes luscos conueniret, ea quia meditata putantur esse, minus ridentur. Illud egregium Sextij, & ex tempore, manus laua inquit, & cœna. Temporis igitur ratio, & ipsius dicacitatis moderatio, & temperantia, & raritas dictorum distinguet oratorem à scurra, & quod nos cum causa dicimus, non ut ridiculi uideamur, sed ut proficiamus aliquid, illi totum diem, et sine causa. Quid enim est Vargula assecutus? cum eum candidatus A. Sempronius cum Marco suo fratre complexus esset, puer abige muscas. risum quæsiuit, qui est mea sententia uel tenuissimus ingenij fructus. Tempus igitur dicendi prudentia, & grauitate moderabimur, quarũ utinam artem aliquam haberemus, sed domina natura est. Nũc exponamus genera ipsa summatim, quæ risum maxime moueant. Hæc igitur sit prima partitio, quod facete dicatur, id alias in re habere, alias in uerbo facetias, maxime autem homines delectari, siquando risus coniuncte re, uerboq; moueatur. Sed hoc mementote, quoscunq; locos attingam, unde ridicula ducantur, ex ijsdem locis fere etiam graues sententias posse duci, tantum interest quod grauitas honestis in rebus seuere, iocus in turpiculis, & quasi deformibus ponitur, uelut in ijsdem uerbis & laudare frugi seruum possumus, & si est nequam, iocari. Ridiculum est illud Neronianum uetus in furace seruo, solum esse, cui domi nihil sit nec obsignatum, nec occlusum. quod idem in bono seruo dici solet, sed hoc ijsdem etiam uerbis. Ex ijsdem autem locis omnia nascuntur, Nam quod Sp. Caruilio grauiter claudicanti ex uulnere ob remp. accepto, & ob eam causam uerecundanti in publicum prodire mater dixit, quin prodis mi Spuri, ut quotiescunque gradum facias, toties tibi tuarum uirtutum ueniat in mentem, Præclarum et graue est. quod Caluino Glauciа claudicanti. ubi est uetus illud? num claudicat? at

hic elodicat. Hoc ridiculum est, & utrunque ex eo, quod in claudicatione animaduerti potuit, est ductum. quid hoc Næuio ignauius? Seuere Scipio. At in male olētem uideo me à te circūueniri. Subridicus le Philippus. At utrunque genus continet uerbi ad literam immutati similitudo. Ex ambiguo dicta, uel argutissima putantur, sed non semper in ioco, sæpe etiam in grauitate uersantur. Africano illi maiori coronam sibi in conuiuio ad caput accommodanti, cum ea sæpius rumperetur. P. Licinius Varus, noli mirari inquit, si non conuenit, caput enim magnum est. Laudabile & honestum. At ex eodem genere est. Caluus satis est, quod dicit. Parum'ne multa? nullum genus est ioci, quo non ex eodem seuera, & grauia sumantur. Atque hoc etiam animaduertendum, non esse omnia ridicula facetæ. Quid enim potest tam ridiculum, quàm Sannio est? sed ore, uultu, imitandis moribus, uoce, denique corpore ridetur ipso, salsum hunc possum dicere, atque ita non, ut eiusmodi oratorem esse uelim, sed ut mimum. Quare primum genus hoc quod risum uel maxime mouet, non est nostrum, morosum, superstitiosum, suspiciosum, gloriosum, stultum. naturæ ridentur ipsæ, quas personas agitare solemus non sustinere. Alterum genus est imitatione admodum ridiculum, sed nobis tantum licet furtim, si quando, & cursim. Alterum minime est liberale. Tertium, oris deprauatio, non digna nobis. Quartum obscœnitas, non solum non foro digna, sed uix conuiuio liberorum. Detractis igitur tot rebus ex hoc oratorio loco, facetiæ reliquæ sunt, quæ aut in re, ut ante diuisi, positæ uidentur esse, aut in uerbo. nam quod quibuscunque uerbis dixeris, facetum tamen est, re continetur. quod mutatis uerbis salem amittit, in uerbis habet leporem omnem. Ambigua sunt in primis acuta, atque in uerbo posita, non in re, sed non sæpe magnum risum mouent, magis ut belle, & literate dicta laudantur, ut in illum Titium, qui cum studiose pila luderet, & idem signa sacra noctu frangere putaretur, gregalesque eum in campum non uenisse requirerent, excusauit Vespa Terentius, quod eum brachium fregisse diceret. ut illud Africani, quod est apud Lucilium.

Quid Decius Nuculam, an confixum uis facere inquit?

Vt tuus amicus Crasse Granius, nō esse sextantis. Et si quæritis, is qui appellatur dicax, hoc genere maxime excellit, sed risus mouent alia maiores. Ambiguum per se ipsum, probatur id quidem, ut ante dixi uel maxime, ingeniosi enim uidetur uim uerbi in aliud, atque cæteri accipiant, posse ducere, sed admirationem magis, quàm risum

ad uerbum, non ad sententiam rem accipere uideare. ex quo uno genere totus est tutor mimus uetus oppido ridiculus. Sed abeo à mimis, tantum genus huius ridiculi insigni aliqua, & nota re notari uolo. Est autem ex hoc genere illud, quod tu Crasse nuper, ei, qui te rogasset, num tibi molestus esset futurus, si ad te bene ante lucem uenisset, tu uero inquisti molestus non eris. iubebis igitur te inquit suscitari? & tu, certe negaras te molestum futurum. Ex eodem hoc uetus illud est, quod aiunt Malugnensem illum M. Scipionem, cum ex centuria sua renunciaret Acidinum consulem, praecoq; dixisset, dic de L. Manlio, uirum bonum inquit, egregiumq; ciuem esse arbitror. Ridicule etiam illud L. Portius Nasicae censori Catoni, cum ille ex tui animi sententia tu uxorem habes? non hercule inquit, ex animi mei sententia. Haec aut frigida sunt, aut tum salsa, cũ aliud est expectatum. natura enim nos (ut ante dixi) noster delectat error, ex quo cum quasi decepti sumus expectatione, ridemus. In uerbis etiam illa sunt, quae aut ex immutata oratione ducuntur, aut ex unius uerbi translatione, aut ex inuersione uerborum. Ex immutatione, ut olim Rusca, cum legem ferret annalem, dissuasor M Seruilius, dic mihi inquit M. Pinnari, num, si contra te dixero, mihi male dicturus es, ut caeteris fecisti? ut sementem feceris, ita metes inquit. Ex translatione autem, ut cum Scipio ille maior corinthijs statuam pollicentibus eo loco, ubi aliorum essent imperatorum, turmales dixit displicere. Inuertuntur autem uerba, ut Crassus apud M. Perpennam iudicem pro Aculeone cum diceret, aderat contra Aculeonem Gratidiano L. Heluius Lamia deformis, ut nosti, qui cum interpellaret odiose, audiamus inquit pulchellum puerum Crassus. cum esset arrisum, nõ potui mihi inquit Lamia formam ipse fingere, ingenium potui. tum hic, audiamus inquit. disertum multo etiam arrisum est uehementius. Sunt etiam illa uenusta, ut in grauibus sententijs, sic in facetijs. Dixi enim dudum materiam aliam esse ioci, aliam seueritatis, grauium autem, et iocorum unam esse rationem. Ornant igitur in primis orationem uerba relata contrarie, quod idẽ genus est saepe etiam facetum, ut Seruius ille Galba, Iudices cum L. Scribonio Tribuno Pl. ferret familiares suos, et dixisset Libo, quando tandem Galba de triclinio tuo exibis? cum tu inquit de cubiculo alieno. A quo genere ne illud quidem plurimum distat, Glautia Metello. uillam in Tyburte habes, cortem in palatio. Ac uerborum quidem genera, quae essent faceta, dixisse me puto. Rerum plura sunt, eaq; magis (ut dixi ante) ridentur, in quibus est narratio, res sanè difficilis. Exprimenda enim sunt, & ponenda ante oculos ea, quae uideantur, et

uerisimilia, quod est proprium narrationis, et quæ sint, quod ridiculi proprium est, subturpia, cuius exemplum, ut breuissimum, sit sanè illud, quod ante posui, Crassi de Memmio. Et ad hoc genus ascribamus etiam narrationes apologorum. Trahitur etiã aliquid ex historia, ut cum Sex. Titius se Cassandram esse diceret, multos inquit Antonius possum tuos Aiaces Oileos nominare. Et etiam ex similitudine, quæ aut collationem habet, aut tanquam imaginem, collationem, ut ille Gallus olim testis in Pisonem, cum innumerabilem Magio præfecto pecuniam dixisset datam, idq́; Scaurus tenuitate Magi redargueret, erras inquit Scaure, ego enim Magium nõ conseruasse dico, sed tanquam nudus nuces legeret in uentrem abstulisse. Vt illud M. Cicero senex huius uiri optimi nostri familiaris pater, nostros homines similes esse Syrorum uenalium, ut quisq; optime græce sciret, ita esse nequissimum. Valde autem ridentur etiam imagines, quæ ferè in deformitatem, aut in aliquod uitium corporis ducuntur, cum similitudine turpioris, ut meum illud in Helmium Manciam. iam ostendam cuiusmodi sis, cum ille, ostende quæso, demonstraui digito pictum Gallum in mariano scuto cimbrico sub nodis distortum, eiecta lĩgua, buccis fluentibus. Risus est commotus, nihil tam Manciæ simile uisum est. ut cũ Testio Penario mentum in dicendo intorquenti, tum ut diceret, siqd uellet, si nucem fregisset. Etiam illa, quæ minuendi, aut augendi causa ad incredibilem admirationem efferuntur, uelut tu Crasse in concione, ita sibi ipsum magnum uideri Memmiũ, ut in forum descendens caput ad fornicem Fabij demitteret. Ex quo genere etiam illud est, qđ Scipio apud Numantiam cum stomacharetur cum C. Metello, dixisse dicitur, si quintum pareret mater eius, asinum fuisse pariturã. Arguta etiam significatio est, cum parua re, & sæpe uerbo res obscura, & latens illustratur, ut cum C. Fabricio P. Cornelius homo, ut existimabatur, auarus, & furax, sed egregie fortis, & bonus ĩperator, gratias ageret, quod se homo inimicus consulem fecisset, bello præsertim magno, & graui, nihil est, quo mihi gratias agas inquit, si malui compilari, quàm uenire. Vt Asello Africanus obijcienti lustrum illud infelix, noli inquit mirari, is enim qui te ex ærarijs exemit, lustrum condidit, & taurum immolauit. Tanta suspicio est, ut religione ciuitatem obstrinxisse uideatur Mummius, quod Asellum ignominia leuarit.

Vrbana etiam dissimulatio est, cum alia dicuntur, ac sentias, non illo genere, de quo ante dixi, cum contraria dicas, ut Lamiæ Crassus, sed cum toto genere orationis seuere ludas, cum aliter sentias, ac loquare, ut noster Scæuola Septumuleio illi Anagnino, cui pro C. Gracchi capite erat

pite erat aurum repensum, rogenti, ut se in Asiam præfectum duce-ret, quid tibi uis inquit insane? tanta malorum est multitudo ciuium, ut tibi ego hoc confirmem, si Romæ manseris, te paucis annis ad maximas pecunias esse uenturum. In hoc genere Fannius in annalibus suis Africanum hunc Aemilianum dicit fuisse, & eum græco uerbo appellat εἴρωνα. sed uti ferunt, q melius hæc norunt, Socratem opinor in hac ironia, dissimulantiáq; longe lepore, & humanitate omnibus præstitisse. genus est perelegans, & cum grauitate salsum, cumq; oratorijs dictionibus, tum urbanis sermonibus accommodatum. & hercule omnia hæc, quæ á me de facetijs disputantur, non maiora forensiũ actionum, quàm omnium sermonum condimenta sunt. Nam, quod apud Catonem est, qui multa retulit, ex qbus á me exempli causa multa ponuntur, per mihi scitum uidetur C. Publicium solitum dicere P. Mummiũ, cui uis tempori hominem esse. sic profecto res se habet, nullum, ut sit uitæ tempus, in quo non deceat leporem, humanitatémq; uersari. Sed redeo ad cætera. Est huic finitimũ dissimulationi, cũ honesto uerbo uitiosa res appellatur, ut cũ Africanus censor tribu mouebat eum centurionem, qui in Pauli pugna non affuerat, cum ille se custodiæ causa diceret in castris remansisse, quæreretq; cur ab eo notaretur, non amo inquit nimium diligentes. Acutum etiam illud est, cum ex alterius oratione aliud excipias, atq; ille uult, ut Salinatori Maximus, cum Tarento amisso arcem tamen Liuius retinuisset, multaq; ex ea prælia præclara fecisset, cum aliquot post annos Maximus id oppidum recepisset, rogaretq; eum Salinator, ut meminisset opera sua se Tarentum recepisse, quid ni inquit meminerim? nunquã ego recepissem, nisi tu perdidisses. Sunt etiam illa subabsurda, sed eo ipso nomine sæpe ridicula, non solum mimis perapposita, sed etiã quodammodo nobis. homo fatuus, postquam rẽ habere cœpit, est mortuus. quid est tibi ista mulier? uxor? similis medius fidius. quandiu ad aquas fuit nunquam est mortuus. Genus hoc leuius, &, ut dixi, mimicum, sed habet nonnunquam aliquid etiam apud nos loci, ut uel non stultus, quasi stulte cum sale dicat aliquid, ut tibi Antoni Mancia, cum audisset te censorem á M. Duronio de ambitu postulatum, aliquando inquit tibi tuum negotium agere licebit. ualde hæc ridentur, & hercule omnia, quæ á prudentibus, quasi per dissimulationem non intelligendi subabsurde, salséq; dicuntur. Ex quo genere est etiam non uideri intelligere quod intelligas, ut Pontidius, qualem existimas, qui in adulterio deprehenditur? tardum. Vt ego, qui in delectu Metello cum excusationem oculo-

Rom. cum Rufo adesset, exclamat neutrum illis literis declarari. Quid ergo? inquit Saturus, Aemilius fecit, plectitur Rutilius. Ridetur etiam discrepantia, qd huic abest? nisi res, & uirtus? Bella etiā est familiaris reprehensio quasi errantis, ut cum obiurgauit Albius Granium, quod, cum eius tabulis quiddam Albutio probatum uideretur, et ualde absoluto Scæuola gauderet, neq; intelligeret contra suas tabulas esse iudicatum. Huic similis est etiam admonitio in consilio dando familiaris, ut cum patrono malo, cum uocem in dicendo obtudisset, suadebat Granius, ut mulsum frigidum biberet, simulac domum redisset, perdam inquit uocem, si id fecero, melius est inquit, quā reum. Bellum etiam est, cum quid cuiq; sit consentaneum dicitur, ut cum Saturus nonnullam haberet inuidiam ex eo, quod Phrygionis Pompeij locupletis hominis bona sine testamento possederat, sederet'q; aduocatus reo Bestiæ, cum funus quoddā duceretur, accusator C. Memmius, uide inquit Sature, mortuus rapitur, si potes esse possessor. Sed ex his omnibus nihil magis ridetur, quàm quod est præter expectationem, cuius innumerabilia sunt exempla, uel Appij maioris illius, qui in senatu, cum ageretur de agris publicis, & de lege thoria, & premeretur Lucullus ab ijs, qui à pecore eius depasci agros publicos dicerēt, non est inquit Luculli pecus illud, erratis. defendere Lucullum uidebatur. ego liberum puto esse, quà lubet pascitur. Placet etiam mihi illud Scipionis illius, qui T. Gracchum perculit, cum ei M. Flaccus multis probris obiectis P. Mutiū iudicem tulisset, eiero inquit iniquus est, cum esset admurmuratum, ah inqt patres conscripti, non ego mihi illum iniquū eiero, uerum omnibus. Ab hoc uero Crasso nihil facetius, cum læsisset testis Silus Pisonem, quod se in eum audisse dixisset, potest fieri inqt Sile, ut is, unde te audisse dicis, iratus dixerit. annuit Silus. potest etiam ut tu non recte intellexeris, id quoq; toto capite annuit, ut se Crasso daret. potest etiā fieri inqt, ut omnino, quod te audisse dicis, nunq̄ audieris. hoc ita præter expectationem accidit, ut testem omniū risus obrueret. huius generis est plenus Næuius, et iocus est familiaris.

—Sapiens si algebis tremes.

& alia permulta. Sæpe etiam facete concedas aduersario idipsum, quod tibi ille detrahit, ut C. Lælius, cum ei quidam malo genere natus diceret indignum esse suis maioribus, at hercule inqt tu tuis dignus. Sæpe etiam sententiose ridicula dicuntur, ut M. Cincius quo die legem de donis, & muneribus tulit, cum C. Cento prodijsset, & satis contumeliose, quid fers Cinciole? quæsisset. ut emas inquit Cai, si uti uelis. Sæpe etiā salse quæ fieri non possunt, optantur, ut M. Lepi-

dus, cum cæteris in campo exercentibus in herba ipse recubuisset, uel lem hoc esset inquit laborare. Salsum est etiam quærentibus, & quasi percunctantibus lente respondere quod nollent, ut censor Lepidus, cum M. Antistio Pirgensi equum ademisset, amiciq; cum uociferarentur, & quærerent, quid ille patri suo responderet, cur ademptũ sibi equum diceret, cum optimus colonus, parcissimus, modestissimus, frugalissimus esset, me istorum īquit nihil credere. Colliguntur à græcis alia nõnulla execrationes, admirationes, minationes. Sed hæc ipsa nimis mihi uideor multa ī genera descripsisse. nã illa, quæ uerbi ratione, et ui continentur, certa ferè, ac definita sunt, quæ plerũq;, ut ante dixi, laudari magis, quàm rideri solent. hæc autem, quæ sunt in re, et in ipsa sententia partibus sunt innumerabilia, generibus pauca. Expectationibus enim decipiendis, & naturis aliorum irridendis, ipsorũ ridicule indicandis, & similitudine turpioris, & dissimulatione, & subabsurda dicendo, & stulta reprehendendo, risus mouentur. Itaq; imbuendus est is, qui iocose uolet dicere, quasi natura quadam aptus ad hæc genera, & moribus, ut ad cuiusq; modi genus ridiculi, uultus etiam accommodetur, qui quidem quo seuerior est, & tristior, ut in te Crasse, hoc illa quoq;, quæ dicuntur, salsiora uideri solent. Sed iam tu Antoni, qui hoc diuersorio sermonis tui libenter acquieturum te esse dixisti, tanquam in pontinum diuerteris, neq; amœnum, neq; salubrem locum, censeo, ut satis diu te putes requieuisse, & iter reliquum conficere pergas. Ego uero atq; hilare quidem à te acceptus inquit, et cum doctior per te, tum etiam audacior factus sum ad iocandum. Non enim uereor, nequis me in isto genere leuiorem iam putet, quoniam quidem tu Fabricios mihi authores, & Africanos, Maximos, Catones, Lepidos protulisti. Sed habetis ea, quæ uoluistis ex me audire, de q̃bus quidem accuratius dicendum, & cogitandum fuit. nam cætera faciliora sunt, atq; ex ĳs, quæ iã dicta sunt, reliqua nascuntur omnia. Ego enim, cum causam sum aggressus, atq; omnia cogitando, quoad facere potui, persecutus, cum et argumenta causæ, et eos locos, quibus animi iudicum conciliantur, & illos, quibus permouentur, uidi, atq; cognoui, tum constituo quid habeat quæq; causa boni, q̃d mali. nulla enim ferè res potest in dicendi disceptationem, aut controuersiam uocari, quæ non habeat utrũq;, sed quantum habeat, id refert. mea autem ratio in dicendo hæc esse solet, ut boni quod habeat, id amplectar, exornem, exaggerem, ibi commorer, ibi habitem, ibi hæream. à malo autẽ, uitioq; causæ ita recedam, non ut id me defugere appareat, sed ut totum bono illo ornando, & augendo dissimulatum obruatur. & si cau

sa est in

sa est in argumentis, firmissima quæq; maxime tueor, siue plura sunt, siue aliquod unum. sin autem in conciliatione, aut in permotione causa est, ad eam me potissimum partem, quæ maxime commouere animos hominum potest, confero. Summa deniq; huius generis hæc est, ut si in refellendo aduersario firmior esse oratio, quàm in confirmandis nostris rebus potest, omnia in illum conferam tela. sin nostra facilius probari, quàm illa redargui possunt, abducere animos à contraria defensione, & ad nostram conor traducere. Duo deniq; illa, quæ facillima uidentur, quoniam quæ difficiliora sunt, non possum, mihi pro meo iure sumo. unum ut molesto, aut difficili argumento, aut loco nonnunquam omnino nihil respondeam, quod forsitan aliquis iure irriserit. quis enim est, qui id facere non possit? sed tamen ego de mea nunc, non de aliorum facultate disputo, confiteor'q; me, si quæ premat res uehementius, ita concedere solere, ut non modo non abiecto, sed ne reiecto quidem scuto fugere uidear, sed adhibere quandam in dicendo speciem, atq; pompam, & pugnæ similem fugam, consistere uero in meo præsidio, sic ut non fugiendi hostis, sed capiendi loci causa cessisse uideatur. Alterum est illud, quod ego oratori maxime cauendum, & prouidendum puto, quod'q; me solicitare summe solet, non tam ut prosim causis elaborare soleo, quàm ut nequid obsim, non quin enitendum sit in utroq;, sed tamen multo est turpius oratori, nocuisse uideri causæ, quàm non profuisse. Sed quid hoc loco uos inter uos Catule? an hæc, ut sunt contemnenda, cõtemnitis? Minime inquit ille, sed Cæsar de isto ipso quiddam uelle dicere uidebatur. Me uero lubente inquit Antonius dixerit, siue refellendi causa, siue quærendi. Tum Iulius, Ego mehercule inquit Antoni semper is fui, qui de te oratore sic prædicarem, unum te in dicendo mihi uideri tectissimum, proprium'q; hoc esse laudis tuæ, nihil à te unquam esse dictum, quod obesset ei, pro quo diceres. id'q; memoria teneo, cum mihi sermo cum hoc ipso Crasso multis audientibus esset, de te instituto, Crassus'q; plurimis uerbis eloquentiam laudaret tuam, dixisse me, cum cæteris tuis laudibus hanc esse uel maximam, quod non solum, quod opus esset, diceres, sed etiam quod non opus esset, non diceres. tum illum mihi respondere memini, cætera in te summe esse laudanda, illud uero improbi esse hominis, et perfidiosi, dicere quod alienum esset, & nocere ei, pro quo quisq; diceret. quare non sibi eum disertum, qui id non faceret, uideri, sed improbum, qui faceret. Nũc, si tibi uidetur Antoni, demonstres uelim, quare tu hoc ita magnum putes nihil in causa mali facere, ut nihil tibi in oratore maius esse uideatur. Dicam equidem Cæsar inqt, qd intelli-

illud, quod supra dixi, solere me cedere, & ut planius dicam, fugere ea, quae etiam ualde causam meam premerent? cum id non faciunt alij, uersantur'q; in hostium castris, ac sua praesidia dimittunt, mediocriter'ne causis nocent? cum aut aduersariorũ adiumenta confirmant, aut ea, quae sanare nequeunt, exulcerant? Quid cum personarũ, quas defendunt, rationem non habent? si quae sunt in his inuidiosa, non mitigant extenuando, sed laudando, & efferendo inuidiosiora faciunt? quantum est in eo tandem mali? Quid si in homines caros, iudicibus'q; iucundos sine ulla praemunitione orationis acerbius, & contumeliosius inuehare, non'ne abs te iudices abalienes? Quid si quae uitia, aut incommoda sunt in aliquo iudice uno, aut pluribus, ea tu in aduersarijs exprobrando non intelligas te in iudices inuehi, mediocre peccatum est? Quid si cum pro altero dicas, litem tuam facias, aut laesus efferare iracundia, causam relinquas, nihil'ne noceas? In quo ego, non quo libenter male audiam, sed quia ego causam non libenter relinquo, nimium patiens, & lentus existimor. ut cum te ipsum Sulpiti obiurgabã, quod ministratorem peteres non aduersarium. Ex quo etiam illud assequor, ut siquis mihi male dicat, petulans aut planè insanus esse uideatur. In ipsis autem argumentis siquid posueris, aut aperte falsum, aut ei, quod dixeris, dicturus' ue sis, contrarium, aut genere ipso remotum ab usu iudiciorum, ac foro, nihil'ne noceas? Quid multa? omnis cura mea solet in hoc uersari semper (dicam enim saepius) si possim, ut boni aliquid efficiã dicendo, sin id minus, ut certe nequid mali. Itaq; nunc illuc redeo Catule, in quo tu me paulo ante laudabas, ad ordinẽ, collocationem'q; rerum, ac locorũ, cuius ratio est duplex. altera, quam affert natura causarum, altera, quae oratorum iudicio, & prudentia comparatur. Nam, ut aliquid ante rem dicamus, deinde ut rem exponamus, post ut eam probemus nostris praesidijs confirmandis, contrarijs refutandis, deinde ut concludamus, atq; ita peroremus, hoc dicendi genus natura ipsa praescribit. Ut uero statuamus ea, quae probandi, docendi, persuadendi causa dicenda sunt, quemadmodum componamus, id est uel maxime proprium oratoris prudentiae. Multa enim occurrunt argumenta, multa, quae in dicendo profutura uideãtur, sed eorum partim ita leuia sunt, ut contemnenda sint, partim etiã, siquid habent adiumenti, sunt nonnunq̃ eiusmodi, ut insit in ijs aliq̃d uitij, neq; tãti sit illud, q̃d prodesse uideatur, ut cũ aliquo malo cõiungatur. Quae autem sunt utilia, atq; firma, si ea tamen (ut saepe fit) ualde multa sunt, ea, quae ex ijs aut leuissima sunt, aut alijs grauioribus consimilia, secerni arbitror oportere, atq; ex oratione remoueri. equidem cum

colligo argumenta causarum, non tam ea numerare soleo, quàm expendere. Et quoniam, quod sæpe iam dixi, tribus rebus omnes ad nostram sententiam perducimus, aut docendo, aut conciliando, aut permouendo, una ex tribus his rebus res præ nobis est ferenda, ut nihil aliud nisi docere uelle uideamur, reliquæ duæ sicuti sanguis in corporibus, sic illæ in perpetuis orationibus fusæ esse debebunt. Nam & principia, & cæteræ partes orationis, de quibus paulo post pauca dicemus, habere hanc uim magnopere debent, ut ad eorum mentes, apud quos agitur, mouendas permanare possint. Sed his partibus orationis, quæ & si nihil docent argumentando, persuadendo tamen, & commouendo proficiunt plurimum, quanquam maxime proprius est locus & in exordiendo, & in perorando, digredi tamen ab eo, quod proposueris, atque agas, permouendorum animorum causa, sæpe utile est. Itaque uel narratione exposita sæpe datur ad commouendos animos digrediendi locus, uel argumentis nostris confirmatis, uel contrarijs refutatis, uel utroque loco, uel omnibus, si habet eam causa dignitatem, atque copiam, recte id fieri potest, hæq; causæ sunt ad agendum, & ad ornandum grauissimæ, atque plenissimæ, quæ plurimos exitus dant ad eiusmodi digressionem, ut his locis uti liceat, quibus animorum impetus eorum, qui audiunt, aut impellantur, aut reflectantur. atque etiam in illo reprehendo eos, qui quæ minime firma sunt, ea prima collocant, in quo illos quoque errare arbitror, qui siquando (id quod mihi nunquam placuit) pluris adhibent patronos, uti quenque eorum minimum putant esse, ita eum primum uolunt dicere. Res enim hoc postulat, ut eorum expectationi, qui audiunt, quamcelerrime succurratur, cui si initio satisfactum non sit, multo plus sit in reliqua causa laborandum. male enim se res habet, quæ non statim, ut dici cœpta est, melior fieri uidetur. Ergo ut in oratore optimus quisque, sic & in oratione firmissimum quodque sit primum, dum illud tamen in utroq; teneatur, ut ea, quæ æque excellant, seruentur etiam ad perorandum, si quæ erunt mediocria (nam uitiosis nusquam esse oportet locum) in mediam turbam, atque in gregem conijciantur. Hisce omnibus rebus consyderatis, tum denique id, quod primum est dicendum, postremo soleo cogitare, quo utar exordio. nam siquando id primum inuenire uolui, nullum mihi occurrit, nisi aut exile, aut nugatorium, aut uulgare, atque commune. Principia autem dicendi semper cum accurata, & acuta, & instructa sententijs, apta uerbis, tum uero causarum propria esse debent. prima est enim quasi cognitio, & commendatio orationis in principio, quæ con=

tinuo eum, qui audit, permulcere, atque allicere debet. in quo mirari soleo non equidem istos, qui nullam huic rei operam dederunt, sed hominem in primis disertum, atque eruditum Philippum, qui ita solet ad dicendum surgere, ut quod primum uerbum habiturus sit, nesciat, & ait idem, cum brachium concalefecerit, tum se solere pugnare, neque attendit eos ipsos, unde hoc simile ducat, illas primas hastas ita iactare leniter, ut & uenustati uel maxime seruiant, & reliquis uiribus suis consulant, neque est dubium, quin exordium dicendi uehemens, & pugnax non saepe esse debeat, sed si in ipso illo gladiatorio uitae certamine, quod ferro decernitur, tamen ante congressum multa fiunt, quae non ad uulnus, sed ad speciem ualere uideantur, quanto hoc magis in oratione expectandum est, in qua non uis potius, sed delectatio postulatur? Nihil est denique in natura rerum omnium, quod se uniuersum profundat, & quod totum repente euolet, sic omnia, quae fiunt, quaeque aguntur acerrime, lenioribus principijs natura ipsa praetexuit. Haec autem in dicendo non extrinsecus alicunde quaerenda, sed ex ipsis uisceribus causae sumenda sunt. idcirco tota causa pertentata, atque perspecta, locis omnibus inuentis, atque instructis, considerandum est, quo principio sit utendum, sic & facile reperietur. sumentur enim ex ijs rebus, quae erunt uberrimae, uel in argumentis, uel in ijs partibus, ad quas causas dixi digredi saepe oportere. Ita & momenti aliquid afferent, cum erunt pene ex intima defensione deprompta, & apparebit eas non modo non esse communes, nec in alias causas, posse transferri, sed penitus ex ea causa, quae tum agitur, effloruisse. Omne autem principium aut rei totius, quae agitur, significationem habere debebit, aut aditum ad causam, & communitionem, aut quoddam ornamentum, & dignitatem. Sed oportet ut aedibus, ac templis uestibula, et aditus, sic causis principia pro portione rerum praeponere. Itaque in paruis, atque frequentibus causis ab ipsa re est exordiri saepe commodius. Sed cum erit utendum principio (quod plerunque erit) aut ex reo, aut ex aduersario, aut ex re, aut ex eis, apud quos agitur, sententias duci decebit. Ex reo (reos appello, quorum res est) quae significent uirum bonum, quae liberalem, quae calamitosum, quae misericordia dignum, quae ualeant contra falsam criminationem. Ex aduersario, ijsdem ex locis fere contraria. Ex re, si crudelis, si infanda, si praeter opinionem, si immerito, si misera, si ingrata, si indigna, si noua, si quae restitui, sanarique non possit. Ex ijs autem, apud quos agetur, ut beneuolos, beneque existimantes efficiamus, quod agendo efficitur melius, quam rogan-

esse oportet, quàm cæteras, & hoc magis in hac elaborandum est, quod & difficilius est, non esse obscurum in re narranda, q àm aut in principio, aut in argumento, aut in purgando, aut perorãdo, & maiore etiam periculo hæc pars orationis obscura est, quàm cæteræ, uel quia si quo alio in loco est dictũ qd obscurius, tantum id perit, qđ ita dictũ est, narratio obscura totam obcæcat orationem, uel q̄ alia possis, semel si obscurius dixeris, dicere alio loco planius, narratiõis unus est in causa locus. Erit autem perspicua narratio, si uerbis usitatis, si ordine temporũ conseruato, si non interrupte narrabitur. Sed quando utendum sit, aut non sit narratione id est consilij. neq; enim si nota res est, nec dubiũ sit, quid gestum sit, narrari oportet, nec si aduersarius narrauit, nisi si refellemus, ac si quando erit narrandum, ne illa, quæ suspicionem, & crimen efficient, contraq́; nos erunt acriter persequamur, & quicquid poterit, detrahamus, ne illud, quod Crassus si quando fiat perfidia non stultitia fieri putat, ut causæ noceamus, accidat. nam ad summam totius causæ pertinet caute, an contra demonstratæ res sit, quod omnis orationis reliquæ fons est narratio. Sequitur, ut causa ponatur, in quo uidendum est, quid in controuersiam ueniat. Tunc suggerenda sunt firmamenta causæ coniuncte, & infirmandis contrarijs, & tuis confirmandis. nanq; una in causis ratio quædam est eius orationis, quæ ad probandam argumentationem ualet, ea autem & confirmationem, & reprehensionem quærit, sed quia neq; reprehendi, quæ contra dicuntur, possunt, nisi tua confirmes, neq; hæc confirmari, nisi illa reprehendas, idcirco hæc & natura, & utilitate, & tractatione coniuncta sunt. Omnia autem concludenda plerunq; rebus augendis, uel inflammando iudice, uel mitigando, omniaq́; cum superioribus orationis locis, tum maxime extremo, ad mentes iudicum quammaxime permouendas, & ad utilitatem nostram uocandas, conferenda sunt. Neq; sane iam causa uidetur esse, cur secernamus ea præcepta, quæ de suasionibus tradẽda sunt, aut laudationibus. sunt enim pleraq; communia, sed tamen suadere aliquid, aut dissuadere, grauissimæ mihi uidetur esse personæ. nam & sapientis est consilium explicare suum de maximis rebus, & honesti, & diserti, ut mente prouidere, authoritate probare, oratione persuadere possit, atq; hæc in senatu minore apparatu agenda sunt. sapiens enim est consilium, multisq; alijs dicendi relinquendus locus, uitanda etiam ingenij, ostentationisq; suspicio. Concio capit omnem uim orationis, & grauitatem, uarietatemq; desyderat. Ergo in suadendo nihil est optabilius, quàm dignitas. nam qui utilitatem putat, non quid maxime uelit suasor, sed

quid interdum magis sequatur uidet. Nemo est enim præsertim in tam clara ciuitate, quin putet, expetẽdã maxime dignitatem, sed uincat utilitas plerunq;, cum subest ille timor, ea neglecta, ne dignitatem quidem posse retineri. Cõtrouersia autem inter hominũ sententias, aut in illo est, utrum sit utilius, aut etiam, cum id conuenit, certatur, utrum honestati potius, an utilitati consulendum sit. Quæ quia pugnare sæpe inter se uidentur. Qui utilitatem defendit, enumerabit commoda pacis, opum, potentiæ, pecuniæ, uectigalium, præsidij, militum, utilitates cæterarum rerum, quarum fructum utilitate metimur, itemq; incommoda contrariorum. Qui ad dignitatem impellet, maiorum exẽpla, quæ erunt, uel cum periculo gloriosa colliget, posteritatis immortalem memoriã augebit, utilitatem ex laude nasci defendet, semperq; eam cum dignitate esse coniunctam. Sed quid fieri possit, aut non possit, quidq; etiam sit necesse, aut non sit, in utraq; re maxime est quærendum. inciditur enim omnis iam deliberatio, si intelligitur non posse fieri, aut si necessitas affertur, & qui id docuit nõ uidentibus alijs, is plurimum uidit. Ad consilium autem de rep. dandum caput est, nosse remp. ad dicendum uero probabiliter, nosse mores ciuitatis, qui quia crebro mutantur, genus quoq; orationis est sæpe mutandum, & quanquam una ferè uis est sæpe eloquentiæ, tamen quia summa dignitas est populi, grauissima causa reip. maximi motus multitudinis, genus quoque dicendi grandius quoddam, & illustrius esse adhibendum uidetur, maximaq; pars orationis admouenda est ad animorum motus, nonnunquam aut cohortatione, aut commemoratione aliqua, aut in spem, aut in metum, aut ad cupiditatem, aut ad gloriam concitandos, sæpe etiam à temeritate, iracundia, spe, iniuria, inuidia, crudelitate reuocandos. Fit autem, ut quia maxima quasi oratori scena uideatur concio, natura ipsa ad ornatius dicendi genus excitetur. habet enim multitudo uim quandam talem, ut quemadmodum tibicen sine tibijs canere, sic orator nisi multitudine audiente eloquens esse non possit. Et cum sint populares multi, uarijq; lapsus, uitanda est acclamatio aduersa populi, quæ aut orationis peccato aliquo excitatur, si aspere, si arroganter, si turpiter, si sordide, si quoquo animi uitio dictum esse aliquid uideatur, aut hominum offensione, uel inuidia, quæ aut iusta est, aut ex criminatione, atq; fama, aut res si displicet, aut si est in aliquo motu suæ cupiditatis, aut metus multitudo, hisq; quatuor causis totidem medicinæ opponuntur. Tum obiurgatio si est authoritas, tum admonitio quasi lenior obiurgatio, tum promissio si audierint probaturos, tum deprecatio, quod est infimum, sed nonnunquam utile. nullo

autem loco plus facetiæ prosunt, & celeritas, & breue aliquod dictũ, nec sine dignitate, & cum lepore. nihil enim tam facile, quàm multitudo à tristitia, & sæpe acerbitate, commode, ac breuiter, & acute, & hilare dicto deducitur. Exposui ferè, ut potui, uobis in utroq; genere causarũ, quæ sequi solerem, quæ fugere, quæ spectare, quáq; omnino in causis ratione uersari. Nec illud tertium laudationũ genus est difficile, quod ego initio quasi à præceptis nostris secreueram, sed & quia multa sunt orationum genera & grauiora, & maioris copiæ, de quibus nemo ferè præciperet, & quod nos laudationibus non ita multum uti soleremus, totum hunc segregabam locum. Ipsi enim græci magis legendi, & delectationis, aut hominis alicuius ornandi, quã utilitatis huius forensis causa, laudationes scriptitauerunt, quorũ sunt libri quibus Themistocles, Aristides, Agesilaus, Epaminundas, Philippus, Alexander, aliíq; laudantur. Nostræ laudationes, quibus in foro utimur, aut testimonij breuitatem habent nudam, atque inornatam, aut scribuntur ad funebrem concionem, quæ ad orationis laudẽ minime accommodata est. Sed tamen, quoniam est utendum aliquando, nonnunquam etiam scribendum, uelut P. Tuberoni Africanum auunculum laudanti scripsit C. Lælius, uel ut nosmetipsi ornandi causa græcorum more, si quos uelimus, laudare possimus, sit à nobis quoq; tractatus etiam is locus. Perspicuum est igitur alia esse in homine optanda, alia laudanda. Genus, forma, uires, opes, diuitiæ, cæteráq;, quæ fortuna det, aut extrinsecus, aut corpori, non habent in se ueram laudem, quæ deberi uirtuti uni putatur, sed tamen quod ipsa uirtus in earum rerum usu, ac moderatione maxime cernitur, tractanda etiam in laudationibus hæc sunt naturæ, & fortunæ bona, in quibus est summa laus non extulisse se in potestate, non fuisse insolentem in pecunia, non se prætulisse alijs propter abundantiam fortunæ, ut opes, & copiæ non superbiæ uideantur, ac libidini, sed bonitati, ac moderationi facultatem, & materiam dedisse. Virtus autem, quæ est per se ipsa laudabilis, & sine qua nihil laudari potest, tamen habet plures partes, quarum alia est ad laudationem aptior. sunt enim aliæ uirtutes, quæ uidentur in moribus hominum, & quadam comitate, ac beneficentia positæ, aliæ quæ in ingenij aliqua facultate, aut animi magnitudine, ac robore. Nam clementia, iustitia, benignitas, fides, fortitudo in periculis communibus, iucunda est auditu in laudationibus. omnes enim hæ uirtutes non tam ipsis, qui eas in se habent, quàm generi hominum fructuosæ putantur. Sapientia, et magnitudo animi, qua omnes res humanæ gerũtur, tenues, & pro nihilo putantur, & in ex-

cogitando uis quædam ingenij, & ipsa eloquentia, admirationis habet non minus, iucunditatis minus. ipsos enim magis uidetur, quos laudamus, quàm illos apud quos laudamus, ornare, ac tueri, sed tamen in laudando iungenda sunt etiam hæc genera uirtutum. feriunt enim aures hominum, cum illa, quæ iucunda, & grata, tum etiam illa, quæ mirabilia sunt in uirtute laudari, & quoniam singularum uirtutum sunt certa quædam officia, ac munera, et sua cuiq; uirtuti laus propria debetur, erit explicandum in laude iustitiæ, quid cum fide, qd cum æquabilitate, qd cum eiusmodi aliquo officio is, qui laudabitur, fecerit. itemq; i cæteris res gestæ ad cuiusq; uirtutis genus, & uim, & nomen accommodabuntur. Gratissima autem laus eorũ factorum habetur, quæ suscepta uidentur à uiris fortibus sine emolumento, ac præmio. quæ uero etiam cum labore, & periculo ipsorum hæc habent uberrimam copiam ad laudandum, quod & dici ornatissime possunt, & audiri facillime. ea enim deniq; uirtus esse uidetur præstantis uiri, quæ est fructuosa alijs, ipsi autem laboriosa, aut periculosa, aut certe gratuita. Magna etiam illa laus, & admirabilis uideri solet, tulisse casus sapienter aduersos, non fractum esse fortuna, retinuisse in rebus asperis dignitatem. Neq; tamen illa non ornant, habiti honores, decreta uirtutis præmia, res gestæ iudicijs hominum comprobatæ, in quibus etiam felicitatem ipsam deorum immortalium iudicio tribui, laudationis est. Sumendæ autem res erunt, aut magnitudine præstabiles, aut nouitate primæ, aut genere ipso singulares. neque enim paruæ, neq; usitatæ, neq; uulgares, admiratione, aut omnino laude dignæ uideri solent. Est etiam cum cæteris præstantibus uiris comparatio, in laudatione præclara. De quo genere libitum mihi est paulo plura, quàm ostenderam dicere, non tam propter usum forensem, qui est à me in omni hoc sermone tractatus, quàm ut hoc uideretis, si laudationes essent in oratoris officio, quod nemo negat, oratori uirtutum omnium cognitionem, sine qua laudatio effici non possit, esse necessariam. Iam uituperandi præcepta, contrarijs ex uitijs sumenda esse, perspicuum est. simul est illud ante oculos, nec bonum uirum proprie, & copiose laudari, sine uirtutum, nec improbum notari, ac uituperari, sine uitiorum cognitione, satis insigniter, atque aspere posse. Atq; his locis & laudandi, & uituperandi sæpe nobis est utendum in omni genere causarum. Habetis de inueniẽdis rebus, disponendisq; quid sentiam. adiungam etiam de memoria, ut labore Crassum leuẽ. neq; ei quicquam aliud, de quo disserat, relinquam, nisi ea, quibus · e bus hæc exornentur. Perge uero inquit Crassus. libenter enim te cognitum

gnitum iam artificem, alquandoq; euolutum illis integumentis dissimulationis tuæ, nudatumq; perspicio, & quod mihi nihil, aut quod nõ multum relinquis, percommode facis, estq; mihi gratum. Iam istuc quantum tibi ego reliquerim, inquit Antonius, erit in tua potestate. si enim uere agere uolueris, omnia tibi relinquo, sin dissimulare, tu quẽadmodum his satisfacias, uideris. Sed ut ad rem redeam, non sum tanto ego inquit ingenio, quanto Themistocles fuit, ut obliuionis artem, quàm memoriæ malim, gratiamq; habeo Simonidi illi chio, quem primum ferunt artem memoriæ protulisse. Dicunt enim, cum cœnaret Crãnone in Thessalia Simonides apud Scopam fortunatum hominẽ, & nobilem, cecinissetq; id carmen, quod in eum scripsisset, in quo multa ornandi causa poetarum more in Castorem scripta, & Pollucem fuissent, nimis illum sordide Simonidi dixisse, se dimidium eius ei, quod pactus esset pro illo carmine, daturum, reliquum à suis tyndaridis, quos æque laudasset, peteret, si ei uideretur, paulo post esse ferũt nuntiatum Simonidi, ut prodiret, iuuenes stare ad ianuam duos quosdã, qui eum magnopere euocarent, surrexisse illum ipsum, prodisse, uidisse neminem. hoc interim spatio conclaue illud, ubi epularetur Scopas, concidisse, ea ruina ipsum oppressum cum suis interisse, quos cum humare uellent sui, neque possent obtritos internoscere ullo modo, Simonides dicitur ex eo, quod meminisset, quo eorum loco quisq; cubuisset, demonstrator uniuscuiusque sepeliendi fuisse. hac tum re admonitus inuenisse fertur, ordinem esse maxime, qui memoriæ lumen afferret. Itaque ijs, qui hanc partem ingenij exercerent, locos esse capiendos, & ea, quæ memoria tenere uellent, effingenda animo, atq; in his locis collocanda, sic fore, ut ordinem rerum locorum ordo conseruaret, res autem ipsas rerum effigies notaret, atq; ut locis pro cera, simulachris pro literis, uteremur. Qui sit autem oratori memoriæ fructus, quanta utilitas, quanta uis, qđ me attinet dicere? tenere quæ didiceris in accipienda causa, quæ ipse cogitaris, omnes fixas esse in animo sententias, omnem descriptum uerborũ apparatum, ita audire uel eũ unde dicas, uel eum, cui respondendũ sit, ut illi nõ infundere in aures tuas orationem, sed in animo uideantur inscribere. Itaq; soli, qui memoria uigent, sciunt quid, & quatenus, & quomodo dicturi sunt, cui responderint, quid supersit. ijdemq; multa ex alijs causis aliquando à se acta, multa ab alijs audita meminerunt. Quare confiteor equidem huius boni naturam esse principem, sicut earum rerum, de quibus ante locutus sum omnium, sed hæc ars tota dicendi, siue artis imago quædam est, & similitudo, habet hanc uim, non ut totum ali-

quid, cuius in ingenijs nostris pars nulla sit, pariat, & procreet, uerum ut ea, quæ sunt orta iam in nobis, & procreata, educet, atq; confirmet. Veruntamen neq; tam acri memoria ferè quisquam est, ut, non dispositis, notatisq; rebus, ordinem uerborum, aut sententiarum complectatur, neque uero tam hebeti, ut nihil hac consuetudine, & exercitatione adiuuetur. Vidit enim hoc prudenter siue Simonides, siue alius quis inuenit, ea maxime animis effingi nostris, quæ essent à sensu tradita, atque impressa, acerrimum autem ex omnibus nostris sensibus esse sensum uidēdi, quare facillime animo teneri posse ea, quæ perciperentur auribus, aut cogitatione, si etiam oculorum commendatione animis traderentur, ut res cæcas, & ab aspectus iudicio remotas conformatio quædam, & imago, & figura ita notaret, ut ea, quæ cogitando complecti uix possemus, intuendo quasi teneremus. His autem formis, atque corporibus sicut omnibus rebus, quæ sub aspectum ueniunt, sedes opus est, etenim corpus intelligi sine loco non potest. Quare ne in re nota, & peruulgata multus, & insolens sim, locis est utendum multis, illustribus, explicatis, modicis interuallis. Imaginibus autem agentibus, acribus, insignitis, quæ occurrere, celeriterq; percutere animum possint. Quam facultatem & exercitatio dabit, ex qua consuetudo gignitur, similium uerborum conseruata, & immutata casibus, aut traducta ex parte ad genus notatio, & unius uerbi imagine totius sententiæ informatio, pictoris cuiusdam summi ratione, & modo, formarum uarietate locos distinguentis. Sed uerborum memoria, quæ minus est nobis necessaria, maiore imaginū uarietate distinguitur. multa enim sunt uerba, quæ quasi articuli connectunt membra orationis, quæ formari similitudine nulla possunt, eorum fingendæ nobis sunt imagines, quibus semper utamur. rerum memoria propria est oratoris. eam singulis personis bene positis notare possumus, ut sententias imaginibus, ordinem locis comprehendamus. Neque uerum est, quod ab inertibus dicitur, opprimi memoriam imaginum pondere, & obscurari etiam id, quod per se natura tenere potuisset. Vidi enim ego summos homines, & diuina propè memoria, Athenis Carneadem, in Asia, quem uiuere hodie aiunt, Scepsium Metrodorum, quorum uterque tanquam literis in cera, sic se aiebat imaginibus in ijs locis, quos haberet, quæ meminisse uellet, perscribere. Quare hac exercitatione non eruenda memoria est, si est nulla naturalis, sed certe, si latet, euocanda est. Habetis sermonem bene longum hominis utinam non impudentis, illud quidem certe, non nimis uerecundi, qui quidē cum te Catule, tum etiam L. Crasso audiente de

dicendi ratione tam multa dixerim. nam istorum ætas minus me for tasse mouere debuit. sed mihi ignoscetis profecto, si modo quæ causa me ad hanc insolitam mihi loquacitatem impulerit, acceperitis.

Nos uero inquit Catulus, etenim pro me hoc, & pro meo fratre respondeo, non modo tibi ignoscimus, sed te diligimus, magnamq; tibi habemus gratiam, & cum humanitatem, & facilitatem agnoscimus tuam, tum admiramur istam scientiam, & copiam. Equidem hoc me assecutum puto, quod magno sum leuatus errore, & illa admiratione liberatus, quod multis cum alijs semper admirari solebam, unde esset illa tanta tua in causis diuinitas. nec enim te ista attigisse arbitrabar, quæ diligentissime cognosse, & undique collegisse, usuq; doctum partim correxisse uideo, partim comprobasse. Neque eo minus eloquentiam tuam, & multo magis uirtutem, & diligentiam admiror, & simul gaudeo iudicium animi mei comprobari, quod semper statui, neminem sapientiæ laudem, & eloquentiæ, sine summo studio, & labore, & doctrina, consequi posse. Sed tamen quidnam est id, quod dixisti, fore ut tibi ignosceremus, si cognossemus, quæ te causa in sermonem impulisset? Quæ est enim alia causa, nisi quod nobis, & horum adolescentium studio, qui te attentissime audierunt, morem gerere uoluisti? Tum ille, Adimere inquit omnem recusationem Crasso uolui, quem ego paulo sciebam uel pudentius, uel inuitius, nolo enim dicere de tam suaui homine fastidiosius, ad hoc genus sermonis accedere. quid enim poterit dicere? consularē se esse hominem, & censoriū, eadem nostra causa est. an ætatem afferet? quadriennio minor est, an se nescire? quæ ego serò, quæ cursim arripui, quæ subsiciuis operis (ut aiunt) iste à puero summo studio, summis doctoribus. Nihil dicam de ingenio, cui par nemo fuit, etenim me dicentem qui audierit, nemo unq̃ tam sui despiciens fuit, qui desperaret, aut melius, aut eodem modo se posse dicere, Crasso dicente nemo tam arrogans, qui similiter se unquam dicturum esse confideret. Quàobrem ne frustra hi tales uiri uenerint, te aliquando Crasse audiamus. Tum ille, Vt ita ista esse concedam inquit Antoni, quæ sunt longe secus, qd mihi tu tandem hodie, aut cuiq̃ homini, quod dici possit, reliquisti? Dicam enim uere amicissimi homines quod sentio, sæpe ego doctos homines, quid dico sæpe? immo nonnunquam, sæpe enim qui potui? qui puer in forum uenerim, neque inde unquam diutius, quàm quæstor abfuerim? sed tamen audiui, ut heri dicebam, & Athenis cum essem, doctissimos uiros, & in Asia istum ipsum Sceptium Metrodorum, cum de his ipsis rebus disputaret, neque uero mihi quisquam

copiosius unquam uisus est, neque subtilius in hoc genere dicendi, quã iste hodie, esse uersatus, quod si esset aliter, & aliquid intelligerem ab Antonio prætermissum, non essem tam inurbanus, ac penè inhumanus, uti eo grauarer, quod uos cupere sentirem. Tum Sulpitius, An ergo inquit oblitus es Crasse, Antonium ita partitum esse tecum, ut ipse instrumentum oratoris exponeret, tibi eius distinctionem, atq; ornatum relinqueret? Hic ille, Primum quis Antonio permisit inquit, ut & partes faceret, & utram uellet prior ipse sumeret? deinde, si ego rectè intellexi, cum ualde libenter audirem, mihi coniuncte est uisus de utraq; re dicere. Ille uero inquit Cotta ornamenta orationis non attigit, neque eam laudem, ex qua eloquẽtia nomen ipsum inuenit. Verba igitur inquit Crassus mihi reliquit Antonius, rem ipse sumpsit. Tum Cæsar, Si quod difficilius est, id tibi reliquit, est nobis inquit causa, cur te audire cupiamus, sin quod facilius, tibi causa non est, cur recuses. Et Catulus, Quid quod dixisti inquit Crasse, si hic hodie apud te maneremus, te morem nobis esse gesturũ, nihil'ne ad fidem tuam putas pertinere? Tum Cotta ridens, Possem tibi inquit Crasse concedere, sed uide, nequid Catulus attulerit religionis, opus hoc censorium est, id autem committere uide quàm sit homini turpe censorio. Agite uero ille inquit, ut uultis, sed nunc quidem, quoniam id temporis est, surgendum censeo, & requiescendum, post meridiem, si ita uobis est commodum, loquemur aliquid, nisi forte me in crastinum differre mauultis. Omnes se uel statim, uel si ipse post meridiem malet, quam primũ tamen audire uelle dixerunt.

M. TVLLII CICERONIS DE ORATORE LIBER TERTIVS.

I NSTITVENTI mihi Quinte frater eum sermonem referre, & mandare huic tertio libro, quẽ post Antonij disputationẽ Crassus habuisset, acerba sanè recordatio ueterem animi curam, molestiamq; renouauit. Nam illud immortalitate dignum ingenium, illa humanitas, illa uirtus L. Crassi morte extincta subita est, uix diebus decem post eum diem, qui hoc, & superiore libro continetur. ut enim Romam rediјt extremo scenicorum ludorum die, uehementer commotus ea oratione, quæ ferebatur habita esse in concione à Philippo, quem dixisse constabat, ui-

dendum sibi aliud esse consilium,illo senatu se remp.gerere non posse,mane idibus Septembris,& ille,& senatus frequens uocatu Drusi in curiam uenit,ibi cum Drusus multa de Philippo questus esset, retulit ad senatum de illo ipso,quod consul in eum ordinem tam grauiter in concione esset inuectus.Hic ut sæpe inter homines sapientissimos constare uidi,quanquam hoc Crasso,cum aliquid accuratius dixisset,semper ferè contigisset,ut nunquam dixisse melius putaretur, tamen omnium consensu sic esse tum iudicatum,cæteros à Crasso semper omnes,illo autem die etiã ipsum à sese superatum.Deplorauit enim casum,atq; orbitatem senatus,cuius ordinis à consule, qui quasi parẽs bonus,aut tutor fidelis esse deberet,tanquam ab aliquo nefario prædo ne diriperetur patrimonium dignitatis,neq; uero esse mirandum, si cum suis consilijs remp. profligasset,consilium senatus à rep. repudia ret. Hic cum homini & uehementi,& diserto, & in primis forti ad resistendum Philippo quasi quasdam uerborum faces admouisset,nõ tulit ille,& grauiter exarsit,pignoribusq; ablatis Crassum instituit coercere. Quo quidem ipso in loco multa à Crasso diuinitus dicta efferebantur,cum sibi illum consulem esse negaret,cui senator ipse nõ esset. An tu cum omnem authoritatem uniuersi ordinis propugnare putares,eamq; in conspectu populi R. concideres, me his pignoribus existimas posse terreri?non tibi illa sunt cædenda, si Crassum uis coercere,hæc tibi est excidenda lingua,qua uel euulsa spiritu ipso libidinem tuam libertas mea refutabit. Permulta tum uehementissima contentione animi,ingenij,uiriũ,ab eo dicta esse constabat, sententiamq; eam,quam senatus frequens secutus est, ornatissimis, & grauissimis uerbis,ut populo R. satisfieret,nunquam senatus,neq; consilium reip. nec fidem defuisse,ab eo dictam,& eundem id quod in authoritatibus perscriptis extat scribendo affuisse. Illa tanquam cygnea fuit diuini hominis uox,& oratio,quam quasi expectantes post eius interitum ueniebamus in curiam ut uestigium illud ipsum,in quo ille postremum institisset,contueremur. Nanq; tum latus ei dicenti condoluisse,sudoremq; multum consecutum esse audiebamus, ex quo cum cohorruisset,cum febri domum redijt, dieq; septimo est lateris dolore consumptus. O fallacem hominum spem, fragilemq; fortunam, & inanes nostras contentiones, quæ in medio spatio sæpe franguntur, & corruunt,& ante in ipso cursu obruuntur, quàm portum conspicere potuerunt. Nam quàdiu Crassi fuit ambitionis labore uita districta, tandiu priuatis magis officijs, & ingenij laude floruit, quàm fructu amplitudinis,aut reip. dignitate. qui autem ei annus primus ab hono

rum perfunctione aditum omniũ concessu ad summam authoritatem dabat, is eius omnem spem, atq; omnia uitæ consilia morte peruertit. Fuit hoc luctuosum suis, acerbum patriæ, graue bonis omnibus, sed ij tamen remp. casus secuti sunt, ut mihi non erepta L. Crasso à dijs immortalibus uita, sed donata mors esse uideatur. non uidit flagrantem bello Italiam, nõ ardentem inuidia senatum, non sceleris nefarij principes ciuitatis reos, non luctum filiæ, non exilium generi, non acerbissimã C. Marij fugam, nõ illam post reditũ eius cædẽ omniũ crudelissimam, non deniq; in omni genere deformatam eam ciuitatem, in qua ipse florentissima multum omnibus gloria præstitisset. Sed quoniam attigi cogitatione uim, uarietatemq́; fortunæ, nõ uagabitur oratio mea longius, atq; his ferè ipsis definietur uiris, qui hoc sermone, quem referre cœpimus, continentur. Quis eni non iure beatam L. Crassi mortem illam, quæ est à multis sæpe defleta, dixerit, cum horum ipsorum sit, qui tum cum illo postremum ferè collocuti sunt, euentum recordatus? Tenemus enim memoria Q. Catulum uirum omni laude præstantem, cum sibi non incolumem fortunam, sed exilium, & fugam deprecaretur, esse coactum, ut uita seipse priuaret. Iam M. Antonij in his ipsis rostris, in quibus ille remp. constantissime consul defenderat, quæq́; censor imperatorijs manubijs ornarat, positum caput illud fuit, à quo erant multorum ciuiũ capita seruata. Neq; uero longe ab eo C. Iulij caput hospitis Hetrusci scelere proditum cum L. Iulij fratris capite iacuit, ut ille, qui hæc non uidit, & uixisse cum rep. pariter, & cum illa simul extinctus esse uideatur. Neque enim propinquum suum maximi animi uirum P. Crassum suapte interfectum manu, neque collegæ sui pontificis maximi sanguine simulachrum Vestæ respersum esse uidit. cui, mœrori (qua mente ille in patriam fuit) etiam C. Carbonis inimicissimi hominis eodem illo die mors nefaria fuisset. Nõ uidit eorum ipsorum, qui tum adolescentes Crasso se dicarant, horribiles, miserosq́; casus, ex quibus C. Cotta, quem ille florentem reliquerat, paucis diebus post mortem Crassi depulsus per inuidiam tribunatu, non multis ab eo tempore mensibus eiectus est è ciuitate. Sulpitius autem, qui in eadem inuidiæ flamma fuisset, quibus cum priuatus coniunctissime uixerat, hos in tribunatu spoliare instituit omni dignitate, cui quidem ad summam gloriam eloquentiæ florescenti, ferro erepta uita est, & pœna temeritatis non sine magno reip. malo constituta. Ego uero te Crasse, cum uitæ flore, tum mortis opportunitate, diuino consilio & ortum, & extinctum esse arbitror. nã tibi aut pro uirtute animi, constantiaq́; tua ciuilis ferri subeunda fuit

crudelitas,

crudelitas, aut siqua te fortuna ab atrocitate mortis uendicasset, eadem esse te funerum patriæ spectatorem coegisset. neque solum tibi improborum dominatus, sed etiam propter admistam ciuium cædem bonorum uictoria mœrori fuisset. Mihi quidem Quinte frater & eorum casus, de quibus ante dixi, & ea, quæ nosmetipsi ob amorem in remp. incredibilem, & singularem pertulimus, ac sensimus cogitanti, sententia sæpe tua uera, ac sapiens uideri solet, qui propter tot, tantos, tamq; præcipites casus clarissimorum hominum, atque optimorum uirorum me semper ab omni contentione, ac dimicatione reuocasti. Sed quoniam hæc iam neque in integro nobis esse possunt, et summi labores nostri magna compẽsati gloria mitigantur, pergamus ad ea solatia, quæ non modo sedatis molestijs iucunda, sed etiam hærẽtibus, salutaria nobis esse possunt, sermonemq; L. Crassi reliquum, ac pené postremum memoriæ prodamus, atque ei, & si nequaquam parem illius ingenio, at pro nostro tamen studio meritam gratiam, debitamq; referamus. Neque enim quisquam nostrum, cum libros Platonis mirabiliter scriptos legit, in quibus omnibus fere Socrates exprimitur, non, quanquam illa scripta sunt diuinitus, tamen maius quiddã de illo, de quo scripta sunt, suspicatur. quod item nos postulamus non á te quidem, qui nobis summa omnia tribuis, sed á cæteris, qui hæc in manus sument, ut maius quiddam de L. Crasso, quàm quantum á nobis exprimetur, suspicentur. nos enim, qui ipsi sermoni non interfuissemus, & quibus C. Cotta tantummodo locos, ac sententias huius disputationis tradidisset, quo in genere orationis utrunq; oratorem cognoueramus, idipsum sumus in eorum sermone adumbrare conati. Quod siquis erit, qui ductus opinione uulgi, aut Antonium ieiuniorem, aut Crassum fuisse pleniorem putet, quàm quomodo á nobis uterque inductus esset, is erit ex ijs, qui aut illos non audierit, aut iudicare non possit. Nam fuit uterque (ut exposui antea) cum studio atque ingenio, & doctrina præstans omnibus, tum in suo genere perfectus, ut neque in Antonio deesset hic ornatus orationis, neq; in Crasso redũdaret. Vt igitur ante meridiem discesserunt, paulumq; requierũt, in primis hoc á se Cotta animaduersum esse dicebat, omne illud tempus meridianum, Crassum in acerrima, atq; attentissima cogitatione posuisse, seséq;, qui uultum eius, cum ei dicendũ esset, obtutumq; oculorũ in cogitando probe nosset, atq; in maximis causis sæpe uidisset, cũ dedita opa qeſcentibus alijs in eã hexedrã uenisset, in qua Crassus lectulo posito recubuisset, cũq; eũ in cogitatiõe defixũ esse sensisset, stati recessisse, atq; in eo silentio duas horas fere esse consumptas. deide cum

omnes inclinato iam in post meridianũ tempus die uenissent ad Crassum. Quid est Crasse inquit Iulius, imus'ne sessum? & si admonitum uenimus te, non flagitatum. Tum Crassus, An me tam impudẽtem esse existimatis, ut uobis, hoc præsertim munus, putem diutius posse debere? Quinam igitur inquit ille locus, an in media sylua placet? est enim is maxime & opacus, & frigidus. Sane inquit Crassus, etenim est in eo loco sedes huic nostro non inopportuna sermoni. Cum placuisset idem cæteris, in syluam uenitur, & ibi magna cum audiendi expectatione considitur. Tum Crassus, Cum authoritas, atq; amicitia uestra, tum Antonij facilitas eripuit inquit mihi in optima mea causa libertatem recusandi, quanquam in partienda disputatione nostra, cum sibi de ijs, quæ dici ab oratore oporteret, sumeret, mihi autem relinqueret, ut explicarem, quemadmodum illa ornari oporteret, ea diuisit, quæ seiuncta esse non possunt. Nam cum omnis ex re, atque uerbis constet oratio, neq; uerba sedem habere possunt, si rem subtraxeris, neq; res lumen, si uerba semoueris. Ac mihi quidẽ ueteres illi maius quiddam animo complexi, plus multo etiam uidisse uidentur, quàm quantum nostrorum ingeniorum acies intueri potest, qui omnia hæc, quæ supra, & subter, unum esse, & una ui, atq; una consensione naturæ constricta esse dixerunt. Nullum est enim genus rerum, quod aut auulsum à cæteris per seipsum constare, aut quo cætera si careant, uim suam, atq; æternitatem conseruare possint. Sed si hæc maior esse ratio uidetur, ut hominum possit sensu, aut cogitatione comprehendi. Est etiam illa Platonis uera, & tibi Catule certe non inaudita uox, omnem doctrinam harum ingenuarum, et humanarum artium uno quodã societatis uinculo contineri. ubi enim perspecta uis est rationis eius, qua causæ rerum, atq; exitus cognoscuntur, mirus quidam omniũ quasi consensus doctrinarũ, concentus'q; reperitur. Sed si hoc quoq; uidetur esse altius, quàm ut id nos humi strati suspicere possimus, illud certe tamen, quod amplexi sumus, quod profitemur, quod suscepimus, nosse, & tenere debemus. Vna est enim, quod & ego hesterna die dixi, & aliquot locis antemeridiano sermone significauit Antonius, eloquentia, quascunq; in oras disputationis, regiones'ue delata est. nã siue de cæli natura loquitur, siue de terræ, siue de diuina ui, siue de humana, siue ex inferiore loco, siue ex æquo, siue ex superiore, siue ut impellat homines, siue ut doceat, siue ut deterreat, siue ut concitet, siue ut reflectat, siue ut incendat, siue ut leniat, siue ad paucos, siue ad multos, siue inter alienos, siue cũ suis, siue secũ, riuis est diducta oratio non fontibus, et quocũq; ingreditur eodẽ est instructu,

ornatu'q;

ornatuq; comitata. Sed quoniam oppressi iam sumus opinionibus non modo uulgi, uerum etiam hominum leuiter eruditorum, qui quæ complecti tota nequeunt, hæc facilius diuulsa, & quasi discerpta contrectant, & qui tanquam ab animo corpus, sic à sententijs uerba seiungunt, quorum sine interitu fieri neutrum potest, non suscipiam oratione mea plus, quam mihi imponitur, tantum significabo breui, neq; uerborum ornatum inueniri posse non partitis, expressisq; sententijs, neq; esse ullam sententiam illustrem sine luce uerborum. Sed priusquàm illa conor attingere, quibus orationem ornari, atq; illuminari putem, proponam breuiter, quid sentiam de uniuerso genere dicendi. Natura nulla est (ut mihi uidetur) quæ non habeat in suo genere res complures dissimiles inter se, quæ tamen consimili laude dignentur. Nam & auribus multa percipimus, quæ & si nos uocibus delectant, tamen ita sunt uaria sæpe, ut id, quod proximum audias, iucundissimum esse uideatur, & oculis colliguntur penè innumerabiles uoluptates, quæ nos ita capiunt, ut unum sensum dissimili genere delectent, & reliquos sensus uoluptates oblectant dispares, ut sit difficile iudicium excellentis maxime suauitatis. At hoc idem, quod est in naturis rerum, transferri potest etiam ad artes. Vna fingendi est ars, in qua præstantes fuerunt Myro, Polycletus, Lysippus, qui omnes inter se dissimiles fuerunt, sed ita tamen, ut neminem sui uelis esse dissimilem. Vna est ars, ratioq; picturæ, dissimillimiq; tamen inter se Zeusis, Aglaophon, Apelles, neq; eorum quisquam est, cui quicquam in arte sua deesse uideatur. & si hoc in his, quasi mutis artibus est mirandum, & tamen uerum, quanto admirabilius in oratione, atq; in lingua, quæ cum in ijsdem sententijs, uerbisq; uersetur, summas habet dissimilitudines, nô sic, ut alij uituperandi sint, sed ut ij, quos constet esse laudandos, in dispari tamen genere laudentur. Atq; id primũ in poetis cerni licet, quibus est proxima cognatio cum oratoribus, quàm sint inter sese Ennius, Pacuuius, Acciusq; dissimiles, quàm apud græcos Aeschylus, Sophocles, Euripides, quanq̃ omnibus par penè laus in dissimili scribendi genere tribuatur. Aspicite nunc eos homines, atq; intuemini, quorũ de facultate quærimus, quid intersit inter oratorum studia, atq; naturas, suauitatem Isocrates, subtilitatem Lysias, acumen Hyperides, sonitum Aeschines, uim Demosthenes habuit, quis eorum nô egregius? tamen cuiusquam nisi sui similis? Grauitatem Africanus, lenitatem Lælius, asperitatem Galba, profluens quiddam habuit Carbo, & canorum, quis horum non princeps temporibus illis fuit? & suo tamen quisq; in genere princeps. Sed quid ego uetera conquiram, cum mihi liceat uti

præsentibus exemplis, atque uiuis? Quid iucundius auribus nostris unquam accidit huius oratione Catuli? quæ est pura sic, ut latine loqui pene solus uideatur, sic autem grauis, ut in singulari dignitate omnis tamen adsit humanitas, ac lepos. quid multa? istum audiens equidem sic iudicare soleo, quicquid aut addideris, aut mutaueris, aut detraxeris, uitiosius, et deterius futurũ. Quid noster hic Cæsar? non ne nouam quandam rationem attulit orationis, & dicendi genus induxit prope singulare? quis unquam res præter hunc tragicas pene comice, tristes remisse, seueras hilare, forenses scenica prope uenustate tractauit? atque ita, ut neque iocus magnitudine rerum excluderetur, nec grauitas facetijs minueretur. Ecce præsentes duo prope æquales Sulpitius, et Cotta. qd tam inter se dissimile, qd tam in suo genere præstans? limatus alter, et subtilis rẽ explicans proprijs, aptisq; uerbis, hæret in causa semper, & qd iudici probandũ sit cũ acutissime uidit, omissis cæteris argumentis in eo mentem, orationemq; defigit. Sulpitius autẽ fortissimo quodam animi impetu, plenissima, & maxima uoce, summa contentione corporis, et dignitate motus, uerborum quoque ea grauitate, & copia est, ut unus ad dicendũ instructissimus à natura esse uideatur. Ad nosmetipsos iam reuertor, quoniam sic fuimus semper comparati, ut hominum sermonibus quasi in aliquod contentionis iudicium uocaremur, quid tam dissimile, quàm ego in dicendo, & Antonius? cũ ille is sit orator, ut nihil eo possit esse præstantius, ego autem, quanquã memet mei pœnitet, cum hoc maxime tamen in comparatione coniungar. Videtis'ne genus hoc, quod sit Antonij, forte, uehemens, commotũ in agendo, præmunitum, & ex omni parte causæ septum, acre, acutum, enucleatum, in unaquaq; re commorans, honeste cedens, acriter insequens, terrens, supplicans, summa orationis uarietate, nulla nostrarum aurium satietate. Nos autem, quicunque in dicendo sumus (quoniam esse aliquo in numero uobis uidemur) certe tamen ab huius multum genere distamus. quod quale sit, non est meum dicere, propterea quod minime sibi quisq; notus est, & difficillime de se quisque sentit, sed tamen dissimilitudo intelligi potest, & ex motus mei mediocritate, & ex eo, quod quibus uestigijs primum insisti, in ijs fere soleo perorare, & quod aliquanto me maior in uerbis, quàm in sententijs eligendis labor, & cura torquet, uerentem, ne si paulo obsoletior fuerit oratio, non digna expectatione, & silentio fuisse uideatur. Quod si in nobis, qui adsumus, tantæ dissimilitudines, tam certæ res cuiusque propriæ, & in ea uarietate fere melius à deteriore facultate magis, quàm genere, distinguitur, atque omne laudatur, quod in suo genere

perfectum est, quid censetis, si omnes, qui ubique sunt, aut fuerunt oratores amplecti uoluerimus, num'ne fore, ut quot oratores, totidem pene' reperiantur genera dicendi? Ex qua mea disputatione forsitan occurrat illud, si pene' innumerabiles sint quasi formæ, figuræq; dicendi, specie dispares, genere laudabiles, non posse ea, quæ inter se discrepant, ijsdem præceptis, atque in una disputatione formari.

Quod non est ita, diligentissimeq; hoc est eis, qui instituunt aliquos, atque erudiunt, uidendum, quo sua quenque natura maxime ferre uideatur. Etenim uidemus ex eodem quasi ludo summorum in suo cuiusque genere artificum, & magistrorum exisse discipulos, dissimiles inter se, attamen laudandos, cum ad cuiusque naturam institutio doctoris accommodaretur. Cuius est uel maxime insigne illud exemplum (ut cæteras artes omittamus) quod dicebat Isocrates doctor singularis, se calcaribus in Ephoro, contra autem in Theopompo frenis uti solere. alterum enim exultantem uerborum audacia reprimebat, alterum cunctantem, & quasi uerecundantem incitabat. Neque eos similes effecit inter se, sed tantum alteri affinxit, de altero limauit, ut id confirmaret in utroque, quod utriusque natura pateretur. Hæc eo mihi prædicenda fuerunt, ut si non omnia, quæ proponerentur à me ad omnium uestrum studium, & ad genus id, quod quisque uestrum in dicendo probaret, adhærescerent, id à me genus exprimi sentiretis, quod maxime mihi ipsi probaretur. Ergo hæc & agenda sunt ab oratore, quæ explicauit Antonius, & dicenda quodammodo. Quinam igitur dicendi est modus melior? (nam de actione post uidero) quàm ut latine, ut planè, ut ornate, ut ad id, quodcunque agetur, apte, congruenterq; dicamus. Atque eorum quidem, quæ duo prima dixi, rationem non arbitror expectari à me puri, dilucidiq; sermonis, neque enim conamur docere eum dicere, qui loqui nesciat, nec sperare qui latine non possit, hunc ornate esse dicturum, neque uero, qui non dicat, quod intelligamus, hunc posse, quod admiremur, dicere. Linquamus igitur hæc, quæ cognitionem habent facilem, usum necessarium, nam alterum traditur literis, doctrinaq; puerili, alterum adhibetur ob eam causam, ut intelligatur, quid quisque dicat, quod uidemus ita esse necessarium, ut tamen eo minus nihil esse possit. Sed omnis loquendi elegantia, quanquam expolitur scientia literarum, tamen augetur legendis oratoribus, & poetis. sunt enim illi ueteres, qui ornare nondum poterant ea, quæ dicebant, omnes propè præclare locuti, quorum sermone assuefacti qui erunt, ne cupientes quidem

poterunt loqui nisi latine, neque tamen erit utendum uerbis ijs, quibus iam consuetudo nostra non utitur, nisi quando ornandi causa parce, quod ostendam, sed usitatis, ita poterit uti, lectissimis ut utatur ijs, qui in ueteribus erit scriptis studiose, & multum uolutatus. Atque ut latine loquamur, non solum uidendum est, ut & uerba efferamus ea, quae nemo iure reprehendat, & ea sic, & casibus, & temporibus, & genere, & numero conseruemus, ut nequid perturbatum, ac discrepans, aut praeposterum sit, sed etiam lingua, & spiritus, & uocis sonus est ipse moderandus. Nolo exprimi literas putidius, nolo obscurari negligentius, nolo uerba exiliter exanimata exire, nolo inflata, et anhelata grauius. nam de uoce non dum ea dico, quae sunt actionis, sed hoc, quod mihi cum sermone quasi coniunctum uidetur. Sunt enim certa uitia, quae nemo est, quin effugere cupiat, mollis uox, ut muliebris, aut quasi extra modum absona, atque absurda. est autem uitium, quod nonnulli de industria consectantur. rustica uox, & agrestis quosdam delectat, quo magis antiquitatem, si ita sonet, eorum sermo retinere uideatur, ut tuus Catule sodalis L. Cotta gaudere mihi uidetur grauitate linguae, sonoq; uocis agresti, & illud, quod loquitur, priscum uisum iri putat, si plane fuerit rusticanum. Me autem tuus sonus, & subtilitas ista delectat, omitto uerborum, quanquam est caput, uerum id affert ratio, docent literae, confirmat consuetudo & legendi, & loquendi, sed hanc dico suauitatem, quae exit ex ore, quae quidem, ut apud graecos atticorum, sic in latino sermone huius est urbis maxime propria. Athenis iandiu doctrina ipsorum Atheniensium interijt, domicilium tantum in illa urbe remanet studiorum, quibus uacant ciues, peregrini fruuntur capti quodammodo nomine urbis, & authoritate, tamen eruditissimos homines asiaticos quiuis Atheniensis indoctus, non uerbis, sed sono uocis, nec tam bene, quàm suauiter loquendo facile superabit. Nostri minus student literis, quàm latine tamẽ. ex istis, quos nostis, urbanis, in quibus minimũ est literarum, nemo est qn literatissimum togatorum omnium Q. Valerium Soranum lenitate uocis, atq; ipso oris pressũ, et sono facile uicat. Quare cum sit quaedam certa uox romani generis, urbisq; propria, in qua nihil offendi, nihil displicere, nihil animaduerti possit, nihil sonare, aut olere peregrinum, hanc sequamur, neq; solum rusticam asperitatem, sed etiam peregrinam insolentiã fugere discamus. Equidem cum audio socrum meã Laeliam (facilius enim mulieres incorruptam antiqtatem conseruant, qđ multorũ sermonis expertes, ea tenent semp, quae prima didicerunt) sed eam sic audio, ut Plautũ mihi

aut Naeuium uidear audire, sono ipso uocis ita recto, & simplici est, ut nihil ostentationis, aut imitationis afferre uideatur, ex quo sic locutum esse eius patrem iudico, sic maiores, non aspere, ut ille, quem dixi, non uaste, non rustice, non hiulce, sed presse & aequabiliter, et leniter, quare Cotta noster, cuius tu illa lata Sulpiti nonnunquam imitaris, ut iotam literam tollas, & e plenissimum dicas, non mihi oratores antiquos, sed messores uideris imitari. Hic cum arrisisset ipse Sulpitius, sic agam uobiscum inquit Crassus, ut quoniam me loqui uoluistis aliquid de uestris uitijs audiatis. Vtinam quidem inquit ille, id enim ipsum uolumus, idq; si feceris, multa (ut arbitror) hic hodie uitia ponemus. At enim non sine meo periculo Crassus inquit possum Sulpiti te reprehendere, quoniam Antonius, mihi te simillimum dixit sibi uideri. Tum ille, tum quod monuit idem ut ea, quae in quoq; maxima essent, imitaremur? ex quo uereor, ne nihil sim tui nisi supplosionē pedis imitatus, & pauca quaedam uerba, & aliquem si forte motum. Ergo ista inquit Crassus, quae habes à me, non reprehendo, ne meipsum irrideam, sunt autem mea multo, & plura, & maiora quàm dicis, quae autem sunt, aut tua planè, aut imitatione ex aliquo expressa, de ijs te, siquis me forte locus admonuerit, commonebo. Praetereamus igitur praecepta latine loquendi, quae puerilis doctrina tradit, et subtilior cognitio, ac ratio literarum alit, aut consuetudo sermonis quotidiani, ac domestici libri confirmant, & lectio ueterum oratorum, & poetarum. Neq; uero in illo altero diutius commoremur, ut disputemus quibus rebus assequi possimus, ut ea, quae dicamus, intelligantur, latine scilicet dicendo, uerbis usitatis, ac proprie demonstrantibus ea, quae significari, ac declarari uolemus, sine ambiguo uerbo, aut sermone, non nimis longa continuatione uerborum, non ualde productis ijs, quae similitudinis causa ex alijs rebus transferuntur, non discerptis sententijs, non praeposteris temporibus, non confusis personis, non perturbato ordine. quid multa? tam facilis est tota res, ut mihi permirum saepe uideatur, cum difficilius intelligatur quid patronus uelit dicere, quàm si ipse ille, qui patronum adhibet, de re sua diceret. Isti enim, qui ad nos causas deferunt, ita nos plerunq; ipsi docent, ut non desyderes planius dici. Easdem res autem simulac Fufius, aut uester aequalis Pomponius agere coepit, non aeque quid dicant, nisi admodum attendi, intelligo. ita confusa est oratio, ita perturbata, nihil ut sit primum, nihil ut secundum, tantaq; insolentia, ac turba uerborum, ut oratio, quae lumen adhibere rebus debet, ea obscuritatem, & tenebras afferat, atq; ut quodam modo ipsi sibi in dicendo obstrepere uideantur. Verum si

placet, quoniam hæc satis spero uobis quidē, certe maioribus molesta, & putida uideri, ad reliqua aliquanto odiosiora pergamus. Atqui uides inquit Antonius, cum alias res agamus, quàm te inuiti audiamus, qui adduci possumus, de me enim coijcio, relictis ut rebus omnibus te sectemur, te audiamus, ita de horridis rebus nitida, de ieiunis plena, de peruulgatis noua quædam est oratio tua. Faciles enim inquit Antoni partes eæ fuerunt duæ, quas modo percucurri, uel potius pene præterij, latine loquendi, planeq; dicendi, reliquæ sunt magnæ, implicatæ, uariæ, graues, quibus omnis admiratio ingenij, omnis laus eloquentiæ continetur. Nemo enim unquam est oratorem, quod latine loqueretur, admiratus, si est aliter, irrident, neque eum oratorem tantummodo, sed hominem non putant. nemo extulit eum uerbis, qui ita dixisset, ut qui adessent intelligerent, quid diceret, sed contempsit eum qui minus id facere potuisset. In quo igitur homines exhorrescunt? quem stupefacti dicentem intuentur? in quo exclamant? quem deum, ut ita dicam, inter homines putant? qui distincte, qui explicate, qui abundanter, qui illuminate & rebus, & uerbis dicunt, et in ipsa oratione quasi quendam numerum, uersumq; conficiunt, id est quod dico ornate, qui idem ita moderantur, ut rerum, ut personarum dignitates ferunt, ij sunt in eo genere laudandi laudis, quod ego aptum, & congruens nominem, qui ita dicerent, eos negauit adhuc se uidisse Antonius, & ijs hoc nomen dixit eloquentiæ solis esse tribuendum. Quare omnes istos me authore deridete, atque contemnite, qui se horum, qui nunc ita appellantur, rhetorum præceptis omnem oratorum uim complexos esse arbitrantur, neque adhuc quā personam teneant, aut quid profiteantur, intelligere potuerunt. Verum enim oratori quæ sunt in hominum uita, quandoquidem in ea uersatur orator, atque ea est ei subiecta materies, omnia quæsita, audita, lecta, disputata, tractata, agitata esse debent. Est enim eloquentia una quædam de summis uirtutibus, quanquam sunt omnes uirtutes æquales, & pares, sed tamen est species alia magis alia formosa, & illustris, sicut hæc uis, quæ scientiam complexa rerum, sensa mentis, & consilia sic uerbis explicat, ut eos, qui audiant, quocunque incubuerit possit impellere, quæ quo maior est uis, hoc est magis probitate iūgenda, summaq; prudentia, quarum uirtutum expertibus, si dicendi copiā tradiderimus, non eos quidem oratores effecerimus, sed furentibus quædam arma dederimus. Hāc inquam cogitandi, pronuntiandiq; rationem, uimq; dicendi ueteres græci sapientiam nominabant, hinc illi Lycurgi, hinc Pittaci, hinc Solones, atque ab hac similitudine Coruncani nostri, Fa-

bricij, Catones, Scipiones, fuerunt, non tam fortasse docti, sed impetu mentis simili, & uoluntate. Eadem autem alij prudentia, sed consilio ad uitæ studia dispari, quietem, atque otium secuti, ut Pythagoras, Democritus, Anaxagoras, à regendis ciuitatibus totos se ad cognitionem rerum transtulerunt, quæ uita propter tranquillitatem, & propter ipsius scientiæ suauitatem, qua nihil est hominibus iucundius, plures quàm utile fuit rebus publicis, delectauit. Itaque ut ei studio se excellentissimis ingenijs homines dediderunt, ex ea summa facultate uacui, ac liberi temporis, multo plura, quàm erat necesse, doctissimi homines otio nimio, & ingenijs uberrimis affluentes curanda sibi esse, ac quærenda, & inuestiganda duxerunt. Nam uetus quidem illa doctrina eadem uidetur & recte faciendi, & benedicendi magistra, neque disiuncti doctores, sed ijdem erant uiuendi præceptores, atque dicendi, ut ille apud Homerum Phœnix, qui se à Peleo patre Achilli iuueni comitem esse datum dicit ad bellum, ut illum efficeret oratorem uerborum, actoremq; rerum. Sed ut homines labore assiduo, & quotidiano assueti, cum tempestatis causa opere prohibentur, ad pilam, se aut ad talos, aut ad tesseras conferunt, aut etiam nouum sibiipsi aliquem excogitant in otio ludum, sic illi à negotijs publicis, tanquam ab opere, aut temporibus exclusi, aut uoluntate sua feriati totos se alij ad poetas, alij ad geometras, alij ad musicos contulerunt, alij etiam, ut dialectici, nouum sibiipsi studium, ludumq; pepererũt, atque in ijs artibus, quæ repertæ sunt, ut puerorum mentes ad humanitatem fingerentur, atque uirtutem, omne tempus, atq; ætates suas consumpserunt. Sed quod erant quidã, ijq; multi, qui aut in rep. propter ancipitem, quæ non potest esse seiuncta, faciendi, dicendiq; sapientiam florerent, ut Themistocles, ut Pericles, ut Theramenes, aut qui minus ipsi in rep. uersarentur, sed ut huius tamen eiusdem sapientiæ doctores essent, ut Gorgias, Thrasimachus, Isocrates, inuenti sunt, qui cum ipsi doctrina, & ingenijs abundarent, à re autem ciuili, & à negotijs animi quodam iudicio abhorrerent, hanc dicendi exercitationem exagitarent, atque contemnerent, quorum princeps Socrates fuit is, qui omnium eruditorum testimonio, totiusq; iudicio Græciæ, cum prudentia, & acumine, & uenustate, & subtilitate, tum uero eloquentia, uarietate, copia, quam se cunq; in partem dedisset, omnium fuit facile princeps. Is, qui hæc, quæ nos nunc quærimus, tractarent, agerent, docerent, cum nomine appellarentur uno, quod omnis rerum optimarum cognitio, atque in ijs exercitatio philosophia nominaretur, hoc commune nomen eripuit,

sapienterq; sentiendi, & ornate dicendi scientiam re cohærentes, disputationibus suis separauit, cuius ingenium, uariosq; sermones immortalitati scriptis suis Plato tradidit, cum ipse literam Socrates nullam reliquisset. Hinc discidium illud extitit quasi linguæ, atq; cordis, absurdum sanè, & inutile, & reprehendendum, ut alij nos sapere, alij dicere docerent. Nam cum essent plures orti ferè à Socrate, q̃d ex illius uarijs, & diuersis, & in omnem partem diffusis disputationibus alius aliud apprehenderat, proseminatæ sunt, quasi familiæ dissentientes inter se, & multum disiunctæ, & dispares, cum tamen omnes se philosophi, socraticos & dici uellent, & esse arbitrarentur. Ac primo ab ipso Platone Aristoteles, & Xenocrates, quorum alter peripateticorum, alter academiæ nomen obtinuit. deinde ab Antisthene, qui patientiam, & duritiam in socratico sermone maxime adamarat, cynici primum, deinde stoici, tum ab Aristippo, quem illæ magis uoluptariæ disputationes delectarant, cyrenaica philosophia manauit, quam ille & eius posteri simpliciter defenderant. ij q nũc uoluptate omnia metiuntur, dum uerecundius id agunt, nec dignitati satisfaciunt, quam nõ aspernantur, nec uoluptatem tuentur, quam amplexari uolunt. Fuerunt etiam alia genera philosophorum, qui se omnes ferè socraticos esse dicebant, Eretricorum, Erilliorum, Megaricorum, Pyrrhoneorum, sed ea horum ui, & disputationibus sunt iamdiu fracta, & extincta. Ex illis autem, quæ remanent, ea philosophia, quæ suscepit patrociniũ uoluptatis, & si cui uera uideatur, procul abest tamen ab eo uiro, quem quærimus, & quem authorem publici consilij, & regendæ ciuitatis ducem, & sententiæ, atq; eloquentiæ principem in senatu in populo, in causis publicis esse uolumus. nec ulla tamen ei philosophiæ fiet iniuria à nobis. non enim repelletur inde, quò aggredi cupiet, sed in hortulis quiescet suis, ubi uult, ubi etiam recubans molliter, & delicate, nos auocat à rostris, à iudicijs, à curia, fortasse sapienter, ac præsertim à rep. uerum ego non quæro nũc, quæ sit philosophia uerissima, sed quæ oratori coniuncta maxime. Quare istos sine ulla contumelia dimittamus, sunt enim & boni uiri, & quoniam sibi ita uidentur, beati, tantumq; eos admoneamus, ut illud, etiam si est uerissimum, tacitum tamen tanquam mysterium teneant, quod negant uersari in rep. esse sapientis. nam si hoc nobis, atque optimo cuiq; persuaserint, non poterunt ipsi esse, id quod maxime cupiunt, otiosi. Stoicos autem, quos minime improbo, dimitto tamen, nec eos iratos uereor, quoniam omnino irasci nesciunt, atque hanc ab ijs habeo gratiam, quod soli ex omnibus, eloquentiam uirtutem, ac sapientiam esse

entiam esse dixerunt. sed utrunque est in his, quod ab hoc, quem instruimus, oratore ualde abhorreat, uel quod omnes, qui sapientes non sint, seruos, latrones, hostes, insanos esse dicunt, neq; tamen quenquam esse sapientem, ualde autem est absurdum ei concionem, aut senatum, aut ullum coetum hominum committere, cui nemo illorum, qui adsint, sanus, nemo ciuis, nemo liber esse uideatur. Accedit, quod orationis etiam genus habent fortasse subtile, & certe acutum, sed ut in oratore exile, inusitatum, abhorrens ab auribus uulgi, obscurum, inane, ieiunũ, attamen eiusmodi, quo uti ad uulgus nullo modo possit. Alia enim & bona, & mala uidentur stoicis, & cæteris ciuibus, uel potius gentibus, alia uis honoris, ignominiæ, præmij, supplicij. uere, an secus, nihil ad hoc tempus, sed, ea si sequamur, nullam unquam rem dicendo expedire possimus. Reliqui sunt Peripatetici, & Academici, quanquam academicorum nomen est unum, sententiæ duæ. nam Speusippus Platonis sororis filius, & Xenocrates, qui Platonem audierat, & qui Xenocratem Polemo, & Crantor, nihil ab Aristotele, qui unà audierat Platonem, magnopere dissensit, copia fortasse, & uarietate dicendi pares non fuerunt. Arcesilas primum, qui Polemonem audierat, ex uarijs Platonis libris, sermonibusq; socraticis hoc maxime arripuit, nihil esse certi, quod aut sensibus, aut animo percipi possit, quem ferunt eximio quodam usum lepore dicendi, aspernatum esse omne animi, sensusq; iudicium, primumq; instituisse (quanquam id fuit socraticum maxime) non quid ipse sentiret ostendere, sed contra id, quod quisque se sentire dixisset, disputare. Hinc hæc recentior Academia emanauit, in qua extitit diuina quadam celeritate ingenij, dicendiq; copia Carneades, cuius ego, & si multos auditores cognoui Athenis, tamen authores certissimos laudare possum, & socerum meum Scæuolam, qui eum Romæ audiuit adolescens, & Q. Metellum L. F. familiarem meum clarissimum uirum, qui illum à se adolescente Athenis, iam affectum senectute, multos dies auditum esse dicebat. Hæc autem, ut ex Apennino fluminum, sic ex communi sapientium iugo sunt doctrinarum facta diuortia, ut philosophi tanquam in superum mare ionium defluerent, græcum quiddam, & portuosum, oratores autem in inferum hoc thuscum, et barbarum, scopulosum, atque infestum laberentur, in quo etiam ipse Vlysses errasset. Quare si hac eloquentia, atque hoc oratore contenti sumus, qui sciat, aut negare oportere, quod arguere, aut, si id non possis, tum ostendere, quod is fecerit, qui insimuletur, aut recte factum, aut alterius culpa, aut iniuria, aut ex lege, aut non contra legem, aut imprudem-

tia, aut necessario, aut non eo nomine usurpandum, quo arguatur, aut non ita agi, ut debuerit, ac licuerit, & si satis esse putatis, ea, quæ isti scriptores artis docent, discere, quæ multo tamen ornatius, quàm ab illis dicuntur, & uberius explicauit Antonius, sed si his contenti estis, atque ijs etiam, quæ dici uoluistis à me, ex ingenti quodam oratorem, immensoq; campo in exiguum sanè gyrum compellitis. Sin ueterem illum Periclem, aut hunc etiam, qui familiarior nobis propter scriptorum multitudinem est, Demosthenem sequi uultis, & si illam præclaram, & eximiam speciem oratoris perfecti, & pulchritudinē adamastis, aut uobis hæc carneadia, aut illa aristotelia uis comprehendenda est. Nanq; (ut ante dixi) ueteres illi usq; ad Isocratem omnem omnium rerum, quæ ad mores hominum, quæ ad uitam, quæ ad uirtutem, quæ ad remp. pertinebant, cognitionem, & scientiam, cum dicendi ratione iungebant. postea dissociati (ut exposui) à Socrate diserti à doctis, & deinceps à socraticis item omnibus, philosophi eloquentiam despexerunt, oratores sapientiam, neq; quicquam ex alterius parte tetigerunt, nisi quod illi ab his, aut ab illis hi mutuarentur, ex quo promiscue haurirent, si manere in pristina communione uoluissent. sed ut pontifices ueteres propter sacrificiorum multitudinem tres uiros epulones esse uoluerunt, cum essent ipsi à Numa, ut etiam illud ludorum epulare sacrificium facerent, instituti, sic socratici à se causarum actores à communi philosophiæ nomine separauerunt, cum ueteres, dicendi, & intelligendi mirificam societatem esse uoluissent.

Quæ cum ita sint paululum equidem de me deprecabor, & petam a uobis, ut ea, quæ dicam, non de memet ipso, sed de oratore dicere putetis. Ego enim sum is, qui cum summo studio patris in pueritia doctus essem, & in forum ingenij tantum, quantum ipse sentio, non tantum quantum ipse forsitan uobis uidear, detulissem, non possim dicere me hæc, quæ nunc complector, perinde ut dicam discenda esse, didicisse, quippe qui omnium maturrime ad publicas causas accesserim, annosq; natus unum, & uigenti nobilissimum hominem, & eloquentissimum in iudicium uocarim, cui disciplina fuerit forum, magister usus, & leges, & instituta populi R. mosq; maiorum. paulum, sitiēs istarum artium, de quibus loquor, gustaui quæstor in Asia, cum essem æqualem ferè meum ex Academia rhetorem nactus Metrodorum illum, de cuius memoria commemorauit Antonius, & inde decedens, Athenis, ubi ego diutius essem moratus, nisi Athenıensibus, quod mysteria non referrent, ad quæ biduo serius ueneram, succensuissem. Quare hoc, quod complector, tantam scientiā, uimq; doctrinæ, non

næ, non modo non pro me, sed contra me est potius. non enim qd ego, sed quid orator possit, disputo, atq; hos omnes, qui artes rhetoricas exponunt, perridiculos. Scribunt enim de litium genere, et de principijs, & de narrationibus. illa uis autem eloquentiæ tanta est, ut omnium rerum, uirtutum, officiorum, omnisq; naturæ, quæ mores hominum, quæ animos, quæ uitam continet, originem, uim, mutationesq; teneat. eadem mores, leges, iura describat, remp. regat, omnia, quæ ad quancunq; rem pertineant, ornate, copioseq; dicat. In quo genere nos quidem uersamur tantum, quantum possumus, quantum ingenio, quantum mediocri doctrina, quantum usu ualemus, neq; tamen istis, qui in una philosophia quasi tabernaculum uitæ suæ collocarunt, multum sanè in disputatione concedimus. quid enim meus familiaris C. Velleius afferre potest, quamobrem uoluptas sit summum bonum, quod ego non copiosius possim uel tutari, si uelim, uel refellere ex illis locis, quos exposuit Antonius, hac dicendi exercitatione? in qua Velleius est rudis, unusquisque nostrorum uersatus. quid est, quod aut Sex. Pompeius, aut duo Balbi, aut meus amicus, qui cum Panætio uixit, M. Vigellius, de uirtute hominum stoici possint dicere, qua in disputatione ego his debeam, aut uestrum quisquam concedere? Non est enim philosophia similis artium reliquarum. nam quid faciet in geometria qui non didicerit? quid in musicis? aut taceat oportebit, aut ne sanus quidem iudicetur. hæc uero, quæ sunt in philosophia, ingenijs eruuntur, ad id, quod in quoque uerisimile est eliciendum, acutis, atque acribus, eaq; exercitata oratione poliuntur. Hic hic noster uulgaris orator, si minus erit doctus, attamen in dicendo exercitatus, hac ipsa exercitatione communi, istos quidem nostros uerberabit, neque se ab ijs contemni, ac despici sinet. Sin aliquis extiterit aliquando, qui aristotelio more de omnibus rebus in utranque sententiam possit dicere, & in omni causa duas contrarias orationes præceptis illius cognitis, explicare, aut hoc Arcesilæ modo, & Carneadis contra omne, quod propositum sit, disserat, quique ad eam rationem adiungat hunc rhetoricum usum, moremq;, exercitationemq; dicendi, is sit uerus, is perfectus, is solus orator. Nam neque sine forensibus neruis satis uehemens, & grauis, nec sine uarietate doctrinæ satis politus, & sapiens esse orator potest. Quare Coracem istum uestrum patiamur nos quidem pullos suos excludere in nido, qui euolent clamatores odiosi, ac molesti, Pamphilumq; nescio quem sinamus in infulis tantam rem, tanquam pueriles delitias aliquas depingere, nosq; ipsi hac tam exigua disputatione hesterni, & hodier-

ni diei totum oratoris munus explicemus, dummodo illa res tanta sit, ut omnibus philosophorum libris, quos nemo oratorum istorum unquam attigit, comprehensa esse uideatur. Tum Catulus, Haud quaquam hercle inquit Crasse mirandum est, esse in te tantam dicendi uel uim, uel suauitatem, uel copiam, quem quidem antea natura rebar ita dicere, ut mihi non solum orator summus, sed etiam sapientissimus homo uiderere, nunc intelligo illa te semper etiam potiora duxisse, quæ ad sapientiam spectarent, atque ex his hanc dicendi copiã fluxisse, sed tamen, cum omnes gradus ætatis recordor tuæ, cumq; uitam tuam, ac studia consydero, neque quo tempore ista didiceris, uideo, nec magnopere te istis studijs, hominibus, libris intelligo deditum, neque tamen possum statuere, utrum magis mirer, te illa, quæ mihi persuades maxima esse adiumenta, potuisse in tuis tantis occupationibus perdiscere, an, si non potueris, posse isto modo dicere.

Hic Crassus, Hoc tibi inquit Catule primum persuadeas uelim, me non multo secus facere, cum de oratore disputem, ac facerem si esset mihi de histrione dicendum. negarem enim posse eum satisfacere in gestu, nisi palæstram, nisi saltare didicisset, neque ea cum dicerem, me esse histrionem necesse esset, sed fortasse non stultum alieni artificij existimatorem, similiter nunc de oratore, uestro impulsu loquor, summo scilicet. Semper enim quacunque de arte, aut facultate quæritur, de absoluta, & perfecta quæri solet. Quare si iam me uultis esse oratorem, si etiam sat bonum, si bonum denique, non repugnabo (quid enim nunc sim ineptus? ita me existimari scio) quod si ita est, summus tamen certe non sum. neque enim apud homines res est ulla difficilior, neque maior, neque quæ plura adiumenta doctrinæ desyderet. Attamen quoniam de oratore nobis disputandum est, de summo oratore dicam necesse est. uis enim, & natura rei, nisi perfecta ante oculos ponitur, qualis, & quanta sit intelligi non potest. Me autem Catule fateor, neq; hodie in istis libris, & cum istis hominibus uiuere, nec uero id, quod tu recte commeministi, ullum unquam habuisse sepositũ tempus ad discendũ, ac tantum tribuisse doctrinæ temporis, quantum mihi puerilis ætas, forenses feriæ concesserint. At si quæris Catule de doctrina ista quid ego sentiam, non tantum ingenioso homini, et ei qui forũ, qui curiam, qui causas, qui remp. spectet, opus esse arbitror tẽporis, quantum sibi ij sumpserũt, quos discentes uita defecit. omnes enim artes aliter ab ijs tractantur, qui eas ad usum transferũt, aliter ab ijs, qui ipsarũ artium tractatu delectati, nihil in uita sunt aliud acturi. Magister hic Samnitiũ summa iã senectute est, et quotidie cõmẽtatur,

nihil

nihil enim curat aliud, atque uelocius puer addidicerat. sed quod erat aptus ad illud, totumque cognorat, fuit, ut est apud Lucilium.

Quamuis bonus ipse
Samnis in ludo, ac rudibus cuiuis satis asper,

sed plus operæ foro tribuebat, amicis, rei familiari. Valerius quotidie cantabat. erat enim scenicus, quid faceret aliud? at Numerius Furius noster familiaris, cum est commodum, cantat. est enim paterfamilias, est eques romanus, puer didicit, quod discendum. Eadem ratio est harum artium maximarum, dies, & noctes uirum summa uirtute, & prudentia uidebamus philosopho cum operam daret Q. Tuberonem, at eius auunculum uix intelligeres id agere, cum ageret tamen, Africanum. Ista discuntur facile, si & tantum sumas, quantum opus sit, & habeas, qui docere fideliter possit, & scias etiam ipse discere. Sed si tota uita nihil uelis aliud agere, ipsa tractatio, & quæstio quotidie ex se gignit aliquid, quod cum desidiosa delectatione uestiges. ita fit, ut agitatione rerum sit infinita cognitio, facilis usus doctrinam confirmet, mediocris opera tribuatur, memoria, studiumque permaneat. Libet autem semper discere, ut si uelim ego talis optime ludere, aut pilæ studio tenear, etiam fortasse, si assequi non possim. at alij, quia præclare faciunt, uehementius, quàm causa postulat, delectantur, ut Tityus pila, Brulla talis. Quare nihil est, quod quisquam magnitudinem artium ex eo, quod senes discunt, pertimescat. nanque aut senes ad eas accesserunt, aut usque ad senectutem in studijs detinentur, aut sunt tardissimi. res quidem se mea sententia sic habet, ut nisi quod quisque cito potuerit, nunquam omnino possit perdiscere. Iam iam inquit Catulus, intelligo Crasse quid dicas, & hercule assentior, satis uideo tibi homini ad perdiscendum acerrimo, ad ea cognoscenda, quæ dicis, fuisse temporis. Pergis'ne inquit Crassus, me quæ dicam, de me non de re putare dicere? Sed iam, si placet, ad instituta redeamus. Mihi uero Catulus inquit, placet. Tum Crassus, Quorsum igitur hæc spectat inquit, tam longe, & tam alte repetita oratio? hæ duæ partes, quæ mihi supersunt, illustrandæ orationis, ac totius eloquentiæ cumulandæ, quarum altera dici postulat ornate, altera apte, hãc habent uim, ut sit quammaxime iucunda, quammaxime in sensus eorum, qui audiunt, influat, & quamplurimis sit rebus instructa. Instrumentum autem hoc forense, litigiosum, acre, tractatum ex uulgi opinionibus, exiguum sane, atque mendicum est. illud rursus ipsum, quod tradunt isti, qui profitentur se dicendi magistros, nõ multum est maius, quàm illud uulgare, ac forense. Apparatu nobis opus

est, & rebus exquisitis undique, & collectis, arcessitis, comportatis, ut tibi Cæsar faciendum est ad annum, ut ego in ædilitate laboraui, qd quotidianis, & uernaculis rebus satisfacere me posse huic populo non putabam. Verborum eligendorum, & collocandorum, & concludendorum facilis est, uel ratio, uel sine ratione ipsa exercitatio. Rerum est sylua magna, quam cum græci iam non tenerent, ob eamq; causam iuuentus nostra dedisceret penè discendo, etiam latini, si dijs placet, hoc biennio magistri dicendi exstiterunt, quos ego censor edicto meo sustuleram, non quo (ut nescio quos dicere aiebant) acui ingenia adolescentium nollem, sed contra ingenia obtundi nolui, corroborari impudentiam. Nam apud græcos, qui cuiusmodi essent uidebam, tamen esse præter hanc exercitationem linguæ, doctrinam aliquam, & humanitatem dignam scientia, hos uero nouos magistros, nihil intelligebam posse docere, nisi ut auderent, quod etiam cum bonis rebus coniunctum per seipsum est magnopere fugiendum. hoc cum unum traderetur, & cum impudentiæ ludus esset, putaui esse censoris, ne longius id serperet, prouidere, quanq̃ non hæc ita statuo, atque decerno, ut desperem latine ea, de quibus disputauimus, tradi, ac perpoliri. patitur enim & lingua nostra, & natura rerum, ueterem illam, excellentemq; prudentiam græcorum ad nostrum usum, moremq; transferri, sed hominibus opus est eruditis, qui adhuc in hoc quidem genere nostri nulli fuerunt, sin quando exstiterint, etiam græcis erunt anteponendi. Ornatur igitur oratio genere primum, & quasi colore quodam, & succo suo. nam ut grauis, ut suauis, ut erudita sit, ut liberalis, ut admirabilis, ut polita, ut sensus, ut dolores habeat, quantum opus sit, non est singulorum articulorum, in toto spectantur hæc corpore. Vt porrò conspersa sit quasi uerborum, sententiarumq; floribus, id non debet esse fusum æquabiliter per omnem orationem, sed ita distinctum, ut sint quasi in ornatu disposita quædam insignia, & lumina. Genus igitur dicendi est eligendum, quod maxime teneat eos, qui audiant, & quod non solum delectet, sed etiam sine satietate delectet. non enim à me iam expectari puto, ut moneam, ut caueatis, ne exilis, ne inculta sit uestra oratio, ne uulgaris, ne obsoleta, aliud quiddam magis & ingenia me hortantur uestra, & ætates. Difficile enim dictu est, quæ nam causa sit, cur ea, quæ maxime sensus nostros impellunt, uoluptate, & specie prima acerrime commouent, ab ijs celerrime fastidio quodam, & satietate abalienemur. Quanto colorum pulchritudine, & uarietate floridiora sunt in picturis nouis pleraq;, quàm in ueteribus? quæ tamen, etiam

si prima

si primo aspectu nos ceperunt, diutius non delectant, cum iidem nos in antiquis tabulis illo ipso horrido, obsoletoq; teneamur. Quāto molliores sunt, & delicatiores in cantu flexiones, & falsæ uoculæ, quàm certæ, & seueræ? quibus tamen non modo austeri, sed, si sæpius fiūt, multitudo ipsa reclamat. Licet hoc uidere in reliquis sensibus, unguentis minus diu nos delectari summa, & acerrima suauitate conditis, quàm his moderatis, & magis laudari, quod ceram, quàm quod crocum olere uideatur in ipso tactu esse modum & mollitudinis, & leuitatis. Quin etiam gustatus, qui est sensus ex omnibus maxime uoluptarius, quiq; dulcitudine præter cæteros sensus commouetur, quàm cito id, quod ualde dulce est, aspernatur, ac respuit? quis potione uti, aut cibo dulci diutius potest? Quàm utroque in genere ea, quæ leuiter sensum uoluptate moueant, facillime fugiant satietatem, sic omnibus in rebus uoluptatibus maximis fastidium finitimum est, Quo hoc minus in oratiōe miremur, in qua uel ex poetis, uel ex oratoribus possumus iudicare, concinnam, distinctam, ornatam, festiuam, sine intermissione, sine reprehensione, sine uarietate, quamuis claris sit coloribus picta uel poesis, uel oratio non posse in delectatione esse diuturna. atq; eo citius in oratoris, aut in poetæ cincinnis, ac fuco offenditur, quod sensus in nimia uoluptate natura non mente satiantur, in scriptis, & in dictis non aurium solum, sed animi iudicio etiam magis, infucata uitia noscuntur. Quare. bene, & præclare. quamuis nobis sæpe dicatur. belle, & festiue. nimium sæpe nolo, quanquam illa ipsa exclamatio non potest melius. sit uelim crebra, sed habeat tamen illa in dicendo admiratio, ac summa laus umbram aliquam, et recessum, quo magis id, qđ erit illuminatum, extare, atq; eminere uideatur. Nūquam agit hunc uersum Roscius eo gestu, quo potest,

Nam sapiens uirtuti honorem præmium, haud prædam petit.

sed abijcit prorsus, ut in proximos,

Ecquid uideo? ferro septus possidet sedes sacras.

incidat, aspiciat, admiretur, stupescat. Quid ille alter.

Quid petam præsidij?

quàm leniter, quàm remisse, quàm non actuose? instat enim.

O pater, o patria, o Priami domus,

in quo tanta commoueri actio non posset, si esset consumpta superiore motu, & exhausta, neq; id actores prius uiderunt, q̄ ipsi poetæ, quàm deniq; illi etiam, qui fecerunt modos, à quibus utrisq; summittitur aliquid, deinde augetur, extenuatur, inflatur, uariatur, distinguitur. Ita sit nobis igitur ornatus, & suauis orator, nec tamen potest aliter esse,

ut suauitatem habeat austeram, & solidam, non dulcem, atq; decoctam, nam ipsa ad ornandum præcepta quæ dantur, eiusmodi sunt, ut ea, quamuis uitiosissimus orator, explicare possit. Quare, ut ante dixi, primum sylua rerum, ac sententiarum comparanda est, qua de parte dixit Antonius, hæc formanda filo ipso, & genere orationis, illuminanda uerbis, narianda sententijs. Summa autem laus eloquentiæ est amplificare rem ornando, quod ualet non solum ad augendũ aliquid, & tollendum altius dicendo, sed etiam ad extenuandum, atq; abijciendum. Id desyderatur omnibus ijs in locis, quos ad fidem orationis faciẽdam adhiberi dixit Antonius, uel cum explanamus aliquid, uel cum conciliamus animos, uel cum concitamus. Sed in hoc qđ postremum dixi, amplificatio potest plurimum, eáq; una laus oratoris est, & propria maxime, etiam maior est illa exercitatio, quam extremo sermone instruxit Antonius (primo reijciebat) laudandi, et uituperandi. Nihil est enim ad exaggerandam, & amplificandam orationem accommodatius, quàm utrunq; horum cumulatissime facere posse. Consequentur etiam illi loci, qui quanquam proprij causarum, et inhærentes in eorum neruis esse debent, tamen, quia de uniuersa re tractari solent, communes à ueteribus nominati sunt, quorũ partim habent uitiorum, & peccatorum acrem quãdam cum amplificatione incusationem, aut querelam, contra quã dici nihil solet, nec potest, ut in depeculatorem, in proditorem, in parricidam, quibus uti confirmatis criminibus oportet, aliter enim ieiuni sunt, atque inanes. Alij autem habent deprecationem, aut miserationem, alij uero ancipites disputationes, in quibus de uniuerso genere in utranque partem disseri copiose licet. Quæ exercitatio nunc propria duarum philosophiarum, de quibus ante dixi, putatur. apud antiquos erat eorum, à quibus omnis de rebus forensibus dicendi ratio, & copia petebatur. de uirtute enim, de officio, de æquo et bono, de dignitate, honore, ignominia, præmio, pœna similibúsq; de rebus in utranq; partem dicendi, animos, & uim, & artem habere debemus. Sed quoniam de nostra possessione depulsi in paruo, & eo litigioso prædiolo relicti sumus, et aliorum patroni nostra tenere, tueríq; non potuimus, ab ijs (quod indignissimum est) qui in nostrum patrimonium irruperunt, quod opus est nobis, mutuemur. Dicunt igitur nunc quidẽ illi qui ex particula parua urbis, ac loci nomen habent, & peripatetici philosophi, aut academici nominantur, olim autem propter eximiam rerum maximarum scientiam à græcis politici philosophi appellati uniuersarum rerum publicarum nomine uocabantur, omnem ciuilem orationem

tionem in horum alterutro genere uersari, aut definita controuersia certis temporibus, ac reis, hoc modo, placeat'ne à Carthaginensibus captiuos nostros redditis suis recuperari, aut infinite de uniuerso genere quærentis, quid omnino de captiuo statuendum, ac sentiendum sit. atque horum superius illud genus, causam, aut controuersiam appellant, eamq; tribus, lite, aut deliberatione, aut laudatione definiunt. hæc autem altera quæstio infinita, & quasi proposita, consultatio nominatur, atq; hactenus loquantur, & iam hac instituendo diuisione utuntur, sed ita non ut iure, aut iudicio, ut denique recuperare amissam possessionem, sed ut ex iure ciuili surculo defringendo usurpare uideantur. Nam illud alterum genus, quod est temporibus, locis, reis definitum, obtinent, atque id ipsum lacinia. Nunc enim apud Philonem, quem in academia maxime uigere audio, etiam harum iam causarum cognitio, exercitatio'q; celebratur. Alterum uero tantummodo in prima arte tradenda nominant, & oratoris esse dicunt, sed neque uim, neq; naturam eius, nec partes, nec genera proponunt, ut præteriri omnino fuerit satius, quàm attentatum deseri. nunc enim inopia reticere intelliguntur, tum iudicio uiderentur. Omnis igitur res eandem habet naturã ambigendi, de qua quæri, & disceptari potest, siue in infinitis consultationibus disceptatur, siue in ijs causis, quæ in ciuitate, & in forensi disceptatione uersantur, neq; est ulla, quæ nõ aut ad cognoscendi, aut ad agendi uim, rationemq; referatur. nã aut ipsa cognitio rei, scientia'q; perquiritur, ut, uirtus suam'ne propter dignitatem, an propter fructus aliquos expetatur? aut agendi consilium exquiritur, ut sit'ne sapienti capessenda resp? Cognitionis autem tres modi, coniectura, definitio, &, ut ita dicam, cõsecutio. Nam quid in re sit coniectura, quæritur, ut illud. Sit'ne in humano genere sapientia? Quam autem uim quæq; res habeat, definitio explicat, ut si quæratur quid sit sapientia. Consecutio autem tractatur, cum quid quãq; rem sequatur, inquiritur, ut illud, sit'ne aliquando mentiri boni uiri? Redeunt rursus ad coniecturã, eamq; in quatuor genera dispertiunt. nam aut quid sit, quæritur, hoc modo, natura'ne sit ius inter homines, an opinionibus? aut quæ sit origo cuiusq; rei, ut quod sit initium legũ, aut rerum publicarum? aut causa, & ratio, ut si quæratur, cur doctissimi homines de maximis rebus dissentiant? aut de immutatione, ut si disputetur, num interire uirtus in homine, aut num in uitiũ possit conuerti? Definitionis autem sunt disceptationes, ut cum quæritur quid in communi mente quasi impressum sit, ut si disseratur, id'ne sit ius, quod maximæ parti sit utile? aut cum quid cuiusq; sit proprium

exquiritur, ut ornate dicere proprium'ne sit oratoris? an id etiam aliquis præterea possit? aut cũ res distribuitur in partes, ut si quæratur, quot sint genera rerum expetendarum, ut sint'ne tria, corporis, animi, externarum'q; rerum? aut cum quæ forma, & quasi naturalis nota cuiusq; sit, describitur, ut si quæratur auari species, seditiosi, gloriosi. Consecutionis autem duo prima quæstionum genera ponuntur. Nam aut simplex est disceptatio, ut si disseratur, expetenda'ne sit gloria? aut ex comparatione, laus, an diuitiæ magis expetendæ sint? Simplicium autem sunt tres modi, de expetendis fugiendis'ue rebus, ut expetendi'ne honores sint? num fugienda paupertas? de æquo, aut iniquo, æquum'ne sit ulcisci iniurias etiam propinquorum? de honesto, aut turpi, ut hoc, sit'ne honestum gloriæ causa mortem obire? Comparationis autem duo sunt modi, unus, cum idem'ne sit, an aliquid intersit quæritur, ut metuere, & uereri, ut rex, & tyrannus, ut assentator, & amicus, alterum, cum quid præstet aliud alij quæritur, ut illud, optimi'ne cuiusq; sapientes, an populari laude ducantur? Atq; eæ quidem disceptationes, quæ ad cognitionem referuntur, sic ferè à doctissimis hominibus describuntur. Quæ uero referuntur ad agendũ, aut in officij disceptatione uersantur, quo in genere quid rectum, faciendum'q; sit, quæritur, cui loco omnis uirtutum, et uitiorum est sylua subiecta, aut in animorũ aliqua ꝑmotione, aut gignenda, aut sedãda tollenda'ue tractantur, huic generi subiectæ sunt cohortationes, obiurgationes, consolationes, miserationes, omnis'q; ad omnem animi motum & impulsio, &, si ita res feret, mitigatio. Explicatis igitur his generibus, ac modis disceptationum omnium, nihil sanè ad rem pertinet, siqua in re discrepauit ab Antonij diuisione nostra partitio. eadẽ enim sunt membra in utrisque disputationibus, sed paulo secus à me, atque ab illo partita, ac distributa. Nũc ad reliqua progrediar, me'q; ad meum munus, pensum'q; reuocabo. Nã ex illis locis, quos exposuit Antonius, omnia sunt ad quæq; genera quæstionum argumenta sumenda, sed alijs generibus alij loci magis erunt apti. de quo non tam quia longum est, quàm quia perspicuum, dici nihil est necesse. Ornatissimæ sunt igitur orationes eæ, quæ latissime uagantur, & à priuata, ac singulari controuersia se ad uniuersi generis uim explicandam conferunt, & conuertunt, ut ij, qui audiant, natura, & genere, & uniuersa re cognita, de singulis reis, & criminibus, & litibus statuere possint. Hanc ad consuetudinẽ exercitationis uos adolescentes est cohortatus Antonius, atque à minutis, angustis'q; concertationibus ad omnem uim, uarietatem'q; uos disserendi traducendos putauit. Qua-

re non est paucorum libellorum hoc munus, ut ij, qui scripserunt de dicendi ratione, arbitrati sunt, neq; thusculani, atq; huius ambulationis antemeridianæ, aut nostræ pomeridianæ sessionis. Non enim solum acuenda nobis, neque procudenda lingua est, sed onerandum, complendumq; pectus maximarum rerum, & plurimarum suauitate, copia, uarietate. Nostra est enim (si modo nos oratores sumus, si in ciuium disceptationibus, si in periculis, si in deliberationibus publicis adhibendi authores, et principes sumus) nostra est inquam omnis ista prudentiæ, doctrinæq; possessio, in quam homines quasi caducam, atq; uacuam abundantes otio nobis occupatis inuolauerunt, atque etiam aut irridentes oratorem, ut ille in Gorgia Socrates cauillatur, aut aliquid de oratoris arte paucis præcipiunt libellis, eosq; rhetoricos inscribunt, quasi non illa sint propria rhetorum, quæ ab ijsdem de iustitia, de officio, de ciuitatibus instituendis, & regendis, de omni uiuendi, denique etiam de naturæ ratione dicuntur. Quæ quoniam iam aliunde non possumus, sumenda sunt nobis ab ijs ipsis, à quibus expilati sumus, dummodo illa ad hanc ciuilem scientiam, quo pertinent, & quam intuentur, transferamus, neque (ut ante dixi) omnem teramus in his discendis rebus ætatem, sed cum fontes uiderimus, quos nisi qui celeriter cognorit, nunquam cognoscet omnino, tum quotiescunque opus erit, ex ijs, tantum, quantum res petet, hauriemus. Nam neque tam est acris acies in naturis hominum, & ingenijs, ut res tantas quisquam, nisi monstratas, possit uidere, neque tanta tamen in rebus obscuritas, ut eas non penitus acri uir ingenio cernat, si modo aspexerit. In hoc igitur tanto, tamq; immenso campo, cum liceat oratori uagari libere, atque ubicunque constiterit, consistere in suo, facile suppeditat omnis apparatus, ornatusq; dicendi. Rerum enim copia uerborum copiam gignit, & si est honestas in rebus ipsis, de quibus dicitur, existit ex rei natura quidam splendor in uerbis. Sit modo is, qui dicet, aut scribet institutus liberaliter educatione, doctrinaq; puerili, & flagret studio, & à natura adiuuetur, & in uniuersorum generum infinitis disceptationibus exercitatus, ornatissimos scriptores, oratoresq; ad cognoscendum, imitandumq; cognorit, næ ille haud sanè, quemadmodum uerba struat, & illuminet à magistris istis requiret. Ita facile in rerum abundantia ad orationis ornamenta sine duce, natura ipsa, si modo est exercitata, labetur. Hic Catulus, Dij immortales inquit, quantam rerum uarietatem, quantam uim, quantam copiam Crasse complexus es, quantisq; ex angustijs oratorem educere ausus es, & in maiorum suorum regno collocare.

Nanq; illos ueteres doctores, authoresq; dicendi nullum genus disputationis à se alienum putasse accepimus, semperq; esse in omni orationis ratione uersatos. ex quibus Helæus Hippias, cum Olympiam uenisset maxima illa quinquennali celebritate ludorum, gloriatus est cuncta pene audiēte Græcia, nihil esse ulla in arte rerum omnium, quod ipse nesciret, nec solum has artes, quibus liberales doctrinæ, atq; ingenuæ continerentur, geometriam, musicam, literarum cognitionem, & poetarum, atq; illa, quæ de naturis rerum, quæ de hominum moribus, quæ de rebusp. dicerentur, sed annulum quem haberet, pallium quo amictus, soccos, quibus indutus esset, se sua manu confecisse. scilicet nimis hic quidem est progressus, sed ex eo ipso est coniectura facilis, quantū sibi illi ipsi oratores de præclarissimis artibus appetierint, qui ne sordidiores qdem repudiarint. Quid de Prodico chio? qd de Thrasimacho chalcedonio? de Protagora Abderite loquar? quorum unusquisq; plurimum temporibus illis etiam de natura rerum & disseruit, & scripsit. Ipse ille Leontinus Gorgias, quo patrono (ut Plato uoluit) philosopho succubuit orator, qui aut non est uictus unquam à Socrate, neq; sermo ille Platonis uerus est, aut si est uictus, eloquentior uidelicet fuit, & disertior Socrates, & ut tu appellas, copiosior, & melior orator. Sed hic in illo ipso Platonis libro de omni re, quæcunq; in disceptationem, quæstionemq; uocaretur se copiosissime dicturum esse profitetur, isq; princeps ex omnibus ausus est in conuentu poscere, qua de re quisq; uellet audire, cui tantus honos habitus est à Græcia soli, ut ex omnibus, Delphis non inaurata statua, sed aurea statueretur. Atq; ij, quos nominaui, multiq; præterea summi dicendi doctores uno tempore fuerunt, ex qbus intelligi potest, ita se rem habere, ut tu Crasse dicis, oratorisq; nomen apud antiquos in Græcia maiore quadā uel copia uel gloria floruisse. Quo qdē magis dubito, tibi'ne plus laudis, an græcis uituperationis esse tribuendum statuam? cum tu in alia lingua, ac moribus natus, occupatissima in ciuitate, uel priuatorum negotijs pene omnibus, uel orbis terræ procuratione, ac summi imperij gubernatione districtus, tantam uim rerum, cognitionemq; comprehenderis, eamq; omnem cum eius, qui consilio, & oratione in ciuitate ualeat scientia, atque exercitatione sociaris, illi nati in literis, ardentesq; his studijs, otio uero diffluentes non modo nihil acquisierint, sed ne relictum quidem, et traditum, et suum conseruauerint. Tum Crassus, Non in hac inquit una Catule re, sed in alijs etiam compluribus, distributione partium, ac separatione magnitudines sunt artium diminutæ. An tu existimas, cum esset Hippocrates ille cous, fuisse tum

alios medicos, qui morbis, alios, qui uulneribus, alios, qui oculis mederentur? num geometriam Euclide, aut Archimede, num musicam Damone, aut Aristoxeno, num ipsas literas Aristophane, aut Callimacho tractante tam discerptas fuisse, ut nemo genus uniuersum complecteretur, atq; ut alius aliam sibi partem, in qua elaboraret, seponeret? Equidem sæpe hoc audiui de patre, & de socero meo, nostros quoq; homines, qui excellere sapientiæ gloria uellent, omnia, quæ quidem tum hæc ciuitas nosset, solitos esse complecti, meminerant illi Sex. Aelium. M. uero Manlium nos etiam uidimus transuerso ambulantem foro, quod erat insigne, eum, qui id faceret, facere ciuibus omnibus consilij sui copiam, ad quos olim & ita ambulantes, & in solio sedentes domi, sic adibatur, non solum, ut de iure ciuili ad eos, uerum etiam de filia collocanda, de fundo emendo, de agro colendo, de omni denique aut officio, aut negotio referretur. Hæc fuit P. Crassi illius ueteris, hæc T. Coruncani, hæc proaui generi mei Scipionis prudẽtissimi hominis sapientia, qui omnes pontifices maximi fuerunt, ut ad eos de omnibus diuinis, atque humanis rebus referretur, ijdemq; & in senatu, & apud populum, & in causis amicorum, & domi, & militiæ consiliũ suum, fidemq; præstabant. Quid enim M. Catoni præter hanc politissimam doctrinam transmarinam, atque aduentitiam defuit? num quia ius ciuile didicerat, causas non dicebat? aut quia poterat dicere, iuris scientiam negligebat? at utroq; in genere & laborauit, & præstitit. num propter hanc ex priuatorum negotijs collectam gratiam tardior in rep. capessenda fuit? nemo apud populum fortior, nemo melior senator, idem facile optimus imperator. denique nihil in hac ciuitate temporibus illis sciri, discíue potuit, quod ille non cum inuestigarit, & scierit, tum etiam conscripserit. Nunc contra plerique ad honores adipiscendos, & ad remp. gerendam nudi ueniunt, atque inermes, nulla cognitione rerum, nulla scientia ornati. Sin aliquis excellet unus è multis, effert se, si unum aliquid affert, ut bellicam uirtutem, aut usum aliquem militarem, quæ sane nunc quidem obsoleuerunt, aut iuris scientiam, ne eius quidem uniuersi, nam pontificium, quod est coniunctum, nemo discit, aut eloquentiam, quam in clamore, & in uerborum cursu positam putant. omnium uero bonarum artium, denique uirtutum ipsarum societatem, cognationemq; non norunt. Sed ut ad græcos referã orationem, quibus carere in hoc quidem sermonis genere non possumus, nã ut uirtutis à nostris, sic doctrinæ sunt ab illis exempla repetenda, septem fuisse dicuntur uno tempore, qui sapientes & haberentur, et uocarentur, hi omnes præter milesium Tha-

lem ciuitatibus suis præfuerunt. quis doctior ijsdem illis temporibus, aut cuius eloquentia literis instructior fuisse traditur, quàm Pisistrati? qui primus Homeri libros confusos antea sic disposuisse dicitur, ut nunc habemus. Non fuit ille quidem ciuibus suis utilis, sed ita eloquētia floruit, ut literis, doctrinaq; præstaret. Quid Pericles? de cuius dicendi copia sic accepimus, ut cum contra uoluntatem Atheniensium loqueretur pro salute patriæ, seuerius tamen id ipsum, quod ille contra populares homines diceret, populare omnibus, & iucundum uideretur, cuius in labris ueteres comici etiam cum illi maledicerent (quātum Athenis fieri licebat) leporem habitasse dixerunt, tantamq; in eo uim fuisse, ut in eorum mentibus, qui audissent, quasi aculeos quosdā relinqueret. At hunc non declamator aliquis ad clepsydrā latrare docuerat, sed, ut accepimus, Clazomenius ille Anaxagoras uir summus in maximarum rerum scientia. Itaque hic doctrina, consilio, eloquentia excellens quadraginta annos præfuit Athenis, & urbanis eodem tempore, & bellicis rebus. Quid Critias? Quid Alcibiades? ciuitatibus suis quidem non boni, sed certe docti, atque eloquentes, non'ne socraticis erant disputationibus eruditi? Quis Dionem syracusium doctrinis omnibus expoliuit? non Plato? atque eum idem ille non linguæ solum, uerum etiam animi, ac uirtutis magister ad liberandam patriam impulit, instruxit, armauit. alijs'ne igitur artibus hunc Dionem instituit Plato? alijs Isocrates clarissimum uirum Timotheum Cononis præstantissimi imperatoris filium summū ipsum imperatorem, hominemq; doctissimum? aut alijs pythagoreus ille Lysias Thebanum Epaminundam, haud scio an summum uirum unum omnis Græciæ? aut Xenophon Agesilaum? aut Philolaum Architas tarentinus? aut ipse Pythagoras totam illam ueterem Italiæ Græciā, quæ quondam magna uocitata est? Equidem non arbitror. Sic enim uideo, unam quandam omnium rerum, quæ essent homine erudito dignæ, atque eo, qui in rep. uellet excellere, fuisse doctrinam, quam qui accepissent, si ijdem ingenio ad pronuntiandum ualuissent, & se ad dicendum quoque non repugnante natura dedissent, eloquentia præstitisse. Itaque ipse Aristoteles, cum florere Isocratem nobilitate discipulorum uideret, quod ipse suas disputationes à causis forensibus, & ciuilibus ad inanem sermonis elegantiam transtulisset, mutauit repente totam formā propè disciplinæ suæ, uersumq; quendā de Philoctete paulo secus dixit. ille enim turpe sibi ait esse tacere cum barbaris. Hic autem cum Isocratem pateretur dicere. itaq; armauit, et illustrauit doctrinam illam omnem, rerumq; cognitionem cum orationis exercita-

tione coniunxit. Neque uero hoc fugit sapientissimum regem Philippum, qui hunc Alexandro filio doctorem acciverit, à quo eodem ille & agendi acciperet praecepta, & eloquendi. Nunc siue qui uolet, eum philosophum, qui copiam nobis rerum, orationisq; tradat, per me appellet oratorem licet, siue hunc oratorem, quem ego dico sapientiam iunctam habere eloquentiae, philosophum appellare malit, non impediam, dummodo hoc constet, neque infantiam eius, qui rem norit, sed eam explicare dicendo non queat, neque inscitiam illius, cui res non suppetit, uerba non desint, esse laudandam. quorū si alterum sit optandum, malim equidem indisertam prudentiam, quàm stultitiam loquacem. sin quaerimus quid unum excellat ex omnibus, docto oratori palma danda est, quem si patiuntur eundem esse philosophum sublata controuersia est. sin eos disiungent, hoc erunt inferiores, quod in oratore perfecto inest illorum omnis scientia, in philosophorum autem cognitione non continuo inest eloquentia, quae quamuis contemnatur ab eis, necesse est tamen aliquem cumulum illorum artibus afferre uideatur. Haec cum Crassus dixisset, parumper & ipse conticuit, et caeteris silentium fuit. Tum Cotta, Equidē inquit Crasse non possum queri, quod mihi uideare aliud quiddam, & non id, quod susceperis, disputasse. plus enim aliquanto attulisti, quàm tibi esset tributū à nobis, ac denuntiatum. Sed certe hae partes fuerunt tuae, de illustrāda oratione ut diceres, & eras ipse iam ingressus, atque in quatuor partes omnem orationis laudē descripseras, cumq; de duabus primis nobis quidem satis, sed ut ipse dicebas, celeriter, exigueq; dixisses, duas tibi reliquas feceras, quemadmodum primum ornate, deinde etiam apte diceremus, quo cum ingressus esses, repente te quasi quidam aestus ingenij tui procul à terra abripuit, atque in altum à conspectu pene omnium abstraxit, omnemq; rerum scientiam complexus non tu quidem eam nobis tradidisti. neque enim fuit tam exigui temporis, sed apud hos quid profeceris nescio, me quidem in academiam totum compulisti, in qua uelim sit illud, quod saepe posuisti, ut non necesse sit consumere aetatem, atque ut possit is illa omnia cernere, qui tantummodo aspexerit, sed etiam, si est aliquanto spissius, aut si ego sum tardior, profecto nunquam conquiescam, neque defatigabor ante quàm illorum ancipites uias, rationesq;, & pro omnibus, & contra omnia disputandi percepero. Tum Caesar, Vnum inquit me ex tuo sermone maxime Crasse commouit, quod eum negasti, qui non cito quid didicisset, unquam omnino posse perdiscere, ut mihi non sit difficile periclitari, & aut statim percipere ista quae

tu uerbis ad cœlum extulisti, aut si non potuerim, tempus non perdere, cum tamen his nostris possim esse contentus. Hic Sulpitius, Ego uero inquit Crasse, neque Aristotelem istum, neque Carneadem, nec philosophorum quenquam desydero, uel me licet existimes desperare posse ista perdiscere, uel id quod facio, contemnere. mihi rerum forensium, & communium uulgaris hæc cognitio satis magna est ad eam, quam specto eloquentiam, ex qua ipsa tamen permulta nescio, quæ tū deniq;, cum causa aliqua, quæ a me dicenda est, desyderat, quæro. Quamobrem nisi forte es iam defessus, & si tibi non graues sumus, refer ad illa te, quæ ad ipsius orationis laudem, splendoremq́; pertinent, quæ ego ex te audire uolui, non ut desperarem me eloquentiam consequi posse, sed ut aliquid addiscerem. Tum Crassus, Peruulgatas res requiris inquit, et tibi, non incognitas Sulpiti, quis enim de isto genere non docuit, non instituit, non etiam scriptum reliquit? sed geram morem, & ea duntaxat, quæ mihi nota sunt, breuiter exponam tibi. censebo tamen ad eos, qui authores, & inuentores sunt harum sane minutarum rerum reuertendum. Omnis igitur oratio conficitur ex uerbis, quorum primum nobis ratio simpliciter uidenda est, deinde coniuncte. nam est quidam ornatus orationis, qui ex singulis uerbis est, alius, qui ex continuatis, coniunctisq; constat. Ergo utemur uerbis aut ijs, quæ propria sunt, & certa quasi uocabula rerum pene una nata cum rebus ipsis, aut ijs, quæ transferuntur, & quasi alieno in loco collocantur, aut ijs, quæ nouamus, & facimus ipsi. In proprijs est igitur uerbis illa laus oratoris, ut abiecta, atque obsoleta fugiat, lectis, atq; illustribus utatur, in quibus plenum quiddam, & sonans inesse uideatur. Sed in hoc uerborum genere propriorum delectus est quidam habendus, atque is aurium quodam iudicio ponderandus, in quo consuetudo etiam bene loquendi ualet plurimum. Etiā hoc, quod uulgo de oratoribus ab imperitis dici solet. bonis is uerbis, aut aliquis non bonis utitur. non arte aliqua perpenditur, sed quodam quasi naturali sensu iudicatur, in quo non magna laus est uitare uitium, quanquam id est magnum, uerum hoc quasi solum quoddam, atque fundamentum est, uerborum usus, & copia bonorum sed quid ipse ædificet orator, & in quo adiungat artem, id esse a nobis quærendū, atq; explicandum uidetur. Tria sunt igitur in uerbo simplici, quæ orator afferat ad illustrandam, atque exornandam orationem, aut inusitatum uerbum, aut nouatum, aut translatum. Inusitata sunt prisca fere, ac uetusta, & ab usu quotidiani sermonis iandiu intermissa, quæ sunt poetarum licentiæ liberiora, quàm nostra, sed tamen raro habet

etiam in oratione poeticum aliquod uerbum dignitatem. neque enim illud fugerim dicere, ut Cœlius, qua tempestate pœnus in Italiam uenit, nec prolem, aut sobolem, aut effari, aut nuncupari, aut, ut tu soles Catule, non rebar, aut opinabar, & alia multa, quibus loco positis grandior, atque antiquior oratio sæpe uideri solet. Nouantur autem uerba, quæ ab eo, qui dicit, ipso gignuntur, ac fiunt, uel coniungendis uerbis, ut hæc.

Tum pauor sapientiam mihi omnem ex animo expectorat.
Num non uis huius me uersutiloquas malitias.

*Videtis enim & uersutiloquas, & expectorat ex coniunctione facta esse uerba non nata. uel sæpe sine coniunctione uerba nouantur * ut ille sensus disertus indigenitalis. ut*

-Baccarum ubertate incuruescere.

Tertius ille modus transferendi uerbi, late patet, quem necessitas genuit inopia coacta, & angustijs, post autem delectatio, iucunditasq; celebrauit. nam ut uestis frigoris depellendi causa reperta primo, post adhiberi cœpta est ad ornatum etiam corporis, & dignitatem, sic uerbi translatio instituta est inopiæ causa, frequentata delectationis. nam gemmare uites, luxuriem esse in herbis, lætas segetes etiam rustici dicunt. quod enim declarari uix uerbo proprio potest, id translato, cum est dictum, illustrat id, quod intelligi uolumus eius rei, quam alieno uerbo posuimus similitudo. Ergo hæ translationes quasi mutuationes sunt, cum quod non habeas, aliũde sumas. Illæ paulo audaciores, quæ non inopiam indicant, sed orationi splendoris aliquid accersunt, quarum ego quid uobis aut inueniendi rationem, aut genera ponam? Similitudinis est ad uerbum unum contracta breuitas, quod uerbum in alieno loco tanquam in suo positum, si agnoscetur, delectat, si simile nihil habet, repudiatur. Sed ea transferri oportet, quæ aut clariorem faciunt rem, ut illa omnia.

-inhorrescat mare
Tenebræ conduplicantur, noctisq; & nimbum occæcat nigror,
Flamma inter nubes coruscat, cœlum tonitru contremit,
Grando mista imbri largifluo subita præcipitans cadit,
Vndiq; omnes uenti erumpunt, sæui existunt turbines,
feruet æstu pelagus-

omnia ferè quo essent clariora, translatis per similitudinem uerbis dicta sunt. Aut quo significetur magis res tota siue facti alicuius, siue consilij, ut ille, qui occultantem consulto, ne id, quod ageretur, intelligi posset, duobus translatis uerbis similitudine ipsa indicat.

Quandoquidem iste circumuesshit dictis, sepit sedulo.

Nonnunquam etiā breuitas translatione conficitur, ut illud, si telum manu fugit. imprudentia teli emissi breuius proprijs uerbis exponi non potuit, quàm est uno significata translato. Atque hoc in genere persæpe mihi admirandum uidetur, quid sit, quod omnes translatis, & alienis magis delectantur uerbis, quàm proprijs, & suis. nam si res suum nomen, & proprium uocabulum non habet, ut pes in naui, ut nexum quod per libram agitur, ut in uxore diuortium, necessitas cogit, quod non habeas, aliunde sumere, sed in suorum uerborum maxima copia, tamen homines aliena multo magis, si sunt ratione translata, delectant. Id accidere credo, uel quod ingenij specimen est quoddam transilire ante pedes posita, & alia longe repetita sumere. uel quod is, qui audit, alio ducitur cogitatione, neque tamen aberrat, quæ maxima est delectatio. uel quod singulis uerbis res, ac totum simile conficitur. uel quod omnis translatio, quæ quidem sumpta ratione est, ad sensus ipsos admouetur, maxime oculorū, qui est sensus acerrimus. Nam & odor urbanitatis, & mollitudo humanitatis, & murmur maris, & dulcedo orationis, sunt ducta à cæteris sensibus. Illa uero oculorum multo acriora, quæ ponunt penè in conspectu animi, quæ cernere, & uidere non possimus. Nihil est enim in rerum natura, cuius nos non in alijs rebus possimus uti uocabulo, & nomine. unde enim simile duci potest, potest autem ex omnibus, indidem uerbum unum, quod similitudinem continet translatum, lumen affert orationi. Quo in genere primum fugienda est dissimilitudo.

- Cœli ingentes fornices.

Quamuis sphærā in scenam (ut dicitur) attulerit Ennius, tamen in sphæra fornicis similitudo non potest inesse.

- Viue Vlysses dum licet,
Oculis postremum lumen radiatum rape.

Non dixit cape, non pete. haberet enim morā sperantis diutius esse sese uicturum, sed rape, hoc uerbum est ad id aptatum, quod ante dixerat, dum licet. Deinde uidendum est, ne longe simile sit ductum, syrtim patrimonij, scopulum libentius dixerim, charybdim bonorū, uoraginē potius. facilius enim ad ea, quæ uisa, quàm ad illa, quæ audita sunt, mentis oculi feruntur. Et quoniam hæc uel summa laus est uerbi transferendi, ut sensum feriat id, quod translatum sit, fugienda est omnis turpitudo earum rerum, ad quas eorum animos, qui audiunt, trahet similitudo. Nolo morte dici Africani castratam esse remp. nolo stercus curiæ dici Glauciam, quamuis sit simile, tamen est

in utroq;

in utroq; deformis cogitatio similitudinis. Nolo esse aut maius, quàm res postulet, tempestas comesationis, aut minus comesatio tempestatis, nolo esse uerbum angustius id, quod trãslatum sit, quàm fuisset illud proprium, ac suum.

Quidnam est obsecro? quid te adiri abnutas? melius esset, uetas, prohibes, absterres, quoniam ille dixerat,

-illico isthic

Ne contagio mea bonis, umbra'ue obsit.

Atq; etiã si uereare, ne paulo durior translatio esse uideatur, mollienda est præpositio sæpe uerbo, ut si olim M. Catone mortuo pupillum senatum quis relictum diceret, paulo durius, sin, ut ita dicam, pupillum, aliquanto mitius est. Etenim uerecunda debet esse translatio, ut deducta esse in alienum locum, non irruisse, atque ut precario, non ui uenisse uideatur. Modus autem nullus est florentior in singulis uerbis, nec qui plus luminis afferat orationi. Nam illud, quod ex hoc genere profluit, non est in uno uerbo translato, sed ex pluribus continuatis connectitur, ut aliud dicatur, aliud intelligendum sit.

-Neq; me patior,

Iterum ad unum scopulum, & telum classem achiuum offendere.

Atq; illud,

Erras, erras. nam exultantem te, & præfidentem tibi

Repriment ualidæ legum habenæ, atq; imperij insistent iugo.

Sumpta re simili, uerba eius rei propria deinceps in rem aliam (ut dixi) transferuntur. Est hoc magnum ornamentum orationis, in quo obscuritas fugienda est, etenim ex hoc genere fiunt ea, quæ dicuntur ænigmata. non est autem in uerbo modus hic, sed in oratione, id est in continuatione uerborum. Ne illa quidem traductio, atque immutatio in uerbo quandam fabricationem habet, sed in oratione.

Africa terribili tremit horrida terra tumultu.

Pro afris est sumpta Africa, neq; factum uerbum est, ut

-Mare saxifragis undis, neq; translatum, ut

Mollitur mare, sed ornandi causa proprium proprio commutatum,

Desine Roma tuos hostis,-

-Testes sunt campi magni.

Grauis est modus in ornatu orationis, & sæpe sumendus, ex quo genere hæc sunt, Martem belli esse communem, Cererẽ pro frugibus, Liberum appellare pro uino, Neptunum pro mari, curiam pro senatu, campum pro comitijs, togam pro pace, arma, ac tela pro bello. Quo item in

genere & uirtutes, & uitia pro ipsis, in quibus illa sunt, appellantur, luxuries quam in domum irrupit, et quo auaritia penetrauit, aut fides ualuit, iustitia confecit. Videtis profecto genus hoc totum cum inflexo, commutatoq; uerbo res eadem enuntiatur ornatius, cui sunt finitima illa minus ornata, sed tamen non ignoranda, cum intelligi uolumus aliquid aut ex parte totum, ut pro ædificijs, cum parietes, aut tecta dicimus, aut ex toto partem, ut cum unam turmam equitatum populi R. dicimus, aut ex uno plures.

At romanus homo, tamen, & si res bene gesta est,

Corde suo trepidat — aut cum ex pluribus intelligitur unum.

Nos sumu' romani, qui fuimus rutuli.

aut quocunque modo non ut dictum est, in eo genere intelligitur, sed ut sensum est. Abutimur sæpe etiam uerbo, non tam eleganter, quàm in transferendo, sed etiam si licentius, tamen interdum non impudenter, ut cum grandem orationem pro magna, minutum animum pro paruo dicimus. Verum illa uidetis' ne esse non uerbi, sed orationis, quæ ex pluribus, ut exposui, trãslationibus connexa sunt, hæc autem, quæ aut immutata esse dixi, aut aliter intelligenda, ac dicerentur, sunt translata quodam modo. Ita fit, ut omnis singulorum uerborum uirtus, atque laus tribus existat ex rebus, si aut uetustum uerbum sit, quod tamen consuetudo ferre possit, aut factum, uel coniunctione, uel nouitate, in quo item est auribus, consuetudiniq; parcendũ, aut translatum, quod maxime tanquam stellis quibusdam notat, & illuminat orationem. Sequitur continuatio uerborum, quæ duas res maxime, collocationem primum, deinde modum quendam, formamq; desyderat. Collocationis est componere, & struere uerba sic, ut ne' ue asper eorum concursus, ne' ue hiulcus sit, sed quodam modo coagmentatus, & leuis, in quo lepide soceri mei persona lusit is, qui elegantissime id facere potuit, Lucilius.

Quàm lepide lexeis compostæ, ut tesserulæ omnes

Arte pauimento, atq; emblemate uermiculato.

quæ cum dixisset in Albutium illudens, ne à me quidem abstinuit.

Crassum habeo generum, ne rhetoricotero' tu sis.

Quid ergo iste Crassus, quoniam eius abuteris nomine, quid efficit? idem illud scilicet, ut ille uoluit, & ego uellem, melius aliquãto, quàm Albutius. uerum in me quidem lusit ille, ut solet. Sed est tamen collocatio conseruanda uerborum, de qua loquor, quæ iunctam orationem efficit, quæ cohærentem, quæ lenem, quæ æquabiliter fluentem. id assequemini, si uerba extrema cum consequentibus primis ita iungetis, ut

ne' ue aspere

ne'ue' aspere concurrant, ne'ue uasthus deducantur. Hanc diligentiam subsequitur modus etiam, & forma uerborum, quod iam uereor, ne huic Catulo uideatur esse puerile. Versus enim ueteres illi in hac soluta oratione propemodum, hoc est numeros quosdam nobis esse adhibendos putauerunt. interspirationis enim, non defatigationis nostræ, neque librariorum notis, sed uerborum, & sententiarum modo, interpunctas clausulas in orationibus esse uoluerunt, idq; princeps Isocrates instituisse fertur, ut inconditam antiquorum dicendi consuetudinẽ delectationis, atque aurium causa (quemadmodum scribit discipulus eius Naucrates) numeris astringeret. Nanque hæc duo musici, qui erãt quondam ijdem poetæ, machinati ad uoluptatem sunt, uersum, atque cantum, ut & uerborum numero, & uocum modo, delectatione uincerent aurium satietatem. Hæc igitur duo, uocis dico moderationem, & uerborum conclusionem, quoad orationis seueritas pati possit, à poetica ad eloquentiam traducenda duxerunt, in quo illud est uel maximum, quod uersus in oratione si efficitur coniunctione uerborum, uitium est, & tamen eam coniunctionem, sicuti uersum numerose cadere, et quadrare, & perfici uolumus, neque est ex multis res una, quæ magis oratorem ab imperito dicendi, ab ignaroq; distinguat, quàm quod ille rudis incondite fundit, quantum potest, & id, quod dicit, spiritu, non arte determinat. orator autem sic illigat sententiam uerbis, ut eam numero quodam complectatur, & astricto, & soluto. nam cum uinxit modis, forma & relaxat, & liberat immutatione ordinis, ut uerba neq; alligata sint, quasi certa aliqua lege uersus, neque ita soluta, ut uagentur. Quonam igitur modo tantum munus insistemus, ut arbitremur nos hanc uim numerose dicendi consequi posse? Non est res tam difficilis, quàm necessaria. nihil est enim tam tenerum, neq; tam flexibile, neque quod tam facile sequatur, quocunq; ducas, quàm oratio, ex hac uersus, ex eadem dispares numeri conficiuntur, ex hac hæc etiam soluta uarijs modis, multorumq; generũ oratio. non enim sunt alia sermonis, alia contentionis uerba, neque ex alio genere ad usum quotidianum, alio ad scenam, pompamq; sumuntur, sed ea nos cum iacentia sustulimus è medio, sicut mollissimam ceram ad nostrum arbitrium formamus, & fingimus. itaq; tum graues sumus, tum subtiles, tum medium quiddam tenemus, sic institutam nostram sententiam sequitur orationis genus, idq; ad omnem rationem, & aurium, uoluptatem, & animorum motum mutatur, & uertitur. Sed ut in plerisque rebus incredibiliter hoc natura est ipsa fabricata sic in oratione, ut ea, quæ maximam utilitatem in se continerent, eadem haberent

plurimũ uel dignitatis, uel sæpe etiam uenustatis. Incolumitatis, ac salutis omnium causa uidemus hunc statum esse huius totius mundi, atq; naturæ, rotundum, ut cælum, terraq; ut media sit, eaq; sua ui, nutuq; teneatur, sol ut circunferatur, ut accedat ad brumale signum, & inde sensim ascendat in diuersam partem, ut luna accessu, et recessu suo solis lumen accipiat, ut eadem spatia quinq; stellæ dispares motu, cursuq; conficiant. hæc tantam habent uim, ut paulum immutata cohærere non possint, tantam pulchritudinem, ut nulla species ne excogitari quidem possit ornatior. Referte nunc animum ad hominum, uel etiam cæterarum animantium formam, & figuram, nullam partem corporis sine aliqua necessitate affictam, totamq; formam quasi perfectam reperietis arte, non casu. Quid in arboribus? in quibus non truncus, non rami, non folia sunt denique, nisi ad suam retinendam, cõseruandamq; naturam, nusquã tamen est ulla pars, nisi uenusta. Linquamus naturã, artesq; uideamus. quid tam in nauigio necessarium, quàm latera, quàm carinæ, quàm prora, quàm puppis, quàm antemnæ, quàm uela, quàm mali? quàm reliqua? quæ tamen hãc habent in specie uenustatem, ut non solum salutis, sed etiam uoluptatis causa inuenta esse uideantur. Columnæ & templa, & porticus sustinent, tamen habent non plus utilitatis, quàm dignitatis. Capitolij fastigiũ illud, & cæterarũ ædium, non uenustas, sed necessitas ipsa fabricata est. nam cum esset habita ratio, quemadmodum ex utraq; parte tecti aqua delaberetur, utilitatem templi, fastigij dignitas consecuta est, ut etiam si in cælo capitolium statueretur, ubi imber esse non posset, nullam sine fastigio dignitatem habiturum fuisse uideatur. Hoc in omnibus item partibus orationis euenit, ut utilitatem, ac propè necessitatẽ, suauitas quædam, & lepos consequatur. clausulas enim, atque interpuncta uerborum, animæ interclusio, atque angustiæ spiritus attulerunt. id inuentum est ita suaue, ut si cui sit infinitus spiritus datus, tamen eum perpetuare uerba nolimus. id enim auribus nostris gratum est inuentum, quod hominum lateribus non tolerabile solum, sed etiam facile esse possit. Longissima est igitur complexio uerborum, quæ uolui uno spiritu potest, sed hic naturæ modus est, artis alius. nã cum sint numeri plures, iambũ, & trochæũ frequentem segregat ab oratore Aristoteles Catule uester, qui natura tamen incurrunt ipsi in orationẽ, sermonemq; nostrũ, sed sunt insignes percussiones eorũ numerorum, & minuti pedes. Quare primũ ad heroum nos dactyls, & anapæsti, & spondei pedem inuitat, in quo impune progredi licet duos duntaxat pedes, aut paulo plus, ne planè in uersum, aut similitudinem

militudinem uersuum incidamus. aliæ sunt geminæ, quibus hi tres heroi pedes in principia continuandorum uerborum satis decore cadũt, probatur autem ab eodem illo maxime pæan, qui est duplex. nam aut à longa oritur, quam tres breues consequuntur, ut hæc uerba definite, incipite, comprimite, aut à breuibus deinceps tribus extrema producta, atq; longa, sicut illa sunt, domuerant, sonipedes, atque illi philosopho ordiri placet à superiore pæane, posteriore finire. est autẽ pæan hic posterior non syllabarũ numero, sed auriũ mensura, qđ est acrius iudiciũ, et certius, par fere cretico, qui est ex lõga, et breui, et lõga, ut Quid petam præsidij, aut exequar? quo' ue nunc.

A' quo numero exorsus est Fannius. Si quirites minas illius. hunc ille clausulis aptiorem putat, quas uult lõga plerunq; syllaba terminari. Neq; uero hæc tam acrem curam, diligentiam'q; desyderant, q̃ est illa poetarum, quos necessitas cogit, & ipsi numeri, ac modi, sic uerba uersu includere, ut nihil sit, ne spiritu qdem minimo breuius, aut longius, q̃ necesse est. Liberior est oratio, et plane, ut dicitur, sic & est uere soluta, non ut fugiat tamen, aut erret, sed ut sine uinculis sibiipsa moderetur. Nãq; ego illud assentior Theophrasto, qui putat orationẽ, quæ quidem sit polita, atq; facta quodãmodo, non astricte, sed remissius numerosam esse oportere. Etenim sicut ille suspicatur, ex illis modis, quibus hic usitatus uersus efficitur, post anapæstus procerior quidã numerus effloruit, inde ille licentior, et diuitior fluxit dithyrambus, cuius membra, & pedes, ut ait idem, sunt in omni locupleti oratione diffusa. & si numerosum est id in omnibus sonis, atq; uocibus, quod habet quasdam impressiones, & quod metiri possumus interuallis æqualibus, recte genus hoc numerorum, dummodo ne continuum sit, in orationis laude ponetur. Nam si rudis, & indocta putanda est illa sine interuallis loquacitas perennis, & profluens, quid est aliud causæ, cur repudietur? nisi quod hominum aures uocem naturæ modulãtur ipsæ, quod fieri, nisi inest numerus in uoce, nõ potest. numerus autem in continuatione nullus est, distinctio, & æqualium, & sæpe uariorum interuallorum percussio, numerũ conficit, quem in cadentibus guttis, qđ interuallis distinguntur notare possumus, in amni præcipitante non possumus. Quod si cõtinuatio uerborum hæc soluta multo est aptior, atque iucundior, si est articulis, membris'q; distincta, quàm si continuata, ac producta, uerba illa modificata esse debebunt, quæ si in extremo breuiora sunt, infringitur ille quasi uerborũ ambitus. sic enim has orationes cõuersiões græca nominant. Quare aut paria esse debẽt posteriora superioribus, extrema primis, aut qđ etiã est melius, et iucun

dius longiora. Atque hæc quidem ab ijs philosophis, quos tu maxime diligis Catule, dicta sunt, quod eo sæpius testificor, ut authoribus laudandis ineptiarum crimen effugiam. Quarum tandē inquit Catulus? aut quid disputatione ista afferri potest elegantius? aut omnino dici subtilius? At enim uereor inquit Crassus, ne hæc aut difficiliora istis ad prosequendum esse uideantur, aut quia non traduntur in uulgari ista disciplina, nos ea maiora, ac difficiliora uideri uelle uideamur. Tum Catulus erras inquit Crasse, si aut me, aut horum quenquam putas à te hæc opera quotidiana, & peruagata expectare. ista, quæ dicis, dici uolumus, neque tam dici, quàm isto dici modo, neque tibi hoc pro me solum, sed pro his omnibus sine ulla dubitatione respondeo. Ego uero inquit Antonius, inueni tandem quē negaram in eo, quem scripsi, libello me inuenisse, eloquentem, sed eò te ne laudandi quidem causa interpellaui, nequid de hoc tam exiguo sermonis tui tempore uerbo uno meo diminueretur. Hanc igitur Crassus inquit ad legem cum exercitatione, tum stylo, qui & alia, & hoc maxime ornat, ac limat formanda nobis oratio est, neque tamen hoc tanti laboris est, quanti uidetur, nec sunt hæc rhythmicorum, ac musicorum acerrima norma dirigenda, & efficiendum est illud modo nobis, ne fluat oratio, ne uagetur, ne insistat interius, ne excurrat longius, ut membris distinguatur, ut conuersiones habeat absolutas. Neque semper utendum est perpetuitate, & quasi conuersione uerborum, sed sæpe carpienda membris minutioribus oratio est, quæ tamen ipsa membra sunt numeris uincienda. Neque uos pæan, aut herous ille conturbet, ipsi occurrent orationi, ipsi inquam se offerent, & respondebunt non uocati, consuetudo modo illa sit scribendi, atque dicendi, ut sententiæ uerbis finiantur, eorumq; uerborum iunctio nascatur à proceris numeris, ac liberis, maxime heroo, & pæane priore, aut cretico, sed uarie, distincteq; considat. Notatur enim maxime similitudo in conquiescendo, & si primi, & postremi illi pedes sunt hac ratione seruati, medij possunt latere, modo ne circuitus ipse uerborum sit aut breuior, quàm aures expectent, aut longior, quàm uires, atque anima patiatur. Clausulas autem diligentius etiam seruandas esse arbitror, quàm superiora, quod in his maxime perfectio, atq; absolutio iudicatur. nam uersus æque prima, & media, & extrema pars attenditur, qui debilitatur in quacunque sit parte titubatum. in oratione autem prima pauci cernunt, postrema plerique, quæ quoniā apparent, & intelliguntur, uarianda sunt, ne aut animorum iudicijs repudientur, aut aurium satietate. Duo enim, aut tres sunt ferè extremi seruandi

mi seruandi, & notandi pedes, si modo non breuiora, & præcisa erũt superiora, quos aut chorios, aut heroos, aut alternos esse oportebit, aut in pæane illo posteriore, quem Aristoteles probat, aut ei pari cretico. Horum uicissitudines efficient, ut neque ij satientur, qui audient, fastidio similitudinis, nec nos id, quod facimus, opera dedita facere uideamur. Quod si Antipater ille sidonius, ille quem tu probe Catule meministi, solitus est uersus hexametros, aliosq; uarijs modis, atque numeris fundere ex tempore, tantumq; hominis ingeniosi, ac memoris ualuit exercitatio, ut cum se mente, ac uoluntate conieciisset in uersum, uerba sequerẽtur, quanto id facilius in oratione exercitatione, & consuetudine adhibita consequemur? Illud autem nequis admiretur quonam modo hæc uulgus imperitorum in audiendo notet, cum in omni genere, tum in hoc ipso magna quædam est uis, incredibilisq; naturæ. omnes enim tacito quodam sensu sine ulla arte, aut ratione quæ sint in artibus, ac rationibus recta, ac praua diiudicant, idq; cum faciunt in picturis & in signis, & in alijs operibus, ad quorum intelligentiam à natura minus habent instrumenti, tum multo ostendunt magis in uerborum, numerorum, uocumq; iudicio, quod ea sunt in communibus infixa sensibus, neque earum rerum quenquam funditus natura uoluit esse expertem. Itaque non solum uerbis arte positis mouentur omnes, uerũ etiam numeris, ac uocibus. Quotus enim quisq; est, qui teneat artem numerorum, ac modorum? at in his si paulum modo offensum est, ut aut contractione breuius fieret, aut productione longius, theatra tota reclamant. Quid hoc, non idem fit in uocibus? ut à multitudine, & populo, non modo cateruæ, atque conuentus, sed etiam ipsi sibi singuli discrepantes eijciantur. Mirabile est, cum plurimum in faciendo intersit inter doctum, & rudem, quàm non multum differat in iudicando. Ars enim, cum à natura profecta sit, nisi naturam moueat, ac delectet, nihil sanè egisse uideatur. nihil est autem tam cognatum mentibus nostris, quàm numeri, atque uoces, quibus & excitamur, & incendimur, & lenimur, & languescimus, & ad hilaritatem, & ad tristitiam sæpe deducimur. quorum illa summa uis carminibus est aptior, & cantibus, non neglecta, ut mihi uidetur à Numa rege doctissimo, maioribusq; nostris, ut epularum solennium fides, ac tibiæ, saliorumq; uersus indicant, maxime autem à Græcia uetere celebrata, quibus utinam, similibusq; de rebus disputari, quàm de puerilibus his uerborum translationibus maluissetis. Verum ut in uersu uulgus, si est peccatum, uidet, sic siquid in nostra oratione claudicat, sentit, sed poetæ non ignoscit, nobis concedit,

tacite tamen omnes non esse illud, quod diximus, aptum, perfectumq; cernunt. Itaq; illi ueteres, sicut hodie etiã nonnullos uidemus, cum circuitum, & quasi orbem uerborum conficere non possent (nam id quidem nuper uel posse, uel audere cœpimus) terna, aut bina, aut nonnulli singula etiam uerba dicebant, qui in illa infantia naturali illud, qđ aures hominum flagitabant, tenebant tamen, ut & illa essent paria, quæ dicerent, & æqualibus interspirationibus uterentur. Exposui ferè, ut potui, quæ maxime ad ornatũ orationis pertinere arbitrabar, dixi enim de singulorum laude uerborum, dixi de coniunctione eorum, dixi de numero, atque forma. Sed si habitum etiam orationis, et quasi colorem aliquem requiritis, est plena quædam, & tamen teres, & tenuis, & non sine neruis, ac uiribus, et ea, quæ particeps utriusq; generis quadã mediocritate laudatur. His tribus figuris insidere quidam uenustatis non fuco illitus, sed sanguine diffusus debet color. Tũ denique nobis hic orator ita conformandus est & uerbis, & sententijs, ut quemadmodum qui utuntur armis, aut palæstra, non solum sibi uitandi, aut feriendi rationem esse habendam putant, sed etiam ut cum uenustate moueantur, sic uerbis quidem ad aptam compositionem, & condecentiam, sententijs uero ad grauitatem orationis utatur, ut ij, qui in armorũ tractatione uersantur. Formantur autem & uerba, & sententiæ penè innumerabiles, quod satis scio notum esse uobis, sed inter conformationem uerborum, & sententiarum hoc interest, quod uerborum tollitur, si uerba mutaris, sententiarũ permanet, quibuscunque uerbis uti uelis. Quod quidem uos et si factis, tamen admonendos puto, nequid esse aliud oratoris putetis, quod quidẽ sit egregium, atque mirabile, nisi in singulis uerbis illa tria tenere, ut translatis utamur frequenter, interdumq; factis, raro autem etiam peruetustis, in perpetua autem oratione, cum & coniunctionis lenitatem, & numerorum, quam dixi rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus distinguenda, & frequentanda omnis oratio sententiarum, atque uerborum. Nam & commoratio una in re permultum mouet, & illustris explanatio, rerumq; quasi gerantur, sub aspectum penè subiectio, quæ & in exponenda re plurimum ualet, & ad illustrandum id, quod exponitur, & ad amplificandum, ut ijs, qui audient, illud quod augebimus, quãtum efficere oratio poterit, tantum esse uideatur, & huic contraria sæpe præcisio est, & plus ad intelligendum, quàm dixeris, significatio, & distincte concisa breuitas, & extenuatio, & huic adiuncta illusio à præceptis Cæsaris non abhorrens, & ab re non longa digressio, in qua cum fuerit delectatio, tum reditus ad rem

aptus, & concinnus esse debebit, propositioq; quid sis dicturus, & ab eo, quod est dictum, seiunctio, & reditus ad propositum, & iteratio, & rationis apta conclusio, tum augendi, minuendi'ue causa ueritatis superlatio, atque traiectio, & rogatio, atque huic finitima quasi percunctatio, expositioq; sententiæ suæ, tum illa, quæ maxime quasi irrepit in hominum mentes alia dicentis, ac significantis dissimulatio, quæ est periucunda, cum in oratione, non contentione, sed sermone tractatur, deinde dubitatio, tum distributio, tum correctio, uel ante, uel postquam dixeris, uel cum aliquid à te ipso reijcias, præmunitio est etiam ad id, quod aggrediare, & reiectio in alium, communicatio, quæ est quasi cum ijs ipsis, apud quos dicas, deliberatio, morum, ac uitæ imitatio uel in personis, uel sine illis, magnum quoddam ornamentum orationis, & aptum ad animos conciliandos uel maxime, sæpe autem etiam ad commouendos. Personarum ficta inductio, uel grauissimum lumen augendi, descriptio, erroris inductio, & in hilaritatem impulsio, ante occupatio, tum duo illa, quæ maxime mouent, similitudo, & exemplum, digestio, interpellatio, contentio, reticentia, commendatio, uox quædam libera, atque etiam effrenatior augendi causa, iracundia, obiurgatio, promissio, deprecatio, obsecratio, declinatio breuis à proposito, non ut superior illa digressio, purgatio, conciliatio, læsio, optatio, atque execratio. His ferè luminibus illustrant orationem sententiæ. Orationis autem ipsius tanquam armorum est, uel ad usum comminatio, & quasi petitio, uel ad uenustatem ipsa tractatio. Nam & geminatio uerborum habet interdum uim, leporem aliàs. & paulum immutatum uerbum, atque deflexum, & eiusdem uerbi crebra tum à primo repetitio, tum in extremum conuersio, & in eadem uerba impetus, & concursio, & adiunctio, & progressio, & eiusdem uerbi crebrius positi quædam distinctio, & reuocatio uerbi, & illa, quæ similiter desinunt, aut quæ cadunt similiter, aut quæ paribus paria referũtur, aut quæ sunt inter se similia. Est etiam gradatio quædam, & conuersio, & uerborum concinna transgressio, & contrarium, & dissolutum, & declinatio, & reprehensio, & exclamatio, & imminutio, & quod in multis casibus ponitur, & quod de singulis rebus propositis ductum, refertur ad singula, & ad propositum subiecta ratio, & item in distributis supposita ratio, & permissio, & rursum alia dubitatio, & improuisum quiddam, & dinumeratio, & alia correctio, & disputatio, & quod continuatum, & interruptum, & imago, & sibiipsi responsio, & immutatio, & disiunctio, & ordo, & relatio, & digressio, &

circunscriptio. Hæc enim sunt ferè, atque horum similia uel plura etiam esse possunt, quæ sententijs orationem, uerborumq; conformationibus illuminent. Quæ quidem te Crasse uideo inquit Cotta, quod nota esse nobis putes, sine definitionibus, & sine exemplis effudisse. Ego uero inquit Crassus, ne illa quidem, quæ supra dixi, noua uobis esse arbitrabar, sed uoluntati uestrum omnium parui. His autem de rebus sol me ille admonuit, ut breuior essem, qui ipse iam præcipitans me quoque hæc præcipitem penè euoluere coegit. Sed tamen huius generis demonstratio est, & doctrina ipsa uulgaris, usus autem grauissimus, & in hoc toto dicendi studio difficillimus. Quamobrem, quoniam de ornatu omni orationis, si non sunt omnes patefacti, at certe commostrati loci, nunc quid aptum sit, hoc est, quod maxime deceat in oratione, uideamus, quanquam id quidem perspicuum est, non omni causæ, nec auditori, neque personæ, neque tempori congruere orationis unum genus. Nam & causæ capitis alium quendam uerborum sonum requirunt, alium rerum priuatarum, atque paruarum, & aliud dicendi genus deliberationes, aliud laudationes, aliud iudicia, aliud sermones, aliud consolatio, aliud obiurgatio, aliud disputatio, aliud historia desyderat. Refert etiam qui audiant senatus, an populus, an iudices, frequētes, an pauci, an singuli, et quales ipsi quoq; oratores, qua sint ætate, honore, authoritate, debent uideri tempus pacis, an belli, festinationis, an otij. Itaque hoc loco nihil sanè est, quod præcipi posse uideatur, nisi ut figuram orationis, plenioris, & tenuioris, & item illius mediocris ad id, quod agimus, accommodatum deligamus, ornamentis ijsdem uti ferè licebit, aliâs contentius, aliâs summissius, omniūq; in re posse, quod deceat facere, artis, et naturæ est, scire quid, quandoq; deceat, prudentiæ. Sed hæc ipsa omnia perinde sunt, ut aguntur, actio inquam in dicendo una dominatur, sine hac summus orator esse in numero nullo potest, mediocris hac instructus summos sæpe superare. Huic primas dedisse Demosthenes dicitur, cum rogaretur quid in dicendo esset primum, huic secundas, huic tertias. Quo mihi melius etiā illud ab Aeschine dictum uideri solet, qui, cum propter ignominiam iudicij cessisset Athenis, & se Rhodum contulisset, rogatus à Rhodijs legisse fertur orationem illam egregiā, quam in Cthesiphōtem contra Demosthenem dixerat, qua perlecta, petitum est ab eo postridie, ut legeret illā etiam, quæ erat contra à Demosthene pro Cthesiphonte edita, quam cum suauissima & maxima uoce legisset, admirantibus omnibus, quanto inquit magis admiraremini, si audissetis ipsum? ex quo satis significauit, quātū esset in actiōe,

qui orationem eandem aliam esse putaret authore mutato. Quid fuit in Gracchoʔ quem tu Catule melius meministi, quod me puero tantopere ferreturʔ Quò me miser conferàmʔ quò uertamʔin capitoliumʼneʔ at fratris sanguine redundat. an domumʔmatremʼne ut miseram, lamentantemq; uideam, & abiectamʔquæ sic ab illo acta esse constabat oculis, uoce, gestu, inimici ut lachrymas tenere non possent. Hæc eo dico pluribus, quod genus hoc totum oratores, qui sunt ueritatis ipsius actores, reliquerunt, imitatores autem ueritatis histriones occupauerunt. Ac sine dubio in omni re uincat imitationem ueritas, sed ea si satis in actione efficeret ipsa per sese, arte profectò non egeremus. uerum quia animi permotio, quæ maxime aut declaranda, aut imitanda est actione, perturbata sæpe ita est, ut obscuretur, atq; penè obruatur, discutienda sunt ea, quæ obscurant, & ea, quæ sunt eminentia, et prompta sumenda. Omnis enim motus animi, suum quendam à natura habet uultum, & sonum, & gestum, totumq; corpus hominis, & eius omnis uultus, omnesq; uoces, ut nerui in fidibus ita sonant, ut à motu animi quoq; sunt pulsæ. Nam uoces, ut chordæ sunt intentæ, quæ ad quenque tactum respondeant, acuta, grauis, cita, tarda, magna, parua, quas tamen inter omnes est suo quoq; in genere mediocris. Atque etiam illa sunt ab his delapsa plura genera, leue, asperum, contractum, diffusum, continenti spiritu, intermisso, fractum, scissum, flexo sono, attenuatum, inflatum. Nullum est enim horum similium generum, quod non arte, ac moderatione tractetur, hi sunt actori, ut pictori expositi ad uariandum colores. Aliud enim uocis genus iracundia sibi sumat, acutum, incitatum, crebro incidens.

Impius hortatur me frater, ut meos malus miser

Manderem natos— & ea, quæ tu dudum Antoni protulisti.

Segregare abs te ausus, &

Ecquis hoc animaduertitʔuincite—

& Atreus ferè totus. Aliud miseratio, ac mœror, flexibile, plenum, interruptum, flebili uoce.

Quò nunc me uertamʔquod iter incipiam ingrediʔ

Domum paternamʼneʔan ne ad Peliæ filiasʔ & illa.

O pater, o patria, o Priami domus, & quæ sequuntur.

Hæc omnia uidi inflammari,

Priamo ui uitam euitari.

Aliud metus, demissum, & hæsitans, & abiectum.

Multiʼ modis sum circumuentus, morbo, exilio, atque inopia,

Tum pauor sapientiam mihi omnem ex animo expectorat,
Alter terribilem minitatur uitae cruciatum, & necem,
Quae nemo est tam firmo ingenio, & tanta confidentia,
Quin refugiat timido sanguine, atq; exalbescat metu,

Aliud uis, contentum, uehemens, imminens, quadam incitatione grauitatis.

Iterum Thyestes Atreum attractum aduenit,
Iterum iam aggreditur me, & quietum exsuscitat,
Maior mihi moles, maius miscendum est malum,
Qui illius acerbum cor contundam, & comprimam.

Aliud uoluptas, effusum, lene, tenerum, hilaratum, ac remissum.

Sed mihi cum tetulit coronam ob collocandas nuptias,
Tibi ferebat, cum simulabat sese alteri dare,
Tum ad te ludibunda docte, & delicate detulit.

Aliud molestia, sine commiseratione graue quiddam, & uno pressu, ac sono obductum,

Qua tempestate Paris Helenam innuptis iunxit nuptijs,
Ego tum grauida expletis iam ferè ad pariendum mensibus,
Per idem tempus Polydorum Hecuba partu postremo parit.

Omneis autem hos motus subsequi debet gestus non hic uerba exprimens scenicus, sed uniuersam rem, & sententiam non demonstratione, sed significatione declarans, laterum inflexione, hac forti, ac uirili non ab scena, & histrionibus, sed ab armis, aut etiam à palaestra. Manus autem minus arguta, digitis subsequens uerba non exprimens, brachium procerius proiectum quasi quoddam telum orationis, supplosio pedis in contentionibus aut incipiendis, aut finiendis. Sed in ore sunt omnia. In eo autem ipso dominatus est omnis oculorum, quo melius nostri illi senes, qui personatum, ne Roscium quidem, magnopere laudabant. Animi est enim omnis actio, et imago animi uultus est, indices oculi, nã haec est una pars corporis, quae quot animi motus sunt, tot significationes, & commutationes possit efficere. neq; uero est quisquam, qui eadem contuens efficiat. Theophrastus quidem Tauriscum quendam dixit actorem auersum solitum esse dicere, qui in agendo contuens aliquid, pronuntiaret. Quare oculorum est magna moderatio. nam oris non est nimium mutanda species, ne aut ad ineptias, aut ad prauitatem aliquam deferamur. Oculi sunt, quorum tum intentione, tum remissione, tum coniectu, tum hilaritate, motus animorum significemus apte cum genere ipso orationis. est enim actio quasi sermo corporis, quo magis menti congruens esse debet. Oculos autem na-

-tura nobis,ut equo,& leoni setas,caudam,aures,ad motus animorum declarandos dedit. Quare in hac nostra actione secundũ uocem uultus ualet,is autem oculis gubernatur. Atque in ijs omnibus,quæ sunt actionis,inest quædam uis à natura data. quare etiam hac imperiti, hac uulgus,hac deniq; barbari maxime cõmouentur. uerba enim neminem mouent,nisi eum,qui eiusdem linguæ societate coniunctus est, sententiæq; sæpe acutæ,non acutorum hominum sensus prætereuolant,actio,quæ præ se motum animi fert,omnes mouet. ijsdem enim omnium animi motibus concitantur, & eos ijsdem notis, & in alijs agnoscunt, et in seipsi indicant. Ad actionis autem usum,atq; laudẽ, maximam sine dubio partem uox obtinet,quæ prymũ est optanda nobis,deinde,quæcunque erit,ea tuenda, de quo illud iam nihil ad hoc præcipiendi genus quemadmodum uoci seruiatur,equidem magnopere censeo seruiendum. Sed illud uidetur ab huius nostri sermonis officio non abhorrere,quod,ut dixi paulo ante,plurimis in rebus,quod maxime est utile,id nescio quo pacto etiam decet maxime. nam ad uocem in dicendo obtinendam nihil est utilius,quàm crebra mutatio,nihil perniciosius,quàm effusa sine intermissione contentio,quid?ad aures nostras,& actionis suauitatem,quid est uicissitudine,et uarietate, & commutatione aptius?Itaq; idẽ Gracchus,quod potes audire Catule ex Erycino cliente tuo literato homine,quem seruũ sibi ille habuit ad manum,cum eburneola solitus est habere fistula,qui staret occulte post ipsum,cum concionaretur, peritum hominẽ,qui inflaret celeriter eum sonum,quo illum aut remissum excitaret, aut à contentione reuocaret. Audiui mehercule inquit Catulus, & sæpe sum admiratus hominis cum diligentiam,tum etiam doctrinam,& scientiã.

Ego uero inquit Crassus,ac doleo quidem illos uiros in eam fraudem in rep. esse delapsos, quanquã ea tela texitur,& ea incitatur in ciuitate ratio uiuendi, ac posteritatis ostenditur,ut eorum ciuiũ,quos nostri patres non tulerunt,iã similes habere cupiamus. Mitte obsecro inquit Crasse Iulius sermonem istum,& te ad Gracchi fistulã refer, cuius ego non dũ plane rationẽ intelligo. In omni uoce inqt Crassus, est quiddam mediũ,sed suum cuiq; uoci,hinc gradatim ascendere uocem utile,& suaue est. nam à principio clamare agreste quiddam est,& illud idẽ ad firmandũ est uocem salutare. deinde est quiddã cõtentionis extremũ,quod tamen inferius est, q̃ acutissimus clamor,quo te fistula progredi non sinet,& tamen ab ipsa contentione reuocabit. Est item contra qddã in remissione grauissimũ,quoq; tanq̃ sonorum gradibus descenditur. Hæc uarietas,et hic per omnes sonos uocis cur

sus, & se tuebitur, & actioni afferet suauitatem, sed fistulatorem domi relinquetis, sensum huius consuetudinis uobiscum ad forum deferetis. Edidi quae potui, nō ut uolui, sed ut me temporis angustiae coegerunt. scitum est enim, causam conferre in tempus, cum afferre plura si cupias, non queas. Tu uero inqt Catulus, collegisti omnia, quantum ego possum iudicare, ita diuinitus, ut nō à graecis didicisse, sed eos ipsos haec docere posse uideare. Me quidem isthus sermonis participem factum esse gaudeo, ac uellem ut meus gener sodalis tuus Hortensius affuisset, quem quidem ego confido omnibus istis laudibus, quas tu oratione complexus es, excellentem fore. Et Crassus fore dicis inquit? ego uero esse iam iudico, et tum iudicaui, cum me consule in senatu causam defendit Africae, nuperq; etiam magis cum pro Bithyniae rege dixit. Quamobrem recte uides Catule, nihil enim isti adolescenti neq; à natura, neque à doctrina deesse sentio, quo magis est tibi Cotta, & tibi Sulpiti uigilandum, ac laborandum. non enim ille mediocris orator uestrae quasi succrescit aetati, sed & ingenio peracri, & studio flagranti, & doctrina eximia, & memoria singulari. cui quanquam faueo, tamen illum aetati suae praestare cupio, uobis uero illum tanto minorem praecurrere uix honestum est. Sed iam surgamus inquit, nosq; curemus, & aliquando ab hac contentione disputationis animos nostros, curamq; laxemus.

FINIS

M. TVLLII CICERONIS DE CLARIS ORATORIBVS, QVI DICITVR BRVTVS.

VM E' Cilicia decedens Rhodum uenissem, et eò mihi de Q. Hortẽsij morte esset allatum, opinione omniũ maiorẽ animo cepi dolorẽ. Ná & amico amisso, cum consuetudine iucunda, tum multorum officiorum coniunctione me priuatum uidebam, et interitu talis auguris dignitatem nostri collegij diminutam dolebam, qua in cogitatione, & cooptatum me ab eo in collegium recordabar, in quo iuratus iudicium dignitatis meæ fecerat, & inauguratum ab eodẽ, ex quo augurum institutis in parentis eum loco colere debebam. Augebã etiam molestiam, quod magna sapientium ciuium, bonorum'q; penuria, uir egregius, coniunctissimusq; mecum consiliorũ omnium societate, alienissimo reip. tempore extinctus, & authoritatis, & prudentiæ suæ triste nobis desyderium reliquerat. Dolebam'q;, quod, non ut pleriq; putabant, aduersarium, aut obtrectatorem laudum mearum, sed socium potius, et consortem gloriosi laboris amiseram. Etenim si in leuiorum artium studio memoriæ proditum est, poetas nobiles poetarum æqualium morte doluisse, quo tandem animo eius interitum ferre debui? cum quo certare erat gloriosius, quàm omnino aduersariũ non habere. cum præsertim non modo nunquam sit, aut illius à me cursus impeditus, aut ab illo meus, sed contra semper alter ab altero adiutus, & communicando, & monendo, & fauendo. Sed quoniã perpetua quadam felicitate usus ille cessit è uita suo magis, quàm suorum ciuium tempore, & tum occidit, cum lugere facilius remp. posset, si uiueret, quàm iuuare, uixit'q; tandiu, quàm licuit in ciuitate bene, beate'q; uiuere, nostro incommodo, detrimento'q; si est ita necesse, doleamus, illius uero mortis opportunitatem beneuolentia potius, quàm misericordia prosequamur, ut quotiescunq; de clarissimo, & beatissimo uiro cogitemus, illũ potius, quàm nosmetipsos diligere uideamur. Nam si id dolemus, quod eo iam frui nobis non licet, nostrum est id malum, quod modice feramus, ne id non ad amicitiam, sed ad domesticam utilitatem referre uideamur. sin tanquam illi ipsi acerbitatis aliquid acciderit angimur, summam eius felicitatem non satis grato animo interpretamur. Etenim si uiueret Q. Hortensius, cætera fortasse desyderaret unà cum reliquis bonis, & fortibus ciuibus, hunc autem, et præ-

ter cæteros, aut cum paucis sustineret dolorem, cum forum populi R. quod fuisset quasi theatrum illius ingenij, uoce erudita, & romanis, græcisq; auribus digna, spoliatum, atq; orbatum uideret. Equidem angor animo, non consilij, non ingenij, non authoritatis armis egere remp. quæ didiceram tractare, quibusq; me assuefeceram, quæq; erat propria, cum præstantis in rep. uiri, tum bene moratæ, & bene constitutæ ciuitatis. Quod si fuit in rep. tempus ullum, cum extorquere arma posset è manibus iratorum ciuium boni ciuis authoritas, et oratio, tum profecto fuit, cum patrocinium pacis exclusum est aut errore hominum, aut timore. Ita nobismetipsis accidit, ut quanquam essent multo magis alia lugenda, tamen hoc doleremus, qđ quo tempore ætas nostra perfuncta rebus amplissimis tanquã in portum confugere deberet, non inertiæ, neq; desidiæ, sed otij moderati, atq; honesti, cumq; ipsa oratio iam nostra canesceret, haberetq; suam quandam maturitatem, et quasi senectutem, tum arma sunt ea sumpta, quibus illi ipsi, q didicerant eis uti gloriose, quemadmodum salutariter uterentur, non reperiebant. Itaq; ij mihi uidentur fortunate, beateq; uixisse, cũ in cæteris ciuitatibus, tum maxime in nostra, quibus, cum authoritate, rerumq; gestarum gloria, tum etiam sapientiæ laude perfrui licuit. Quorum memoria, & recordatio in maximis nostris, grauissimisq; curis iucunda sanè fuit, cum in eam nuper ex sermone quodã incidissemus. Nam cum inambularem in xisto, & essem otiosus domi. M. ad me Brutus, ut consueuerat, cum Tito Pomponio uenerat, homines cum inter se coniuncti, tum mihi ita cari, itaq; iucundi, ut eorum aspectu omnis, quæ me angebat, de rep. cura consederit, quos postquam salutaui, quid uos inquam Brute, et Attice nunc? quid tandem noui? Nihil sanè inquit Brutus, quod quidem, aut tu audire uelis, aut ego pro certo dicere audeam. Tum Atticus, eo inquit ad te animo uenimus, ut de rep. esset silentium, & aliquid audiremus potius ex te, quàm te afficeremus ulla molestia. Vos uero inquam Attice, & præsentem me cura leuatis, & absenti magna solatia dedistis. nam uestris primũ literis recreatus, me ad pristina studia reuocaui. Tum ille, legi inquit perlubenter epistolã, quam ad te Brutus misit ex Asia, qua mihi uisus est & monere te prudẽter, & consolari amicissime. Recte inquam est uisus, nam me istis scito literis, ex diuturna perturbatione totius ualetudinis, tanquam ad aspiciendam lucem esse reuocatum. Atque ut post Cannensem illam calamitatem primum Marcelli ad Nolam prælio populus se romanus erexit, posteaq; prosperæ res deinceps multæ consecutæ sunt, sic post rerum nostrarum, & com-

munium grauissimos casus, nihil ante epistolam Bruti mihi accidit, qd̄ uellem, aut quod aliqua ex parte solicitudines alleuaret meas. Tū Brutus, uolui id quidem efficere certe, & capio magnum fructum, siquidem quod uolui, tanta in re consecutus sum. Sed scire cupio quæ te Attici literæ delectauerunt? Istæ uero inq̄ Brute non modo delectationem mihi, sed etiam, ut spero salutem, attulerunt. Salutem inqt ille? quodnam tandem genus istuc tam præclarū literarū fuit? An mihi potuit inquam esse aut gratior ulla salutatio, aut ad hoc tempus aptior, q̄ illius libri, quo me hic affatus, quasi iacentē excitauit? Tū ille, nempe eum dicis inquit, quo iste omnem rerū memoriam breuiter, & ut mihi quidem uisum est, perdiligenter complexus est. Istum ipsum inquā Brute dico librū mihi saluti fuisse. Tū Atticus, Optatissimum mihi qdem est, quod dicis, sed quid tandem habuit liber iste, quod tibi aut nouū, aut tanto usui posset esse? Ille uero, et noua inquam mihi qdem multa, & eam utilitatem, quam requirebam, ut explicatis ordinibus temporū, uno in conspectu omnia uiderem, quæ cū studiose tractare cœpissem, ipsa mihi tractatio literarū salutaris fuit, admonuitq; Pomponi, ut à te ipso sumerem aliqd ad me reficiendū, teq; remunerandum si non pari, at grato tamen munere, quanquam, illud Hesiodium laudatur à doctis, quod eadem mensura reddere iubet, qua acceperis, aut etiam cumulatiore, si possis. Ego autem uoluntatem tibi profecto emetiar, sed rem ipsam nondum posse uideor, idq; ut ignoscas à te peto. Nec enim ex nouis (ut agricolæ solent) fructibus est, unde tibi reddam, quod accepi, sic omnis fœtus repressus, exustusq; flos siti ueteris ubertatis exaruit, nec ex conditis, qui iacent in tenebris, & ad quos omnis nobis aditus, qui pene solis patuit, obstructus est. Seremus igitur aliquid tanquam in inculto, & derelicto solo, quod ita diligenter colemus, ut impendijs etiam augere possimus largitatem tui muneris, modo idem noster animus efficere possit, quod ager, qui, cum multos annos quieuit, uberiores efferre fruges solet.

Tum ille, Ego uero & expectabo ea, quæ polliceris, neque exigam, nisi tuo commodo; & erunt mihi pergrata, si solueris. Mihi quoque inquit Brutus, & expectanda sunt ea, quæ Attico polliceris, & si fortasse ego à te huius uoluntarius procurator petam, quod ipse, cui debes, incommodo exacturum negat. At uero inquam tibi ego Brute non soluam, nisi prius à te cauero, amplius eo nomine neminem, cuius petitio sit, petiturum. Non mehercule inquit tibi repromittere istuc quidem ausus sim, nam hunc, qui negat, uideo flagitatorem, nō illum quidem tibi molestum, sed assiduum tam

men, & acrem, fore. Tum Pomponius, ego uero inquit Brutum nihil mentiri puto. Videor enim iam te ausurus esse appellare, quoniam longo iternallo modo primum animaduerti paulo te hilariorem. Itaq; quoniam hic quod mihi deberetur se exacturum professus est, quod huic debes, ego à te peto. Quidnam id iquam? Vt scribas inqt aliquid, iampridem enim conticuerunt tuæ literæ. Nã, ut illos de rep. libros edidisti, nihil à te sane postea accepimus, eisq; nosmetipsi ad rerum naturalium memoriam comprehendendam impulsi, atque incensi sumus. Sed illa cum poteris, atque ut possis rogo. Nunc uero inqt, si es animo uacuo, expone nobis, quod quærimus. Quidnam est id inquam? Quod mihi nuper i Thusculano ichoasti de oratoribus, quando esse cœpissent, qui etiam, & quales fuissent. Quem ego sermonem cum ad Brutum tuum, uel nostrum potius, detulissem, magnopere hic audire se uelle dixit. Itaq; hunc elegimus diem, cum te sciremus esse uacuum. Quare, si tibi est commodum, ede illa, quæ cœperas, & Bruto, & mihi. Ego uero inquam, si potuero, faciam uobis satis. Poteris inquit. relaxa modò paulum animum, aut sane (si potes) libera. Nempe igitur hinc tum Pomponi ductus est sermo, quod erat à me mentio facta, causam Deiotari fidelissimi, atque optimi regis ornatissime, & copiosissime à Bruto me audisse defensam. Scio inqt ab isto initio tractum esse sermonem, teq; Bruti dolentem uicem, quasi defleuisse iudiciorum uastitatem, & fori. Feci inquam istuc quidem, & sæpe facio. Nam mihi Brute in te intuenti crebro in mentem uenit uereri, ecquodnam curriculum aliquando sit habitura tua, et natura admirabilis, et exquisita doctrina, et singularis industria. Cum enim in maximis causis uersatus esses, & cum tibi ætas nostra iam cederet, fascisq; summitteret, subito in ciuitate cum alia ceciderũt, tum etiam ea ipsa, de qua disputare ordimur, eloquentia obmutuit. Tum ille cæterarum rerum causa inquit istuc & doleo, & dolendũ puto, Dicendi autem me, non tam fructus, & gloria, quàm studium ipsum, exercitatioq; delectat, quod mihi nulla res eripiet, te præsertim tam studioso. Et dicere enim bene nemo potest, nisi qui prudenter intelligit. Quare qui eloquentiæ ueræ dat operam, dat prudentiæ, qua ne maximis quidem in bellis æquo animo carere quisquam potest. Praeclare inquam Brute dicis, eoq; magis ista dicendi laude delector, quod cætera, quæ sunt quondam habita in ciuitate pulcherrima, nemo est tam humilis, qui se non aut posse adipisci, aut adeptum putet. Eloquentem neminem uideo factum esse uictoria. Sed quo facilius sermo explicetur, sedentes, si uidetur, agamus. Cum idem placuisset illis

ſet illis, tum in pratulo propter Platonis ſtatuã conſedimus. HIC ego laudari igitur eloquentiam, et quanta uis ſit eius expromere, quãtamq; ijs, qui ſint eam conſecuti, dignitatem afferat, neq; propoſitum nobis eſt hoc loco, neque neceſſarium. Hoc uero ſine ulla dubitatione confirmauerim, ſiue illa arte pariatur aliqua, ſiue exercitatione quadam, ſiue natura, rem unam eſſe omnium difficillimam. quibus enim ex quinque rebus conſtare dicitur, earum unaquæq; eſt ars ipſa magna per ſeſe. Quare quinque artium concurſus maximarum, quantam uim, quantamq; difficultatem habeant, exiſtimari poteſt. Teſtis eſt Græcia, quæ cum eloquētiæ ſtudio ſit incenſa, iandiuq; excellat in ea, præſtetq; cæteris, tamen omnes artes uetuſtiores habet, & multo ante, non inuentas ſolum, ſed etiam perfectas, quàm hæc eſt à græcis elaborata dicendi uis, atque copia. In quã cum intueor, maxime mihi occurrunt Atticæ, & quaſi lucent Athenæ tuæ, qua in urbe primum ſe orator extulit, primumq; etiam monimentis, & literis oratio eſt cœpta mandari, tamen ante Periclem, cuius ſcripta quædam feruntur, & Thucydidem, qui nõ naſcentibus Athenis, ſed iam adultis fuerunt, litera nulla eſt, quæ quidem ornatum aliquem habeat, & oratoris eſſe uideatur. Quanquam opinio eſt, & eum, qui multis annis ante hos fuerit, Piſiſtratum, & paulo ſeniorē etiam Solonem, poſteaq; Cliſthenē multum ut temporibus illis ualuiſſe dicendo. Poſt hanc ætatem aliquot annis, ut ex Attici monimentis poteſt perſpici, Themiſtocles fuit, quem conſtat cum prudentia, tum etiam eloquentia præſtitiſſe. poſt Pericles, qui cũ floreret omni genere uirtutis, hac tamen fuit laude clariſſimus. Cleonem etiam temporibus illis turbulentum illũ quidem ciuem, ſed tamen eloquentem conſtat fuiſſe, huic ætati ſuppares Alcibiades, Critias, Theramenes, quibus temporibus, quod dicendi genus uiguerit, ex Thucydidis ſcriptis, qui ipſe tum fuit, intelligi maxime poteſt. grandes erant uerbis, crebri ſententijs, compreſſione rerum breues, & ob eam ipſam cauſam interdum ſubobſcuri. Sed, ut intellectum eſt, quantam uim haberet accurata, & facta quodam modo oratio, tum etiam magiſtri dicendi multi ſubito extiterunt, tum Leontinus Gorgias, Traſymachus Chalcædonius, Protagoras Abderites, Prodicus Cius, Hippias Helæus, in honore magno fuit, alijq; multi temporibus eiſdem docere ſe profitebantur, arrogantibus ſanè uerbis, quemadmodum cauſa inferior (ita enim loquebantur) dicendo fieri ſuperior poſſet. Iis oppoſuit ſeſe Socrates, qui ſubtilitate quadã diſputandi refellere eorum inſtituta ſolebat uerbis. Huius ex uberrimis ſermonibus extiterunt doctiſſimi uiri, primumq; tum philoſo-

phia, non illa de natura, quæ fuerat antiquior, sed hæc, in qua de bonis rebus, & malis, deq; hominum uita, & moribus disputatur, inuenta dicitur, quod quoniam genus ab hoc, quod proposuimus, abhorret, philosophos aliud in tempus reijciamus, ad oratores, à quibus digressi sumus, reuertamur. Extitit igitur iam senibus illis, quos paulo ante diximus, Isocrates, cuius domus cunctæ Græciæ quasi ludus quidam patuit, atque officina dicendi, magnus orator, & perfectus magister, quanquam forensi luce caruit, intraq; parietes aluit eam gloriam, quam nemo quidem meo iudicio, est postea consecutus. is & ipse scripsit multa præclare, & docuit alios, & cum cætera melius, quàm superiores, tum primus intellexit, etiam in soluta oratione, dum uersum effugeres, modum tamen, & numerum quendam oportere seruari. Ante hunc enim uerborum quasi structura, & quædam ad numerum conclusio nulla erat, aut siquando erat, non apparebat, eam dedita opera esse quæsitam, quæ forsitan laus sit, ueruntamen natura magis, tum casu nonnunquam, quàm aut ratione aliqua, aut obseruatione fiebat. Ipsa enim natura circunscriptione quadam uerborum comprehendit, concluditq; sententiam. Quæ cum aptis constricta uerbis est, cadit etiam plerunque numerose. Nam & aures ipsæ quid plenum, quid inane sit, iudicant, & spiritu quasi necessitate aliqua, uerborum comprehensio terminatur, in quo non modo defici, sed etiam laborare turpe est. Tum fuit Lysias ipse quidem in causis forensibus non uersatus, sed egregie subtilis scriptor, atque elegans, quem iam prope audeas oratorem perfectum dicere, nam plane quidem perfectum, & cui nihil admodum desit, Demosthenem facile dixeris, nihil acute inueniri potuit in eis causis, quas scripsit, nihil (ut ita dicam) subdole, nihil uersute, quod ille non uiderit, nihil subtiliter dici, nihil presse, nihil enucleate, quo fieri possit aliquid limatius, nihil contra grande, nihil incitatum, nihil ornatum, uel uerborum grauitate, uel sententiarum, quo quicquam esset elatius. Huic Hyperides proximus, & Aeschines fuit, & Lycurgus, & Dinarchus, & is, cuius nulla extant scripta, Demades, alijq; plures. hæc enim ætas effudit hanc copiam, &, ut opinio mea fert, succus ille, & sanguis incorruptus usque ad hanc ætatem oratorum fuit, in qua naturalis inesset, non fucatus nitor. Phalereus enim successit eis senibus adolescens, eruditissimus ille quidem horum omnium, sed non tam armis institutus, quàm palæstra, itaque delectabat magis Athenienses, quàm inflammabat. processerat enim in solem, & puluerem, non ut è militari tabernaculo, sed ut è Theophrasti doctissimi

stissimi hominis umbraculis. hic primus inflexit orationem, & eam mollem, teneramq; reddidit, & suauis, sicut fuit, uideri maluit, quàm grauis, sed suauitate ea, qua perfunderet animos, non qua perfringeret, & tantum ut memoriam concinnitatis suæ, non quemadmodum de Pericle scripsit Eupolis, cum delectatione aculeos etiam relinqueret in animis eorum, à quibus esset auditus. Vides ne igitur, ut in ea ipsa urbe, in qua & nata, & alta sit eloquentia, quàm ea sero prodierit in lucem? siquidem ante Solonis ætatem, & Pisistrati, de nullo, ut diserto memoriæ proditum est. At hi quidem, ut populi R. ætas est, senes, ut Atheniensium secla numerantur, adolescentes debent uideri. Nam & si Seruio Tullo regnante uiguerunt, tamen multo diutius Athenæ iam erant, quàm est Roma ad hodiernū diem, nec tamen dubito, quin habuerit uim magnam semper oratio. Neq; enim iam troicis temporibus tantum laudis in dicendo Vlyssi tribuisset Homerus, & Nestori, quorum alterum uim habere uoluit, alterum suauitatē, nisi iam tum esset honos eloquentiæ, neq; ipse poeta hic tam idem ornatus in dicendo, ac plane orator fuisset, cuius & si incerta sunt tempora, tamen annis multis fuit ante Romulum, siquidem non infra superiorem Lycurgum fuit, à quo est disciplina Lacedæmoniorū astricta legibus. Sed studiū eius generis, maiorq; uis agnoscitur in Pisistrato. Deniq; hunc proximo seculo Themistocles insecutus est, ut apud nos perantiquus, ut apud Athenienses non ita sane uetus. fuit enim regnante iam Græcia, nostra autem ciuitate non ita pridem dominatu regio liberata, nam bellum Volscorum illud grauissimum, cui Coriolanus exul interfuit, eodem fere tempore, quo Persarum bellum fuit, similisq; fortuna clarorum uirorū, siquidē uterq;, cum ciuis egregius fuisset, populi ingrati pulsus iniuria, se ad hostes contulit, conatumq; iracundiæ suæ, morte sedauit, nam & si aliter est apud te Attice de Coriolano, cōcede tamen, ut huic generi mortis potius assentiar. At ille ridens, tuo uero inquit arbitratu, quoniā qdem concessum est rhetoribus mentiri, & in historijs, ut aliqd dicere possint argutius ut enim tu nūc de Coriolano, sic Clitarchus, sic Stratocles de Themistocle finxit. Nam quē Thucydides, qui & Atheniensis erat, & summo loco natus, summusq; uir, et paulo ætate posterior, tantum mortuū scripsit, & in Attica clàm humatum, addidit fuisse suspicionem ueneno sibi consciuisse mortem, hūc isti aiunt, cum taurū immolauisset, excepisse sanguinem patera, & eo poto, mortuū concidisse. hanc enim mortem rhetorice, & tragice ornare potuerunt. illa mors uulgaris nullam præbebat materiem ad ornatum. quare quoniam tibi quadrat, omnia

fuisse in Themistocle paria, & Coriolano, pateram quoque à me sumas licet, præbebo etiam hostiam, ut Coriolanus sit plane alter Themistocles. Sit sanè inquam, ut lubet de isto, & ego cautius posthac historiam attingam te audiente, quem rerum romanarum authorem laudare possum religiosissimũ. Sed tum ferè Pericles Xantippi filius, de quo ante dixi, primus adhibuit doctrinam, quæ quanquam tum nulla erat dicendi, tamen ab Anaxagora physico eruditus exercitationem mentis à reconditis, abstrusis'q; rebus, ad causas forenses, populares'q; facile traduxerat, huius suauitate maxime hilaratæ sunt Athenæ, huius ubertatem, & copiam admiratæ, eiusdem uim dicendi, terrorem'q; timuerunt. Hæc igitur ætas prima Athenis oratorem prope perfectum tulit. Nec enim in constituentibus remp. nec in bella gerentibus, nec in impeditis, ac regum dominatione deuinctis, nasci cupiditas dicendi solet. Pacis est comes, otij'q; socia, & iam bene constitutæ ciuitatis, quasi alumna, quædam eloquentia. Itaq; ait Aristoteles, cum sublatis in Siciliá tyrannis res priuatæ longo interuallo iudicijs repeterentur, tum primum, quod esset acuta illa gens, & controuersia natura, artem, & præcepta siculos Coracem, & Tisian conscripsisse, nam antea neminem solitum uia, nec arte, sed accurate tamen, & de scripto plerosque dicere, scriptas'q; fuisse, & paratas à Protagora rerum illustrium disputationes, quæ nunc communes appellantur loci. Quod idem fecisse Gorgiam, cum singularum rerum laudes, uituperationes'q; conscripsisset, quod iudicaret hoc oratoris maxime proprium, rem augere posse laudando, uituperandoq; rursus affligere. Huic Antiphontem Rhamnusium similia quædam habuisse conscripta, quo neminem unquam melius ullam orauisse capitis causam, cũ se ipse defenderet, se audiente locuplex author scripsit Thucydides. Nã Lysiam primo profiteri solitum artem esse dicendi, deinde quod Theodorus esset in arte subtilior, in orationibus autem ieiunior, orationes eum scribere alijs cœpisse, artem remouisse. Similiter Isocratem primo artem dicendi esse negauisse, scribere autem alijs solitum orationes, quibus in iudicijs uterentur, sed cum ex eo, quia quasi committeret contra legem, quo quis iudicio circunueniretur, sæpe ipse in iudicium uocaretur, orationes alijs desistisse scribere, totum'q; se ad artes componendas transtulisse. Et Græciæ quidem oratorum partus, atq; fontes uides ad nostrorum annalium rationem ueteres, ad ipsorum sanè recentes. Nam ante quàm delectata est Atheniensium ciuitas hac laude dicendi, multa iam memorabilia & in domesticis, & in bellicis rebus effecerat. Hoc autem studiũ non erat commune Græ-

ciæ sed

riæ, sed proprium Athenarũ. quis enim aut argiuum oratorem, aut corinthium, aut Thebanum scit fuisse temporibus illis? nisi quid de Epaminunda docto homine suspicari libet. Lacedæmoniũ uero usq; ad hoc tempus audiui fuisse neminem, Menelaum ipsum, dulcem illũ quidem tradit Homerus, sed paucα dicentem. breuitas autem laus est interdum in aliqua parte dicendi, in uniuersa eloquentia laudem nõ habet. At uero extra Græciam magna dicendi studia fuerunt, maximeq; huic laudi habiti honores illustre oratorum nomen reddiderunt. Nam, ut semel è Peireo eloquentia euecta est, omnes peragrauit insulas, atq; ita peregrinata tota Asia est, ut se externis oblineret moribus, omnemq; illam salubritatem atticæ dictionis, quasi sanitatem pderet, ac loqui pene dedisceret. Hinc asiatici oratores non contemnẽdi quidem, nec celeritate, nec copia, sed parum pressi, & nimis redundãtes, Rhodij saniores, & atticorum similiores, sed de græcis hactenus. etenĩ hæc ipsa forsitan fuerunt non necessaria. Tum Brutus, ista uero inquit, quàm necessaria fuerint, non facile dixerim, iucunda certe mihi fuerunt, neq; solum non longæ, sed etiam breuiora, quàm uellem. Optime inquam, sed ueniamus ad nostros, de quibus difficile est plus intelligere, quà m q̃tum ex monimentis suspicari licet. Quis enim putet aut celeritatem ingenij L. Bruto illi nobilitatis uestræ principi defuisse? qui de matre suauianda ex oraculo Apollinis tam acute, argute'q; coniecerit, q summã prudentiã simulatione stultitiæ texerit, q potentissimum regem, clarissimi regis filium, expulerit, ciuitatemq; ppetuo dominatu liberatam, magistratibus annuis, legibus, iudicijsq; deuinxerit, qui collegæ suo imperiũ abrogauerit, ut è ciuitate regalis nominis memoriã tolleret, quod certe effici nõ potuisset, nisi esset oratione persuasum. Videmus item paucis annis post reges exactos, cum plebs prope ripam Anienis ad tertium milliarium consedisset, eumq; montem, qui sacer appellatus est, occupauisset, M. Valerium dictatorem dicendo sedauisse discordias, eiq; ob eam rem honores amplissimos habitos, & eum primum ob eam ipsam causam maximum esse appellatum. Ne L. Valerium quidem potitum, arbitror non aliquid potuisse dicendo, qui post decemuiralem inuidiã plebem in patres incitatam, legibus, et concionibus suis mitigauerit. Possumus Appiũ Claudiũ suspicari disertũ, qa senatum iamiam inclinatum, à Pyrrhi pace reuocauerit. Possumus C. Fabricium, qa sit ad Pyrrhum de captiuis recuperandis missus orator. T. Coruncanũ, quod ex pontificũ cõmentarijs longe plurimũ ingenio ualuisse uideatur. M. Curiũ, quod is tribunus pl. interrege Appio Cæco diserto homine comitia contra leges habente,

tum de plebe consulem non accipiebat, patres ante authores fieri coegerit, quod fuerit permagnum non dum lege Menia lata. Licet aliqd etiam de M. Popilij ingenio suspicari, qui cum cons. esset, eodemq; tempore sacrificium publicum cum læna faceret, quod erat flamen carmentalis, plebis contra patres concitatione, & seditione nuntiata, ut erat læna amictus, ita uenit in concionem; seditionemq; cum authoritate, tum oratione sedauit. Sed eos oratores habitos esse, aut omnino tum ullum eloquentiæ præmium fuisse, nihil sane mihi legisse uideor, tantummodo coniectura ducor ad suspicandum. Dicitur etiam C. Flaminius is, qui tribunus pl. legem de agro gallico, & piceno uiritim diuidendo tulerit, qui cons. apud Trasimenum sit interfectus, ad populum ualuisse dicendo. Quintus etiam Maximus uerrucosus orator habitus est temporibus illis, & Q. Metellus is, qui bello punico secundo cum L. Veturio Philone consul fuit. Quem uero extet, & de quo sit memoriæ proditum eloquentem fuisse, & ita esse habitum, primus est M. Cornelius Cethegus, cuius eloquentiæ est author, & idoneus quidem mea sententia Q. Ennius, præsertim cum & ipse eum audiuerit, & scribat de mortuo, ex quo nulla suspicio est, amicitiæ causa esse mentitum. est igitur sic apud illum in nono (ut opinor) annali.

Additur orator Cornelius suauiloquenti,

Ore Cethegus Marcus studio, collegam,

Filius, & oratorem appellat, & suauiloquentiam tribuit, quæ nunc quidem non tam est in plerisq. latrant enim iam quidam oratores, non loquuntur, sed est ea laus eloquentiæ certe maxima.

Is dictus Ollis popularibus olim

Qui tum uiuebant homines, atque æuum agitabant,

Flos delibatus populi. Probe uero, ut enim hominis decus ingenium, sic ingenij ipsius lumen est eloquentia, qua uirum excellentem præclare tum illi homines florem populi esse dixerunt.

Suadæq; medulla,

πειθὼ quam uocant græci, cuius effector est orator, hanc suadam appellauit Ennius, eius autem Cethegum medullam fuisse uult, ut quam deam in Periclis labris scripsit Eupolis sessitauisse, huius hic medullam nostrum oratorem fuisse dixerit. At hic Cethegus cons. cum P. Tuditano fuit bello punico secundo, quæstorq; his consulibus M. Cato, modo plane, annis. CXL. ante me consulem, & id ipsum nisi unius esset Ennij testimonio cognitũ, hunc uetustas, ut alios fortasse multos, obliuiõe obruisset. Illius autem ætatis, qui sermo fuerit ex Næuianis scriptis intelligi potest. his enim consulibus, ut in ue-

teribus commentarijs scriptum est, Næuius est mortuus, quanquã Varro noster diligentissimus inuestigator antiquitatis, putat in hoc erratum, uitamq; Næuij producit longius. Nam Plautus P. Claudio L. Portio uiginti annis post illos, quos ante dixi, consules mortuus est Catone censore. Hunc igitur Cethegum consecutus est ætate Cato, qui annis. IX. post eum fuit cons. eum nos, ut peruetetrem habemus, qui L. Martio. M. Manilio cons. mortuus est annis. LXXXIII. ipsis ante me consulem. Nec uero habeo quenquam antiquiorem, cuius quidem scripta proferenda putem, nisi quem Appij Cæci oratio hæc ipsa de Pyrrho, & nonnullæ mortuorum laudationes forte delectant, et hercules hæ quidem extant. ipsæ enim familiæ sua quasi ornamenta, ac monimenta seruabant, & ad usum, si quis eiusdem generis occidisset, et ad memoriam laudum domesticarũ, et ad illustrandum nobilitatem suã, quãq; his laudationibus historia rerũ nostrarũ est facta mendosior. multa enim scripta sunt in eis, quæ facta non sunt, falsi triumphi, plures cõsulatus, genera etiã falsa, & ad plebem transitiones, cum homines humiliores in alienum eiusdem nominis infunderentur genus, ut si ego me a M. Tullio esse dicerem, qui Patricius cum Ser. Sulpitio consul anno decimo post exactos reges fuit. Catonis autem orationes non minus multæ ferè sunt, quàm attici Lysiæ, cuius arbitror plurimas esse. est enim atticus, quoniam certe Athenis est & natus, & mortuus, et functus omni ciuium munere, quanquam Timæus eum, quasi licinia, & mutia lege repetit Syracusas. & quodãmodo est nonnulla in ijs etiã inter ipsos similitudo, acuti sunt, elegãtes, faceti, breues. Sed ille græcus ab omni laude felicior. habet enim certos sui studiosos, qui non tam habitus corporis opimos, quàm gracilitates consectentur, quos, ualetudo modo bona sit, tenuitas ipsa delectat, quanquam in Lysia sunt sæpe etiam lacerti, sic, ut & fieri nihil possit ualentius, uerum est certe genere toto strigosior, sed habet tamen suos laudatores, qui hac ipsa eius subtilitate admodum gaudeant. Catonem uero quis nostrorum oratorum, qui quidem nunc sunt, legit? aut quis nouit omnino? At quem uirum (dij boni) mitto ciuem, aut senatorem, aut imperatorem? oratorem enim hoc loco quærimus, quis illo grauior in laudando? acerbior in uituperando? in sententijs argutior? in docendo, edisserendoq; subtilior? Refertæ sunt orationes amplius centumquinquaginta, quas quidem adhuc inuenerim, & legerim, & uerbis, & rebus illustribus, licet ex his eligant ea, quæ notatione, et laude digna sint, omnes oratoriæ uirtutes in eis reperientur. Iam uero origines eius quẽ florẽ, aut quod lumen eloquẽtiæ non habent? amatores huic desunt, sicuti multis iã ante

seculis, & Philisto siracusio, & ipsi Thucydidi. Nam, ut horum conci sis sententijs, interdum etiam non satis apertis cum breuitate, tum nimio acumine, officit Theopõpus elatione, atq; altitudine orationis suæ, quod idem Lysiæ Demosthenes, sic Catonis luminibus obstruxit hæc posteriorum quasi exaggerata altius oratio. Sed & in nostris inscitia est, quod ij ipsi, qui in græcis antiquitate delectantur, eaq; subtilitate, quam atticam appellant, hanc in Catone non nouerunt quidem, Hyperidæ uolunt esse, & Lysiæ, laudo, sed cur nolunt Catonis? attico genere dicendi se gaudere dicunt, sapienter id quidem, atq; utinam imitarentur, nec ossa solum, sed etiam sanguinem, gratum est tamen quod uolunt, cur igitur Lysias, & Hyperides amatur, cũ penitus ignoretur Cato? antiquior est huius sermo. & quædam horridiora uerba. ita enim tum loquebantur, id muta, quod tum ille non potuit, & adde numeros, & aptior sit oratio, ipsa uerba compone, & quasi coagmenta, quod ne græci quidem ueteres factitauerunt, iam neminem ante pones Catoni. Ornari orationem græci putant, si uerborum immutationibus utantur, quos appellant τρόπους, et sententiarũ, orationis'q; formis, quæ uocant σχήματα, non uerisimile est, quàm sit in utroq; genere et creber, et distinctus Cato. Nec uero ignoro non dum esse satis politum hunc oratorem, & quærendum esse aliquid perfectius, quippe cum ita sit ad nostrorum temporũ rationem uetus, ut nullius scriptum extet dignum quidem lectione, quod sit antiquius, sed maiore honore in omnibus artibus, quàm in hac una dicendi, uersatur antiquitas. quis enim eorum, qui hæc minora animaduertunt, nõ itelligit Canachi signa rigidiora esse, quàm ut imitentur ueritatẽ? Calamidis dura illa quidem, sed tamen molliora, quàm Canachi. nõ dum Myronis satis ad ueritatem adducta, iam tamen quæ non dubites pulchra dicere. pulchriora etiam Policleti, & iam plane perfecta, ut mihi qdem uideri solent. Similis in pictura ratio est, in qua Zeusim, & Polygnotum, & Timantem, & eorum, qui non sunt usi plusquam quatuor coloribus, formas et liniamẽta laudamus. At in Etione, Nicomacho, Protogene, Apelle iam pfecta sunt omnia, & nescio an reliquis in rebus omnibus idem eueniat. nihil est enim simul & inuentum, et pfectum. Nec dubitari debet, quin fuerint ante Homerũ poetæ, qđ ex eis carminibus intelligi potest, quæ apud illum, & in phæacum, & in procorum epulis canuntur. Quid nostri ueteres uersus ubi sunt?

Quos olim Fauni, uates'q; canebant,.

Cum neque musarum scopulos, nec dicti studiosus quisquam erat ante hunc. ait ipse de se, nec mentitur in gloriando. sic enim sese res

habet, nam & odyssea latina est, sic, tanquam opus aliquod Dædali, & Liuianæ fabulæ non satis dignæ, quæ iterum legantur. Atq; hic Liuius, qui primus fabulam C. Clodio Cæci filio, et M. Tuditano cōs. docuit anno ipso ante quàm natus est Ennius, post Romam conditam autem quadringentesimodecimo, ut hic ait, quem nos sequimur. est enim inter scriptores de numero annorum controuersia. Accius autem à Q. Maximo Quintum consule captum Tarento scripsit Liuium annis XXX. postquam eum fabulam docuisse, & Atticus scribit, & nos in antiquis commentarijs inuenimus. Docuisse autem fabulam annis post XI. C. Cornelio Q. Minutio cons. ludis lucłatijs, quos Salinator senensi prælio uouerat, in quo tantus error Accij fuit, ut his cons. XL. annos natus Ennius fuerit, cui cū æqualis fuerit Liuius, minor fuit aliquanto is, qui primus fabulam dedit, quam ij qui multas docuerant ante hos cons. & Plautus, & Næuius. Hæc si minus apta uidentur huic sermoni Brute Attico assigna, qui me inflammauit studio illustrium hominum ætates, & tempora persequendi. Ego uero inquit Brutus, et delector ista quasi notatione temporum, & ad id, quod instituisti oratorum genera distinguere ætatibus, istam diligentiam esse accommodatam puto. Recte inquā Brute intelligis, atq; utinam extarent illa carmina, quæ multis seclis ante suam ætatē in epulis esse cantitata à singulis conuiuis de clarorū uirorū laudibus in originibus scriptum reliqt Cato, tñ illius, quē in uatibus, & faunis enumerat Ennius, bellū punicum, quasi Myronis opus delectat. Sit Ennius sanè, ut est certe, pfectior, qui si illū, ut simulat, contemneret; non oīa bella persequens primū illud punicum acerrimū bellū reliqsset. Sed ipse dicit, cur id faciat, -Scripsere (inqt) alij rē Versibus- et luculente quidem scripserunt, etiam si minus, quàm tu, polite. Nec uero tibi aliter uideri debet, qui à Næuio, uel sumpsisti multa, si fateris, uel si negas, surripuisti. Cum hoc Catone grandiores natu fuerunt. C. Flaminius. C. Varro. Q. Maximus. Q. Metellus. P. Lentulus. P. Crassus, qui cum superiore Africano cons. fuit. Ipsum Scipionem accepimus non infantem fuisse, filius quidem eius, is qui hunc minorem Scipionem à Paulo adoptauit, si corpore ualuisset imprimis habitus esset disertus, indicant cum oraciunculæ, tum historia quædam græca, scripta dulcissime. Numeroq; eodem fuit Sex. Aelius, iuris quidem ciuilis omnium peritissimus, sed etiam ad dicendum paratus. De minoribus autem C. Sulpitius gallus, qui maxime omniū nobiliū græcis literis studuit, isq; et oratorum in numero est habitus, & fuit reliqs rebus ornatus, atque elegans. iam enim erat unctior quædam, splen-

didiorq; consuetudo loquendi. Nam hoc prætore ludos Apollini facien te, cum Thyesten fabulam docuisset Q. Martio. Cn. Seruilio cons. mortem obijt Ennius. Erat ijsdem temporibus T. Gracchus. P. F. qui bis consul, & censor fuit, cuius est oratio græca apud Rhodios, quem ciuem cum grauem, tum etiam eloquentem constat fuisse. P. etiã Scipionem Nasicam, qui est corculum appellatus, qui item bis cons. et censor fuit, habitum eloquentem, M. alium illius, qui sacra acceperit filiũ, dicunt etiam L. Lentulum, qui cum C. Figulo cons. fuit Q. nobiliorem M. filium, iam patrio instituto deditum studio literarum, qui etiã Q. Enniũ, qui cum patre eius in Aetolia militauerat ciuitate donauit, cum triumuir coloniam deduxisset, & T. Annium luscum huius Q. filij collegam non indisertum dicunt fuisse. Atq; etiam L. Paulus Africani pater, personam principis ciuis facile dicendo tuebatur. At uero etiam tum Catone uiuo, qui annos quinq., & LXXX. natus excessit è uita, cum quidem eoipso anno contra Seruium Galbam, ad populum summa contentione dixisset, quam etiam orationem scriptam reliquit, sed uiuo Catone minores natu multi uno tempore oratores floruerunt. Nam & A. Albinus is, qui græce scripsit historiã, qui cons. cum L. Lucullo fuit, & literatus, & disertus fuit, & tenuit cum hoc locum quendam, etiam Ser. Fuluius, & unà Ser. Fabius pictor, & iuris, & literarum, & antiquitatis bene peritus. Q.q; Fabius Labeo fuit ornatus ijsdem ferè laudibus. Nam Q. Metellus, is, cuius quatuor filij consulares fuerunt, in primis est habitus eloquens, qui pro L. Cotta dixit, accusante Africano, cuius & aliæ sunt orationes, & contra. T. Gracchum exposita est in C. Fannij annalibus, tũ ipse L. Cotta ueterator habitus, sed C. Lælius, & P. Africanus in primis eloquentes, quorum extant orationes, ex quibus existimari de ingenijs oratorum potest. Sed inter hos ætate paulum his antecedens sine controuersia Ser. Galba eloquentia præstitit, et nimirum is princeps ex latinis, illa oratorum propria, & quasi legitima opera tractauit, ut egrederetur à proposito ornandi causa, ut delectaret animos, aut permoueret, ut augeret rem, ut miserationibus, ut communibus locis uteretur, sed nescio quomodo huius, quem constat eloquentia præstitisse, exiliores orationes sunt, et redolẽtes magis antiquitatem, quàm aut Lælij, Scipionis, aut etiam ipsius Catonis. Itaq; exaruerunt, uix iã ut appareant. De ipsius Lælij, & Scipionis ingenio, quanquam ea est iam, ut plurimum tribuatur ambobus, dicendi tamen laus est in Lælio illustrior. At oratio Lælij de collegis non melior, quàm de multis, quàm uoles Scipionis, non quo illa Lælij quicquam sit dulcius, aut

*quod de religione dici possit augustius, sed multo tamen uetustior, et horridior ille, quàm Scipio, et cum sint in dicendo uariæ uolũtates, delectari mihi magis antiquitate uidetur, & lubenter uerbis etiam uti paulo magis priscis Lælius. Sed est mos hominum, ut nolint eundem pluribus rebus excellere. Nam ut ex bellica laude aspirare ad Africanũ nemo potest, in qua ipsa, egregium Viriati bello reperimus fuisse Lælium, sic ingenij, literarũ, eloquentiæ, sapientiæ deniq;, et si utriq; primas, priores tamen libenter deferunt Lælio. Nec mihi cæterorum iudicio solum uidetur, sed etiam ipsorum inter ipsos concessu, ita tributum fuisse. Erat omnino tum mos, ut in reliqs rebus melior, sic in hoc ipso humanior, ut faciles essent in suũ cuiq; tribuendo, memoria teneo Smyrnæ me ex P. Rutilio Rufo audiuisse, cũ diceret adolescentulo se accidisse, ut ex. S. C. P. Scipio, & D. Brutus (ut opinor) cons. de re atroci, magnáq; quærerent. Nã cum in * siuasita facta cædes esset, notíq; homines interfecti, insimulareturq; familia, partim etiam liberi, societatis eius, quæ picarias de P. Cornelio. L. Mũmio censoribus redemisset, decreuisse senatum, ut de ea re cognoscerent, et statuerent consules, causam pro publicanis accurate, ut semper solitus esset, elegantérq; dixisse Lælium, cum consules re audita, amplius de consilij sententia pronuntiauissent, paucis interpositis diebus iterum Lælium multo diligentius, meliusq; dixisse, iterumq; eodem modo à consulibus rem esse prolatam, tum Lælium, cum eum socij domum reduxissent, egissentq; gratias, et ne defatigaretur orauissent, locutum esse ita, se quæ fecisset honoris eorum causa, studiose, accuratéq; fecisse, sed se arbitrari causam illam à Ser. Galba, quod is in dicendo ornatior, acriorq; esset, grauius, & uehementius posse defendi. Itaq; authoritate C. Lælij publicanos causam detulisse ad Galbam. Illum autem, quod ei uiro succedendum esset, uerecunde, & dubitanter recepisse, unum, quasi comperendinatus, medium diem fuisse, quem totum Galbam in considerandа causa, componendáq; posuisse, & cum cognitionis dies esset, & ipse Rutilius rogatu sociorum domum ad Galbam mane uenisset, ut eum admoneret, & ad dicendi tempus adduceret, usq; illum quoad ei nuntiatum esset, consules descendisse, omnibus exclusis commentatum in quadã testudine cum seruis literatis fuisse, quorũ aliud dictare eodem à tempore solitus esset, interim cum esset ei nuntiatum tempus esse, exisse in ædes eo colore, & ijs oculis, ut egisse causam non commentatum putares. Addebat etiam, idq; ad rem pertinere putabat, scriptores illos male multatos exisse cum Galba. Ex quo significabat illum non in agendo solũ, sed etiam in meditando uehementem*

atq; incensum fuisse. Quid multa? magna exspectatione, plurimis audientibus coram ipso Lælio, sic illam causam, tanta ui, tantaq; grauitate dixisse Galbam, ut nulla ferè pars orationis silentio præteriretur. Itaq; multis querelis, multaq; miseratione adhibita, socios, omnibus approbantibus, illa die quæstione liberatos esse. Ex hac Rutiliana narratione suspicari licet, cum duæ summæ sint in oratore laudes, una subtiliter disputandi ad docendum. altera grauiter agendi ad animos audientium permouendos, multoq; plus proficiat is, qui inflāmet iudicem, quàm ille, qui doceat, elegantiam in Lælio, uim in Galba fuisse. Quæ quidē uis tum maxime cognita est, cum Lusitanis à Seruio Galba prætore, contra interpositam, ut existimabatur, fidem, interfectis L. Libone tribuno pl. populum incitante, & rogationem in Galbam priuilegij similem ferente, summa senectute (ut ante dixi) M. Cato legem suadens in Galbam multa dixit, quam orationem in origines suas retulit, paucis ante, quàm mortuus est, an diebus, an mensibus? Tum igitur recusans Galba pro sese, & populi R. fidem implorans, cum suos pueros, tum. C. Galli etiā filium flens commendabat, cuius orbitas, & fletus mire miserabilis fuit, propter recentem memoriam clarissimi patris, isq; se tum eripuit flammæ propter pueros misericordia populi commota, sicut idem scriptum reliquit Cato. Atque etiā ipsum Libonem non infantem uideo fuisse, ut ex orationibus eius intelligi potest. Cum hæc dixissem, & paulum interquieuissem, Quid igitur inquit est causæ Brutus, si tanta uirtus in oratore Galba fuit cur ea nulla in orationibus eius apparet? quod mirari non possum in eis, qui nihil omnino scripti reliquerunt. Nec enim est eadem inquam Brute causa non scribendi, & non tam bene scribendi, quàm dixerint. Nam uidemus alios oratores inertia nihil scripsisse, ne domesticus etiam labor accederet ad forensem, pleræq; enim scribuntur orationes habitæ iam, non ut habeantur. alios non laborare, ut meliores fiant. nulla enim res tantum ad dicendum proficit, quantum scriptio. memoriam autem in posterum ingenij sui non desyderant, cum se putant satis magnam adeptos esse dicendi gloriam, eāq; etiam maiorem uisum iri si in existimantium arbitrium sua scripta non uenerint. Alios quod melius putent dicere se posse, quàm scribere, quod peringeniosis hominibus, neque satis doctis plerunq; contigit, ut ipsi Galbæ, quem fortasse uis non ingenij solum, sed etiam animi, & naturalis quidam dolor dicentem incendebat, efficiebatq;, ut & incitata, & grauis, & uehemens esset oratio, dein cum otiosus stylum prehenderat, motusq; omnis animi, tanquam uentus hominem defecerat, flaccescebat

flaccescebat oratio, quod ijs, qui limatius dicendi cõsectantur genus, accidere non solet, propterea quod prudentia nunquam deficit oratorem, qua ille utens eodem modo possit & dicere, & scribere, Ardor animi non semper adest, is'q; cum consedit, omnis illa uis, & quasi flãma oratoris extinguitur. Hanc igitur ob causam uidetur Lælij mens spirare etiam in scriptis, Galbæ autem uis occidisse. Fuerunt etiam in oratorum numero mediocrium L. & SP. Mummij fratres, quorum extant amborum orationes. simplex quidem Lucius, & antiquus, Spurius autem nihilo ille quidem ornatior, sed tamen astrictior. fuit enim doctus ex disciplina stoicorum. Multæ sunt SP. Albini orationes, Sunt etiam L. & C. Aureliorũ orestarum, quos aliquo uideo in numero oratorum fuisse. P. etiam Popilius cum ciuis egregius, tum non indisertus fuit. C. uero filius eius disertus. C.'q; Tuditanus cum omni uita, atq; uictu excultus, atq; expolitus, tum eius elegans est habitum etiam orationis genus. Eodem'q; in genere est habitus is, qui iniuria accepta fregit T. Gracchum patientia, ciuis in rebus optimis constantissimus M. Octauius. At uero M. Aemilius Lepidus, qui est Porcina dictus, ijsdem temporibus ferè, quibus Galba, sed paulo minor natu, et summus orator est habitus, & fuit, ut apparet ex orationibus, scriptor sanè bonus. Hoc in oratore latino primum mihi uidetur & lenitas apparuisse illa græcorum, & uerborum comprehensio, etiam artifex, ut ita dicam, stylus. Hunc studiose duo adolescentes ingeniosissimi, & propè æquales C. Carbo, & T. Gracchus audire soliti sunt, de quibus iam dicendi locus erit, cum de senioribus pauca dixero. Q. enim Pompeius non contemptus orator temporibus illis fuit, qui summos honores, homo per se cognitus, sine ulla commendatione maiorũ, est adeptus. Tum L. Cassius multum potuit, non eloquentia, sed dicendo tamen, homo non liberalitate, ut alij, sed ipsa tristitia, & seueritate popularis, cuius quidem legi tabellariæ M. Antius Briso tribunus pl. diu restitit, M. Lepido consule adiuuãte. Ea'q; res Publio Africano uituperationi fuit, quod eius authoritate de sententia deductus Briso putabatur. Tum duo Cæpiones multum clientes consilio, & lingua, plus authoritate tamen, & gratia subleuabant. Sed Pompeij sunt scripta, nec nimis extenuata, quanquam ueterum est similis, & plena prudentiæ. P. Crassum ualde probatum oratorem ijsdem ferè temporibus accepimus, qui & ingenio ualuit, & studio, & habuit quasdam etiam domesticas disciplinas. Nam & cum summo illo oratore Seruio Galba, cuius C. filio filiam suam collocauerat, affinitate sese deuinxerat, et cum esset P. Mutij filius, fratrem'q; haberet P. Scæ

uolam domi ius ciuile cognouerat, in eo industriam constat summam fuisse, maximamq; gratiam, cum & consuleretur plurimum, & diceret. Horũ ætatibus adiuncti duo C. Fãnij Caij, Marci filij fuerunt, quorũ Caij filius, qui consul cum Domitio fuit, unã orationem de socijs, & nomine latino, contra Gracchum reliquit, sane & bonam, et nobilem. Tum Atticus, qd ergo? est ne ista Fannij? nam uaria opinio pueris nobis erat, alij a C. Persio literato homine scriptam esse aiebant illo, quẽ significat ualde doctum esse Lucilius, alij multos nobiles, quod quisq; potuisset in illam orationem contulisse. Tum ego, audiui equidem ista inquam de maioribus natu, sed nunquam sum adductus, ut crederem, eamq; suspicionem propter hanc causam credo fuisse, quod Fannius in mediocribus oratoribus habitus esset, oratio autem uel optima esset illo quidem tempore orationum omniũ, sed nec eiusmodi est, ut a pluribus confusa uideatur. unus enim sonus est totius orationis, & idem stylus, nec de Persio reticuisset Gracchus, cum & Fannius de Menelao Maratheno, & de cæteris obiecisset, præsertim cum Fannius nunquam sit habitus elinguis, nam & causas defensitauit, & tribunatus eius, arbitrio, & authoritate P. Africani gestus, non obscurus fuit. Alter autem C. Fannius M. F. C. Lælij gener, & moribus, & ipso genere dicendi durior, is soceri instituto, quem quia cooptatus in augurum collegium non erat, non admodũ diligebat, præsertim cum ille Q. Scæuolam sibi, minorem natu generum, prætulisset, cui tamen Lælius se excusans non genero minori dixit se illud, sed maiori filiæ detulisse. Is tamen instituto Lælij Panætiũ audiuerat. Eius omnis in dicendo facultas, ex historia ipsius nõ ineleganter scripta perspici potest, quæ neq; nimis est infans, neq; perfecte diserta. Mutius autem augur, quod per se opus erat, ipse dicebat, ut de pecunijs repetundis contra T. Albutium, is oratorum in numero non fuit, iuris ciuilis intelligentia, atq; omni prudentiæ genere præstitit. L. Cælius antipater scriptor, quemadmodum uidetis, fuit, ut temporibus illis, luculentus, iuris ualde peritus, multorũ etiam, ut L. Crassi magister. Vtinam in Tiberio Graccho C. q; Carbone talis mens ad remp. bene gerendam fuisset, quale ingenium ad bene dicendum fuit. profecto nemo his uiris gloria præstitisset, sed eorum alter propter turbulentissimum tribunatum, ad quem ex inuidia fœderis Numantini bonis iratus accesserat, ab ipsa rep. est interfectus. Alter propter perpetuam in populari ratione leuitatem morte uoluntaria se a seueritate iudicum uindicauit. Sed fuit uterq; summus orator, atq; hoc memoria patrum teste dicimus. Nam & Carbonis, & Gracchi habemus orationes

mus orationes non dum satis splendidas uerbis, sed acutas, prudétiaq; plenissimas. Fuit Gracchus diligentia Corneliae matris à puero doctus, et graecis literis eruditus. Nam semper habuit exquisitos è Graecia magistros. In eis iam adolescens Diophanem Mithylenaeum Graeciae temporibus illis disertissimum, sed & breue tempus ingenij augendi, & declarandi fuit. Carbo, quod uitæ suppeditauit, est in multis iudicijs, causisq; cognitus. Hunc qui audierant prudentes homines, in quibus familiaris noster L. Gellius, qui se illi contubernalem in consulatu fuisse narrabat, canorum oratorem, & uolubilem, et satis acrem, atque eundem & uehementem, & ualde dulcem, & perfacetum fuisse dicebat. Addebat industrium etiam, & diligentem, & in exercitationibus, commentationibusq; multum operæ solitum esse ponere. Hic optimus illis tẽporibus est patronus habitus, eoq; forũ tenente plura fieri iudicia cœperunt. Nã & quæstiones perpetuæ, hoc adolescente constitutæ sunt, quæ antea nullæ fuerunt. L. enim Piso Tr. pl. legem primus de pecunijs repetundis Cẽsorino, & Manilio coss. tulit. Ipse etiã Piso & causas egit, & multarum legum aut author, aut dissuasor fuit. Isq; & orationes reliquit, quæ iam euanuerunt, & annales sanè exiliter scriptos, & iudicia populi, quibus aderat Carbo, iam magis patronum desyderabant, tabella data, quam legem L. Cassius Lepido, & Mancino coss. tulit. Vester etiam D. Brutus M. filius, ut ex familiari eius L. Accio poeta sum audire solitus, & dicere non inculte solebat, & erat cum literis latinis, tum etiam græcis, ut temporibus illis, satis eruditus. Quæ tribuerat idem Accius etiam Q. Maximo L. Pauli nepoti, & uero ante Maximum, illum Sapienem, quo duce priuato T. Gracchus occisus esset, cum omnibus in rebus uehementem, tum acrem aiebat in dicendo fuisse. Tum etiam P. Lentulus ille princeps, ad remp. duntaxat quod opus esset, satis habuisse eloquẽtiæ dicitur, ijsdemq; temporibus L. Furius Pilus perbene latine loqui putabatur, literatiusq; quàm cæteri. P. Scæuola ualde prudenter, & acute, paulo etiam copiosius, nec multo minus prudenter M. Manilius, Appij Claudij uolubilis, sed paulo feruidior erat oratio. In aliquo numero etiam M. Fuluius Flaccus, & C. Cato Africani sororis filius mediocres oratores, etsi Flacci scripta sunt, sed ut studiosi literarum. Flacci autem æmulus P. Decius fuit, non infans ille quidem, sed ut uita, sic oratione etiam turbulentus M. Drusus C. F. qui in tribunatu C. Gracchum collegam iterum tri. fecit uir & oratione grauis, & authoritate, eiq; proxime adiunctus C. Drusus frater fuit, tuus etiam gentilis Brute M. Pennus fa-

cile agitauit in tribunatu paulum C. Gracchum ætate antecedens. Fuit enim M. Lepido, & L. Oreste conss. quæstor Gracchus, tr. Pennus illius M. F. qui cum Q. Aelio con. fuit, sed omnia is summa sperans, ædilitius est mortuus. Nam de T. Flaminio, quem ipse uidi, nihil accepi, nisi latinè diligenter locutum. Iis adiuncti sunt C. Curio M. Scaurus. P. Rutilius. C. Gracchus. De Scauro, & Rutilio breuiter licet dicere, quorum neuter summi oratoris habuit laudem, & uterq; in multis causis uersatus erat. in quibusdam laudandis uiris etiam si maximi ingenij non essent, probabilis tamen industria, quanquam ijs quidem non omnino ingenium, sed oratorium ingenium defuit. neq; enim refert uidere, quid dicendum sit, nisi id queas solute, & suauiter dicere, ne id quidem satis est, nisi id, quod dicitur, sit uoce, uultu, motu'q; conditius. quid dicam opus esse doctrina? sine qua etiam si quid bene dicitur adiuuante natura, tamen id, quia fortuito fit, semper paratum esse non potest. In Scauri oratione sapientis hominis, & recti grauitas summa, et naturalis quædam inerat authoritas, non ut causam, sed ut testimonium dicere putares, cum pro reo diceret. hoc dicendi genus ad patrocinia mediocriter aptum uidebatur, ad senatoriam uero sententiam, cuius erat ille princeps, uel maxime. significabat enim nō prudentiam solum, sed quod maxime rem continebat, fidem. habebat hoc à natura ipsa, quod à doctrina non facile posset, quanquam huius quoque ipsius rei, quemadmodum scis, præcepta sunt. huius & orationes sunt, & tres ad L. Fufidiū libri scripti de uita ipsius acta, sanè utiles, quos nemo legit, at Cyri uitam, & disciplinam legunt, præclaram illam quidem, sed neque tam rebus nostris aptam, nec tamen Scauri laudibus anteponendam. Ipse etiam Fufidius in aliquo patronorum numero fuit. Rutilius autem in quodam tristi, & seuero genere dicendi uersatus est, & uterque natura uehemens, & acer. Itaque cum unà consulatum petiuissent, non ille solum, qui repulsam tulerat, accusauit ambitus designatum competitorem, sed Scaurus etiā absolutus, Rutilium in iudicium uocauit, multa'q; opera, multa'q; industria Rutilius fuit, quæ erat propterea gratior, quod idem magnū munus de iure respondēdi, sustinebat, sunt eius orationes ieiunæ, multa præclara de iure, doctus uir, & græcis literis eruditus, Panætij auditor, propè perfectus in stoicis, quorum peracutum, & artis plenū orationis genus, sed tamen exile, nec satis populari assensioni accommodatum. Itaque illa, quæ propria est huius disciplinæ, philosophorum de se ipsorum opinio, firma in hoc uno, & stabilis inuenta est, qui quanquam innocentissimus in iudicium uocatus esset, quo iudicio

conuulsam

conuulsam penitus scimus esse remp. cum essent eo tempore eloquentissimi uiri L. Crassus, & M. Antonius consulares, eorum adhibere neutrum uoluit, dixit ipse pro sese, & pauca C. Cotta, quod sororis erat filius, & is quidem tamen ut orator, quanquã erat admodum adolescens. Sed Q. Mutius enucleate ille quidem, & polite, ut solebat, nequaquam autem ea ui, atq; copia, quam genus illud iudicij, & magnitudo causæ postulabat. Habemus igitur in stoicis oratoribus Rutilium, Scaurum in antiquis, utrunq; tamen laudemus, quoniã per illos, ne hæc quidem in ciuitate genera, hac oratoria laude caruerunt. Volo enim ut in scena, sic etiam in foro, non eos modo laudari, qui celeri motu, & difficili utuntur, sed eos etiam, quos statarios appellant, quorum sit illa simplex in agendo ueritas non molesta. Et quoniam stoicorum est facta mentio, Q. Aelius Tubero fuit illo tempore L. Pauli nepos, nullo in oratorum numero sed uita seuerus, & congruens cum ea disciplina, quam colebat, paulo etiã durior, qui quidem in triumuiratu iudicauerit contra P. Africani auunculi sui testimonium, uacationem augures, quo minus iudicijs operam darent, non habere, sed ut uita, sic oratione durus, incultus, horridus, itaq; honoribus maiorum respondere non potuit. Fuit autem constans ciuis, & fortis, & in primis Graccho molestus, quod indicat Gracchi in eũ oratio. Sunt etiam in Gracchum Tuberonis. Is fuit mediocris in dicendo, doctissimus in disputando. Tum Brutus, quam hoc idem in nostris contingere intelligo, quod in græcis, ut omnes ferè stoici prudentissimi in disserendo sint, & id arte faciant, sintq; architecti penè uerborum. Iidem traducti à disputando ad dicendum inopes reperiãtur. Vnum excipio Catonem, in quo perfectissimo stoico summam eloquentiam non desyderem, quam exiguam in Fannio, ne in Rutilio quidẽ magnam, in Tuberone nullam uideo fuisse. Et ego non inquã Brute sine causa, propterea quod istorum in dialecticis omnis cura consumitur. Vagum illud orationis, & fusum, & multiplex, non adhibetur genus. Tuus autem auunculus, quemadmodum scis, habet à stoicis id, quod ab illis petendum fuit, sed dicere didicit à dicendi magistris, eorumq; more se exercuit, quod si omnia à philosophis essent petenda, Peripateticorum institutis commodius fingeretur oratio, quo magis tuum Brute iudicium probo, qui eorum id est ex uetere Academia philosophorum sectam secutus es, quorum in doctrina, atq; præceptis disserendi ratio coniungitur cum suauitate dicendi, & copia, quanq̃ ea ipsa Peripateticorum, Academicorumq; consuetudo in ratione dicendi talis est, ut nec perficere oratorem possit ipsa per sese, nec sine ea

orator esse perfectus. Nam ut stoicorum astrictior est oratio, aliquantóq; contractior, quàm aures populi requirunt: sic illorum liberior, & latior, quàm patitur consuetudo iudiciorum, & fori. Quis enim uberior in dicendo Platone? Iouem sic, ut aiunt philosophi, si græce loquatur, loqui. Quis Aristotele neruosior? Theophrasto dulcior? lectitauisse Platonem studiose, audiuisse etiam Demosthenes dicitur. Idq; apparet ex genere, & granditate uerborum. Dicit etiam in quadam epistola hoc ipse de sese, sed & huius oratio in philosophiam translata pugnatior (ut ita dicam) uidetur, & illorum in iudicia pacatior. Nũc reliquorum oratorũ ætates, si placet, & gradus persequamur. Nobis uero inqt Atticus, et uehementer quidem, ut pro Bruto etiã respondeam. Curio fuit igitur eiusdem ætatis fere, sane illustris orator, cuius de ingenio ex orationibus eius existimari potest. Sunt enim & aliæ, & pro Seruio Fuluio de incestu nobilis oratio. Nobis qdem pueris hæc omnium optima putabatur, quæ uix iam comparet in hac turba nouorum uoluminum. Præclare inqt Brutus teneo, qui istã turbam uoluminum effecerit. Et ego inquam intelligo Brute, quẽ dicas. certe enim & boni aliqd attulimus iuuentuti, magnificentius, quàm fuerat genus dicendi, & ornatius, & nocuimus fortasse, quod ueteres orationes post nostras, non à me qdem, meis enim illas antepono, sed à plerisq; legi sunt desitæ. Enumera inqt me in plerisq;, qũ uideo mihi multa legenda iam te authore, quæ antea contemnebam.

Atqui hæc inquam de incestu laudata oratio puerilis est locis multis, de amore, de tormentis, de rumore, loca sane inanes, ueruntamen nõ dum tritis nostrorũ hominum auribus, nec erudita ciuitate, tolerabiles. Scripsit etiam alia nonnulla, & multa dixit, & illustria, & in numero patronorum fuit, ut eum mirer, cum & uita suppeditauisset, & splendor ei non defuisset, consulem non fuisse. Sed ecce in manibus uir, & præstantissimo ingenio, & flagranti studio, & doctus à puero C. Gracchus. Noli enim putare quenquam Brute pleniorẽ, & uberiorem ad dicendum fuisse. Et ille sic prorsus inquit, sic existimo, atq; istum de superioribus pene solum lego. Immo plane inquam Brute legas censeo. Damnum enim illius immaturo interitu res Romanæ, latinæq; literæ fecerunt, utinam non tam fratri pietatem, quã patriæ, præstare uoluisset, quam ille facile tali ingenio, diutius si uixisset, uel paternam esset, uel auitam gloriã consecutus. Eloquentia qdẽ nescio an habuisset parem neminem, grandis est uerbis, sapiẽs sententijs, genere toto grauis, manus extrema non accessit operibus eius, præclare inchoata multa, perfecta nõ plane, legendus inquam est hic orator

Brute,

Brute, si quisquã alius iuuentuti. non enim solum acuere, sed etiã ale re ingenium potest. Huic successit ætati C. Galba Seruij illius eloquen tissimi uiri filius P. Crassi eloquentis, & iuris periti gener. Laudabãt hunc patres nostri, fauebant etiã propter patris memoriã, sed cecidit in cursu. Nam rogatione manilia, Iugurthinæ coniurationis inuidia, cum pro sese ipse dixisset, oppressus est. extat eius peroratio, qui epilo gus dicitur, qui tãto in honore pueris nobis erat, ut eũ etiã edisceremus hic, qui in collegio sacerdotũ esset, primus post Romã conditam iudicio publico est condemnatus. P. Scipio, qui est in consulatu mortuus, nõ mul tum ille qdem, nec sæpe dicebat, sed et latine loquẽdo, cuiuis erat par, & omnes sale, facetijs'q; superabat. Eius collega L. Bestia bonis initijs orsus tribunatus. nam P. Popiliũ ui C. Gracchi expulsum sua roga= tione restituit, uir & acer, & non indisertus, tristis exitus habuit con sulatus. Nam inuidiosa lege manilia quæstio C. Galbam sacerdotem, & quatuor consulares L. Bestiã. C. Catonem. SP. Albinũ, ciuem'q; præstantissimũ L. Opimiũ Gracchi interfectorem à populo absolu tum, cũ is contra populi studiũ stetisset, gracchani iudices sustulerũt. Huius dissimilis in tribunatu, reliquá'q; omni uita, ciuis improbus C. Licinius Nerua non indisertus fuit. C. Fimbria temporibus ijsdem fe rè, sed longius ætate prouectus, habitus est sanè (ut ita dicam) luculen tus patronus, asper, maledicus, genere toto paulo feruidior, atq; commo tior, diligentia tamen, & uirtute animi, atq; uita bonus author in sena tu. Idem tolerabilis patronus, nec rudis in iure ciuili, & cum uirtute, tum etiã ipso orationis genere liber, cuius orationes pueri legebamus, quas iam reperire uix possumus. Atq; etiã ingenio, et sermone elegan ti, ualetudine incommoda C. Sextius Caluinus fuit, qui, et si cum remit terent dolores pedũ, non deerat in causis, tamen id nõ sæpe faciebat. Itaq; consilio eius, cum uolebant, homines utebãtur, patrocinio, cum li cebat. Iisdem temporibus M. Brutus, in quo magnum fuit Brute de- decus generi uestro, qui cum tanto nomine esset, patrem'q; optimum ui rum habuisset, & iuris peritissimũ, accusationẽ factitauerit, ut Athe= nis Lycurgus, is magistratus nõ petiuit, sed fuit accusator uehemens, et molestus, ut facile cerneres naturale quoddam stirpis bonum, degene rauisse uitio deprauatæ uoluntatis. Atq; eodem tempore accusator de plebe L. Cæsidenus fuit, quem ego audiui iam senem, cum ab L. Sa belio multam lege aquilia de iustitia petiuisset. Non fecissem homi- nis penè infimi mentionem, nisi iudicarẽ qui suspiciosius, aut crimino sius diceret, audiuisse me neminem. Doctus etiam græcis T. Albitius, uel potius penè græcus (loquor, ut opinor) sed licet ex orationibus iu=

diatre. Fuit autem Athenis adolescens, perfectus Epicureus euaserat, minime aptum ad dicendum genus. Iamq; Q. Catulus non antiquo illo more, sed hoc nostro, nisi quid fieri potest perfectius, eruditus, multæ literæ, summa, non uitæ solum, atq; naturæ, sed orationis etiam comitas, incorrupta quædam latini sermonis integritas, quæ perspici cum ex orationibus eius potest, tum facillime ex eo libro, quem de consulatu, & de rebus gestis suis conscriptum molli, & Xenophonteio genere sermonis misit ad A. Furium poetam familiarem suum, qui liber nihilo notior est, quàm illi tres, de quibus ante dixi, Saturi libri. Tum Brutus, mihi quidem nec iste notus est, nec illi, sed hæc mea culpa est. nunquam enim in manus inciderunt. Nunc autem & à te sumam, & conquirã ista posthac curiosius. Fuit igitur in Catulo sermo latinus, quæ laus dicendi non mediocris ab oratoribus plerisq; neglecta est. nam de sono uocis, et suauitate appellandarum literarum, quoniam filium cognouisti, noli expectare quid dicam, quanquam filius quidem non fuit in oratorum numero, sed non deerat ei tamen in sententia dicenda cum prudentia, tum elegans quoddam, & eruditum orationis genus. Nec habitus est tamen pater ipse Catulus princeps in numero patronorum, sed erat talis, ut cum quosdam audires, qui tum erant præstantes, uideretur esse inferior. Cum autem ipsum audires sine comparatione, non modo contentus esses, sed melius non quæreres. Q. Metellus numidicus, & eius collega M. Syllanus dicebant de R. P. quod esset illis uiris, & consulari dignitati satis. M. Aurelius Scaurus, non sæpe dicebat, sed polite, latine uero in primis est eleganter locutus, quæ laus eadem in Aulo Albino bene loquẽdi fuit. Nam flamẽ Albinus etiam in numero est habitus disertorum. Q. etiam Cæpio uir acer, & fortis, cui fortuna belli, crimini, inuidia populi, calamitati fuit. Tum etiam C. L. Memmij fuerunt oratores mediocres, accusatores acres, atq; acerbi. Itaq; in iudicium capitis multos uocauerunt, pro reis non sæpe dixerunt. SP. Torius satis ualuit in populari genere dicendi, is, qui agrum publicum uitiosa, & inutili lege, uectigale leuauit. M. Marcellus Eserniæ pater non ille quidem in patronis, sed & in promptis tamen, & non inexercitatis ad dicendũ fuit, ut filius eius P. Lentulus. L. etiam Cotta prætorius in mediocriũ oratorum numero, dicendi nõ ita multum laude processerat, sed de industria, cum uerbis, tum etiam ipso sono quasi subrustico persequebatur, atq; imitabatur antiquitatem. Atq; ego & in hoc ipso Cotta, et in alijs pluribus intelligo me non ita disertos homines & retulisse in oratorum numerũ, & relaturum. Est enim propositum colligere eos, qui

hoc munere

hoc munere in ciuitate functi sint, ut tenerent oratorū locum, quorum qdem quæ fuerit assensio, & quàm in omnibus rebus difficilis optimi pfectio, atq; absolutio, ex eo, quod dicam, existimari potest. Quàm multi enim iam oratores commemorati sunt, & q̄diu in eorum enumeratione uersamur, cum tamen spisse, atq; uix, ut dudū ad Demosthenem, & Hyperidem, sic nunc ad Antoniū, Crassumq; puenimus. Nā ego sic existimo hos oratores fuisse maximos, & in his primum cum græcorum gloria, latine dicendi copiā æquatam. Omnia ueniebant Antonio in mentem, eaq; suo quæq; loco, ubi plurimum proficere, & ualere possent, ut ab imperatore eqtes, pedites, leuis armatura, sic ab illo in maxime opportunis orationis partibus collocabantur. Erat memoria summa, nulla meditationis suspicio, imparatus semper aggredi ad dicendum uidebatur, sed ita erat paratus, ut iudices illo dicente nonnunq̄ uiderentur non satis parati ad cauendū fuisse. Verba ipsa, non illa quidem elegantissimo sermone, itaq; diligenter loquendi laude caruit, neq; tamen est admodum inquinate locutus, sed illa, quæ proprie laus oratoris est in uerbis, nam ipsum latine loqui est illud quidem (ut paulo ante dixi) in magna laude ponendum, sed non tam sua sponte, quàm quod est à plerisq; neglectum. non enim tam præclarum est scire latine, quàm turpe nescire, neq; tam id mihi oratoris boni, quàm ciuis romani proprium uidetur, sed tamen Antonius in uerbis & eligendis, neq; idipsum tam leporis causa, quàm ponderis, & collocandis, & compressione deuinciendis, nihil non ad rationem, & tanquam ad artem dirigebat, uerum multo magis hoc idem in sententiarum ornamentis, & conformationibus, quo genere quia præstat omnibus Demosthenes, idcirco à doctis oratorum est princeps iudicatus. σχήματα enim quæ uocant græci, ea maxime ornant oratorem, eaq; non tam in uerbis pingendis habent pondus, quàm in illuminandis sententijs, sed cum hæc magna in Antonio, tum actio singularis, quæ si partienda est in gestum, atq; uocem, gestus erat nō uerba exprimēs, sed cum sententijs congruens, manus, humeri, latera, supplosio pedis, status, incessus, omnisq; motus cum uerbis, sententijsq; consentiens, uox permanens, uerum subrauca natura, sed hoc uitium huic uni in bonum conuertebat, habebat. n. flebile quiddam in questionibus, aptūq; cum ad fidem faciendā, tum ad misericordiā commouendā, ut uerum uideretur in hoc illud, quod Demosthenem ferunt, ei, q quæsiuisset, qd primū esset in dicendo, actionem, qd secundū, idē, et idē tertiū respondisse. Nulla res magis penetrat in animos, eosq; fingit, format flectit, talesq; oratores uideri facit, quales ipsi se uideri uolūt. Huic alij parē

esse dicebant, alij anteponebant. L. Crassum, illud quidem certe omnes ita iudicabant, neminem esse, qui horũ alterutro patrono, cuiusq̃ ingenium requireret. Equidem quanq̃ Antonio tantum tribuo, q̃tum supradixi, tamen Crasso nihil statuo fieri potuisse perfectius, erat summa grauitas, erat cum grauitate iunctus facetiarum, & urbanitatis oratorius, non scurrilis lepos, latine loquendi accurata, & sine molestia diligens elegantia, in disserendo mira explicatio, cum de iure ciuili, cum de æquo, & bono disputaretur, argumentorum, & similitudinum copia. Nam ut Antonius coniectura mouenda, aut sedanda suspicione, aut excitanda, incredibilem uim habebat, sic in interpretando, in definiendo, in explicanda æquitate, nihil erat Crasso copiosius, idq; cum sæpe aliàs, tum apud centumuiros in M. Curij causa cognitum est. Ita enim multa tum contra scriptum, pro æquo, & bono dixit, ut hominem acutissimum. Q. Scæuolam, & in iure, in quo illa causa uertebatur, paratissimum, obrueret argumentorum, exemplorumq; copia, atq; ita tum ab his patronis æqualibus, etiam consularibus causa illa dicta est, cum uterq; ex contraria parte ius ciuile defenderet, ut eloquentium iurisperitissimus Crassus, iurisperitorum eloquentissimus Scæuola putaretur, qui quidem cum peracutus esset ad excogitandum quid in iure, aut in æquo, uerum, aut esset, aut non esset, tum uerbis erat ad rem cum summa breuitate mirabiliter aptus. Quare sit nobis orator in hoc interpretandi, explanandiq;, & disserendi genere mirabilis, sic ut simile nihil uiderim. In augendo, in ornando, in refellendo magis existimator metuendus, quàm admirandus orator. Verum ad Crassum reuertamur. Tum Brutus, etsi satis inquit mihi uidebar habere cognitum Scæuolã ex ijs rebus, quas audiebã sæpe ex C. Rutilio, quo utebatur propter familiaritatem Scæuolæ nostri, tamen ista mihi dicendi tanta laus nota non erat. Itaq; cepi uoluptatem tam ornatum uirum, tamq; excellens ingenium fuisse in nostra rep. Hic ego. Noli inquam Brute existimare his duobus quicquam fuisse in nostra ciuitate præstantius. Nam (ut paulo ante dixi) consultorum alterum disertissimum, disertorum alterum consultissimum fuisse, sic in reliquis rebus ita dissimiles erant inter sese, statuere ut tamen non posses, utrius te malles similiorem. Crassus erat elegantium parcissimus, Scæuola parcorum elegantissimus. Crassus in summa comitate habebat etiam seueritatis satis, Scæuolæ multa in seueritate non deerat tamen comitas, licet omnia hoc modo, sed uereor, ne fingi uideantur hæc, ut dicantur à me, quodammodo res se tamen sic habet, cum omnis uirtus sit, ut uestra Brute uetus Academia dixit,

mediocritas, uterq; horum medium quiddam uolebat sequi, sed ita cedebat, ut alter ex alterius laude partem, uterq; autem suam totã haberet. Tũ Brutus, cum ex tua oratione mihi uideor inqt bene Crassum, & Scæuolam cognouisse, tum de te, & de Seruio Sulpitio cogitans esse quandam uobis cum illis similitudinem iudico. Quonam inquam istuc modo? Quia mihi & tu uideris inquit tantum iuris ciuilis scire uoluisse, quantum satis esset oratori, & Seruius eloquentiæ tantum assumpsisse, ut ius ciuile facile possit tueri, ætatesq; uestræ, ut illorum, nihil, aut non ferè multum, differunt. Et ego de me inquam dicere nihil est necesse, de Seruio autem & tu probe dicis, et ego dicam quod sentio. Non enim facile quem dixerim plus studij, quàm illum, & ad dicendum, et ad omnes bonarum rerum disciplinas adhibuisse, nam & in ijsdem exercitationibus ineunte ætate fuimus, et postea Rhodum unà ille etiam profectus est, quo melior esset, & doctior, & inde ut redijt, uidetur mihi in secunda arte primus esse maluisse, quàm in prima secundus. Atq; haud scio an par principibus esse potuisset, sed fortasse maluit, id quod est adeptus, longe omnium non eiusdem modo ætatis, sed eorum etiam, qui fuissent, in iure ciuili esse princeps. Hic Brutus ain' tu inquit? etiam'ne Q. Scæuolæ Seruium nostrum anteponis? Sic enim inquam Brute existimo, iuris ciuilis magnum usum & apud Scæuolam, & apud multos fuisse, artẽ in hoc uno, quod nunquam effecisset ipsius iuris scientia, nisi eam præterea didicisset artem, quæ doceret rem uniuersam tribuere in partes, latentem explicare definiendo, obscuram explanare interpretando, ambiguam primum uidere, deinde distinguere, postremo habere regulam, qua uera, et falsa iudicarẽtur, et quæ qbus propositis essent, quæq; non essent, cõsequentia. Hic. n. attulit hanc artem omniũ artiũ maximã, quasi lucẽ, ad ea, quæ cõfuse ab alijs aut rñdebantur, aut agebantur. Dialecticã mihi uideris dicere inqt. Recte inq̃ ĩtelligis, sed adiunxit etiã et literarũ scientiã, et loquendi elegantiã, quæ ex scriptis eius, quorum simili a nulla sunt, facillime pspici potest. Cumq; dicendi causa duobus pitissimis operã dedisset. L. Lucilio Balbo C. Aqlio Gallo, Galli hominis acuti, et exercitati, prõptã, et paratã in agendo, et in respondendo celeritatem subtilitate, diligentiaq; superauit. Balbi docti, et eruditi hominis in utraq; re cõsyderatã tarditatem uicit, expediendis, conficiendisq; rebus, sic & habet, quod uterque eorum habuit, & expleuit, quod utrique defuit. Itaque ut Crassus mihi uidetur sapientius fecisse, quàm Scæuola, hic enim causas studiose recipiebat, in quibus à Crasso superabatur, ille se consuli solebat,

nequa in re inferior esset, quàm Scæuola, sic Seruius sapientissime, cum duo ciuiles artes, ac forenses plurimum & laudis haberent, & gratiæ, perfecit, ut altera præstaret omnibus, ex altera tantum assumeret, quantum esset & ad tuendum ius ciuile, et ad obtinendam consularem dignitatem satis. Tum Brutus, ita prorsus inqt & antea putabam. Audiui enim nuper eum studiose, & frequenter Sami, cum ex eo ius nostrum pontificium, qua ex parte, cum iure ciuili coniunctum esset, uellem cognoscere, & nunc meum iudicium multo magis confirmo testimonio, & iudicio tuo, simul illud gaudeo, quod & æqualitas uestra, & pares honorum gradus, et artium, studiorumq; quasi finitima uicinitas, tantum abest ab obtrectatione inuidiæ, quæ solet lacerare plerosq; uti ea non modo non exulcerare uestram gratiam, sed etiam conciliare uideatur. quali enim te erga illum perspicio, tali illum in te uoluntate, iudicioq; cognoui. Itaq; doleo & illius consilio, & tua uoce Populum R. carere tandiu, quod cum per se dolendum est, tum multo magis consyderanti ad quos ista non translata sint, sed nescio quo pacto, deuenerint. Hic Atticus dixeram inquit à principio de rep. ut sileremus, itaq; faciamus. nam si isto modo uolumus singulas res desyderare, non modo querendi, sed ne lugendi quidem finem reperiemus. Pergamus ergo inquam ad reliqua & institutum ordinem persequamur. Paratus igitur ueniebat Crassus, expectabatur, audiebatur à principio statim, quod erat apud eum sem per accuratum, expectatione dignus uidebatur, non multa iactatio corporis, nō inclinatio uocis, nulla inambulatio, non crebra supplosio pedis, uehemens et interdum irata, et plena iusti doloris oratio, multæ et cum grauitate facetiæ, quodq; difficile est, idē et pornatus, et pbreuis. Iam in altercando inuenit parem neminem. uersatus est in omni ferè genere causarum. mature in locum principum oratorum uenit. Accusauit C. Carbonem eloquentissimum hominem admodū adolescens, summā ingenij nō laudē modo, sed etiā admirationē est consecutus. Defendit postea Liciniā uirginem, cū annos. XXVII. natus esset, in ea ipsa causa fuit eloquentissimus, orationisq; eius scriptas quasdā partes reliqt. Voluit adolescens in colonia Narbonensi causæ popularis aliqd attingere, eāq; coloniā ut fecit, ipse deducere. Extat in eā legem senior (ut ita dicā) quā ætas illa ferebat oratio. Multæ deinde causæ, sed ita tacitus tribunatus, ut nisi i eo magistratu cœnauisset apud præconem Graniū, idq; nobis bis narrauisset Lucilius, tribunum pl. nesciremus fuisse. Ita prorsus inquit Brutus, sed ne de Scæuolæ quidem tribunatu qcq̄ audiuisse uideor, et eū collegā Crassi credo fuisse.

Omnibus quidem alijs inquam in magistratibus, sed tribunus anno post fuit, eoq; in rostris sedente suasit Seruiliam legem Crassus. Nam censuram sine Scæuola gessit, eum enim magistratum nemo unquam Scæuolarum petiuit, sed hæc Crassi cum edita oratio est, quam te sæpe legisse certo scio, quatuor, & triginta tum habebat annos, totidemq; annis mihi ætate præstabat. His enim consulibus eã legem suasit, quibus nati sumus, cum ipse esset. Q. Cæpione cons. natus, & C. Lælio, triennio ipso minor, quàm Antonius, quod iccirco posui, ut dicendi latine, prima maturitas, in qua ætate extitisset, posset notari, & intelligeretur iam ad summum pene esse perductam, ut eò nihil fermé quisquam addere posset, nisi qui à philosophia, à iure ciuili, ab historia fuisset instructior. Erit inquit M. Brutus, aut iam est iste, quẽ expectas. Nescio inquam, Sed est etiam L. Crassi in consulatu, pro Q. Cæpione defensione iuncta, non breuis, ut laudatio, ut oratio autem, breuis, postrema censoris oratio, qua anno duodequinquagesimo usus est. In his omnibus inest quidam sine ullo fuco ueritatis color, qn etiam comprehensio, & ambitus ille uerborum (si sic periodum appellari placet) erat apud illum contractus & breuis, & in membra quædam, quæ κῶλα græci uocant, dispertiebat orationem lubentius.

Hoc loco Brutus, Quandoquidem tu istos oratores inquit tantopere laudas, uellem aliquid Antonio præter illum de ratione dicendi, sanè exilem libellum, plura Crasso libuisset scribere, cum enim omnibus memoriam sui, tum etiam disciplinam dicendi nobis reliquissent. Nam Scæuolæ dicendi elegantiam satis ex ijs orationibus, quas reliqt, habemus cognitam. Et ego mihi quidé à pueritia quasi magistra fuit inquam illa in legem Cæpionis oratio, in qua & authoritas ornatur senatus, quo pro ordine illa dicuntur, & inuidia concitatur in iudicum, & in accusatorum factionem, contra quorum potentiam populariter tum dicendum fuit, multa in illa oratione grauiter, multa leniter, multa aspere, multa facete dicta sunt, plura etiam dicta, quàm scripta, quod ex quibusdam capitibus expositis, nec explicatis intelligi potest. Ipsa illa censoria contra Cn. Domitium collegam non est oratio, sed quasi capita rerum, & orationis commentarium paulo plenius. Nulla est enim altercatio clamoribus unquam habita maioribus. Et uero fuit in hoc & popularis dictio excellens. Antonij genus dicendi multo aptius iudicijs, quàm concionibus. hoc loco ipsum Domitium non relinquo. nam etsi non fuit in oratorum numero, tamen pono satis in eo fuisse orationis, atque ingenij, quo & magistratus personam, & consularem dignitatem tueretur, quod idem de C. Cælio di-

xerim, industriã in eo summam fuisse, summasq; uirtutes, eloquentiæ tantum, quod esset in rebus priuatis amicis eius, in rep. ipsius dignitati satis. Eodem tempore M. Herennius in mediocribus oratoribus latine, & diligenter loquentibus numeratus est, qui tamen summa nobilitate hominem cognatione, sodalitate, collegio, summa etiam eloquentia L. Philippum in consulatus petitione superauit. Eodem tempore C. Clodius, & si propter summã nobilitatem, et singularẽ potentiã magnus erat, tamen etiã eloquentiæ quandã mediocritatem afferebat. Eiusdẽ ferè temporis fuit eques romanus. C. Tityus, q meo iudicio, eò peruenisse uidetur, quo potuit ferè latinus orator sine græcis literis, & sine multo usu peruenire. Huius orationes tantum argutiarũ, tantum exemplorũ, tantum urbanitatis habent, ut penè attico stylo scriptæ esse uideãtur. Easdem argutias in tragœdias, satis qdem ille acute, sed parum tragice transtulit, quem studebat imitari L. Afranius poeta, homo perargutus, in fabulis quidem etiam, ut scitis, disertus. Fuit etiã Q. Rubrius Varro, qui à senatu hostis, cum C. Mario iudicatus est, acer, & uehemens accusator. In eo genere sanè probabilis, doctus autem græcis literis propinquus noster, factus ad dicendũ M. Gratidius M. Antonij perfamiliaris, cuius præfectus, cum esset in Cilicia, est interfectus, q accusauit C. Fimbriam M. Marij Gratidiani patrẽ. Atq; etiã apud socios, & latinos oratores habiti sunt, Q. Vettius Vettianus è Marsis, quem ipse cognoui, prudens uir, & in dicendo breuis. Q. D. Valerij Sorani uicini, et familiares mei, non tam in dicendo admirabiles, quàm docti et græcis literis, & latinis. C. Rusticellus Bononiensis, is qdem et exercitatus, et natura uolubilis. Omniũ autem eloquẽtissimus extra hanc urbem T. Betutius Barrus Asculanus, cuius sunt aliquot orationes Asculi habitæ. Illa Romæ contra Cæpionem, nobilis sanè, cui orationi Cæpionis ore respondit Aelius, qui scriptitauit orationes multas, orator ipse nunquam fuit. Apud maiores autem nostros uideo disertissimum habitum ex Latio L. Papyrium fregellanum T. Gracchi P. F. ferè ætate, eius autem oratio est pro Fregellanis, Colonisq; latinis habita in senatu. Tum Brutus, Quid tu igitur inquit tribuis istis externis quasi oratoribus? Quid censes inquam? nisi id quod urbanis, præter unum, quod non est eorum urbanitate quadã, quasi colorata oratio. Et Brutus, qui est inquit, iste tandem urbanitatis color? Nescio inquam, tantum esse quendam scio. Id tu Brute iam intelliges, cum in Galliam ueneris, audies tu quidem etiam uerba quædam non trita Romæ, sed hæc mutari, dediscíq; possunt. Illud est maius, quod in uocibus nostrorum oratorum recinit quiddam, &

resonat urbanius. Nec hoc in oratoribus modo apparet, sed etiam in cæteris. Ego memini T. Tincam placentinum hominem facetissimum, cum familiari nostro Q. Granio præcone dicacitate certare. Eon' inquit Brutus, de quo multa Lucilius? Isto ipso, sed Tincam non minus multa ridicule dicentem Granius obruebat nescio quo sapore uernaculo, ut ego iam non mirer, illud Theophrasto accidisse, quod dicitur, cum percunctaretur ex anicula quadam, quanti aliquid uenderet, & respondisset illa, atque addidisset, hospes non potè minoris, tulisse eum moleste, se non effugere hospitis speciem, cum ætatem ageret Athenis, optimeq; loqueretur. Omnium (sicut opinor) in nostris est quidam urbanorum, sicut ille Atticorum sonus, sed domum redeamus, idest ad nostros reuertamur. Duobus igitur summis Crasso, & Antonio L. Philippus proximus accedebat, sed longo interuallo tamen proximus. Itaque eum, & si nemo intercedebat, qui se illi anteferret, neque secundum tamen, neque tertium dixerim. Nec enim in quadrigis eum secundum numerauerim, aut tertium, qui uix è carceribus exierit, cum palmam iam primus acceperit, nec in oratoribus, qui tantum absit à primo, uix ut in eodem curriculo esse uideatur, sed tamen erant ea in Philippo, quæ qui sine comparatione illorum spectaret, satis magna diceret, summa libertas in oratione, multæ facetiæ, satis creber in reperiendis, solutus in explicandis sententijs, erat etiam in primis, ut temporibus illis, græcis doctrinis institutus, in altercando cum aliquo aculeo, & maledicto facetus. Horum ætati propè coniunctus L. Gellius non tam uendibilis orator, quàm ut nescires quid ei deesset, nec enim erat indoctus, nec tardus ad excogitandum, nec romanarum rerum immemor, et uerbis solutus satis, sed in magnos oratores inciderat eius ætas, multam tamen operam amicis, et utilem præbuit, atq; ita diu uixit, ut multarum ætatum oratoribus implicaretur, multum etiam in causis uersaretur. Iisdem ferè temporibus D. Brutus is, qui consul cum Mamerco fuit, homo et græcis doctus literis, & latinis. Dicebat etiam L. Scipio non imperite, Gneusq; Pompeius Sex. F. aliquem numerum obtinebat, nam Sex. frater eius præstantissimum ingenium contulerat ad summam iuris ciuilis, & ad pfectã geometriæ, rerum stoicarũ scientiã. Item in iure, & ante hos M. Brutus, & paulo post eum C. Bilienus homo per se magnus propè simili ratione, summus euaserat, q consul factus esset nisi in marianos cõsulatus, et in eas petitiõis angustias icidisset. Gn. autẽ Octauij eloquẽtia, quæ fuerat ante cõsulatũ i gnorata, i cõsulatu multis cõcionibus est uehementer probata, sed ab eis, q tantũ in dicentiũ numero

non in oratorum fuerunt, iam ad oratores reuertamur. Censeo inquit Atticus, eloquenteis enim uidebare, non sedulos uelle conquirere. Festiuitate igitur, & facetijs inquam C. Iulius. L. F. et superioribus, & aequalibus suis omnibus praestitit, oratorq; fuit, minime ille quidem uehemens, sed nemo unquam urbanitate, nemo lepore, nemo suauitate conditior. Sunt eius aliquot orationes, ex quibus, sicut ex eiusdē tragœdijs, lenitas eius sine neruis perspici potest. Eius aequalis P. Cethegus, cui de rep. satis suppeditabat oratio. totam enim tenebat eam, penitusq; cognorat. Itaq; in senatu consularium authoritatem assequebatur, sed in causis publicis nihil, priuatis satis ueterator uidebatur. Erant in priuatis causis. Q. Lucretius Vispillo et acutus, & iurisperitus, nam Aphilia aptior concionibus, quàm iudicijs. prudens etiam T. Annius Velina, & in eius generis causis orator sanè tolerabilis. In eodem genere causarum multum erat T. Iuuentius, nimis ille quidem lentus in dicendo, et penè frigidus, sed & callidus, & in capiendo aduersario uersutus, & praeterea nec indoctus, & magna cum iuris ciuilis intelligentia, cuius auditor P. Orbius meus ferè aequalis, in dicendo non nimis exercitatus, in iure autem ciuili non inferior, quàm magister fuit. Nam T. Aufidius, qui uixit ad summam senectutem, uolebat esse similis horum, eratq; & bonus uir, & innocens, sed dicebat parum. Nec sanè plus frater eius M. Vergilius, qui tribunus pl. L. Syllae imperatori diē dixit. Eius collega P. Magius, in dicendo paulo tamen copiosior. Sed omnium oratorum, siue rabularum, qui et planè indocti, aut inurbani, aut rustici etiam fuerunt, quos quidem ego cognouerim, solutissimum in dicendo, & acutissimum iudico nostri ordinis. Q. Sertorium, equestris C. Gorgonium. fuit etiam facilis, et expeditus ad dicendū, & uitae splendore multo, & ingenio sanè probabili T. Iunius L. filius tribunitius, quo accusante P. Sextius. Pr. designatus, damnatus est ambitus, is processisset honoribus longius, nisi semper infirma, atque etiam aegra ualetudine fuisset. Atque ego praeclare itelligo, me in eorum commemoratione uersari, qui nec habiti sint oratores, neque fuerint, praeteririq; à me aliquot ex ueteribus commemoratione, aut laude dignos, sed hoc quidem ignoratione, quid enim est superioris aetatis, quod scribi possit de ijs, de quibus nulla monimenta loquuntur, nec aliorum, nec ipsorum. De ijs autem, quos ipsi uidimus, neminem ferè praetermittimus eorum, quos aliquādo dicentes uidimus. Volo enim sciri in tanta, & tam uetere rep. maximis praemijs eloquentiae propositis, omneis cupisse dicere, non plurimos ausos esse, potuisse paucos. Ego tamen ita de unoquoq; dicam, ut intelligi

ut intelligi possit, quem existimem clamatorem, quem oratorem fuisse. Iisdem fere temporibus, aetate inferiores paulo, quàm Iulius, sed aequales propemodú fuerunt C. Cotta. P. Sulpitius. Q. Varius. Cn. Pomponius. C. Curio. L. Fusius. M. Drusus patricius, nec ulla aetate uberior oratorum foetus fuit. Ex his Cotta, & Sulpitius cum meo iudicio, tum omnium, facile primas tulerunt. Hic Atticus quomodo istuc dicis inquit, cum tuo iudicio, tum omnium? semper'ne in oratore probando, aut improbando uulgi iudicium, cum intelligentium iudicio congruit? An alij probantur multitudine, alij autem ab ijs, qui intelligunt? Recte requiris inquam Attice, sed audies ex me fortasse, quod non omnes probent. An tu inqt adlaborasse huic modo Bruto probaturus es? Plane inquam Attice disputationem hác de oratore probando, aut improbando multo malim tibi, & Bruto placere, eloquentiam autem meam populo probari uelim. Etenim necesse est, qui ita dicat, ut à multitudine probetur, eundem doctis probari. nam quid in dicendo rectum sit, aut prauum ego iudicabo, si modo is sum, qui id possim, aut sciam iudicare, qualis uero sit orator, ex eo, quod is dicendo efficiet, poterit intelligi. Tria sunt enim, ut quidem ego sentio, quae sint efficienda dicendo, ut doceatur is, apud quem dicetur, ut delectetur, ut moueatur uehementius, quibus uirtutibus oratoris, horú quicq; efficiatur, aut quibus uitijs orator aut non assequatur haec, aut etiam in his labatur, & cadat, artifex aliquis iudicabit. Efficiatur autem ab oratore, necne, ut ij, qui audiunt, ita afficiantur, ut orator uelit, uulgi assensu, & populari approbatione iudicari solet. Itaq; nunquá de bono oratore, aut non bono doctis hominibus cum populo dissensio fuit. An censes, dum illi uiguerunt, quos ante dixi, non eosdem gradus oratorum uulgi iudicio, & doctorum fuisse? De populo siquem ita rogauisses, quis est in hac ciuitate eloquentissimus? in Antonio, & Crasso aut dubitaret, aut hunc alius, illum alius diceret, nemo'ne Philippum tam suauem oratorem, tam grauem, tam facetum his anteferret? quem nosmetipsi, qui haec arte aliqua uolumus expendere, proximum illis fuisse diximus. nemo profecto. id enim ipsum est summi oratoris, summum oratorem populo uideri. Quare, tibicen Antigenidas dixerit discipulo sane frigenti ad populum, mihi cane, & musis, Ego huic Bruto dicenti, ut solet, apud multitudinem, mihi cane, & populo mi Brute dixerim, ut qui audient, quid efficiatur, ego etiam cur ita efficiatur, intelligam. Credit ijs, quae dicuntur, qui audit oratorem, uera putat, assentitur, probat, fidem facit oratio. Tu artifex, quid quaeris amplius? delectatur audiens multitudo, & ducitur oratione, & quasi

uoluptate quadam perfunditur, quid habes, quod disputes? gaudet, dolet, ridet, plorat, fauet, odit, contemnit, inuidet, ad misericordiam inducitur, ad pudẽdum, ad pigendum, irascitur, miratur, sperat, timet, hæc perinde accidunt, ut eorum, qui adsunt, mentes, uerbis, & sententijs, & actione tractantur. Quid est, quod expectetur docti alicuius sententia? quod enim probat multitudo, hoc idem doctis probandum est. deniq; hoc specimen est popularis iudicij, in quo nunquam fuit populo cum doctis, intelligentibusq; dissensio. Cum multi essent oratores in uario genere dicendi, quis unquam ex his excellere iudicatus est uulgi iudicio, qui non idem à doctis probaretur? Quando autem dubiũ fuisset apud patres nostros eligendi, cui patronu daretur optio, quin aut Antonium optaret, aut Crassum. Aderant multi alij, tamen utrũ de his potius, dubitasset aliquis, quin alterum, nemo. Quid adolescentibus nobis, cum esset Cotta, & Hortensius, num quis, cui quidem eligendi potestas esset, quenquã his anteponebat? Tum Brutus, Quid tu inquit quæris alios? de te ipso, non nequid optarent rei, quid ipse Hortensius iudicaret, uidebamus? qui cum partiretur tecum causas (sæpe enim interfui) perorandi locum, ubi plurimum pollet oratio, semper tibi relinquebat. Faciebat ille quidem inquam, & mihi beneuolentia credo ductus tribuebat omnia. Sed ego quæ de me populi sit opinio, nescio, de reliquis hoc affirmo, qui uulgi opinione disertissimi habiti sint, eosdem intelligentium quoq; iudicio fuisse probatissimos. Nec enim posset idem Demosthenes dicere, quod dixisse Antimachum clarum poetam ferunt, qui, cum conuocatis auditoribus legeret, eis magnum illud, quod nouistis, uolumen suum, & eum legentem omnes præter Platonem reliquissent, legam inquit nihilo minus, Plato enim mihi unus instar est omnium, me illum, & recte. Poema enim reconditum paucorum approbatiõe, oratio popularis ad sensum uulgi debet moueri. Atsi eundem hunc Platonem unum auditorem haberet Demosthenes, cum esset relictus à cæteris, uerbum facere non posset. Quid tu Brute posses? si te ut Curionem quondam concio reliquisset?

Ego uero inquit ille, ut me tibi indicem, in eis etiam causis, in qbus omnis res nobis cum iudicibus est, non cum populo, tamen si à corona relictus sim, non queam dicere. Ita se inquam res habet, ut si tibiæ inflatæ non referant sonum, abijciendas eas sibi tibicen putet. Sic oratori populi aures tanquam tibiæ sunt, eæ si inflatum non recipiũt, aut si auditor omnino tanquam equus non facit, agitandi finis faciendus est. Hoc tamen interest, quod uulgus interdum non probandum oratorem probat, sed probat sine comparatione, cum à mediocri, aut

etiam

etiam à malo delectatur, eo est contentus, esse melius non sentit, illud quod est, qualecunque est, probat. Tenet enim aures uel mediocris orator, sit modo aliquid in eo, nec res ulla plus apud animos hominum, quàm ordo, & ornatus orationis ualet. Quare quis ex populo cum Q. Scæuolam pro M. Coponio dicentem audiret in ea causa, de qua ante dixi, quicquam politius, aut elegantius, aut omnino melius aut expectaret, aut posse fieri putaret? Cum is hoc probare uellet M. Curium, cum ita hæres institutus esset, si pupillus ante mortuus esset, quàm in suam tutelam uenisset, pupillo non nato hæredem esse non posse. Quid ille non dixit de testamentorũ iure, de antiquis formulis? quẽadmodum scribi oportuisset, si etiam filio non nato hæres institueretur. Quàm captiosum esse populo, quod scriptum esset negligi, & opinione quæri uoluntates, & interpretatione disertorum scripta simplicium hominum peruertere, quàm ille multa de authoritate patris sui, qui semper ius illud esse defenderat? quàm omnino multa de conseruando iure ciuili, quæ quidem omnia cum perite, & scienter, tum ita breuiter, & presse, & satis ornate, et pereleganter diceret, quis esset in populo, qui aut expectaret, aut fieri posse quicquam melius putaret? At uero ut contra Crassus ab adolescente delicato, qui in litore ambulans scalmum reperisset, ob eamq; rem ædificare nauem concupiuisset, exorsus est, similiter Scæuolam ex uno scalmo captionis centumuirale iudicium hæreditatis effecisse, hoc in illo initio consecutus, multis eiusdem generis sententijs delectauit, animosq; omnium, qui aderant, in hilaritatem à seueritate traduxit, quod est unum ex tribus, quæ dixi ab oratore effici debere, deinde hoc uoluisse eum, qui testamentum fecisset, hoc sensisse, quoquo modo filius non esset, qui in suam tutelam ueniret, siue non natus, siue ante mortuus, Curius hæres ut esset, ita scribere plerosq;, & id ualere, et ualuisse semper. Hæc, & multa eiusmodi dicens fidem faciebat, quod est ex tribus oratoris officijs alterum. deinde æquum bonum testamentorũ sententias, uolũtatesq; tutatus est, quanta esset in uerbis captio cum in cæteris rebus, tum in testamentis, si negligerentur uoluntates, quantam sibi potentiã Scæuola assumeret, si nemo auderet testamentum facere postea, nisi de illius sententia, hæc cum grauiter, tum ab exemplis copiose, tum uarie, tum etiam ridicule, & facete explicans, eam admirationem, assensionemq; commouit, dixisse ut contra nemo uideretur, hoc erat oratoris officium partitione tertium, genere maximum. Hic ille de populo iudex, qui separatim alterum admiratus esset, idem audito altero, iudiciũ suũ contemneret. At uero intelligens, et doctus, audiens Scæuo

lam, sentiret esse quoddã uberius dicendi genus, & ornatius, ab utroq; autem causa perorata, si quæreretur uter præstaret orator, nunquam profecto sapientis iudicium à iudicio uulgi discreparet. Qui præstat igitur intelligens imperito? magna re, & difficili, siquidem magnum est scire quibus rebus efficiatur, amittatur'ue dicendo illud, quicquid est, quod aut effici dicendo oportet, aut amitti nõ oportet. Præstat etiã illo doctus auditor indocto, quod sæpe, cum oratores duo, aut plures populi iudicio probantur, quod dicendi genus optimum sit, intelligit. Nam illud, quod populo non probatur, ne intelligenti quidem auditori probari potest. Vt enim ex neruorum sono in fidibus, quàm sciẽter ei pulsi sint, intelligi solet, sic ex animorum motu cernitur, quid tractandis his perficiat orator. Itaque intelligens dicendi existimator non assidens, & attente audiens, sed uno aspectu, & præteriens de oratore sæpe iudicat. Videt oscitantem iudicem, loquentem cum altero, nonnunquam etiam circulantem mittentem ad horas quæsitorem, ut dimittat rogantem, intelligit oratorem in ea causa non adesse, qui possit animis iudicum admouere orationem, tanquam fidibus manũ. Idem si præteriens aspexerit, erectos intuentes iudices, ut aut doceri de re, idq; etiam uultu probare uideantur, aut ut auem cantu aliquo, sic illos uiderit oratione quasi suspensos teneri, aut id quod maxime opus est, misericordia, odio, motu animi aliquo perturbatos esse uehementius, ea si præteriens (ut dixi) aspexerit, si nihil audierit, tamen oratorem uersari in illo iudicio, & opus oratorium fieri, aut perfectum iã esse, profecto intelliget. Cũ hæc disseruissem, uterq; assensus est, & ego tanq̃ de integro ordiens. Quando igitur inquam à Cotta, & Sulpitio hæc omnis fluxit oratio, cum hos maxime iudicio illorum hominũ, & illius ætatis dixissem probatos, reuertar ad eos ipsos, tum reliquos, ut institui, deinceps persequar. Quoniam ergo oratorum bonorum (hos enim quærimus) duo genera sunt. unum attenuate, presseq;. alterum sublate, ampleq; dicentium, etsi id melius est, quod splendidius, & magnificentius, tamen in bonis, omnia, quæ summa sunt, iure laudantur; sed cauenda est presso illi oratori, inopia, & ieiunitas. Amplo autem, inflatum, & corruptum orationis genus. Inueniebat igitur acute Cotta, dicebat pure, ac solute, & ut ad infirmitatem laterũ perscienter contentionem omnem remiserat, sic ad uirium imbecillitatem dicẽdi accommodabat genus. Nihil erat in eius oratione, nisi syncerum, nihil nisi siccum, atque sanum, illud'q; maximum, quod cum contentione orationis flectere animos iudicum uix posset, nec omnino eo genere diceret, tractando tamen impellebat, ut idem facerent à se commoti,

commoti, quod à Sulpitio concitati. Fuit enim Sulpitius uel maxime omnium, quos quidem ego audiuerim, grandis, & , ut ita dicam, tragicus orator. Vox cum magna, tum suauis, & splendida, gestus, & motus corporis ita uenustus, ut tamen ad forum, non ad scenam institutus uideretur. Incitata, & uolubilis, nec ea redundans tamen, nec circumfluens oratio. Crassum hic uolebat imitari, Cotta malebat Antonium, sed ab hoc uis aberat Antonij, Crassi ab illo lepos. O magnam inquit artem Brutus, siquidem istis, cum summi essent oratores, duæ res maximæ altera alteri defuit. Atq; in his oratoribus illud animaduertendum est, posse esse summos, qui inter se sint dissimiles. Nihil enim tam dissimile, quàm Cotta Sulpitio, & uterq; æqualibus suis plurimum præstitit. Quare hoc doctoris intelligentis est, uidere quò ferat natura sua quenq;, & ea duce utentem sic instituere, ut Isocratem in acerrimo ingenio Theopompi, & lenissimo Ephori dixisse traditum est, alteri se calcaria adhibere, alteri frenos. Sulpitij orationes quæ feruntur, eas post mortem eius scripsisse P. Canutius putatur æqualis meus, homo extra nostrum ordinem, meo iudicio disertissimus. Ipsius Sulpitij nulla oratio est, sæpéq; ex eo audiui, cum se scribere, neque consueuisse, neque posse diceret. Cottæ pro se lege Varia, quæ inscribitur, eam L. Aelius scripsit Cottæ rogatu. Fuit is omnino uir egregius, & eques romanus cumprimis honestus, idemq; eruditissimus & græcis literis, et latinis, antiquitatisq; nostræ, & in inuentis rebus & in actis, scriptorumq; ueterum literate peritus, quã scientiã Varro noster acceptam ab illo, auctamq; per sese uir ingenio præstans, omniq; doctrina, pluribus, & illustrioribus literis explicauit, sed idem Aelius stoicus esse uoluit, orator autem nec studuit unq̃, nec fuit, scribebat tamen orationẽs, quas alij diceret, ut Q. Metello. F. ut Q. Cæpioni, ut Q. Pompeio Rufo, q̃q̃ is etiã ipse scripsit eas, q̃bus pro se est usus, sed nõ sine Aelio. His enim scriptis etiã ipse interfui, cũ essem apud Aeliũ adolescens, eumq; audire perstudiose solerẽ. Cottã autem miror summum ipsum oratorem, minimeq; ineptum, ælianas leueis oratiũculas, uoluisse existimari suas. His duobus eiusdem ætatis annumerabatur nemo tertius, sed mihi placebat Pomponius maxime, uel dicam minime displicebat. locus erat omnino in maximis causis præter eos, de quibus supra dixi, nemini, propterea quod Antonius, qui maxime expetebatur, facilis in causis recipiendis erat, fastidiosior Crassus, sed tamen recipiebat, horum qui neutrum habebat, confugiebat ad Philippum ferè, aut Cæsarem, Cotta, Sulpitius expetebantur, ita ab ijs sex patronis causæ illustres agebantur, neque tam

multa, quàm nostra ætate iudicia fiebant, neq; hoc, quod nunc fit, ut causæ singulæ defenderentur à pluribus, quo nihil est uitiosius. Respondemus ijs, quos non audiuimus, in quo primum sæpe aliter est dictum, aliter ad nos relatum, deinde magni interest coràm uidere me, quemadmodum aduersarius de quaque re asseueret, maxime autem quemadmodum quæque res audiatur, sed nihil uitiosius, quàm cum unũ corpus debeat esse defensionis, nasci de integro causam, cum sit ab altero perorata. Omnium enim causarum, unũ est naturale principium, una peroratio, reliquæ partes, quasi membra suo quæque loco locata, suam uim, & dignitatem tenent. Cum autem difficile sit in longa oratione non aliquando aliquid ita dicere, ut sibi ipse non conueniat, quanto difficilius cauere, nequid dicas, quod non conueniat eius orationi, qui ante te dixerit. sed quia & labor multo maior est totam causam, quàm partem dicere, & quia plures ineuntur gratiæ, si uno tempore dicas pro pluribus, idcirco hanc consuetudinem lubenter ascisimus. Erant tamen quibus uideretur illius ætatis tertius Curio, quia splendidioribus fortasse uerbis utebatur, & quia latine non pessime loquebatur, usu credo aliquo domestico, nam literarum admodum nihil sciebat. sed magni interest, quos quisq; audiat quotidie domi, qbus cum loquatur à puero, quemadmodum patres, pædagogi, matres etiã, loquantur. Legimus epistolas Corneliæ matris Gracchorum, apparet filios non tam in gremio educatos, quàm in sermone matris. Auditus est nobis Læliæ Caij filiæ sæpe sermo. ergo illam patris elegantia tinctam uidimus, & filias eius Mutias ambas, quarum sermo mihi fuit notus, & neptes Licinias, quas nos quidem ambas, hanc uero Scipionis etiam tu Brute credo aliquando audisti loquẽtem. Ego uero ac lubenter quidem inqt Brutus, & eo lubentius, quod L. Crassi erat filia. Quid Crassum inquã illum censes istius Liciniæ filiũ, Crassi testamento qui fuit adoptatus? Summo iste qdem dicitur ingenio fuisse inquit. Et uero hic Scipio collega meus, mihi sane bene & loqui uidetur, & dicere. Recte inquã iudicas Brute. Etenim istius genus est ex ipsius sapientiæ stirpe generatum. Nam & de duobus auis iam diximus, Scipione, & Crasso, & de tribus proauis, Q. Metello, cuius quatuor filij, P. Scipione qui ex dominatu T. Gracchi priuatus in libertatem rẽp. uindicauit, Q. Scæuola augure, qui peritissimus iuris, idemq; percomis est habitus. Iã duorum abauorum quàm est illustre nomen P. Scipionis, qui bis consul fuit qui est Corculum dictus, alterius omnium sapientissimi C. Lælij. O generosam inqt stirpem, & tanquam in unam arborẽ plura genera, sic in istam domum mul

torum insitam, atq; illuminatam sapientiam. Similiter igitur suspi-cor (ut conferamus parua magnis) Curionis, etsi pupillus relictus est, patrio fuisse instituto puro sermone assuefactam domum, & eo magis hoc iudico, quod neminem ex ijs qdem, qui aliquo in numero fuerunt, cognoui in omni genere honestarum artium tam indoctum, tam ru-dem. Nullum ille poetam nouerat, nullum legerat oratorem, nullam memoriã antiquitatis collegerat, non publicum ius, non priuatum, & ciuile cognouerat, quanq̃ id qdem fuit etiã in alijs, & magnis qdem oratoribus, quos parum his instructos artibus uidimus, ut Sulpitium, ut Antoniũ. Sed ij tamen unũ illud habebant dicendi opus elaboratũ, idq; cum constaret ex quinq; notissimis partibus, nemo in aliqua par-te earũ omnino nihil poterat. In quacũq; enim una plane claudicaret, orator esse non posset, sed tamen alius in alia excellebat, magis reperie bat quid dici opus esset, & quomodo praeparare, & quo loco locari, memoriaq; ea comprehendebat Antonius, excellebat autem actione, erantq; ei quaedam ex his paria cum Crasso, quaedam etiam superio ra. At Crassi magis enitebat oratio, nec uero Sulpitio, neq; Cottae dice re possumus, neq; cuiq̃ bono oratori rẽ ullã ex illis quinq; partibus pla nè, atq; omnino defuisse. Itaq; in Curiõe hoc uerissime iudicari potest, nulla re una magis oratorem commendari, quã uerborũ splendore, et copia. Nã cum tardus in cogitando, tum in instruendo dissipatus fuit. Reliqua duo sunt, agere, & meminisse, in utroq; cachinnos irridentiũ commouebat. Motus erat is, quem & C. Iulius in perpetuum notauit, cum ex eo in utranq; partem toto corpore uacillante quaesiuit, qs loque retur è lintre. & Cn. Sicinius homo impurus, sed admodũ ridiculus, neq; aliud ĩ eo oratoris simile qcq̃. Is, cũ tribunus pl. Curionẽ, et Octa uium Coss. produxisset, Curioq; multa dixisset sedente Cn. Octauio collega, qui deuinctus erat fascijs, & multis medicamentis propter dolorem artuum delibutus, nunquam inquit Octaui collegae tuo gratiam referes, qui nisi se suo more iactauisset, hodie te istic mu-scae comedissent. Memoria autem ita fuit nulla, ut aliquoties, tria cum proposuisset, aut quartum adderet, aut tertium quaereret. qui in iudicio priuato, uel maximo, cum ego pro Titinia Cottae perora-uissem, ille contra me pro Seruio Naeuio diceret, subito totam causam oblitus est, idq; ueneficijs, & cantionibus Titiniae factum esse dice-bat. Magna haec immemoris ingenij signa, sed nihil turpius, quàm quod etiam in scriptis obliuiscebatur, quid paulo ante posuisset, ut in eo libro, ubi se exeuntem è senatu, & cum Pansa nostro, & cum Curione filio colloquentem facit, cum senatum Caesar Cons.

habuisset, omnis'q; ille sermo ductus è percunctatione filij, quid in senatu esset actum. In quo multis uerbis cum inueheretur in Cæsarem Curio, disputatio'q; esset inter eos, ut est consuetudo dialogorum, cum sermo esset institutus senatu misso, quem senatum Cæsar cons. habuisset, reprehendit eas res, quas idem Cæsar anno post, & deinceps reliquis annis administrauisset in Gallia. Tum Brutus admirans, tantam'ne fuisse obliuionem inqt in scripto præsertim, ut ne legens quidem unquam senserit, quantum flagitij commisisset? Quid autem inq̃ Brute stultius, q̃ si ea uituperare uolebat, quæ uituperauit, non eo tēpore instituere sermonē, cum illarũ rerũ iã tempora præterijssent? Sed ita totus errat, ut in eodem sermone dicat in senatu se Cæsare consule non accedere, sed id dicat ipso Cons. exiens è senatu. Iam qui hac parte animi, quæ custos est cæterarũ ingenij partiũ, tam debilis esset, ut ne in scripto quidem meminisset quid paulo ante posuisset, huic minime mirum est, ex tempore dicenti solitam effluere mentem. Itaq; cũ ei nec officiũ deesset, & flagraret studio dicendi, perpaucæ ad eum causæ deferebantur. Orator autē uiuis eius æqualibus proximus optimis numerabatur, propter uerborũ bonitatem, ut ante dixi, & expeditam, ac profluentem quodã modo celeritatē. Itaq; eius orationes aspiciendas tamen censeo, sunt illæ qdem languidiores, uerũtamen possunt augere, & quasi alere id bonum, quod in illo mediocriter fuisse concedimus, quod habet tantam uim, ut solum sine alijs in Curione speciē oratoris alicuius effecerit. Sed ad instituta redeamus. In eodem igitur numero eiusdē ætatis C. Carbo fuit illius eloquentissimi uiri filius, non satis acutus orator, sed tamen orator numeratus est. Erat in uerbis grauitas, & facile dicebat, & authoritatem naturalem quandam habebat oratio. Acutior Q. Varius rebus inueniendis, nec minus uerbis expeditus, fortis uero actor, & uehemens, & uerbis nec inops, nec abiectus, & quē plane oratorē dicere auderes Cn. Pomponius lateribus pugnans, incitans animos, acer, acerbus, criminosus. Multũ ab ijs aberat L. Fusius, tamen ex accusatione M. Aquilij diligentiæ fructũ ceperat. Nam M. Drusum tuũ magnũ auunculum, grauē oratorem, ita dũtaxat cum de rep. diceret. L. autem Lucullũ etiam acutum, patrem'q; tuũ Brute, iuris quoq; & publici, et priuati sane peritũ M. Lucullum. M. Octauiũ Cn. filios, qui tantum authoritate, dicendo'q; ualuit, ut legē semproniã frumentariã populi frequentis suffragijs abrogauerit. Cn. Octauiũ M. filiũ. M. Catonem patrem Q. etiã Catulũ filiũ abducamus ex acie, idest à iudicijs, et in præsidijs reip. cui facile satisfacere possint, collocemus. Eodē Q. Cæpionē referrem, nisi nimis

equestri ordini deditus, a' senatu dissedisset. Cn. Carbonem. M. Marium, & ex eodem genere complureis minime dignos elegantis conuentus auribus, aptissimos cognoui turbulentis concionibus. quo in genere (ut in ijs perturbem ætatum ordinem) nuper L. Quintius fuit, aptior autem etiam Palicanus auribus imperitorum. Et quoniam huius generis facta mentio est, seditiosorum omnium post Gracchos L. Apuleius saturninus eloquentissimus uisus est, magis specie tamen, & motu, atque ipso amictu capiebat homines, quàm aut dicendi copia, aut mediocritate prudentiæ. Longe autem post natos homines improbissimus C. Seruilius Glaucia, sed peracutus, & callidus, in primisq; ridiculus. Is ex summis & fortunæ, & uitæ sordibus in prætura cōs. factus esset, si rationem eius haberi licere iudicatum esset. Nam & plebem tenebat, & equestrū ordinem beneficio legis deuinxerat. Is prætor eodem die, quo Saturninus tribunus pl. Mario, & Flacco coss. publice est interfectus, homo simillimus Atheniensis Hyperboli, cuius improbitatem ueteres Atticorum comœdiæ notauerūt. Quos Sex. Tityus consecutus, homo loquax sanè, et satis acutus, sed tam solutus, & mollis in gestu, ut saltatio quædam nasceretur, cui saltationi Tityus nomen esset. Ita cauendum est, nequid in agendo, dicendo'ue facias, cuius imitatio rideatur. Sed ad paulo superiorē ætatem reuecti sumus, nunc ad eā, de qua aliquantum locuti sumus, reuertamur. Coniūctus igitur Sulpitij ætati P. Antistius fuit rabula sanè probabilis, qui multos cū tacuisset annos, neq; contemni solum, sed irrideri etiam solitus esset, in tribunatu primum contra C. Iulij illam consulatus petitionem extraordinariam, ueram causam agens est probatus, & eo magis, quod eandem causam cum ageret, eius collega ille ipse Sulpitius, hic plura, & acutiora dicebat. Itaq; post tribunatum primo multæ ad eum causæ, deinde omnes, maximæ quæcunque erant, deferebantur. Rem uidebat acute, componebat diligenter, memoria ualebat. uerbis non ille quidem ornatis utebatur, sed tamen non abiectis. Expedita autem erat, & perfacile currens oratio, & erat eius quidem tanquam habitus non inurbanus. Actio paulum cum uitio uocis, tum etiam ineptijs claudicabat. Hic temporibus floruit ijs, quibus inter profectionem, reditumq; L. Syllæ sine iure fuit, & sine ulla dignitate resp. hoc etiam autem magis probabatur, quod erat ab oratoribus quædam in foro solitudo, Sulpitius occiderat, Cotta aberat, et Curio, uiuebat è reliquis pàtronis eius ætatis nemo præter Carbonem, et Pomponium, quorum utrunque facile superabat. Inferioris autem ætatis erat proximus L. Sisenna doctus uir, & studijs optimis deditus, bene latine loquens,

gnarus reip. nô sine factijs, sed neq; laboris multi, nec satis uersatus in causis, interiectusq; inter duas ætates Hortensij, & Sulpitij, nec maiores consequi poterat, & minori necesse erat cedere. Huius omnis facultas ex historia ipsius perspici potest, quæ cum facile omnes uincat superiores, tum indicat tamen quâtum absit à summo, quâq; genus hoc scriptionis non dum sit satis latinis literis illustratum. nam. Q. Hortensij admodum adolescentis ingenium, ut Phidiæ signum, simul aspectum, & probatum est. Is L. Crasso. Q. Scæuola coss. primum in foro dixit, & apud hos quidem consules, & cum eorum, qui affuerût, tum ipsorum consulum, qui omnes intelligentia anteibant, iudicio discessit probatus. undeuiginti annos natus erat eo tempore. Est autem L. Paulo. C. Marcello coss. mortuus, ex quo uidemus eum in patronorum numero annos quatuor, et XL. fuisse. hoc de oratore, paulo post plura dicemus. Hoc autem loco uoluimus ætatem in disparem oratorum ætatem includere, quanquã id quidem omnibus usu uenire necesse fuit, quibus paulo longior uita contigit, ut et cum multo maioribus natu, quàm essent ipsi, et cum aliquanto minoribus cõpararentur. ut Attius ijsdem ædilibus ait se, & Pacuuium docuisse fabulam, cum ille octuaginta, ipse triginta annos natus esset. Sic Hortensius nô cum suis æqualibus solum, sed et mea cum ætate, & cum tua Brute, et cum aliquanto superiore coniungitur. Siquidem et Crasso uiuo dicere solebat, & magis iam etiam uigebat Antonio, & cum Philippo iam sene pro Cn. Pôpeij bonis dicente, in illa causa adolescens cum esset, princeps fuit, et in eorum, quos in Sulpitij ætate posui, numerum facile peruenerat, & suos inter æquales. M. Pisonem. M. Crassum. Cn. Lentulum. P. Lentulum Surram longe præstitit, et me adolescentem nactus octo annis minorem, quàm erat ipse, multos annos in studio eiusdem laudis exercuit, & tecum simul, sicut ego pro multis, sic ille pro Appio Claudio dixit, paulo ante mortem. Vides igitur, ut ad te oratorem Brute peruenerimus, tam multis inter nostrum, tuumq; initium dicendi interpositis oratoribus, ex quibus quoniam in hoc sermone nostro statui neminem eorum, qui uiuerent, nominare, ne uos curiosius eligeretis ex me quid de quoq; iudicarem, eos, qui iam sunt mortui, nominabo. Tum Brutus, non est inquit ista causa, quam dicis, quâobrem de ijs, qui uiuunt, nihil uelis dicere. Quænam igitur inquam est?

Vereri te inquit arbitror, ne per nos hic sermo tuus emanet, et ij tibi succenseant, quos præterieris. Quid uos inquam tacere non poteritis? Nos quidem inquit facillime, sed tamen te arbitror malle ipsum tacere, quàm taciturnitatem nostram experiri. Tum ego, ue-

re inquam tibi Brute dicam, non me existimaui in hoc sermone usque ad hanc ætatem esse uenturum, sed ita traxit ordo ætatum orationē, ut iam ad minores etiam peruenerim. Interpone igitur inqt, siquos uidetur, deinde redeamus ad te, & ad Hortensium. Immo uero inq̃ ad Hortensiū, de me alij dicent, siq uolent. Minime uero inqt, nam etsi me facile omni tuo sermone tenuisti, tamen is mihi longior uidetur, quod propero audire de te, nec uero tam de uirtutibus dicendi tuis, quæ cum omnibus, tum certe mihi notissimæ sunt, quàm quod gradus tuos, et quasi processus dicendi studeo cognoscere. Geretur inquam tibi mos, quoniam me non ingenij prædicatorem esse uis, sed laboris mei. Verum interponam, ut placet, alios, & à M. Crasso, q fuit æqualis Hortensij exordiar. Is igitur mediocriter à doctrina instructus, angustius etiam à natura, labore, et industria, & quod adhibebat ad obtinendas causas, curam etiam, & gratiam, in principibus patrōis aliquot annos fuit. In huius oratione sermo latinus erat, uerba non abiecta, res compositæ diligenter, nullus flos tamē, neq; lumen ullum, animi magna, uocis parua contentio, omnia ferè ut similiter, atq; uno modo dicerentur. Nam huius æqualis, & inimicus C. Fimbria non ita diu iactare se potuit, qui omnia magna uoce dicens, uerborū sanè bonorum cursu quodam incitato, ita furebat tamen, ut mirarer tam alias res agere populum, ut esset insano inter disertos locus. Cn. autem Lentulus multo maiorem opinionem dicendi, actione faciebat, quàm quanta in eo facultas erat, qui cum esset nec peracutus, q̃q̃ ex facie, & ex uultu uidebatur, nec abundans uerbis, & si fallebat in eo ipso, sic interuallis, exclamationibus, uoce suaui, et canora, admirando irridebat, calebat in agendo, ut ea, quæ deerant, nō desyderarentur. Ita tan quam Curio copia nonnulla uerborum, nullo alio bono tenuit oratorum locum, sic Lentulus cæterarum uirtutum dicendi mediocritatem, actione occultauit, in qua excellens fuit. Neq; multo secus P. Lentulus, cuius et excogitandi, & loquendi tarditatem tegebat formæ dignitas, corporis motus plenus & artis, & uenustatis, uocis, & suauitas, & magnitudo, sic in hoc nihil præter actionem fuit. Cætera etiam minora, quàm in superiore. M. Piso quicquid habuit, habuit ex disciplina, maximeq; ex omnibus, qui ante fuerunt, græcis doctrinis eruditus fuit. Habuit à natura genus quoddam acuminis, quod etiam arte limauerat, quod erat in reprehendendis uerbis uersutum, et solers, sed sæpe stomachosum, nonnunquam frigidum, interdum etiam facetum. Is laborem quasi cursum forensem diutius nō tulit, q̃ et corpore erat infirmo, & hominum ineptias, ac stultitias, quæ

deuorandæ nobis sunt, non ferebat, iracundiusq; respuebat, siue morose, ut putabatur, siue ingenuo, liberoq; fastidio. Is, cum satis floruisset adolescens, minor haberi est cœptus postea, deinde ex uirginum iudicio magnam laudem est adeptus & ex eo tempore, quasi reuocatus in cursum, tenuit locum tandiu, quàm ferre potuit laborem, postea quantum detraxit ex studio, tantum amisit ex gloria. P. Murena mediocri ingenio, sed magno studio rerum, ueterum literarum & studiosus, & non imperitus, multæ industriæ, & magni laboris fuit. C. Censorinus græcis literis satis doctus, quod proposuerat explicans expedite, non inuenustus actor, sed iners, & inimicus fori. L. Turius paruo ingenio, sed multo labore quoquo modo poterat, sæpe dicebat. Itaq; & paucæ centuriæ ad consulatum defuerunt. C. Macer authoritate semper eguit, sed fuit patronus propemodum diligentissimus, huius si uita, si mores, si uultus deniq; non omnem commendationem ingenij euerteret, maius nomen in patronis fuisset, non erat abundans, non inops tamen, non ualde nitens, non planè horrida oratio, uox, gestus, & omnis actio sine lepore, at in ìueniendis, componendisq; rebus mira accuratio, ut non facile in ullo diligentiorem, maioreq; cognouerim, sed eam ut citius ueteratoriam, quàm oratoriam diceres. hic si etiam in publicis causis probabatur, tamen in priuatis illustriorem obtinebat locum. C. deinde Piso, statarius, & sermonis plenus orator, minime ille quidem tardus in excogitando, ueruntamen uultu, & simulatione, multo etiam acutior, quàm erat, uidebatur. Nã eius æqualem M. Glabrionẽ bene institutum, aui Scæuolæ diligẽtia, socors ipsius natura, negligensq; tardauerat. Etiam L. Torquatus elegans in dicendo, in existimando admodũ prudẽs, toto genere perurbanus. Meus autem æqualis, Gn. Pompeius uir ad omnia summa natus, maiorem dicendi gloriam habuisset, nisi eum maioris gloriæ cupiditas ad bellicas laudes abstraxisset. erat oratione satis amplus, rem prudenter uidebat, actio uero eius habebat & in uoce magnum splendorem, & in motu summam dignitatem. Noster item æqualis D. Syllanus uictricus tuus, studij ille quidem habuit non multum, sed acuminis, & orationis satis. Q. Pompeius. A. F. qui Bithynicus dictus est, biennio quàm nos fortasse maior, summo studio dicendi, multaq; doctrina, incredibili labore, atque industria, quod scire possum, fuit enim mecum, & cum M. Pisone, cum amicitia, tum studijs, exercitationibusq; coniunctus, huius actio non satis commendabat orationem, in hac enim satis erat copiæ, in illa autem leporis parum. Erat eius æqualis P. Antronius uoce peracuta, atque magna, nec alia re ulla probabilis.

Et L. Octauius Reatinus, qui, cum multas iam causas diceret, adolescens est mortuus, is tamen ad dicendū ueniebat magis audacter, quàm parate. Et C. Staienus, qui se ipse adoptauerat, & de Staieno Aelium fecerat, feruido quodam, & petulanti, & furioso genere dicendi, quod quia multis gratum erat, & probabatur, ascendisset ad honores, nisi in facinore manifesto deprehensus, pœnas legibus, & iudicio dedisset. Eodem tempore C. L. Cæpasij fratres fuerunt, qui multa opera ignoti homines, & repentini, quæstores celeriter facti sunt, oppidano quodam, & incondito genere dicendi. Addamus huc etiam, nequem uocalem præteriisse uideamur, C. Cosconiū calidianum, qui nullo acumine, eam tamen uerborum copiam, siquam habebat, præbebat populo cum multa cōcursatione, magnoq; clamore. Quod idē faciebat Q. Arrius, qui fuit M. Crassi quasi secundarius. Is omnibus exēplo debet esse, quantum in hac urbe polleat multorum obedire tempori, multorumq; uel honori, uel periculo seruire. His enim rebus infimo loco natus, & honores, & pecuniam, & gratiam consecutus, etiam in patronorum, sine doctrina, sine ingenio, aliquem numerum peruenerat, sed ut pugiles inexercitati etiam si pugnos, et plagas olympiorum cupidi ferre possunt, solem tamen sæpe ferre non possunt, sic ille, cum omni iam fortuna prospere functus labores etiam magnos excepisset, illius iudicialis anni seueritatem quasi solem non tulit. Tum Atticus, tu quidem de fece inquit hauris, idq; iandudum, sed tacebam, hoc uero non putabam, te usque ad Staienos, & Antronios esse uenturum.

Non puto inquam existimare te ambitione me labi, quippe de mortuis, sed ordinem sequens in memoriam notum, & æqualem necessario incurro. Volo autem hoc perspici, omnibus conquisitis, qui in multitudine dicere ausi sint, memoria quidem dignos perpaucos, uerum qui omnino nomen habuerint, non ita multos fuisse, sed ad sermonem institutum reuertamur. T. Torquatus T. filius & doctus uir ex Rhodia disciplina Molonis, & à natura ad dicendum satis solutus, atque expeditus, cui si uita suppeditauisset, sublato ambitu consul factus esset, plus facultatis habuit ad dicendum, quàm uolūtatis. Itaq; studio huic non satisfecit, officio uero nec in suorum necessariorum causis, nec in sententia senatoria defuit. Etiam M. Pontidius municeps noster multas priuatas causas actitauit, celeriter sane uerba uoluens, nec hebes in causis, uel dicam plus etiam, quàm non hebes, sed efferuescens in dicendo stomacho sæpe, iracundiaq; uehementius, ut non cum aduersario solum, sed etiam (quod mirabile esset) cum iudice ipso, cuius delinitor esse debet orator, iurgio sæpe contenderet. M. Messala minor natu,

quàm nos nullo modo inops, sed non nimis ornatus genere uerborum, prudens, acutus, minime incautus, patronus in causis cognoscendis, cõponendisq; diligens, magni laboris multæ operæ, multarumq; causarum. Duo etiam Metelli Celer, & nepos nihil in causis uersati, nec sine ingenio, nec indocti, hoc erant populare dicendi genus assecuti. C. autem Lentulus Marcellinus, nec unquam indisertus, & in consulatu pereloquens uisus est, non tardus sententijs, non inops uerbis, uoce canora, facetus satis. C. Memmius L. filius psectus literis, sed græcis, fastidiosus sanè latinarum, argutus orator, uerbisq; dulcis, sed fugiens non modo dicendi, uerumetiam cogitandi laborem, tantum sibi de facultate detraxit, quantum imminuit industriæ. Hoc loco Brutus, quàm uellem inquit de his etiam oratoribus, qui hodie sunt, tibi dicere luberet, etsi de alijs minus, de duobus tamen, quos à te scio laudari solere, Cæsare, & Marcello, audirem non minus lubenter, quàm audiui de ijs, qui fuerunt. Cur tandem inquam? an expectas qd ego iudicem de istis, qui tibi sunt æque noti, ac mihi? Mihi mehercule inquit, Marcellus satis est notus, Cæsar autem parum, illum enim sæpe audiui, hic, cum ego iudicare iam aliquid possem, abfuit. Quid igitur de illo iudicas, quem sæpe audisti? Quid censes inquit, nisi id, quod habiturus es similem tui? Næ ego inquam, si ita est, uelim tibi eum placere quammaxime. Atq; & ita est inquit, & uehemẽter placet, nec uero sine causa. nam & didicit, & omissis cæteris studijs, unum id egit, seséq; quotidianis commentationibus acerrime exercuit. Itaq; & lectis utitur uerbis, & frequentibus, & splendore uocis, dignitate motus fit speciosum, & illustre quod dicitur. Omniáq; sic suppetunt, ut ei nullam deesse uirtutem oratoris putem, maximéq; laudandus, qui hoc tempore ipso cum liceat in hoc communi nostro, & quasi fatali malo consoletur se, cum conscientia optimæ mentis, tum etiam usurpatione, & renouatione doctrinæ. Vidi enim Mitylenis nuper uirum, atq; (ut dixi) uidi planè uirum. Itaq; cum eum antea tui similem in dicendo uiderim, tum uero nunc à doctissimo uiro, tibiq;, ut intellexi, amicissimo Cratippo instructum omni copia, multo uidebam similiorem. Hic ego, & si inquam de optimi uiri, nobisq; amicissimi laudibus lubenter audio, tamen incurro in memoriam communium miseriarum, quarum obliuionem quærens hũc ipsum sermonem produxi longius. Sed de Cæsare cupio audire, quid tandem Atticus iudicet? Et ille, præclare inquit tibi constas, ut de ijs, qui nunc sunt, nihil uelis ipse dicere, & hercle si sic ageres, ut de ijs egisti, qui iam mortui sunt, neminem ut prætermitteres næ tu in multos Antronios, & Staie

nos icurreres. Quare siue hanc turbam effugere uoluisti, siue ueritus nequis se aut præteritum, aut non satis laudatum queri possit, de Cæsare tamen potuisti dicere, præsertim cum & tuum de illius ingenio notissimum iudicium esset, nec illius de tuo obscurum. Sed tamen Brute inquit Atticus de Cæsare, & ipse ita iudico, & de hoc huius generis acerrimo existimatore sæpissime audio, illum omnium ferè oratorum latine loqui elegantissime, nec id solum domestica consuetudine ut dudum de Læliorum, & Mutiorum familijs audiebamus, sed q̃q̃ id quoq; credo fuisse, tamen ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis literis, & ijs quidem reconditis, & exquisitis, summo'q; studio & diligentia est consecutus. quin etiam in maximis occupationibus, cum ad teipsum inquit in me intuens de ratione latine loquendi accuratissime scripserit, primo'q; in libro dixerit uerborum delectum originem esse eloquentiæ, tribuerit'q; mi Brute huic nostro, qui me de illo maluit, quàm se dicere, laudem singularem. Nam scripsit his uerbis, cum hunc nomine esset affatus. ac si cogitata præclare eloqui possent, nonnulli studio, & usu elaborauerunt, cuius te penè principem copiæ, atque inuentorem bene de nomine, ac dignitate populi romani meritum esse existimare debemus, hunc facile & quotidianum nouisse sermonem, nunc pro relicto est habendum. Tum Brutus, Amice hercule inquit, & magnifice te laudatum puto, quem non solum principem, atque inuentorem copiæ dixerit, quæ erat magna laus, sed etiam benemeritum de populi R. nomine, & dignitate, quo enim uno uincebamur à uicta Græcia, id aut ereptum illis est, aut certe nobis cum illis communicatum. Hanc autem inquit gloriam, testimonium'q; Cæsaris tuæ quidem supplicationi non solum, sed triumphis multorum antepono. Et recte quidem inquam Brute, modo sit hoc Cæsaris iudicij, non beneuolentiæ testimonium, plus enim certe attulit huic populo dignitatis, quisquis est ille, si modo est aliquis, q non illustrauit modo, sed etiam genuit in hac urbe dicendi copiam, quàm illi, qui Ligurum castella expugnauerũt, ex qbus multi sunt, ut scitis, triumphi. Verum quidem si audire uolumus, omissis illis diuinis consilijs, quibus sæpe constituta est imperatorum sapientia salus ciuitatis, aut belli, aut domi, multo magis orator præstat minutis imperatoribus. At prodest plus imperator; quis negat? sed tamen, non metuo ne mihi acclametis, est autem quod sentias dicendi liber locus. Malim mihi L. Crassi unam pro M. Curio dictionem, quàm castellanos triumphos duos. At plus interfuit reip. castellum capi Ligurum, quàm bene defendi causam M. Curij. credo. Sed Atheniensium quoq;

plus interfuit firma tecta in domicilijs habere, quàm Mineruæ signum ex ebore pulcherrimum, tamen ego me Phidiam esse mallem, quàm uel optimum fabrum tignarium. quare non quantum quisque prosit, sed quanti quisq; sit, ponderandum est, præsertim cum pauci pingere egregie possint, aut fingere, operarij autem, aut baiuli deesse non possint. Sed perge Pomponi de Cæsare, & redde quæ restant.

Solum quidem inquit ille, & quasi fundamentum oratoris uides locutionem emendatam, & latinam, cuius penes quos laus adhuc fuit, non fuit rationis, aut scientiæ, sed quasi bonæ consuetudinis. Mitto C. Lælium. P. Scipionem, ætatis illius ista fuit laus, tanquam innocentiæ, sic latine loquendi, non omnium tamen, nam illorum æquales Cæcilium et Pacuuium male locutos uidemus. sed omnes, tum ferè, qui nec extra urbem hanc uixerant, nec eos aliqua barbaries domestica infuscauerat, rectè loquebantur. sed hanc certe rem deteriorem uetustas fecit, & Romæ, & in Græcia. Confluxerunt enim & Athenas, & in hanc urbem multi inquinate loquentes ex diuersis locis, quo magis expurgendus est sermo, & adhibenda quamobtrusa ratio, quæ mutari non potest, nec utendum prauissima consuetudinis regula. T. Flaminium, qui cum Q. Metello consul fuit, pueri uidimus. Existimabatur bene latine, sed literas nesciebat. Catulus erat ille quidem minime indoctus, ut à te paulo est ante dictum, sed tamen suauitas uocis, & lenis appellatio literarum bene loquendi famam confecerat. Cotta, qa se ualde dilatandis literis à similitudine græcæ locutionis abstraxerat, sonabatq; contrarium Catulo subagreste quiddam, planeq; subrusticum, alia quidem quasi inculta, & syluestri uia ad eandem laudem peruenerat. Sisenna autem quasi emendator sermonis usitati cum esse uellet, ne C. Ruscio quidem accusatore deterreri potuit, quo minus inusitatis uerbis uteretur. Quidnam istuc est inquit Brutus? aut quis est iste C. Ruscius? Et ille fuit accusator inquit uetus, quo accusante Chirtilium, Sisenna defendens dixit quædam eius sputatilica esse crimina, Tum C. Ruscius circunuenior inquit iudices, nisi subuenitis. Sisenna quid dicas nescio. metuo insidias. sputatilica. quid est hoc? sputa quid sit scio, tilica nescio. maximi risus, sed ille tamen familiaris meus rectè loqui putabat esse, inusitate loqui. Cæsar autem rationem adhibens, consuetudinem uitiosam, & corruptam, pura, & incorrupta consuetudine emendat. Itaq; cum ad hanc elegantiam uerborum latinorum, quæ etiam si orator non sis, & sis ingenuus ciuis romanus, tamen necessaria est, adiungit illa oratoria ornamenta dicendi, tum uidetur tanquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine, hanc

ne, hanc cum habeat præcipuam laudem in communibus, non uideo, cui debeat cedere, splendidam quandam, minimeq; ueteratoriam rationem dicendi tenet, uoce, motu, forma etiam magnifica, & generosa quodammodo. Tum Brutus, Orationes quidem eius mihi uehementer probantur. Complures autem legi, atq; etiã commentarios quosdam scripsit rerum suarum, ualde quidem inquam probandos. nudi enim sunt, recti, & uenusti, omni ornatu orationis, tanquam ueste detracta, sed dum uoluit alios habere parata, unde sumerent, qui uellẽt scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui uolunt illa calamistris inurere, sanos quidem homines à scribendo deterruit. Nihil enim est in historia, pura, & illustri breuitate dulcius. sed ad eos, si placet, qui uita excesserunt, reuertamur. C. Sicinius igitur Q. Pompeij illius, qui censor fuit, ex filia nepos, quæstorius mortuus est, probabilis orator, iam uero etiam probatus ex hac inopi ad ornandum, sed ad inueniendum expedita Hermagoræ disciplina. ea dat rationes certas, & præcepta dicendi, quæ si minorem habent apparatum (sunt enim exilia) tamen habent ordinem, & quasdam errare in dicendo nõ patientes uias. has ille tenens, & paratus ad causas ueniens uerborũ non egens, ipsa illa comparatione, disciplinaq; dicendi iam in patronorũ numerum peruenerat. Erat etiam uir doctus in primis C. Visellius Varro consobrinus meus, qui fuit cum Sicinio ætate coniũctus. is cum post curulem ædilitatem iudex quæstionis esset, est mortuus, in quo fateor uulgi iudicium à iudicio meo dissensisse, nam populo non erat satis uendibilis, præceps quædã, & cum'iacreo obscura, quia peracuta, tum rapida, & celeritate cæcata oratio, sed neq; uerbis aptiorem cito alium dixerim, neq; sententijs crebriorem. Præterea perfectus in literis, iurisq; ciuilis iam à patre Aculeone traditã tenuit disciplinã. Reliqui sunt, qui mortui sint, L. Torquatus, quem tu non tam cito rhetorem dixisses, etsi non deerat oratio, quàm, ut græci dicunt, πολιτικόν. Erãt in eo plurimæ literæ, nec eæ uulgares, sed interiores quædam, & reconditæ, diuina memoria, summa uerborum & grauitas, & elegantia, atque hæc omnia uitæ decorabat grauitas, & integritas. me quidem admodum delectabat etiam Triarij in illa ætate plena literatæ senectutis oratio, quanta seueritas in uultu, quantum pondus in uerbis, quàm nihil non consyderatum exibat ex ore. Tum Brutus, Torquati, & Triarij mentione commotus (utrunq; enim eorũ admodum dilexerat) næ ego inquit, ut omittam cætera, quæ sunt innumerabilia, de istis duobus cum cogito, doleo nihil tuam perpetuã authoritatem de pace ualuisse. nam nec istos excellentes uiros, nec mul-

tos alios præstantes ciues resp. perdidisset. Sileamus inquã Brute de istis, ne augeamus dolorem. nam & præteritorũ recordatio est acerba, & acerbior expectatio reliquorum. Itaq; omittamus lugere, et tantum quid quisq; dicendo potuerit, quoniam id quærimus, prædicemus. Sunt etiam ex ijs, qui eodem bello occiderunt, M. Bibulus, qui & scriptitauit accurate, cum præsertim non esset orator, & egit multa constanter. Appius Claudius socer tuus, collega, & familiaris meus, hic iam & satis studiosus, & ualde cum doctus, tum etiã exercitatus orator, & cum auguralis, tum omnis publici iuris, antiquitatis'q; nostræ bene peritus fuit. L. Domitius nulla ille quidem arte, sed latine tamẽ, & multa cũ libertate dicebat. Duo præterea Lentuli consulares, quorum Publius ille nostrarum iniuriarum ultor, author salutis, quicqd habuit, quantumcunq; fuit, illud totum habuit è disciplina. instrumenta naturæ deerant, sed tantus animi splendor, & tanta magnitudo, ut sibi omnia, quæ clarorum uirorum essent, non dubitaret asciscere, eaq; omni dignitate obtineret. L. autem Lẽtulus satis erat fortis orator, si modo orator, sed cogitandi non ferebat laborem, uox canora, uerba nõ horrida sanè, ut plena esset animi, & terroris oratio. Quæreres in iudicijs fortasse melius, in rep. quod erat, esse iudicares satis. Ne Titus quidem posthumius contemnendus in dicendo. de rep. uero non minus uehemens orator, quàm bellator fuit. effrenatus, & acer nimis, sed bene iuris publici leges, atq; instituta cognouerat. Hoc loco Atticus, Putarem te inquit ambitiosum esse, si (ut dixisti) ij, quos iãdiu colligis, uiuerent. Omnes enim commemoras, qui ausi aliquando sunt stantes loqui, ut mihi imprudens M. Seruiliũ præterisse uideare.

Non inquam ego istuc ignoro Pomponi multos fuisse, qui uerbum nunq̃ in publico fecissent, cũ melius aliquanto possent, quàm isti oratores, quos colligo, dicere. Sed his commemorandis etiam illud assequor, ut intelligatis primum ex omni numero, quàm non multi ausi sint dicere. deinde ex ijs ipsis quàm pauci fuerint laude digni. Itaque ne hos quidem equites romanos amicos nostros, qui nuper mortui sunt, P. Cominium spoletinum, quo accusante defendi C. Cornelium, in quo & compositum dicendi genus, & acre, & expeditum fuit. T. Accium pisaurensem, cuius accusationi respondi pro A. Cluentio, qui & accurate dicebat, & satis copiose, erat'q; præterea doctus Hærmagoræ præceptis, quibus etsi ornamenta non satis opima dicendi, tamen, ut hastæ uelitibus amentatæ, sic apta quædam, & parata singulis causarum generibus argumenta traduntur. Studio autem neminem, nec industria maiore cognoui, quanquam ne ingenio quidem qui præstiterit, facilè

dixerim

dixerim C. Pisoni genero meo, nullum tempus illi unquam uacabat aut à forensi dictione, aut à commentatione domestica, aut à scribendo, aut à cogitando, itaq; tantos processus efficiebat, ut euolare, non excurrere uideretur. Eratq; uerborum & delectus elegans, & apta, et quasi rotunda constructio, cumq; argumenta excogitabantur ab eo multa, & firma ad probandum, tum concinnæ, acutæq; sententiæ, gestusq; natura ita uenustus, ut ars etiam quæ non erat, & è disciplina motus quidam uideretur accedere, Vereor ne amore uidear plura, quã fuerint in illo, dicere. quod non ita est, alia enim de illo maiora dici possunt, nam nec continentia, nec pietate, nec ullo genere uirtutis quenquam eiusdem ætatis, cum illo conferendum puto. Nec uero M. Cœlium prætereundum arbitror, quæcunq; eius in exitu uel fortuna, uel mens fuit, qui quandiu authoritati meæ paruit, talis tribunus pl. fuit, ut nemo contra ciuium perditorum popularem, turbulentamq; dementiam à senatu, & à bonorum causa steterit constantius, quam eius actionem, multum tamen & splendida, & grandis, & eadem in primis faceta, & perurbana commendabat oratio. Graues eius conciones aliquot fuerunt, acres accusationes tres, eæq; omnes ex reip. contentione susceptæ, defensiones, etsi illa erant in eo meliora, quàm dixi, non contemnendæ tamen, saneq; tolerabiles. hic cum summa uoluntate bonorum ædilis curulis factus esset, nescio quomodo discessu meo discessit à sese, ceciditq; postea, cum eos imitari cœpit, quos ipse peruerterat. Sed de M. Calidio dicamus aliquid qui non fuit orator unus è multis, potius inter multos propè singularis fuit. Ita reconditas, exquisitasq; sententias mollis, & pellucens uestiebat oratio, nihil tam tenerum, quàm illius comprehensio uerborum, nihil tam flexibile, nihil quod magis ipsius arbitrio fingeretur, ut nullius oratoris æque in potestate fuerit, quæ primum ita pura erat, ut nihil liquidius, ita libere fluebat, ut nusquam adhæresceret, nullum nisi loco positum, & tanquam in uermiculato emblemate, ut ait Lucilius, structum uerbum uideres, nec uero nullũ aut durum, aut insolens, aut humile, aut in longius ductum, ac non propria uerba rerum, sed pleraq; translata, sic tamen, ut ea non irruisse in alienũ locum, sed immigrasse in suũ diceres, nec uero hæc soluta, nec diffluentia, sed astricta numeris, non aperte, nec eodem modo semper, sed uarie, dissimulanterq; conclusis. Erant autem & uerborũ, & sententiarum illa lumina, quæ uocant græci σχήματα, qbus tanq̃ insignibus in ornatu distinguebatur omnis oratio, qua de re agitur autem, illud quod multis locis in iurisconsultorum includitur formulis, & ubi esset, uidebat. Accedebat ordo

rerum plenus artis, actio liberalis, totumq; dicendi placidum, et sanũ genus. Quod si est optimum suauiter dicere, nihil est, quod melius hoc quærendum putes. Sed cum à nobis paulo ante dictum sit, tria uideri esse, quæ orator efficere deberet, ut doceret, ut delectaret, ut moueret, duo summe tenuit, ut & rem illustraret disserendo, & animos eorum, qui audirent, deuinciret uoluptate. Aberat tertia illa laus, qua permoueret, atq; incitaret animos, quam plurimum pollere diximus, nec erat ulla uis, atq; contentio, siue consilio, quod eos, quorum altior oratio, actioq; esset ardentior, furere, & bacchari arbitraretur, siue quod natura non esset ita factus, siue quod non consuesset, siue quod non posset, hoc unũ illi, si nihil utilitatis habebat, absuit, si opus erat, defuit. Quinctiã memini, cũ accusatione sua Quinto Gallio crimini dedisset, sibi eum uenenum parauisse, idq; à se esse deprehensum, seseq; chirographa, testificationes, indicia, quæstiones, manifestam rẽ, deferre diceret, deq; eo crimine accurate, et exquisite disputauisset, me in respondẽdo, cũ essem argumentatus, quãtum res ferebat, hoc ipsum etiã posuisse pro argumento, quod ille, cum pestem capitis sui, cum indicia mortis se comperisse manifesto, & manu tenere, diceret, tam solute egisset, tam leniter, tam oscitanter. Tu istuc M. Calidi, nisi fingeres, sic ageres? præsertim cum ista eloquentia alienorum hominum pericula defendere acerrime soleas, tuum negligeres? ubi dolor? ubi ardor animi? qui etiam ex infantium ingenijs elicere uoces, & querelas solet, nulla perturbatio animi, nulla corporis, frons non percussa, non femur, pedis (quod minimum est) nulla supplosio. itaq; tantum abfuit, ut inflammares nostros animos, somnum isto loco uix tenebamus. sic nos summi oratoris, uel sanitate, uel uitio pro argumento ad diluendũ crimen usi sumus. Tum Brutus, Atq; dubitamus inquit, utrum ista sanitas fuerit, an uitium? quis enim non fateatur? cum ex omnibus oratoris laudibus lõge ista sit maxima, inflammare animos audientium, & quocunq; res postulet, modo flectere, qui hac uirtute caruerit, id ei, quod maximũ fuerit, defuisse. Sit sane ita inquã, sed redeamus ad eum, qui iam unus restat, Hortensium, tum de nobismetipsis, quoniam id etiam Brute postulas, pauca dicemus, quanquam faciẽda mentio est, ut quidem mihi uidetur, duorum adolescentium, qui si diutius uixissent, magnam essent eloquentiæ laudem consecuti. C. Curionem te inquit Brutus, & C. Licinium Caluum arbitror dicere. Recte inquam arbitraris, quorum quidem alter, quod uerisimile dixisset, ita facile, soluteq; uerbis uoluebat, satis interdũ acutas, crebras qdem certe sententias, ut nihil posset ornatius esse, nihil expeditius. Atq; hic à

magistris

magistris parum institutus naturam habuit admirabilē ad dicendū, industriam non sum expertus, studium certe fuit, qui si me audire uoluisset, ut cœperat, honores, quàm opes consequi maluisset. Quidnam est inquit istuc? & quemadmodum distinguis? Hoc modo inquam. Cum honos sit præmium uirtutis iudicio, studioq́; ciuium delatum ad aliquē, qui eum sententijs, qui suffragijs adeptus est, is mihi & honestus, & honoratus uidetur. Qui autem occasione aliqua etiā inuitis suis ciuibus nactus est imperium, ut ille cupiebat, hunc nomē honoris adeptum, non honorem puto, quæ si ille audire uoluisset, maxima cum gratia, & gloria ad summam amplitudinem peruenisset, ascendens gradibus magistratuum, ut pater eius fecerat, ut reliqui clariores uiri. Quæ qdem etiam cum P. Crasso M. F. cum initio ætatis ad amicitiam se meam contulisset, sæpe egisse me arbitror, cum eum uehementer hortarer, ut eam laudis uiam rectissimam esse duceret, quam maiores eius ei tritam reliquissent. Erat enim cū institutus optime, tum etiam perfecte, planeq́; eruditus. Ineratq́; & ingenium satis acre, & orationis nō inelegans copia. prætereaq́; sine arrogantia grauis esse uidebatur, & sine segnitia uerecundus, sed hunc quoq; absorbuit æstus quidam insolitæ adolescentibus gloriæ, qui quia nauarat miles operam imperatori, imperatorem se statim esse cupiebat, cui muneri mos maiorum ætatem certam, sortem incertam reliquit. Ita grauissimo suo casu dum Cyri, & Alexandri similis esse uoluit, qui suū cursum transcurrerant, & L. Crassi, & multorum Crassorum inuētus est dissimillimus. Sed ad Caluum, is enim nobis erat propositus, reuertamur, qui orator fuisset, cum literis eruditior, quàm Curio, tum etiam accuratius quoddam dicendi, & exquisitius afferebat genus, quod quanquam scienter, eleganterq́; tractabat, nimium tamen inquirens in se, atq; ipse sese obseruans, metuensq́; ne uitiosum colligeret, etiam uerum sanguinem dependebat. Itaq; eius oratio nimia religione attenuata doctis, & attente audientibus erat illustris. à multitudine autem, & à foro, cui nata eloquentia est, deuorabatur. Tum Brutus, Atticum se inquit Caluus noster dici oratorem uolebat, inde erat ista exilitas, quam ille de industria consequebatur. Dicebat inquā ita, sed & ipse errabat, et alios etiam errare cogebat. Nam siquis eos, qui nec inepte dicunt, nec odiose, nec putide, attice putat dicere, is recte, nisi Atticum, probat neminem. Insulsitatem enim, & insolentiam tanquam insaniam quandam orationis odit, sanitatem autem, et integritatem quasi religionem, & uerecundiam oratoris probat, hæc omnium debet oratorum eadem esse sententia. Sin autem ieiunitatem,

& siccitatem, & inopiam dummodo sit polita, dum urbana, dum elegans, in attico genere ponit, hoc recte duntaxat, sed quia sunt in atticis alia meliora, uideat, ne ignoret & gradus, & dissimilitudines, et uim, & uarietatem atticorum. Atticos inquit uolo imitari, quos? nec enim est unum genus, nam quid est tam dissimile, quàm Demosthenes, & Lysias? quàm idem, & Hyperides, quàm omnium horum Aeschines? quem igitur imitaris? Si aliquem, cæteri ergo attice non dicebant. Si omnes, qui potes? cum sint ipsi dissimillimi inter se. In quo illud etiam quæro, Phalereus ille Demetrius atticé ne dixerit? mihi quidem ex illius orationibus redolere ipsæ Athenæ uidentur. At est floridior, ut ita dicam, quàm Hyperides, quàm Lysias. natura quædam, aut uoluntas ita dicendi fuit. Et quidem duo fuerunt per idem tempus dissimiles inter se, sed attici tamen, quorum Charisius multarum orationum, quas scribebat alijs, cum cupere uideretur imitari Lysiam. Demochares autem, qui fuit Demosthenis sororis filius, & orationes scripsit aliquot, & earum rerũ historiam, quæ erant Athenis ipsius ætate gestæ, non tam historico, quàm oratorio genere perscripsit. At Charisij uult Hegesias esse similis, isq; se ita putat atticum, ut ueros illos præ se pene agrestes putet. At quid est tam fractum, tam minutum, tam in ipsa, quam tamen consequitur, concinnitate puerile? Atticorum similes esse uolumus. optime. Sunt ne igitur ij attici oratores? quis negare potest? hos imitatur quoquo modo, qui sunt & inter se dissimiles, & aliorum. Thucydidem inquit imitamur, optime. Si historiam scribere, non si causas dicere cogitatis. Thucydides enim rerum gestarum pronuntiator syncerus, & grandis etiam fuit, hoc forense concertatorium iudiciale non tractauit genus. Orationes autem, quas interposuit (multæ enim sunt) eas ego laudare soleo, imitari neque possim, si uelim, nec uelim fortasse, si possim, ut si quis falerno uino delectetur, sed eo nec ita nouo, ut proximis consulibus natum uelit, nec rursus ita uetere, ut Opimium, aut Anitium consulem quærat. Atqui eæ notæ sunt optimæ. credo, sed nimia uetustas nec habet eam, quam quærimus, suauitatem, nec est iam sanè tolerabilis. Num igitur, qui hoc sentiat, si is potare uelit, de dolio sibi hauriendum putet? minime, sed quandam sequatur ætatem, sic ego istis censuerim, et nouam istam quasi de musto, ac lacu feruidam orationem fugiendam, nec illam præclaram Thucydidis nimis ueterem tanquam anitianam notam persequendam. Ipse enim Thucydides si posterius fuisset, multo maturior fuisset, & mitior. Demosthenem igitur imitemur. O dij boni quid quasi nos aliud agimus, aut

quid

quid aliud optamus? at non assequimur. Isti enim uidelicet Attici nostri, quod uolunt, assequuntur, ne illud quidem intelligunt, non modo ita memoriæ proditum esse, sed ita necesse fuisse, cum Demosthenes dicturus esset, ut concursus, audiendi causa, ex tota Græcia fierent. At cum isti attici dicunt, non modo à corona (quod est ipsum miserabile) sed etiam ab aduocatis relinquuntur. Quare si anguste, & exiliter dicere est Atticorum, sint sanè attici, sed in comitium ueniāt, ad stantem iudicem dicant. Subsellia grandiorem, & pleniorem uocem desyderant. Volo hoc oratori contingat, ut cum auditum sit eum esse dicturum, locus in subsellijs occupetur, compleatur tribunal, gratiosi scribæ sint in dando, & cedendo loco, corona multiplex, iudex erectus, cum surgit is, qui dicturus sit, significetur à corona silentiū, deinde crebræ assensiones, multæ admirationes, risus cum uelit, cū uelit, fletus, ut qui hæc procul uideat, etiā siquid agatur, nesciat, at placere tamen, & in scena esse Roscium intelligat. Hæc cui contingant, eum scito attice dicere, ut de Pericle audiuimus, ut de Hyperide, ut de Aeschine, de ipso quidem Demosthene maxime. Sin autem acutum, prudens, & idem syncerum, & solidum, & exiccatum genus orationis probant, nec illo grauiore ornatu oratorio utuntur, & hoc proprium esse atticorum uolunt, recte laudant. Est enim in arte tanta, tamq; uaria, etiam huic minutæ subtilitati locus, ita fiet, ut non omnes, qui atticæ, ijdem bene, sed ut omnes, qui bene, ijdem etiam atticæ dicant. Sed redeamus rursus ad Hortensium. Sanè quidem inquit Brutus, quanquam ista mihi tua fuit periucunda à proposita oratione digressio. Tum Atticus, Aliquoties sum inquit conatus, sed interpellare nolui. Nunc quoniam ad perorandum spectare uidetur sermo tuus, dicam, opinor, quod sentio. Tu uero inquam Tite. Tum ille, Ego inquit ironiam illam, quam in Socrate dicunt fuisse, qua ille in Platonis, & Xenophontis, & Aeschinis libris utitur, facetam, & elegantem puto. Est enim & minime inepti hominis, & eiusdem etiam faceti. cum de sapientia disceptetur, hanc sibi ipsum detrahere, eis tribuere illudentem, qui eam sibi arrogant, ut apud Platonem Socrates in cœlum effert laudibus Protagoram, Hippiam, Prodicum, Gorgiam, cæteros, se autem omnium rerum inscium fingit, & rudem, decet hoc nescio quomodo illum, nec Epicuro, qui id reprehendit, assentior, sed in historia, qua tu es usus in omni sermone, cum qualis quisq; orator fuisset, exponeres, uide quæso inquit, ne tam reprehenden-

da sit ironia, quam in testimonio. Quorsus inquam istuc? nõ enim intelligo. Quia primum inquit ita laudauisti quosdam oratores, ut imperitos posses in errorem inducere. Equidem in qbusdam risum uix tenebam, cum Attico Lysiæ Catonem nostrum comparabas, magnum mehercule hominem, uel potius summum, & singularem uirũ, nemo dicet secus sed oratorem, sed etiam Lysiæ similem, quo nihil potest esse pictius, bella ironia si iocaremur, sin asseueramus, uide, ne religio nobis tam adhibẽda sit, quàm si testimonium diceremus. Ego enim Catonem tuum, ut ciuem, ut senatorem, ut imperatorem, ut uirum denique cum prudentia, & diligentia, tum omni uirtute excellentem probo, orationes autem eius, ut illis temporibus, ualde laudo, significant enim quandam formam ingenij, sed admodum impolitam, & planè rudem. Origines uero cum omnibus oratoris laudibus refertas diceres, & Catonem cum Philisto, & Thucydide comparares, Bruto'ne id censebas, an mihi probaturum? quos enim ne è græcis quidem quisquã imitari potest, ijs tu comparas hominem thusculanum, non dum suspicantem quale esset copiose, & ornate dicere. Galbã laudas, si ut illius ætatis principem, assentior, sic enim accepimus, sin ut oratorem, cedò quæso orationes (sunt enim) & dic hunc, quẽ tu plus, quàm te amas, Brutum, uelle te illo modo dicere. Probas Lepidi orationes, paulũ hic tibi assentior, modo ita laudes, ut antiquas, quod item de Africano, de Lælio, cuius tu oratione negas fieri quicquam posse dulcius. addis etiã nescio quid augustius. nomine nos capi summi uiri, uitæq; elegantissimæ uerissimis laudibus. remoue hæc. ne ista dulcis oratio ita sit abiecta, ut eam aspicere nemo uelit. Carbonem in summis oratoribus habitum scio, sed cum in cæteris rebus, tum in dicendo semper, quoniam nihil est melius, id laudari, qualecunq; est, solet. Dico idẽ de Gracchis, etsi de eis ea sunt à te dicta, quibus ego assentior. omitto cæteros, uenis ad eos, in quibus iam perfectam putas esse eloquentiam, quos ego audiui sine controuersia magnos oratores Crassum, & Antoniũ, de horũ laudibus tibi prorsus assentior, sed tamen non isto modo, ut Polycleti Doryphorum sibi Lysippus aiebat, sic tu suasionem legis seruiliæ tibi magistram fuisse. hæc germana ironia est, cur ita sentiam non dicam, ne me tibi assentari putes. Omitto igitur, quæ de ijs ipsis, quæ de Cotta, quæ de Sulpitio, quæ modo de Cœlio dixeris, ii enim fuerũt certe oratores, quanti autem, & quales, tu uideris. Nam illud minus curo, qđ congessisti operarios omnes, ut mihi uideantur mori uoluisse nonnulli, ut à te in oratorũ numerũ referrentur. Hæc cũ ille dixisset, longi sermonis initiũ depulisti inquã Attice, remq; cõmouisti noua disputatione

na disputatione dignam, quam in aliud tempus differamus. Voluendi enim sunt libri, cum aliorum, tum in primis Catonis, intelliges nihil illius lineamentis, nisi eorum pigmentorū, quæ inuēta non dum erāt, florem, et colorem defuisse. Nā de Crassi oratione sic existimo, ipsum fortasse melius potuisse scribere, alium, ut arbitror, neminem. nec in hoc ironiam duxeris esse, quod eam orationem mihi magistram fuisse dixerim. Nam etsi tu melius existimare uideris, de ea siquam nunc habemus, facultate, tamen adolescentes, quid in latinis potius imitaremur, non habebamus. quod autem plures à nobis nominati sunt, eo pertinuit (ut paulo ante dixi) quod intelligi uolui in eo, cuius omnes cupidissimi essent, quàm pauci digni nomine euaderent. Quare εἴρωνα, me, ne, si Africanus quidem fuit (ut ait in historia sua C. Fannius) existimari uelim. Vt uoles inquit Atticus. Ego enim non alienū à te putabam, quod & in Africano fuisset, & in Socrate. Tum Brutus de isto postea, sed tu inqt me intuens orationes nobis ueteres explicabis? Vero inquam Brute, sed in Cumano, aut ī Thusculano aliquando, si modo licebit, quoniam utroq; in loco uicini sumus. Sed iam ad id, unde digressi sumus, reuertamur. Hortensius igitur cum admodum adolescens orsus esset in foro dicere, celeriter ad maiores causas adhiberi cœptus est, quanq̄ inciderat in Cottæ, et Sulpitij ætatem, qui annis decem maiores, excellente tum Crasso, & Antonio, deīnde Philippo, post Iulio, cum ijs ipsis dicendi gloria comparabatur. Primum memoria tanta, quātā in uiro cognouisse me arbitror, ut quæ secum cōmentatus esset, ea sine scripto uerbis eisdem redderet, quibus excogitauisset, hoc adiumento ille tanto, sic utebatur, ut sua & commentata, & scripta, & nullo referēte, omnia aduersariorum dicta meminisset. Ardebat autem cupiditate sic, ut in nullo unquam flagrantius studium uiderim, nullum enim patiebatur esse diem, quin aut in foro diceret, aut meditaretur extra forum. Sæpissime autem eodem die utrunq; faciebat, attuleratq; minime uulgare genus dicendi, duas qdem res, quas nemo alius, partitiones quibus de rebus dicturus esset, & collectiones, memor & quæ essent dicta cōtra, quæq; ipse dixisset. Erat in uerborum splendore elegans, compositione aptus, facultate copiosus, eaq; erat cum summo ingenio, tum exercitationibus maximis consecutus, rē complectebatur memoriter, diuidebat acute, nec prætermittebat ferè quicquam, quod esset in causa, aut ad confirmandum, aut ad refellendū, uox canora, et suauis, motus, et gestus etiā plus artis habebat, quàm erat oratori satis. Hoc igitur florescente Crassus ē mortuus, Cotta pulsus, iudicia intermissa bello, nos in forum uenimus. Erat Hortensius

in bello primo anno miles, altero tribunus militum, Sulpitius legatus aberat, etiam M. Antonius, exercebatur una lege iudicium Varia, cæteris propter bellum intermissis, qui frequentes aderant, quanquam pro se ipsi dicebant, oratores non illi quidem principes L. Memmius, & Q. Pompeius, sed oratores tamen, teste diserto uterque Philippo, cuius in testimonio contentio, & uim accusatoris habebat, & copiam. Reliqui, qui tum principes numerabantur, in magistratibus erant, quotidieq; ferè à nobis in concionibus audiebantur. Erat enim tribunus pl. tunc C. Curio, quanquam is quidem silebat, ut erat semel à concione uniuersa relictus. Q. Metellus celer non ille quidem orator, sed tamen non infans, diserti autem Q. Varius, C. Carbo. Cn. Pomponius, & ij quidem habitabant in rostris. C. etiam Iulius, ædilis curulis quotidie ferè accuratas conciones habebat, sed me cupidissimum audiendi primus dolor percussit. Cotta cum est expulsus, reliquos frequenter audiens acerrimo studio tenebat, quotidieq; & scribens, & legens, & commentans, oratorijs tantum exercitationibus contentus non eram. Iá consequente anno Q. Varius sua lege damnatus excesserat. Ego autem iuris ciuilis studio multum operæ dabam. Q. Scæuolæ P. F. qui quanquam nemini se ad docendum dabat, tamen consulentibus respondendo, studiosos audiendi docebat. Atq; huic anno proximus Sylla consule, & Pompeio fui, tum P. Sulpitij in tribunatu quotidie concionantis totum genus dicendi penitus cognouimus, eodemq; tempore cum princeps Academiæ Philo cum Atheniensium optimatibus Mithridatico bello domo profugisset, Romamq; uenisset, totum ei me tradidi admirabili quodam ad philosophiam studio concitatus, in quo etiam commorabar attentius, etsi rerum ipsarum uarietas, & magnitudo summa me delectatione retinebat, sed tamen sublata iam esse in perpetuum ratio iudiciorum uidebatur. Occiderat Sulpitius illo anno, tresq; proximo trium ætatum oratores erant crudelissime interfecti. Q. Catulus. M. Antonius. C. Iulius. Eodem anno etiam Moloni Rhodio Romæ dedimus operam, et actori summo causarum, et magistro. Hæc etsi uidentur esse à proposita ratione diuersa, tamen iccirco à me proferuntur, ut nostrum cursum perspicere, quoniam uoluisti, Brute possis, nam Attico hæc nota sunt, & uidere quemadmodum simus in spatio Q. Hortensium ipsius uestigijs persecuti. Triennium ferè fuit urbs sine armis, sed oratorum aut interitu, aut discessu, aut fuga (nã aberant etiam adolescentes M. Crassus, & Lentuli duo) primas in causis agebat Hortensius, magis, magisq; quotidie probabatur. Anti-

ſtius Piſo ſæpe dicebat, minus ſæpe Pomponius, raro Carbo, ſemel aut iterum Philippus. At uero ego hoc tempore omni, noctes & dies, in omnium doctrinarum meditatione uerſabar. Eram cum ſtoi co Diodoro, qui, cum habitauiſſet apud me, cumq; uixiſſet, nuper eſt domi meæ mortuus, à quo cum in alijs rebus, tum ſtudioſiſſime in dialectica exercebar, quæ quaſi contracta, & aſtricta eloquentia putanda eſt, ſine qua etiam tu Brute iudicauiſti, te illam iuſtam eloquẽtiam, quam dialecticam dilatatam eſſe putant, conſequi non poſſe. Huic ego doctori, & eius artibus uarijs, atque multis ita eram tamen deditus, ut ab exercitationibus oratorijs nullus dies uacuus eſſet. Commentabar declamitans (ſic enim nunc loquuntur) ſæpe cum M. Piſone, & cum Q. Pompeio, aut cum aliquo quotidie, idq; faciebam multum etiam latine, ſed græce ſæpius, uel quod græca oratio plura ornamenta ſuppeditans conſuetudinem ſimiliter latine dicendi afferebat, uel quod à græcis ſummis doctoribus, niſi græce dicerem, neque corrigi poſſim, neque doceri. Tumultus interim pro recuperanda rep. & crudelis interitus oratorum trium, Scæuolæ, Carbonis Antiſtij, reditus Cottæ, Curionis, Craſſi, Lentulorum, Pompeij, leges, & iudicia conſtituta, recuperata reſpu. ex numero autem oratorum Pomponius cenſorinus, Murena ſublati, tum primum nos ad cauſas & priuatas, & publicas adire cœpimus, non ut in foro diſceremus, quod plerique fecerunt, ſed ut quantum nos efficere potuiſſemus, docti in forum ueniremus. Eodem tempore Moloni dedimus operam, dictatore enim Sylla legatus ad ſenatum de Rhodiorum præmijs uenerat. Itaque prima cauſa publica pro Sexto Roſcio dicta tantum commendationis habuit, ut nonulla eſſet, quæ non noſtro digna patrocinio uideretur, deinceps inde multæ, quas nos diligenter elaboratas, etiam quamelucubratas afferebamus. nunc, quoniam totum me non næuo aliquo, aut crepundijs, ſed corpore omni uideris uelle cognoſcere, complectar nonnulla etiam, quæ fortaſſe uideantur minus neceſſaria. Erat eo tempore in nobis ſumma gracilitas, & infirmitas corporis, procerum, et tenue collum, qui habitus, et quæ figura non procul abeſſe putatur à uitæ periculo, ſi accedit labor, & laterum magna contentio. Eoq; magis hoc eos, quibus eram carus, commouebat, quod omnia ſine remiſſione, ſine uarietate, ui ſumma uocis, & totius corporis contentione dicebam. Itaque cum me & amici, & medici hortarentur, ut cauſas agere deſiſterem, quoduis potius periculum mihi adeundum, quàm à ſperata dicendi gloria diſcedendum putaui. Sed cum cenſerem remiſſione & mode-

tione uocis, & commutato genere dicendi me et periculũ uitare posse, et temperatius dicere, ut consuetudinem dicendi mutarem, ea causa mihi in Asiam proficiscendi fuit. Itaq; cum essem bienniũ uersatus in causis, et iam in foro celebratum meum nomen esset, Roma sum profectus. Cũ uenissem Athenas sex menses cum Antiocho ueteris academiæ nobilissimo, & prudentissimo philosopho fui, studiumq; philosophiæ nunquam intermissum, à primaq; adolescentia cultum, & semper auctum, hoc rursus summo authore, & doctore renouaui. Eodem tamen tempore Athenis apud Demetrium Syrum ueterem, & non ignobilem dicendi magistrum, studiose exerceri solebam, post à me Asia tota peragrata est, cum summis quidem oratoribus, quibus cum exercebar ipsis lubentibus, quorum erat princeps Menippus Stratonicensis, meo iudicio tota Asia illis temporibus disertissimus, & si nihil habere molestiarum, nec ineptiarum atticorum est, hic orator in illis numerari recte potest. Assiduissime autem mecum fuit Dionysius Magnes, erat etiam Aeschylus Cnidius, Adramitenus Xenocles, hi tum in Asia rhetorum principes numerabantur, quibus non contentus Rhodum ueni, meq; ad eundem, quem Romæ audiuerã, Molonem applicaui, cum actorem in ueris causis, scriptoremq; præstantem, tum in notandis, animaduertendisq; uitijs, & instituendo, docendoq; prudentissimum. Is dedit operam, si modo id consequi potuit, ut nimis redundantes nos, & superfluentes iuuenili quadam dicendi impunitate, & licentia, reprimeret, & quasi extra ripas diffluentem coerceret. Ita recepi me biennio post non modo exercitatior, sed propè mutatus. Nam & contentio nimia uocis reciderat, & quasi referuerat oratio, lateribusq; uires, et corporis mediocris habitus accesserat, duo tum excellebant oratores, qui me imitandi cupiditate incitarent, Cotta, et Hortensius, quorum alter remissus, et lenis, et proprijs uerbis comprehendens solute, et facile sententiam, alter ornatus, acer, et non talis, qualẽ tu eum Brute iam deflorescentem cognouisti, sed uerborum, & actionis genere commotior. Itaq; cum Hortensio mihi magis arbitrabar rẽ esse, quod et dicendi ardore eram propior, et ætate coniunctior. Etenim uideram in ijsdem causis, ut pro M. Canuleio, pro Cn. Dolobella consulari, cum Cotta princeps adhibitus esset, priores tamen agere partes Hortensium, acrem enim oratorem, incensum, & agentem, & canorum, concursus hominum, foriq; strepitus desyderat. Vnum igitur annum cum redijssemus ex Asia causas nobiles egimus, cum quæsturam nos, consulatum Cotta, ædilitatem peteret Hortensius. interim me quæstorem Siciliensis excepit annus. Cotta ex consulatu est

profectus in Galliam. princeps & erat, & habebatur Hortensius. Cum autem ãno post è Sicilia me recepissem, iã uidebatur illud in me, quicquid esset, esse perfectum, et habere maturitatem quandã suam. Nimis multa uideor de me, ipse præsertim, sed omni huic sermoni propositum est, non ut ingenium, & eloquentiam meam perspicias, unde longe absum, sed ut laborem, & industriam. Cum igitur essem in plurimis causis, & in principibus patronis quinquennium ferè uersatus, tum in patrocinio Siciliensi maxime in certamen ueni designatus ædilis cum designato consule Hortensio. Sed quoniam omnis hic sermo noster non solum enumerationem oratoriam, uerumetiam præcepta quædam desyderat, quid tanquam notandum, & animaduertendum sit in Hortensio, breuiter licet dicere. Nam is post consulatum (credo quod uideret ex consularibus neminem esse secum comparandum, negligeret autem eos, qui cõsules non fuissent) summum illud suum studium remisit, quo à puero fuerat incensus, atque in omnium rerum abundantia uoluit beatius, ut ipse putabat, remissius certe uiuere. primus, & secundus annus, & tertius tantum quasi de picturæ ueteris colore detraxerat, quantum nõ quiuis unus ex populo, sed existimator doctus, & intelligens posset cognoscere. Longius autem procedens, & in cæteris eloquentiæ partibus, tum maxime in celeritate, & continuatione uerborum adhærescens sui dissimilior uidebatur fieri quotidie. Nos autem non desistebamus, cum omni genere exercitationis, tum maxime stylo nostrum illud quod erat, augere, quantumcunque erat. Atque (ut multa omittam) in hoc spatio, et in ijs post ædilitatem annis, & prætor primus, & incredibili populari uoluntate sum factus. Nam, cum propter assiduitatem in causis, & industriam, tum propter exquisitius, & minime uulgare orationis genus, animos hominum ad me dicendi nouitate conuerteram. Nihil de me dicam, dicam de cæteris, quorum nemo erat, qui uideretur exquisitius, quàm uulgus hominum studuisse literis, qbus fons perfectæ eloquentiæ continetur. nemo, qui philosophiam complexus esset, matrem omnium benefactorum, beneq; dictorum. nemo, qui ius ciuile didicisset, rem ad priuatas causas, & ad oratoris prudentiam maxime necessariam. nemo, qui memoriam rerum romanarum teneret, ex qua si quando opus esset, ab inferis locupletissimos testes excitaret. nemo, qui breuiter, arguteq; incluso aduersario laxare iudicum animos, atque à seueritate paulisper ad hilaritatem, risumq; traduceret. nemo, q dilatare posset, atq; à propria, ac definita disputatione hominis, ac temporis, ad communem quæstionem uniuersi generis orationem traduceret. nemo, qui

delectandi gratia digredi parumper à causa. nemo, qui ad iracundiã magnopere iudicem. nemo, qui ad fletum posset adducere. nemo, q animum eius (quod unũ est oratoris maxime proprium) quocunq; res postularet, impelleret. Itaq; cum iam penè euanuisset Hortensius, & ego anno meo, sexto autem post illum consulem consul factus essem, reuocare se ad industriã cœpit, ne cum pares honore essemus, aliqua re superiores uideremur. Sic duodecim post meum consulatum annos in maximis causis, cum ego mihi illum sibi me ille anteferret, coniunctissime uersati sumus, consulatusq; meus, qui illum primo leuiter perstrinxerat, idem nos rerum mearum gestarum, quas ille admirabatur, laude coniunxerat. Maxime uero perspecta est utriusq; nostrum exercitatio, paulo ante quàm perterritum armis hoc studium Brute nostrum conticuit subito, et obmutuit, cum lege Pompeia ternis horis ad dicendũ datis ad causas simillimas inter se, uel potius easdẽ noui ueniebamus quotidie, quibus quidem causis tu etiam Brute præsto' fuisti, compluresq; & nobiscum, et solus egisti, ut qui non satis diu uixerit Hortẽsius, tamen hunc cursum confecerit, annis ante decem causas agere cœpit, quàm tu es natus, idẽ quartosexagesimo anno perpaucis ante mortem diebus unà tecum socerum tuum defendit Appium. Dicendi autem genus quod fuerit in utroq; orationes utriusq; etiam posteris nostris indicabunt. Sed si quærimus, cur adolescens magis floruerit dicẽdo, quàm senior Hortensius, causas reperiemus uerissimas duas, primũ qđ genus erat orationis asiaticũ, adolescentiæ magis concessum, quàm senectuti. Genera autem asiaticæ dictionis duo sunt. Unum sententiosum, & argutum sententijs non tam grauibus, & seueris, quàm concinnis, & uenustis, qualis in historia Timæus, in dicendo autem pueris nobis Hierocles Alabandeus, magis etiam Menecles frater eius fuit, quorum utriusq; orationes sunt in primis, ut asiatico in genere laudabiles. Aliud autem genus est non tam sententijs frequentatum, quàm uerbis uolucre, atq; incitatum, quali est nunc Asia tota, nec flumine solum orationis, sed etiam exornato, & faceto genere uerborum, in quo fuit Aeschylus Gnidius, & meus æqualis Milesius Aeschines. In ijs erat admirabilis orationis cursus, ornata sententiarum concinnitas nõ erat. Hæc autem (ut dixi) genera dicendi aptiora sunt adolescentibus, in senibus grauitatem non habent. Itaq; Hortensius utroq; genere florens, clamores faciebat adolescens. Habebat enim & Meneclium illud studium crebrarum, uenustarumq; sententiarum, in quibus ut in illo græco, sic in hoc erant quædã magis uenustæ, dulcesq; sententiæ, quàm aut necessariæ, aut interdum utiles. Et erat oratio cum incitata

& uibrans, tum etiã accurata, & polita. Non probantur hæc senibus, sæpe uidebam cum irridentem, tum etiã irascentem, et stomachantem Philippum, sed mirabantur adolescentes, multitudo mouebatur. Erat excellens iudicio uulgi, & facile primas tenebat adolescens. Etsi enim genus illud dicendi authoritatis habebat parum, tamen aptum esse ætati uidebatur, et certe quod et ingenij quædam forma lucebat, & exercitatione perfecta erat, uerborumq; astricta comprehensio, summam hominum admirationem excitabat. Sed cum iam honores, & illa senior authoritas grauius quiddam requireret, remanebat idem, nec decebat idem, quodq; exercitationem, studiũq; dimiserat, quod in eo fuerat acerrimum, concinnitas illa, crebritasq, sententiarum pristina manebat, sed ea uestitu illo orationis, quo consueuerat, ornata non erat. Hoc tibi ille Brute minus fortasse placuit, quàm placuisset, si illum flagrantem studio, & florentem facultate audire potuisses. Tum Brutus, Ego uero, inquit & ista, quæ dicis uideo qualia sint, & Hortensiũ magnum oratorem semper putaui, maximeq; probaui pro Messalla dicentem, cum tu abfuisti. Sic ferunt inquam. Idq; declarat totidem, quot dixit (ut aiunt) scripta uerbis oratio. Ergo ille Crasso consule, & Scæuola usq; ad Paulum, et Marcellum consules floruit, nos in eodem cursu fuimus à Sylla dictatore, ad eosdem ferè consules. Sic Q. Hortensij uox extincta fato suo est, nostra publico. Melius quæso ominare inquit Brutus. Sit sanè, ut uis inquam, & id non tam mea causa, quàm tua, sed fortunatus illius exitus, qui ea non uidit, cum fierent, quæ prouidit futura. Sæpe enim inter nos impendentes casus defleuimus, cum belli ciuilis causas in priuatorum cupiditatibus inclusas, pacis spem à publico consilio esse exclusam uideremus. sed illum uidetur felicitas ipsius, qua semper est usus, ab eis miserijs, quæ cõsecutæ sunt, morte uindicasse. Nos autem Brute quoniam post Hortensij clarissimi oratoris mortem orbæ eloquentiæ quasi tutores relicti sumus, domi teneamus eam septam liberali custodia, & hos ignotos, atq; impudentes procos repudiemus, tueamurq; ut adultam uirginem caste, & ab armatorum impetu quantum possumus, prohibeamus. Equidem, etsi doleo, me in uitam paulo serius tanquam in uiam ingressum priusquam confectum iter sit, in hanc reip. noctem incidisse, tamen ea consolatione sustentor, quam tu mihi Brute adhibuisti tuis suauissimis literis, quibus me forti animo esse oportere censebas, quod ea gessissem, quæ de me etiam me tacente ipsa loquerentur mortuo, uiuerentq;. Quæ si recte esset saluti reip. sin secus, interitu ipso testimonium meorum de rep. consiliorum darent, sed in te intuens Brute

doleo, cuius in adolescentiam per medias laudes, quasi quadrigis uehentem transuersa incurrit misera fortuna reip. hic me dolor tangit, hæc me cura solicitat, & hunc mecum socium eiusdem & amoris, et iudicij. Tibi fauemus, te tua frui uirtute cupimus, tibi optamus eam remp. in qua duorum generum amplissimorum renouare memoriam, atque augere possis. Tuum enim forum, tuum erat illud curriculum, tu illuc ueneras unus, qui non linguam modo acuisses exercitatione dicendi, sed & ipsam eloquentiam locupletauisses grauiorum artium instrumento, & ijsdem artibus decus omne uirtutis cum summa eloquentiæ laude iunxisses. Ex te duplex nos afficit solicitudo, quod et ipse rep. careas, & illa te. Tu tamen, etsi cursum ingenij tui Brute premit hæc importuna clades ciuitatis, contine te in tuis perennibus studijs, et effice id, quod iam propemodum, uel planè potius effeceras, ut te eripias ex ea, quam ego congessi in hunc sermonem, turba patronorum. Nec enim decet te ornatum uberrimis artibus, quas cum domo haurire nō posses, accersiuisti ex urbe ea, quæ domus est semper habita doctrinæ, numerari in uulgo patronorum. Nam quid te exercuit Pammenes uir longe eloquentissimus Græciæ? Quid illa uetus Academia, atque eius hæres Aristus hospes, & familiaris meus, siquidem similes maioris partis oratorum futuri sumus? non'ne cernimus uix singulis ætatibus binos oratores laudabiles constitisse? Galba fuit inter tot æquales unus excellens, cui, quemadmodum accepimus, & Cato cedebat senior, et qui temporibus illis ætate inferiores fuerunt, Lepidus postea, deinde Carbo. Nam Gracchi in concionibus multo faciliore, & liberiore genere dicendi, quorum tamen ipsorum ad ætatem laus eloquentiæ perfecta non dum fuit, Antonius, Crassus, post Cotta, Sulpitius, Hortensius, nihil dico amplius, tantum dico, si mihi accidisset, ut numerarer in multis, * si operosa est concursatio magis opportunorum.

FINIS.

M. TVLLII CICERONIS AD MARCVM BRVTVM ORATOR.

TRVM difficilius, aut maius esset negare tibi sæpius idem roganti, an efficere id, quod rogares, diu, multumq; Brute dubitaui. Nam & negare ei, quem unicè diligerem, cuiq; me carissimum esse sentirem, præsertim & iusta petenti, & præclara cupienti, durum admodum mihi uidebatur, & suscipere tantam rem, quantam non modo facultate consequi difficile esset, sed etiam cogitatione complecti, uix arbitrabar esse eius, qui uereretur reprehensionem doctorum, atq; prudentiũ. Quid enim est maius, quàm cum tanta sit inter oratores bonos dissimilitudo, iudicare, quæ sit optima species, & quasi figura dicendi? Quod quoniam me sæpius rogas, aggrediar, non tam perficiendi spe, quàm experiundi uoluntate. Malo enim, cum studio tuo sim obsecutus, desyderari à te prudentiam meam, quàm si id non fecerim, beneuolentiam. Quæris igitur, idq; iam sæpius, quod eloquentiæ genus probem maximè, & quale mihi uideatur illud, cui nihil addi possit, quod ego summum & perfectissimum iudicem. In quo uereor, ne, si id, quod uis, effecero, eumq; oratorem, quem quæris, expressero, tardem studia multorum, qui desperatione debilitati, experiri id nolent, quod se assequi posse diffidant. Sed par est omnes omnia experiri, qui res magnas, & magnopere expetendas concupiuerunt. Quod si quẽ aut natura sua, aut illa præstantis ingenij uis, forte deficiet, aut minus instructus erit magnarum artium disciplinis, teneat tamen eum cursum, quem poterit, prima enim sequentem, honestum est in secundis, tertijsq; consistere. An in poetis, non Homero soli locus est (ut de græcis loquar) aut Archilocho, aut Sophocli, aut Pindaro, sed horum uel secundis, uel etiam infra secundos. Nec uero Aristotelem in philosophia deterruit à scribendo amplitudo Platonis. Nec ipse Aristoteles admirabili quadam scientia, & copia cæterorum studia restinxit. Nec solum ab optimis studijs excellentes uiri deterriti non sunt, sed ne opifices quidem se artibus suis remouerunt, qui aut Hyalisi, quem Rhodi uidimus, non potuerũt, aut Coæ Veneris pulchritudinem imitari. Nec simulachro Iouis olympij, aut Doryphori statua deterriti, reliqui minus experti sunt, quid efficere, aut quò progredi possent. Quorum tanta multitudo fuit, tanta in suo cuiusque genere laus, ut cum summa miraremur,

inferiora tamen probaremus. In oratoribus uero, græcis quidem, admirabile est, quantũ inter omnes unus excellat. Attamen, cum esset Demosthenes, multi oratores magni, & clari fuerunt, & antea fuerant, nec postea defecerunt. Quare non est, cur eorum, qui se studio eloquentiæ dediderunt, spes infringatur, aut languescat industria. Nã neq; illud ipsum, quod est optimum, desperandum est, & in præstantibus rebus magna sunt ea, quæ sunt optimis proxima. Atq; ego in summo oratore fingendo talem informabo, qualis fortasse nemo fuit. Non enim quæro quis fuerit, sed qd sit illud, quo nihil possit esse præstantius, quod in perpetuitate dicendi non sæpe, atq; haud scio, an unquã, in aliqua autem parte, eluceat aliquando, idem apud alios densius, apud alios fortasse rarius. Sed ego sic statuo, nihil esse in ullo genere tam pulchrum, quo non pulchrius id sit, unde illud, ut ex ore aliquo quasi imago, exprimatur, quod neq; oculis, neq; auribus, neq; ullo sensu percipi potest, cogitatione tantum, & mente complectimur. Itaq; et Phidiæ simulachris, quibus nihil in illo genere perfectius uidemus, & his picturis, quas nominaui, cogitare tamen possumus pulchriora. Nec uero ille artifex, cum faceret Iouis formam, aut Mineruæ, contemplabatur aliquem, e' quo similitudinem duceret, sed ipsius in mente insidebat species pulchritudinis eximia quædam, quam intuens, in eaq; defixus, ad illius similitudinem artem, & manum dirigebat. Vt igitur in formis, & figuris est aliquid perfectum, & excellens, cuius ad excogitatam speciem imitando referuntur ea, quæ sub oculos ipsa non cadunt, sic perfectæ eloquentiæ speciem animo uidemus, effigiem auribus quærimus. Has rerum formas appellat ideas ille non intelligendi solum, sed etiam dicendi grauissimus author, & magister Plato, easq; gigni negat, & ait semper esse, ac ratione, & intelligentia contineri, cætera nasci, occidere, fluere, labi, nec diutius esse uno, et eodem statu. Quicquid est igitur, de quo ratione, & uia disputetur, id est ad ultimam sui generis formam, speciemq; redigendum. Ac uideo hanc primam ingressionem meam non ex oratoris disputationibus ductam, sed e' media philosophia repetitam, & eam quidem, cũ antiquam, tum subobscuram, aut reprehensionis aliquid, aut certe admirationis habituram. Nam aut mirabuntur, quid hæc pertineant ad ea, quæ quærimus, quibus satisfaciet res ipsa cognita, ut non sine causa alte repetita uideatur, aut reprehendent, quod inusitatas uias indagemus, tritas relinquamus. Ego autem & me sæpe noua uideri dicere intelligo, cum peruetera dicam, sed inaudita plerisque, & fateor me oratorem, si modo sim, aut etiam quicunque sim, non ex rhetorum

officinis,

officinis, sed ex academiæ spatijs extitisse. Illa enim sunt curricula multiplicium, uariorumq; sermonū, in qbus Platonis primū sunt impressa uestigia, sed & huius, & aliorū philosophorū disputationibus & exagitatus maxime orator est, & adiutus. Omnis enim ubertas, et quasi sylua dicendi ducta ab illis est, nec satis tamen instructa ad forenses causas, quas, ut illi ipsi dicere solebant, agrestioribus musis reliquerunt, sic eloquentia hæc forensis, spreta à philosophis, & repudiata, multis quidē illa adiumentis, magnisq; caruit, sed tamen ornata uerbis, atq; sententijs iactationem habuit in populo, nec paucorū iudiciū, reprehensionemq; pertimuit. Ita & doctis eloquentia popularis, & disertis elegans doctrina defuit. Positum sit igitur in primis, quod post magis intelligetur, sine philosophia non posse effici, quē quærimus eloquentem. Non ut in ea tamen omnia sint, sed ut sic adiuuet, ut palæstra histrionem, parua enim magnis sæpe rectissime conferuntur. nam nec latius, nec copiosius de magnis, uarijsq; rebus sine philosophia potest quisquam dicere, siquidem etiam in Phædro Plato nus hoc Periclē præstitisse cæteris dicit oratoribus Socrates, qd̄ is Anaxagoræ physici fuerit auditor, à quo censet eum, cum alia præclara quædā, & magnifica didicisset, uberem, et fœcundū fuisse, gnarumq; (quod est eloquentiæ maximum) qbus orationis modis quæq; animorū partes pellerentur. quod idem de Demosthene existimari potest, cuius ex epistolis intelligi licet, quàm frequens fuerit Platonis auditor. Nec uero sine philosophorum disciplina genus, & speciem cuiusque rei cernere, neque eam definiendo explicare, nec tribuere in partes possumus, nec iudicare quæ uera, quæ falsa sint, neque cernere consequētia, repugnantia uidere, ambigua distinguere. Quid dicam de natura rerum? cuius cognitio magnam orationis suppeditat copiam, de uita, de officijs, de uirtute, de moribus, sine multa earum ipsarum rerum disciplina aut dici, aut intelligi posse? Ad has tot, tantasq; res adhibēda sunt ornamenta innumerabilia, quæ sola tum quidem tradebantur ab ijs, qui dicendi numerabantur magistri. Quo fit, ut ueram illam, & absolutam eloquentiam nemo consequatur, qd̄ alia intelligendi, alia dicendi disciplina est, & ab alijs rerū, ab alijs uerborū doctrina quæritur. Itaq; M. Antonius, cui uel primas eloquentiæ patrū nostrorū tribuebat ætas, uir natura peracutus, & prudens, in eo libro, quem unum reliquit, disertos ait se uidisse multos, eloquentem omnino neminem. Insidebat uidelicet in eius mente species eloquentiæ, quam cernebat animo, re ipsa non uidebat. Vir autem acerrimo ingenio (sic enim fuit) multa & in se, & in alijs desyderans, nemi-

nem planè, qui rectè appellari eloquens posset, uidebat. Quod si ille nec se, nec L. Crassum eloquentem putauit, habuit profectò comprehensam animo quandam formam eloquentiæ, cui quoniam nihil deerat, eos, quibus aliquid, aut plura deerant, in eam formam non poterat includere. Inuestigemus hunc igitur Brute, si possumus, quem nunquam uidit Antonius, aut qui omnino nullus unquam fuit, quem si imitari, atque exprimere non possumus, quod idem ille uix deo concessum esse dicebat, attamen, qualis esse debeat, poterimus fortasse dicere. Tria sunt omnino genera dicendi, quibus in singulis quidã floruerunt, peræque autem, id quod uolumus, perpauci in omnibus. Nam & grandiloqui, ut ita dicam, fuerunt cum ampla & sententiarum grauitate, & maiestate uerborum, uehementes, uarij, copiosi, graues, ad permouendos, & conuertendos animos instructi, & parati, quod ipsum alij aspera, tristi, horrida oratione, neque perfecta, neque conclusa, Alij leui, & instructa, & terminata. & contra tenues, acuti, omnia docentes, & dilucidiora, non ampliora facientes, subtili quadam, & pressa oratione limati. In eodemq; genere alij callidi, sed impoliti, & consulto rudium similes, & imperitorum. Alij in eadem ieiunitate concinniores, idest faceti, florentes etiam, & leuiter ornati. Est autem quidam interiectus intermedius, & quasi temperatus, nec acumine posteriorum, nec fulmine utens superiorum, uicinus amborum, in neutro excellens, utriusq; particeps, uel utriusque, si uerum quærimus, potius expers. Isq; uno tenore, ut aiunt, in dicendo fluit, nihil afferens præter facultatem, & æqualitatem, aut addit aliquos, ut in corona, toros, omnemq; orationem ornamentis modicis uerborũ, sententiarumq; distinguit. Horum singulorum generum quicũq; uim singulis consecuti sunt, magnum in oratoribus nomen habuerunt. Sed quærendum est, satis'ne id, quod uolumus, effecerint. Videmus enim fuisse quosdam, qui ijdem ornate, ac grauiter, ijdem uersute, & subtiliter dicerent. Atq; utinam in latinis talis oratoris simulachrum reperire possemus, esset egregium non quærere externa, domesticis esse contentos. Sed ego idem, qui in illo sermone nostro, qui est expositus in Bruto, multum tribuerim latinis, uel ut hortarer alios, uel quod amarem meos, recordor longe omnibus unum anteferre Demosthenem, qui uim accommodarit ad eam, quam sentiam, eloquẽtiam, non ad eam, quam in aliquo ipse cognouerim. Hoc nec grauior extitit quisquam, nec callidior, nec temperatior. Itaque nobis monendi sunt ij, quorum sermo imperitus increbuit, qui aut dici se desyderant atticos, aut ipsi attice uolunt dicere, ut mirentur hunc maxime, quo Athenas quidem

ipsas

ipsas magis credo fuisse atticas, quid enim sit atticum, discant, eloquentiamq; ipsius uiribus non imbecillitate sua metiantur. Nunc enim tantum quisque laudat, quantum se posse sperat imitari, sed tamen eos studio optimo, iudicio minus firmo praeditos, docere, quae sit propria laus atticorum, non alienum puto. Semper oratorum eloquentiae moderatrix fuit auditorum prudentia. Omnes enim, qui probari uolūt, uoluntatem eorum, qui audiunt, intuentur, ad eamq; & ad eorum arbitrium, & nutum totos se fingunt, & accommodant. Itaq; Charia, et Phrygia, & Mysia, quod minime politae, minimeq; elegantes sunt, asciuerunt aptum suis auribus opimum quoddam, & tanquam adipale dictionis genus, quod eorum uicini, non ita lato interiecto mari, Rhodij nunquam probauerunt. Graeci autem multo minus, Athenienses uero funditus repudiauerunt, quorū semper fuit prudens, syncerumq; iudicium, nihil ut possent, nisi incorruptum audire, & elegans. Eorum religioni cum seruiret orator, nullum uerbum insolens, nullum odiosum ponere audebat. Itaque hic, quem praestitisse diximus caeteris, in illa pro Cthesiphonte oratione longe optima summissius à primo, deinde, dum de legibus disputat, pressius, post sensim incedens, iudices ut uidit ardentes, in reliquis exultauit audacius. Ac tamen in hoc ipso diligenter examinante uerborū omniū pondera, reprehendit Aeschines quaedam, & exagitat, illudensq;, dura, odiosa, intolerabilia esse dicit. Quin etiam quaerit ab ipso, cum quidem eum belluam appellet, utrum illa uerba, an portenta sint, ut Aeschini, ne Demosthenes quidē uideatur attice dicere. Facile est enim uerbum aliquod ardens (ut ita dicam) notare, idq; restinctis iam animorum incendijs, irridere. Itaque se purgans iocatur Demosthenes, negat in eo positas esse fortunas Graeciae, in hoc in eum, huc, an illuc manum porrexerit. Quonam igitur modo audiretur mysus, aut phryx Athenis, cum etiam Demosthenes exagitetur ut putidus? Cum uero inclinata, ululantiq; uoce more asiatico canere coepisset, quis eum ferret? aut quis potius non iuberet auferri? Ad Atticorum igitur aures teretes, et religiosas qui se accommodant, ij sunt existimandi attice dicere. Quorū genera plura sunt, hi unum modo quale sit, suspicantur. Putant enim qui horride, inculteq; dicat, modo id eleganter, enucleateq; faciat, eū solum attice dicere. Errant, quod solum, quod attice, non falluntur. Istorum enim iudicio si solum illud est atticum, ne Pericles quidem dixit attice, cui primae sine controuersia deferebantur. qui si tenui genere uteretur, nunquam ab Aristophane poeta fulgere, tonare, permiscere Graeciam dictus esset. Dicat igitur attice uenustissimus ille scri-

ptor, ac politissimus Lysias. Quis enim id possit negare? dum intelligamus, hoc esse atticum in Lysia, non quod tenuis sit, atque inornatus, sed quod nihil habeat insolens, aut ineptum. Ornate uero, & grauiter, & copiose dicere, aut atticorum sit, aut ne sit Aeschines, ne ue Demosthenes atticus. Ecce autẽ aliqui se thucydidios esse profitentur, nouum quoddam, imperitorum, & inauditum genus. Nam qui Lysiam sequuntur, causidicum quendam sequuntur non illum quidem amplum, atque grandem, subtilem, & elegantem tamen, & qui in forensibus causis possit praeclare consistere. Thucydides autem res gestas, & bella narrat, & praelia, grauiter sane, & probe, sed nihil ab eo transferri potest ad forensem usum, & publicum. Ipsae illae conciones ita multas habent obscuras, abditasq; sententias, uix ut intelligantur, quod est in oratione ciuili uitium uel maximum. Quae est autem in hominibus tanta peruersitas, ut inuentis frugibus, glande uescantur? an uictus hominum atheniensium beneficio excoli potuit, oratio non potuit? Quis porro unquam graecorum rhetorum à Thucydide quicquam duxit? At laudatus est ab omnibus, fateor, sed ita, ut rerum explicator prudẽs, seuerus, grauis, non ut in iudicijs uersaret causas, sed ut in historijs bella narraret. Itaq; nunquã est numeratus orator. Nec uero si historiam non scripsisset, nomen eius extaret, cum praesertim fuisset honoratus, et nobilis. Huius tamen nemo, neq; uerborũ, neque sententiarum grauitatem imitatur, sed cum mutila quaedam, & hiantia locuti sunt, quae uel sine magistro facere potuerunt, germanos se putant esse Thucydidis. Nactus sum etiam, qui Xenophõtis similem esse se cuperet, cuius sermo est ille quidem melle dulcior, sed à forensi strepitu remotissimus. Referamus nos igitur ad eum, quem uolumus inchoandum, et eadem eloquentia informandum, quam in nullo cognouit Antonius. Magnum opus omnino, & arduum Brute conamur, sed nihil difficile amanti puto. Amo autem, & semper amaui ingenium, studia, mores tuos. Incendor porro quotidie magis, non desyderio solum, quo quidem conficior, congressus nostros, consuetudinem uictus, doctissimos sermones requirens tuos, sed etiam admirabili fama uirtutum incredibilium, quae specie dispares prudentia coniunguntur. Quid enim tam distans, quàm à seueritate comitas? Quis tamen unquam te aut sanctior est habitus, aut dulcior? Quid tam difficile, quàm in plurimorum controuersijs diiudicandis ab omnibus diligi? consequeris tamen, ut eos ipsos, quos contra statuas, aequos, placatosq; dimittas. Itaque efficis, ut cum gratiae causa nihil facias, omnia tamen sint grata, quae facis. Ergo omnibus terris, una Gallia communi non

tui non ardet incendio, in qua fueris ipse te, cum in Italiæ luce cognosceris, uersarisq; in optimorum ciuium uel flore, uel robore. Iam quantum illud est, quod in maximis occupationibus nunquam intermittis studia doctrinæ, semper aut ipse scribis aliquid, aut me uocas ad scribendum. Itaque hoc sum aggressus statim Catone absoluto, quem ipsum nunquam attigissem, tempora timens inimica uirtuti, nisi tibi hortanti, & illius memoriam mihi caram excitanti, non parere nefas esse duxissem, sed testificor me à te rogatum, & recusantem hæc scribere esse ausum. uolo enim mihi tecum commune esse crimen, ut si sustinere tantam quæstionem non potuero, iniusti oneris impositi tua culpa sit, mea recepti. in quo tamen iudicij nostri errorem, laus tibi dati muneris compensabit. SED in omni re difficillimum est formam, quod χαρακτὴρ græce dicitur, exponere optimi, quod aliud alijs uidetur optimum. Ennio delector ait quispiam, quod non discedit à communi more uerborum. Pacuuio inquit alius, omnes apud hunc ornati, elaboratiq; sunt uersus, multa apud alterum neglegentius. fac alium Accio, uaria enim sunt iudicia, ut in græcis, nec facilis explicatio, quæ forma maxime excellat. In picturis alios horrida, inculta, abdita, & opaca, contra alios nitida, læta, collustrata delectat. Quid est, quo præscriptum aliquod, aut formulam exprimas cum in suo quodque genere præstet, & genera plura sint? Hac ego religione non sum ab hoc conatu repulsus, existimauique in omnibus rebus esse aliquid optimum, etiam si lateret, idq; ab eo posse, qui eius rei gnarus esset, iudicari. Sed quoniam plura sunt orationum genera, eaq; diuersa, neque in unam formam cadunt omnia. Laudationum, scriptionum, & historiarum, & talium suasionum, qualem Isocrates fecit Panagyricum, multiq; alij, qui sunt nominati sophistæ, reliquarumq; rerum formam, quæ absunt ab forensi contentione, eiusq; totius generis, quod græce ἐπιδεικτικὸν nominatur, quod quasi ad inspiciendum, delectationis causa comparatum est, non complectar hoc tempore, non quo negligenda sit, est enim illa quasi nutrix eius oratoris, quem informare uolumus, & de quo molimur aliquid exquisitius dicere. Ab hac & uerborum copia alitur, & eorum constructio, & numerus liberiore quadam fruitur licentia. Datur etiam uenia concinnitati sententiarũ, et arguti, certiq; & circũscripti uerborũ ambitus conceduntur, de industriaq; nõ ex insidijs, sed aperte, ac palàm elaboratur, ut uerba uerbis quasi demensa, et paria respõdeant, ut crebro conferant pu

gnantia, comparentq́; contraria, & ut pariter extrema terminentur, eundemq́; referant in cadendo sonum, quæ in ueritate causarum, & rarius multo facimus, & certe occultius. In panathenaico autem Isocrates ea studiose consectatum fatetur. Non enim ad iudiciorum certamen, sed ad uoluptatem auriũ scripserat. Hæc tractasse Thrasimachum Chalcedonium primum, & Leontinum ferunt Gorgiam, Theodorum inde byzantium, multosq́; alios, quos λογοδαιδάλους appellat in Phædro Socrates, quorum satis arguta multa, sed ut modo, primumq́; nascentia, minuta, & uersiculorum similia quædam, nimiumq́; depicta, quo magis sunt Herodotus, Thucydidesq́; mirabiles, quorum ætas cum in eorum tempora, quos nominaui, incidisset, longissime tamen ipsi à talibus delitijs, uel potius ineptijs abfuerunt. Alter enim sine ullis salebris, quasi sedatus amnis fluit, alter incitatior fertur, & de bellicis rebus canit etiam quodammodo bellicum, primisq́; ab his (ut ait Theophrastus) historia commota est, ut auderet uberius, quàm superiores, & ornatius dicere. Horum ætati successit Isocrates, qui præter cæteros eiusdem generis laudatur semper à nobis, nonnunquã Brute, leuiter, & erudite repugnante te. Sed credas mihi fortasse, si, quid in eo laudem, cognoueris. Nam cum concisus ei Thrasimachus minutis numeris uideretur, et Gorgias, qui tamen primi traduntur arte quadam uerba iunxisse. Thucydides autem præfractior, nec satis (ut ita dicã) rotundus, primus instituit dilatare uerbis, & mollioribus numeris explere sententias. In quo cum doceret eos, qui partim in dicendo, partim in scribendo principes extiterunt, domus eius officina habita eloquentiæ est. Itaque, ut ego, cum à nostro Catone laudabar, uel reprehendi me à cæteris facile patiebar, sic Isocrates uidetur testimonio Platonis aliorum iudicia debere contemnere. Est enim (ut scis) quasi in extrema pagina Phædri his ipsis uerbis loquens Socrates. Adolescens etiam nunc ò Phædre Isocrates est. Sed quid de illo augurer, lubet dicere. Quid tandem inquit ille? Maiore mihi ingenio uidetur esse, quàm ut cum orationibus Lysiæ comparetur, præterea ad uirtutem maior indoles, ut minime mirum futurum sit, si cum ætate processerit, aut in hoc orationum genere, cui nunc studet, tantum, quantum pueris, reliquis præstet omnibus, qui unquam orationes attigerunt, aut si contentus his non fuerit, diuino aliquo animi motu maiora concupiscat. inest enim natura philosophia in huius uiri mente quædã. Hæc de adolescente Isocrate Socrates auguratur. at ea de seniore scribit Plato, & scribit æqualis, & quidem exagitator omniũ rhetorũ hunc miratur unũ, me autem, qui Isocratem nõ diligunt,

ligunt, unà cum Socrate, & Platone errare patiantur. Dulce igitur orationis genus, & solutum, & effluens, sententijs argutum, uerbis sonans est in illo epidictico genere, quod diximus proprium sophistarum, pompæ, quàm pugnæ aptius, gymnasijs, & palæstræ dicatum, spretum, & pulsum foro. Sed quod educata huius nutrimentis eloquentia est, ipsa se postea colorat, et roborat, non alienum fuit de oratoris quasi incunabulis dicere. Verum hæc ludorum, atque pompæ, nos autem iam in aciem, dimicationemq; ueniamus. Quoniam tria uidenda sunt oratori, quid dicat, & quo quicq; loco, & quomodo, dicendum omnino est, quid sit optimum in singulis, sed aliquanto secus, atq; in tradenda arte dici solet, nulla præcepta ponemus, neq; enim id suscepimus, sed excellentis eloquentiæ speciem, & formam adumbrabimus, nec quibus rebus ea paretur, exponemus, sed qualis nobis esse uideatur. Ac duo breuiter prima, sunt enim non tam insignia ad maximam laudem, quàm necessaria, & tamen cum multis penè communia. Nam & inuenire, & iudicare quid dicas, magna illa quidem sunt, & tanquam animi instar in corpore, sed propria magis prudentiæ, quàm eloquentiæ, qua tamen in causa est uacua prudentia? Nouerit igitur hic quidem orator, quem summum esse uolumus, argumentorum, & rationum locos. Nam quoniam quicquid est, quod in controuersia, aut in contentione uersetur, in eo aut sit'ne, aut quid sit, aut quale sit, quæritur. sit'ne? signis. quid sit? definitiõibus. quale sit? recti, prauiq; partibus, quibus ut uti possit orator, non ille uulgaris, sed hic excellens à proprijs personis, & temporibus semper, si potest, auocat controuersiam. Latius enim de genere, quàm de parte disceptare licet, ut quod in uniuerso sit probatum, id in parte sit probari necesse. Hæc igitur quæstio à proprijs personis, & temporibus, ad uniuersi generis orationem traducta, appellatur thesis. In hac Aristoteles adolescentes, non ad philosophorum morem tenuiter disserendi, sed ad copiam rhetorum in utranq; partem, ut ornatius, & uberius dici possit, exercuit. Idemq; locos, sic enim appellat, quasi argumentorum notas tradidit, unde omnis in utranq; partem traheretur oratio. Facile igitur hic noster (non enim declamatorem aliquem de ludo, aut rabulam de foro, sed doctissimum, & perfectissimum quærimus) quoniam loci certi tradűtur, percurret omnes, utetur aptis generatim, discet ex quo emanát etiam qui communes appellantur loci, nec uero utetur imprudẽter hac copia, sed omnia expendet, & seliget. Non enim semper, nec in omnibus causis, ex ijsdem, argumentorum momenta sunt, iudiciũ ergo adhibebit, nec inueniet solum quid dicat, sed etiam expendet. Nihil enim.

quidem solum de orationis modo dicam, sed etiam de actionis, ita praetermissa pars nulla erit, quandoquidem de memoria nihil est hoc loco dicendum, quae co͂munis est multarum artium. Quomodo autẽ dicatur, id est in duobus, in agendo, & in eloquendo. Est enim actio quasi corporis quaedam eloquentia, cum constet è uoce, atq; motu. Vocis mutationes totidem sunt, quot animorum, qui maxime uoce commouentur. Itaq; ille perfectus, quem iandudum nostra indicat oratio, utcunq; se affectum uideri, et animum audientis moueri uolet, ita certũ uocis admouebit sonum, de quo plura dicerem, si hoc praecipiendi tempus esset, aut si tu hoc quaereres. dicerem etiam de gestu, cum quo iunctus est uultus, quibus omnibus dici uix potest, quantum intersit quẽadmodum utatur orator. Nam & infantes actionis dignitate eloquentiae saepe fructum tulerunt, et diserti deformitate agendi multi infantes putati sunt. ut iam non sine causa Demosthenes tribuerit, & primas, et secundas, & tertias actioni. si.n. eloquẽtia nulla sine hac, haec autem sine eloquentia tanta est, certe plurimum in dicendo potest. Volet igitur ille, qui eloquentiae principatum petet, & contenta uoce atrociter dicere, & summissa leniter, & inclinata uideri grauis, & inflexa miserabilis. Mira est.n. quaedam natura uocis, cuius quidem è tribus omnino sonis, inflexo, acuto, graui, tanta sit, & tam suauis uarietas p͡fecta in cantibus. Est autem in dicendo etiam q͡dam cantus obscurior, non hic è Phrygia, & Charia rhetorum epilogus penè canticum, sed ille, quem significat Demosthenes, et Aeschines, cum alter alteri obijcit uocis flexiones. Dicit plura etiam Demosthenes, illumq́; saepe dicit uoce dulci, & clara fuisse. In quo illud etiam notandum mihi uidetur ad studium persequendae suauitatis in uocibus, ipsa enim natura quasi modularetur hominum orationem, in omni uerbo posuit acutam uocem, nec una plus, nec à postrema syllaba citra tertiam, quo magis naturam ducem ad aurium uoluptatem sequatur industria. Ac uocis quidem bonitas optanda est (non est enim in nobis) sed tractatio, atque usus in nobis. ergo ille princeps uariabit, & mutabit, omnis sonorum tum intendens, tum remittens persequetur gradus, idemq́; motu sic utetur, nihil ut supersit in gestu. Status erectus, & celsus, rarus incessus, nec ita longus, excursio moderata, eaq́; rara, nulla mollitia ceruicum, nullae argutiae digitorum, no͂ ad numerũ articulus cadens, trunco magis toto se ipse moderans, et uirili laterum flexione, brachij proiectione in contentionibus, co͂tractione in remissis. Vultus uero, qui secundũ uocem plurimũ potest, q͂tã affert tum dignitatẽ, tum uenustatem, in quo cum effeceris, nequid ineptum, aut uultuosum

fit, tum oculorum est quædam magna moderatio. Nam ut imago est animi uultus, sic indices oculi, quorum & hilaritatis, & uicissim tristitiæ modum, res ipsæ, de quibus agitur, temperabunt. Sed iam illius perfecti oratoris, & summæ eloquentiæ, species exprimenda est, quem hoc uno excellere. i. oratione, cætera in eo latere, indicat nomen ipsum. Non enim inuentor, aut compositor, aut actor, hæc complexus ē omnia, sed & græce ab eloquendo rhetor, & latine eloquens dictus est. Cæterarum enim rerum, quæ sunt in oratore, partem aliquam sibi quisq; uendicat, dicendi autem. i. eloquendi maxima uis soli huic cōceditur. Quanquam enim & philosophi quidam ornate locuti sunt, siquidē & Theophrastus diuinitate loquendi nomen inuenit, et Aristoteles Isocratem ipsum lacessiuit, & Xenophontis uoce musas quasi locutas ferunt, et longe omnium, quicunq; scripserunt, aut locuti sunt, extitit, & grauitate princeps Plato, tamen horum oratio neq; neruos, neq; aculeos oratorios, ac forenses habet. Loquuntur cum doctis, quorum sedare animos malunt, quàm incitare, sic de rebus placatis, ac minime turbulentis docendi causa, non capiendi loquuntur, ut in eo ipso qđ delectationem aliquam dicendo aucupentur, plus nōnullis, quàm necesse sit, facere uideantur. Ergo ab hoc genere nō difficile est hanc eloquentiam, de qua nunc agitur, secernere. Mollis est enim oratio philosophorum, & umbratilis, nec sententijs, nec uerbis instructa, popularibus nec iuncta numeris, sed soluta liberius, nihil iratum habet, nihil inuidum, nihil atrox, nihil mirabile, nihil astutum, casta, uerecūda, uirgo incorrupta quodammodo, itaq; sermo potius, quàm oratio dicitur. quanquam enim omnis locutio oratio est, tamen unius oratoris locutio hoc proprio signata nomine est. Sophistarum, de quibus supra dixi, magis distinguenda similitudo uidetur, qui omnes eosdem uolunt flores, quos adhibet orator in causis, persequi. Sed hoc differunt, quod cum sit his propositum non perturbare animos, sed placare potius, nec tam persuadere, quàm delectare, et apertius id faciunt, quàm nos, & crebrius, concinnas magis sententias exquirunt, quàm probabiles, à re sæpe discedunt, intexunt fabulas, uerba apertius transferunt, eáq; ita disponunt, ut pictores uarietatem colorum, paria paribus referunt, aduersa contrarijs, sæpissimúq; similiter extrema definiunt. Huic generi historia finitima est, in qua & narratur ornate, & regio sæpe, aut pugna describitur, interponuntur etiam conciones, & hortationes, sed in his tracta quædam, & fluens expetitur, non hæc contorta, & acris oratio. Ab his non multo secus, quàm à poetis hæc eloquentia, quam quæ-

rimus, seuocanda est. Nam etiam poetæ quæstionem attulerunt, quidnam esset illud, quo ipsi differrent ab oratoribus, numero maxime uidebantur, antea & uersu, nunc apud oratores iam ipse numerus increbuit. Quicquid est enim, quod sub aurium mensuram aliquã cadit, etiam si abest à uersu (nam id quidem orationis est uitium) numerus uocatur, qui græce ῥυθμὸς dicitur. Itaq; uideo uisum esse nõnullis, Platonis, & Democriti locutionem, etsi absit à uersu, tamen quod incitatius feratur, & clarissimis uerborum luminibus utatur, potius poema putandum, quàm comicorum poetarum, apud quos, nisi q͏̃d uersiculi sunt, nihil est aliud quotidiani dissimile sermonis, nec tñ id est poetæ maximũ, etsi est eo laudabilior, q͏̃d uirtutes oratoris persequitur, cum uersu sit astrictior. Ego autem etiam si quorũdam grandis, & ornata uox est poetarum, tamen in ea cum licentiam statuo maiorem esse, quàm in nobis faciendorum, iungendorumq; uerborum, tũ etiam nonnullorum uoluptati uocibus magis, quàm rebus inseruiunt. Nec uero siquid est unum inter eos simile (id autem est iudicium, electioq; uerborum) propterea cæterarum rerum dissimilitudo intelligi non potest, sed id nec dubium est, & siquid habet quæstionis, hoc tamen ipsum ad id, quod propositum est, non est necessarium. Seiunctus igitur orator à philosophorum eloquentia, à sophistarum, ab historicorum, à poetarum, explicandus est nobis, qualis futurus sit. Erit igitur eloquens (hunc enim authore Antonio quærimus) is, qui in foro, causisq; ciuilibus ita dicet, ut probet, ut delectet, ut flectat. probare necessitatis est, delectare suauitatis, flectere uictoriæ. Nam id unum ex omnibus ad obtinendas causas potest plurimum. Sed quot officia oratoris, tot sunt genera dicendi. Subtile in probando, modicum in delectando, uehemens in flectendo, in quo uno uis omnis oratoris est. Magni igitur iudicij, summæ etiam facultatis esse debebit moderator ille, & quasi temperator huius tripartitæ uarietatis. Nam et iudicabit quid cuiq; opus sit, & poterit, quocunq; modo postulabit causa, dicere, Sed est eloquentiæ, sicut reliquarum rerum fundamentum. sapientia, Vt enim in uita, sic in oratione nihil est difficilius, quàm quid deceat uidere. πρέπον appellant hoc græci, nos dicamus sane decorum, de quo præclare, & multa præcipiuntur, & res est cognitione dignissima. Huius ignoratione non modo in uita, sed sæpissime & in poematis, & in oratione peccatur. est autem quid deceat oratori uidendum, non in sententijs solum, sed etiam in uerbis. Non enim omnis fortuna, non omnis honos, non omnis authoritas, non omnis ætas, nec uero locus, aut tempus, aut auditor omnis, eo-

Itaque eum qui audiunt, quamuis ipsi infantes sint, tamen illo modo confidunt se posse dicere. Nam orationis subtilitas imitabilis quidem illa uidetur esse existimanti, sed nihil est experienti minus. Etsi enim non plurimi sanguinis est, habeat tamen succum aliquem oportet, ut etiam si illis maximis uiribus careat, sit (ut ita dicam) integra ualetudine. Primum igitur eum tanquam e uinculis numerorum eximamus. Sunt enim quidam (ut scis) oratori numeri, de quibus mox agemus, obseruandi ratione quadam, sed alio in genere orationis, in hoc omnino relinquendi, solutum quiddam sit, nec uagum tamen, ut ingredi libere, non ut licenter uideatur errare. Verba etiam uerbis quasi coagmentare negligat. habet enim ille tanquam hiatus concursu uocalium molle quiddam, & quod indicet non ingratam negligentiam, de re hominis, magis quàm de uerbis laborantis. Sed erit uidendum de reliquis, cum hæc duo ei liberiora fuerint, circuitus, conglutinatioq; uerborum. illa enim ipsa contracta, & minuta non negligenter tractanda sunt, sed quædam etiam negligentia est diligens. Nam ut mulieres esse dicuntur nonnullæ inornatæ, quas id ipsum deceat, sic hæc subtilis oratio etiam incompta delectat, fit enim quiddam in utroque, quo sit uenustius, sed non, ut appareat. tum remouebitur omnis insignis ornatus, quasi margaritarum, ne calamistri quidem adhibebuntur. Fucati uero medicamenta candoris, & ruboris, omnia repellentur, elegantia modo, & munditia remanebit. Sermo purus erit, & Latinus, diluacide, planeq; dicetur, quid deceat circunspicietur. Vnum aderit, quod quartum numerat Theophrastus in orationis laudibus, ornatum illud suaue, & affluens, acutæ crebræq; sententiæ ponentur, & nescio unde ex abdito erutæ, atque in hoc oratore dominabitur. Verecundus erit usus oratoriæ quasi supellectilis. supellex est enim quodammodo nostra, quæ est in ornamentis; alia rerũ, alia uerborum. Ornatus autem uerborũ duplex, unus simpliciũ, alter collocatorũ. Simplex probatur in proprijs usitatisq; uerbis, qđ aut optime sonat, aut rem maxime explanat. In alienis, aut translatum, aut factum aliunde, ut mutuo, aut factum ab ipso, aut nouũ, aut priscum, & inusitatum. Sed etiam inusitata, ac prisca sunt in proprijs, nisi quod raro utimur. Collocata autem uerba habent ornatum, si aliquid concinnitatis efficiunt, quod uerbis mutatis nõ maneat manente sententia. Nam sententiarum ornamenta, quæ permanent etiam si uerba mutaueris, sunt illa qdem pmulta, sed quæ emineant pauciora. Ergo ille tenuis orator modo sit elegans, nec in faciendis uerbis erit audax et in trãsferendis uerecũdus, et parcus, et in priscis

reliquisq; ornamentis, & uerborum, & sententiarum demissior, trãslatione fortasse crebrior, qua frequentissime sermo omnis utitur, non modo urbanorum sed etiam rusticorum. Siquidem est eorum gemmare uites, sitire agros, lætas esse segetes, luxuriosa frumenta. Nihil horum parum audacter, sed aut simile est illi, unde transferas, aut si res suum nullum habet nomen docendi causa sumptum, non ludendi uidetur. Hoc ornamento liberius paulo, quàm cæteris utetur hic summissus, nec tam licenter tamen, quàm si genere dicendi uteretur amplissimo. Itaq; illud indecorum, quod quale sit, ex decoro debet intelligi, hic quoque apparet, cum uerbum aliquod altius transfertur, idq; in oratione humili ponitur, quod idem in alia deceret. Illam autem concinnitatem, quæ uerborum collocatiõem illuminat his luminibus, quæ græci quasi aliquos gestus orationis σχήματα appellant, quod idem uerbum ab his etiam in sententiarum ornamenta transfertur, adhibet quidem hic subtilis, quem nisi quod solum cæteroquin recte quidam uocant atticum, sed paulo parcius. Nam si, ut in epularum apparatu à magnificentia recedens, non se parcum solum, sed etiam elegantem uideri uolet, eliget quibus utatur. Sunt enim pleraq; aptæ huius ipsius oratoris, de quo loquor, parsimoniæ. Nam illa, de quibus ante dixi, huic acuto fugienda sunt, paria paribus relata, & similiter cõclusa, eodemq; pacto cadentia, & immutatione literæ quasi quæsitæ uenustates, ne elaborata concinnitas, & quoddam aucupium delectationis manifesto deprehensum appareat. Itemq; si quæ uerborum iterationes contentionem aliquam, & clamorem requirent, erunt ab hac summissione orationis alienæ, cæteris promiscue poterit uti, continuatione uerborum modo relaxet, & diuidat, utaturq; uerbis, quamusitatissimis, translationibus quammollissimis, etiam illa sententiarum lumina assumat, quæ non erunt uehementer illustria. Non faciet rẽp. loquentem, nec ab inferis mortuos excitabit, nec aceruatim multa frequentans, una complexione deuinciet. Valẽtiorum hæc laterum sunt, nec ab hoc, quem informamus, aut expectanda, aut postulanda. Erit enim ut uoce, sic etiam oratione suppressior, sed pleraq; ex illis conuenient etiam huic tenuitati, quanquam ijsdem ornamentis utetur horridius, talem enim inducimus. Accedit actio non tragica, nec scenæ, sed modica iactatione corporis, uultu tamen multa conficiens, nõ hoc quo dicuntur, os ducere, sed illo, quo significant ingenue, quo sensu quidq; pronuntient. Huic generi orationis aspergentur etiam sales, qui in dicendo nimium quantum ualent, quorum duo genera sunt, unum facetiarum, alterum dicacitatis, utetur utroq;, sed altero in narrando aliquid uenuste,

quid uenuste, altero in iaciendo, mittendoq; ridiculo, cuius genera plura sunt, sed nunc aliud agimus. Illud admonemus tamen, ridiculo sic usurum oratorem, ut nec nimis frequẽti, ne scurrile sit, nec subobsceno, ne mimicum, nec petulanti, ne improbum, nec in calamitatem, ne inhumanum, nec in facinus, ne odij locum risus occupet, neque aut sua persona, aut iudicum, aut tempore alienum. Haec enim ad illud indecorum referuntur. Vitabit etiam quaesita, nec ex tempore ficta, sed domo allata, quae plerunque sunt frigida, parcet & amicitijs, & dignitatibus, uitabit insanabiles contumelias. tantummodo aduersarios figet, nec eos tamẽ semper, nec omnes, nec omni modo, quibus exceptis sic utetur sale, & facetijs, ut ego ex istis nouis atticis talem cognouerim neminem, cum id certe sit uel maxime atticum. Hanc ego iudico formam summissi oratoris, sed magni tamen, & germani attici, quoniam quicquid est salsum, aut salubre in oratione, id proprium atticorum est. è quibus tamen non omnes faceti, Lysias satis, & Hyperides, Demades praeter caeteros fertur, Demosthenes minus habetur, quo quidem mihi nihil uidetur urbanius, sed non tam dicax fuit, quàm facetus. est autem illud acrioris ingenij, hoc maioris artis.

VBERIVS est aliud, aliquantoq; robustius, quàm hoc humile, de quo dictum est. Summissius autem, quàm illud, de quo iam dicetur, amplissimum. Hoc in genere neruorum uel minimum, suauitatis autem est uel plurimũ. Est enim plenius, quàm hoc enucleatum, quã autem illud ornatum, copiosumq;, summissius. Huic omnia dicendi ornamenta conueniunt, plurimumq; est in hac orationis forma, suauitatis, in qua multi floruerunt apud graecos. Sed Phalereus Demetrius meo iudicio praestitit caeteris, cuius oratio cum sedate, placideq; loquitur, tum illustrant eam, quasi stellae quaedam translata uerba, atque immutata. Translata ea dico, ut saepe iam, quae per similitudinem ab alia re aut suauitatis, aut inopiae causa, transferũtur. Mutata, in quibus pro uerbo proprio subijcitur aliud, quod idem significet, sumptũ ex re aliqua consequẽti, quod quanquam transferendo fit, tamen alio modo transtulit, cum dixit Ennius. arcem, & urbem orbas. alio modo si pro patria arcem dixisset. & horridam Africam terribili tremere tumultu cum dicit, pro Afris immutat Africam. Hanc hypallagen rhetores, quia quasi summutantur uerba pro uerbis, metonomiam grammatici uocant, quod nomina transferuntur. Aristoteles autem translationi haec ipsa subiungit, & abusionem, quam chatacresim uocant, ut cum minutum dicimus animum pro paruo, et abutimur uerbis propinquis, si opus est, uel quod delectat, uel quod licet. iam cum

fluxerunt continuæ plures translationes, alia planè fit oratio. Itaq; genus hoc græci appellant ἀλληγορίαν, nomine rectè, genere melius ille, qui ista omnia translationes uocat. Hæc frequentat Phalereus maxime, suntq́; dulcissima, & quanquam translatio est apud eum multa, tamen immutationes nusquam crebriores, in idem genus orationis (loquor enim de illa modica, ac temperata) uerborum cadunt lumina omnia, multa etiam sententiarum, latæ, eruditæq́; disputationes ab eodē explicantur, & loci communes sine contentione dicuntur. Quid multa? è philosophorum scholis tales ferè euadunt, et nisi corā m erit comparatus, ille fortior, per se hic, quem dico, probabitur. Est quoddam etiam insigne, & florens orationis, pictum, & expolitū genus, in quo omnes uerborum, omnes sententiarū illigantur lepores. Hoc totum è sophistarū fontibus defluxit in forum, sed spretum à subtilibus, repulsum à grauibus, in ea, de qua loquor, mediocritate cōsedit. TERtius est ille amplus, copiosus, grauis, ornatus, in quo profecto uis maxima est. Hic est enim, cuius ornatum dicendi, & copiam admiratæ gentes eloquentiam in ciuitatibus plurimum ualere passæ sunt. Sed hanc eloquentiā, quæ cursu magno, sonituq́; ferretur, quā suspicerent omnes, quam admirarentur, quam se assequi posse diffiderent. Huius eloquētiæ est tractare animos, huius omni modo permouere. Hæc modo perfringit, modo irrepit in sensus, inserit nouas opiniones, euellit insitas. Sed multū interest inter hoc dicēdi genus, et superiora. Qui in illo subtili, & acuto elaborauit, ut callide, argutéq; diceret, nec quicq̄ altius cogitaret, hoc uno profecto magnus orator est, si nō maximus, minimeq́; in lubrico uersabitur, & si semel constiterit, nunquam cadet. Medius ille autem, quem modicum, & temperatum uoco, si modo suum illud satis instruxerit, nō extimescit ancipites dicendi, incertosq́; casus, etiā siquando minus succedet, ut sæpe fit, magnum tamen periculum non adibit, alte enim cadere non potest. At uero hic noster, quem principē ponimus, grauis, acer, ardens. si ad hoc unum est natus, aut in hoc solo se exercuit, aut huic generi studet uni, nec suam copiam cum illis duobus generibus temperauit, maxime est contemnendus. Ille enim summissus, quod acute, et ueteratorie dicit, sapiens iam, medius, suauis, hic autem copiosissimus, si nihil est aliud, uix satis sanus uideri solet. Qui enim nihil potest tranquille, nihil leniter, nihil partite, definite, distincte, facete dicere, præsertim, cū causæ partim totæ sint eo modo, partim aliqua ex parte tractandæ, si is non præparatis auribus inflammare rem cœpit, furere apud sanos, & quasi inter sobrios bacchari uinolentus uidetur. Tenemus igitur Brute, quem quærimus, sed

animo.

animo. nam manu si comprehendissem, ne ipse quidem sua tanta eloquentia mihi persuasisset, ut se dimitterem. Sed inuentus profecto est ille eloquens, quem nunquam uidit Antonius. Quis est igitur is? complectar breui, disseram pluribus. Is enim est eloquens, qui & humilia subtiliter, & magna grauiter, & mediocria temperate potest dicere. Nemo is inquies unquam fuit. nec fuerit, ego enim quid desyderem, non quid uiderim disputo. redeoq; ad illam Platonis, de qua dixeram, rei formam, & speciem, quam etsi non cernimus, tamen animo tenere possumus. Non enim eloquentem quæro, neque quicquam mortale, & caducum, sed illud ipsum, cuius qui sit compos, sit eloquens, quod nihil est aliud, nisi eloquentia ipsa, quam nullis nisi mentis oculis uidere possumus. Is erit igitur eloquens (ut illud idem iteremus) qui poterit parua summisse, modica temperate, magna grauiter dicere. Tota mihi causa pro Cecinna de uerbis interdicti fuit, res inuolutas definiendo explicauimus, ius ciuile laudauimus, uerba ambigua distinximus. Fuit ornandus in manilia lege Pompeius, temperata oratione ornandi copiam persecuti sumus. Ius omne retinendæ maiestatis Rabirij causa continebatur. Ergo in omni genere amplificationis exarsimus. At hæc interdum temperanda, & varianda sunt. Quod igitur in accusationis septem libris non reperitur genus? quod in Habiti? quod in Cornelij? quod in plurimis nostris defensionibus? quæ exempla selegissem, nisi uel nota esse arbitrarer, uel posse eligere, qui quærerent. Nulla est enim ullo in genere laus oratoris, cuius in nostris orationibus non sit aliqua, si non perfectio, at conatus tamen, atque adumbratio. non assequimur, at quid deceat uidemus, nec enim nunc de nobis, sed de re dicimus. in quo tantum abest, ut nostra miremur, ut usque eo difficiles, ac morosi simus, ut nobis non satisfaciat ipse Demosthenes, qui quanquam unus eminet inter omnes in omni genere dicendi, tamen non semper implet aures meas, ita sunt auidæ, & capaces, & semper aliquid immensum, infinitumq; desyderant. Sed tamen, quoniam & hunc tu oratorem cum eius studiosissimo Pammene, cum esses Athenis, totum diligentissime cognouisti, neque eum dimittis è manibus, & tamen nostra etiam lectitas, uides profecto illum multa perficere, nos multa conari, illum posse, nos uelle, quocunque modo causa postulet, dicere. sed ille magnus, nam & successit ipse magnis, & maximos oratores habuit æquales, nos magnum fecissemus, si quidē potuissemus, quò contendimus peruenire, in ea urbe, in qua (ut ait Antonius) auditus eloquens nemo erat. Atqui, si Antonio Crassus

eloquens uisus non est, aut sibi ipse, nunquam Cotta uisus esset, nunquam Sulpitius, nunquam Hortensius. Nihil enim ample Cotta, nihil leniter Sulpitius, non multa grauiter Hortensius. Superiores magis ad omne genus apti, Crassum dico, & Antonium. Ieiunas igitur huius multiplicis, & æquabiliter in omnia genera fusæ orationis aures ciuitatis accepimus, easq; nos primi, quicunq; eramus, & quantulũcunq; dicebamus, ad huius generis dicendi audiendi incredibilia studia conuertimus. Quantis illa clamoribus adolescentuli diximus, de Supplicio paricidarum? quæ nequaquam satis deferbuisse post aliquãto sentire cœpimus. Quid enim tam commune, quàm spiritus uiuis, terra mortuis, mare fluctuãtibus, litus eiectis? Ita uiuunt, dũ possunt, ut ducere animam de cœlo non queant, ita moriuntur, ut eorum ossa terram non tangant, ita iactantur fluctibus, ut nunquam alluantur, ita postremo eiiciuntur, ut ne ad saxa quidem mortui conquiescant, et quæ sequuntur. Sunt enim omnia, sicut adolescentis non tam re, & maturitate, q̃ spe, & expectatione laudati. ab hac indole iam illa matura, uxor generi, nouerca filij, filiæ pellex. Nec uero hic unus erat ardor in nobis, ut hoc modo omnia diceremus. ipsa enim illa pro Roscio iuuenilis redundantia multa habet attenuata, quædã etiam paulo hilariora. At pro habito; pro Cornelio, compluresq; aliæ. nemo enim orator tam multa, ne in græco quidem otio, scripsit, quàm multa sunt nostra, eaq; hanc ipsam habent, quam probo, uarietatem. An ego Homero, Ennio, reliquis poetis, et maxime tragicis concederem, ut ne omnibus locis eadem contentione uterentur, crebroq; mutarent? non nunq̃ etiam ad quotidianum genus sermonis accederent? ipse nunq̃ ab illa acerrima contentione discederem? Sed quid poetas diuino ingenio profero? Histriones eos uidimus, quibus nihil posset in suo genere esse præstantius, qui non solum in dissimillimis personis satisfaciebãt, cum tamen in suis uersarentur, sed & comœdum in tragœdijs, et tragœdum in comœdijs admodum placere uidimus, ego non elaborem? cum dico me, te Brute dico, nam in me quidem iampridem effectum est, quod futurum fuit. Tu autem eodẽ modo omnes causas ages? aut aliquod causarum genus repudiabis? aut in ijsdem causis perpetuum, & eundem spiritum sine ulla commutatione obtinebis? Demosthenes quidem, cuius nuper inter imagines tuas, ac tuorum, quod eum credo amares, cum ad te in Thusculanũ uenissem, imaginem ex ære uidi, nihil Lysiæ subtilitate cedit, nihil argutiis, & acumine Hyperidi, nihil lenitate Aeschini, & splendore uerborum. Multæ sunt eius totæ orationes subtiles, ut contra Leptinem, multæ, et totæ graues, ut quædam

dam philippicæ, multæ uariæ, ut contra Aeschinem falsæ legationis, ut contra eundem pro causa Ctesiphontis. Iam illud medium quoties uult, arripit, & à grauissimo discedens eò potissimum delabitur. Clamores tamen tum mouet, & tum in dicendo plurimum efficit, cum grauitatis locis utitur. Sed ab hoc parumper abeamus, quandoquidem de genere, non de homine quærimus, rei potius, idest eloquentiæ uim, & naturam explicemus. Illud tamen, quod iam ante diximus, meminerimus, nihil nos præcipiendi causa esse dicturos, atq; ita potius acturos, ut existimatores uideamur loqui, non magistri. in quo tamen longius progredimur, quod uidemus non te hæc solum esse lecturum, qui ea multo, quàm nos, qui quasi docere uideamur, habeas notiora. sed hũc librum etiam si minus nostra commendatione, tuo tamen nomine diuulgari necesse est. Esse igitur perfecte eloquentis puto, non eam solum facultatem habere, quæ sit eius propria fuse, lateq; dicendi, sed etiam uicinam eius, atq; finitimam dialecticorum scientiam assumere, quanquam aliud uidetur oratio esse, aliud disputatio, nec idem loqui esse, quod dicere, attamen utrunq; in disserendo est. disputandi ratio, & loquendi dialecticorum sit, oratorum autem dicendi, & ornandi. Zeno quidem ille, à quo disciplina stoicorum est, manu demonstrare solebat, quid inter has artes interesset. Nam cum compresserat digitos pugnumq; fecerat, dialecticam aiebat eiusmodi esse. Cum autem diduxerat, & manum dilatauerat, palmæ illius similem eloquentiam esse dicebat. Atq; etiam ante hunc Aristoteles principio artis rhetoricæ dicit, illam artem quasi ex altera parte respondere dialecticæ, ut hoc uidelicet differant inter se, quod hæc ratio dicendi latior sit, illa loquendi contractior. Volo igitur huic summo, omnem, quæ ad dicendum trahi posset, loquendi rationem esse notam, quæ quidem res (quod te his artibus eruditum minime fallit) duplicem habuit docendi uiam. Nam & ipse Aristoteles tradidit præcepta plurima disserendi, & postea qui dialectici dicuntur spinosiora multa pepererunt. Ergo eum censeo, qui eloquentiæ laude ducatur, non esse earum rerũ omnino rudem, sed uel illa antiqua, uel hac Chrysippi disciplina institutus nouerit primum uim, naturam, genera uerborum, & simplicium, & copulatorum. Deinde quot modis quicq; dicatur, qua ratione uerum, falsum'ne sit, iudicetur, quid efficiatur è quoq;, quod cuiq; consequens sit, quod'q; contrarium. Cum'q; ambigue multa dicantur, quomodo quicq; eorũ diuidi, explanariq; oporteat. hæc tenenda sunt oratori, sæpe enim occurrunt, sed quia sua sponte squallidiora sunt, adhibendus erit in his explicandis quidam orationis nitor. Et quoniam in

omnibus, quæ ratione docentur, & uia, primũ constituendum est, quid quidq; sit, nisi enim inter eos, qui disceptent, conuenit, quid sit illud, de quo ambigitur, nec recte disseri, nec unquam ad exitum perueniri potest. explicanda est sæpe uerbis mens nostra de quaq; re, atq; inuolutæ rei notitia definiendo aperienda est. siquidẽ est definitio oratio, quæ quid sit id, de quo agitur, ostendit quambreuissime. Tum, ut scis, explicato genere cuiusque rei, uidendum est, quæ sint eius generis, siue formæ, siue partes, ut in eas tribuatur omnis oratio. Erit igitur hæc facultas in eo, quem uolumus esse eloquentem, ut definire rem possit, neque id faciat tam presse, & anguste, quàm in illis eruditissimis disputationibus fieri solet, sed cum explanatius, tum etiam uberius, & ad commune iudicium, popularemq; intelligentiam accommodatius. Idemq; etiam, cum res postulabit, genus uniuersum in species certas, ut nulla neque prætermittatur, neque redundet, partietur, ac diuidet. Quando autem, aut quomodo id faciat, nihil ad hoc tempus, quoniam (ut supra dixi) iudicem me esse, non doctorem uolo. Nec uero dialecticis modo sit instructus, sed habeat omnes philosophiæ notos, et tractatos locos. Nihil enim de religione, nihil de morte, nihil de pietate, nihil de caritate patriæ, nihil de bonis rebus, aut malis, nihil de uirtutibus, aut uitijs, nihil de officio, nihil de dolore, nihil de uoluptate, nihil de perturbationibus animi, & erroribus, quæ sæpe cadunt in causas, sed ieiunius aguntur, nihil inquam sine ea scientia, quam dixi, grauiter, ample, copiose dici, & explicari potest. De materia loquor orationis etiam nunc, non ipso de genere dicendi. uolo enim prius habeat orator rem, de qua dicat, dignam auribus eruditis, quàm cogitet, quibus uerbis quicque dicat, aut quomodo. quem etiam, quo grandior sit, & quodammodo excelsior (ut de Pericle dixi supra) ne physicorum quidem esse ignarum uolo. Omnia profecto, cum se à cœlestibus rebus refert ad humanas, excelsius, magnificentius'q; & dicet, & sentiet. cumq; illa diuina cognouerit, uolo ignoret, ne hæc quidem humana. Ius ciuile teneat, quo egent causæ forenses quotidie. Quid est enim turpius, quàm legitimarum, & ciuilium controuersiarũ patrocinia suscipere, cum sis legum, & ciuilis iuris ignarus? Cognoscat etiam rerum gestarum, & memoriæ ueteris ordinem, maxime scilicet nostræ ciuitatis, sed & imperiosorum populorum, & regum illustrium, quem laborẽ nobis Attici nostri leuauit labor, qui conseruatis, notatis'q; temporibus, nihil cum illustre prætermitteret, annorũ septingentorum memoriam uno libro colligauit. Nescire autem, quid ante quàm natus sis, acciderit, id est semper esse puerum. Quid enim

est ætas

est ætas hominis? nisi cum memoria rerum ueterum cum superiorum ætate contexitur. Commemoratio autem antiquitatis, exemplorumq; prolatio summa cum delectatione & authoritatem orationi affert, et fidem. Sic igitur instructus ueniet ad causas, quarum habebit genera primum ipsa cognita. Erit enim ei perspectum, nihil ambigi posse, in quo non aut res controuersiam faciat, aut uerba. Res aut de uero, aut de recto, aut de nomine. Verba aut de ambiguo, aut de contrario. Nã siquando aliud in sententia uidetur esse, aliud in uerbis, genus est quoddam ambigui, quod ex præterito uerbo fieri solet. in quo, quod est ambiguorum proprium, res duas significari uidemus. Cum tam paucæ sint genera causarum, etiam argumentorum præcepta pauca sunt. tradita sunt, è quibus ea ducantur, duplices loci, uni è rebus ipsis, alteri assumpti. Tractatio igitur rerum efficit admirabiliorem orationem, nam ipsæ qdem res in perfacili cognitione uersantur. quid enim iam sequitur, quod quidem artis sit, nisi ordiri orationem, in quo aut concilietur auditor, aut erigatur, aut paret se ad discendum? rem breuiter exponere, & probabiliter, & aperte, ut quid agatur intelligi possit, sua confirmare, aduersaria euertere, eaq; efficere non perturbate, sed singulis argumentationibus ita concludendis, ut efficiatur, quod sit consequens ijs, quæ sumentur ad quanque rem confirmandam. post omnia peroratione inflãmantem, restinguentem'ue concludere. Has partes quemadmodũ tractet singulas, difficile dictu est hoc loco, nec enim semper tractantur uno modo. Quoniã autẽ non quẽ doceã quæro, sed quem probem, probabo primum eũ, qui qd deceat, uidebit. Hæc enim sapientia maxime adhibenda eloquenti est, ut sit temporum, personarumq; moderator. Nã nec semper, nec apud omnes, nec contra omnes, nec pro omnibus, nec omnibus eodẽ modo dicendũ arbitror. Is erit ergo eloquẽs, qui ad id quodcunq; decebit, poterit accommodare orationem. quod cum statuerit, tum ut quicq; erit dicendum, ita dicet, nec satura ieiune, nec grandia minute, nec item contra, sed erit rebus ipsis par, & æqualis oratio. Principia uerecunda non elatis intensa uerbis, sed acuta sententijs, uel ad offensionem aduersarij, uel ad commendationem sui. Narrationes credibiles nec historico, sed propè quotidiano sermone explicatæ dilucide. Dein si tenues causæ, tum etiam argumentandi tenue filum & in docendo, & in refellendo, idq; ita tenebitur, ut quanta ad rem, tanta ad orationem fiat accessio. Cũ uero causa ea inciderit, in qua uis eloquentiæ possit exprimi, tum se latius fundet orator, tum reget & flectet animos, & sic afficiet, ut uolet, idest ut causæ natura, & ratio temporis postulabit.

Sed erit duplex omnis eius ornatus ille admirabilis, propter quē ascendit in tantum honorē eloquentia. Nam cum omnis pars orationis esse debet laudabilis, sic ut uerbū nullum, nisi aut graue, aut elegans excidat, tum sunt maxime luminosæ, et quasi actuosæ partes duæ. Quarum alteram in uniuersi generis quæstione pono, quam (ut supra dixi) græci appellant θέσιν. Alteram in augendis, amplificandisq́; rebus, quæ ab eisdem αὔξησις est nominata. Quæ etsi æquabiliter toto corpore orationis fusa esse debet, tamen in communibus locis maxime excellet, qui communes appellati, eo quod uidentur multarum ijdem esse causarum, sed proprij singularū esse debebunt. Ac uero illa pars orationis, quæ est de genere uniuerso, totas causas sæpe continet. Quicquid est enim illud, in quo quasi certamen est controuersiæ, qđ græce κρινόμενον dicitur, id ita dici placet, ut traducatur ad perpetuam quæstionem, atq; ut de uniuerso genere dicatur, nisi cum de uero ambigitur, quod quæri coniectura solet. dicetur autem non peripateticorū more (est enim illorum exercitatio elegans iam inde ab Aristotele constituta) sed aliquanto neruosius, & ita de re communia dicentur, ut & pro reis multa leniter dicantur, & in aduersarios aspere. Augendis uero rebus, & contra abijciendis nihil est, quod non perficere possit oratio, quod & inter media argumenta faciendum est, quotiescunq; dabitur uel amplificandi, uel minuendi locus, & pene infinite in perorando. Duo sunt etiā, quæ bene tractata ab oratore admirabilem eloquentiā faciant. Quorū alterū est, quod græci ἠθικὸν uocant, ad naturam, & ad mores, & ad omnem uitæ consuetudinem accommodatū, alterū (quod ijdē παθητικὸν nominant) quo perturbantur animi, & concitantur, in quo uno regnat oratio. Illud superius, come, iucundū, ad beneuolentiā conciliandam paratū, hoc uehemens, incensum, incitatum, quo causæ eripiuntur, quod cum rapide fertur, sustineri nullo pacto potest. Quo genere nos, mediocres, aut multo etiā minus, sed magno semper usi impetu, sæpe aduersarios de statu omni deiecimus. Nobis pro familiari reo summus orator non respondit Hortensius. A nobis homo audacissimus Catilina in senatu accusatus, obmutuit. Nobis priuata in causa magna, & graui, cum cœpisset Curio pater respondere, subito assedit, cum sibi uenenis ereptam memoriam diceret. Quid ego de miserationibus loquar? quibus eo sum usus pluribus, quod etiam si plures dicebamus, perorationem mihi tamen omnes relinquebant, in quo ut uiderer excellere, non ingenio, sed dolore assequebar. Quæ qualiacunq; in me sunt, me enim ipsum non pœnitet quanta sint, sed apparent in orationibus, & si carent libri spiritu illo

propter

propter quem maiora eadē illa cum aguntur, quā cum leguntur, uideri solent. Nec uero miseratione solum mens iudicum permouenda est, qua nos ita dolenter uti solemus, ut puerum infantem in manibus perorantes tenuerimus, ut alia in causa excitato reo nobili, sublato etiam filio paruo, plangore, et lamentatione complerenus forum. Sed etiā est faciendum, ut irascatur iudex, mitigetur, inuideat, faueat, contemnat, admiretur, oderit, diligat, cupiat, satietate afficiatur, speret, metuat, laetetur, doleat. qua in uarietate, duriorum, accusatio suppeditabit exempla, mitiorum, defensiones meae. Nullo. n. modo animus audientis, aut incitari, aut leniri potest, q modus à me non tentatus sit, dicerem perfectum, si ita iudicarem, nec in ueritate crimen arrogantiae extimescerem, Sed (ut supra dixi) nulla me ingenij sed magna uis animi inflammat, ut me ipse non teneam, nec unq̃ is, qui audiret, incenderetur, nisi ardens ad eum perueniret oratio. Vterer exemplis domesticis, nisi ea legisses. Vterer alienis, uel latinis, si ulla reperirem, uel graecis, si deceret, sed Crassi perpauca sunt, nec ea iudiciorum, nihil Antonij, nihil Cottae, nihil Sulpitij, dicebat melius, quàm scripsit Hortensius. Verū haec uis, quam quaerimus, q̃ta sit suspicemur, quoniā exemplum non habemus, aut si exempla seqmur, à Demosthene sumamus, et qdem ppetuae dictionis ex eo loco, unde in Ctesiphontis iudicio de suis factis, consilijs, meritis in rep. aggressus est dicere. Ea profecto oratio in eā formam, quae est insita in mentibus nostris, includi sic potest, ut maior eloquentia non requiratur. Sed iam ipsa forma restat, & character ille qui dicitur, q qualis esse debeat ex ipsis, quae supra dicta sunt, intelligi potest. Nā & singulorum uerborū, & collocatorū lumina attigimus, qbus sic abundabit, ut uerbum ex ore nullum, nisi aut elegans, aut graue exeat. ex omniq; genere frequentissimae translationes erūt, quod eae propter similitudinem transferunt animos, & referunt, ac mouent huc, & illuc, qui motus cogitationis celeriter agitatus p se ipse delectat, & reliqua ex collocatione uerborum, quae sumuntur quasi lumina magnum afferunt ornatum orationi. Sunt enim similia illis, quae in amplo ornatu scenae, aut fori appellantur insignia, non quod sola ornent, sed quod excellant. Eadem ratio est horum, quae sunt orationis lumina, et quodāmodo insignia, cum aut duplicantur, iteranturq; uerba, aut breuiter commutata ponuntur, aut ab eodem uerbo ducitur saepius oratio, aut in idem conijcitur, aut in utrūq;, aut adiungitur idem iteratum, aut idem ad extremū refertur, aut continenter unū uerbum non in eadem sententia ponitur, aut cum similiter uel cadunt uerba, uel desinunt, aut multis modis contrarijs relata contraria, aut cū gra-

datim sursum uersus reditur, aut cum demptis coniunctionibus, dissolute plura dicuntur, aut cum aliquid praetereuntes, cur id faciamus, ostendimus, aut cum corrigimus nosmetipsos quasi reprehendentes, aut si est aliqua exclamatio, uel admirationis, uel conquestionis, aut cum eiusdem nominis casus saepius commutantur. Sed sententiarum ornamenta maiora sunt, quibus quia frequentissime Demosthenes utitur, sunt qui putent idcirco eius eloquentiam maxime esse laudabilem. Et uero nullus ferè ab eo locus sine quadam conformatione sententiae editur, nec aliud quicquam est dicere, nisi omnes, aut certe plerasq; aliqua specie illuminare sententias, quas cum tu optime Brute teneas, quid attinet nominibus uti, aut exemplis? tantummodo notetur locus. Sic igitur dicet ille, quem expetimus, ut uerset saepe multis modis eandem, & unam rem, & haereat in eadem, commoreturq; sententia. Saepe etiam ut extenuet aliquid, saepe ut irrideat, ut declinet à proposito, deflectatq; sententiam, ut proponat, quid dicturus sit, ut cum transegerit iam aliquid, definiat, ut se ipse reuocet, ut quod dixit iteret, ut argumentum ratione concludat, ut interrogando urgeat, ut rursus quasi ad interrogata sibi ipse respondeat, ut contra ac dicat accipi, & sentiri uelit, ut addubitet, qd potius, aut quomodo dicat, ut diuidat in partes, ut aliquid relinquat, ac negligat, ut ante praemuniat, ut in eo ipso, in quo reprehendatur, culpam in aduersarium conferat, ut saepe cum ijs, qui audiunt, nonnunquam etiam cum aduersario quasi deliberet, ut hominum sermones, moresq; describat, ut muta quaedam eloquentia inducat, ut ab eo, quod agitur, auertat animos, ut saepe in hilaritatem, risum'ue conuertat, ut ante occupet, quod putat opponi, ut comparet similitudines, ut utatur exemplis, ut aliud alij tribuens dispertiat, ut interpellatorem coerceat, ut aliquid reticere se dicat, ut denunciet, qd caueat, ut liberius quid audeat, ut irascatur etiam, ut obiurget aliquando, ut deprecetur, ut supplicet, ut medeatur, ut à proposito declinet aliquantulum, ut optet, ut execretur, ut fiat ijs, apud quos dicet familiaris, atq; alias etiam dicendi, quasi uirtutes sequatur, breuitatem, si res petet. Saepe etiam rem dicendo subijciet oculis, saepe supra feret quàm fieri possit, significatio saepe erit maior, quàm oratio, saepe hilaritas, saepe uitae, naturarumq; imitatio. Hoc in genere (nam quasi syluam uides) omnis eluceat oportet eloquentiae magnitudo, sed haec nisi collocata, & quasi structa & nexa uerbis, ad eam laudem, quam uolumus, aspirare non possunt. De quo cum mihi deinceps uiderem esse dicendum, etsi mouebant etiam me illa, quae supra dixeram, tamen ijs, quae sequuntur, perturbabar magis. Occurrebat enim posse re-

periri, non inuidos solum, quibus referta sunt omnia, sed fautores etiam laudum mearum, qui non censerent eius uiri esse, de cuius meritis tanta senatus iudicia fecisset comprobante populo R. quanta de nullo, de artificio dicendi literis tam multa mandare. Quibus si nihil aliud responderem, nisi me M. Bruto negare roganti noluisse, iusta esset excusatio, cum & amicissimo, & praestantissimo uiro, & recta, & honesta petenti satisfacere uoluissem. Sed si profitear, quod utinam possem, me studiosis dicendi, praecepta, & quasi uias, quae ad eloquentiam ferrent, traditurum, quis tandem id iustus rerum aestimator reprehenderet? nam quis unquam dubitauit, quin in rep. nostra primas eloquentia tenuerit semper urbanis, pacatisq; rebus, secundas iuris scientia? cum in altera gratiae, gloriae, praesidij plurimum esset, in altera persecutionum, cautionumq; praeceptio, quae quidem ipsa auxilium ab eloquentia saepe peteret, ea uero repugnante uix suas regiones, finesq; defenderet. Cur igitur ius ciuile docere semper pulchrum fuit? hominumq; clarissimorum discipulis domus floruerunt? ad dicendum si quis acuat, aut adiuuet in eo iuuentutem, uituperetur? Nam, si uitiosum est dicere ornate, pellatur omnino è ciuitate eloquentia, sin ea non modo eos ornat, penes quos est, sed etiam uniuersam remp. cur aut discere turpe est, quod scire honestum est, aut quod nosse pulcherrimum est, id non gloriosum docere? At alterum factitatum est, alterum nouum, fateor, sed utriusque rei causa est. Alteros enim respondentes audire sat erat, ut ij, qui docerent, nullum sibi ad eam rem tempus ipsi seponerent, sed eodem tempore & discentibus satisfacerent, & consulentibus. Alteri, cum domesticum tempus in cognoscendis, componendisq; causis, forense in agendis, reliquum in seipsis reficiendis omne consumerent, quem habebant instituendi, aut docendi locum? Atque haud scio, an plerique nostrorum oratorum ingenio plus ualuerint, quàm doctrina. itaque illi dicere melius, quàm praecipere, nos, contra fortasse possumus. At dignitatem docere non habet, certe, si quasi in ludo sed si monendo, si cohortando, si percunctando, si cõmunicando, si interdum etiam unà legendo, audiendo, nescio cur non docendo etiam aliquid aliquando, si possis meliores facere, cur nolis? An quibus uerbis sacrorum alienatio fiat, docere honestum est, quibus ipsa sacra retineri, defendiq; possint, non honestum est? At ius profitentur etiam qui nesciunt, eloquentiam autem illi ipsi, q consecuti sunt, tamen se ualere dissimulãt, propterea ꝙ prudẽtia hominibus grata ẽ, lingua suspecta. Nũ.

igitur, aut latere eloquentia potest, aut id, quod dissimulat, effugit, aut est, piculum ne quis putet in magna arte, et gloriosa, turpe esse docere alios, id quod ipsi fuerit honestissimum discere? Ac fortasse cæteri tectiores, ego semper me didicisse præ me tuli. Quid eni possem? cum abfuissem adolescens, & horum studiorum causa mare transissem, et doctissimis hominibus domus referta esset, & aliquæ fortasse inessent in sermone nostro doctrinarum notæ, cumq; uulgo scripta nostra legerentur. dissimularem me didicisse? Quid erat cur probarem? nisi quod parum fortasse profeceram. Quod cum ita sit, tamen ea, quæ supra dicta sunt, plus in disputando, quàm ea, de quibus dicendum est, dignitatis habuerunt. De uerbis enim componendis, & de syllabis propemodum dinumerandis, & dimetiẽdis loquemur, quæ etiam si sunt, sicuti mihi uidentur, necessaria, tamen fiunt magnificentius, quàm docentur. Est id omnino uerum, sed proprie in hoc dicitur. nam omnium magnarum artium, sicut arborum, altitudo nos delectat, radices, stirpesq; non item, sed esse illa sine his non potest. Me autem siue peruagatissimus ille uersus, qui uetat
Artem pudere proloqui, quam factites
Dissimulare non sinit, qn delecter, siue tuũ studiũ hoc à me uolumen expressit, tamen eis, quos aliqd reprehensuros suspicabar, respondendum fuit. Quod si ea, quæ dixi non ita essent, qs tamen se tam durũ, agrestemq; præberet, q hanc mihi nõ daret ueniam, ut cum meæ forẽses artes, & actiones publicæ concidissent, non me aut desidiæ, quod facere non possum, aut mœstitiæ, cui resisto, potiusquam literis dederẽ, quæ quidem me antea in iudicia, atq; in curiam deducebant, nunc oblectant domi. Nec uero talibus modo rebus, quales hic liber continet, sed multo etiam grauioribus, & maioribus, quæ si erunt pfectæ profecto forensibus nostris rebus & domesticæ literæ respondebunt. Sed ad institutam disputationem reuertamur. Collocabuntur igitur uerba, aut ut inter se quamaptissime cohæreãt extrema cum primis, eaq; sint quamsuauissimis uocibus, aut ut forma ipsa, concinnitasq; uerborum conficiat orbem suum, aut ut comprehensio numerose, & apte cadat. Atque illud primum uideamus, quale sit, quod uel maxime desyderat diligentiam, ut fiat quasi structura quædam, nec tamẽ fiat operose, ná esset cum infinitus, tum puerilis labor, quod apud Lucilium scite exagitat in Albutio Scæuola,
Quàm lepide lexis compostæ, ut tesserulæ omnes
Arte pauimento, atque emblemate uermiculato.
Nolo tá minuta hæc constructio appareat, sed tamẽ stylus exercitatus

efficiet finale hanc uiam componendi. Nã ut in legendo oculus, sic animus in dicendo prospiciet, quid sequatur, ne extremorum uerborum cum in sequentibus primis concursus, aut hiulcas uoces efficiat, aut asperas. Quamuis enim suaues, grauesue sententiæ, tamen si inconditis uerbis efferuntur, offendent aures, quarum est iudicium superbissimum. Quod quidem latina lingua sic obseruat, nemo ut tam rusticus sit, qui uocales nolit coniungere. In quo quidam etiam Theopompum reprehendunt, quod eas literas tantopere fugerit, & si id magister eius Isocrates, at non Thucydides, ne ille quidem haud paulo maior scriptor Plato, nec solum in his sermonibus, qui dialogi dicuntur, ubi etiam de industria id faciendum fuit, sed in populari oratione, qua mos est Athenis, laudari in concione eos, qui sint in prælijs interfecti, quæ sic probata est, ut eam quotannis (ut scis) illo die recitari necesse sit, in ea est crebra ista uocum concursio, quam magna ex parte, ut uitiosam, fugit Demosthenes, sed græci uiderint, nobis, ne si cupiamus quidem, distrahere uoces conceditur. Indicant orationes illæ ipsæ horridulæ Catonis, indicant omnes poetæ, præter eos, qui, ut uersum facerent, sæpe hiabant, ut Nævius,

Vos, qui accolitis Histrum fluuium, atque Algidam. & ibidem,
Quam nunquam nobis grai, atque barbari. At Ennius semel.
Scipio inuicte. & quidem nos,
Hoc motu radiantis etesiæ in uada ponti.

Hoc idem sæpius nostri non tulissent, quod græci laudare etiam solent. Sed quid ego? uocales sine uocalibus sæpe breuitatis causa contrahebant, ut ita dicerent multi' modis, uas' argenteis, palm' et crinibus, tecti' fractis. Quid uero licentius, quàm quod hominum etiam nomina contrahebant, quo essent aptiora. nam ut duellum bellũ, & duis bis, sic Duellium eum, qui Pœnos classe deuicit, Bellium nominauerũt, cũ superiores appellati essent semper Duellij. Quin etiam uerba sæpe cõtrahuntur, non usus causa, sed aurium. quomodo enim uester Axilla ala factus est, nisi fuga literæ uastioris? quam literam etiam e' maxillis e' taxillis, & uexillo, & paxillo consuetudo elegans latini sermonis euellit. Libenter etiã copulando uerba iungebant, ut sodes pro si audes, sis pro si uis. Iam in uno capsis tria uerba sunt. Ain', pro aisne, nequire, pro non quire, malle, pro magis uelle, nolle, pro non uelle. Dein etiam sæpe, & exin, pro deinde, & pro exinde dicimus. Quid illud, non olet unde sit? quod dicitur cum illis, cum autem nobis non dicitur, sed nobiscum, quia si ita diceretur, obscœnius concurrerent literæ, ut etiam modo, nisi autem interposuissem, concurrissent. Ex co:

est mecum,& tecum,non cum me,& cum te,ut esset simile illis uobiscum,atq; nobiscum. Atque etiam à quibusdam serò iam emendatur antiquitas,qui hæc reprehendunt,nam proh deum,atque hominum fidem,deorum aiunt. Ita credo,hoc illi nesciebant,an dabat hanc consuetudo licentiam? Itaq; idem poeta,qui inusitatius contraxerat,

-Patris mei meum factum pudet. pro meorum factorum,&

-Texitur exitium examen rapit.- pro exitiorũ,non dicit liberũ,ut plerique loquimur,cum cupidos liberum, aut in liberum loco dicimus. sed,ut isti uolunt,

-Neq; tuũ unq̃ in gremiũ extollas liberorũ ex te genus. & idem

-Nanq; Aesculapij liberorũ.- At ille aliter in Chryse,non solum

-Ciues antiqui amici maiorum meum, quod erat usitatum,sed durius etiam

Consilium socij,augurium,atq; extum interpretes. Idem'q; pergit

Postquam prodigium horriferum portentum pauor,

quæ non sane' sunt in omnibus neutris usitata. Nec enim dixerim tam libenter armum iudicium,& si est apud eundem.

Nihil'ne ad te de iudicio armum accidit?

quam centuriam, ut censoriæ tabulæ loquuntur, fabrum,& procum audeo dicere,non fabrorum, et procorum. Plane'q; duorum uirorum iudicium,aut trium uirorum capitalium,aut decem uirorum litibus iudicandis dico nunquam. atqui dixit Accius,

Video sepulchra dua duorum corporum. Idem'q;

-Mulier una duum uirum,

quid uerum sit intelligo, sed aliâs ita loquor,ut concessum est,ut hoc uel proh deum dico,uel proh deorum. Aliâs ut necesse est,cum trium uirum,non uirorum,cum sestertium numum,non numorum,quod in his consuetudo uaria non est. Quid quod sic loqui,nosse,iudicasse uetant,nouisse iubẽt,et iudicauisse? quasi uero nesciamus i hoc genere et plenũ uerbũ recte dici,et iminutum usitate. Itaq; utrũq; Terẽtius,

-Eho tu cognatum tuum non noras?- post idem

-Stilphonem inquam noueras.

Siet,plenum est,sit,imminutum,licet utare utroque,ergo ibidem,

Quãdm cara sint'q; post carendo intelligunt,

Quãq; attinẽdi magni dominatus sient. Nec uero reprehenderim

-Scripsere alij rem, & scripserunt esse uerius sentio,sed consuetudini auribus indulgenti libenter obsequor.

Idem campus habet.- inquit Ennius,&

In templis isdem.- probauit, at eisdem erat uerius,nec tamen

eiſdem, opimius, male ſonabat iiſdem. Impetratum eſt à conſuetudine, ut peccare ſuauitatis cauſa liceret, & pomeridianas quadrigas, quàm poſtmeridianas libentius dixerim, & mehercule, quàm mehercules. Nō ſcire quidem barbarum iam uidetur, neſcire dulcius. ipſum meridiem, cur non medidiem? credo quod erat inſuauius. Vna præpoſitio eſt, ab, eáq; nunc tantum in accepti tabulis manet, ne his quidem omnium, in reliquo ſermone mutata eſt. Nam amouit dicimus, et abegit, & abſtulit, ut iam neſcias, ab'ne uerum ſit, an abs. Quid ſi etiam abfugit? turpe uiſum eſt, & abfer? noluerunt, aufer maluerūt, quæ præpoſitio præter hæc duo uerba, nullo alio in uerbo reperitur. Noti erant, & naui, & nari, quibus cum in præponi oporteret, dulcius uiſum eſt. ignoti, ignaui, ignari dicere, quàm ut ueritas poſtulabat. Ex uſu dicunt, & è rep. quod in altero uocalis excipiebat, in altero eſſet aſperitas, niſi literā ſuſtuliſſes, ut exegit, edixit. refecit, rettulit, reddidit adiuncti uerbi primam literam præpoſitio commutauit, ut ſubegit, ſummutauit, ſuſtulit. Quid in uerbis iunctis? quàm ſcite inſipientem, non inſapientem? iniquum, non inæquum? tricipitem, nō tricapitem? concisum, non concæſum? Ex quo quidam pertiſum etiam uolunt, quod eadem conſuetudo non probauit. Quid uero hoc elegantius? quod non fit natura, ſed quodam inſtituto, inclytus dicimus breui prima litera, inſanus producta, inhumanus breui, infelix longa, et ne multis, quibus in uerbis eæ primæ literæ ſunt, quæ in ſapiente, atque felice, producte dicitur, in cæteris omnibus breuiter, itém'q;, compoſuit, conſueuit, concrepuit, confecit, conſule ueritatem, reprehendet, refer ad aures, probabunt. quære cur? ita ſe dicent iuuari, uoluptati autem aurium morigerari debet oratio. Quin ego ipſe, cum ſcirem ita maiores locutos eſſe, ut nuſq̄ niſi in uocali aſpiratione uterentur, loquebar ſic, ut pulcros, et Cætegos, triūpos, Cartaginem dicerem, aliquādo, id'q; ſerò, conuitio auriū, cum mihi extorta ueritas eſſet, uſum loquēdi populo cōceſſi, ſcientiam mihi reſeruaui. Orciuios tamen, et Matones, Otones, Cæpiones, ſepulcra, coronas, lacrymas dicimus, quia per aurium iudicium ſemper licet. Purrum ſemper Ennius, nuſq̄ Pyrrhum, ui pate fecerunt fruges, non phryges, ipſius antiqui declarant libri, nec enim græcam literam adhibebant, nunc autem etiam duas. & cum phrygum, et cum phrygibus dicendū eſſet, abſurdū erat, aut tantum barbaris caſibus græcam literā adhibere, aut recto caſu ſolum græce loq, tamen & Phryges, et Pyrrhum aurium cauſa dicimus. Quinetiam, quod iā ſubruſticum uidetur, olim autem politius, eorum uerborum, quorū eædem erant poſtremæ duæ literæ, quæ ſunt in optumus, po-

ſtremam literam detrahebant, niſi uocalis inſequebatur. Ita non erat ea offenſio in uerſibus, quam nunc fugiunt poetæ noui. Ita enim loquebamur.

-Qui eſt omnibu' princeps. non omnibus princeps. &
-Vita illa dignu', locoq;. non dignus.

quod ſi indocta conſuetudo tam eſt artifex ſuauitatis, quid ab ipſa tandem arte, et doctrina poſtulari putamus? Hæc dixi breuius, quàm ſi hac de re una diſputarem, eſt enim hic locus late patens, de natura, uſuq; uerborum, longius autem, quàm inſtituta ratio poſtulabat. Sed quia rerum, uerborumq; iudicium prudentiæ eſt, uocum autem, et numerorum aures ſunt iudices, & quod illa ad intelligentiam referuntur, hæc ad uoluptatem, in illis ratio inuenit, in his ſenſus artem, aut enim negligenda nobis fuit uoluptas eorum, quibus probari uolebamus, aut ars eius conciliandæ reperienda. Duæ ſunt igitur res, quæ permulceant aures, ſonus, & numerus. De numero mox, nunc de ſono quærimus. Verba (ut ſupra diximus) legenda ſunt potiſſimum bene ſonantia, ſed ea non, ut poetæ, exquiſita ad ſonum, ſed ſumpta de medio.

Qua pontus Helles.- ſuperat modum. At
Auratus aries Colchorum- ſplēdidis nominibus illuminatus eſt uerſus, ſed proximus inquinatus inſuauiſſima litera infinitus,
-Frugifera, & ferta arua Aſiæ tenet.

quare bonitate potius noſtrorum uerborum utamur, quàm ſplendore græcorum, niſi forte ſic loqui pœnitet,

Qua tempeſtate Paris Helenam.- et quæ ſequuntur, immo uero iſta ſequamur, aſperitatemq; fugiamus,
Habeo iſtam ego perterricrepam.- idemq;,
-Verſutiloquas malitias.

Nec ſolum componentur uerba ratione, ſed etiam finientur, quoniam id iudicium eſſe aurium alterum diximus, ſed finiuntur, aut compoſitione ipſa, & quaſi ſua ſponte, aut quodam genere uerborum, in quibus ipſis concinnitas ineſt, quæ ſiue caſus habent in exitu ſimiles, ſiue paribus paria redduntur, ſiue opponuntur contraria, ſuapte natura numeroſa ſunt, etiam ſi nihil eſt factum de induſtria. In huius concinnitatis conſectatione Gorgiam fuiſſe principem accepimus, quo de genere illa noſtra ſunt in miloniana. Eſt enim iudices hæc non ſcripta, ſed nata lex, quam non didicimus, accepimus, legimus, uerum ex natura ipſa arripuimus, hauſimus, expreſſimus, ad quam non docti, ſed facti, non inſtituti, ſed imbuti ſumus. Hæc enim talia ſunt, ut quia referuntur

*feruntur ad ea, quæ debent referri, intelligamus non quæsitum esse nu
merũ, sed secutum, quod fit item in contrarijs referendis, ut illa sunt,
quibus non modo numerosa oratio, sed etiã uersus efficitur. eam, quã
nihil accusas, damnas, condẽnas dixisset, qui uersum effugere uoluis
set, bene quã meritã esse autumas, dicis male mereri, id, quod scis pro=
dest, nihil id, quod nescis, obest. Versum efficit ipsa relatio contrario–
rum, id esset in oratione numerosum, quod scis nihil prodest, quod ne–
scis, multum obest. Semper hæc, quæ græci ἀντίθετα nominant,
cum contrarijs opponuntur contraria, numerum oratorium necessita=
te ipsa efficiunt, & eum sine industria. hoc genere antiqui, iam ante
Isocratem delectabantur, & maxime Gorgias, cuius in oratione ple=
runque efficit numerum ipsa concinnitas. Nos etiã in hoc genere fre
quentes, ut illa sunt in quarto accusationis. Conferte hanc pacem, cum
illo bello, huius prætoris aduentum, cum illius imperatoris uictoria,
huius cohortem impuram, cum illius exercitu inuicto, huius libidines,
cum illius continentia, ab illo, qui cepit conditas, ab hoc, qui constitutas
accepit, captas dicetis Syracusas. Ergo & hi numeri sunt cogniti etiã
à latinis. Genus illud tertium explicetur, quale sit numerosæ, &
aptæ orationis. quod qui non sentiunt, quas aureis habeant, aut q̃d
in his hominis simile sit, nescio. Meæ quidem & perfecto, completóq;
uerborum ambitu gaudent, & curta sentiunt, nec amant redundan
tia, quid dico meas? conciones sæpe exclamare uidi, cum apte uerba
cecidissent, id enim expectant aures, ut uerbis colligetur sententia. Nõ
erat hoc apud antiquos, & quidem nihil aliud ferè non erat. Nã et
uerba eligebant, et sententias graueis, et suaueis reperiebant, sed eas
haud uinciebant, haud explebant. parum hoc meipsum delectat in–
quiunt. Quid si antiquissima illa pictura paucorum colorum magis,
quàm hæc iam perfecta delectet? illa nobis sit, credo, repetenda, hæc
scilicet repudianda. Nominibus ueterum gloriantur. Habet autem ut
in ætatibus authoritatem senectus, sic in exemplis antiquitas, quæ
quidem apud meipsum ualet plurimum, nec ego id, quod deest anti–
quitati, flagito potius, quàm laudo quod est, præsertim cum ea maio
ra iudicem, quæ sunt, quàm illa, quæ desunt. Plus est enim in uerbis,
& in sententijs boni, quibus illi excellunt, quàm in conclusione sen–
tentiarum, quã non habent, post inuenta conclusio est, qua credo usu=
ros ueteres illos fuisse, si iam notæ, atq; usurpatæ res esset, qua inuenta
omneis usos magnos oratores uidemus, sed habet nomen, inuidiã, cũ
in oratione iudiciali, et forensi numerus latine, græce ῥυθμὸς inesse
dicitur. Nimis enim insidiarum ad capiendas aures adhiberi uidetur,*

si etiam in dicendo numeri ab oratore quæruntur. hoc freti isti, & ipsi infracta, & amputata loquuntur, & eos uituperant, qui apta, & finita pronuntiant, si inanibus uerbis, leuibusq; sententijs, iure, sin probæ res, lecta uerba, quid est cur claudicare, aut insistere orationem malint, quàm cum sententia pariter excurrere? Hic enim inuidiosus numerus nihil affert aliud, nisi ut sit apte uerbis comprehensa sententia, quod fit etiam ab antiquis, sed plerunque casu, sæpe natura, & quæ ualde laudantur apud illos, ea ferè, quia sunt conclusa, laudantur. & apud græcos quidem iam anni propè quadringenti sunt, cum hoc probatur, nos nuper agnouimus. Ergo Ennio licuit uetera contemnenti, dicere uersibus.

– Quos olim Fauni, uatesq; canebant, *mihi de antiquis eodem modo non licebit, præsertim cum dicturus non sim.*

Ante hunc – *ut ille, nec quæ sequuntur.*

Nos ausi reserare –

legi enim, audiuiq; nonnullos, quorum propemodum absolute concluderetur oratio. Quod qui non possunt, non est eis satis non contemni, laudari etiam uolunt. Ego autem illos ipsos laudo, idq; merito, quorum se isti imitatores esse dicunt, etsi in his aliquid desydero, hos uero minime, qui nihil illorum nisi uitium sequuntur, cum à bonis absint longissime. Quod si aures tam inhumanas, tamq; agrestes habent, ne doctissimorum quidem uirorum eos mouebit authoritas? Omitto Isocratem, discipulosq; eius, Ephorum, & Naucratem, quanquam orationis faciendæ, & ornandæ authores locupletissimi, summi ipsi oratores esse debeant. Sed quis omnium doctior? quis acutior? quis in rebus uel inueniendis, uel iudicandis acrior Aristotele fuit? quis porrò Isocrati est aduersatus infensius? Is igitur uersum in oratione uetat esse, numerum iubet. eius auditor Theodectes in primis (ut Aristoteles sæpe significat) politus scriptor, atq; artifex, hoc idem & sentit, & præcipit. Theophrastus uero, ijsdem de rebus etiam accuratius. Quis ergo istos ferat? qui hos authores non probent. nisi omnino hæc esse ab his præcepta nesciunt. Quodsi ita est (ne uero aliter existimo) quod ipsi suis sensibus non mouentur, nihil nec eis inane uidetur, nihil inconditum, nihil curtum, nihil claudicans, nihil redundans: In uersu quidem Theatra tota exclamant, si fuit una syllaba aut breuior, aut longior. Nec uero multitudo pedes nouit, nec ullos numeros tenet, nec illud, quod offendit, aut cur, aut in quo offendat intelligit, & tamen omnium longitudinum, & breuitatum in sonis, sicut acutarum, grauiumq; uocum, iudicium ipsa natura in auribus nostris collocauit.

Vis ne

Vis'ne igitur Brute totum hunc locum accuratius etiam explicemus, quàm illi ipsi, qui & hæc, & alia nobis tradiderunt? An his contenti esse, quæ ab illis dicta sunt, possumus? Sed qd quæro, uelis'ne? cum literis tuis eruditissime scriptis, te id uel maxime uelle perspexerim. Primum ergo origo, deinde causa, post natura, tum ad extremum usus ipse explicetur orationis, aptæ, atque numerosæ. Nam qui Isocratem maxime mirantur, hoc in eius summis laudibus ferunt, quod uerbis solutis numeros primus adiunxerit. Cum enim uideret oratores cum seueritate audiri, poetas autem cum uoluptate, tum dicitur numeros secutus, quibus etiam in oratione uteremur, cum iucunditatis causa, tum ut uarietas occurreret satietati. Quod ab his uere quadam ex parte, non totum dicitur. Nam neminem in eo genere scientius uersatum Isocrate confitendum est. Sed princeps inueniendi fuit Thrasimachus, cuius omnia nimis etiam extant scripta numerose. Nam (ut paulo ante dixi) paria paribus adiuncta, & similiter definita, itemq; contrarijs relata contraria, quæ sua sponte etiam si id non agas, cadunt plerunque numerose, Gorgias primus inuenit, sed his est usus intemperantius, id autem est genus (ut ante dictum est) ex tribus partibus collocationis alterum. horum uterque Isocratem ætate præcurrit, ut eos ille moderatione non inuentione uicerit. Est enim ut in transferendis, faciendis'q; uerbis tranquillior, sic in ipsis numeris sedatior. Gorgias autem audior est generis eius, & his festiuitatibus (sic enim ipse censet) insolentius abutitur, quas, Isocrates, cum tamen audiuisset in Thessalia adolescens senem iam Gorgiam, moderatius temperauit. Quin etiam se ipse tantum quantum ætate procedebat (propè enim centum confecit annos) relaxarat à nimia necessitate numerorum, quod declarat in eo libro, quem ad Philippum macedonem scripsit, cum iam admodum esset senex, in quo dicit sese iam minus seruire numeris, quàm solitus esset, ita non modo superiores, sed etiam se ipse correxit. Quoniam igitur habemus aptæ oratiõis eos principes, authores'q;, quos diximus, et origo inuenta est, causa quæratur, quæ sic aperta est, ut mirer ueteres non esse commotos, præsertim cum, ut fit, fortuito sæpe aliquid concluse, apte'q; dicerent. Quod cum animos hominum, aures'q; pepulisset, ut intelligi posset, id quod casus effudisset, cecidisse iucunde, notandum certe genus, atque ipsi sibi imitandi fuerunt. Aures enim, uel animus aurium nuntio naturalem quandam in se continet uocum omnium mensionem. Itaq; & longiora, & breuiora iudicat, & perfecta, ac moderata semper expectat. Mutila sentit quædã, & quasi decurtata, qui=

bus tanquam debito fraudetur, offenditur. Productiora alia, & quasi immoderatius excurrentia, quæ magis etiam aspernantur aures, q̃d cum in plerisq;, tum in hoc genere nimium quod est, offendit uehementius, quàm id, quod uidetur parum. Vt igitur poetica, & uersus inuentus est terminatione aurium, obseruatione prudentium, sic in oratione animaduersum est, multo quidem illud serius, sed eadem natura admonente, esse quosdam certos cursus, conclusionesq; uerborum.

Quoniam igitur causam quoq; ostendimus, naturam nũc (id enim erat tertium) si placet, explicemus, quæ disputatio non huius instituti sermonis est, sed artis intimæ. Quæri enim potest, qui sit orationis numerus, & ubi sit positus, & natus ex quo, & is unus'ne sit, an duo, an plures, quaq; ratione componatur, & ad quam rem, & quando, & quo loco, & quemadmodum adhibitus aliquid uoluptatis afferat. Sed ut in plerisq; rebus, sic in hac duplex est consyderandi uia, quarum altera est longior, breuior altera, & eadem etiam planior. Est autem longioris prima illa quæstio, sit'ne omnino ulla numerosa oratio. quibusdam enim nõ uidetur, quia nihil insit in ea certi, ut in uersibus, & quod illi, qui affirmant eos esse numeros, rationem, cur sint, non queant reddere. Deinde, si sit numerus in oratione, qualis sit, aut quales, ex poeticis'ne numeris, an ex alio genere quodã, et si è poeticis, quis eorum sit, aut qui. nanq; alijs unus modo, alijs plures, alijs omnes idem uidentur. deinde quicunque sint, siue unus, siue plures, communes'ne sint omnis generis orationum, quoniam aliud genus est narrandi, aliud persuadendi, aliud docendi. an dispares numeri cuiq; orationis generi accommodentur. si omnes, qui sint, si dispares, q̃d intersit, & cur non æque in oratione, atque in uersu numerus appareat. deinde quod dicatur in oratione numerosum, id utrum numero solũ efficiatur, an etiam uel compositione quadam, uel genere uerborum, an est suum cuiusq;, ut numerus interuallis, compositio uocibus, genus ipsum uerborum quasi quædã forma, & lumen orationis appareat, sitq; omnium fons compositio, ex eaq; & numerus efficiatur, & ea, quæ dicuntur, orationis quasi formæ, & lumina, quæ (ut dixi) græci uocant σχήματα. An non est unum, nec idem, quod uoce iucundũ est, & quod moderatione absolutum, & quod illuminatum genere uerborum, quanquam id quidem finitimum est numero, quia per se plerunq; perfectum est, compositio autem ab utroq; differt, quæ tota seruit grauitati uocum, aut suauitati. Hæc igitur ferè sunt, in quibus rei natura quærenda sit. Esse igitur in oratione numerum quendã non est difficile cognoscere. iudicat enim sensus, in quo iniquum est, quod

quod acidit non agnoscere, si cur id acidat reperire nequeamus. neq; enim ipse uersus ratione est cognitus, sed natura, atq; sensu, quem dimensa ratio docuit, quid acciderit, ita notatio naturæ, & animaduersio peperit artem. Sed in uersibus res est aptior, quanquam etiá à modis quibusdam cantu remoto soluta esse uideatur oratio, maximeq́; id in optimo quoq; eorum poetarũ, qui λυρικοὶ à græcis nominantur, quos cum cantu spoliaueris, nuda pene remanet oratio. quorum similia sunt quædam etiam apud nostros, uelut ille in thyeste.

Quemnam te esse dicam? qui tarda in senectute,

& quæ sequuntur, quæ nisi cum tibicen accessit, orationi sunt solutæ simillima. At comicorum senarij propter similitudinem sermonis sic sæpe sunt abiecti, ut nonnunquam uix in his numerus, & uersus intelligi possit, quo est ad inueniendum difficilior, in oratione numerus, quàm in uersibus. Omnino duo sunt, quæ condiant orationem, uerborum, numerorumq́; iucunditas. In uerbis inest quasi materia quædá, in numero autem expolitio, sed ut cæteris in rebus necessitatis inuenta antiquiora sunt, quàm uoluptatis, ita & in hac re accidit, ut multis seculis ante oratio nuda, ac rudis ad solos animorum sensus exprimendos fuerit reperta, quàm ratio numerorum, causa delectationis aurium excogitata. Itaq; & Herodotus, & eadem, superiorq; ætas numero caruit, nisi quando temere, ac fortuito, & scriptores peruetetes, de numero nihil omnino, de oratiõe præcepta multa nobis relique runt. Nam quod & facilius est, & magis necessarium, id semper ante cognoscitur. Itaq; translata, aut facta, aut iuncta uerba facile sunt cognita, qa sumebantur è consuetudine, quotidianoq́; sermone. Numerus autem non modo depromebatur, neque habebat aliquam necessitudinem, aut cognationem cum oratione. Itaq; serius aliquanto notatus, & cognitus quasi quandam palæstram, & extrema liniamenta orationi attulit. Quod si & angusta quædam, atq; concisa, & alia est collatata, & diffusa oratio, necesse est id non literarum accidere natura, sed interuallorum longorum, & breuium uarietate, quibus implicata, atq; permista oratio, quoniá tum stabilis est, tum uolubilis, necesse est eiusmodi naturam numeris contineri. Nam circuitus ille, quem sæpe iam diximus, incitatior numero ipso fertur, & labitur, quoad perueniat ad finem, & insistat. Perspicuum est igitur numeris astrictá orationem esse debere, carere uersibus, sed hi numeri poetici'ne sint, an ex alio genere quodam, deinceps est uidendum. Nullus est igitur numerus extra poeticos, propterea qđ definita sunt genera numerorum. nam omnis talis est, ut unus sit è tribus. Pes enim, qui adhibetur

eam uult esse grauitatis, ut eos, qui audient, ad maiorē admirationem possit traducere, trochæum autem, qui est eodem spatio, quo choreus, cordacem appellat, quia contractio, & breuitas dignitatem non habeat. Ita pæana probat, eoq; ait uti omnes, sed ipsos non sentire, cum utantur, esse autem tertium, ac medium inter illos, sed ita factos eos pedes esse, ut in eis singulis modus insit aut sexquiplex, aut duplex, aut par. Itaq; illi, de quibus ante dixi, tantummodo commoditatis habuerunt rationem, nullam dignitatis. Iambus enim, & dactylus in uersum cadunt maxime, itaq; ut uersum fugimus in oratione, sic hi sunt euitandi continuati pedes. Aliud enim quiddam est oratio, nec quicquam inimicatius, quàm illa uersibus, pæan autem minime est aptus ad uersum, quo libentius eum recepit oratio. Ephorus uero ne spondeum quidem, quem fugit, intelligit esse æqualem dactylo, quē probat, syllabis enim metiendos pedes, non interuallis existimat, quod idem facit in trochæo, qui temporibus, & interuallis est par iambo, sed eo uitiosius in oratione, si ponatur extremus, quod uerba melius in syllabas longiores cadunt. Atque hæc, quæ sunt apud Aristotelem, eadem à Theophrasto, Theodectéq; de pæane dicuntur. Ego autē sentio omneis in oratione esse quasi permistos, & confusos pedes. Nec enim effugere possemus animaduersionem, si semper iisdem uteremur, quia nec numerosa esse, ut poema, neq; extra numerum, ut sermo uulgi est, debet oratio. Alterū nimis est uinctum, ut de industria factum appareat. alterum nimis dissolutum, ut peruagatum, ac uulgare uideatur, ut ab altero non delectere, alterum oderis. Sit igitur (ut supra dixi) permista, & temperata numeris, nec dissoluta, nec tota numerosa, pæane maxime, quoniam optimus author ita censet, sed reliquis etiam numeris, quos ille præterit, temperata. Quos autem numeros, cum quibus tanquam purpuram misceri oporteat, nunc dicendum est, atq; etiam quibus orationis generibus sint, quiq; accommodatissimi. Iambus enim frequentissimus est in iis, quæ demisso, atque humili sermone dicuntur, pæan autem in amplioribus, in utroq; dactylus, ita in uaria, & perpetua oratione hi sunt inter se miscendi, & temperandi, sic minime animaduertetur delectationis aucupium, & quadrandæ orationis industria, quæ latebit eo magis, si & uerborum, & sententiarum ponderibus utemur. Nam qui audiunt hæc duo animaduertunt, & iucunda sibi censent, uerba dico, et sententias, eáq; dū animis attentis admirātes excipiunt, fugit eos, & præteruolat numerus, qui tamen si abesset, illa ipsa delectarent. Nec uero nimius is cursus est numerorū, orationis dico, nā est lōge aliter in uersibus, nihil ut fiat extra

modum, nam id quidem esset poema. Sed omnis nec claudicans, nec quasi fluctuans, & aequaliter, constanterq; ingrediens numerosa habetur oratio. Atq; id in dicendo numerosum putatur, nō quod totum constat è numeris, sed quod ad numeros proxime accedit, quo etiā difficilius est oratione uti, quàm uersibus, quod in illis certa quaedam, & defini ta lex est, quam sequi sit necesse, in dicendo autem nihil est propositū, nisi aut ne immoderata, aut angusta, aut dissoluta, aut fluens sit oratio. Itaq; non sunt in ea tanquam tibicini percussionum modi, sed uniuersa comprehensio, & species orationis clausa, & terminata est, quod uoluptate auriū iudicatur. Solet autem quaeri toto'ne in ambitu uerborum numeri tenendi sint, an in primis partibus, atque in extremis. plerique enim censent cadere tantum numerose oportere, terminariq; sententiam. est autem ut id maxime deceat, non id solū. ponendus est enim ille ambitus, nō abijciendus. Quare cum aures extremum semper expectent, in eoq; acquiescant, id uacare numero non oportet, sed ad hūc exitum tamen à principio ferri debet uerborū illa cōprehēsio, & tota à capite ita fluere, ut ad extremum ueniens ipsa consistat. Id autē bona disciplina exercitatis, qui & multa scripserint, & quaecūq; etiam sine scripto dicerent, similia scriptorum effecerint, non erit difficillimū. ante enim circunscribitur mente sententia, confestimq; uerba concurrunt, quae mens eadē, qua nihil est celerius, statim dimittit, ut suo quodq; loco respondeat, quorū descriptus ordo, alias alia terminatione concluditur, atq; omnia illa & prima, & media uerba, spectare debent ad ultimum. Interdum enim cursus est in oratione incitatior, interdū moderata ingressio, ut iam à principio uidendū sit, quēadmodum uelis uenire ad extremum, nec in numeris magis, quàm in reliquis ornamentis orationis, eadem cū faciamus, quae poetae, effugimus tamen in oratione poematis similitudinem. est enim in utroque & materia, & tractatio, materia in uerbis, tractatio in collocatione uerborū. Ternae autem sunt utriusq; partes, uerborū, translatum, nouū, priscū, nam de proprijs nihil hoc loco dicimus. Collocationes autem, eae, quas diximus, compositio, concinnitas, numerus, sed in utroq; frequentiores sunt, & liberiores poetae, nam et transferunt uerba cum crebrius, tū etiā audacius, & priscis libentius utuntur, & liberius nouis, qd idem fit in numeris, in quibus quasi necessitati parere coguntur, sed tamen haec nec nimis esse diuersa, neq; ullo modo coniūcta intelligi licet. Ita fit, ut nō item in oratione, ut in uersu numerus extet, idq;, quod numerosum in oratione dicitur, nō semp numero fiat, sed nonnunquā aut concinnitate, aut constructione uerborū. Ita si numerus orationis quaeritur

qui sit,

qui sit, omnis est, sed alius alio melior, atq; aptior. Si locus, in omni parte uerborum, si unde ortus sit, ex aurium uoluptate, si componendorum ratio, dicetur alio loco, quia pertinet ad usum, quæ pars quarta, et extrema nobis in diuidẽdo fuit, si ad quam rem adhibeatur, ad delectationem, si quando, semper, si quo loco, in tota continuatione uerborum, si quæ res efficiat uoluptatem, eadem, quæ in uersibus, quorum modum notat ars, sed aures ipsæ tacito eum sensum sine arte definiũt.

Satis multa de natura, sequitur usus, de quo est accuratius disputandum. In quo quæsitum est, in toto'ne circuitu illo orationis, quẽ græci περίοδον, nos tum ambitum, tum circuitum, tum comprehensionem, aut continuationem, aut circunscriptionem dicimus, an in principijs solum, an in extremis, an in utraque parte numerus tenendus sit. Deinde, cum aliud uideatur esse numerus, aliud numerosum, quid intersit. tum autem in omnibus'ne numeris æqualiter particulas deceat ĩcidere, an facere alias breuiores, alias longiores. id'q; quando, aut cur, quibus'q; partibus, pluribus'ne, an singulis. imparibus, an æqualibus, & quando, aut istis, aut illis sit utendum. quæ'q; inter se aptissime collocentur, & quomodo, an omnino nulla sit in eo genere distinctio. quod'q; ad rem maxime pertinet, qua ratione numerosa fiat oratio. Explicandum etiam est, unde orta sit forma uerborum, dicendum'q; quantos circuitus facere deceat, de'q; eorum particulis, & tanquam incisionibus disserendum est. quærendum'q; utrum una species, & longitudo sit earum, an'ne plures, & si plures, quo loco, aut quando, quo'q; genere uti oporteat. Postremo totius generis utilitas explicanda est, quæ quidem patet latius, non ad unã enim rem aliquam, sed ad plures accommodatur. Ac licet non ad singulas res respondentem de uniuerso genere sic dicere, ut etiam singulis satis responsum esse uideatur. Remotis igitur reliquis generibus, unum selegimus, hoc quidem, quod in causis, foro'q; uersatur, de quo diceremus. Ergo in alijs, idest in historia, & in eo, quod appellamus ἐπιδεικτικὸν placet omnia dici Isocrateo, Theopõpeo'q; more, illa circunscriptione, ambitu'q;, ut tanquam in orbe inclusa currat oratio, quoad insistat in singulis perfectis, absolutis'q; sententijs. Itaque posteaquam est nata hæc uel circunscriptio, uel comprehensio, uel continuatio, uel ambitus, si ita licet dicere, nemo, qui aliquo esset in numero, scripsit orationem generis eius, quod esset ad delectationem comparatum, remotum'q; à iudicijs, forensi'q; certamine, quin redigeret omnes ferè in quadrum, numerum'q; sententias. Nam, cum is est auditor, qui non uereatur, ne compositæ orationis insidijs sua fides atten-

F. tribunus pl. in concione dixit his uerbis. O M. Druse, patrem appel lo. Hæc quidem duo binis pedibus incisim, dein membratim. tu dicere solebas, sacram esse remp. hæc item membra ternis, post ambitus. quicunque eam uiolauissent, ab omnibus esse ei pœnas persolutas. Dichoreus, nihil enim ad rem extrema illa longa sit, an breuis, deinde. patris dictum sapiens, temeritas filij comprobauit. Hoc Dichoreo tãtus clamor concionis excitatus est, ut admirabile esset. Quæro non' ne id numerus effecerit? uerborum ordinem immuta, fac sic. comprobauit filij temeritas. iam nihil erit, etsi temeritas ex tribus breuibus, & longa est, quẽ Aristoteles, ut optimum probat, à quo dissentio. at eadem uerba, eadem sententia, animo istuc satis est, auribus nõ satis. sed id crebrius fieri non oportet. Primum enim numerus agnoscitur, deinde satiat, postea cognita facilitate, contemnitur. Sed sunt clausulæ plures, quæ numerose, & iucunde cadant. nam & creticus, qui est è longa, & breui, & longa, & eius æqualis pæan, qui spatio par est, syllaba longior, quam commodissime putatur in solutam orationem illigari, cum sit duplex, nam aut è longa, & tribus breuibus, qui numerus in primo uiget, iacet in extremo, aut totidem breuibus, & longa, in quem optime cadere censent ueteres, ego non planè reijcio, sed alios antepono, ne spõdeus quidem funditus est repudiandus, etsi quod est è longis duabus, hebetior uidetur, & tardior, habet tamen stabilem quendam, & non expertem dignitatis gradum. In incisionibus uero multo magis, & in membris. Paucitatem enim pedum, grauitatis suæ tarditate compensat, sed hos cum in clausulis pedes nomino, non loquor de uno pede extremo, adiungo, quod minimum sit, proximum superiorem, sæpe etiam tertium, ne iambus quidem, qui est è breui, & longa, aut par choreo, qui habet tres breues, sed spatio par, non syllabis, aut etiam dactylus, qui est è longa, & duabus breuibus, si est proximus à postremo, parum uolubiliter peruenit ad extremum, si est extremus choreus, aut spondeus, nunquam enim interest uter sit eorum in pede extremo. sed ijdem hi tres pedes, male concludunt, si quis eorum in extremo locatus est, nisi cum pro cretico postremus est dactylus, nihil enim interest dactylus sit extremus, an creticus, quia postrema syllaba breuis, an longa sit, ne in uersu quidem refert. Quare etiam pæana qui dixit aptiorem, in quo esset longa postrema, uidit parum, quoniam nihil ad rem est postrema, quàm longa sit. Iam pæan, quod plures habeat syllabas, quàm tres, numerus à quibusdam non pes habetur. Est quidem, ut inter omneis constat antiquos, Aristotelem, Theophrastum, Theodectem, Ephorum

unus aptissimus orationi uel orienti, uel mediæ, putant illi etiam cadenti, quo loco mihi uidetur aptior Creticus. Dochimus autẽ è quinq; syllabis, breui, duabus lõgis, breui, lõga, ut est hoc amicos tenes, quouis loco aptus est, dum semel ponatur, iteratus, aut continuatus numerum apertum, & nimis insignem facit. His igitur tot commutationibus, tam'q; uarijs si utemur, nec deprehendetur manifesto, quid à nobis de industria fiat, & occurretur satietati. Et quia non numero solum numerosa oratio, sed & compositione fit, & genere, quod ante dictum est, concinnitatis, compositiõe potest itelligi, cum ita structa uerba sunt, ut numerus non quæsitus, sed ipse secutus esse uideatur, ut apud Crassum. Nam ubi lubido dominatur, innocentiæ leue præsidium est. Ordo enim uerborum efficit numerum, sine ulla aperta oratoris industria, itaq; si quæ ueteres illi, Hærodotum dico, et Thucydidẽ, tota'mq; eam ætatem apte, numerose'q; dixerunt, ea non numero quæsito, sed uerborum collocatione ceciderunt. Formæ uero quædam sunt orationis, in quibus ea concinnitas inest, ut sequatur numerus necessario. Nam, cum aut par pari refertur, aut contrarium contrario opponitur, aut quæ similiter cadunt uerba uerbis comparantur, quicquid ita concluditur, plerunq; fit, ut numerose cadat, quo de genere cum exemplis supra diximus, ut hæc quoque copia facultatem afferat, nõ semper eodem modo desinendi, nec tamen hæc ita sunt arcta, & astricta, ut ea cum uelimus laxare, nequeamus. Multum interest utrum numerosa sit, id est similis numerorum, an planè è numeris cõstet oratio, alterum si fit intolerabile uitium est, alterum nisi sit, dissipata, & inculta, & fluens est oratio. Sed quoniam non modo non frequenter, uerumetiam raro in ueris causis, aut forensibus circunscripte, numerose'q; dicendum est, sequi uidetur, ut uideamus, quæ sint illa, quæ supra dixi incisa, quæ membra. Hæc enim in ueris causis maximam partem orationis obtinent. Constat enim ille ambitus, & plena comprehensio è quatuor ferè partibus, quæ membra dicimus, ut & aures impleat, & ne breuior sit, quàm satis sit, neque longior, quanquam utrunque nonnunquam, uel potius sæpe, accidit, ut aut citius insistendum sit, aut longius procedendum, ne breuitas defraudasse aureis uideatur, ne'ue longitudo obtudisse. Sed habeo mediocritatis rationem. nec enim loquor de uersu, & est liberior aliquanto oratio. È quatuor igitur, quasi hexametrorum instar uersuum quod sit, constat ferè plena comprehensio. His igitur singulis uersibus quasi nodi apparent continuationis, quos in ambitu coniungimus. Sin membratim uolumus dicere, insistimus, id'q; cum

opus est, ab isto cursu inuidioso facile nos, & saepe disiungimus. sed nihil tam debet esse numerosum, quàm hoc, quod minime apparet, & ualet plurimum. Ex hoc genere illud est Crassi, missos faciant patronos, ipsi prodeant. nisi interuallo dixisset, ipsi prodeant, sensisset profecto effugisse senarium. omnino melius caderet. prodeant ipsi. sed de genere nunc disputo. cur clandestinis consilijs nos oppugnant? cur de perfugis nostris copias comparant contra nos? Prima sunt illa duo, quae κόμματα graeci uocant, nos incisa dicimus, deinde tertiũ, κῶλον illi, nos membrum. Sequitur nõ lõga, ex duobus enim uersibus .i. membris perfecta comprehensio est, & in spondaeos cadit, & Crassus quidem sic plerunq; dicebat, idq; ipse genus dicendi maxime probo. sed quae incisim, aut membratim efferuntur, ea uel aptissime cadere debent, ut est apud me. Domus tibi deerat, at habebas, pecunia superabat, at egebas. haec incisa dicta sunt quatuor. at membratim quae sequuntur duo. Incurristi amens in columnas, in alienos insanus insanisti. deĩde omnia tanquam crepidine quadam comprehensione longiore sustinentur. Depressam, caecam, iacentem domum pluris, quàm te, et quàm fortunas tuas aestimasti. dichoreo finitur. at spondaeus proximum illud, nam in ijs, quibus ut pugiunculis uti oportet, breuitas facit ipsa liberiores pedes. Saepe enim singulis utendum est, plerunque binis, & utrisq; addi pedis pars potest, non ferè ternis amplius. Incisim autem, & membratim tractata oratio in ueris causis plurimum ualet, maximeq; his locis, cum aut arguas, aut refellas, ut nostra in Corneliana secunda. O callidos homines, ò rem excogitatam, ò ingenia metuenda. Membratim adhuc, deinde caesim diximus. rursus membratim. testes dare uolumus. extrema sequitur comprehensio, sed ex duobus membris, qua non potest esse breuior. quem quasi nostrum fefellit, ita uos esse facturos? Nec ullum genus ẽ dicendi aut melius, aut fortius, binis, aut ternis ferire uerbis, nonnunquam singulis, paulo aliàs pluribus, inter quas uarijs clausulis interponit se raro numerosa comprehensio, quam peruerse fugiens Egesias, dum ille quoque imitari Lysiam uult, alterum penè Demosthenem saltat, incidens particulas, et is quidem non minùs sententijs peccat, quàm uerbis, ut non quaerat quem appellet ineptum, qui illum cognouerit. Sed ego illa Crassi, & nostra posui, ut qui uellet auribus ipsis, quid numerosum etiam in minimis particulis orationis esset, iudicaret. Et quoniam plura de numerosa oratione diximus, quam quisquam ante nos, nunc de eius generis utilitate dicemus. Nihil enim est aliud Brute (quod quidem tu minime omnium ignoras) pulchre, & oratorie dicere, nisi optimis sen.

tentijs, uerbis'q; lectissime dicere. Et nec sententia ulla est, quae fructũ oratori ferat, nisi apte exposita, atq; absolute, nec uerborum lumen apparet nisi diligenter collocatorum, & horum utrunq; numerus illustrat. Numerus autem (saepe enim hoc testandum est) non modo non poeticae iunctus, uerumetiam fugiens illum, ei'q; omniũ dissimillimus, non quin ijdem sint numeri, non modo oratorum, & poetarum, uerũ omnino loquentium, deniq; etiam sonantium omnium, quae metiri auribus possumus, sed ordo pedum facit, ut id, quod pronũtiatur, aut orationis, aut poematis simile uideatur. Hanc igitur siue compositionem, siue perfectionem, siue numerum uocari placet, et adhibere necesse est, si ornate uelis dicere, non solum, quod ait Aristoteles, & Theophrastus, ne infinite feratur, ut flumen oratio, quae non aut spiritu pronuntiantis, aut interductu librarij, sed numero coacta debet insistere, uerumetiam, quod multo maiorem habent apta uim, quàm soluta. Vt enim athletas, nec multo secus gladiatores uidemus nihil nec uitando facere caute, nec petendo uehementer, in quo non motus hic habeat palaestram quandam, ut quicquid in his rebus fiat utiliter ad pugnam, idem ad aspectum etiam sit uenustum, sic oratio nec plagam grauem facit, nisi petitio fuerit apta, nec satis tecte declinat impetum, nisi etiam in cedendo, quid deceat, intelligit. Itaq; qualis eorum motus, quos ἀπαλαίστους graeci uocant, talis horũ mihi uidetur oratio, q non claudunt numeris sententias, tantum'q; abest, ne, quod ij, qui hoc aut magistrorũ inopia, aut ingenij tarditate, aut laboris fuga non sunt assecuti, solent dicere, eneruetur oratio compositione uerborum, ut aliter in ea, nec impetus ullus, nec uis esse possit. Sed magnam exercitationem res flagitat, ne quid eorum, qui genus hoc secuti non tenuerunt, simile faciamus, ne aut uerba traijciamus aperte quo melius aut cadat, aut uoluatur oratio. Quod se L. Caelius antipater in procemio belli punici, nisi necessario facturum negat. O, uirum simplicem, qui nos nihil caelat, sapientem, qui seruiendum necessitati putet, sed hic omnino rudis, Nobis autem in scribendo, atque in dicendo necessitatis excusatio nõ probatur. nihil est enim necesse, & siquid esset, id necesse tamen non erat confiteri. Et hic quidem, qui hanc a' Laelio, ad quẽ scripsit, cui se purgat, ueniam petit, & utitur ea traiectione uerborum, & nihilo tamen aptius explet, concludit'q; sententias. Apud alios autem, & asiaticos maxime numero seruientes, inculcata reperias inania quaedam uerba quasi complementa numerorum. Sunt etiam qui illo uitio, quod ab Egesia maxime fluxit, infringendis, concidendis'q; numeris in quoddã genus abiectum incidant Siculorum simillimum. Tertium est in quo,

fuerunt fratres illi asiaticorum rhetorum principes Hierocles, et Menecles, minime mea sententia contemnendi. Etsi enim a forma ueritatis, & ab atticorum regula absunt, tamen hoc uitium compensant uel facultate, uel copia, sed apud eos uarietas non erat, quod omnia fere concludebantur uno modo. quae uitia qui fugerit, ut neq; uerbum ita traijciat, ut id de industria factum intelligatur, neq; inferciens uerba quasi rimas expleat, nec minutos numeros sequēs concidat, delumbetq; sententias, nec sine ulla commutatione in eodem semper uersetur genere numerorum, is omnia fere uitia uitauerit. nam de laudibus multa diximus, quibus sunt alia perspicua uitia contraria. Quantum autem sit apte dicere, experiri licet, si aut compositi oratoris bene structam collocationem dissoluat permutatione uerborum, corrumpatur enim tota res, ut & haec nostra in Corneliana, et deinceps omnia, neq; me diuitiae mouent, quibus omnes Africanos, & Laelios multi uenalitij, mercatoresq; superarunt. Immuta paulum ut sit. multi superarūt mercatores, uenalitijq;, perierit tota res, & quae sequuntur. neque uestis aut caelatum aurum, & argentum, quo nostros ueteres Marcellos, maximosq; multi eunuchi e Syria, Aegyptoq; uicerunt. Verba permuta sic ut sit. uicerunt eunuchi e Syria, Aegyptoq;. Adde tertium. Neq; uero ornamenta ista uillarum, quibus L. Paulum, & L. Mummiū qui rebus his urbem, Italiamq; omnem referserunt, ab aliquo uideo perfacile Deliaco, aut Syro potuisse superari. Fac ita. potuisse superari ab aliquo Syro, aut Deliaco. Vides'ne, ut ordine uerborum paulum commutato iisdem uerbis stante sententia ad nihilum omnia recidant, cum sint ex aptis dissoluta, aut si alicuius inconditi arripias dissipatam aliquā sententiā, eamq; ordine uerborum paulum commutato in quadrum redigas, efficiatur aptum illud, quod fuerit antea defluens, ac solutum. Age summe de Gracchi apud censores illud. abesse non potest, qn eiusdem hominis sit probos improbare, q improbos probet. quanto aptius, si ita dixisset, qn eiusdem hominis sit, qui improbos probet, probos improbare. hoc modo dicere nemo unquā uoluit, nemoq; potuit, quin dixerit. qui autem aliter dixerunt, hoc assequi non potuerunt, ita facti sunt repente Attici, quasi uero Trallianus fuerit Demosthenes, cuius non tam uibrarent fulmina illa, nisi numeris contorta ferrentur. Sed si quos magis delectant soluta, sequantur ea. Sane modo siqs Phidiae clypeum dissoluerit, collocationis uniuersam speciem sustulerit, non singulorum operum uenustatem, ut in Thucydide, orbem modo orationis desydero, ornamenta comparent. Isti autem, cum dissoluunt orationem, in qua nec res, nec uerbum illum est nisi

abiectum non clypeum, sed ut in prouerbio est, & si humilius dictum est, tamen consimile est, scopas (ut ita dicam) mihi uidentur dissoluere, atque ut plane genus hoc, quod ego laudo, contempsisse uideantur, aut scribant aliquid uel isocrateo more, uel quo Aeschines, aut Demosthenes utitur, tum illos existimabo non desperatione reformidauisse genus hoc, sed iudicio refugisse, aut reperiam ipsa eadem conditione, qui uti uelit, ut aut dicat, aut scribat, utra uoles lingua, eo genere, quo illi uolunt. Facilius est enim apta dissoluere, quàm dissipata connectere. Res autem se sic habet (ut breuissime dicam, quod sentio) composite, & apte, sine sententijs dicere insania est, sententiose autem sine uerborum & ordine, & modo, infantia. sed eiusmodi tamen infantia, ut ea qui utantur non stulti homines haberi possint, etiam plerunque prudentes, quo qui est contentus, utatur. Eloquens uero, qui non approbationes solum, sed admirationes, clamores, plausus, si liceat, mouere debet, omnibus oportet ita rebus excellat, ut ei turpe sit quicq̃ aut spectari, aut audiri libentius. Habes meũ de oratore Brute iudicium, quod aut sequere, si probaueris, aut tuo stabis, si aliud quoddam est tuum, in quo neque pugnabo tecum, neque hoc meum, de quo tantopere hoc libro asseueraui, unquam affirmabo esse uerius, quàm tuum. Potest enim non solum aliud mihi, ac tibi, sed mihi ipsi aliud aliâs uideri. nec in hac modo re, quæ ad uulgi assensum spectet, & ad aurium uoluptatem, quæ duo sunt ad iudicandum leuissima, sed ne in maximis quidem rebus quicquam adhuc inueni firmius quod tenerem, aut quo iudicium meum dirigerem, quàm illud quodcunque mihi quamsimillimum ueri uideretur, cum ipsum illud uerũ in occulto lateret. Tu autem uelim si tibi ea, quæ disputata sunt, minus probabuntur, ut aut maius opus institutum putes, quàm effici potuerit, aut, dum tibi roganti voluerim obsequi, uerecundia negandi, scribendi me impudentiam suscepisse.

FINIS.

M. TVLLII CICERONIS AD C. TREBATIVM TOPICA.

MAIORES nos res scribere ingressos C. Trebati, & ijs libris, quos breui tempore satis multos edidimus, digniores, e cursu ipso reuocauit uoluntas tua. Cum enim mecum in Thusculano esses, & in Bibliotheca separatim uterq; nostrũ ad suum studiũ libellos, quos uellet, euolueret, incidisti in Aristotelis Topica quædam, quæ sunt ab illo pluribus libris explicata. Qua inscriptione commotus continuo à me eorum librorum sententiam requisisti. quam tibi cum exposuissem, disciplinam inueniendorum argumentorũ, ut sine ullo errore ad eam rationem, uia perueniremus ab Aristotele inuenta libris illis contineri, uerecunde tu qdem, ut omnia, sed tamen, ut facile cernerem te ardere studio, mecum, ut tibi illa traderem, egisti. Cum autem ego te non tam uitandi laboris mei causa, quàm quod interesse tua arbitrarer, uel ut eos per te ipse legeres, uel ut totam rationem à doctissimo quodam rhetore acciperes hortatus essem, utrunq;, ut à te audiebam, es expertus. Sed à libris te obscuritas reiecit, rhetor autem ille, magnus ut opinor, aristotelica se ignorare respondit. quod quidem minime sum admiratus, eum philosophũ rhetori non esse cognitum, qui ab ipsis philosophis præter admodum paucos, ignoretur, quibus eo minus ignoscendum est, quod non modo rebus ijs, quæ ab illo dictæ, & inuentæ sunt, allici debuerunt, sed dicendi quoq; incredibili quadam, cum copia, tum etiam suauitate. Non potui igitur tibi sæpius hoc roganti, & tamen uerenti, ne mihi grauis esses (facile enim id cernebam) debere diutius, ne ipsi iuris interpreti fieri uideretur iniuria. Etenim cũ tu mihi, meis'q; multa sæpe cauisses, ueritus sum, ne si ego grauarer, aut ingratum id, aut superbum uideretur. Sed dum fuimus unà, tu optimus es testis, q̃ fuerim occupatus. Vt autẽ à te discessi in Græciã proficiscens, cum opera mea nec resp. nec amici uterentur, nec honeste inter arma uersari possem, ne si tuto id quidem mihi liceret, ut ueni Veliam, tuá'q;, et tuos uidi, admonitus huius æris alieni, nolui deesse, ne tacitæ qdem flagitationi tuæ. Itaq; hæc, cum mecum libros non haberem, memoria repetita in ipsa nauigatione conscripsi, tibiq; ex itinere misi, ut mea diligentia mandatorum tuorum, te quoq;, & si admonitore non eges, ad memoriam nostrarum rerum excitarem. Sd iam tempus est ad id, quod instituimus, accedere.

2 VM omnis ratio diligens disserẽdi, duas habeat partes, unã
c inueniendi, alterã iudicandi, utriusq; princeps, ut mihi quidem uidetur, Aristoteles fuit. Stoici autem in altera elaborauerunt. Iudicandi enim uias diligenter persecuti sunt, eam scientiam, quam dialecticen appellant. Inueniendi uero artem, quæ topice dicitur, quæ ad usum potior erat, & ordine naturæ certe prior, totam reliquerunt. Nos autem quoniã in utraq; summa utilitas est, & utrãq;, si erit otium, persequi cogitemus, ab ea, quæ prior est, ordiemur. Vt igitur earum rerum, quæ absconditæ sunt, demonstrato, & notato loco facilis inuentio est, sic cum peruestigare argumentum aliquod uolumus, locos nosse debemus, sic enim appellatæ ab Aristotele sunt hæ quasi sedes, è quibus argumenta promuntur. Itaq; licet definire, locum esse argumenti sedem, argumentum autem rationem, quæ rei dubiæ faciat fidem. Sed ex his locis, in quibus argumenta inclusa sunt, alij in eo ipso, de quo agitur, hærent, alij sumuntur extrinsecus. In ipso, tum ex toto, tum ex partibus eius, tum ex nota, tum ex ijs rebus, quæ quodammodo affectæ sunt ad id, de quo quæritur. Extrinsecus autem ea dicuntur, quæ absunt, longéq; disiuncta sunt. Sed ad id totum, de quo disseritur, tum definitio adhibetur, quæ quasi inuolutum euoluit id, de quo quæritur. Eius argumenti talis est formula. Ius ciuile est æquitas constituta ijs, qui eiusdem ciuitatis sunt, ad res suas obtinendas. Eius autem æquitatis utilis est cognitio, utilis est ergo iuris ciuilis scientia. Tum partium enumeratio, quæ tractatur hoc modo. Si neque censu, neq; uindicta, nec testamento liber factus est, non est liber. neq; est ulla earum rerum, non est igitur liber. Tum notatio, cum ex ui uerbi argumentum aliquod elicitur, hoc modo. Cum lex Aelia sancta assiduo uindicem assiduum esse iubeat, locupletem iubet locupleti, locuplex enim assiduus, ut ait Aelius, appellatus ab ære dando.

Ducuntur etiam argumenta ex ijs rebus, quæ quodammodo affectæ sunt, ad id, de quo quæritur, sed hoc genus in plures partes distributum est. nam alia coniugata appellamus, alia ex genere, alia ex forma, alia ex similitudine, alia ex differentia, alia ex contrario; alia ex adiunctis, alia ex antecedentibus, alia ex consequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex causis, alia ex effectis, alia ex comparatione maiorum, aut parium, aut minorum. Coniugata dicuntur, quæ sunt ex uerbis generis eiusdem. Eiusdem autem generis uerba sunt, quæ orta ab uno uarie commutantur, ut sapiens, sapienter, sapientia, hæc uerborum coniugatio συζυγία dicitur, ex qua huiuscemodi est argumentum. Si compascuus ager est, ius est compascere. A' genere

sic ducitur,

quoniam argentum omne mulieri legatum est, non potest ei pecunia, quæ numerata domi relicta est, non esse legata. Forma enim à genere quoad suum nomen retinet, nunquam seiungitur. Numerata autem pecunia nomen argenti retinet, legata igitur uidetur. A' forma generis, quæ interdum, quo planius accipiatur, partes enumerare licet, hoc modo. Si ita Fabiæ pecunia legata est à uiro, si ea, uxor materfamilias esset, si ea in manum uiri non conuenerat, nihil debetur. Genus est enim uxor, eius duæ formæ, una matrū familias, hæ sunt, quæ in manum conuenerunt, altera earum, quæ tantummodo uxores habentur. Qua in parte cum fuerit Fabia, legatum ei non uidetur. A' similitudine, hoc modo. Si ædes exesæ corruerunt, uitium'ue fecerunt, quarum usus fructus legatus est, hæres restituere non debet, nec reficere, non magis, quàm seruum restituere si is, cuius usus fructus legatus est, deperisset. A' differentia, non si uxori uir legauit omne argentum, quod suum esset, iccirco quæ in nominibus fuerunt, legata sunt. Multum enim differt in arca'ne positum sit argentum, an in tabulis debeatur. Ex contrario autem sic. Non debet ea mulier cui uir bonorum suorū usum fructum legauit, cællis uinarijs, et olearijs plenis relictis, putare id ad se pertinere. usus enim non abusus legatus est. Ea sunt inter se contraria. A b adiunctis, Si ea mulier testamentum fecit, quæ se capite nunquam diminuit, non uidetur ex edicto prætoris secundum eas tabulas possessio dari, adiungitur enim ut secundum seruorum, secundum exulum, secundum puerulorum tabulas possessio uideatur ex edicto dari. A b antecedentibus autem, & consequentibus, & repugnantibus, hoc modo. A b antecedentibus Si uiri culpa factum est diuortium, etsi mulier nuntium remisit, tamen pro liberis manere nihil oportet. A' cōsequētibus. Si mulier cū fuisset nupta cum eo, cui connubij ius non esset, nuntium remisit, quoniam qui nati sunt, patrem non sequuntur, pro liberis manere nihil oportet. A' repugnantibus. Si paterfamiliās uxori ancillarū usumfructum legauit à filio, neque à secundo hærede legauit, mortuo filio, mulier usum fructum non amittet. Quod enim semel testamento alicui datum est, id ab eo inuito, cui datum est, auferri non potest. repugnat enim recte accipere, & inuitum reddere. A b efficientibus causis, hoc modo. Omnibus est ius parietem directum ad parietē cōmunē adiungere, uel solidū, uel forniciatum. At siqs in pariete communi demoliendo dāni infecti promiserit, non debebit præstare quod fornix uitij fecerit. non enim eius uitio, qui demolitus est, dānū factum est, sed eius operis uitio, qđ ita ædificatum est, ut suspēdi nō possit. A b

effectis rebus, hoc modo. Cū mulier uiro in manum conuenit, omnia, quæ mulieris fuerunt, uiri fiunt dotis nomine. Ex comparatione autem omnia ualent, quæ sunt eiusmodi, quod in re maiore ualet, ualeat in minore, ut si in urbe fines non reguntur, neq; aqua in urbe arceatur. Item contra, quod in minore ualet, ualeat in maiore. licet idē exemplum conuertere. Item quod in re pari ualet, ualeat in hac, quæ par est, ut quoniam usus authoritas fundi biennium est, sit etiā ædiū. At in lege ædes non appellantur, & sunt cæterarum omnium, quarum annuus est usus, ualeat æquitas, quæ paribus in causis paria iura desyderat. Quæ autem extrinsecus assumuntur, ea maxime ex authoritate ducuntur, itaq; græci tales argumentationes ἀτέχνους uocant, idest artis expertes, ut si ita respondeas. Quoniam P. Scæuola id solum esse ambitus ædium dixerit, quantum parietis communis tegendi causa tectum proijceretur, ex quo in tectū eius, ædes qui protexisset, aqua deflueret, id tibi ius uideri. His igitur locis, qui sunt expositi, ad omne argumentum reperiendum tanquam elementis quibusdam significatio, & demonstratio datur. Vtrum igitur hactenus satis est? tibi quidem tam acuto, & tam occupato puto. Sed quoniam auidum hominem ad has discendi epulas recepi, sic accipiā, ut reliquiarum sit potius aliquid, quàm te hinc patiar non satiatum discedere. Quando ergo unusquisque eorum locorū, quos exposui, sua quædam membra habet, ea quam subtilissime persequamur, & primum de ipsa definitione dicatur. Definitio est oratio, quæ id, quod definitur, explicat quid sit. Definitionum autem duo sunt genera prima, unum earum rerum, quæ sunt, alterum earum, quæ intelliguntur. Esse ea dico, quæ cerni, tangi'ue possunt, ut fundum, ædes, parietem, stillicidium, mancipium, pecudem, supellectilem, penus, & cætera, quo ex genere quædam interdum nobis definienda sunt. non esse rursus ea dico, quæ tangi, demonstrari'ue non possunt, cerni tamen animo, atque intelligi possunt, ut si usucapionem, si tutelam, si gentem, si agnationem definias, quarum rerum nullum subest quasi corpus, est tamen quædam conformatio insignita, & impressa in intelligentia, quam notionem uoco, ea sæpe in argumentando definitione explicanda est. Atque etiam definitiones, aliæ sunt partitionum, aliæ diuisionum. Partitionum cum res ea, quæ proposita est, quasi in membra discerpitur. ut si quis ius ciuile dicat id esse, quod in legibus senatusconsultis, rebus iudicatis, iuris peritorum authoritate, edictis magistratuū, more, æquitate consistat. Diuisionum autem definitio formas omnes complectitur, quæ sub eo genere sunt, quod definitur, hoc

modo.

modo. Abalienatio est eius rei, quæ mancipi est, aut traditio alteri nexu, aut in iure cessio, inter quos ea iure ciuili fieri possunt. Sunt & alia genera definitionum, sed ad huius libri institutum illa nihil pertinent, tantum est dicendum, qui sit definitionis modus. Sic igitur ueteres præcipiunt, cum sumpseris ea, quæ sunt ei rei, quā definire uelis, cū alijs communia, usqueeo persequi, dū propriū efficiatur, quod nullam in aliam rem transferri possit. Vt hoc, hæreditas est pecunia. cōmune adhuc, multa enim genera sunt pecuniæ. adde qđ sequitur, quæ morte alicuius ad quempiā peruenit, non dū est definitio, multis enim modis sine hæreditate teneri mortuorum pecuniæ possunt. Vnum adde uerbum, iure. iam à communitate res disiuncta uidebitur, ut sit explicata definitio sic. hæreditas est pecunia, quæ morte alicuius ad quēpiam peruenit iure. Non dum est satis, adde. nec ea aut legata testamento, aut possessione retenta. confectum est. Itemq; ut illud. Gētiles sunt, qui inter se eodem nomine sunt. non est satis. qui ab ingenuis oriundi sunt. ne id qdē satis est. quorū maiorum nemo seruitutem seruiuit. abest etiam nūc. qui capite nō sunt diminuti. hoc fortasse satis est. nihil enim uideo Scæuolam pontificem ad hanc definitionē addidisse. Atq; hæc ratio ualet in utroque genere definitionum, siue id, qđ ē, siue id, quod intelligitur, definiendum est. Partitionum autem, & diuisionum genus quale esset, ostendimus, sed quid inter se differant, planius dicendum est. In partitione quasi membra sunt, ut corporis, caput, humeri, manus, latera, crura, pedes, & cætera. In diuisione formæ sunt, quas græci εἴδας uocant, nostri, siqui hæc forte tractant, species appellant, non pessime id quidem, sed inutiliter ad mutandos casus in dicendo. nolim enim, ne si latine quidem dici possit, specierum, & speciebus dicere, & sæpe his casibus utendum est. at formis, & formarū uelim. cum autem utroque uerbo idem significetur, commoditatem in dicendo non arbitror negligendam. Genus, & formam definiūt hoc modo. Genus est notio ad plures differentias pertinens. Forma est notio, cuius differentia ad caput generis, & quasi fontem referri potest. Notionem appello, quod græci tum ἔννοιαν, tum πρόληψιν dicunt. Ea est insita, & ante percepta cuiusq; formæ cognitio enodatiōis indigens. Formæ igitur sunt hæ, in quas genus sine ullius prætermissione diuiditur, ut siquis ius in legem, morem, æquitatem diuidat. Formas qui putat idem esse, quod partes, confundit artem, & similitudine quadam conturbatus non satis acute, quæ sunt secernenda, distinguit. Sæpe etiam definiunt & oratores, et poetæ per trāslationes uerbi ex similitudine cum quadam suauitate. Sed ego à uestris exemplis

nisi necessario non recedam. Solebat igitur Aquilius collega, & fami liaris meus, cum de litoribus ageretur, quae omnia publica esse uultis, quaerētibus ijs, ad quos id pertinebat, quid esset litus, ita definire, qua fluctus eluderet. hoc est quasi qui adolescentiam florem aetatis, senectutem occasum uitae uelit definire. Translatione enim utens discedebat à uerbis proprijs rerum, ac suis. Quod ad definitiones attinet hactenus, reliqua uideamus. Partitione autem sic utendum est, nullā ut partem relinquas, ut si partiri uelis tutelas, inscienter facias, si ullā praetermittas. At si stipulationum, aut iudiciorum formulas partiare, non est uitiosum in re infinita praetermittere aliquid, quod idem in diuisione uitiosum est. Formarū enim certus est numerus, quae cuiq; generi subijciantur. Partium distributio saepe est infinitior, tanquam riuorum à fonte deductio. Itaq; in oratorijs artibus quaestionis genere proposito, quot eius formae sine, subiungitur absolute. At cum de ornamentis uerborum, sententiarumq; praecipitur, quae uocantur σχήματα, non fit idem, res enim est infinitior, ut ex hoc quoque intelligatur, quod uelmus inter partitionem, & diuisionem interesse. Quanquam enim uocabula propè idem ualere uideantur, tamen quia res differebant, nomina rerum distare uoluerunt. Multa etiam ex notatiōe sumuntur. ea est autē, cū ex ui nominis argumentū elicitur, quā graeci ἐτυμολογίαν uocant, id est uerbum ex uerbo ueriloquium. nos autem nouitatem uerbi non satis apti fugiētes, genus hoc notationem appellamus, quia sunt uerba rerum notae. Itaque hoc idem Aristoteles σύμβολον appellat, quod latine est nota. Sed cum intelligitur quid significetur, minus laborandum ést de nomine. Multa igitur in disputando notatione eliciuntur ex uerbo, ut cum quaeritur postliminium quid sit, non dico quae sine postliminij nam id caderet in diuisionem, quae talis est. Postliminio redeunt haec, homo, nauis, mulus clitellarius, equus, equa, quae frena recipere solet. sed cum ipsius postliminij uis quaeritur, & uerbū ipsum notatur. in quo Seruius noster (ut opinor) nihil putat esse notandum, nisi post, & liminium illud productionem esse uerbi uult, ut in finitimo, legitimo, aeditimo, non plus inesse timū, quàm in meditullio tullium. Scaeuola autem P. filius iunctum putat esse uerbum, ut sit in eo, & post, & limen. ut quae à nobis alienata sunt, cum ad hostem peruenerint, & ex suo tanquā limine exierint, hinc cum redierint post ad idē limen, postliminio uideantur redijsse. Quo in genere etiā Mancini causa defendi potest, postliminio redijsse, deditum non esse, quoniam non sit receptus. Nā neq; deditionē, neq; donationem sine acceptione intelligi posse. Sequitur is locus, qui constat ex

stat ex ijs rebus, quæ quodammodo affectæ sunt ad id, de quo ambigitur, quem modo dixi in plures partes distributum. cuius primus est locus ex coniugatione, quam græci συζυγίαν uocant, finitimus notationi, de qua modo dictum est, ut si aquam pluuiam eam modo intelligeremus, quam imbri collectam uideremus, ueniret Mutius, qui, quia coniugata uerba essent pluuia, & pluẽdo, diceret omnem aquã oportere arceri, quæ pluendo creuisset. Cũ autem à genere ducetur argumentum, non erit necesse id usq; à capite arcessere, sæpe etiã citra licet, dũmodo supra sit, qđ sumitur, q̃ id, ad qđ sumitur, ut aqua pluuia ultimo genere ea est, quæ de cœlo ueniens crescit imbri, sed propriore loco, in quo quasi ius arcendi continetur, genus est, aqua pluuia nocens. eius generis formæ, loci uitio, et manu nocens, quarũ altera iubetur ab arbitro coerceri, altera nõ iubetur. Cõmode etiã tractatur hæc argumentatio, quæ ex genere sumitur, cum ex toto persequare partes, hoc modo. Si dolus malus est, cũ aliud agitur, aliud simulatur, enumerare licet, qbus id modis fiat, deinde in eorũ aliquẽ id, qđ arguas, dolo malo factũ includere, qđ genus argumenti in primis firmũ uideri solet. Similitudo sequitur, quæ late patet, sed oratoribus, & philosophis magis, quàm uobis. Etsi enim omnes loci sunt omnium disputationum ad argumenta suppeditanda, tamen alijs disputationibus abũdantius occurrunt, à ijs angustius. Itaq; genera tibi nota sint, ubi autem his utare, quæstiones ipsæ te admonebunt. Sunt enim similitudines, quæ ex pluribus collationibus perueniunt, quò uolunt, hoc modo. Si tutor fidem præstare debet, si socius, si cui mandaris, si qui fiduciam acceperit, debet etiam procurator. Hæc ex pluribus perueniens quò uult, appellatur inductio, quæ græce παραγωγὴ nominatur, qua plurimum est usus in sermonibus Socrates. Alterum similitudinis genus collatiõe sumitur, cum una res uni, par pari cõparatur, hoc modo. Quemadmodum si in urbe de finibus controuersia est, quia fines magis agrorum uidentur esse, q̃ urbis, finibus regendis adijcere arbitrum non possis. Sic si aqua pluuia in urbe nocet, quoniam res tota magis agrorum est, aquæ pluuiæ arcendæ adijcere non possis arbitrum. Ex eodem similitudinis loco etiam exempla sumuntur, ut Crassus in Curiana causa exemplis plurimis usus est, agens de eo, qui testamento sic hæredem instituisset, ut si filius natus esset in decem mensibus, is'q; mortuus prius, quàm in suam tutelam uenisset, secundus hæres hæreditatem obtinuisset. quæ commemoratio exemplorum ualuit, eáq; uos in respondendo uti multũ soletis. Ficta etiã exẽpla similitudinis habent uim, sed ea oratoria magis sunt, quàm uestra.

quanquam uti etiam uos soletis, sed hoc modo. Finge mancipio aliquẽ dedisse id, quod mancipio dari non potest, num idcirco id eius factum est, qui accepit? aut num is, qui mancipio dedit, ob eam rem se ulla re obligauit? In hoc genere oratoribus, & philosophis concessum est, ut muta etiam loquantur, ut mortui ab inferis excitentur, aut aliquid, quod fieri nullo modo possit, augendæ rei gratia dicatur, aut minuendæ, quæ hyperbole dicitur, et multa mirabilia alia. Sed latior est campus illorum, eisdẽ tamen ex locis (ut ante dixi) et in maximis, et in minimis quæstionibus argumenta ducuntur. Sequitur similitudinem differentia rei maxime contraria superiori, sed est eiusdem dissimile, & simile inuenire, eius generis hæc sunt. Nõ quemadmodũ, quod mulieri debeas, recte ipsi mulieri sine tutore authore soluas, ita qđ aut pupillæ, aut pupillo debeas, recte possis eodẽ modo soluere. Deinceps locus est, qui à contrario dicitur. Contrariorum autem genera sunt plura. Vnum eorum, quæ in eodem genere plurimum differunt, ut sapientia, stultitia. Eodem autem genere dicuntur, qbus propositis, occurrunt tanq̃ è regione quadam contraria, ut celeritati, tarditas, non debilitas, ex quibus contrarijs argumenta talia existunt. Si stultitiã fugimus, sapientiam sequamur, & bonitatem, si malitiam: hæc quæ ex eodem genere contraria sunt, appellantur aduersa. Sunt enim alia contraria, quæ priuantia licet appellemus latine, græce appellantur στερητικά. Præpositio enim, in, priuat uerbum ea ui, quam haberet, si, in, præpositum non fuisset, ut dignitas, indignitas, humanitas, inhumanitas, & cætera generis eiusdem. quorum tractatio est eadem, quæ superiorum, quæ aduersa dixi. Nam alia quoq; sunt contrariorũ genera, uelut ea, quæ cum aliquo conferuntur, ut duplum, simplum, multa, pauca, longum, breue, maius, minus. Sunt etiam ualde contraria alia, quæ appellantur negantia, ea ἀποφατικά græci, contraria aientibus, ut si hoc est, illud non est. Quid enim opus exemplo est? tantum intelligatur argumento quærendo, contrarijs omnibus contraria non conuenire. Ab adiunctis autem posui equidem exemplum paulo ante, multa scilicet adiungi, quæ suscipienda essent, si statuissemus ex edicto prætoris secundum eas tabulas possessionem dari, quas is instituisset, cui testamenti factio nulla esset. Sed locus hic magis ad coniecturales causas, quæ uersantur in iudicijs, ualet, cum quæritur qđ aut sit, aut euenerit, aut futurũ sit, aut qđ omnino fieri possit, ac loci quidem ipsius forma talis est. Admonet autem hic locus, ut quæratur quid ante rem, quid cum re, quid post rem euenerit. Nihil hoc ad ius, ad Ciceronem inquibat Gallus noster, si quis ad eum qđ tale retulerat, ut de

facto

facto quæreretur. Tu tamẽ patiere nullum à me artis institutæ locum præteriri, ne si nihil, nisi quod ad te pertineat, scribendum putaris, nimium te amare uideare. Est igitur magna ex parte locus hic oratorius, non modo non iurisconsultorum, sed ne philosophorum quidem. Ante rem enim quæruntur, quæ talia sunt, apparatus, colloquia, locus, constitutum conuiuium. Cum re autem pedum crepitus, strepitus hominum, corporum umbræ, et siquid eiusmodi. At post rem, rubor, pallor, titubatio, siqua alia signa conturbationis, & conscientiæ. præterea restinctus ignis, gladius cruentus, cæteraq; quæ suspicionem facti possunt mouere. Deinceps est locus dialecticorũ proprius ex consequentibus, & antecedentibus, et repugnantibus, qui etiam ab adiunctis longe diuersus est. Nam adiuncta, de quibus paulo ante dictum est, non semper eueniunt, consequẽtia autem semper. Ea enim dico consequentia, quæ rem necessario consequuntur. Itemq; & antecedentia, & repugnantia, quicquid enim antecedit quanq; rem, id cohæret cum re necessario, & quicquid repugnat, id eiusmodi est, ut cohærere nunquam possit. Cum tripartito igitur distribuatur locus hic, in consecutionem, antecessionem, repugnantiam, reperiendi argumenti locus simplex est, tractandi triplex. Nam quid interest, cum hoc sumpseris, pecuniam numeratam mulieri deberi, cui sit omne argentum legatum, utrum hoc modo concludas argumentum? Si pecunia signata argentum est, legata est mulieri, est autem pecunia signata argentum, legata igitur. An illo modo? si numerata pecunia non est legata, non est numerata pecunia argentum, est autem numerata pecunia argentum, legata igitur est. An illo modo? non & legatum argentum est, & non est legata numerata pecunia, legatum autem argentum est, legata igitur numerata pecunia ẽ. Appellant autem dialectici eam conclusionem argumenti, in qua, cum primum sumpseris, consequitur id, quod annexũ est, primum conclusionis modũ. Cum id, quod annexũ est, negaris, ut id quoq; cui fuerit annexũ, negandũ sit, secundus appellatur concludendi modus. Cũ autem aliqua coniuncta negaris, et his alia negatio rursus adiungitur, et ex his primũ sumpseris, ut qđ relinquitur tollendum sit, is tertius appellatur conclusionis modus. Ex hoc illa rhetorum sunt ex contrarijs conclusa, quæ ipsi enthymemata appellant, non quod non omnis sententia proprio nomine enthymema dicatur, sed ut Homerus propter excellentiam commune poetarum nomen efficit apud græcos suum, sic cum omnis sententia enthymema dicatur, quia uidetur ea, quæ ex contrarijs conficiatur acutissima, sola proprie nomen commune possidet, eius generis

hæc sunt. hunc metuere, alterum in metu non ponere. eam, quam nihil accusas, damnas, bene quam meritam esse autumas, dicis male mereri, id, quod scis, prodest, nihil id, quod nescis, obest. hoc disserendi genus attingit omnino uestras quoque in respondendo disputationes, sed philosophorum magis, quibus est cum oratoribus illa ex repugnantibus sententijs communis conclusio, quæ à dialecticis tertius modus, à rhetoribus enthymema nuncupatur. Reliqui dialecticorum modi plures sunt, qui ex disiunctionibus constant. aut hoc, aut illud, hoc autem, non igitur illud. Itemq́; aut hoc, aut illud, non autem hoc, illud igitur. Quæ conclusiones idcirco ratæ sunt, quod in disiunctione plus uno uerum esse non potest. Atque ex ijs conclusionibus, quas supra scripsi, prior quartus, posterior quintus à dialecticis modus appellatur. Deinde addunt coniunctionum negantiam, sic. Non & hoc est & illud, hoc autem, non igitur illud. hic modus est sextus. Septimus autem non & hoc & illud, non autem hoc, illud igitur. Ex his modis conclusiones innumerabiles nascuntur, in quo est ferè tota dialectica. Sed ne eæ quidem, quas exposui, ad hanc institutionem necessariæ. Proximus est locus rerum efficientium, quæ causæ appellantur, deinde rerum effectarum ab efficientibus causis. Harum exempla, ut reliquorum locorum paulo ante posui, & quidem ex iure ciuili, sed hæc patent latius. Causarum igitur genera duo sunt. Vnum quod ui sua id, quod sub ea subiectum est, certe efficit, ut ignis accendit. Alterum quod naturam efficiendi non habeat, sed sine quo effici non possit. ut si quis æs, causam statuæ uelit dicere, quod sine eo non possit effici. Huius generis causarum sine quo non efficitur, alia sunt quieta, nihil agentia, stolida quodammodo, ut locus, tempus, materiæ, ferramenta, & cætera generis eiusdem. Alia autem præcursionem quandam adhibent ad efficiendum, & quædam afferunt per se adiumenta, etsi non necessaria, ut amori congressio causam attulerit, amor flagitio. Ex hoc genere causarum ex æternitate pendentium fatum à stoicis nectitur. Atque ut earum causarum sine quibus effici non potest, genera diuisi, sic etiam efficientium diuidi possunt. Sunt enim aliæ causæ, quæ planè efficiant nulla re adiuuante, aliæ, quæ adiuuari uelint, ut sapientia efficit sapientes sola per se, beatos efficiat, nec'ne sola per se quæstio est. Quare cum in disputationem inciderit causa efficiens aliquid necessario, sine dubitatione licebit, quod efficitur ab ea causa concludere. Cum autem erit talis causa, ut in ea non sit efficiendi necessitas, necessaria conclusio non sequitur. Atque illud quidem genus causarum, quod habet uim efficiendi ne-

cessariam, errorem afferre non ferè solet, hoc autem, sine quo non efficitur, sæpe conturbat. Non enim si sine parentibus filij esse non possunt, propterea causa fuit in parentibus gignendi necessaria. hoc igitur, sine quo non fit, ab eo, in quo certe fit, diligenter est separandum. illud enim est tanquam,

Vtinam ne in nemore pelio securibus
Cæsæ cecidissent abiegnæ ad terram trabes,

nisi enim cecidissent abiegnæ ad terram trabes, argo illa facta non esset, nec tamen fuit in his trabibus efficiendi uis necessaria. At cum in Aiacis nauim crispisulcans igneum fulmen iniectum est, inflammatur nauis necessario. Atque etiam est causarum dissimilitudo, quod aliæ sunt, ut sine ulla appetitione animi sine uolũtate, sine opinione, suum quasi opus efficiant, uelut omne intereat, quod ortum est. Aliæ autem aut uoluntate efficiuntur, aut perturbatione animi, aut habitu, aut natura, aut arte, aut casu. Volũtate, ut tu, cum hũc libellum legis. Perturbatione, ut siquis euentum horum temporũ timeat. Habitu, ut facile, & cito irascatur. Natura, ut uitium in dies crescat. Arte, ut bene pingat. Casu, ut prospere nauiget. Nihil horum sine causa, nec quicquam omnino, sed huiusmodi causæ non necessariæ. Omnium autem causarum in alijs inest constantia in alijs non inest. In natura, et in arte constantia est, in cæteris nulla. Sed tamen earum causarum, quæ non sunt constantes, aliæ sunt perspicuæ, aliæ latent. Perspicuæ sunt, quæ appetitionem animi, iudiciumq; tangunt. latent, quæ subiectæ sunt fortunæ. Cum enim nihil sine causa fiat, hoc ipsum est fortunæ, euentus obscura causa, quæ latenter efficitur. Etiam ut ea, quæ fiunt, partim sint ignorata partim uoluntaria. Ignorata, quæ necessitate effecta sunt. Voluntaria, quæ consilio. Quæ autem fortuna uel ignorata, uel uoluntaria. Nam iacere telum uoluntatis est. ferire quem nolueris, fortunæ. Ex quo aries ille subijcitur in uestris actionibus. Si telum manu fugit, magis quàm iecit. Cadunt in ignoratiõem, atque imprudentiam perturbationes animi, quanquam sint uoluntariæ, obiurgatione enim, & admonitione deijciuntur, tamen habent tantos motus, ut ea, quæ uoluntaria sunt, aut necessaria interdum, aut certe ignorata uideantur. Toto igitur loco causarum explicato, ex earum differentia in magnis quidem causis uel oratorum, uel philosophorum magna argumentorum suppetit copia. In uestris autem si non uberior, at fortasse subtilior. Priuata enim iudicia maximarum quidem rerum in iurisconsultorum mihi uidentur esse prudentia. Nam & adsunt multum, & adhibentur in consilio, & patronis dili-

gentibus ad eorum prudentiam confugientibus hastas ministrant. In omnibus igitur ijs iudicijs, in quibus, ex fide bona, est additum, ubi uero etiam, ut inter bonos bene agi oportet, in primisq; in arbitrio rei uxoriæ, in quo est, quid æquius, melius, parati esse debent. Illi.n. dolum malum, illi fidem bonam, illi æquum bonum, illi quid socium socio, qd eum, qui negotia aliena curasset, ei, cuius ea negotia fuissent, quid eum, qui mandasset, eum'ue, cui mandatum esset, alterum alteri præstare oporteret, quid uirum uxori, quid uxorem uiro, tradiderũt. Licebit igitur diligenter cognitis argumentorum locis, non modo oratoribus, & philosophis, sed iuris etiam peritis copiose de consultationibus suis disputare. Coniunctus huic causarum loco locus ille est, qui efficitur ex causis. Vt enim causa effectum indicat, sic quod effectũ ẽ, quæ fuerit causa, demonstrat. hic locus suppeditare solet oratoribus, & poetis, sæpe etiam philosophis, sed ijs, qui ornate, & copio se loqui possunt, mirabilem copiam dicendi, cum denuntiant, quid ex quaque re sit futurum. Causarum enim cognitio, cognitionem euentorum facit. Reliquus est comparationis locus, cuius genus, et exemplum supra positum est, ut cæterorum, nunc explicanda tractatio est. Comparantur igitur ea, quæ aut maiora, aut minora, aut paria dicuntur, in quibus spectantur hæc, numerus, species, uis, quædam etiam ad res aliquas affectio. Numero sic comparabũtur, ut plura bona paucioribus bonis anteponantur, pauciora mala, malis pluribus, diuturniora bona, breuioribus, longe, & late peruagata, angustis, ex quibus plura bona propagentur, quæq; plures imitentur, & faciant. Specie autem comparantur, ut anteponantur, quæ propter se expetẽda sunt, ijs, quæ propter aliud, & ut innata, atq; insita, assumptis & aduentitijs, integra, contaminatis, iucunda, minus iucũdis, honesta, ipsis etiam utilibus, procliuia, laboriosis, necessaria, non necessarijs, sua, alienis, rara, uulgaribus, desyderabilia, ijs, quibus facile carere possis, perfecta, inchoatis, tota, partibus, ratione utentia, rationis expertibus, uoluntaria, necessarijs, animata, inanimatis, naturalia, non naturalibus, artificiosa, non artificiosis. Vis autem in comparatione sic cernitur, efficiens causa grauior, quàm non efficiens, quæ se ipsis contenta sunt meliora, quàm quæ egent alijs, quæ in nostra, quàm quæ in aliorum potestate sunt, stabilia, incertis, quæ eripi non possunt, ijs, quæ possunt. Affectio autem ad res aliquas est huiusmodi. principum commoda maiora, quàm reliquorum, itemq; quæ iucundiora, quæ pluribus probata, quæ ab optimo quoque laudata. Atque ut hæc in comparatione meliora, sic deteriora quæ ijs sunt con-

traria. Parium autem comparatio nec elationem habet, nec submissionem, est enim æqualis. Multa autem sunt, quæ æqualitate ipsa comparantur, quæ ita ferè concluduntur. Si consilio iuuare ciues, & auxilio, æqua in laude ponendum est, pari gloria debent esse ij, qui consulunt, & ij, qui defendunt, at quod primum est, quod sequitur igitur.

Perfecta est omnis argumentorum inueniendorum præceptio, ut cum profectus sis à definitione, à partitione, à notatione, à coniugatis, à genere, à forma, à similitudine, à differentia, à contraijs, ab adiunctis, à consequẽtibus, ab antecedentibus, à repugnantibus, à causis, ab effectis, à comparatione maiorum, minorum, pariũ, nulla præterea sedes argumenti quærenda sit. Sed quoniã ita à principio diuisimus, ut alios locos diceremus in eo ipso, de quo ambigitur, hærere, de quibus satis est dictum, alios assumi extrinsecus, de ijs pauca dicamus, & si ea nihil omnino ad uestras disputationes pertinent, sed tamen totam rem perficiamus, quandoquidem cœpimus. Neq; enim tu is es, quẽ nihil nisi ius ciuile delectet, & quoniam ad te hæc ita scribuntur, ut etiam in aliorũ manus sint uentura, detur opera, ut quamplurimũ ijs, quos recta studia delectant, prodesse possimus. HAEC ergo argumentatio, quæ dicitur artis expers, in testimonio posita est. Testimonium autem nunc dicimus omne, quod ab aliqua re externa sumitur ad faciendam fidem. Persona autem non qualiscunq; testimonij pondus habet, ad faciendam enim fidem authoritas quæritur. Sed authoritatem aut natura, aut tempus affert. Naturæ authoritas in uirtute inest maxime. In tempore autem multa sunt, quæ afferant authoritatem, ingenium, opes, ætas, fortuna, ars, usus, necessitas, concursio etiam nonnunquam rerum fortuitarum. Nam & ingeniosos, & opulentos, & ætatis spatio probatos dignos, quibus credatur, putant, nõ recte fortasse, sed uulgi opinio mutari uix potest. ad eamq; omnia dirigunt, et qui iudicant, & qui existimant. qui enim his rebus quas dixi, excellũt, ipsa uirtute uidentur excellere. Sed reliquis, quoq; rebus, quas modo numeraui, q̃q̃ in ijs nulla species uirtutis est, tamen interdum confirmatur fides, si aut ars quædam adhibetur, magna enim est uis ad persuadendum scientiæ, aut usus, plerunq; enim creditur ijs, qui experti sunt. Facit etiam necessitas fidem, quæ tum à corporibus, tum ab animis nascitur. nam & uerberibus torti, & igni fatigati, quæ dicunt, ea uidetur ueritas ipsa dicere. & quæ à perturbationibus animi sunt, dolore, cupiditate, iracundia, metu, quia necessitatis uim habent, afferunt authoritatem, & fidem. Cuius generis etiam illa sunt, ex quibus nonnunquam uerum inuenitur, pueritia, somnus, imprudentia,

uinolentia, insania. nam & pueri sæpe indicauerunt aliquid, ad quod pertineret ignari, & per somnum, uinum, insaniam multa sæpe patefacta sunt. Multi etiam in res odiosas imprudentes inciderunt, ut Staleno nuper accidit. Qui ea locutus est bonis uiris subauscultantibus pariete interposito, quibus patefactis, in iudiciumq; prolatis, rei capitalis iure damnatus est. Huic simile quiddam de Lacedæmonio Pausania accepimus. Concursio autem fortuitorum talis est, ut si interuentum est casu, cum aut ageretur aliquid, quod proferendum non esset, aut diceretur. In hoc genere etiam illa est in Palamedem coniecta suspicionum proditionis multitudo, quod genus refutare interdum ueritas uix potest. Huius etiam generis est fama uulgi quoddam multitudinis testimonium. Quæ autem uirtute fidem faciunt, ea bipartita sunt, Ex quibus alterum natura ualet, alterum industria. deorum enim uirtus, natura excellit, hominum autem, industria. Diuina hæc ferè sunt testimonia. Primum orationis, oracula enim ex eo ipso appellata sunt, quod inest his deorum oratio. Deinde rerum, in quibus insunt quasi opera diuina quædam. primum ipse mundus, eiusq; omnis ordo, & ornatus, deinceps aerei uolatus auium, atq; cantus, deinde eiusdem aeris sonitus, & ardores, multarumq; rerum in terra portenta, atq; etiam per exta inuenta præsensio. a dormientibus quoq; multa significata uisis, quibus ex locis sumi interdum solent ad fidem faciendam testimonia deorum. In homine uirtutis opinio ualet plurimum. opinio autem est non modo eos uirtutem habere, q habeant, sed eos etiam, qui habere uideantur. Itaq; quos ingenio, quos studio, quos doctrina præditos uident, quorumq; uitam constantem, & probatam, ut Catonis, Lælij, Scipionis, aliorumq; plurium, rentur eos esse, quales se ipsi uelint. Nec solum eos censent tales esse, qui in honoribus populi, atq; in rep. uersantur, sed & oratores, & philosophos, & poetas, et historicos, ex quorum & dictis, & scriptis sæpe authoritas petitur ad faciendam fidem. EXPOsitis omnibus argumentandi locis, illud primum intelligendum est, nec ullam esse disputationem, in qua non aliquis locus incurrat, nec ferè omnes locos incidere in omnem quæstionem, & quibusdam quæstionibus alios, quibusdam esse alios aptiores locos. Quæstionum duo sunt genera, alterum infinitum, alterum definitum. Definitum est quod ὑπόθεσιν græci, nos causam. Infinitum, quod θέσιν illi appellant, nos propositum possumus nominare. Causa certis personis, locis, temporibus, actionibus, negocijs cernitur, aut in omnibus, aut in plerisq; eorum. Propositum autem in aliquo eorum, aut in pluribus, nec tamen in maximis. Itaque proposi-

tum pars causæ est. Sed omnis quæstio, earum aliqua de re est, quibus causæ continentur, aut una, aut pluribus, aut nonnunquam omnibus. Quæstionum autem, quæcunque de re sint, duo sunt genera, unum cognitionis, alterum actionis. Cognitionis sunt hæ, quarum finis est scientia, ut si quæratur à natura'ne ius profectum sit, an ab aliqua quasi conditione hominum, et pactione. Actionis autem huiusmodi exempla sunt. Sit'ne sapientis ad remp. accedere. Cognitionis quæstiones tripartitæ sunt. cum an sit, aut quid sit, aut quale sit quæritur. horum primum coniectura. secundum definitione. tertium iuris, & iniuriæ distinctione explicatur. Coniecturæ ratio in quatuor partes distributa est. quarum una est, cum quæritur, sit'ne aliquid. Altera, unde ortum sit. Tertia, quæ id causa effecerit. Quarta, in qua de mutatione rei, quæritur. Sit nec ne sic, ecquidnam honestum sit, ecquid æquum re uera? an hæc tantum in opinione sint? Vnde autem sit ortum, ut cum quæritur natura, an doctrina possit effici uirtus. Causa autem efficiens sic ut cum quæritur, quibus rebus eloquentia efficiatur. De commutatione sic, possit'ne eloquentia commutatione aliqua conuerti in infantiã. Cum autem quid sit quæritur, notio explicanda est, & proprietas, & diuisio, & partitio. hæc enim sunt definitioni attributa, additur etiam descriptio, quàm græci καταγραφὴν uocant. Notio sic quæritur, sit'ne id æquum, quod ei, qui plus potest, utile est. Proprietas sic, in hominem'ne solum cadat, an etiam in belluas ægritudo. Diuisio, & eodem pacto partitio sic. Tria'ne genera bonorum sint. Descriptio, qualis sit auarus, qualis assentator, cæteraq; eiusdem generis, in quibus natura, & uita describitur.

Cum autem quæritur quale quid sit, aut simpliciter quæritur, aut comparate. Simpliciter, expetenda'ne sit gloria. Comparate, præponenda'ne sit diuitijs gloria. Simplicium tria genera sunt, de expetendo, fugiendoq;, de æquo, & iniquo, de honesto, & turpi. Comparationum autem duo, unum de eodem, & alio, alterum de maiore, & minore. De expetendo, & fugiendo huiusmodi. Si expetendæ diuitiæ, si fugienda paupertas. De æquo, & iniquo. æquum'ne sit ulcisci à quocunque iniuriam acceperis. De honesto, & turpi. honestum'ne sit pro patria mori. Ex altero autem genere quod erat bipartitum, unum est de eodem, & alio, ut si quæratur, quid intersit inter amicum, & assentatorem, regem, & tyrannum. Alterum de maiore, & minore, ut si quæratur, eloquentia'ne pluris sit, an iuris ciuilis scientia. De cognitionis quæstionibus hactenus. Actionis reliquæ sunt, quarũ duo sunt genera, unum ad officium alterum

ad motum animi uel gignendum, uel sedandum, plane'ue tollendum. Ad officium sic, ut cum quæritur suscipiendi'ne sint liberi. Ad mouendos animos, cum fiunt cohortationes ad defendendā remp. ad gloriam, & ad laudem, quo ex genere sunt querelæ, incitationes, miserationes'q; flebiles, rursus'q; oratio, tum iracūdiam restinguens, tum metum eripiens, tum exultantem lætitiā comprimens, tum ægritudinem abstergens. hæc cum in propositis quæstionibus genera sint, eadem in causas transferuntur. Loci autem, qui ad quasq; quæstiones accommodati sunt, deinceps est uidendum. Omnes quidem illi, quos supra diximus, ad plerasq; sunt, sed alij ad alias, ut dixi aptiores. Ad coniecturam igitur maxime apta, quæ ex causis, quæ ex effectis, quæ ex coniunctis sumi possunt. Ad definitionem autem pertinet ratio, & scientia definiendi. atq; huic generi finitimum est illud, quod appellari de eodem, & altero diximus, quod genus forma quædam definitionis est. Si enim quæratur, idem'ne sit ꝑtinacia, et ꝑseuerātia, definitionibus iudicandū est. Loci autem conuenient in eius generis quæstionē consequētes, antecedentes, repugnātes, adiūcti etiā duobus ijs, q sumuntur ex causis, & effectis. Nam si hanc rem illa sequitur, hanc autem non sequitur, aut si huic rei illa antecedit huic nō antecedit, aut si huic rei repugnat, illi nō repugnat, aut si huic rei hæc, illius alia causa est, aut si ex alio hoc, ex alio illud effectum est, ex quouis horū, id, de quo quæritur idem'ne, an aliud sit, inueniri potest. Ad tertium genus quæstionis, in quo quale sit quæritur, in comparationem ea cadunt, quæ paulo ante in comparationis loco enumerata sunt. In id autem genus, in quo de expetendo, fugiendo'q; quæritur, adhibentur ea, quæ sunt aut animi, aut corporis, aut externa uel commoda, uel incommoda. Item'q; cum de honesto, turpi'q; quæritur ad animi bona, uel mala omnis dirigenda oratio est. Cum autem de æquo, & iniquo disseritur, æquitatis loci colliguntur. hi cernuntur bipartito, & natura, & instituto. Natura partes habet duas, tuitionem sui, & ulciscendi ius. Institutio autem æquitatis tripartita est. Vna pars legitima est, altera conueniens, tertia moris uetustate confirmata. Atque etiam rursus æquitas tripartita dicitur esse. Vna ad superos deos, altera ad manes, tertia ad homines pertinere. Prima pietas, secunda sanctitas, tertia iustitia, aut æquitas nominatur. De proposito satis multa, deinceps de causa paucio ra dicenda sunt. Pleraq; enim sunt ei cum proposito communia. Tria sunt igitur genera causarum, iudicij, deliberationis, laudationis. quarum fines ipsi declarant, quibus utendum locis sint. Nam iudicij finis est ius, ex quo etiam nomen. Iuris autem partes tum expositæ, cum

quo etiã nomen Iuris autem partes tum expositæ, cum æquitatis. Deliberandi finis utilitas, cuius hæ partes, quæ modo expositæ rerũ expetendarum. Laudationis finis honestas, de qua item est ante dictum. Sed definitæ quæstiones à suis quoq; locis quasi proprijs instituuntur, in accusationem, defensionemq́; partitæ, in quibus existunt hæc genera, ut accusator personam arguat facti, defensor aliquid opponat de tribus, aut nõ esse factum, aut si sit factum, aliud eius facti nomẽ esse, aut iure esse factum. Itaq; aut inficialis, aut coniecturalis prima appelletur, definitiua altera, tertia, quãuis molestum nomen hoc sit, iuridicialis uocetur. Harum causarum propria argumenta ex ijs sumpta locis, quos exposuimus, in præceptis oratorijs explicata sunt. Refutatio autem accusationis, in qua est depulsio criminis græce στάσις dicitur, latine appelletur status, in quo primum insistit quasi ad repugnandum congressa defensio. Atq; etiam in deliberationibus, & laudationibus ijdem existunt status. Nã & negantur sæpe ea futura, quæ ab aliquo in sententia, dicta sunt fore. si aut omnino fieri non possunt, aut sine summa difficultate non possunt. In qua argumentatione status coniecturalis existit. At cum aliquid de utilitate, honestate, æquitate disseritur, deq́; ijs rebus, quæ his sunt contrariæ, incurrunt status aut iuris, aut nominis. quod idem contingit in laudationibus. nam aut negari potest id factum esse, quod laudetur, aut non eo nomine afficiendum, quo laudator affecerit, aut omnino non esse laudabile, quod non recte, non iure factum sit. Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Cæsar contra Catonem meũ. Sed quæ ex statu contentio efficitur, eam græci κρινόμενον uocant. mihi placet id, quoniam quidem ad te scribo, qua de re agitur, uocari. Quibus autem hoc qua de re agitur, continetur, hæc continentia uocentur quasi firmamenta defensionis, quibus sublatis defensio nulla sit. Sed quoniã lege firmius in controuersijs disceptandis esse nihil debet, danda ẽ opera, ut legem adiutricem, & testem adhibeamus. In qua re alij quasi status existunt noui, qui appellantur legitimæ disceptationes. Tum enim defenditur nõ id legem dicere, quod aduersarius uelit, sed aliud. Id aut contingit, cum scriptum ambiguum est, & duæ differentes sententiæ accipi possunt. Tum opponitur scripto, uoluntas scriptoris, ut quæratur, uerbá ne plus, an sententia ualere debeat. Tum legi lex cõtraria affertur. Ita sunt tria genera, quæ controuersiá in omni scripto facere possunt, ambiguum, discrepantia scripti, & uoluntatis, scriptura contraria. Iam hoc perspicuum est, non magis in legibus, quàm in testamentis, in stipulationibus, in reliquis rebus, quæ in scri

pto aguntur, posse controuersias easdem existere. Horum tractationes in alijs libris explicantur. Nec solum perpetuae actiones, sed etiam partes orationis ijsdem locis adiuuantur, partim proprijs, partim communibus, ut in principijs, quibus ut beneuoli, ut dociles, ut attenti sint, qui audiant, efficiendum est proprijs locis. Itemq; narrationes, ut ad suos fines spectent, idest ut planae sint, ut breues, ut euidentes, ut credibiles, ut moderatae, ut cum dignitate. Quae quanquam in tota oratione esse debent, magis tamen sunt propria narrādi. Quae autem sequitur narrationem fides, ea persuadendo quoniam efficitur, qui ad persuadendum loca maxime ualeant, dictum est in ijs, in quibus de omni ratione dicendi diximus. Peroratio autem et alia quaedam habet, & maxime amplificationem, cuius effectus hic debet esse, ut aut perturbentur animi, aut tranquillentur. et si ita iā affecti ante sunt, ut augeat eorum motus, aut sedet oratio. Huic generi, in quo & misericordia, & iracundia, & odium, & inuidia, & caeterae animi affectiones perturbantur, praecepta suppeditantur alijs libris, quos poteris mecum legere, cum uoles. Ad id autem, quod te uelle senseram, cumulate satisfactum esse debet uoluntati tuae. Nam, ne praeterirem aliquid, quod ad argumentum in omni ratione reperiendum pertineret, plura, q̃ a te desyderata erant, sum complexus, feciq; quod saepe liberales uenditores solent, ut cum aedes, fundum'ue uēdiderint, rutis caesis receptis, concedant tamen aliqd emptori, quod ornandi causa apte, et loco positum esse uideatur. Sic tibi nos, ad id, quod quasi mancipio dare debuimus, ornamenta quaedā uoluimus nō debita accedere.

M. TVLLII CICERONIS DE PARTITIONE ORATORIA DIALOGVS.

Cicero Filius.

STVDEO mi pater latine ex te audire ea, quae mihi tu de ratione dicendi graece tradidisti, si modo tibi est otium, & si uis. C. Pater. An est mi Cicero, quod ego malim, quàm te quamdoctissimū esse? O tum autem primū [illegible] summum est, quoniam aliquando Roma exeundi potestas data est, deinde, ista tua studia uel maximis occupationibus meis anteferrem libenter. C. Filius. Vis'ne igitur, ut tu me graece soles ordine interrogare, sic ego te uicissim eisdem de rebus latine interrogem? C. P. Sane si placet. Sic enim et ego te meminisse intelligam, quae acceptisti,

cepisti, & tu ordine audies, quæ requiris. C.F. Quot in partes di stribuenda est omnis doctrina dicendi? C.P. In tres. C.F. Cedo quas? C.P. Primum in ipsam uim oratoris, deinde in orationē, tum in quæstionem. C.F. In quo est ipsa uis? C.P. In rebus, & uerbis. Sed & res, & uerba inuenienda sunt, & collocanda. Proprie autem in rebus inuenire, in uerbis eloqui dicitur. Collocare autem etsi est commune, tamen ad inueniendum refertur. Vox, motus, uultus, atq; omnis actio eloquendi comes est, earumq; omnium custos est memoria. C.F. Quid orationis, quot sunt partes? C.P. Quatuor, earū duæ ualent ad rem docendam, narratio, & confirmatio. Ad impellendos animos duæ, principiū, & peroratio. C.F. Quid quæstio? quasnam habet partes? C.P. Infinitam, quam consultationem appello, et definitā, quā controuersiā nomino. C.F. QVONIam igitur primū est inuenire oratoris, qd quæret? C.P. Vt inueniat quēadmodū fidem faciat eis, quibus uolet persuadere, & quēadmodū motum eorū animis afferat. C.F. Quibus rebus fides fit? C.P. Argumentis, quæ ducuntur ex locis, aut in re ipsa insitis, aut assumptis. C.F. quos uocas locos? C.P. Eos, in qbus latent argumenta. C.F. Quid est argumentū? C.P. Probabile inuentum ad faciendā fidē. C.F. Quomodo igitur duo genera ista diuidis? C.P. Quæ sine arte putantur, ea remota appello, ut testimonia. C.F. Quid insita? C.P. Quæ inhærent in ipsa re. C.F. Et testimoniorū, quæ sunt genera? C.P. Diuinū, et humanum. Diuinū, ut oracula, ut auspicia, ut uaticinationes, & responsa sacerdotū, aruspicum, coniectorū. Humanum, qđ spectatur ex authoritate, et ex uolūtate, et ex oratiōe aut libera, aut expressa, i quo insunt scripta, pacta, promissa, iurata, quæsita. C.F. quæ sunt, quæ dicis insita? C.P. quæ infixa sunt rebus ipsis, tum ex toto, tum ex partibus, tum ex notatione, tum ex iis rebus, quæ quodāmodo affectæ sunt, ad id, de quo quæritur. et ad id totū, de quo disseritur, tū definitio adhibetur, tum ptiū enumeratio, tū notatio uerbi. ex iis autē rebus, quæ quodāmodo affectæ sunt, ad id, de quo quæritur, alia cōiugata appellantur, alia ex genere, alia ex forma, alia ex similitudine, alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex coniunctis, alia ex antecedentibus, alia ex consequētibus, alia ex repugnantibus, alia ex causis, alia ex effectibus, alia ex cōparatione maiorū, aut pariū, aut minorū, ut definitio, ut contrariū, ut ea, quæ sunt ipsi, contrario ue eius aut similia, aut dissimilia, aut cōsentanea, aut dissentanea, aut ea, quæ sunt quasi cōiuncta, aut ea, quæ sunt quasi pugnantia inter se, aut earū rerū, de qbus agitur causæ, aut causarū euentus. i. quæ

sunt effecta de causis, ut distributiones, ut genera partiũ, generumue partes, ut primordia rerum, & quasi præcurrentia, in quibus inest aliquid argumenti, ut rerum contentiones, quid maius, quid par, quid minus sit, in quibus aut naturæ rerum, aut facultates comparantur.

C.F. *Omnibus'ne igitur ex his locis argumenta sumemus?* C.P. *Immo uero scrutabimur, & quæremus ex omnibus, sed adhibebimus iudiciũ, ut leuia semper reijciamus, nonnunquã etiam communia prætermittamus, & non necessaria.* C.F. *Quoniã de fide respondisti, uolo audire de motu.* C.P. *Loco tu quidẽ quæris, sed planius quod uis explicabitur, cum ad orationis ipsius, quæstionumq; rationem uenero.* C.F. *Quid sequitur igitur?* C.P. *cũ inueneris collocare, cuius in infinita quæstione ordo est idem ferè, quem exposui locorũ. In definita autem adhibẽda sunt illa etiã, quæ ad motus animorũ ptinent.*

C.F. *Quomodo igitur ista explicas?* C.P. *Habeo cõmunia præcepta fidem faciendi, & commouendi. Quoniam fides est firma opinio, motus autem, animi incitatio, aut ad uoluptatem, aut ad molestiã, aut ad metum, aut ad cupiditatem, tot enim sunt motus genera, partes plures generum singulorum, omnem collocationem ad finem accommodo quæstionis, nam est in proposito finis, fides, in causa, & fides, & motus. Quare cum de causa dixero, in qua est propositum, de utroq; dixero.* C.F. *Quid habes igitur de causa dicere?* C.P. *Auditorũ eã genere distinguo. Nam aut auscultator est modo, qui audit, aut disceptator, id est rei, sententiæq; moderator, ita ut delectetur, aut statuat aliqd. Statuit autem aut de præteritis, ut iudex, aut de futuris, ut senatus, sic tria sunt genera, iudicij, deliberationis, exornationis, quæ, quia in laudationes maxime confertur, proprium habet iam ex eo nomen.*

C.F. *Quas res sibi proponet in istis tribus generibus orator?* C.P. *Delectationem in exornatione, in iudicio aut sæuitiam, aut clementiã iudicis, in suasione autem, aut spem, aut reformidationẽ deliberantis.*

C.F. *Cur igitur exponis hoc loco genera controuersiarũ?* C.P. *Vt rationem collocandi ad finem cuiusq; accommodẽ.* C.F. *Quonam tandem modo?* C.P. *Quia qbus in orationibus delectatio finis est, uarij sunt ordines collocandi. Nam aut temporum seruantur gradus, aut generum distributiones, aut à minoribus ad maiora ascendimus, aut à maioribus ad minora delabimur, aut hæc inæquabili uarietate distinguimus, cum parua magnis, simplicia coniunctis, obscura dilucidis, læta tristibus, incredibilia probabilibus inteximus, quæ in exornationem cadunt omnia.* C.F. *Quid in deliberatione, qd spectas?*

C.P. *Principia, uel non longa, uel sæpe nulla, sunt enim ad audiendum,*

diendum, qui deliberant sua causa parati, nec multum sane saepe narrandum est, est enim narratio praeteritarum rerum, aut praesentium, suasio autem futurarum. Quare ad fidem, & ad motum adhibenda est omnis oratio. C.F. *Quid in iudicijs, quae est collocatio?* C.P. *Non eadem accusatoris, & rei, quod accusator rerum ordinem prosequitur, & singula argumenta quasi hasta in manu collocata uehementer proponit, concludit acriter, confirmat tabulis, decretis, testimonijs, accuratiusq; in singulis commoratur, perorationisq; praeceptis, quae ad incitandos animos ualent, & in reliqua oratione paululum digrediens de cursu dicendi, utitur, & uehementius in perorando, est enim propositum, ut iratum efficiat iudicem.* C.F. *Quid faciendũ est contra, reo?* C.P. *Omnia longe secus, sumenda principia ad beneuolentiam conciliandam. Narrationes aut amputandae, quae lędũt, aut relinquendae, si totae sunt molestae. Firmamenta ad fidem posita, aut per se diluenda, aut obscurãda, aut digressionibus obruenda, perorationes autem ad misericordiam conferendae.* C.F. *Semper'ne igitur ordinem collocandi, quem uolumus, tenere possumus?* C.P. *Nõ sane, nam auditorum aures moderantur oratori prudenti, & prouido, & quod respuunt, immutandum est.* C.F. *Expone deinceps, quae ipsius orationis, uerborumq; praecepta sunt.* C.P. *Vnum igitur genus est eloquendi sua sponte fusum, alterum uersum, atq; mutatum. Prima uis est in simplicibus uerbis, in coniunctis secunda. Simplicia inuenienda sunt, coniuncta collocanda sunt, & simplicia uerba partim natiua sunt, partim reperta. Natiua ea, quae significata sunt sensu. Reperta, quae ex his facta sunt, & nouata aut similitudine, aut imitatione, aut inflexione, aut adiunctione uerborum, atq; etiam est haec distinctio in uerbis, altera natura, tractatione altera. Natura, ut sint alia consonantiora, grauiora, leuiora, & quodammodo nitidiora, alia contra. Tractatione autem, cum aut propria sumuntur rerum uocabula, aut addita ad nomen, aut noua, aut prisca, aut ab oratore modificata, & inflexa quodammodo, qualia sunt ea, quae transferũtur, aut immutantur, aut ea, quibus tanquam abutimur, aut ea, quae obscuramus, quae incredibiliter tollimus, quaeq; mirabilius, quàm sermonis consuetudo patitur, ornamus.* C.F. *Habeo de simplicibus uerbis, nunc de coniunctione quaero.* C.P. *Numeri quidam sunt in coniunctione seruandi, consecutioq; uerborum. Numeros, aures ipsae metiuntur, ne aut non compleas uerbis, quod proposueris, aut redundes. Consecutio autem ne generibus, numeris, temporibus, personis, casibus perturbetur oratio. Nam ut in simplicibus uerbis, quod*

non est latinum, sic in coniunctis, quod non est consequens, uituperandum est. Cōmunia autem simplicium, coniunctorumq; sunt haec quinque quasi lumina, dilucidum, breue, probabile, illustre, suaue. Dilucidum fit usitatis uerbis, proprijs, dispositis aut circumscriptione conclusa, aut intermissione, aut concisione uerborum. Obscurum autem aut longitudine, aut contractione orationis, aut ambiguitate, aut inflexione, atque immutatione uerborum. Breuitas autem conficitur simplicibus uerbis, semel unaquaque re dicenda, nulli rei, nisi ut dilucide dicas, seruiendo. Probabile autem genus est orationis si non nimis est comptum, atque expolitum, si est authoritas, & pondus in uerbis, si sententiae uel graues uel aptae opinionibus hominum, et moribus. Illustris autem oratio est, si & uerba grauitate delecta ponuntur, ac translata, & superlata, & ad nomen adiuncta, & duplicata, & idem significantia, atque ab ipsa actione, atque imitatione rerum non abhorrentia. Est enim haec pars orationis, quae rem constituat pene ante oculos, is enim maxime sensus attingitur, sed caeteri tamen, & maxime mens ipsa moueri potest. sed quae dicta sunt de oratione dilucida, cadunt in hanc illustrem omnia, est enim plus aliquanto illustre, quàm illud dilucidum. altero fit, ut intelligamus, altero uero, ut uidere uideamur. Suaue autem genus erit dicendi, primum elegantia, & iucunditate uerborum sonantium, & lenium, deinde coniunctione, quae neq; asperos habeat concursus, neq; disiunctos, atque hiantes, & sit circumscripta non longo anfractu, sed ad spiritum uocis apto, habeatq; similitudinem, aequalitatemq; uerborum, tum ex contrarijs sumpta uerbis crebra crebris, paria paribus respondeant, relataq; ad idem uerbum, & geminata, atque duplicata, uel etiam saepius iterata ponantur, constructioq; uerborum tum coniūctionibus copuletur, tum dissolutionibus relaxetur. Fit etiā suauis oratio, cum aliquid aut inuisum, aut inauditum, aut nouum dicas. Delectat enim quicquid est admirabile, maximeq; mouet ea, quae motum aliquem animi miscet, oratio, quaeq; significat oratoris ipsius amabiles mores, qui exprimuntur aut significando iudicio ipsius ex animo humano, ac liberali, aut inflexione sermonis, cum aut augendi alterius, aut minuendi sui causa, alia dici ab oratore, alia existimari uidentur, idq; comitate fieri magis, quàm uanitate. Sed multa sunt suauitatis praecepta, quae orationem aut magis obscuram, aut minus probabilem faciunt. Itaque etiam hoc loco nobis est ipsis, quid causa postulet, iudicandum. C.F. Reliquum est igitur, ut dicas de conuersa oratione, atque mutata. C.P. Est itaque id genus totum situm in commutatione uerborum, quae simplicibus in uerbis ita tractatur,

ctatur, ut aut ex uerbo dilatetur, aut in uerbum contrahatur oratio. Ex uerbo, cum aut proprium, aut idem significans, aut factum uerbum in plura uerba deducatur. Ex oratione, cum aut definitio ad unum uerbum reuocatur, aut assumpta uerba remouentur, aut in circuitus diriguntur, aut in coniunctione fit unum uerbum ex duobus. In coniunctis autem uerbis triplex adhiberi potest commutatio, non uerborum, sed ordinis tantummodo, ut cum semel dictum sit directe, sicut natura ipsa tulerit, inuertatur ordo, & idem quasi sursum uersus, retroq́; dicatur, deinde idem intercise, atque permiste. Eloquendi autem exercitatio maxime in hoc toto conuertendi genere uersatur. C. F. *Actio igitur sequitur, ut opinor.*

C. P. *Est ita, quæ quidem oratori & cum rerum, & cum uerborum momentis commutanda maxime est. Facit enim & dilucidam orationem, & illustrem, & probabilem, & suauem, non uerbis, sed uarietate uocum, motu corporis, uultu, quæ plurimũ ualebunt, si cum orationis genere consentient, eiusq́; uim, ac uarietatem subsequentur.*

C. F. *Nunquid nam de oratore ipso restat?* C. P. *Nihil sane præter memoriam, quæ est gemina literaturæ quodammodo, & in dissimili genere persimilis. Nam ut illa constat ex notis literarum, & ex eo, in quo imprimuntur illæ notæ, sic confectio memoriæ tanquam cera locis utitur, & in his imagines, ut literas collocat.*

C. F. QVONIAM *igitur uis oratoris omnis exposita est, qd habes de orationis præceptis dicere?* C. P. *Quatuor esse eius partes, quarum prima, & postrema ad motum animi ualet, is enim initijs est, & perorationibus concitandus. Secunda narratio, et tertia confirmatio fidem facit orationi. Sed amplificatio quanquam habet proprium locum, sæpe etiam primum, postremum quidem ferè semper, tamen reliquo in cursu orationis adhibenda est, maximeq́; cum aliquid aut confirmatum est, aut reprehensum. Itaque ad fidem quoque uel plurimum ualet. Est enim amplificatio uehemens quædam argumentatio, ut illa docendi causa sit, hæc commouendi.* C. F. *Perge igitur ordine quatuor mihi istas partes explicare.* C. P. *Faciã, & à principijs primũ ordiar. Quæ quidem ducuntur, aut ex personis, aut ex rebus ipsis. Sumuntur autem trium rerum gratia, ut amice, ut intelligenter, ut attente audiamur. Quorũ primus locus est in personis, nostris, disceptatorum, aduersariorum, è quibus initia beneuolentiæ conciliandæ comparantur, aut meritis nostris, aut dignitate, aut aliquo genere uirtutis, & maxime liberalitatis, officij, iusti-*

tiæ, fidei, contrariisq; rebus in aduersarios conferendis, & cum iis, qui disceptant aliqua coniunctionis aut causa, aut spe significanda, et si in nos aliquod odiũ, offensio'ue collata sit, tollenda ea, minuenda'ue, aut diluendo, aut extenuando, aut compensando, aut deprecando.

Intelligenter autem ut audiamur, & attente, à rebus ipsis ordiendum est. Sed facillime auditor discit, & quid agatur intelligit, si complectare à principio genus, naturamq; causæ, si definias, si diuidas, si neq; prudentiam eius impedias confusione partium, nec memoriã multitudine, quæq; mox de narratione dilucida dicentur, eadem etiam huc poterunt recte referri. Vt attente autem audiamur, trium rerum aliqua consequemur. Nam aut magna quædam proponemus, aut necessaria, aut coniuncta cum ipsis, apud quos res agetur. Sit autem hoc etiam in præceptis, ut siquando tempus ipsum, aut res, aut locus, aut interuentus alicuius, aut interpellatio, aut ab aduersario dictum aliquod, & maxime in perorando dederit orationem nobis aliquam, ut dicamus aliquid ad tempus apte, ne derelinquamus, & quæ suo loco de amplificatione dicemus, multa ex his poterunt ad principiorum præcepta transferri. C.F. Quid in narratione? quæ tandem conseruanda sunt? C.P. Quoniam narratio est rerum explicatio, & quædam quasi sedes, ac fundamentum constituendæ fidei, ea sunt in ea seruanda maxime, quæ etiã in reliquis fere dicendi partibus, quæ partim sunt necessaria, partim sunt assumpta ad ornandum. Nam ut dilucide, probabiliterq; narremus, necessarium est, sed assumimus etiam suauitatem. ergo ad dilucide narrandum eadem illa superiora explicandi, & illustrandi præcepta repetemus, in quibus est breuitas, eaq; sæpissime in narratione laudatur, de qua supra dictum est. Probabilis autem erit, si personis, si temporibus, si locis ea, quæ narrabuntur, consentient, si cuiusque facti, & euenti causa ponetur, si testata dici uidebuntur, si cum hominum opinione, authoritate, si cum lege, cum more, cum religione coniuncta, si probitas narrantis significabitur, si antiquitas, si memoria, si orationis ueritas, & uitæ fides. Suauis autem narratio est, quæ habet admirationes, expectationes, exitus inopinatos, si interpositos motus animorum, colloquia personarum, dolores, iracundias, metus, lætitias, cupiditates. sed iam ad reliqua pergamus. C.F. Nempe ea sequuntur, quæ ad faciendam fidem pertinent. C.P. Ita est, quæ quidem in confirmationem, & in reprehensionem diuidũtur. Nã in confirmando, nostra probare uolumus, in reprehẽdẽdo redarguere contraria. Quoniã igitur

omne,

omne, quod in controuersiam uenit, id aut sit, nec'ne sit, aut quid sit, aut quale sit quæritur. In primo coniectura ualet, in altero definitio, in tertio ratio. C.F. Teneo istam distributionem. Nunc coniecturæ locos quæro. C.P. In uerisimilibus, & in proprijs rerum notis posita est tota. Sed appellemus docendi gratia uerisimile, quod plerunque ita fiat, ut adolescentiam procliuiorem esse ad libidinem. Propriæ autem notæ argumentum, quod nunquam aliter fit, certumq; declarat, ut fumus ignem. Verisimilia reperiuntur ex partibus, et quasi membris narrationis. ea sunt in personis, in locis, in temporibus, in factis, in euentis, in rerum ipsarum, negotiorumq; naturis. In personis, naturæ primum spectantur, ualetudinis, figuræ, uirium, ætatis, marium, fœminarum, atq; hæc quidem in corpore. Animi autem aut quemadmodum affecti sunt, uirtutibus, uitijs, artibus, inertijs, aut quemadmodum cõmoti, cupiditate, metu, uoluptate, molestia, atq; hæc quidem in natura spectantur. In fortuna, genus, amicitiæ, liberi, propinqui, affines, opes, honores, potestates, diuitiæ, libertas, & ea, quæ sunt ijs contraria. In locis autem et illa naturalia maritimi, an remoti à mari, plani, an mõtuosi, leues, an asperi, salubres, an pestilentes, opaci, an aprici, et illa fortuita, culti, an inculti, celebres, an deserti, ædificati, an uasti, obscuri, an rerum gestarum uestigijs nobilitati, consecrati, an profani. In temporibus autem præsentia, & præterita, & futura cernuntur. In his ipsis, uetusta, recentia, instantia paulo post, aut aliquãdo futura. Insunt etiam in temporibus illa, quæ temporis quasi naturã notant, ut hyems uer, æstas, autumnus, aut ãni tempora, ut mensis, ut dies, ut nox, hora, tempestas, quæ sunt naturalia. Fortuita autem sacrificia, festi dies, nuptiæ. Iam facta, & euentus, aut consilij sunt, aut imprudentiæ, quæ est aut in casu, aut in quadam animi permotione. Casu cum aliter accidit, ac putatum sit. Permotione, cũ aut obliuio, aut error, aut metus, aut aliqua cupiditatis causa permouit. Est etiã in imprudentia necessitas ponenda. Rerum autem bonarum, & malarum tria sunt genera. Nam aut in animis, aut in corporibus, aut extra esse possunt. Huius igitur materiæ ad argumentum subiectæ perlustrandæ animo partes erunt omnes, & ad id, quod agetur, ex singulis coniectura capienda. Est etiam genus argumentorum aliud, quod ex facti uestigijs sumitur, ut telum, cruor, clamor, editus, titubatio, permutatio coloris, oratio inconstans, tremor, & eorum aliquid, quod sensu percipi possit, etiam si præparatum aliquid, si communicatum cum aliquo, si postea uisum, auditum, indicatum. Verisimilia autem partim singula mouent suo pondere, partim etiam, si uidentur esse exigua per se, multum tamen,

cum sunt coaceruata, proficiunt. Atque in his uerisimilibus insunt non nunquam etiam certæ rerum, & propriæ notæ, max mam autem facit fidem ad similitudinem ueri, primum exemplum, deinde introducta rei similitudo, fabula etiam nonnunquam, etsi sit incredibilis, tamen homines cómouet. C.F. Quid definitionis? quæ ratio est, & quæ uia? C.P. Non dubium est id quidem, quin definitio genere declaretur, & proprietate quadam, aut etiam communium frequentia, ex quibus proprium quid sit elucæt. Sed quoniam de proprijs oritur plerunque magna dissensio, definiendum est sæpe ex contrarijs, sæpe etiam ex dissimilibus, sæpe ex paribus. Quamobrem descriptiones quoque sunt in hoc genere sæpe aptæ, & enumeratio consequentium, in primisque commouet explicatio uocabuli, ac nominis.

C.F. Sunt exposita iam ferè ea, quæ de facto, quæque de facti appellatione quæruntur. Nempe igitur ea restant, quæ, cum factum constet, & nomen, qualia sint uocantur in dubium. C.P. Est ita, ut dicis. C.F. Quæ sunt igitur in eo genere partes? C.P. Aut iure factum depellitur, aut ulciscendi doloris gratia, aut pietatis, aut pudicitiæ, aut religionis, aut patriæ nomine, aut denique necessitate, inscitia, casu. Nam quæ motu animi, & perturbatione facta sine ratione sunt, ea defensionem contra crimen, in legitimis iudicijs non habent, in liberis disceptationibus habere possunt. hoc in genere, in quo quale sit quæritur, ex controuersia iure, & recte'ne actum sit quæri solet, quorum disputatio ex locorum descriptione sumenda est. C.F. Age sis ergo, quoniam in confirmationem, & reprehensionem diuisæ ras orationis fidem, & dictum de altero est, expone nunc de reprehendendo.. C.P. Aut totum est negandum, quod in argumentatione aduersarius sumpserit, si fictum, aut falsum esse possis dicere, aut redarguenda ea, quæ pro uerisimilibus sumpta sunt. Primum dubia sumpta esse pro certis. deinde etiam in perspicue falsis eadem posse dici, tum ex ijs, quæ sumpserint, non effici, quæ uelint. Accedere autem oportet ad singula, sic uniuersa frangentur. Commemoranda sunt etiam exempla, quibus simili in disputatione creditum non sit, conquerẽda conditio communis periculi, si ingenijs hominum criminosorum sit exposita uita innocentium. C.F. Quoniam unde inueniuntur, quæ ad fidem pertinent, habeo, quemadmodum in dicendo singula tractentur expecto. C.P. Argumentationem quærere uideris, quæ est argumenti explicatio, quæ sumpta ex ijs locis, qui sunt expositi, conficienda, & distinguenda dilucide est. C.F. Plane istuc ipsum desydero. C.P. Est ergo (ut supra dictum est) explicatio

argumenti argumentatio, sed ea conficitur, cum sumpseris aut non dubia, aut probabilia, ex quibus id efficias, quod aut dubium, aut minus probabile per se uidetur. Argumentandi autẽ duo sunt genera, quorum alterum ad fidem directo spectat. Alterum se inflectit ad motum. Dirigitur cum proposuit aliquid, quod probaret, sumpsitq; ea, q̃bus uteretur, atq; his confirmatis, ad propositum sese rettulit, atq; conclusit. Illa autem altera argumentatio, quasi retro, & contra prius sumit, quæ uult, eaq; confirmat. deinde id, quod proponendũ fuit, permotis animis iacit ad extremum. Est autem illa uarietas in argumentando, et non iniucunda distinctio, ut cum interrogamus nos metipsos, aut percunctamur, aut imperamus, aut optamus, quæ sunt cum alijs compluribus sententiarum ornamenta. Vitare autem similitudinem poterimus non semper à proposito ordientes, etsi non omnia confirmando disputabimus, breuiterq; interdum, quæ erunt satis aperta, ponemus. quodq; ex his efficietur, si id aptum sit, non habebimus necesse semper concludere. C.F. Quid illa, quæ sine arte appellantur, quæ iandudum assumpta dixisti, ecquonã modo, ecquonam loco artis indigent? C.P. Illa uero indigent, et nec eo dicuntur sine arte, q̃d ita sunt, sed q̃d ea non parit oratoris ars, sed foris ad se delata, tamen arte tractat, et maxime in testibus. Nã de toto genere testiũ, quàm id sit infirmũ, sæpe dicendũ est, et argumenta rerũ esse propria, testimonia uolũtatum. utendumq; est exemplis, q̃bus testibus creditum nõ sit, et de singulis testibus, si natura uani, si leues, si cũ ignominia, si spe, si metu, si iracundia, si misericordia impulsi, si præmio, si gratia adducti, comparãdiq; superiore cũ authoritate testiũ, q̃bus tamen creditum non sit. Sæpe etiã quæstionibus resistendũ est. quod et dolorẽ fugientes multi in tormentis ementiti p̃sæpe sunt, moriq; maluerunt falsum fatendo, quàm ĩficiando, dolere. multi etiã suã uitã neglexerũt, ut eos q̃ his cariores, quàm ipsi sibi essent, liberarent. Alij autem aut natura corporis, aut consuetudine dolendi, aut metu supplicij, aut mortis, uim tormentorũ ptulerunt. Alij ementiti sunt in eos, quos oderant. atq; hæc exẽplis firmanda sunt. Neq; est obscurũ, qn, quoniã in utraq; p̃te sunt exẽpla, et itẽ ad cõiecturã faciendã loci, in cõtrarijs contraria sint sumenda. atq; etiã ĩcurrit alia quædã in testibus, et in quæstionibus ratio. Sæpe. n. ea, quæ dicta sunt, si aut ambigue, aut ĩcõstanter, aut ĩcredibiliter dicta sunt, aut ẽt aliter ab alio dicta, subtiliter reprehendun tur. C.F. Extrẽa tibi p̃s restat orationis, quæ posita in porãdo ẽ, de qua sane uelim audire. C.P. Facilior ẽ explicatio porationis. Nã ẽ diuisa ĩ duas p̃tes. amplificationẽ et enumerationẽ. Augẽdi autẽ et hic ẽ

proprius locus in perorando, & in cursu ipso orationis declinationes ad amplificandum dantur confirmata re aliqua, aut reprehensa. Est igitur amplificatio grauior quædam affirmatio, quæ motu animorum conciliet in dicendo fidem. ea & uerborum genere conficitur, et rerum uerba ponenda sunt, quæ uim habeant illustrandi, nec ab usu sint abhorrentia, grauia, plena, sonantia, iuncta, ficta, cognominata, non uulgata, superlata, in primisq; translata, nec in singulis uerbis, sed in continentibus soluta, quæ dicuntur sine coniunctione, ut plura uideantur. Augent etiam relata uerba, iterata, duplicata, & ea, quæ ascendunt gradatim ab humilioribus uerbis ad superiora. omninoq; semper quasi naturalis, & non explanata oratio, sed grauibus referta uerbis, ad augendum accommodatior. hæc igitur in uerbis, quibus actio uocis, uultus & gestus congruens, & apta ad animos permouendos accommodata est. Sed & in uerbis, & in actione causa erit tenenda, & pro re agenda. Nam hæc, quia uidentur perabsurda, cum grauiora sunt, quàm causa, diligenter ferè, quid quenq; deceat iudicandum est. Rerum amplificatio sumitur eisdem locis omnibus, quibus illa, quæ dicta sunt ad fidem, maximeq; definitiones ualent conglobatæ, & consequentium frequentatio, & contrariarum, & dissimilium, & inter se pugnantium rerum conflictio, & causæ, & ea quæ sunt de causis orta, maximeq; similitudines, & exempla, fictæ etiam personæ mutæ deniq; loquantur, omninoq; ea sunt adhibenda, si causa patitur, quæ magna habentur, quorum est duplex genus. Alia enim magna natura uidētur, alia usu. Natura, ut cœlestia, ut diuina, ut ea, quorum obscuræ causæ, ut in terris, mundoq; admirabilia quæ sunt, ex quibus, similibusq;, si attendas ad augendum, permulta suppetent. Vsu, quæ uidentur hominibus aut prodesse, aut obesse uehementius, quorum sunt genera ad amplificandum tria. Nam aut caritate mouentur homines, ut deorum, ut patriæ, ut parentum, aut amore, ut fratrum, ut coniugum, ut liberorum, ut familiariū, aut honestate, ut uirtutum, maximeq; earū, quæ ad communionem hominum, et liberalitatē ualent. Ex ijs & cohortationes sumuntur ad ea retinenda, & in eos à quibus ea uiolata sunt, odia incitantur, et miseratio nascitur. Proprius locus augendi in ijs rebus aut amissis, aut amittendi periculo. Nihil est enim tam miserabile, quàm ex beato miser. et hoc totum quidem moueat, si bona ex fortuna qs cadat, & à quorum caritate diuellatur, quæ amittat, aut amiserit, in quibus malis sit, futurusue sit, exprimatur breuiter. Cito enim arescit lacryma, præsertim in alienis malis. Nec quicquam in amplificatione nimis enucleandum est,

minuta est enim omnis diligentia, hic autem locus grandia requirit. Illud iam est iudicij, quo quaq; in causa genere utamur augendi. In illis enim causis, quæ ad delectationem exornantur, ij loci tractandi sunt, qui mouere possunt expectationem, admirationem, uoluptatem. In cohortationibus autem bonorum, ac malorum enumerationes, & exempla ualent plurimum. In iudicijs, accusatori ferè, quæ ad iracundiam, reo plerunque, quæ ad misericordiam pertinent. Nonnunquam tamen accusator misericordiam mouere debet, & defensor iracundiam. Enumeratio reliqua est, nonnunquam laudatori, suasori nō sæpe, accusatori sæpius, quàm reo necessaria. Huius ipsa tempora duo sunt, si aut memoriæ diffidas eorum, apud quos agas, uel interuallo temporis, uel longitudine orationis, aut frequentatis firmamentis orationis, & breuiter expositis uim est habitura causa maiorem. Et reo rarius utendum est, quod ponenda sunt contraria, quorum dissolutio in breuitate latebit, aculei pungent. Sed erit in enumeratione uitandum, ne ostentatio memoriæ suscepta, uideatur esse puerilis. Id effugiet, qui non omnia minima repetet, sed breuia singula attingens, pondera rerum ipsa comprehendet. QVONIAM & de ipso oratore, et de oratione dixisti, expone eum mihi nunc, quem ex tribus extremum proposuisti quæstionis locū. C.P. duo sunt, ut initio dixi, quæstionū genera, quorum alterum finitum temporibus, & personis controuersiam causam appello. alterum infinitum, nullis neque personis, neque temporibus notatum, propositum uoco. Sed est consultatio quasi pars causæ quædam, & controuersiæ. inest enim infinitum in definito, & ad illud tamen referuntur omnia. Quamobrem prius de proposito dicamus, cuius genera sunt duo. Cognitionis alterum, eius scientia est finis, ut ueri'ne sint sensus. alterum actionis, quod refertur ad efficiendum quid, ut si quæratur, quibus officijs amicitia colenda sit. Rursus superioris genera sunt tria. Sit nec'ne. quid sit. quale sit. Sit nec'ne, ut ius in natura sit, an in more. Quid autem sit, sit ne ius id, quod maiori parti sit utile. Quale autem sit, iuste uiuere sit nec'ne utile. Actionis autem duo sunt genera. Vnum ad persequendum aliquid, aut declinandum, ut quibus rebus adipisci gloriam possis, aut quomodo inuidia uitetur. Alterum, quod ad aliquod commodum, usumq; refertur, ut quemadmodum sit resp. administranda, aut quemadmodum in paupertate uiuendum. Rursus autem ex cognitionis consultatione, ubi sit, nec'ne sit, aut fuerit, futurum'ue sit quæritur, unum genus est quæstionis, possit'ne aliquid effici, ut cum quæritur ecquisnam perfecte sapiens esse possit. Alterum, quemadmodum quicq; fiat, ut quonā

pacto uirtus pariatur, natura'ne, an ratiõe, an usu. Cuius generis sunt omnes, in quibus ut in obscuris, naturalibus'q; quæstionibus causæ, rationes'q; rerum explicantur. Illius autem generis, in quo quid sit id; de quo agitur, quæritur, duo sunt genera, quorum in altero disputandum est, aliud an idem sit, ut pertinacia, & perseuerantia. In altero autem descriptio generis alicuius, & quasi imago exprimenda est, ut qualis sit auarus, aut qd sit supbia. Tertio autem i genere, in quo quale sit quæritur, aut de honestate, aut de utilitate, aut de æquitate dicendum est. De honestate sic, ut honestum'ne sit pro amico periculum, aut inuidiam subire. De utilitate autem sic, ut sit'ne utile in rep. administranda uersari. De æquitate uero sic, ut sit'ne æquum amicos cognatis anteferre. Atque in hoc eodem genere, in quo quale sit, quæritur, exoritur aliud quoddam disputandi genus. Non enim simpliciter solum quæritur, quid honestum sit, quid utile, quid æquum, sed etiam ex comparatione, quid honestius, quid utilius, quid æquius, atq; etiam quid honestissimum, quid utilissimum, quid æquissimum. cuius generis illa sunt, quæ præstantissima sit dignitas uitæ. atque ea quidem, quæ dixi, cognitionis sunt omnia. Restant actionis, cuius alterum est præcipiendi genus, quod ad rationem officij pertinet, ut quemadmodum colendi sint parentes, alterum autem ad sedandos animos, & oratione sanandos, ut in consolandis mæroribus, ut in iracundia comprimenda, aut in timore tollendo, aut in cupiditate minuenda, cui quidem generi contrarium est disputandi genus ad eosdem illos animi motus, quod in amplificanda oratione sæpe faciendum est, uel gignendos, uel concitandos. Atq; ferè hæc est partitio consultationum.

C. F. Cognoui, sed quæ ratio est in his inueniendi, & disponendi requiro. C. P. Quid tu aliam'ne censes, & non eandem esse, quæ est exposita, ut ex eisdem locis ad fidem, & ad inueniendum ducantur omnia? Collocandi autem quæ est exposita in alijs ratio eadem huc transfertur. Cognita igitur omni distributione propositarum consultationum, controuersiarum causarum genera restant omnino. Et earum quidem forma duplex est, quorum altera delectationem sectatur aurium, alterius ut obtineat, probet, et efficiat, quod agit, omnis est suscepta contentio. Itaque illud superius exornatio dicitur, quod cum latum genus esse potest, sane'q; uarium, unum ex eo delegimus, quod ad laudandos claros uiros suscepimus, & ad improbos uituperandos. Genus enim nullum est orationis, quod aut uberius ad dicendum, aut utilius ciuitatibus esse possit, aut in quo magis orator in cognitione uirtutum, uitiorum'q; uersetur. Reliquum autem genus causarum,

aut in prouisione posteri temporis, aut in præteriti disceptatione uersatur, quorum alterum deliberationis est, alterum iudicij. Ex qua partitione tria genera causarum extiterunt. Vnum, quod à meliori parte laudationis est appellatum, deliberationis alterum, tertium iudiciorum. quamobrem de primo primum, si placet, disputemus. C. F. Mihi uero placet. C. P. Ac laudandi, uituperandiq; rationes, quæ non ad bene dicendum solum, sed etiam ad honeste uiuēdum ualent, exponam breuiter, atque à principijs exordiar & laudandi, & uituperandi. Omnia enim sunt profecto laudanda, quæ coniuncta cum uirtute sunt, & quæ cum uitijs uituperanda. Quamobrem finis alterius est honestas, alterius turpitudo. Conficitur autem genus hoc dictionis, narrãdis, exponendisq; factis, sine ullis argumentationibus ad animi motus leniter tractandos magis, quàm ad fidem faciendam, aut confirmandam accommodate. Non enim dubia firmantur, sed ea, quæ certa, aut pro certis posita sunt, augentur. Quamobrem ex ijs, quæ ante dicta sunt, & narrandi, & augendi præcepta repetentur. Et quoniam in his causis omnis ratio ferè ad uoluptatem auditoris, & ad delectationem refertur, utendum erit his in oratione singulorum uerborum insignibus, quæ habent plurimum suauitatis, idest ut factis uerbis, aut uetustis, aut translatis frequenter utamur, & in ipsa constructione uerborum, ut paria paribus, & similia similibus sæpe referantur, ut contraria, ut geminata, ut circunscripta numerose non ad similitudinem uersuum, sed ad explendum aurium sensum, apto quasi quodam uerborum modo. Adhibendaq; frequentius etiam illa ornamenta rerum sunt, siue quæ mirabilia, nec opinata, siue significata monstris, prodigijs, oraculis, siue quæ uidebuntur ei, de quo agimus, accidisse diuina, atque fatalia. omnis enim expectatio eius, qui audit, & admiratio, & improuisi exitus habent aliquam in audiendo uoluptatem. Sed quoniam in tribus generibus bona, malaúe uersantur, externis, corporis, & animi. prima sunt externa, quæ ducuntur à genere, quo breuiter, modiceq; laudato, aut si erit infame prætermisso, si humile uel præterito, uel ad augendam eius, quem laudas, gloriam tacito, deinceps, si res patiatur, de fortunis erit, & facultatibus dicendum, postea de corporis bonis, in quibus quidem, quæ uirtutem maxime significat, facillime forma laudatur. Deinde est ad facta ueniendum, quorum collocatio triplex est, aut enim temporum seruandus est ordo, aut in primis recentissimum quodq; dicendum, aut multa, & uaria facta in propria uirtutum genera sunt dirigenda. Sed hic locus uirtutum, atque uitiorum.

latissime patens. ex multis, & uarijs disputationibus nunc in quandã angustam, & breuem concludetur. Est igitur uis uirtutis duplex. aut enim scientia cernitur uirtus, aut actione. Nam quæ prudentia, quæ calliditas, quæq; grauissimo nomine sapiẽtia appellatur, hæc scientia pollet una. quæ uero moderandis cupiditatibus, regendisq; animi motibus laudatur, eius est munus in agendo, cui temperantiæ nomen est. Atq; illa prudentia in suis rebus domestica, in publicis ciuilis appellari solet. Temperantia autem in suas itidem res, & in communes distributa est, duobusq; modis in rebus commodis discernitur. et ea, quæ absunt, non expetendo, & ab ijs, quæ in potestate sunt, abstinendo. In rebus autem incommodis est itidem duplex. Nam quæ uenientibus malis obstat fortitudo, quæ quod iam adest, tolerat, & perfert, patientia nominatur. Quæ autem hæc uno genere complectitur, magnitudo animi dicitur, cuius est liberalitas in usu pecuniæ, simulq; altitudo animi in capiendis incommodis, & maxime iniurijs, et omne, quod est eius generis, graue, insedatum, et turbulentum. In commune autem quæ posita pars est, iustitia dicitur, eaq; erga deos religio, erga parentes pietas, uulgo autem bonitas, creditis in rebus fides, in moderatione animaduertendi lenitas, amicitia in beneuolentia nominatur. Atque hæ quidem uirtutes cernuntur in agendo. Sunt autem aliæ quasi ministræ, comitesq; sapientiæ, quarũ altera, quæ sint in disputando uera, atq; falsa, quibusq; positis, quid sequatur, distinguat, et iudicat, quæ uirtus omnis in ratione, scientiaq; disputandi sita est. altera autem oratoria, nihil enim est aliud eloquentia, nisi copiose loquens sapientia, quæ ex eodem hausta genere, quo illa, quæ in disputando, uberior est, atq; latior, & ad motus animorum, uulgiq; sensus accommodatior. Custos uero uirtutum omnium dedecus fugiens, laudemq; maxime consequẽs uerecundia est, atque hi sunt quidem fere quasi quidam habitus animi sic affecti, & constituti, ut sint singuli inter se proprio uirtutis genere distincti, à quibus, ut quæq; res gesta est, ita sit honesta necesse est, summeq; laudabilis. Sunt autem alij quidam perfecti animi habitus ad uirtutem, quasi præculti, & præparati rectis studijs, & artibus, ut in suis rebus, studia literarum, ut numerorum, ac sonorum, ut mensuræ, ut syderum, ut equorũ, ut uenandi, ut armorum. In communibus, propensiora studia in aliquo genere uirtutis colendo, aut diuinis rebus deseruiendo, aut parentibus, amicis, hospitibus, præcipue, atq; insigniter diligendis, atque hæc quidem uirtutum, uitiorum autem sunt genera contraria. Cernenda autem sunt diligenter, ne fallant ea nos uitia, quæ uirtutem uidentur imitari. Nam & prudentiam malitia, & tem-

perantiam immanitas in uoluptatibus aspernendis, & magnitudinē animi superbia in animis extollendis, & despicientia in contemnen dis honoribus, & liberalitatem effusio, & fortitudinem audacia imi tatur, & pacientiam duritia immanis, & iustitiam acerbitas, & re ligionem superstitio, & lenitatem mollitia animi, & uerecundiam ti miditas, & illam disputandi prudentiam concertatio, captatioq; uer borum, & hanc oratoriam uim inanis quaedam profluentia loquen di. Studijs autem bonis similia uidentur ea, quae sunt in eodem genere nimia. Quamobrem omnis uis laudandi, uituperandiq; ex his sume tur uirtutum, uitiorumq; partibus. Sed in toto quasi contextu orationis haec erunt illustranda maxime, quemadmodum quisque generatus, quemadmodum educatus, quemadmodum institutus, moratusq; fue rit. & siquid cui magnum, aut incredibile acciderit, maximeq; si id diuinitus accidisse potuerit uideri, tum quod quisque senserit, dixerit, gesserit, ad ea, quae proposita sunt, uirtutum genera accommodabun tur, ex illisq; ijsdem inueniendi locis causae rerum, & euentus, & con sequentia requirentur. neque uero mors eorum, quorum uita laudabi tur, silentio praeteriri debebit, si modo quid erit animaduertendum, aut in ipso genere mortis, aut in ijs rebus, quae post mortem erunt con secutae. C.F. Accepi ista, didiciq; breuiter, non solum quem admodum laudarem alterum, sed etiam quemadmodum eniterer, ut possem ipse iure laudari. Videamus igitur deinceps in sententia di cenda, quam uiam, & quae praecepta teneamus. C.P. Est igitur in deliberando finis utilitas, ad quem omnia referuntur in consilio dando, sententiaq; dicenda, ut illa prima sint suasori, aut dissuaso ri uidenda, quid aut possit fieri, aut non possit, & quid aut necesse sit, aut non necesse. Nam & siquid effici non potest, deliberatio tolli tur, quamuis utile sit, & siquid necesse est, necesse autem id est, sine quo salui, liberiue esse non possumus, id est reliquis & honestatibus in ci uili ratione, & commodis anteponendum. Cum autem quaeritur, qd fieri possit, uidendum etiam est, quàm facile possit. Nam quae per difficilia sunt, perinde habenda saepe sunt, ac si effici non possint. Et cum de necessitate attendemus, & si aliquid non necessarium uidebi tur, uidendum tamen erit, quàm sit magnum. Quod enim permagni interest pro necessario saepe habetur. Itaq; cum constet hoc genus cau sarum ex suasione, & dissuasione, suasori proponitur simplex ratio, si & utile est, & fieri potest, fiat. Dissuasori duplex, una, si non utile est, ne fiat, altera, si fieri non potest, ne suscipiatur. Sic suasori utrūq; docendum est, dissuasori alterum infirmare sat est. Quare quoniā

in his uersatur omne consilium duobus, de utilitate ante diximus, quæ in discernendis bonis, malisq; uersatur. Bonorum autem partim necessaria sunt, ut uita, pudicitia, libertas, ut liberi, coniuges, germani, parentes. partim non necessaria, quorum alia sunt per se expetenda, ut ea, quæ sita sunt in officijs, atq; uirtutibus. Alia quod aliquid commodi efficiunt, ut opes, & copiæ. Eorum autem, quæ propter se expetuntur, partim honestate ipsa, partim commoditate aliqua expetuntur. Honestate, ea, quæ proficiscuntur ab ijs uirtutibus, de quibus paulo ante est dictum, quæ sunt laudabilia ipsa per se. Commoditate autē aliqua, quæ sunt in corporis, aut fortunæ bonis expetenda, quorum alia sunt quasi quodammodo cum honestate coniuncta, ut honos, ut gloria. Alia diuersa, ut uires, forma, ualetudo, nobilitas, diuitiæ, clientelæ. Est etiam quasi quædam materies subiecta honestati, quæ maxime spectatur in amicitijs, amicitiæ autem caritate, & amore cernuntur. Nam cum deorum, tum parentum, patriæq; cultus, eorumq; hominum, qui aut sapientia, aut opibus excellunt, ad caritatem referri solet. Coniuges autem, & liberi, & fratres, & alij, quos usus, familiaritasq; coniunxit, quanquam etiam caritate ipsa, tamen amore maxime continentur. In his igitur rebus cum bona sint, facile est intellectu, quæ sint contraria. Quod si semper optima tenere possemus, haud sanè, quoniam quidem ea perspicua sunt, consilio multum egeremus. Sed quæ temporibus, quæ uim habent maximam, persæpe euenit, ut utilitas cum honestate certet, earumq; rerum contentio plerunque deliberationes efficit, ne aut opportuna propter dignitatem, aut honesta propter utilitatem relinquantur, ad hanc difficultatem explicandam præcepta referamus. Et quoniam non ad ueritatem solum, sed etiam ad opiniones eorum, qui audiunt, accommodanda est oratio, hoc primum intelligamus hominum duo esse genera, alterum indoctum, & agreste, quod anteferat semper utilitatem honestati, alterum expolitum, quod rebus omnibus dignitatē anteponat. Itaq; huic generi laus, honor, gloria, fides, iustitia, omnisq; uirtus, illi autem alteri quæstus, emolumentum, fructusq; proponitur, atque etiam uoluptas, quæ maxime est inimica uirtuti, boniq; naturam fallaciter imitando adulterat, quam immanissimus quisque acerrime sequitur, neque solum honestis rebus, sed etiam necessarijs anteponit, in suadendo, cum ei generi hominum consilium des, sæpe sanè laudanda est. Et illud uidendū quanto magis homines mala fugiant, quàm sequantur bona. Nā neq; honesta tam expetunt, quàm deuitant turpia. Quis enim honorem? quis gloriam? quis laudem? quis ullum decus tam unquam expetat,

quàm ut

quàm ut ignominiam, infamiam, contumeliam, dedecus fugiat? quarum rerum dolor grauis est. Est genus hominum ad honestatem natum, malo cultu, prauis'q; opinionibus corruptum. Quare in cohortando, atque suadendo propositum quidem nobis erit illud, ut doceamus, qua ui bona consequi, mala'q; uitare possimus. Sed apud homines bene institutos plurimum de laude, et de honestate dicemus, maxime'q; ea uirtutum genera tractabimus, quæ in communi hominum utilitate tuenda, augenda'q; uersantur. Sin apud indoctos, imperitos'q; dicemus, fructus, emolumenta, uoluptates, uitationes'q; dolorum proferantur, addantur etiam contumeliæ, atq; ignominiæ. Nemo enim est tam agrestis, quem non si ipsa minus honestas, contumelia tamen, & dedecus magnopere moueat. Quare quod ad utilitatem spectat, ex ijs, quæ dicta sunt, reperietur. Quod autem possit effici, nec'ne possit, in quo etiam quàm facile possit, quam'q; expediat, quæri solet, maxime ex causis ijs, quæ quanq; rem efficiant, est uidendum. Causarum autem genera sunt plura. Nam sunt aliæ, quæ ipsæ conficiunt, aliæ quæ uim aliquam ad conficiendũ afferunt. Itaq; illæ superiores conficientes uocentur, hæ reliquæ ponantur in eo genere, ut sine his confici non possit. Conficiens autem causa alia est absoluta, & perfecta per se, alia aliquid adiuuans, & efficiendi socia quædam. cuius generis uis uaria est, & sæpe aut maior, aut minor, ut & illa, quæ maximam uim habet, sola sæpe causa dicatur. Sunt autem aliæ causæ, quæ aut propter principium, aut propter exitum conficientes uocantur. Cum autem quæritur quid sit optimum factu, aut utilitas, aut spes efficiendi ad assentiendum impellit animos. Et quoniam de utilitate iam diximus, de efficiendi ratione dicamus. Quo toto genere quibus cum, & contra quos, quo tempore, aut quo loco, aut quibus facultatibus, armorum, pecuniæ, sociorum, earum'ue rerum, quæ ad quanque rem efficiendam pertinent, possimus uti, requirendum est. Neque solum ea sunt, quæ nobis suppetunt, sed etiam illa, quæ aduersantur, uidenda. Et si ex contentione procliuiora erunt nostra, non solum effici posse, quæ suademus, erit persuadendum, sed curandũ etiam, ut illa facilia, procliuia, iucunda uideantur. Dissuadentibus autem aut utilitas labefactanda est, aut efficiendi difficultates efferendæ, neque alijs ex præceptis, sed ijsdem ex suasionis locis. Vterq; uero ad augendũ habeat exemplorũ, aut recentium, quo notiora sint, aut ueterũ, quo plus authoritatis habeant, copiam. Maxime'q; sit in hoc genere meditatus, ut possit uel utilia, ac necessaria sæpe honestis, uel hæc illis anteferre. Ad commouendos autem animos maxime proficient, si incitan-

di erunt, huiusmodi sententiæ, quæ ad explendas cupiditates, aut ad odium satiandum, aut ad ulciscendas iniurias pertinebunt. Sin autē reprimendi, de incerto statu fortunæ, dubijsq; euentis rerum futurarum, & retinendis suis fortunis, si erunt secundæ, sin autem aduersæ, de periculo, commonendi. Atq; hi quidem sunt perorationis loci. Principia autem in sententijs dicendis breuia esse debebunt. Non enim supplex, ut ad iudicem uenit orator, sed hortator, atque author. Quare proponere, qua mēte dicat, qd uelit, qbus de rebus dicturus sit, debet, hortariq; ad se breuiter dicentē audiēdū. Tota autem oratio simplex, & grauis, et sententijs debet ornatior esse, q̄ uerbis. C. F. Cognoui iā laudationis, & suasionis locos, nūc quæ iudicijs accommodata sunt expecto, id'q; nobis genus restare unū puto. C. P. Recte intelligis, atque eius quidem generis finis est æquitas, quæ non simpliciter spectatur, sed ex comparatione nonnunquam, ut cum de uerissimo accusatore disputatur, aut cum hæreditatis sine lege, aut sine testamento petitur possessio, in quibus causis, quid æquius, æquissimum'ue sit, quæritur, quas ad causas facultas petitur argumentationum ex ijs, de quibus mox dicetur, æquitatis locis. Atq; etiam ante iudicium de constituendo ipso iudicio solet esse contentio, cum aut sit'ne actio illi, qui agit, aut iam'ne sit, aut num iam esse desierit, aut illa'ne lege, his'ne uerbis sit actio quæritur, quæ etiam si ante quàm res in iudicium uenit, aut concertata, aut diiudicata, aut confecta non sunt, tamen in ipsis iudicijs permagnum sæpe habent pondus, cum ita dicitur. Plus petisti. sero petisti. non fuit tua petitio. non à me. non hac lege. non his uerbis. non hoc iudicio. Quarum causarum genus est positum in iure ciuili, quod est in priuatarum, ac publicarum rerum lege, aut more positum, cuius scientia neglecta ab oratoribus plerisq;, nobis ad dicendum necessaria uidetur. Quare de constituendis actionibus, accipiendis, subeundis'q; iudicijs, de excipienda iniquitate actionis, de comparanda æquitate, quod ea ferè generis eius sunt, ut quanquā in ipsum iudicium sæpe dilabantur, tamen ante iudicium tractanda uideātur, paululum ea separo à iudicijs, tempore magis agendi, quàm dissimilitudine generis. Nam omnia, quæ de iure ciuili, aut de æquo, & bono disceptantur, cadūnt in eam formam, in qua quale quid sit ambigitur, de qua dicturi sumus, quæ in æquitate, & iure maxime consistit. In omnibus igitur causis tres sunt gradus, ex quibus unus aliquis capiendus est, si plures nō queas ad resistendum. Nam aut ita consistendum est, ut quod obijciatur factum neges: aut illud, quod factum fateare, neges eam uim habere, atque id esse, quod aduersarius

criminetur.

criminetur. Aut si neq; de facto, neq; de facti appellatione ambigi potest, id quod arguere, neges tale esse, quale ille dicat, & rectum esse, quod feceris, concedendum'ue defendas. Ita primus ille status, & quasi conflictio cum aduersario, coniectura quadam. Secundus autem definitione, aut descriptione, atq; informatione uerbi. Tertius æqui, & ueri, & recti, & humani ad ignoscendum disputatione tractandus est. Et quoniam semper is, qui defendit, non solum resistat oportet aliquo statu, aut inficiando, aut definiendo, aut æquitate opponenda, sed etiam rationem subijciat recusationis suæ. Primus ille status rationem habet iniqui criminis, ipsam negationem, inficiationem'q; facti. Secundus, quod non sit in re, quod ab aduersario ponitur in uerbo. Tertius, quod id recte factum esse defendet, quod sine ulla nominis controuersia factum fatetur. Deinde unicuiq; rationi opponendum est ab accusatore, id quod si non esset in accusatione, causa omnino esse non posset. Itaq; ea, quæ sic referuntur, continentia causarũ uocentur, quãquam non ea magis, quæ contra rationem defensionis afferuntur, quã ipsæ defensionis rationes continent causas. Sed distinguendi gratia rationem appellamus eam, quæ affertur à reo ad recusandum depellendi criminis causa, quæ nisi esset, quid defenderet non haberet. Firmamentum autem, quod contra ad labefactandam rationem refertur, sine quo accusatio stare non potest. Ex rationis autem, & ex firmamẽti conflictione, & quasi concursu quæstio exoritur quædam, quam disceptationem uoco, in qua quid deueniat in iudicium, & de quo disceptetur, quæri solet. Nam prima aduersariorum contentio diffusam habet quæstionem, ut in coniectura. ceperit'ne pecunias Decius. In definitione, minuerit'ne maiestatem Norbanus. In æquitate. iure'ne occiderit Opimius Gracchum. Hæc, quæ primam contentionem habent ex arguendo, & resistendo, lata, ut dixi, & confusa sunt. Rationum, & firmamentorum contentio adducit in angustam disceptationem. ea in coniectura nulla est. Nemo enim eius, quod negat factum, rationem aut potest, aut debet, aut solet reddere. Itaq; in his causis eadem & prima quæstio, & disceptatio est extrema. In illis autem, ubi ita dicitur, non minuit maiestatem, quod egit de Cepione turbulentius. Populi enim R. dolor iustus uim illam excitauit non tribuni actio. Maiestas autem, quoniam est magnitudo quædam populi R. in eius potestate, ac iure retinendo, aucta est potius, quàm diminuta. & ubi ita refertur. Maiestas est in imperij, atque in omni populi R. dignitate, quam minuit is, qui per uim multitudinis rem ad seditionem uocauit, existit illa disceptatio. minuerit'ne maiestatẽ, qui uolũtate populi R.

rem gratam', & æquam per uim egerit. In his autem causis, ubi aliquid recte factum, aut concedendum, esse factum defenditur, cum est facti subiecta ratio, sicut ab Opimio, iure feci salutis omnium, & conseruandæ reip. causa, relatumq́; est ab Decio. Ne sceleratissimum quidem ciuem sine iudicio iure ullo necare potuisti, oritur illa disceptatio, potuerit'ne recte salutis reip. causa ciuem euersorem ciuitatis indemnatum necare. Ita disceptationes eæ, quæ in his controuersijs oriuntur, quæ sunt certis personis, & temporibus notatæ, fiunt rursus infinitæ, detractisq́; temporibus, & personis, rursum ad consultationis formam, rationemq́; reuocantur. Sed in grauissimis firmamentis & illa ponenda'sunt, siqua ex scripto legis, aut testamenti, aut uerborū ipsius iudicij, aut alicuius stipulationis, aut cautionis opponuntur defensioni contraria. Ac ne hoc quidem genus in eas causas incurrit, quæ coniectura continentur. Quod enim factum negatur, id argui non potest scripto. ne in definitionem quidem uenit, genere scripti ipsius. Nam etiam si uerbum aliquod de scripto definiendum est, quam uim habeat, ut cum ex testamentis qd sit penus, aut cum ex lege prædij quæritur, quæ sunt ruta cæsa, non scripti genus, sed uerbi interpretatio cōtrouersiam parit. Cum autem plura significantur scripto propter uerbi, aut uerborum ambiguitatem, ut liceat ei, qui contra dicat eò trahere significationem scripti, quo expediat, aut uelit. aut etiam si ambigue scriptum non sit, uel à uerbis uoluntatem, & sententiam scriptoris abducere, uel alio se eadem de re contrarie scripto defendere. tum disceptatio ex scripti contentione existit, ut in ambiguis disceptetur, quid maxime significetur. in scripti, sententiæq́; contentione, utrum potius sequatur iudex. in contrarijs scriptis, utrum magis sit comprobandū. Disceptatio autem, cum est constituta, proposita esse debet oratori, quo omnes argumentationes repetitæ ex inueniendi locis conijciātur. quod quanquam satis est ei, qui uidet, quid in quoq; loco lateat, quiq́; illos locos tanquam thesauros aliquos argumentorum notatos habet, tamen ea, quæ sunt certarum causarum propria, tangemus. In cōiectura igitur cum est in infitiando reus, accusatori hæc duo prima sunt, sed accusatorem pro omni actore, & petitore appello, possunt enim etiam sine accusatore in causis hæc eadem controuersiarum genera uersari. sed hæc duo sunt ei prima, causa, & euentus. Causam appello rationem efficiendi, euentum id, quod est effectum, atque ipsa quidem partitio causarum paulo ante in suasionis locis distributa est. Quæ enim in consilio capiendo futuri temporis præcipiebantur, quamobrem aut utilitatem uidentur habitura, aut efficiendi facultatem,

tem, eadem, qui de facto argumentabitur, colligere debebit. Quamobrem & utilia illi, quem arguet, fuisse, & ab eo effici potuisse demonstret. Vtilitatis coniectura mouetur, si illud, quod arguitur, aut spe bonorum, aut malorum metu, fecisse dicitur, quod fit acrius, quo illa in utroque genere maiora ponuntur. Spectantur etiam ad causam facti, motus animorum, si ira recens, si odium uetus, si ulciscendi studium, si iniuriæ dolor, si honoris, si gloriæ, si imperij, si pecuniæ cupiditas, si periculi timor, si æs alienum, si angustiæ rei familiaris, si audax, si leuis, si crudelis, si impotens, si incautus, si insipiens, si amans, si commota mente, si uinolentus, si cum spe efficiendi, si cum opinione cælandi, aut si patefactum esset depellendi criminis, uel perrumpendi periculi, uel in longinquum tempus differendi, aut si iudicij pœna leuior, quàm facti præmium, aut si facinoris uoluptas maior, quàm damnationis dolor. His ferè rebus facti suspicio confirmatur, cum & uoluntatis in reo causæ reperiuntur, & facultas. In uoluntate autem utilitas ex adeptione alicuius commodi, uitatione'q; alicuius incommodi quæritur, ut aut spes, aut metus impulisse uideatur, aut alius repentinus animi motus, qui etiã citius in fraudem, quàm ratio utilitatis impellit, quamobrem sint hæc dicta de causis. C.F. Teneo, & quæro, qui sint illi euentus, quos ex causis effici dixisti. C.P. Consequentia quædam signa præteriti, & quasi impressa facti uestigia, quæ quidem uel maxime suspicionem mouent, & quasi tacita sunt criminum testimonia. Atque hæc quidem grauiora, quod causæ communiter uidentur insimulare, & arguere omnes posse, quorum non interfuerit aliquid. Hæc proprie attingunt eos ipsos, qui arguuntur, ut telum, ut uestigium, ut cruor, ut deprehensum aliquid, quod ablatum, ereptum'ue uideatur, ut responsum inconstanter, ut hæsitatum, ut titubatum, ut cum aliquo uisus, ex quo suspicio oriatur, ut eo ipso in loco uisus, in quo facinus, ut pallor, ut tremor, ut scriptum, aut obsignatum, aut depositum quippiam. Hæc enim, & talia sunt, quæ aut in re ipsa, aut etiam ante quàm factum est, aut postea, suspiciosum crimen efficiant. Quæ si non erunt, tamen causis ipsis, & efficiendi facultatibus niti oportebit, adiuncta illa disputatione communi, non fuisse illum tam amentem, ut indicia facti aut effugere, aut occultare non posset, ut ita apertus esset, ut locum crimini relinqueret. Communis ille contra locus, audaciam temeritati, non prudentiæ esse coniunctam. Sequitur autem ille locus ad augendum non esse expectandum, dum fateatur, argumentis peccata conuinci. & hic etiam exem-

pla ponentur. Atque hæc quidem de argumentis. Sin autem erit etiã testium facultas, primum, genus erit ipsum laudandum, dicendumq́;, ne argumentis teneretur reus, ipsum sua cautione fecisse, testes effugere non potuisse. Deinde singuli laudentur. Quæ autem essent laudabilia dictum est. Deinde etiam argumento firmo, quia tamen sæpe falsum est, posse recte non credi, uiro bono, & firmo, sine uitio iudicis nõ posse non credi. Atq; etiam, si obscuri testes erunt, aut tenues, dicendum erit, non esse ex fortuna fidem ponderandam, aut eos esse cuiusq; locupletissimos testes, qui id, de quo agatur, facillime scire possint. Sin quæstiones habitæ, aut postulatio, ut habeantur, causam adiuuabunt, confirmandum genus primum quæstionum erit, dicendum de ui doloris de opinione maiorum, qui eam rem totam nisi probassent, certe repudiassent. De institutis Atheniensium, Rhodiorum doctissimorum hominum, apud quos etiam (id quod acerbissimum est) liberi, ciuesq́; torquentur. De nostrorum etiam prudentissimorum hominum institutis, qui, cum de seruis in dominos queri noluissent, de incestu tamen, & coniuratione, quæ facta me consule est, quærendum putauerunt. Irridenda etiã disputatio est, qua solent uti ad infirmandas quæstiones, & meditata, puerilisq́; dicenda, tum facienda fides, diligenter esse, & sine cupiditate quæsitum, dictaq́; quæstionis argumentis, & coniectura ponderãda. Atq; hæc accusationis ferè membra sunt. Defensionis autem primum infirmatio causarum, aut non fuisse, aut non tantas, aut non sibi soli, aut commodius potuisse idem consequi, aut nõ his esse moribus, non ea uita, aut nullos animi motus, aut non tam impotentes fuisse. Facultatũ autem infirmatione utetur, si aut uires, aut animum, aut copias, aut opes abfuisse demonstrabit, aut alienum tempus, aut locum non idoneum, aut multos arbitros, quorũ crederet nemini, aut non se tam ineptum, ut id susciperet, quod occultare non posset, neq; tam amentem, ut pœnas, ac iudicia contemneret. Consequentia autem diluet exponendo, non esse illa certa indicia facti, quæ etiã nullo admisso consequi possent. consistetq́; in singulis, & ea, aut eorum, quæ ipse facta esse dicet, propria esse defendet potius quàm criminis, aut si sibi cum accusatore communia essent, pro periculo potius, quàm contra salutem ualere debere. Testiumq́;, & quæstionum genus uniuersum, & quod poterit in singulis, ex reprehensionis locis, de quibus ante dictum est, refellet. Harum causarũ principia suspiciosa ad acerbitatem ab accusatore ponentur. Denuntiabiturq́; insidiarum commune periculum, excitabunturq́; animi, ut attendant. A' reo autem querela conflati criminis, collectarumq́; suspicionum, & accusatoris insidiæ,

sidiæ, & item commune periculum proferetur, animiq́; ad misericordiam allicientur, & modicæ beneuolentia iudicum colligetur. Narratio autem accusatoris erit quasi membratim gesti negotij suspiciosa explicatio, sparsis omnibus argumentis, obscuratis defensionibus. Defensoris, aut præteritis, aut obscuratis suspicionum argumentis, rerum ipsarum euentus erunt, casusq́; narrandi. In confirmandis autem nostris argumentationibus, infirmandisq́; contrarijs sæpe erunt accusatori motus animorum incitandi, reo mitigandi. atq; hæc quidem utriq; maxime in peroratione facienda, alteri frequentatione argumentorum, & coacervatione uniuersa, alteri si planè causam redarguendo explicarit, enumeratione, ut quicq; diluerit, & miseratione ad extremum. C. F. Scire mihi iam uideor quemadmodum coniectura tractanda sit, nunc de definitione audiamus. C. P. Communia dantur in isto genere accusatori, defensoriq́; præcepta. Vter enim definiendo, describendoq́; uerbo magis ad sensum iudicis, opinionemq́; penetrarit, & uter ad communem uerbi uim, & ad eam præceptionem, quam inchoatam habebunt in animis ij, qui audient, magis, & propius accesserit, is uincat necesse est. Non enim argumentando hoc genus tractatur, sed tanquam explicando, excutiendoq́; uerbo, ut si in reo pecunia absoluto, rursusq́; reuocato, præuaricationem accusator esse definiat omnem iudicij corruptelam ab reo, defensor autem non omnem, sed tantummodo accusatoris corruptelam ab reo. Sit ergo hæc contentio prima uerborum, in qua etiam si propius accedat ad consuetudinem, mentemq́; sermonis defensoris definitio, tamen accusator sententia legis nititur. Negat enim probari oportere, eos, qui leges scripserunt, ratum habere iudicium, si totum corruptum sit, si unus accusator corruptus sit, rescindere, nititur æquitate, ut illa quasi scribenda lex sic esset, quæq; tamen complecteretur in iudicijs corruptis ea uerbo uno præuaricationis comprehendisse dicatur. Defensor autem testatur consuetudinem sermonis, uerbiq́; uim ex cõtrario reperiet quasi ex uero accusatore, cui contrarium est nomen præuaricationis, ex consequentibus, quod ea litera de accusatore soleat dari iudici, ex nomine ipso, quod significat eum, qui in contrarijs causis, quasi uarie esse positus uideatur. Sed huic tamen ipsi confugiendum est ad æquitatis locos, ad rerum iudicatarum authoritatem, ad finem aliquem periculi; communeq́; sit hoc præceptum, ut cum uterq; definierit, quammaxime potuerit ad communem sensum, uimq́; uerbi, tum similibus exemplisq́; eorum, qui item locuti sunt, suam definitionem, sententiãq́; confirmet, atque accusatori in hoc genere causarum locus ille commu-

nis minime esse concedendum, ut is, qui de re confitetur, uerbi se inter pretatione defendat. Defensor autem de ea, quam proposui, æquitate nitatur, & ea cum secum faciat, non re, sed deprauatione uerbi se urgeri queratur. Quo in genere percensere poterit plerosque inueniendi locos. Nam & similibus utitur, & contrarijs, & consequentibus quanquam uterque, tamen reus, nisi plane erit absurda causa, frequẽtius. Amplificandi autem causa quæ aut cum digrediuntur à causa, dici solent, aut cum perorabunt, hæc uel ad odium, uel ad misericordiam, uel ad omnino animos iudicum mouendos ex ijs, quæ sunt antepositæ, sumentur, si modo rerum magnitudo, hominum'ue aut inuidia, aut dignitas postulabit. C.F. Habeo ista nunc ea, quæ, cum quale sit quippiam disceptatur, quæri ex utraque parte deceat, uelim audire. C.P. Confiteantur in isto genere, qui arguuntur, se id fecisse ipsum, in quo reprehenduntur. Sed quoniam iure se fecisse dicunt, iuris est omnis ratio nobis explicanda, quod diuiditur in duas partes primas naturam, atque legem, & utriusque generis uis, in diuinum, & humanum ius est distributa. Quorum æquitatis est unum, alterum religionis. Aequitatis autem uis est duplex, cuius altera directi, & ueri, & iusti, &, ut dicitur, æqui, & boni ratione defenditur. Altera ad uicissitudinem referendæ gratiæ pertinet, quod in beneficio gratia, in iniuria ultio nominatur. Atque hæc communia sunt naturæ, atque legis, sed propria legis et ea, quæ scripta sunt, & ea, quæ sine literis, aut gentium iure, aut maiorũ more retinentur. Scriptorum autem priuatum aliud ẽ, publicum aliud. Publicum, lex. senatus cons. fœdus. Priuatum, tabulæ. pactum. conuẽtum. stipulatio. Quæ autem scripta non sunt, ea aut consuetudine, aut conuentis hominum, & quasi consensu obtinentur. Atque etiam hoc in primis, ut nostros mores, legesq; tueamur quodammodo naturali iure præscriptum est. & quoniam breuiter aperti fontes sunt quasi quidam æquitatis, meditata nobis ad hoc causarum genus esse debebunt ea, quæ dicenda erunt in orationibus, de natura, de legibus, de more maiorum, de propulsanda iniuria, de ulciscenda, de omni parte iuris. Si imprudenter, aut necessitate, aut casu quippiam fecerit, quod non concederetur ijs, qui sua sponte, & uoluntate fecissent, ad eius facti deprecationem ignoscendi petenda uenia est, quæ sumitur ex plerisque locis æquitatis. Expositum est, ut potui breuissime, de omni controuersiarum genere, nisi præterea tu quid requiris. C.F. Illud equidem, quod iam unũ restare uideo, quale sit, cum disceptatio uersatur in scriptis. C.P. Recte intelligis, eo enim exposito, munus promissi omne con

fecerò. Sunt igitur ambigui duobus aduersarijs praecepta communia. Vterq; enim hanc significationem, qua utetur ipse dignam scriptoris prudentia esse defendet. Vterq; id, quod aduersarius ex ambigue scripto intelligendum esse dicet, aut absurdum, aut inutile, aut iniquum, aut turpe esse defendet, aut etiam discrepare cum caeteris scriptis, uel aliorum, uel maxime, si poterit, eiusdem, quamq; defendet ipse eam rem, & sententiam quemuis prudentem, & iustum hominem si integrum daretur, scripturum fuisse, sed planius, eamq; sententiã, quam significari posse dicet, nihil habere, aut captionis, aut uitij. Contrariam autem si probarit, fore ut multa uitia, stulta, iniqua, contraria cõsequantur. Cum autem aliud scriptor sensisse u detur, & aliud scripsisse, qui scripto nitetur, eum re exposita recitatione uti oportebit, dein de instare aduersario, iterare, renouare, interrogare, num aut scriptum neget, aut contra factum infitietur. Post iudicem ad uim scripti uocet, hac confirmatione usus, amplificet rem lege laudanda, audaciamq; confutet eius, qui cum palàm contra fecerit, idq; fateatur, adsit tamen, factumq; defendat. Deinde infirmet defensionem, cum aduersarius aliud uoluisse, aliud sensisse scriptorem, aliud scripsisse dicat, non esse ferendum à quoquam potius latoris sensum, quàm à lege explicari. cur ita scripserit, si ita non senserit? Cur, cum ea, quae planè scripta sint, neglexerit, quae nunquam scripta sint proferat? Cur prudentissimos in scribendo uiros summe stultitiae putet esse damnandos? Quid impedierit scriptorem, quo minus exciperet illud, quod aduersarius tanquam si exceptum esset, ita dicat se secutum? Vtetur exemplis ijs, quibus idem scriptor, aut si id non poterit, quibus alij quod excipiendum putarint, exceperint. Quaerenda etiam ratio est, si qua poterit inueniri, quare non sit exceptum, aut iniqua lex, aut inutilis futura dicetur, aut alia causa obtemperandi, alia abrogandi, dissentire aduersarij uocem, atque legis. Deinde amplificandi causa, de conseruandis legibus, de periculo rerum publicarum, atque priuatarum, cum alijs locis, tum in perorando maxime, grauiter erit, uehementerq; dicendum. Ille autem, qui se sententia legis, uoluntateq; defendet, in consilio, atq; in mente scriptoris, nõ in uerbis, ac literis uim legis positam esse defendet, quodq; nihil exceperit in lege laudabit, ne diuerticula peccatis darentur, atq; ut ex facto cuiusq;, iudex legis mentem interpretaretur. Deinde erit utendũ exemplis, in qbus omnis aequitas perturbetur, si uerbis legum ac nõ sententijs pareatur. Dei de genus eiusmodi calliditatis, et calũniae retrahatur in odium

iudicis, cum quadam inuidiosa querela. & si incidet imprudentiæ causa, quæ non ad delictum, sed ad casum, necessitatem'ue pertineat, quod genus paulo ante attigimus, erit ijsdem æquitatis sententijs contra acerbitatem uerborum deprecandum. sin scripta inter se dissentient, tanta series artis est, & sic inter se sunt pleraque connexa, et apta, ut quæ paulo ante præcepta dedimus ambigui, quæq; proxime sententiæ, & scripti, eadem ad hoc genus causæ tertium transferantur. Nam quibus locis in ambiguo defendimus eam significationem, quæ nos adiuuat, eisdem in contrarijs legibus nostra lex defendenda est. Deinde est efficiendum, ut alterius scripti sententiam, alterius uerba defendamus. Ita quæ modo de scripto, sententiaq; præcepta sunt, eadem huc omnia transferamus. EXPOSITAE sunt tibi omnes oratoriæ partitiones, quæ quidem è media illa nostra Academia floruerunt, neque sine ea aut inueniri, aut intelligi, aut tractari possunt. Nam & partiri ipsum, & definire, & ambigui partitiones diuidere, & argumentorum locos nosse, & argumentationem ipsam concludere, & uidere, quæ sumenda in argumentando sint, quidq; ex ijs, quæ sumpta sunt, efficiatur, & uera à falsis, uerisimilia ab incredibilibus dijudicare, & distinguere, & aut male sumpta, aut male conclusa reprehendere, & eadem uel anguste disserere, ut dialectici, qui appellantur, uel ut oratorem decet, late exprimere, illius exercitationis, & subtiliter disputandi, & copiose dicendi artis est. De bonis uero rebus, et malis, æquis, iniquis, utilibus, inutilibus, honestis, turpibus, quam potest habere orator, sine illis maximarum rerum artibus, facultatem, aut copiam? Quare hæc tibi sint mi Cicero, quæ exposui, quasi indicia fontium illorum, ad quos si nobis eisdem ducibus, alijs'ue perueneris, tum & hæc ipsa melius, & multo maiora alia cognosces. C.F. Ego uero, ac magno quidem studio mi pater, multisq; ex tuis præclarissimis muneribus nullũ maius expecto.

FINIS.

M. TVLLII CICERONIS DE OPTIMO GENERE ORATORVM.

RATORVM genera esse dicuntur tanquam poetarum. id secus est, nam alterum est multiplex. Poematis enim Tragici, Comici, Epici, Melici etiam, ac Dithyrambici, quod magis est tractatum á latinis, suum quodvis est diversum á reliquis. Itaque & in Tragœdia comicum vitiosum est, & in comœdia turpe tragicum. Et in cæteris suus est cuiusque certus sonus, & quædam intelligentibus nota vox. Oratorum autem si quis ita numerat plura genera, ut alios grãdes, aut graves, aut copiosos. alios tenues, aut subtiles, aut breves. alios eis interiectos, et tanquam medios putet, de hominibus dicet aliquid, de re parum. In re enim quod optimum sit, quæritur, in homine dicitur quod est. Itaque licet dicere & Ennium summum Epicum poetam, si cui ita videtur, & Pacuvium tragicum, & Cæcilium fortasse comicum. Oratorem genere non divido, perfectum enim quæro. Vnum est autem genus perfecti, á quo qui absunt, non genere differunt, ut ab Accio Terentius, sed in eodem non sunt pares. Optimus est enim orator, qui dicendo animos audientium & docet, & delectat, & permovet. Docere debitum est, delectare honorarium, permovere necessarium, hæc ut alius melius quàm alius, concedendum est. verum id fit non genere, sed gradu. Optimum quidem unum est. & proximum, quod ei simillimum, ex quo perspicuum est, quod optimo dissimillimum sit, id esse deterrimum. Nam quoniam eloquentia constat ex verbis, & sententijs, perficiendum est, ut pure, & emendate loquentes, quod est latine, verborum præterea & propriorum, & translatorum elegantiam persequamur. In proprijs, ut aptissima eligamus. In translatis, ut similitudinem secuti verecunde utamur alienis. Sententiarum autem totidem genera sunt, quot diximus esse laudum. Sunt enim docendi, acutæ. delectandi, quasi argutæ. commovendi, graves. Sed & verborum est structura quædam duas res efficiens, numerum, & lenitatem; & sententiæ suam compositionem habent ad probandam rem accommodatum ordinem. sed earum omnium rerum, ut ædificiorum, memoria est quasi fundamentum, lumen actio. Ea igitur omnia in quo summa, erit orator peritissimus, in quo media, mediocris, in quo minima, deterrimus. Et appellabantur omnes,

oratores, ut pictores appellantur, etiã mali, nec generibus inter sese, sed facultatibus different. Itaque nemo est orator, qui se Demosthenis similem esse nolit, at Mænander Homeri noluit. genus enim erat aliud. id non est in oratoribus, aut etiam si est, ut alius grauitatem sequens subtilitatem fugiat, contra, alius acutiorẽ se quàm ornatiorem uelit, etiam si est in genere tolerabili, certe non est in optimo, siquidem quod omnes laudes habet, id est optimum. Hæc dixi breuius equidem, quàm res petebat, sed ad id, quod agimus, non fuit dicendum pluribus. Vnum enim cum sit genus, id quale sit, quærimus. Est autem tale, quale floruit Athenis, ex quo atticorum oratorum ipsa uis ignota est, nota gloria, nam alterum multi uiderunt, uitiosi nihil apud eos, alterum pauci, laudabilia esse multa. Est enim uitiosum in sententia, si quid absurdum, aut alienum, aut non acutum, aut subinsulsum est: In uerbis, si inquinatum, si abiectum, si non aptum, si durum, si longe petitum. hæc uitauerunt ferè omnes, qui aut attici numerantur, aut dicunt attice, sed quatenus ualuerunt, sani et sicci duntaxat habeantur, sed ita, ut Palæstricæ spatiari in xysto ut liceat, non ab olympijs coronam petant. qui cum careant omni uitio, non sunt contenti quasi bona ualetudine, sed uires, lacertos, sanguinem quærunt, quandam etiam suauitatem coloris, eos imitemur, si possumus, sin minus, illos potius, qui incorrupta sanitate sunt, quod est proprium atticorum, quàm eos, quorum uitiosa abundantia est, quales Asia multos tulit. quod cum faciemus, si modo idipsum assequemur (est enim permagnum) imitemur, si poterimus, Lysiam, & eius quidem tenuitatem potissimum. Est enim multis in locis grandior, sed quia & priuatas ille plerasque, & eas ipsas alijs, & paruarum rerum causulas scripsit, uidetur esse ieiunior, quoniam se ipse consulto ad minutarum genera causarum limauerit. quod qui ita faciet, ut si cupiat uberior esse, non possit, habeatur sanè orator, sed de minoribus, magno autem oratori etiam illo modo sæpe dicendum est in tali genere causarũ. Ita fit, ut Demosthenes certe possit summisse dicere, elate Lysias fortasse non possit. Sed si eodem modo putant, exercitu in foro, & in omnibus templis, quæ circum forum sunt, collocato, dici pro Milone decuisse, ut si de re priuata ad unum iudicem diceremus, uim eloquentiæ sua facultate, non rei natura metiuntur. Quare quoniam nonnullorum sermo iam increbuit, partim seipsos attice dicere, partim neminem nostrum dicere, alteros negligamus, satis enim his res ipsa respondet, cum aut non adhibeantur ad causas, aut adhibiti derideantur, nam si arrideantur esset idipsum atticorum. Sed qui dici à nobis attico more nolunt, ipsi

autem se non oratores esse profitentur. si teretes aures haberent, intel-ligens'q; iudicium, tanquam ad picturam probandam adhibentur eti-am inscij faciendi, cum aliqua solertia iudicandi. Sin autem intelli-gentiam ponunt in audiendi fastidio, neque eos quicquam excelsum, magnificum'q; delectat, dicant se subtile quiddam, & politum uelle, graue, ornatum'q; contemnere, id uero desinant dicere, qui subtiliter dicunt, eos solos attice dicere. idest quasi sicce, & integre, & ample; & ornate, & copiose, cum eadem integritate atticorum est, quid du-bium est utrum orationem nostram tolerabilem tantum, an etiam ad-mirabilem esse cupiamus? Non enim iam quærimus, quid sit attice, sed quid sit optime dicere, ex quo intelligitur, quoniam græcorum orato-rum præstantissimi sunt ij, qui fuerunt Athenis, eorum autem prin ceps facile Demosthenes, hunc siquis imitetur, eum & attice dictu-rum, & optime, ut quoniam attici nobis propositi sunt ad imitan-dum, bene dicere id sit attice dicere, sed cum in eo magnus error es-set, quale esset id dicendi genus, putaui mihi suscipiendum laborem utilem studiosis, mihi quidem ipsi non necessarium. Conuerti enim ex atticis duorum eloquētissimorum nobilissimas orationes inter se con trarias, Aeschinis, Demosthenis'q;, nec conuerti, ut interpres, sed ut orator sententijs ijsdem, & earum formis tanquam figuris, uerbis ad nostram consuetudinem aptis, in quibus non uerbum pro uerbo necesse habui reddere, sed genus omnium uerborum, uim'q; serua-ui, non enim ea me annumerare lectori putaui oportere, sed tan-quam appendere. hic labor meus hoc assequetur, ut nostri homi-nes, quid ab illis exigant, qui se atticos uolunt, & ad quam eos qua-si formulam dicendi reuocent, intelligant.. Sed exorietur Thucy-dides, eius enim quidam eloquentiam admirantur, id quidem re-cte, sed nihil ad eum oratorem, quem quærimus. Aliud est enim explicare res gestas narrando, aliud argumentando criminari, cri-men'ue dissoluere, aliud narratione tenere auditorem, aliud concita-re. At loquitur pulchre, num melius quàm Plato? necesse tamen est oratori, quem quærimus, controuersias explicare forenses dicendi ge-nere apto ad docendum, ad delectandum, ad permouendum. Qua-re siquis erit, qui Thucydidio genere causas in foro dicturum esse pro fiteatur, is abhorreat etiam à suspicione eius, quæ uersatur in re ciui-li, & forensi. qui Thucydidem laudauit, ascribat suæ nostram sen-tentiā. quin ipsum Isocratem, quem diuinus author Plato suum ferè æqualē admirabiliter ī Phædro laudari fecit à Socrate, quēq; omnes docti summum oratorem esse dixerunt, tamen hūc in numero non re-

pono. Non enim in acie uersatur, & ferro, quasi rudibus eius eludit oratio. à me autem, ut cum maximis minima conferam, gladiatorum par nobilissimum inducatur. Aeschines tanquam æserninus (ut ait Lucilius)

-Non spurcus homo, sed doctus, & acer,
Cum Pacidiano hic componitur optimu' longe
Post homines natos.-

nihil enim illo oratore arbitror cogitari posse diuinius. Huic labori nostro duo genera reprehensorũ opponuntur, unum hoc: uerum melius græci. à quo quæratur, ecquid possint ipsi melius latine? alterum. qd istas potius legam, quàm græcas? Iidem Andriam, & Sinephæbos, nec minus Terentium, & Cæcilium, quàm Mænandrum legunt. nec Andromacham, aut Anthiopam, aut Epygonos latinos recipiant, sed tamen Ennium, & Pacuuium, & Accium potius, quàm Euripidem, & Sophoclem legunt. Quod igitur est eorum in orationibus à græco conuersis fastidium, nullum cum sit in uersibus? Sed aggrediamur iam quod suscepimus, si prius exposuerimus, quæ causa in iudicium deducta sit. Cum esset lex Athenis, nequis populiscitum faceret, ut quisquam corona donaretur in magistratu prius, quàm rationes retulisset. Et altera lex, eos, qui à populo donarentur, in concione donari debere. quia in senatu Demosthenes curator muris reficiendis fuit, eosq; refecit pecunia sua, de hoc igitur Cthesiphon scitum fecit, nullis ab ipso rationibus relatis, ut corona aurea donaretur, eaq; donatio fieret in theatro populo conuocato, qui locus non est concionis legitimæ, atq; ita prædicaretur, eum donari uirtutis ergô, beneuolẽtiæq;, quam erga populum Atheniensem haberet. Hunc igitur Cthesiphontem in iudicium adduxit Aeschines, quod contra leges scripsisset, ut & rationibus non relatis corona donaretur, et ut in theatro, & quod de uirtute eius, & beneuolentia falsa scripsisset, quoniam Demosthenes nec uir bonus esset, nec benemeritus de ciuitate. Causa ipsa abhorret illa quidem formula consuetudinis nostræ, sed est magna, habet enim & legum interpretationem satis acutam in utranq; partem, & meritorum in remp. contentionem sanè grauem. itaque causa fuit Aeschini, quoniam ipse à Demosthene esset capitis accusatus, quod legationem ementitus esset, ut ulciscendi inimici causa nomine Cthesiphontis iudicium fieret de factis, famaq; Demosthenis. Non enim tam multa dixit de rationibus non relatis, quàm de eo, quod ciuis improbus, ut optimus laudatus esset. Hanc multam Aeschines à Cthesiphonte petijt quadriennio ante Philippi Macedonis mortem, sed iudicium

factum est

factum est aliquot annis post Alexandro iam Asiam tenente, ad quod iudiciũ concursus dicitur è tota Græcia factus esse. Quid enim aut tam uisendum aut audiendum fuit, quàm summorum oratorum in grauissima causa accurata, & inimicitijs incensa contentio? Quorum ego orationes, si, ut spero, ita expressero uirtutibus utens illorum omnibus, idest sententijs, & earum figuris, et rerũ ordine, uerba persequens eatenus, ut ea non abhorreant à more nostro, quæ si è græcis omnia conuersa non erunt, tamen ut generis eiusdem sint, elaborauimus, erit regula, ad quam eorum dirigantur orationes, qui atticæ uolũt dicere, sed de nobis satis. Aliquando enim Aeschinem ipsum latine dicentem audiamus.

FINIS

* a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u x y z
A B C D E F G H I Omnes sunt quaterniones
præter * ternionem, & l I duerniones.

VENETIIS IN AEDIBVS AL
DI, ET ANDREAE SOCE
RI MENSE MARTIO
M. D. XIIII.

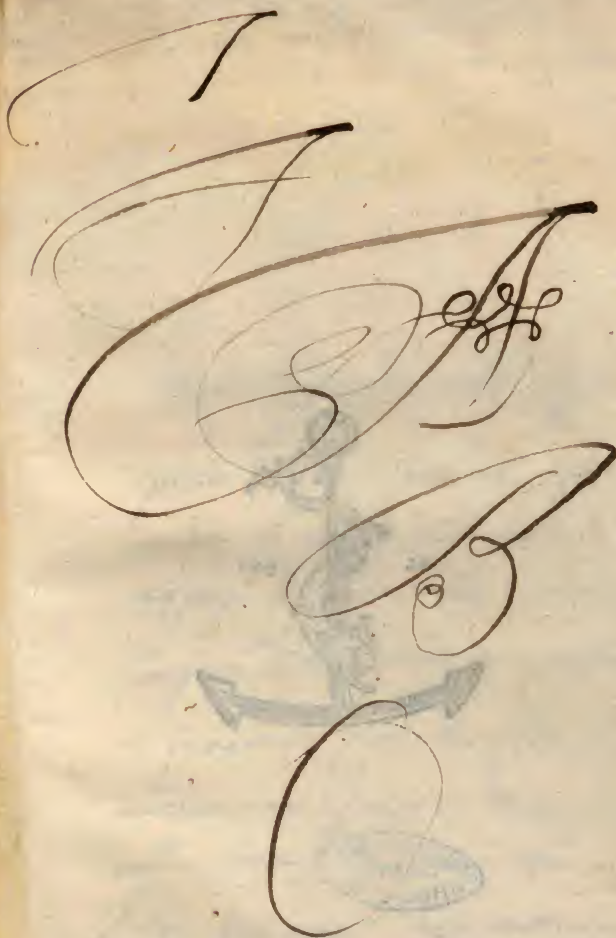
Illud hic subiungere libuit: consyderandũ diligentius: utrum in epsto la ad Leptam, cum scripsit Cicero, Oratorẽ meum tantopere à te pro bari, uehementer gaudeo. &c. id dixerit de libris oratorijs ad Quintum fratrẽ, an de eo libro: quem ad Brutum scripsit: qui quæsiuerat: quod nam eloquentiæ genus Cicero probaret maxime, & quale ei ui deretur illud, cui nihil addi posset: quod summum, & perfectissimum iudicaret. cui libro Oratori inditum est nomen. Idq;, quoniam in præ fatione nostra ad Naugerium, de tribus illis de Oratore libris, dixisse Ciceronem scripsimus: cum potius de eo ipso libro ad Brutum illud dixisse uideatur.

Do

Errata, quæ recognito uolumine deprehendimus, sic corrige. Sed notandum, primum numerum significare chartas. secundum, uersus. Atq; eos tantum, qui scripti sunt: uersus esse numerandos. Item, ne bis idem repetatur: hic solum adnotatum esse, quod uel distinguendum, uel legendum est aliter, quàm in libro habeatur, hoc modo.

conueniret, nunc	1.47.
esset, antequam	5.28.
semper, an tum	7.26.
sit, id quod	9.16.
contra eos	10.28.
ecquo modo	10.52.
ecquo nam modo	11.13.
uidebitur, istum à	11.53.
postremis, hæc, quam	11.72.
uitiosa expositio	12.17.
uxores ducunt	13.59.
persolueretur. Reliquæ	16.28.
ciuitatem	16.51.
euocationes	16.61.
aliud fortiter, aliud modeste	18.77.
dicemus, nam	20.9.
compleantur. Et	20.10.
conueniet, recreatur	20.11.
acquiescunt.	20.11.
oportet,	20.12.
simus.	20.13.
debemus, ictus	20.13.
uniuersus.	20.15.
oratione, fauces	20.16.
constantem. Sæpe	20.18.
demonstrationem	20.44.
scripturæ,	21.72.
edere	21.78.
tenentem	22.50.
exprimamus, hoc	22.64.
doctrina, nam	22.65.
egregie turpe	22.76.
imagines	23.14.
esse dilucidior, ut cum	23.40.
comprobetur.	23.54.
Non igitur	24.14.
in iudicio,	24.15.
in arte sua posse &	24.41.
cum Sicyonijs	24.54.
artificium egregium	25.7.
Ita ut,	25.11.
contra ea	25.26.
quærunt. Si,	25.68.
siccitate. Chares	25.73.
reliquerunt. Atq;	26.39.
uidetis, cum	26.57.
uitia ueniamus	27.22.
est Lucilius	28.8.
consumendum est	28.11.
contrarijs uerbis	28.64.
& ille si	29.38.
est alterum	30.47.
uincijt	30.72.
cūriam	30.74.
Cŭriam	30.75.
eum breui	31.27.
conditione, ut	31.78.
proponit item breui	32.31.
hoc modo, In patriam	32.32.
patrem nefarie	33.15.
pictura, tacitum	33.23.

eripuit tibi	34.37.
diximus ſecundum	
narrationem,	36.62.
modo,nam	37.24.
commutate . commuta-	
bimus	37.25.
ualeant,eadem	37.27.
exſuſcitatione.Sed	37.60.
afferre	37.63.
propoſitio	39.30.
ante noctem	39.70.
fuit undelibet	39.77.
dicit,partes putabũtur	45.3.
eſt,deliberatio	45.8.
& peruulgato exẽplo	46.17.
iure feci illa	46.18.
fit maxime	47.34.
putant oratione	47.60.
indulges	48.39.
implicantur	49.51.
per quã & quamobrẽ	50.68.
annui,menſtrui,	51.3.
genere ut cõmodius,qd	51.50.
ſupplicium	52.45.
utrum'ne	53.5.
inquit.	53.8.
ſcilicet.	53.10.
ſunt omnia	54.26.
ex ſe perſpicitur	55.15.
communi,	55.48.
repudiatumiri legem	55.52.
complexionem	56.31.
ſententia	56.37.
quæ ſi ſit	61.1.
quæret ad uenuſtatem	62.53.
aliquem Callidium	65.39.
aliter hæc	67.34.
expoſitum,	68.55.
eſſet,extra ordinẽ eſſet	69.33.
facta eſſet.	69.35.
conſueuerunt.Quædã	70.57.
uidebitur poſtulare	71.21.
ideo ne fecerit	71.36.
audaciam,	73.13.
Sumptus,qui debebatur	73.18.
profecto,ſed honorem	76.78.
accidiſſet?	79.76.
ipſo ſe defenderit,	80.26.
ex ſe,non	80.31.
olympionicarum	80.37.
Thebe	80.41.
qui à puppi	81.56.
iunctæ res	82.16.
uocant,	81.42.
quod genus,	82.78.
tum fructu quoq; ſuo	83.10.
proprium	89.37.
lectitarit,	93.7.
omnia ſunt	94.40.
more aliquando,	96.9.
uitium,quo	106.72.
ſcientiam,et	107.10.
minus.hæc	107.48.
optime,rhetoricis nunc	109.47.
conſalutaſſent,	109.69.
legere,	111.6.
ambulẽ,fieri natura	114.5.
acutus idem,	116.40.
L.Craſſum.quod	116.74.
probauit,in eo quæ	117.19.
facit,lucide breuiter	118.50.
cũ plura genera ſunt	118.73.
ut animos eorum	119.15.
propoſita,ratione	119.18.
collocata eſt	119.23.
uidere.& primum	119.31.

AL
DVS

solus unus annus esse non sufficit iij
nihil est perfecte avaro miserius iii
Tanta oblectatio est in ipsa facultate dicendi, ut nihil hominum auribus, aut mentibus iucundius percipi possit iii.

Frate Giuseppe dell'Ascensione

pieno di ogni sorte di vizij, massimamente di questo dello scrivere ne' frontespizij di ogni libro, come si può scorgere dalla scrittura presente, e se non lo credete, sì vi lo farò vedere con iscrivere tutto il rimanente della Carta Bianca, che a questo libro rimane. aspettate un poco, mentre va studiando che cosa debba notare da qui inanzi, ed ecco ch'egli scriverà.

Questa sera il Rev. Rettore farà
fare a tutti la disciplina nelle sua
[illegible] di Mro. Fabriano, ma Fratel Giu-
seppe vuole, prima di farla, guardare
se qualch'e d'uno la tralascia, volendo egli
stesso farli la carità di scandalizzarli [illegible]
[illegible] col preterito [illegible] effetto. Dopo
la disciplina vuole:

[illegible]

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Car. 230. ver. 26. Ut definitio ait. Ut contrarium etc.
Strabeus sic enodat illum locum. Ut definitio. id est. quasi
definitio. Ut contrarium. i. quasi contrarium. Quod autem
ita sit. vide macrob. lib. 4. satur. 255

Pathos movetur.

Ab. Habitu. A pudore. Ab Aetate.
A debilitate. A Fortuna. A Loco.
A Tempore. A causa. A Modo
A materia. A QUASI DEFINITIONE.
A fratris spe. A quae speraverat. Ab ὁμοιοκάθαρσις
A sermone ad inania directo, vel irratio.
Ab Addubitatione. Ab. Attestatione rei visae.
Ab. Hyperbole. Ab. exemplo. Ab. imagine
A parabola. Ab. exclamatione.
Ab. Aposiopesi. A. repetitione. Ab. obiurgatio.

Haec misi Henr. ...

Robortellus illum locum corruptum dictat.

Aabcdefghiylm
Aabcdefghijkmn

...c. 3 libris de orat. Cic. ad Lent. in epla, que
incipit primumda mihi fuerant.
... ijs ipsis ad Att. li. 4. in epla, que in-
cipit. occupationum mearum, ubi et motum tu-
um in conscribendis ... uideri licet.
... Scis et in sept. epla fam. ad Columnium.

...orinde sic constitutio et ipsa, et pars eius quaelibet etc. ca...
...tur ibi Cic syllogismo ...

...primo ad secundum
...secundo ad tertium } quod notat Victorinus in explanatione
... primo ad tertium

...iuridicialis qualitas semper de praeterito.
...Negotialis semper de futuro est.

Spese di l'instrumento publico

Marmica com' a 3 de zugni de [illegible]

vij zugno e de a sor [illegible] el

suo maritar ... da Iurei n' [illegible]

— ... — R3 [illegible] is

Rona francisco bolognato

Donas Ferrat fazo fed. ut supra

Bernardin zuanto idem

seu [illegible] ~~[illegible]~~ ut [illegible] super a [illegible]

e [illegible] furum ~

Et missier alvise nodaro ...

lo ha fato :

